SOSYAL HAKLAR
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
III
BİLDİRİLER

Düzenleyen

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BÖLÜMÜ

25-26 EKİM 2011

petrol-iş yayını 116

SOSYAL HAKLAR
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
III
BİLDİRİLER

Düzenleyen

Kocaeli Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

25 – 26 Ekim 2011

Petrol-İş Yayını-116

Petrol-İş

Türkiye Petrol-Kimya Lastik İşçileri Sendikası

Ekim 2011

Adres: Altunizade Mah. Kuşbakışı Cad. No:23
34662 Altunizade/Üsküdar, İSTANBUL
Üsküdar- İstanbul
Tel: 0216 474 98 70 (Pbx)
Faks: 0216 474 98 67
E-mail: merkez@petrol-is.org.tr
Web: www.petrol-is.org.tr

Kapak Deseni: Pablo Picasso, "The Dance of Youth"

Kapak Tasarım, ve Uygulama : Zeynep Altun
Grafik Tasarım ve sayfa düzeni: H. Ümran Yurdayol
Baskı: Can Matbaacılık
Baskı Tarihi: Ekim 2011

Destekleyen Kuruluşlar

Petrol-İş **Koop-İş** **Toleyis** **Belediye-İş** **İş Müfettişleri Derneği**

ÖNEMLİ AÇIKLAMA: *Bu kitapta yer alan bildirilerde dile getirilen görüşler, yazarlarının kişisel görüşleridir.*

PETROL-İŞ DERGİSİ*'nin ekidir.*

-

ÖNSÖZ

I.

*"***Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, III, Bildiriler***"*** Kitabı ve ürünü olduğu III. Sempozyum; geçen yıllarda olduğu gibi bu yıl da düzenleyenlerin, yazarların ve değerlendirenlerin onbir aylık özverili, uyumlu ve kesintisiz ortak çabalarının sonucudur.

Antalya'da, bir yandan I. Sempozyumda buluşmanın unutulmaz coşkusunu yaşarken, öte yandan bu ilk Sempozyumu gerçekleştiren Nergis Mütevellioğlu ile orada olan Ahmet Selamoğlu ve Ali Güzel hocalarla, sıcağı sıcağına, kahve ve yemek aralarında fırsat buldukça, gelecek sempozyumları örgütlemenin ve ara vermeksizin sürdürmenin çözüm yollarını konuşuyor, çeşitli olasılıkları tartışıyor, Sempozyumların amaç, kapsam ve ilkeleri üzerinde yüksek sesli düşünce alışverişinde bulunuyorduk...

Bu arada, hiç unutmuyorum, Ahmet Selamoğlu, Pamukkale Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölüm Başkanı Oğuz Karadeniz ile yaptığım telefon görüşmesinin –geciktirilmemesini önemle rica ettiğim– yanıtını beklerken, "biz her zaman hazırız hocam!" diyerek, daha o zaman, gerekirse, II. Sempozyumu üstlenme konusundaki önonayını, belki de benim içimi okuyarak kaygılarımı dağıtan kararlı bir dille, 22 Ekim 2009 günü çoktan vermişti!..

II.

Öncekiler gibi birbirine eklenen birçok özverili emeğin katkısıyla yürütülen III. Sempozyum süreci; 2011 Sempozyumunu da izleme derdine düşüp bu isteklerini ısrarla belirten PAÜ ÇEEİ Bölümü öğrencilerinin, tüm hocaların yanı sıra konuşmacıların ve diğer katılımcıların da –ayrı ayrı dile getirmekten kaçınmadıkları– hayranlıklarını kazanan ve aslında bu tür toplantılara susamışlıklarını içtenlikle ortaya koyan olağanüstü bir ilgisiyle 4-6 Kasım 2010'da Denizli'de gerçekleştirilmesinden hemen sonra, 4 Aralık 2010 günü İstanbul'da yaptığımız bir toplantıyla başladı.

Bu toplantıda alınan en önemli ve yeni karar, ilk adım olarak "*bağımsız bir web sayfası kurulması*" oldu http//www.sosyalhaklar.net.

Sosyal Haklar Sempozyumlarının kalıcı ve kurumsal bir web sitesine kavuşmuş olmasını, 2011 Sempozyum sürecinin en sevindirici yönlerinden biri saydığımı özellikle belirtmek isterim. Önümüzdeki beş yılı kapsayan bir süre için satın alınan bu web sayfası; bundan böyle, I., II. ve III. Sempozyumların yanı sıra, gelecek yıllardaki Sempozyumlara ilişkin tüm bilgilerin de duyurulacağı, bildiri ve kitaplar ile programların yayınlanacağı, eleştiri ve önerilerin paylaşılacağı ortak iletişim adresimiz olacaktır.

Açılır açılmaz yoğun biçimde kullanılmaya başlanan web sayfasına kısa sürede işlerlik kazandıran *Recep Kapar*'ı, II. Sempozyumda yaşadığımız kimi sıkıntıları anımsayınca, neden geçen yıl düşünememiş olmamıza çok hayıflandığımı belirtmeden geçemiyorum.

Önümüzdeki dönemde, web sayfamızı, olanaklar ölçüsünde, amaç ve ilkelerimiz doğrultusunda içerik olarak daha da zenginleştirip işlevsel kılmayı tasarlıyoruz.

III.

"Sosyal Haklar"ı, 2009 ve 2010 yıllarında, uluslararası ve ulusal iki toplantıda her yönden disiplinlerarası olmasına özen gösterilen bir yaklaşımla tartışmış ve kitaplarını da yayınlayarak kurumsallaştırma yolunda "kritik" sayılabilecek ilk adımları başarmış olmanın verdiği özgüvenle, ÇEEİ bölümünün Düzenleme Kurulu'nu oluşturup kendi içinde görev bölümü yapmasıyla, uluslararası düzeydeki III. Sempozyum için çalışmalara başladık.

Bir yandan, ilk iki Sempozyumdan edindiğimiz deneyimler, yaşanılan kimi sorunlardan çıkardığımız dersler ve az da olsa iletilen dilek ve öneriler ışığında; gelecek Sempozyumlar için de genel bir çerçeve oluşturan "amaç, ilke ve işlevler", "hukuksal çerçeve", duyuruda ana ve alt başlıklar olarak yer alacak –daha da ayrıntılandırdığımız– Sempozyum "konular"ı, özetlerden başlayarak titizlikle uyulmasını istediğimiz "yazım kuralları" ile Bilim Kurulu üyesi hakemlerce gerçekleştirilen özet ve tam metin "değerlendirme"leri konusundaki ilkeleri gözden geçirip güncelleme ve geliştirmeye giriştik. Öte yandan da, III. Sempozyumun "uluslararası" boyutuyla ilgili olarak, üzerinde öncelikle yoğunlaşmamız gereken konuları ve olası konuşmacıları yüksek sesle düşünüp belirlemeye çalıştık.

Bu bağlamda, aslında anlamlı ve mutlu bir rastlantı nedeniyle,* "uluslararası" olan III. Sempozyumun tarihi, ana konusu ve konuşmacıları da kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Çünkü 18 Ekim 2011, o tarihte Çalışma Bakanı olan sevgili *Cahit Talas* hocamızın da aralarında bulunduğu Avrupa Konseyi'ne üye onaltı devlet temsilcisinin 18 Ekim 1961 tarihinde Torino'da imzaladığı Avrupa Sosyal Şartı'nın, 2011 başlarından itibaren yürütülen hazırlık çalışmalarını izlemeye çalıştığım 50. yıldönümüydü.

Sempozyum tarihini, Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyesi olarak 2011'de göreve başlayan Rüçhan Işık hocayla da görüşerek, kabul edildiği tarihi kapsayan 17-18 Ekim 2011 olarak belirlemekte duraksamadık. Ama kısa bir süre sonra, doğal olarak Komite başkan ve üyelerinin "tam kadro" olarak bu tarihleri içine alan haftada Strasbourg'ta gerçekleştirilecek resmi kutlama programında bulunmak zorunda olduklarının bildirilmesi üzerine, Strasbourg'tan da gelen öneri doğrultusunda, Sempozyum tarihini bir hafta sonraya taşıdık. Yine, konuşmacı olarak davet ettiğimiz Prof. *Matti Mikkola*'nın da, eski Komite üyesi ve başkan yardımcısı olarak Strasbourg programlarında yer almasının yüksek bir olasılık olması, tarih değişikliği yapmamızda etkili olmuştu... Ne var ki, bu yıl "*Social Human Rights of Europe*" başlıklı kapsamlı bir kitabı yayımlanan Prof. Mikkola, ısrarlarımıza karşın sonradan bağışlanmasını istediğinden Sempozyuma katılamadı.

* Bu rastlantının, benim için, anımsamadan geçemeyeceğim ayrı bir mutluluk kaynağı olduğunu belirtmek isterim.

TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Müdürlüğü görevini üstlenir üstlenmez, Avrupa Konseyi'nin Sosyal Şart Seksiyonu ile işbirliği yaparak, 7-8 Mayıs 1992 tarihlerinde Türkiye'de ilk toplantıyı düzenlemiş, özellikle Kolokyuma bildirisiyle katılan *Klaus Fuchs*'un dostça desteğini görmüştüm.

Bildiri ve tartışmaları, TODAİE yayını olarak 1993'te kamuoyuna sunulan "**Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye Kolokyumu**"ndan 17 yıl sonra da, Kaboğlu'nun girişimiyle, "***ASŞ Işığında Anayasal Sosyal Haklar***" konulu ikinci uluslararası kolokyumun, 15-16 Ekim 2009'da Marmara Üniversitesi'nde gerçekleştirildiğini –ve bildirilerinin de baskıda olduğunu- eklemeliyim.

Sempozyumun ana konusunu, tüm insan haklarından yalnızca hukuksal değil eylemli olarak da yararlanmadaki önem ve işlevi nedeniyle, "*Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye*" olarak belirlemekte hiç zorlanmadık.

İlk günün birinci oturumunun bu ana konusunun yanı sıra, davet edilecek yabancı konuşmacıları belirlerken, ülkemizde öğreti ve yargının önemsemediği ve hatta karşı bir yaklaşım içinde olduğu, Türkiye için çok yeni olan bir başka konu üzerinde özellikle durduk. İlk Sempozyumdan başlayarak, ana konu başlıkları arasında yer verdiğimiz, ancak Akdeniz ve Pamukkale Üniversitelerinde yapılan Sempozyumlarda özet aşamasında bile –aslında beni çok da şaşırtmayan– hiçbir katılımın olmadığı "*sosyal hakların yargılanabilirliği / dava edilebilirliği*" sorunu konusunda uzman konuşmacıların davet edilmesine öncelik verdik. Bu sorunun uluslararası insan hakları öğretisinde yeniden tartışılmasına yol açan, tarihsel olarak birincisi bölgesel ve ikincisi de evrensel düzeyde olmak üzere kabul edilen iki belge temelinde Sempozyumda işlenip tartışılmasının anlamlı olacağını düşündük.

Bu sorunun, hem uluslararası sosyal haklar hukuku alanınındaki gelişmeler düzeyinde, hem de ilk kez olmak üzere Türkiye özelinde, bu Sempozyumda gündeme getirilip Avrupa öğretisinden bu alanda yetkin iki akademisyenin, Prof. *J.-F. Akandji-Kombé* ile *Prof. D. Roman*'ın katkısıyla, özellikle Berlin Duvarı'nın çökmesini izleyen dönemde bölgesel ve evrensel ölçeklerde tanık olunan gelişmeler ve yüzyüze olunan sorunlar bağlamında tartışılacağını ayrıca vurgulamak isterim.

Ve özellikle eklemek isterim ki, gelecek Sempozyumlarda, bu alanda akademisyen, uzman ve uygulayıcılarca yapılacak bir yandan kuramsal ve öte yandan da özellikle yargı kararlarının irdelenip değerlendirilmesine yönelik özgün çalışma ve araştırmaları, sosyal hakları yargı yerlerine taşıyan –sendikalarda yada kendi adına çalışan– avukatların uygulamadan olumlu ve olumsuz somut örnekleri kapsayan katkılarını bekliyoruz.

IV.

Bilim Kurulu'nu; disiplin ve konu yelpazemizin çok geniş olmasından yola çıkarak, sosyal haklarla ilgili konu ve sorunları hukuk ve / yada uygulama boyutlarıyla "*insan hakları perspektifinden*" inceleyen araştırma ve yayınlar yapan meslektaşlarımıza öncelik tanıyarak, işlevsel olmasına özellikle önem vererek ve disiplinler, akademik kuşaklar ve cinsiyetler arasında sayısal denge gözetmeye özen göstererek oluşturmaya çaba gösterdik.

Eksikliğini duyduğumuz alanlarda her yıl yeni katılımlarla desteklemeye özen gösterdiğimiz Bilim Kurulu'nun üyelerini, öncekilerde olduğu gibi III. Sempozyum için de "*bildiri özetleri ile tam metinlerinin değerlendirilmesinde katkılarını sunup sunamayacaklarını*" yeniden sorup onaylarını alarak belirledikten sonra, güncellenmiş metniyle bu kitaba da koyduğumuz III. Sempozyum duyurusunu web sayfamızda yaptık.

Ayrıca, Sempozyumları düzenleme yükümlülüğünü üstlenen ÇEEİ bölümlerinin dışında, fakültelerin iş hukuku ve sosyal güvenlik, kamu hukuku, siyaset ve kamu yönetimi, iktisat, felsefe, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler ve halk sağlığı bölüm başkanlıklarına; üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerine; sendikal konfederasyonlara ve bağlı sendikalara da gönderdik.

III. Sempozyum duyurusundaki "isteyerek olmayan" eksikliklerimizi, iletilecek uyarı ve önerilerle gidereceğimizi belirtiyorum.

Sempozyum takvimi uyarınca duyurunun yapılmasının ardından, sürecin izleyen "rutin" aşamaları olarak; bildiri özetleri ile tam metinlerin Düzenleme Kurulu'na iletilmesi; uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak ve Düzenleme Kurulu'nca önonayları alınarak belirlenen üç hakemin, kendilerine iletilen özetleri ve ilkece özetlerini değerlendirdikleri tam metinleri, her iki aşamada, belirlenen ve uygulanmasında titizlik gösterdiğimiz ilkeleri içeren hakem formuna uygun olarak değerlendirip Düzenleme Kurulu'na geri göndermeleri; özet ve tam metinlere ilişkin sonuçların –duyurulan tarihlerine tüm aşamalarında uymaya ve uyulmasına özen gösterdiğimiz– Sempozyum takvimini aksatmayan kimi gecikmelerle web sayfasında açıklanması ve sonunda kitabın, ilkemiz uyarınca Sempozyum öncesinde basımının gerçekleştirilmesi ve bu yıl Sempozyumla eşzamanlı olarak web sayfasına da konulması ile noktalandı.

V.

Bildiri özetlerinin sunulması aşamasında; Düzenleme Kurulu'na çok farklı alanlardan toplam 71 bildiri özeti ve 2 poster gönderildi. Bunlardan 40'ı, hakem değerlendirmeleri sonucunda tam metinleri hazırlanmak üzere kabul edilirken, 10 bildiri özeti kabule değer bulunmadı. Bildiri özetlerinden 21'i ise, belirlenen ilkeler uyarınca, Sempozyumun amaç ve kapsamı ile konu başlıkları yönlerinden Düzenleme Kurulu'nca uygun bulunmadığı için hakemlere gönderilmedi.

Bildirilerin tam metinlerinin hakemlerce değerlendirilmesi sonucunda da, 2'si İngilizce olan 19 bildiri kabul edilirken, 8 bildiri reddedildi. Poster bildirilerden 1'i ise kabul edildi. Böylece, iki aşamalı hakem değerlendirmesinden geçerek Sempozyumda sunulan 19 bildiri ile 4'ü yabancı olan* davetli konuşmacılarımızca sunulan 7 bildiri, dolayısıyla toplam 26 bildiri ile Sempozyum gerçekleştirildi.

Kitapta; tam metinleri yazarlarınca yetiştirilemeyen üç Fransızca ve bir Türkçe bildirinin özetleri ile bir Fransızca bildirinin özeti ve tam metni yer aldı. ASŞ'nin 50. yıldönümünün özel yoğunluğundan ve Komite üyesi olan davetli konuşmacılarımızın çok sayıda benzer etkinliğe katılmalarından kaynaklandığını düşündüğüm Kitaptaki bu eksikliği, tam metinler elimize ulaşır ulaşmaz web sayfamıza koyarak kısmen gidermeyi düşünüyoruz.

VI.

Artık, II. Sempozyumda yaptığım "Açılış Konuşması"nda söz ettiğim "ayrılık"tan,** Sempozyumların arkasını getirememekten korkmuyorum, korkmuyoruz! Kurumsallaşma konusundaki kaygıları aştık. Sosyal Haklar Sempozyumlarını, elbirliğiyle, emek birliğiyle, yürek birliğiyle, her seferinde biraz daha çoğalarak sürdürüyoruz, sürdüreceğiz.

* Sosyal hakların dava edilebilirliği konusundaki uzmanlığını –kişisel olarak- yazılarından tanıdığım Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyesi *Jean-Michel Belorgey*'nin, Sempozyuma katılamamasına üzüldüğümüzü belirtirken, bunun programda öngördüğümüz konunun işlenmesinde bir boşluk yaratmadığını özellikle eklemek isterim.

** Mesut Gülmez, "Açılış Konuşması", **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, II, Bildiriler**, (Yay. Haz.: Mesut Gülmez, Nagihan Durusoy Öztepe, Nergis Mütevellioğlu, Oğuz Karadeniz, Handan Kumaş ile birlikte), Petrol-İş Yayını, İstanbul, Ekim 2010, s. 26.

Bu kararlılığımızın bir güvencesinin de; bu konuda, Ahmet ve Oğuz hocaların, ilk beş Sempozyumu güvenceye almanın arayışı içinde olduğumuz geçen yıl, "gerektiğinde, biz Sempozyumları dönüşümlü olarak düzenlemeye hazırız" sözleri olduğunu, bu düşünceleri paylaşacak başka meslektaşlarımın da bulunduğuna kuşku duymaksızın, güvenle ve inançla ekliyorum!

Ve şimdiden, IV. Sempozyumu, 2012'de Muğla Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümünün düzenlemeyi üstlendiğini; Bölüm Başkanı *Abdurrahman Ayhan* ve tüm öğretim üyeleriyle buluştuğum çok keyifli bir toplantıda, 20 Eylül 2011 günü bunu karara bağladığımızı, ayrıca İİBF Dekanı Prof. *Turgay Uzun* ile de tanışıp bu konuda tam desteğini aldığımı(zı), içten teşekkürlerimle duyuruyorum!

VII.

Bu arada, Sempozyumlar konusunda kısaca dile getirmekten kaçınmayacağım iki özlemimden, özlemimizden de söz edeceğim.

İlki, Sempozyum kitaplarını daha geniş bir çerçevede okura ulaştırmak.

Belediye-İş birincisini, Petrol-İş de ikincisi ile üçüncüsünü, hiç nazlanmadan basmayı ve özellikle ulaştırılmasını istediğimiz kişi ve kuruluşlar listesine göre dağıtım yapmayı üstlendiler. Ama bu, kitapların raflarda görünmesini, sosyal haklarla ilgili kesimlere, daha geniş bir okur kitlesine ulaşmasını sağlayamıyor.

İkinci özlemimiz, çeşitli nedenlerle Sempozyum düzenleme olanağı bulamayan, ÇEEİ bölümlerinin bulunduğu büyük iller dışında kalanlara öncelik vererek, Sempozyumların yinelenmesidir.

Bu düşüncemizi gerçekleştirici ilk somut adımları henüz atamadık. Ahmet Selamoğlu'nun, ÇEEİ bölüm başkanlarına yaptığı Sempozyuma "konaklamalı" katılma davetinin, geçen yıllarda olduğu gibi bu kez de beklediğimiz ilgiyi görememiş olmasının, bu konudaki soru işaretlerinin sürmesinde etkili olduğunu açık yüreklilikle belirtmekten kaçınmıyorum.

2012'de; bu özlemlerin yapılabilirliğini görmek için somut girişimlerde bulunmayı ve meslektaşlarımızın bu özlemimizi aynı zamanda bir "çağrı" olarak görüp bize iletecekleri önerileri değerlendirerek ilk adımları atmayı düşünüyoruz.

VIII.

Sosyal Haklar Sempozyumlarının farklı yönlerinden biri de, Programın sonuna, ilk kez II. Sempozyumda başlattığımız ve gerek katılımcıların gerekse izleyenlerin beğenisini kazanıp onayını alan "genel tartışma" oturumu eklemiş olmamızdır.

Öncelikli amacımız, hakem değerlendirmesinden geçen ve davetli konuşmacılarca sunulan bildiriler dışında, o yılın sosyal ve sendikal haklarla ilgili ulusal ve uluslararası gündemdeki sorunlarının da tartışılmasına, değerlendirilmesine, gelecek sempozyum(lar) için öneri ve dileklerin ortaya konulmasına olanak vermektir.

* II. Sempozyumun Genel Tartışma oturumuna katılanlar arasında; Selahattin Demirtaş, Engin Ünsal, Mecit Amaç, Aziz Çelik ve Murat Özveri'nin bulunduğunu, Tijen ve Zeki Erdut hocaların da önemli katkıda bulunduklarını belirtiyorum.

İşlevsel olabilmesi için önerilere açık olduğumuz bu oturumdaki konuşmacıların; akademisyenler, uzmanlar, sendikacılar gibi değişik çevrelerden gelen kişiler olmasına özen gösteriyor ve ilkece, önceden değil Sempozyum sırasında gönüllülük temelinde, katılımcılar ve izleyenler arasından belirliyoruz.*

III. Sempozyumda bu oturumunun başlığını, Programda da görüldüğü gibi, sunulan bildiriler çerçevesinde tartışma olanağı bulunamayan konu ve sorunlara öncelik vermek üzere, genel bir anlatımla *"Türkiye'de ve Dünyada Sosyal ve Sendikal Haklar: Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler"* olarak belirledik.

IX.

Onbir aylık maratonun ardından Sempozyumun gerçekleşmesi ve Kitabın yayımlanmasının, "kuru" olmayan bir teşekkürden daha çoğunu hak ettiğini içtenlikle düşündüğüm birçok emek, çaba ve katkıyla sağlandığını yineliyor ve bu nedenle:

Sosyal haklara duyarlık gösterip çağrımıza olumlu yanıt vererek, öngörülen ve açıklanan ilkeler çerçevesinde hakem raporları doğrultusunda gönderdikleri bildiri özetleri ve / yada ilettikleri tam metinler kabule değer bulunmayan, ancak gelecek Sempozyumlarda ilgilerinin sürmesini beklediğimiz *meslektaşlarımıza*;

İki aşamalı değerlendirme sürecinden sonra bildirileri kabul edilip bu kitapta yayımlanan *meslektaşlarımıza*;

Sempozyumun ana temasının işlenmesine "davetli konuşmacı" olarak katkılarını sunan Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyesi Prof. *Petros Stangos*'a ve SHAK yürütme sekreteri *Régis Brillat* ile bu alandaki uzmanlıklarını yayınlarıyla da ortaya koyan Paris I Üniversitesi'nden Prof. *Jean-François Akandji-Kombé* ile bildirisinin tam metnini bize ileten tek yabancı konuğumuz olan Tours François Rabelais Üniversitesi'nden Prof. *Diane Roman*'a;

Sempozyum sürecinin başından itibaren SHAK ile ilişki ve görüşmeleri yürüten Komite üyesi Prof. *Rüçhan Işık*'a;

İlk iki Sempozyuma hakem sürecinden geçen bildirileriyle katılan, bu kez "davetli konuşmacımız" olarak katkı sunmayı kabul eden Prof. *Nergis Mütevellioğlu*'na;

Başka yoğunluklarının bulunduğunu ve özellikle tam metinlerin değerlendirilmesi aşamasında yaz dinlencesinde olduklarını da düşünmeksizin, kimilerine bu yıl da görece daha fazla yüklenip "hatır-gönül" koyarak sıkıştırdığımız, özverili desteklerini sürdüren *Bilim Kurulu üyelerimize;*

Desteğini sürdüren ve özellikle Sempozyum kitabının basılmasını bu yıl da üstlenen *Petrol-İş*'e;

İş Müfettişleri Derneği ile Belediye-İş'in yanı sıra, bu yıl Sempozyumu destekleyen kuruluşlar arasına katılan *Koop-İş* ve *TOLEYİS*'e;

Ve kuşkusuz, tüm içtenliğiyle iki yıl öncesinden beri bu görevi üstlenmeye hazır olduğunu bildiren Kocaeli Üniversitesi İİBF ÇEEİ Bölümü Başkanı *Ahmet Selamoğlu*'na;

Düzenleme Kurulu'nda işbölümü yaparak görev üstlenen ÇEEİ Bölümündeki *tüm meslektaşlarımıza*;

Yalnızca bir gün Ahmet Hocanın izniyle beni imrendiren doğa yürüyüşüne katıldığı bir Cumartesi ile uyarıda bulunmayı ihmal etmediği sınav gözcülükleri dışında, her an bilgisayarının başında kesintisiz nöbet tuttuğuna kuşku duymadığım *Feyza Turgay'a;*

Kitabın basılması aşamasında "geriye sayma"nın başladığı günlerde; *Hakan Koçak*'ın koordinatörlüğünde özveriyle katkılarını sunan *Necati Abay*'a, *Zeynep Altun*'a ve *H. Ümran Yurdayol*'a;

İçten destekleriyle III. Sempozyumu Üniversitede öğrencilerimizle gerçekleştirmemize olanak sağlayan Kocaeli Üniversitesi Rektörü *Sezer Ş. Komsuoğlu'*na ve İİBF Dekanı *Abdurrahman Fettahoğlu*'na;

Katkı ve destek sunan, istemeyerek adlarını anmamış olabileceğim herkese ve her kuruluşa;

Düzenleme Kurulu adına, içten teşekkürlerimi sunuyorum.

X.

2010 sonlarında başlayan III. Sempozyum maratonu, "görür gibi olduğum" Sempozyum mutfağındaki ve dışındaki –kimilerine değinemediğimin farkında olduğum– birçok özverili emeği göz ardı etmemek için özetlemekte yarar gördüğüm aşamalardan geçerek **"Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, III, Bildiriler"** kitabının basılmasıyla noktalandı.

Son yıllarda, bir yandan akademik amaçlı araştırma ve çalışmalarla, öte yandan da bilimsel toplantıların ürünü olan sosyal hakların farklı yönlerine ilişkin yayınlarla zenginleşmeye başlayan yazına eklenen III. Sempozyum kitabımızın; aynı zamanda ***sosyal haklar alanında akademik kuşaklar ve disiplinler arasındaki bilimsel etkileşimin kesintisiz sürmesine, bilgi ve deneyim aktarım ve paylaşımının yoğunlaşmasına ve gelişmesine katkıda bulunacağına içtenlikle inanıyorum.***

Datça, 11 Ekim 2011

Mesut GÜLMEZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 3

Mesut GÜLMEZ

İÇİNDEKİLER 11

SEMPOZYUM DUYURUSU 15

I. Sempozyum Amaç, İlke ve İşlevleri 16

II. Hukuksal Çerçeve..... 17

III. Sempozyum Konu Başlıkları 18

IV. Sempozyum Ana Teması…..... 19

V. Bilim Kurulu 22

VI. Düzenleme Kurulu 24

SEMPOZYUM PROGRAMI 25

AÇILIŞ KONUŞMALARI ……..... 31

Ahmet SELAMOĞLU 33

Abdurrahman FETTAHOĞLU…….... 37

DAVETLİ KONUŞMACILARIN BİLDİRİLERİ 39

"Le 50 ème anniversaire de la CSE:
de 1961 à 2011, La Turquie et les perspectives d'avenir"
"Avrupa Sosyal Şartı'nın 50 Yılı: 1961'den 2011'e,
Türkiye ve Gelecek Perspektifleri" *(Fransızca ve Türkçe Özetler)*
Régis BRILLAT……..... 41

"İnsan Hakları Olarak Kollektif Çalışma Hakları ve Türk İş Hukuku"
Rüçhan IŞIK (İngilizce ve Türkçe Özetler)……..... 43

"L'interdiction de la discrimination dans la Charte sociale européenne:
Droit positif, jurisprudence et problèmes"
"Avrupa Sosyal Şartı'nda Ayrımcılık Yasağı:
Pozitif Hukuk, İçtihat ve Sorunlar" *(Fransızca ve Türkçe Özetler)*
Petros STANGOS ……..... 47

"Anayasal Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı:
Eleştirel ve Aykırı Düşünceler" *
Mesut GÜLMEZ 51

"La justiciabilité des droits sociaux en droit international des droits de l'homme"
"İnsan Hakları Uluslararası Hukukunda Sosyal Hakların Yargılanabilirliği"
(Fransızca ve Türkçe Özetler ile Bildiri)
Diane ROMAN 85

"La justiciabilité de la Charte sociale européenne et
la procédure de réclamations collectives"
"Avrupa Sosyal Şartı'nın Yargılanabilirliği ve
Toplu Şikâyetler Usulü" *(Fransızca ve Türkçe Özetler)*
Jean-François AKANDJİ-KOMBÉ 99

"Sermayenin Küreselleşmesine Karşı Küresel Sosyal Haklar"**
Nergis MÜTEVELLİOĞLU 101

HAKEM DEĞERLENDİRMESİNDEN GEÇEN BİLDİRİLER 118

"Teoriden Pratiğe, Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği"
Gökhan CANDOĞAN..... 121

"Türk Hukukunda Sosyal Hakların Dava Yoluyla Gerçekleştirilmesi"
Murat ÖZVERİ..... 139

Modernitenin 'Çalışma İdeolojisi' ve Sosyal Haklar"
Fuat MAN 159

"Jacques Maritain'de Sosyal Haklar ve Felsefi Temelleri"
Görkem BİRİNCİ 175

*"Refah Sistemlerini Değerlendirmede
Chan ve Bowpitt Kriteri: İnsanlık Onuru"*
Barış SEÇER..... 189

"Sosyal Politika ve Alternatif Toplum Modeli Arayışları:
Temel Gelir Önerisinin Ütopya Kavramı Çerçevesinde Okunması"
Ayten DAVUTOĞLU..... 205

* Yazar, bildirisinin Programdaki başlığı "Türk Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı" olmakla birlikte, bildirinin bu Kitapta yer alan bölümündeki içeriğiyle uyumlu başlık koymayı uygun görmüştür.

** "Davetli konuşmacı" olan yazarın bildirisi, hakem değerlendirmesinden geçmediği için bu bölüme alınmıştır.

"Liberalism As The Core Of Social Rights"
Umut OMAY 223

"The Taming of Social Rights: A Critical View on The Heavy
Reliance of Empirical Studies on Social Rights Issues"
Umut OMAY 233

"Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletler'in Rolü"
Ülkü HALATÇI ULUSOY 245

"Yeni Anayasa Tartışmaları ve Sosyal Haklar"
Hakan Sabri ÇELİKYAY 269

Basında Siyasal Liderlerin ve Köşe Yazarlarının Sosyal Haklara İlişkin İletilerinin Analizi
Füsun ALVER 289

"İktidarın Şaşı Dili: Medya"
Meral ÇAKIR BERZAH 339

"Basın İşletmelerinde Tekelleşmeye Bağlı Hak İhlallerinin
İşgören Üzerindeki Sosyal Psikolojik Etkileri:
İzmir Basın İşletmeleri Örneği"
Çiğdem DİRİK - Ahsen ARMAĞAN 361

"Medyada Fikir İşçilerine Tanınan Haklar Süreci ve
Karşılaştırmalı Uygulama Örnekleri"
Olcay UÇAK 383

"Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye'sinde Sosyal Haklar Açısından
Kadınların Temsili"
Aynur KÖSE 401

"Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine"
Kuvvet LORDOĞLU - Sidar ÇINAR 419

"Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği)"
Mustafa ASLAN - Selim ŞEKER 449

"Çingenelerin Sosyal Haklara Erişimindeki Zorluklar: Roman ve
Dom Toplulukları Karşılaştırması"
Selin ÖNEN 465

"Türkiye'de Sosyal Devlet ve Yaşlı Hakları Üzerine Bir İnceleme"
Baran DURAL - Gülçin CON 483

SEMPOZYUM DUYURUSU

III. SOSYAL HAKLAR ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

1980'li yıllardan beri tanık olunan küreselleşme ve neoliberal politikalar, yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler, sosyal haklar konusunda birçok tartışma ve yeni sorun alanlarının doğmasına yol açmıştır. Bu tartışma ve sorunlardan en önemlileri sosyal hakların tanımlanması ve insan haklarından sayılıp sayılmaması, insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı, devletin sosyal haklar karşısındaki konumu ve sosyal hakların hak öznelerince kullanılması olarak ana başlıklar halinde belirtilebilir.

Sosyal devletin geleneksel kazanımlarının yok edilmesi, kapitalistleşme olgusunun çeşitli olumsuzluklarından biri olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'deki tüm hak öznelerini de doğrudan etkilemekte ve tehdit etmektedir. Sosyal haklar karşıtı neoliberal yaklaşım ve uygulamaların ürünü olan bu olumsuz gelişmelerin çok yönlü neden ve etkilere sahip olması, "insan hakları olarak sosyal haklar"ın disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Disiplinlerarası bir yaklaşım ve katılımla düzenlenmesi gerektiğine inandığımız Sosyal Haklar Sempozyumlarının, 2009 ve 2010 yıllarında başarıyla gerçekleştirilmesinin ardından, her yıl düzenli biçimde sürdürülmesi gerektiğine inanmaktayız.

Sempozyumların "uluslararası" nitelikteki birincisini, 22-23 Ekim 2009 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Hizmetler Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (AKSUM) öncülüğünde, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Belediye-İş Sendikası ve Mülkiyeliler Birliği Antalya Şubesi'nin destekleriyle, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü ve İş Müfettişleri Derneği düzenlemiştir.

"Ulusal" düzeyde gerçekleştirilen ikinci sempozyumu ise, 4-6 Kasım 2010 tarihleri arasında Petrol-İş Sendikası ve Tek Gıda-İş Sendikası ile İş Müfettişleri Derneği'nin destekleriyle, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü düzenlemiştir.

Üçüncü sempozyum, ***Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yıldönümü dolayısıyla*** 25-26 Ekim 2011 tarihlerinde Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından Kocaeli'nde düzenlenecektir.

III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu; sosyal politika, hukuk, siyaset bilimi, felsefe, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmetler, tıp, psikoloji gibi farklı disiplinlerde çalışan akademisyen ve uygulayıcıların bir araya gelerek bilgi, birikim ve deneyimlerini paylaştıkları, sosyal hakların çeşitli boyutlarını farklı yaklaşımlarla tartıştıkları, ***disiplinlerarası bir "yıllık buluşma"*** niteliğinde gerçekleşecektir.

I. SEMPOZYUM AMAÇ, İLKE VE İŞLEVLERİ

Her yıl düzenli olarak yapılması hedeflenen Sosyal Haklar Sempozyumu, benimsediği ve izlediği amaç, ilke ve işlevlerini gerçekleştirilebilmesi yolunda, bir insan hakkı olarak sosyal hakların "disiplinlerarası" niteliği ve bölünmezliği yaklaşımıyla hareket etmektedir. Bu doğrultuda, sosyal haklar sempozyumu; sosyal politika, hukuk, siyaset bilimi, felsefe, sosyoloji, iktisat, sosyal hizmetler, tıp, psikoloji gibi farklı disiplinlerde çalışan akademisyen ve uygulayıcıların bir araya gelerek bilgi, birikim ve deneyimlerini paylaştıkları, sosyal hakların çeşitli boyutlarını farklı yaklaşımlarla tartıştıkları, disiplinlerarası bir "yıllık buluşma" niteliğindedir.

Sempozyum;

- üretilmesine fırsat vereceği bilgi ve deneyimlerin bilimsel düzeyde tartışılmasına,
- tartışmaların ortaya çıkardığı sonuçların ilgili sivil ve resmi örgüt, kurum ve kuruluşlar ile paylaşılmasına,
- hukuk ve uygulamadan kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik somut önerilerin ortaya konulmasına,
- sosyal haklar alanındaki bilimsel bilgi birikiminin artırılmasına ve alan yazınının zenginleştirilmesine,
- sosyal hakların eşitlik koşulları içinde eylemli olarak kullanımını sağlamak üzere hak öznelerinin bilgi ve bilinç düzeyinin geliştirilmesine,
- toplumda farkındalıkların oluşturulmasına katkıda bulunmalıdır.

Kısaca sempozyumun etkin ve işlevsel sosyal devletin gerçekleştirilmesine olanak ve ortam sağlayan bilimsel bir platform olması hedeflenmektedir.

Sempozyum; dar anlamda "bağımlı çalışanlar" ile sınırlı olmayan bir yaklaşımı benimsemekte, sosyal haklar alanındaki insan hakları ulusalüstü ortak hukuku ile ulusal hukukun belirlediği çerçeveyi temel almaktadır.

Sempozyum; genel olarak ve ülkemiz özelinde, sosyal hakların "teorik ve pratik" boyutlarını, tarihsel ve güncel yönlerini, bu alandaki gelişme ve yetersizlikleri, hukuk ve uygulamadaki sorunları kapsayan bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasını amaçlamaktadır.

Özetle, Sosyal Haklar Sempozyumu'nun amaç, ilke ve işlevlerini, öncelik sırası gözetmeksizin sıralamak gerekirse:

- Sempozyum; sosyal hakları gündeme taşıma ve gündemde tutmanın aracı olarak, akademisyenler ve akademik kuşaklar, disiplinler, uzmanlar, sendikacılar ve uygulayıcılar arasında etkileşimin ve ortak sentezlere erişme arayışının gerçekleştiği, bilgi ve birikimler ile deneyimlerin paylaşıldığı bilimsel bir ortam olmalıdır;
- Sempozyumun, katılımcılar ve sunulacak bildiriler açısından "disiplinlerarası" olma özelliğinin sağlanmasına ve sürdürülmesine özen gösterilmelidir;
- Sempozyumda, madalyonun olumlu ve olumsuz yönleri, haklar ve haksızlıklar, hak ihlalleri birlikte kapsanmalıdır;
- Sempozyumda, özellikle henüz araştırma, inceleme ve yayın konusu olmayan sorunlara yönelik yeni ve özgün çalışmalar ve alan araştırmaları özendirilmelidir;

- Sempozyuma sunulmak üzere yapılan araştırma, inceleme ve daha önce yayımlanmamış olma anlamında özgün bildirilerin, "insan hakları perspektifi"nden hazırlanması ve bunun değerlendirmelerde göz önüne alınması konusunda özen ve titizlik gösterilmelidir;
- Sempozyum, disiplinlerarası niteliği ile belirlenen geniş konular yelpazesinde katılımı amaçlamakla birlikte, her yıl belirlenecek "ağırlıklı bir konu"da derinlemesine inceleme, araştırma ve tartışma olanağı yaratmalıdır.
- Sempozyum, öğrenciler ve tüm hak öznelerine yönelik "eğitim" işlevini yerine getirerek sosyal haklara ilişkin bilgi ve bilincin yükseltilmesine katkı yapmayı amaçlamalıdır. Bu bağlamda yıllık Sempozyum toplantılarının düzenlenmesi dışında, öncelikle Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin programlarında, sosyal haklar öğretimine yer verilmesini ve duyarlı genç akademisyenlerin yetiştirilmesini sağlamak üzere, bu amacın gerçekleştirilmesine çaba gösterilmelidir.

II. HUKUKSAL ÇERÇEVE

"İnsan Hakları" olarak sosyal hakların "uluslararası" hukuksal çerçevesi, Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasında yapılan düzenlemede belirlenmiştir.

Sosyal haklar, bu maddede öngörülen anayasal koşullar yerine getirilerek onaylanan ve iç hukuk düzeninde "ulusalüstü" bir hukuksal değer ve etki kazandırılan uluslararası sözleşmelerle hukuksal güvenceye alınmıştır. Bildirge, sözleşme, antlaşma vb. belgelerin oluşturduğu "pozitif hukuk"un yanı sıra, bu sözleşmelere uyulmasını denetlemekle yetkili organlar ile uygulamadaki ihlalleri onay koşulu aranmaksızın izleyen koruma mekanizmalarının karar ve raporlarından oluşan "ortak hukuk", çok kapsamlı ve zengin bir ulusalüstü hukuksal çerçeve oluşturmaktadır. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sözleşmelerinin yanı sıra, özellikle Birleşmiş Milletler'ce kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Avrupa Konseyi'nce kabul edilen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, bu hukuksal güvencenin sosyal haklar alanındaki en temel yazılı belgeleridir. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle Avrupa Birliği'nin sosyal boyutunu güçlendiren Temel Haklar Şartı da, ülkemizin tam üyelik süreci bağlamında sosyal haklar hukukunun ulusalüstü hukuka uyumunun sağlanmasında göz ardı edemeyeceği bir belgedir.

Anayasamız da 2. maddesinde, temel amacı "herkese insan onuruna yaraşan asgarî bir yaşam düzeyi sağlamak" olan "sosyal devlet" ilkesini benimsemiştir. Devletin temel amaç ve görevi; "değiştirilemez" nitelikli bu anayasal ilkeye koşut olarak 5. maddede, "… kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak" biçiminde tanımlanmıştır. Ayrıca, Başlangıç bölümünde yer alan değiştirilemez ilkelerden biri de, "… Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma"dır ve bu ilke, Anayasa'nın güvenceye bağladığı "temel sosyal haklar" için de geçerlidir.

Bu çerçevede, Anayasa'nın çeşitli maddelerinde insana yakışır yaşam düzeyinin asgari gerekleri olan ve aynı zamanda temel insan hakları arasında yer alan çeşitli sosyal haklar, belirtilen ulusalüstü hukuksal çerçeveyle bağdaşmayan ve 2010 değişikliklerinden sonra da varlığını sürdüren önemli kısıtlama ve yasaklara da yer verilerek tanınıp düzenlenmiştir. Bunlar arasında; örneğin çalışma hakkı (m. 49), çalışma koşulları ve dinlenme hakkı; sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları (m. 51-54); adil ücret hakkı (m. 55), sosyal güvenlik hakkı (m. 60), sağlık hakkı (m. 56), konut hakkı (m. 57), eğitim hakkı (m. 42) bulunmaktadır.

İçeriği ve "olmazsa olmaz" nitelikteki araçları ulusalüstü hukuk ve Anayasa ile belirlenmiş olan etkin ve işlevsel sosyal devletin, sosyal hakların eylemli olarak kullanımını ülkede yaşayan herkes için güvenceye alması ve somut biçimde yararlanılmasını sağlaması gerekir. Devletin "mali sınırlılıkları", sosyal devleti çağdaş kurumlarla gerçekleştirmekten kaçınmanın gerekçesi olamaz, olmamalıdır. Ulusalüstü ortak hukukun asgari ilke ve kurallarına uygun olarak, sosyal haklardan somut biçimde yararlanılmasını sağlamak amacıyla düzenli ve sistemli politikalar belirlenmeli, somut ve olumlu sonuçlar ortaya koyan uygulamalar gerçekleştirilmelidir.

Sosyal Haklar Sempozyumlarına sunulan bildirilerin derlendiği kitaplar; bu alandaki yazına katkısının yanı sıra, ulusal hukukumuzun ayrılmaz ve ona üstün tutulan bir parçası olan sosyal haklar uluslararası ortak hukukunun birikimleri ışığında izlenmesi gereken politikalar, yapılması gereken hukuksal düzenlemeler ve gerçekleştirilmesi gereken uygulamalar için göz ardı edilemeyecek kaynaklardır.

III. SEMPOZYUM ANA TEMASI

III. Sosyal Haklar Sempozyumu'nun ana teması, 18 Ekim 1962 tarihinde kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yıldönümü dolayısıyla, "***Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye***" olarak belirlenmiştir.

Kuşkusuz bu tema, Sempozyum konu başlıklarında belirtilen alanlarda da, "Sosyal Şart ve Türkiye Sorunları" temelinde çalışmalar yapılmasına engel değildir.

Sempozyuma davet edilecek yabancı ve yerli akademisyen ve uzmanların katkısıyla, Sosyal Şart genelinde ve Türkiye özelinde olmak üzere özel bir oturumda tartışılması düşünülen "***Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye***" konusunun -Sosyal Şart uygulamasında da belirtilen- *başlıca* alt başlıkları şunlar olabilir:

- Kadınların ve erkeklerin istihdam konusunda işlem ve fırsat eşitliği hakkı;
- Sosyal Şart'ta tanınan haklardan çeşitli nedenlere dayalı ayrım gözetmeksizin yararlanmada yurttaşlara ve ülkede yasal olarak oturan yabancılara / göçmenlere tanınan güvenceler;
- Aile sorumluluklarına dayalı ayrımcılığın yasaklanması;
- Engelli kişilerin toplum yaşamında sosyal bütünleşme ve katılım hakkı.

IV. SEMPOZYUM KONU BAŞLIKLARI

1. Kuramlar, Öğretiler, Düşünsel Akımlar ve Sosyal Haklar

- Genel Olarak Sosyal Haklar
- Türkiye'de Sosyal Haklar
- Sosyal Politika ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hakların Sınırlanması Sorunu
- Demokrasi ve Sosyal Haklar

2. Küreselleşme, Sosyal Haklar ve Sosyal Hak İhlalleri

- Sosyal Haklardan Yararlanmada Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı
- Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma
- İşsizlik ve Sosyal Haklar
- Çalışan Yoksullar ve Sosyal Haklar
- Kayıtdışı İstihdam ve Sosyal Haklar
- Özelleştirmeler ve Sosyal Haklar
- Gelir Dağılımı ve Sosyal Haklar
- Mali Politikalar (Bütçe) ve Sosyal Haklar
- Vergi Politikaları ve Sosyal Haklar
- Sosyal Harcamalar ve Sosyal Haklar
- Sağlık Politikaları ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hizmetler ve Sosyal Haklar

3. Sosyal Haklarda Yeni Sorun Alanları

- Yasama Tekniğinde Dönüşüm ve Sosyal Haklar
- Bilişim ve İletişim Teknolojileri ve Sosyal Haklar
- Yönetimde Yeniden Yapılanma Programları ve Sosyal Haklar
- Kamu Personel Politikaları ve Sosyal Haklar
- Medya ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hak İhlali Olarak İş Kazaları
- Sosyal Hak İhlali Olarak Meslek Hastalıkları
- Yoksulluk, Sosyal Dışlanma ve Sosyal Haklar
- Kentsel Dönüşüm Projeleri ve Sosyal Hak İhlalleri
- Türkiye'de Çalışma Yaşamında (işletmede /işyerinde) Bilgilenme ve Danışılma Hakkı ve Sosyal Haklar
- Uluslararası Sermaye Kuruluşları ve Sosyal Haklar

4. Elverişsiz Durumdaki Gruplar ve Türkiye'de Sosyal Haklar

- Göçmenler ve Sosyal Haklar
- Yaşlılar ve Sosyal Haklar
- Çocuklar ve Sosyal Haklar
- Engelliler ve Sosyal Haklar
- Yoksullar ve Sosyal Haklar
- Yabancılar ve Sosyal Haklar
- Mülteciler ve Sosyal Haklar
- Azınlıklar ve Sosyal Haklar
- Romanlar / Çingeneler ve Sosyal Haklar

5. Kadınlar ve Sosyal Haklar / İhlaller

- Sosyal Haklardan Yararlanmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık Yasağı
- Ulusal Hukuk ve Uygulamadaki Durum ve Sorunlar
- Uluslararası ve Ulusalüstü Hukuk ve Türkiye'de Durum ve Sorunlar
- Kadın Örgütleri ve Sosyal Haklar
- Sendikalar ve Kadınların Sosyal Hakları

6. Sosyal Hakların Doğrudan Uygulanabilirliği ve Yargılanabilirliği Sorunu: Öğreti, Yargı Kararları ve Uluslararası Denetim Organlarının Kararları

- Yabancı Ülkelerde Durum: Öğreti, Araştırmalar ve Yargı Kararları
- Karşılaştırmalı Hukuktan Bazı Ülke Örnekleri
- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarındaki Yaklaşım
- Birleşmiş Milletler Denetim Organları Kararlarındaki Yaklaşım
- Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararlarındaki Yaklaşım
- Türkiye'de Durum: Öğreti, Araştırma ve Çalışmalar
- İşçi ve Kamu Görevlileri Sendikalarının Açtıkları Davalar ve
- Sosyal Hakların Yargılanabilirliği
- Türkiye'de Yargı Kararlarının Yaklaşımı: Anayasa Mahkemesi, Yargıtay,
- Danıştay ve İlk Derece Mahkemelerin Kararlarındaki Yaklaşım(lar)

7. Sosyal Hakların Uluslararası Korunması Yöntemleri ve Türkiye

- Uluslararası Çalışma Örgütü Koruma Yöntemleri ve Türkiye
- Birleşmiş Milletler Koruma / Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- Avrupa Konseyi Koruma / Denetim Yöntemleri ve Türkiye
- İşçi Sendikaları ve Uluslararası Koruma Yöntemleri
- Kamu Çalışanları Sendikaları ve Uluslararası Koruma Yöntemleri
- İşveren Sendikaları ve Uluslararası Koruma Yöntemleri

8. Sosyal Haklarda İnsan Hakları Eğitimi

- İnsan Hakları Eğitiminin Sosyal Haklar Açısından Önemi
- Sosyal Haklar Eğitimi ve Hedef Kitleler (işçiler, işsizler, kamu görevlileri, emekliler, çalışan kadınlar, vb.)
- Ailede ve Okulda Sosyal Haklar Eğitimi
- Kadın Örgütleri ve Sosyal Haklar Eğitimi
- İşçi Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- Kamu Çalışanları Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- Kamu İşveren(ler)inin Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- İşveren Sendikalarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar
- Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitim Etkinlikleri ve Sosyal Haklar

9. Uluslararası Sendikalar ve Türkiye'de Sosyal Haklar / İhlaller

- Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC / CSI): Genel Olarak ve
- Türkiye'de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu /ETUC / CES): Genel Olarak ve
- Türkiye'de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Kamu Hizmetleri Uluslararası Federasyonu (PSI / ISP): Genel Olarak ve
- Türkiye'de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Eğitim Enternasyonali (IE / EI): Genel Olarak ve Türkiye'de Sosyal Haklar ve İhlaller
- Uluslararası (Evrensel ve / veya Bölgesel) İnsan Hakları Kuruluşları:
- Genel Olarak ve Türkiye'de Sosyal Haklar ve İhlaller

10. Bazı Sosyal Haklar ve Uygulamada Durum

- Çalışma Hakkı ve İhlaller
- İşsizlik ve Sosyal Haklardan Yoksunluk
- İşten Çıkarmaya Karşı Korunma Hakkı ve İhlaller
- Adil Ücret ve Çalışma Koşulları Hakları ve İhlaller
- Sendika, Toplu Sözleşme, Grevi de Kapsayan Toplu Eylem Hakları ve İhlaller
- Eğitim ve Mesleksel Eğitim Hakları ve İhlaller
- Sosyal Güvenlik Hakkı ve İhlaller
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği ve İhlaller
- Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetlerden Yararlanma Hakları ve İhlaller
- Sağlık Hakkı ve İhlaller
- İlaca Erişme Hakkı
- Beslenme Hakkı ve İhlaller
- Konut / Barınma Hakkı ve İhlaller

- Yoksulluktan Kurtulma Hakkı ve İhlaller
- İş Denetim ve Teftişlerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Sosyal Haklar
- Sosyal Hizmetlerden Yararlanma Hakkı ve İhlaller
- Türkiye'de İnsan Hakları Kurulları ve Sosyal Hak İhlalleri

11. Panel (Olası Konular)

- Dünyada Güncel Sosyal Haklar Sorunları: Gelişmeler ve İhlaller
- Türkiye'de Güncel Sosyal Haklar Sorunları: Gelişmeler ve İhlaller

12. Poster Sunumlar

- Son 10 Yılda Türkiye'de Hak İhlalleri

V. BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ahmet Haşim Köse, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet Makal, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu, Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali Güzel, Kadir Has Üniversitesi
- Prof. Dr. Aylan Arı, Koç Üniversitesi
- Prof. Dr. Aysen Tokol, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Aziz Konukman, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Beril Tufan, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Burhan Şenatalar, Bilgi Üniversitesi
- Prof. Dr. Doğan Özlem, Yeditepe Üniversitesi
- Prof. Dr. E. Yasemin Özdek, Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Faruk Sapancalı, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Gamze Özdemir Yücesan, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Gönül Balkır, Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Gülay Toksöz, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Gürhan Fişek, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Harun Tepe, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu, Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu, Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Kemal Öke, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

- Prof. Dr. Melda Sur, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Meryem Koray, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Mesut Gülmez, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Müjdat Şakar, Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Nergis Mütevellioğlu, Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Oktay Uygun, Maltepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer Zühtü Altan, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Şengül Hablemitoğlu, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Şerife Türcan Özşuca, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Tijen Erdut, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Ufuk Aydın, Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakın Ertürk, Avrupa Konseyi, İşkenceyi Önleme Komitesi Türkiye Temsilcisi
- Prof. Dr. Yusuf Alper, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Yüksel Akkaya, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Prof. Dr. Zeki Erdut, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdülkadir Şenkal, Kocaeli Üniversitesi
- Doç. Dr. Asuman Türkün, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Banu Uçkan, Anadolu Üniversitesi
- Doç. Dr. E. Murat Engin, Galatasaray Üniversitesi
- Doç. Dr. Hatice Kurtuluş, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Kadriye Bakırcı, İstanbul Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Kübra Doğan Yenisey, Bilgi Üniversitesi
- Doç. Dr. Metin Özuğurlu, Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Nilay Etiler, Kocaeli Üniversitesi
- Doç. Dr. Nilgün Toker Kılınç, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Nurşen Caniklioğlu, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Oğuz Karadeniz, Pamukkale Üniversitesi
- Doç. Dr. S. Evinç Torlak, Pamukkale Üniversitesi

VI. DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Mesut Gülmez
- Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu
- Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu
- Doç. Dr. Gözde Yılmaz
- Doç. Dr. Abdülkadir Şenkal
- Doç. Dr. Aziz Çelik
- Yrd. Doç. Dr. Betül Urhan
- Yrd. Doç. Dr. Burcu Kümbül Güler
- Yrd. Doç. Dr. M. Hakan Koçak
- Yrd. Doç. Dr. M. Onat Öztürk
- Yrd. Doç. Dr. Sayım Yorgun
- Araş. Gör. Arzu Özsoy
- Araş. Gör. Feyza Turgay
- Araş. Gör. Sevda Köse
- Araş. Gör. Seyran Gürsoy
- Araş. Gör. Doğa Başar Sarıipek
- Araş. Gör. Ömer Ceylan
- Araş. Gör. Ömer Özdemir

SEMPOZYUM PROGRAMI

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ İİBF ÇEEİ BÖLÜMÜ

SOSYAL HAKLAR ULUSLARARASI SEMPOZYUMU, III

PROGRAMI

25-26 EKİM 2011

25 Ekim 2011, Salı

Prof. Dr. Baki Komsuoğlu Kültür ve Kongre Merkezi

9.30 - 10.00 Kayıt

10.00 - 10.30 Açılış Konuşmaları

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU,
ÇEEİ Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Abdurrahman FETTAHOĞLU,
İİBF Dekanı

Prof. Dr. Sezer Ş. KOMSUOĞLU,
Rektör, Kocaeli Üniversitesi

10.30 – 13.00: Birinci Oturum: Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Kuvvet LORDOĞLU

"Avrupa Sosyal Şartı'nın 50 Yılı: 1961'den 2011'e,
Türkiye ve Gelecek Perspektifleri",
Régis BRILLAT

"İnsan Hakları Olarak Kollektif Çalışma Hakları ve Türk İş Hukuku"
Rüçhan IŞIK

ARA: 11.30 - 11.45

Avrupa Sosyal Şartı'nda Ayrımcılık Yasağı:
Pozitif Hukuk, İçtihat ve Sorunlar"
Petros STANGOS

"Türk Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı..
Eleştirel ve Aykırı Düşünceler"
Mesut GÜLMEZ

12.45 - 13.00: Tartışma

13.00 - 14.30: Öğle yemeği

14.30 - 17.15: İkinci Oturum: Sosyal Hakların Yargılanabilirliği

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Ali GÜZEL

"İnsan Hakları Uluslararası Hukukunda
Sosyal Hakların Yargılanabilirliği"
Diane ROMAN

"Avrupa Sosyal Şartı'nın Yargılanabilirliği ve
Toplu Şikâyetler Usulü"
Jean-François AKANDJI-KOMBÉ

15.30 - 15.45: Tartışma

15.45 - 16.00: Ara

"Teoriden Pratiğe, Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği"
Gökhan CANDOĞAN

"Türk Hukukunda Sosyal Hakların Dava Yoluyla Gerçekleştirilmesi"
Murat ÖZVERİ

17.00 - 17.15: Tartışma

17.30: Kokteyl ve İkram

26 Ekim 2011, Çarşamba
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 212 / 213 numaraları salonlar

09.30 - 10.45: I. Grup, Birinci Oturum: Sosyal Haklara ve Politikalara Kuramsal Bakışlar
Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 212 numaralı salon

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Meryem KORAY

"Sermayenin Küreselleşmesine Karşı Küresel Sosyal Haklar
Nergis MÜTEVELLİOĞLU

"Modernitenin 'Çalışma İdeolojisi' ve Sosyal Haklar"
Fuat MAN

"Jacques Maritain'de Sosyal Haklar ve Felsefi Temelleri"
Görkem BİRİNCİ

10.30 - 10.45: Tartışma:

10.45 - 11.00: Ara

11.00 - 12.15 : I. Grup, İkinci Oturum: Sosyal Haklara ve Politikalara Kuramsal Bakışlar (Devam)
Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 212 numaralı salon

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Yasemin ÖZDEK

"Refah Sistemlerini Değerlendirmede Chan ve Bowpitt Kriteri:
İnsanlık Onuru"
Barış SEÇER

"Sosyal Politika ve Alternatif Toplum Modeli Arayışları: Temel Gelir
Önerisinin Ütopya Kavramı Çerçevesinde Okunması"
Ayten DAVUTOĞLU

"Liberalism As The Core Of Social Rights"
Umut OMAY

"The Taming of Social Rights: A Critical View on The Heavy Relıance of Empirical Studies on Social Rights Issues"
Umut OMAY

12.00 - 12.15: Tartışma

12.15 - 13.30: Öğle Yemeği

13.30 - 14.45: I. Grup, Üçüncü Oturum: Sosyal Haklarda Yeni Gelişmeler
Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 212 numaralı salon

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Zeki ERDUT

"Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletler'in Rolü"
Ülkü HALATÇI ULUSOY

"Yeni Anayasa Tartışmaları ve Sosyal Haklar"
Hakan Sabri ÇELİKYAY

14.30-14.45: Tartışma

14.45-15.00: Ara

09.30 - 10.45: II. Grup, Birinci Oturum: Medya ve Sosyal Haklar
Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 213 numaralı salon

Oturum Başkanı
Doç. Dr. Aziz ÇELİK

Basında Siyasal Liderlerin ve Köşe Yazarlarının
Sosyal Haklara İlişkin İletilerinin Analizi
Füsun ALVER

"İktidarın Şaşı Dili: Medya"
Meral ÇAKIR BERZAH

"Basın İşletmelerinde Tekelleşmeye Bağlı Hak İhlallerinin
İşgören Üzerindeki Sosyal Psikolojik Etkileri:
İzmir Basın İşletmeleri Örneği"
Çiğdem DİRİK - Ahsen ARMAĞAN

10.30 - 10.45: Tartışma

10.45 - 11.00: Ara

11.00 - 12.15: II. Grup, İkinci Oturum: Medya, Kadınlar, Tarım İşçileri ve Sosyal Haklar
Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 213 numaralı salon

Oturum Başkanı
Doç. Dr. Oğuz KARADENİZ

"Medyada Fikir İşçilerine Tanınan Haklar Süreci ve
Karşılaştırmalı Uygulama Örnekleri"
Olcay UÇAK

"Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye'sinde
Sosyal Haklar Açısından
Kadınların Temsili"
Aynur KÖSE

"Mevsimlik Tarım İşçileri:
Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine"
Kuvvet LORDOĞLU - Sidar ÇINAR

12.00 - 12.15: Tartışma

12.15 - 13.30: Öğle Yemeği

13.30 - 14.45: II. Grup, Üçüncü Oturum: Elverişsiz Gruplar ve Sosyal Haklar

Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 213 numaralı salon

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Ömer Z. ALTAN

"Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği)"
Mustafa ASLAN - Selim ŞEKER

"Çingenelerin Sosyal Haklara Erişimindeki Zorluklar: Roman ve Dom Toplulukları Karşılaştırması"
Selin ÖNEN

"Türkiye'de Sosyal Devlet ve Yaşlı Hakları Üzerine Bir İnceleme"
Baran DURAL - Gülçin CON

14.30 - 14.45: Tartışma

14.45 - 15.00: Ara

15.00 - 16.30: Ortak Oturum, Genel Tartışma: Türkiye'de ve Dünya'da Sosyal ve Sendikal Haklar, Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler

Yer: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 212 numaralı salon

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Mesut GÜLMEZ

SHUS IV'ÜN DUYURUSU VE KAPANIŞ: 16.30

Poster Sunum:

"Taşeron İşçilerde Örgütlenme Sorunları:
Sağlık İşçileri Üzerine Bir Araştırma"
Gülçin TAŞKIRAN

AÇILIŞ

KONUŞMALARI

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU
Kocaeli Üniversitesi İİBF, ÇEEİ Bölüm Başkanı

Değerli Konuklar,

Sevgili Öğrenciler,

Üçüncü Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu'na ve Kocaeli Üniversitesi'ne hoş geldiniz.

Üniversitemizde sizlerle birlikte olmaktan, temel insan hakları bağlamında "insan" olmaktan kaynaklı bireyin, toplumun ve aslında yaşamın ayrılmaz parçası olan "Sosyal Haklar" temalı sempozyumda birlikte düşünüyor ve tartışıyor olmaktan mutluyuz.

Sosyal hakların gelişiminde; toplumsal dinamiklerin, toplumsal muhalefetin sabırlı, çetin mücadelesinin büyük rol oynadığını ve esasen sosyal hakların böyle bir zeminde gelişim gösterdiğini biliyoruz. Tarih, insanların ve toplumların bu gerçekliği öğrenebilecekleri zenginliklerle doludur.

Bugün ise ümit etmek istiyorum ki, toplumlarımız, günümüz dünyasının da geçmişten farklı olmaksızın, toplumsal muhalefetin, toplumsal dinamiklerin sabırlı, çetin ve barışçıl mücadelesine ihtiyaç duyduğunun farkındadır.

İlk iki sempozyumun açılış konuşmalarını okuduğumda ve bugün, Sempozyum'un açılış konuşması için düşüncelerimi toparlamaya çalıştığımda, sosyal haklar bağlamında en önemli sorunun "toplumsal farkındalık" olduğunu düşünüyorum.

Sosyal hakların, temel insan hakları bağlamında birey ve toplum yaşamının vazgeçilemez parçası olduğunun özümsenmesi; siyasal, medeni, sosyal, ekonomik ve kültürel hakların sınıflandırılmadan, bir bütün olarak içselleştirilmesi; popüler söylemle, küreselleşen ve hızla avucumuzun içine girecek kadar küçülürken aynı zamanda hızla parçalanan dünyada, Mesut Gülmez hocamın ifadesiyle, "sosyal" nitelemesi ile belki de "sosyal hakların" haklar bağlamında önceliğinin vurgulanması, günümüz dünyasının "farkındalık" sorunu ile birlikte düşünüldüğünde, hayli meşakkatlidir.

Polanyi'nin "Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü" ifadesinin günümüz için de geçerliliğini vurgulamak, karamsar bir yaklaşım mıdır? Ekonominin toplumsal ilişkiye uzak, ancak

toplumsal ilişkiyi, yaşamı her yönüyle biçimlendiren yüzü, "piyasa", benden önceki neslin bilmediği ama benim neslimin yüzleştiği "çalışan yoksullar", "sosyal dışlanma" gibi olguları birer gerçeklik olarak ortaya koyarken, sizleri, gelecek neslin yüzleşeceği gerçeklikleri düşünmeye davet ediyorum.

Bugün, tüm dünyanın boğuştuğu işsizlik sorununun, bizim öğretimize göre çözümlenebileceğini düşünmek yerine, tam istihdamı öncelemek yerine, gelecek nesil, kendisine, işsizlik gerçekliği ile yaşamayı öğretecektir. Üretim ekonomisinin hızla küçülerek istihdam önceliğinin değersizleştiği, finansal ekonominin ve finansal büyüklüklerin belirleyicilik kazandığı, işsizlik olgusunun sadece sayısal verilerle anlatılmasına çalışılırken günümüz ekonomik krizinin işgücü piyasalarına ve şüphesiz topluma bıraktığı örgütsüzlük, güvencesizlik, düşük gelir ve uzun çalışma süreleri gibi tortularla günümüz dünyasında sosyal hakları düşünmek, belki de düşlemek, toplumsal farkındalığa ve devletin "sosyal" niteliğine vurgu yapmak hayli zordur.

Bugün, bu zorluğa ve küreselleşmenin yarattığı yeni eğilimlere rağmen Sosyal Haklar Sempozyumu için birlikte olmamız çok önemlidir. Üstelik 18 Ekim 1961 tarihinde Cahit Talas Hocamızın da Çalışma Bakanı olarak katıldığı, Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin Bakanlar Komitesi üyelerinin Torino'da imzaladığı Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yıldönümünde…

Aslında karamsar olmamasına çaba gösterdiğim ancak başaramadığım bu açış cümlelerine rağmen, iyimser olmayı gerektiren toplumsal dinamiklerin varlığını da göz ardı etmemek gerekir. Sadece bugüne dair bir örnek olarak öğretmenler, avukatlar, maden işçileri, ulaşım işçileri, hemşireler, doktorlar gibi değişik meslek gruplarını temsil eden sendikalar, meslek birlikleri ile öğrencilerin de destek verdiği, "Wall Street'i işgal et" sloganı ile bilinen toplumsal muhalefet dikkat çekicidir. Benzer muhalefetlerin farklı ülkelerde de gözlemlendiğini ve devletin "sosyal" niteliğini hatırlatıcı çabaların yeniden önem kazanabileceğini unutmamak gerekir.

Bu yıl, Sempozyumun ana konusu olarak insan haklarından yalnızca hukuksal değil eylemli olarak da yararlanmadaki önem ve işlevi nedeniyle, "Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye" belirlendi.

Ayrıca Düzenleme Kurulu olarak ülkemizde öğreti ve yargının önemsemediği, oysa uluslararası yargı kararları sonucu Türkiye'nin önemli sıkıntılar yaşadığını bildiğimiz "sosyal hakların yargılanabilirliği / dava edilebilirliği" sorunu konusunda uzman konuşmacıların davet edilmesine öncelik verdik. Bu konunun, ülkemiz ve Avrupa öğretisinden yetkin akademisyenlerin katkısıyla tartışılması, Sempozyum açısından ayrı bir önemdedir.

Sosyal hakların dava edilebilirliği konusunun, sosyal hakların "uluslararası" hukuksal çerçevesi, Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasında yer alan "temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır" düzenlemesi ve güncel yeni anayasa tartışmaları bağlamında önemli olduğunu vurgulamak isterim.

Son sözler olarak, Sempozyum'un düzenlenmesine katkılar için teşekkür etmek isterim.

Öncelikle Sosyal Haklar Sempozyumu'na bu yıl "davetli konuşmacı" olarak katkılarını sunan Sosyal Haklar Avrupa Komitesi üyesi Prof. Petros Stangos'a ve Sosyal Haklar Avrupa Komitesi yürütme sekreteri Régis Brillat'ya, alandaki uzmanlıkları bilinen Prof. Jean-François Akandji-Kombé ve Prof. Diane Roman'a teşekkür ederim.

Sempozyum sürecinin başından itibaren Sosyal Haklar Avrupa Komitesi ile görüşmeleri yürüten ve aynı zamanda bildirisiyle katkıda bulunan, Komite üyesi Prof. Rüçhan Işık'a teşekkür ederim.

Her yıl birlikte olduğumuz, Sosyal Haklar Sempozyumlarına ilk adımını attıran Prof. Nergis Mütevellioğlu'na, Bilim Kurulu üyelerimize ve bildirileri ile sempozyuma katkı veren değerli meslektaşlarıma teşekkür ederim.

Değerli hocam uygun görürse, Sempozyumların "emektarı" olarak tanıtmak istediğim Prof. Mesut Gülmez'e teşekkür ederim.

Avrupa Konseyi'ne, sempozyum kitabının basılmasını bu yıl da üstlenen Petrol-İş Sendikası ve Genel Başkanı Sayın Mustafa Öztaşkın'a, her yıl desteklerini esirgemeyen İş Müfettişleri Derneği ve Genel Başkanı Sayın İlhan Tuncer ile Başkan Vekili Sayın Selahattin Çetindağ'a, Belediye-İş Sendikası ve Genel Başkanı Sayın Nihat Yurdakul'a, bu yıl ilk defa Sempozyumu destekleyen kuruluşlar arasına katılan Koop-İş Sendikası ve Genel Başkanı Sayın Eyüp Alemdar'a, TOLEYİS ve Genel Başkanı Sayın Cemail Bakındı'ya teşekkür ederim.

Bugün bizlere kapılarını açan, ev sahipliği yapmamıza imkan tanıyan Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanımız Prof. Dr. Abdurrahman Fettahoğlu'na ve Rektörümüz Prof. Dr. Sezer Ş. Komsuoğlu'na teşekkür ederim.

Son olarak tüm bölüm arkadaşlarıma ve özellikle Feyza Turgay'a teşekkür ediyorum. Sempozyum öncesi çalışmalar ve tebliğlerin genç bir bölüm olarak birikimlerimize katkı vereceği şüphesizdir.

Saygılarımla.

Ahmet Selamoğlu

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Abdurrahman FETTAHOĞLU
Kocaeli Üniversitesi İİBF Dekanı

Değerli Katılımcılar,

Günümüzde sosyal hakların öneminin ne kadar büyük olduğu açıktır. Önceki yıllarla karşılaştırıldığında, bu önem gittikçe artmaktadır. Çünkü krizle birlikte yaşam, bir süre daha sürecektir.

Son yıllarda; sosyal hakları olumsuz etkileyen ve tartışılır duruma getiren, en azından iki önemli gelişmeden söz edilebilir: Bunlardan birincisi, 1980'li yıllardan beri tanık olunan küreselleşme ve yeni liberal politikalar; ikincisi ise, ekonomik krizlerdir.

1980'li yıllardan beri süregelen yeni liberal politikaların sosyal hakları sınırlandırdığı ve bu alanda sorun alanları yarattığı gözlenmektedir. Ayrıca bu olgularla birlikte yaşıyoruz.

Diğer yandan, kriz ortamlarında da öncelikle sosyal haklar tartışılmaya açılmaktadır. Bununla birlikte; sosyal devlet anlayışı esnetilmekte ve daha çok güçlendirilmesi gerekirken, zayıflatılmaktadır.

Sosyal devletin amacı, herkese insan onuruna yaraşan asgari bir yaşam düzeyini sağlamaktır. Sosyal hakları bünyesinde koruyan sosyal devlet, vatandaşlarına en azından aşağıdaki hakları sağlamalıdır:

- Eğitim,
- Sağlık,
- Çalışma,
- Sosyal Güvenlik,
- Adil Ücret,
- Konut.

Sosyal devlette toplumsal barışın yapılandırılması ve sürdürülmesi, sosyal hakların düzeltilmesi ve korunmasından geçmektedir.

Sosyal Haklar Sempozyumunun üçüncüsü, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenmiştir. Bu Sempozyumun uluslararası düzenlenmesi ve Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yıldönümüne denk düşmesi, ayrıca büyük önem taşımaktadır.

Elinizdeki bildiri kitabında da bulacağınız gibi, Sempozyumda temel sosyal haklar yanında yeni diğer sosyal haklar da tartışılmıştır. Tartışma oturumlarının başlıkları, kısaca aşağıdaki gibidir:

- Sosyal Şart'ta Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye,
- Sosyal Hakların Yargılanabilirliği,
- Sosyal Haklar ve Politikalara Kurumsal Bakışlar,
- Sosyal Haklarda Yeni Gelişmeler,
- Medya ve Sosyal Haklar,
- Medya, Kadınlar, Tarım İşçileri ve Sosyal Haklar,
- Elverişsiz Gruplar ve Sosyal Haklar,
- Türkiye'de ve Dünya'da Sosyal ve Sendikal Haklar: Gelişmeler, Sorunlar ve Öneriler.

Sempozyum bildiri kitabının hazırlanmasında emeği geçen ve katkı sağlayan başta Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU'na ve diğer çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bildiri kitabının ve III. Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu'nun tüm katılımcılara yararlı olması dileğiyle…

Umuttepe, 10 Ekim 2011-10-12

Prof. Dr. Abdurrahman FETTAHOĞLU

DAVETLİ KONUŞMACILARIN BİLDİRİLERİ

LE 50 ème ANNIVERSAIRE DE LA CSE: DE 1961 À 2011, LA TURQUIE ET LES PERSPECTIVES D'AVENIR

Régis Brillat
Chef du Service de la Charte sociale européenne
Secrétaire exécutif du Comité européen des Droits sociaux

RÉSUMÉ

Le 18 octobre 2011, le Conseil de l'Europe célébrera les 50 ans de la Charte sociale européenne. Le chemin parcouru depuis 1961 est exceptionnel et, en particulier, la réforme de la Charte sociale, intervenue au cours des années 90, a profondément transformé ce traité. Désormais acceptée par 43 Etats européens, la Charte sociale européenne constitue le véritable complément de la Convention européenne des droits de l'homme. Plus efficace grâce à l'action de son organe de régulation, le Comité européen des droits sociaux, elle est davantage connue et son impact sur les droits nationaux des Etats parties augmente régulièrement.

La célébration d'un anniversaire n'est cependant pas seulement l'occasion de regarder le passé. Elle doit aussi avoir pour but de tracer des perspectives d'avenir. À cet égard, l'objectif, à terme, demeure que tous les droits de l'homme qui figurent dans la Déclaration universelle de 1948 soient traités de la même manière en Europe. Il est important de procéder régulièrement aux ajustements qui permettent de progresser dans cette voie.

La Turquie a ratifié la Charte sociale révisée et accepté un nombre significatif de ses dispositions. Elle est invitée à poursuivre et renforcer cette évolution positive et, en particulier, à accepter deux dispositions essentielles : l'article 5 sur la liberté syndicale et l'article 6 sur le droit de négociations collectives. À ce sujet, il est intéressant de noter que la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme, par exemple l'arrêt Demir et Baykara fixent des exigences similaires quant à la mise en œuvre des droits en question. Par ailleurs, l'acceptation de la procédure de réclamations collectives est un objectif majeur. En effet, cette procédure révèle comment et combien la Charte sociale se situe au cœur des trois objectifs statutaires du Conseil de l'Europe : les droits de l'homme car ces derniers ne peuvent être entièrement réalisés sans comprendre les droits sociaux, la démocratie qui ne peut exister vraiment sans sa dimension sociale et la prééminence du droit pleinement réalisée avec la justice sociale.

ASŞ'NİN 50. YILDÖNÜMÜ: 1961'DEN 2011'E, TÜRKİYE VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ *

Régis Brillat
Avrupa Sosyal Şart Bölümü Şefi
Sosyal Haklar Avrupa Komitesi Yürütme Sekreteri

ÖZET

Avrupa Konseyi, 18 Ekim 2011'de Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yılını kutlayacak. 1961'den beri alınan yol, olağanüstüdür ve özellikle, 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen Sosyal Şart reformu, bu sözleşmeyi derin biçimde dönüştürdü. Bundan böyle 43 Avrupa devletinin kabul ettiği Avrupa Sosyal Şartı, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin gerçek bir tamamlayıcısını oluşturur. Denetim organı olan Sosyal Haklar Avrupa Komitesi'nin etkinlikleri sayesinde daha etkili olan Avrupa Sosyal Şartı daha çok tanınıyor ve taraf devletlerin ulusal hukukları üzerindeki etkisi düzenli biçimde artıyor.

Bununla birlikte bir yıldönümünün kutlanması, yalnızca geçmişe bakma fırsatı değildir. Aynı zamanda gelecek perspektiflerini belirleme amacı da taşımalıdır. Bu konuda, son hedef, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan tüm insan haklarının Avrupa'da aynı biçimde ele alınması olarak durmaktadır. Bu yolda ilerleme olanağı veren düzenlemelere (ayarlamalara) düzenli olarak başvurulması önem taşır.

Türkiye, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı onayladı ve kurallarından anlamlı sayıdaki bir bölümünü kabul etti. Türkiye, bu olumlu evrimi izlemeye (sürdürmeye) ve güçlendirmeye ve özellikle de, iki temel maddeyi kabul etmeye (onay kapsamına almaya) davet edildi: Sendika özgürlüğü konusundaki 5. madde ve toplu pazarlık hakkı konusundaki 6. madde. Bu konuda, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin içtihadında, örneğin Demir-Baykara kararında, söz konusu hakların uygulamaya konulması konusunda benzer gerekliliklerin saptandığını not etmek ilginç olacaktır. Öte yandan, kolektif şikâyetler (toplu yakınmalar) usulünün kabul edilmesi de (onaylanması da) önemli bir hedeftir. Gerçekten bu usul, Avrupa Konseyi'nin üç statüter hedefinin (kuruluş amacının) odağında nasıl ve ne denli yer aldığını ortaya koyar: Sosyal hakları kapsamadıkça tam olarak gerçekleştirilemeyen insan hakları, sosyal boyutu olmaksızın tam olarak var olamayan demokrasi ve tam olarak sosyal adaletle gerçekleşen hukukun üstünlüğü.

* Çeviri: Mesut Gülmez.

COLLECTIVE LABOUR RIGHTS AS HUMAN RIGHTS AND TURKISH LABOUR LAW

Rüçhan Işık
Bilkent University, Faculty of Law
Member of the European Committee of Social Rights

ABSTRACT

In this presentation, the provisions of the right to organise; right to negotiate collectively; right to initiate collective labour disputes; right to solve these disputes through peaceful and contentious methods; if necessary, right to strike and the right to conduct collective agreements, all of which are reviewed in the introduction part of the Collective Labour Law doctrine, are explained under the fundamental labour rights in collective labour law and articles 5 and 6 of the ESC. This is followed by the assessment of the Turkish legislation on the same issue in terms of the provisions in articles 5 and 6.

Article 5 covers ***the right to organise***, i.e. ensuring or promoting the freedom of workers and employers to form organisations at every level for the protection of members' economic and social interests; the organisations' activities; and the principle of non-discrimination (in connection to articles 19/IV and E).

Article 6 covers ***the right to bargain collectively***, including the establishment and promotion of joint consultation between workers and employers, and voluntary negotiations between social partners' organisations. Moreover, it regulates the promotion and use of machinery for conciliation and voluntary arbitration for the settlement of labour disputes of interest. Article 6 also recognises the right of workers and employers to collective action in cases of conflicts of interests including the right to strike.

Other key sources of this topic are; article 11 of the European Convention on Human Rights, and the case law of the supervisory bodies, namely the European Committee of Social Rights and the European Court of Human Rights. Certainly, the ILO Conventions no. 87 and 98, and the related case law of the Committee of Freedom of Association (Application Committee) also constitute the legal sources. Both Conventions of the ILO have guaranteed workers the right to organize and bargain collectively.

The present situation of the Turkish collective labour legislation: As it is known, Turkey has not yet approved articles 5 and 6 of the ESC. The present Turkish legislation, according to the ILO case law on Conventions 87 and 98, has been found since 1980s in violation of the respective Conventions. If Turkey approves articles 5 and 6 of ESC without making the necessary improvements in its legislation and in its implementation,

it is clear that the continuation of non-conformity from the point of ECSR will remain unavoidable.

Recommendation: Turkey ought to amend and improve its collective labour legislation in the direction of establishing full conformity with the collective labour law principles of both the ILO and the ECSR.

Keywords: Social dialogue, social partners, collective negotiations, collective agreements, collective disputes, disputes of interests, disputes of rights, settlement of disputes, peace obligation, right to negotiate, right to strike, union density, structures of bargaining.

İNSAN HAKLARI OLARAK KOLLEKTİF ÇALIŞMA HAKLARI VE TÜRK İŞ HUKUKU

Rüçhan Işık

Bilkent University, Faculty of Law

Member of the European Committee of Social Rights

ÖZET

Bu sunumda, Toplu İş Hukuku öğretisinin giriş kısmında incelenmeye başlanan ve ana bölümlerde sırası ile sendika kurma, toplu pazarlık yapma, toplu iş uyuşmazlığı çıkarma, barışçı ve mücadeleci yöntemlerle bu uyuşmazlıkları çözme, gerekirse greve gitme ve nihayet toplu iş sözleşmesi yapma haklarının, kolektif iş hukukundaki temel çalışma hakları ve ASŞ'nın 5. ve 6. maddelerdeki hükümleri açıklanmaktadır. Bunu, Türk mevzuatında aynı alandaki düzenlemelerin 5. ve 6. maddelerdeki hükümler karşısında değerlendirilmesi takip etmiştir.

***Madde 5, örgütlenme hakkını*,** diğer bir ifadeyle, üyelerinin ekonomik ve sosyal menfaatlerini korumak amacı ile işçilerin ve işverenlerin her seviyede örgüt kurma özgürlüklerinin gerçekleştirilmesini, özendirilmesini; örgütlerin faaliyetlerini ve ayrımcılık yasağı ilkesini (ASŞ 19/IV ve E maddeleri ile bağlantılı olarak) kapsamaktadır.

Madde 6*,** işçi ve işverenler arasında istişarenin (sosyal diyalog) oluşturulması ile özendirilmesini ve sosyal partner örgütleri arasında gönüllü görüşmeler de dahil olmak üzere, ***toplu pazarlık hakkını kapsamaktadır. Ayrıca ilgili madde, arabuluculuğun ve menfaat uyuşmazlıklarının çözümü için gönüllü tahkimin teşvikini ve bunların sağlanması için ilgili araçların kullanımını da düzenlemektedir. 6. madde aynı zamanda, menfaat uyuşmazlıkları hallerinde işçi ve işverenlerin toplu eylem haklarını da - grev hakkı da dahil olmak üzere - tanımaktadır.

Bu konuda diğer önemli kaynaklar ise; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11'inci maddesi ve denetleme organları olan Avrupa Sosyal Haklar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarıdır. Kuşkusuz, 87 ve 98 numaralı ILO Sözleşmeleri ve Sendika Özgürlüğü Komitesi'nin (Uygulama Komitesi) ilgili içtihatları da hukuki kaynakları oluşturmaktadır. ILO'nun her iki Sözleşmesi de işçilerin örgütlenme ve toplu pazarlık yapma haklarını teminat altına almaktadır.

Türk toplu iş mevzuatının mevcut durumu: Bilindiği üzere Türkiye, ASŞ'nın 5. ve 6. maddelerini henüz onaylamamıştır. 87 ve 98 numaralı Sözleşmelere ilişkin ILO'nun içtihatları uyarınca yürürlükteki Türk mevzuatı, 1980'lerden bu yana söz konusu Sözleşmelere aykırı bulunmuştur. Türkiye, ASŞ'nın 5. ve 6. maddelerini mevzuatında ve uygulamasında gerekli yenilikleri yapmadan onaylar ise, ASHK açısından 'ihlal' kaçınılmaz olacaktır.

Öneri: Türkiye, gerek ILO'nun gerekse de ASHK'nin toplu iş hukuku ilkeleri ile tam uyum sağlamaya yönelik olarak toplu iş mevzuatını aynı anda değiştirmeli ve geliştirmelidir.

Anahtar sözcükler: Sosyal diyalog, sosyal partnerler, toplu pazarlık, toplu sözleşmeler, toplu uyuşmazlıklar, menfaat uyuşmazlıkları, hak uyuşmazlıkları, uyuşmazlıkların çözümü, dirlik borcu, pazarlık hakkı, grev hakkı, sendika yoğunluğu, pazarlık şekilleri..

LA NON-DISCRIMINATION DANS LA CHARTE SOCIALE EUROPÉENNE: DROIT POSITIF, JURISPRUDENCE, PROBLÈMES

Petros Stangos
Professeur de droit européen, Université Aristote de Thessaloniki
Membre du Comité européen des droits sociaux

RÉSUMÉ

La non discrimination est un principe fondamental du droit européen, tant dans sa dimension du droit de l'Union européenne que dans celle de la Convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales. A l'instar de ce qui se passe à l'intérieur des Etats, le droit européen interdisant la discrimination s'appuie sur une compréhension de l'égalité axée sur les préjugés ou tout autre comportement irrationnel dirigé à l'encontre d'une personne. Il vise donc, lui-aussi, à offrir une indemnisation aux victimes et à sanctionner –en les dissuadant- les auteurs de tels actes. Toutefois, il est largement admis dans nos sociétés que les causes de discrimination s'étendent bien au-delà des préjugés individuels, jusqu'aux structures et aux institutions de la société. Pour donner un exemple tiré du droit social, l'inégalité dont sont victimes les femmes dans l'emploi n'est pas seulement imputable à des préjuges individuels; elle trouve également son explication dans la structure même du marché de travail rémunéré, qui récompense le travail à temps plein et ne s'adapte pas aux obligations qu'implique le soin des enfants.

Sans nier l'importance du droit européen anti discrimination et son élaboration jurisprudentielle (par la Cour de justice de l'Union européenne et la Cour européenne des droits de l'homme), il est régulièrement et largement ressenti par l'opinio juris européenne, notamment au cours des 10 dernières années, que ces dispositifs répondent difficilement à l'exigence d'un modèle proactif de garantie et d'application de la non discrimination, qui favoriserait réellement l'essor de l'égalité réelle, voir substantielle, dans nos sociétés.

Un tel modèle proactif de protection de la non discrimination, favoriserait le changement systématique des attitudes et habitudes incriminées, assurant un traitement des causes institutionnelles et structurelles de l'inégalité. Dans un modèle proactif, l'accent porterait sur la révélation des discriminations systémiques et sur la création de mécanismes institutionnels visant à leur élimination. Enfin, dans un tel modèle, les obligations de non discrimination seraient aussi bien prospectives et rétrospectives, ce qui signifie que les recours ne seraient pas simplement rétrospectifs, compensatoires et individualisés: ils exigeraient plutôt la prise de mesures qui soient prospectives, structurelles et, surtout, fondées sur le groupe.

La thèse que je développerai dans mon intervention, se résume au fait que le dispositif d'anti discrimination de la Charte Sociale Européenne, qui inclue la procédure des réclamations collectives, correspond bien à ce modèle de justice proactive en matière de protection des droits sociaux.

Apres avoir passé en revue le droit positif d'anti discrimination de la Charte, l'accent sera mis sur la jurisprudence développée en la matière par le Comité européen des droits sociaux, dans le cadre de la procédure des réclamations collectives. Cette jurisprudence a certainement acquis des traits faisant d'elle un modèle proactif de garantie de la non discrimination dans la jouissance des droits sociaux reconnus par la Charte, mais elle est loin d'être stabilisée; elle présente, par contre, des failles et des incohérences. Cette trajectoire de la jurisprudence d'anti discrimination du Comité sera démontrée à travers une étude de cas, incluant les décisions prises par le Comité dans les réclamations collectives suivantes: les deux réclamations du Centre européen des droits des Roms contre la Bulgarie de 2005 et de 2008, la réclamations du International Centre for the Legal Protection of Human Rights contre la Croatie de 2007, ainsi que celles, de 2010, du Centre on Housing Rights and Evictions contre l'Italie et du Centre européen des droits des Roms contre le Portugal.

AVRUPA SOSYAL ŞARTI'NDA AYRIMCILIK YASAĞI: POZİTİF HUKUK, İÇTİHAT VE SORUNLAR *

Petros Stangos
Selanik Aristo Üniversitesi, Avrupa Hukuku Profesörü
Sosyal Haklar Avrupa Komitesi Üyesi

ÖZET

Ayrımcılık yasağı, Avrupa Birliği Hukuku boyutuyla olduğu kadar, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi boyutuyla da, Avrupa hukukunun temel bir ilkesidir. Devletlerdeki örneklerinde olduğu gibi, ayrımcılığı yasaklayan Avrupa hukuku da, bir kişi aleyhine yönelik önyargılara ya da akıldışı başka her davranışa yönelik eşitlik anlayışına / algısına dayanır. Öyleyse Avrupa hukuku da, mağdurlara tazminat ödenmesini ve bu gibi eylemleri gerçekleştirenlere –onları caydırarak– yaptırım uygulamayı amaçlar. Bununla birlikte toplumlarımızda, ayrımcılık nedenlerinin bireysel önyargılarımızın ötesinde, toplumun yapısına ve kurumlara değin yaygınlaştığı geniş biçimde kabul görmüştür. Sosyal hukuktan bir örnek vermek gerekirse, kadınların istihdamda mağduru oldukları eşitsizlik, yalnızca bireysel önyargılara yüklenemez; aynı zamanda, açıklamasını, tam gün çalışmayı ödüllendiren ve çocukların bakımını içeren yükümlülüklere uyum sağlamayan ücretli emek piyasasında da bulur.

Ayrımcılık karşıtı Avrupa hukukunun ve (Avrupa Birliği Adalet Divanı ile İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin oluşturduğu) içtihadın önemini inkar etmeksizin, özellikle son on yıl boyunca, bu kuralların, toplumlarımızda gerçek, hatta özsel / maddi eşitliğin gerçekten ilerleyişini kolaylaştıracak proaktif bir güvence ve ayrımcılık yasağını uygulama modelinin gereklerini güçlükle karşıladığı, Avrupa hukuk düşüncesi tarafından düzenli olarak ve geniş biçimde hâlâ hissedilmektedir.

Ayrımcılık yasağına ilişkin böyle bir proaktif koruma modeli, eşitsizliğin kurumsal ve yapısal nedenlerinin iyileştirilmesini sağlayan, suç sayılan davranış ve alışkanlıkların değişmesini kolaylaştırabilecektir. Proaktif bir modelde, vurgu, sistemli ayrımcılıkların açığa vurulmasına ve bunların önlenmesini amaçlayan kurumsal mekanizmaların kurulmasına yönelecektir. Son olarak, böyle bir modelde, ayrımcılık yasağı yükümlülükleri hem geleceğe ve hem de geçmişe yönelik olacaktır; bunun anlamı, başvuruların yalnızca geçmişe yönelik, telafi edici ve bireyselleştirilmiş olmamasıdır: Daha çok geleceğe yönelik, yapısal ve özellikle gruba dayanan önlemler alınmasını gerektirecektir.

Konuşmamda geliştireceğim tez, Avrupa Sosyal Şartı'nın toplu şikâyetler usulünü içeren ayrımcılık karşıtı kuralları, sosyal hakların korunması alanında bu proaktif adalet modeline uygun düşmektedir.

Sosyal Şart'ın ayrımcılık karşıtı pozitif hukukunu gözden geçirdikten sonra, toplu şikâyetler usulü çerçevesinde, Sosyal Haklar Avrupa Komitesi'nin bu konuda geliştirdiği içtihata vurgu yapılacaktır. Kuşkusuz bu içtihat, Sosyal Şart'ın tanıdığı sosyal haklardan yararlanılmasında, kendisinden ayrımcılık karşıtı proaktif bir model oluşturan özellikler kazandı, ancak istikrar kazanmış olmaktan uzaktır; buna karşılık, zaaflar / eksiklikler ve tutarsızlıklar taşımaktadır. Komite'nin ayrımcılık karşıtı içtihadının bu yörüngesi, Komite'nin toplu şikâyetlerde aldığı kararları kapsayan şu örnek olaylarla gösterilecektir: 2005 ve 2008 yıllarında Bulgaristan'a karşı Romanların (Çingenelerin) Hakları Avrupa Merkezi'nin yaptığı iki toplu şikâyet ve 2010 yılında da İtalya'ya karşı «Centre on Housing Rights and Evictions»in ve Portekiz'e karşı da Romanların (Çingenelerin) Hakları Avrupa Merkezi'nin yaptığı toplu şikâyet.

* Çeviri: Mesut Gülmez.

ANAYASAL EŞİTLİK İLKESİ VE AYRIMCILIK YASAĞI: ELEŞTİREL VE AYKIRI DÜŞÜNCELER*

Mesut Gülmez
Emekli Öğretim Üyesi

LE PRINCIPE CONSTITUTIONNEL D'ÉGALITÉ ET DE NON-DISCRIMINATION: CONSIDÉRATIONS CRITIQUES ET DISSIDENTES

RÉSUMÉ

Le principe d'égalité et de non-discrimination, rédigé certes, sous différentes formes du point de vue du sujet et du contenu, est garanti depuis la Constitution de 1876. Néanmoins, c'est dans la Constitution de 1961 que pour la première fois, le principe d'égalité et celui de

* Aşağıdaki uzun açıklamadan önce, bu makalenin; yeni Anayasa yapmanın gündemde olduğu bir sırada, anayasal eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı üzerinde yeniden düşünme ve farklı disiplinlerden akademisyenler ile konuya ilgi duyan tüm kişi, örgüt ve kesimlerin katıldığı bilimsel tartışmalar yapma fırsatı doğurması dileğimi, içtenlikle belirtmek istiyorum.

Eşitlik ve ayrımcılık yasağı konusunda 2009-2011 arasında ardı ardına katıldığım toplantı ve yaptığım yayınlar, ikibuçuk yıl geriye dönerek, yer yer özeleştiri, eleştiri ve yeni aykırı düşüncelerimi içeren bu bildirinin / makalenin oluşumu ve özgünlüğü konusunda bazı açıklamalar yapmamı gerektiriyor. Bunu, aynı zamanda, dikkatli okurların karşılaştırma yapmak isteyebileceklerini düşündüğüm için de zorunlu görüyorum.

"***İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye***" başlıklı kitabımın ilk basısında, 1982 Anayasası'nın Başlangıcındaki "*anayasal temel hak ve özgürlüklerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma ilkesi*"ne kısaca değinmekle yetinmiştim (Gülmez, 2009: 546).

Kitabın Nisan 2009'da yayımlanmasını izleyen bir yıl içinde, özellikle de 2009'un sonu ile 2010'un ilk yarısı arasındaki altı aylık dönemde katıldığım üç toplantıya sunduğum bildirilerde, ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesini ulusal ve ulusalüstü boyutlarıyla düşünmeyi, üzerinde derinleşmeyi ve aynı zamanda kendimle de tartışmayı sürdürdüm.

Bu toplantılardan ilki olan ve 9-11 Aralık 2009 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen *11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*'ne sunduğum bildiride, Anayasa Hukuku ile İş Hukuku öğretilerinde paylaşmadığım bazı yaygın görüşlere karşı "aykırı düşüncelerimi" dile getirdim. Bu bildiri için hazırlanırken, kitapta yer ver(e)mediğim Anayasa Hukuku öğretisinin; gerek genel olarak Başlangıçtaki ilkelerin hukuksal niteliği, gerekse özel olarak bu ilkeyi Anayasa'nın 2. maddesi anlamında "temel ilke" niteliğinde görüp görmedikleri, dolayısıyla da Başlangıç ilkeleri arasında sayıp saymadıkları konusundaki görüşlerini karşılaştırmalı biçimde ele alıp değerlendirdim (karş. için bkz.: Gülmez, 2010b: 231-232).

Birincisinden dört ay sonra, İş Müfettişleri Derneği'nce 3-4 Nisan 2010 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen "*III. Çalışma Yaşamı Kongresi*"ne katıldım ve bu ikinci toplantıda sunduğum bildirinin başlığı da, "Eşit Davranma ve Ayrımcılık Yasağı İlkesinin Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Açısından Değerlendirilmesi" idi (Gülmez, 2011a: 245-286).

non-discrimination qui constitue sûrement le complément inséparable du premier, ont été explicitement prévus pour "toute personne." Bien qu'elle eut pris en considération comme sources internationales la Déclaration universelle des droits de l'Homme et la Convention européenne des droits de l'Homme, la Constitution de 1961 avait enuméré les causes de discrimination sans y avoir ajouté l'adverbe "notamment." Elle n'avait pas non plus garanti par une formulation précise l'égalité devant la loi, de façon à mettre l'accent sur la jouissance effective des droits et libertés reconnus".

Quant à la Constitution de 1982, sa particularité réside sans doute dans le fait qu'elle a prévenu dans son Préambule, en tant que "principe fondamental" de la République, "*la jouissance des droits et libertés fondamentaux, énoncés dans cette Constitution, conformément aux impératifs d'égalité et de justice sociale*." La plupart des académiciens de la doctrine du droit Constitutionnel ne mentionnent pas ce principe du Préambule qui fait pourtant partie intégrante de la Constitution en vertu de ses dispositions particulières à cet égard. Contrairement à l'opinion courante de la doctrine, on peut soutenir l'idée que le principe de la jouissance des droits et libertés constitutionnels, dont des droits sociaux,

Bundan ikibuçuk ay sonra ise, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu'nun öncülüğünde, 25 Haziran 2010 günü İstanbul'da düzenlenen "*Türkiye'de Eşitlik ve Anayasa*" Konferansına da, çağrı üzerine, *"Türkiye'de Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik: Anayasa ve Ulusalüstü Hukuk"* başlıklı bir bildiriyle katıldım.

Bu toplantılardan ilk ikisine sunduğum bildiriler yayımlandı, üçüncüsü ise –Konferans kitaplaştırılmadığı için– yayına dönüşmedi. İlk toplantıya sunduğum bildirinin konusunu ben belirledim, son ikisi ise bana önerildi.

Bunlara çalışırken, özellikle Kitapta hiç yada yeterince durmadığımı yada temelde Kitap çalışması olmasından ileri gelen bazı nedenlerle duramadığımı gördüğüm yönleri üzerinde –doğallıkla yeni kaynaklara erişerek– özeleştiriyi de kapsamak üzere düşünmeyi sürdürdüm, temelde "ders kitabı" nitelikli kaynaklardan oluşan Anayasa Hukuku öğretisinde değinilmeyen kimi noktaları tartıştım, değinilen noktalarda da görüşlerimi ortaya koydum.

III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu'nun, 18 Ekim 1961 tarihinde kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'nın 50. yıldönümü olmasını da göz önünde bulundurup "ana konu"su olarak "eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı"nı belirleyince, konunun Türk hukuku boyutunun incelenmesini üstlenmek bana düştü. Konuyu, "*Türk Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı*" gibi kapsamlı bir başlık altında, ama temel yönleriyle genel olarak anayasa hukuku ile çalışma hukuku üzerinde yoğunlaşarak ele almayı düşündüğümden, Sempozyum Programında bu başlık altında yer aldı.

Ne var ki görüldüğü üzere, Sempozyum kitabındaki bu makalemde, konuyu yalnızca Anayasa'daki eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı ile sınırlandırdım; başlarken düşündüğümün tersine, Anayasa Mahkemesi kararlarına da yer vermedim. Bunun tek nedeni var: Bildirinin, zaten Sempozyum ilkelerinin sınırlarını çok aşan oylumunun katlanmaması.

Kitap ile izleyen yayınlar ve özellikle III. Sempozyum Kitabındaki bu bildiri karşılaştırıldığında da görülebileceği gibi, bu kez, hem hak ve özgürlüklerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma ilkesini bağımsız bir başlık altında daha ayrıntılı olarak inceleyip tartışmaya çaba gösterdim, hem de 10. maddeyi çok daha geniş ve sistematik biçimde, anayasal eşitlik ilkesinin tüm bileşenlerini ayrı altbaşlıklar altında ele alarak inceledim. Özellikle, 2004'te eklenen iki cümleli 2. fıkrayı, genel olarak "kadınlar yararına" olumlu ayrımcılık önlemlerinin eşitlik ilkesine aykırı sayılmamasına, olumlu ayrımcılığa anayasal dayanak kazandırılmasına yönelik bir düzenleme biçiminde değerlendiren Anayasa Hukuku öğretisinde değinilmediğini gördüğüm farklı bir yaklaşımla irdeleyip tartıştım, tartışmaya açmak istedim.

Anayasa düzeyinde derinlemesine tartışmak için konuyu sınırlandırmış olsam da, konuşmamı programdaki başlığa olabildiğince uygun bir içerikle yerine getirme çabası içinde olmaya özen göstereceğimi, özellikle çalışma hukuku alanındaki "aykırı" düşüncelerimi aktaracağımı eklemek isterim.

signifie, au-delà de l'égalité formelle ou juridique prévue dans le 1er alinéa de l'article 10, "l'égalité matérielle" dont l'État est tenu de concrétiser et d'assurer la réalisation**.** Pourtant, le fait que ce principe du Préambule, ne reconnaît le droit de bénéficier de cette égalité qu'au "*citoyen turc*", constitue à mon avis une contradiction non négligeable à la fois avec les conventions internationales des droits de l'Homme, ratifiées par la Turquie**,** et avec le 1er alinéa de l'article 10.

En fait, le 1er alinéa de l'article 10 de la Constitution de 1982, comprenant deux modifications effectuées en 2004 et 2010, assure le principe d'égalité devant la loi et celui de non-discrimination pour "*toute personne.*" D'autre part, en ajoutant à la fin des causes de dicrimination énumérées l'expression *"...fondée sur des considérations similaires*", elle interdit d'une manière exhaustive les discriminations fondées sur diverses causes qui ne sont pas ouvertement mentionnées, à savoir: l'âge, le handicap, l'origine ethnique, l'identié et l'orientation sexuelles, etc…Selon la jurisprudence dominante du Conseil constitutionnel qui néglige complètement le principe fondamental d'égalité du Préambule dans ces arrêts concernant le principe d'égalité, l'article 10 ne garantie que l'égalité formelle, et la protection constitutionnelle ne couvre pas l'égalité matérielle. En plus, à ma connaissance, il n'a malheureusement pas donné une définition quelconque de celleci.

L'approche dominante dans la doctrine du droit Constitutionnel soutient que l'alinéa 2 de l'article 10, ajouté en 2004, n'a pour valeur que celle d'une disposition de "discrimination positive en faveur des femmes." Or cette disposition selon laquelle "*les femmes et les hommes ont des droits égaux. L'État est tenu d'assurer la mise en pratique de cette égalité*", n'est pas une garantie constitutionnelle destinée uniquement à l'adoption des mesures prévoyant des avantages spécifiques réservés seulement aux femmes. En effet, la forme de rédaction de cette disposition reconnaît clairement que "les femmes et les hommes", en tant que sujets constitutionnels "ont des droits égaux." Dans cette formulation ou rédaction affirmative de l'alinéa 2, l'ordre grammaticale des sujets n'a pas d'importance. Si l'on voulait disposer une règle de discrimination positive uniquement en faveur des femmes, il faudrait rédiger cet alinéa de l'article 10 comme suivant: "***Les femmes, ont des droits égaux avec les hommes.***"

D'autre part, la deuxième phrase de l'alinéa 2 de l'article 10, qui prévoit pour l'État une obligation "d'assurer la mise en pratique de cette égalité", constitue et justifie à mon avis une disposition de l'égalité matérielle. La disposition ajoutée en 2010 dans le but de renforcer la discrimination positive vise à interdire d'interpréter les mesures à prendre à cette fin comme contraires au principe d'égalité. De même, selon l'alinéa 3 ajouté également en 2010, les mesures prévoyant des avantages spécifiques destinés à certains groupes désavantageux (enfants, personnes agés, handicapés et veufs et orphelins des martyrs de guerre et de service), ne sont pas contraires au principe d'égalité.

En face de l'ensemble de ces dispositions du Préambule et de l'article 10, on peut et on doit conclure que l'État doit à la fois "respecter", "protéger" et "réaliser", en droit et en pratique, le principe constitutionnel d'égalité dans ses deux dimensions indivisibles, et les tribunaux, y compris Le Conseil constitutionnel, doivent prendre en considération comme un droit justiciable non seulement l'égalité formelle mais aussi et surtout l'égalité matérielle, reconnue par le Préambule et l'alinéa 2 de l'article 10.

Pour terminer, je souhaiterais formuler une proposition courte ayant une relation significative avec la question de renouveler la Constitution ou de rédiger une Constitution toute nouvelle, question qui, depuis les élections du 12 Juin 2010, domine l'ordre du jour politique du pays où l'on ne parle plus des droits sociaux et de l'Etat social:

Le principe d'égalité doit être rédigé dans la Constitution en des termes et notions justes et convenables qui reflètent la subtance de toutes les connaissances et expériences du droit international des droits sociaux de l'Homme.

"Yasa önünde eşitlik", bu genel ilkenin 1876, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan "olumlu" boyutunun, farklı sözcükler kullanılmış olsa da ortak anlatımıdır. 1961 Anayasası'nda "eşitlik" ve 1982 Anayasası'ndaysa "kanun önünde eşitlik" kenar başlıkları altında ayrımcılık yasağını da kapsayan "olumsuz" boyutuyla birlikte düzenlenmesi ise, ilk kez 1961 Anayasası'nda gerçekleştirildi. Anayasalardan yalnızca 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nunda, eşitlik ilkesine ilişkin açık bir kurala yer verilmedi.*

1982 Anayasası'nın eşitlik ve ayrımcılık yasağı konusunda, Başlangıçtaki "… ***bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlan(ma)*** …" ilkesi ile 10. maddesinde "kanun önünde eşitlik" kenar başlığı altında düzenlenen "genel" eşitlik ilkesine ve bu konuda kimi haklara yada kişi kesimlerine ilişkin "özel" yada "özgül" ilke ve kurallarına değinmeden önce, genel olarak yasa önünde eşitlik ilkesini güvenceye alan ve 1961 Anayasası'ndan başlayarak "ayrımcılık yasaklı" olumsuz boyutunu da kapsayan bir yaklaşımı benimseyen, ayrıca kimi özgül kurallara da yer veren önceki anayasal düzenlemelerin bu alandaki kurallarını kısaca anımsatmak yararlı olacaktır.**

I. 1982 ANAYASASI ÖNCESİ

1876 Kanun-u Esasisi, "Tebaa-i Devlet-i Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi" başlıklı bölümündeki 17. maddesinde, tüm Osmanlıların yasa (hukuk) önünde eşitliği ilkesini aşağıdaki anlatımla düzenlemişti:

*Bununla birlikte bazı yazarların; "1921, 1961 ve 1982 Anayasaları eşitlik ilkesini, *kanun önünde eşitlik* fomülüyle açıklamışlardır" diyerek, bu konuda hiçbir doğrudan kural içermeyen 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu da andığı görülmektedir (Yıldız, 2008: 54 ve bu yazara yollamada bulunan Yüksel, 2010: 1713).

Bunun, her iki yazarın 1921'in metnine göz atmaksızın yinelediği bir "düzelti" yanlışından ileri geldiğini sanıyorum. Nitekim, Yüksel'in de yollamada bulunduğu Yıldız'ın yararlandığı ve 127-133. sayfalarına göndermede bulunduğu Öden'in yaptındaki şu cümlede "1921" değil "1924" Anayasası yer almaktadır: "Anayasalarımızdaki duruma gelince, Türkiye'de *1924*, 1961 ve 1982 Anayasalarının eşitlik ilkesini, genel olarak, geleneksel 'kanun önünde eşitlik' formülüyle açıkladıkları görülüyor" (Öden, 2003: 128).

Öden, 1921 ile "resmen ilga" edilmeyen 1876 Kanunu-u Esasisi'nin 1921 ile çatışmayan kurallarının "ve bu bağlamda eşitlikle ilgili hükümlerinin yürürlükte kaldığı(nın) düşünülebil(eceğini)", ancak "milli egemenlik ilkesine dayalı bir Cumhuriyetin kuruluşu(nun), eşitlik anlayışında da köklü bir değişikliğe… yol aç(tını)" belirtiyor ve "***milli egemenliğin eşitliğin de temelini oluşturduğu(nun) söylenebil(eceğini)"*** ekliyor (s. 109 ve 110). Kanımca, egemenliğin kaynağındaki değişiklik nedeniyle, 1876'nın eşitlik konusundaki kuralının yürürlükte olduğunun düşünülmesi tartışmaya açıktır.

**Bu konuda, Tanzimat öncesinden başlayarak geniş bilgi için bkz.: Öden, 2003: 86 vd. Anayasa metinleri konusunda, örneğin bkz.: Tanilli, 1980; Kili / Gözübüyük, 1985.

> *"Osmanlıların kaffesi huzur-u kanunda ve ahval-i diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir."*

Öznesi tüm "Osmanlı uyrukları" olan yasa önünde eşitlik ilkesi, olumsuz boyutu ayrımcılık yasağını kapsayan doğrudan bir anlatım içermemektedir. Eşitlik ilkesi, din ve mezhep durumları dışında, "memleketin hukuk ve vezaifi"ni de kapsar. Bu, haklar ve ödevler yönünden, din ve mezhep dışında ayrım gözetilemeyeceği anlamına gelir.

Kanun-u Esasi'nin 8. maddesi, yasanın öngördüğü koşullara göre kazanılan ve yitirilen "Osmanlı uyrukluğu"nu ise, din ve mezhep ayrımı gözetmeyen bir yaklaşımla şöyle tanımlamıştı:

> *"Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihal olunur izae edilir."*

Kanun-u Esasi'nin 19. maddesi, tüm Osmanlı uyruklarının devlet memurluğuna girişte eşitliğine ilişkindir. Ancak, özel bir kuralla düzenlenen bu eşitlik, mutlak olmayıp uyrukların "ehliyet ve kabiliyeti" ile sınırlı tutulmuş, memurluğun gerektirdiği "ehliyet ve kabiliyet" yönünden ayrım gözetilmesine olanak verilmişti:

> *"Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar."*

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, "Türklerin Hukuku Ammesi" başlıklı beşinci faslında yer alan 69. maddesinde, yasa karşısında (hukuk önünde) eşitlik ilkesine şöyle yer vermişti:

> *"Türkler kanun nazarında müsavi ve bilaistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur."**

1924 Anayasası, özellikle "Türkiye Devleti(nin) bir Cumhuriyet" ve "hakimiyet(in de) bilakayduşart Milletin" olduğunu belirten kurallarının (m. 1 ve 3) doğal gereği olarak, madde kenar başlıkları arasındaki farktan da anlaşıldığı gibi, "uyruklar"ın değil "yurttaşlar"ın yasa önünde eşitliği ilkesini güvenceye almıştı. Ancak, "hukuksal eşitlik" ilkesinin kaçınılmaz gereği olarak tüm ayrıcalıkları kaldırmış ve yasaklamış olmakla birlikte, 1876'da olduğu gibi yasa önünde eşitlik ilkesini nedenleri sayılan ayrımcılık yasağından söz etmeksizin, yani ilkenin olumsuz yönüne yer vermeksizin düzenlemişti.

"Yurttaşlık" temeline dayalı ayrım gözeten 1924 Anayasası'na göre, yasa önünde eşitliğin öznesi "herkes" değil "Türkler"di. "Türk" ise, 88. maddede hukuksal / biçimsel yurttaşlık bağı temelinde tanımlanmış ve "Türkiye'de din ve ırk ayırdedilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' deni(ldiği)" belirtilmişti. Dolayısıyla, farklı din ve ırklardan olan ancak Türk vatandaşı olmayan kişiler için hukuk önünde eşitlik güvencesi söz konusu değildi. Tersine bir anlatımla da, yasa önünde eşitlik ilkesi, yurttaş olmak koşuluyla, din yada ırkına bakılmaksızın herkesi kapsıyordu. Kısacası, Cumhuriyetin ilk Anayasası, öznesini sınırlandırdığı eşitlik ilkesinde yurttaşlık temeline dayalı bir ayrımcılık gözetmişti.

* 1924 Anayasası'nın 1945'te sadeleştirilen metninde 69. madde şöyle idi:

"Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır" (Düstur, Cilt 26, s.170; Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, Sayı: 5905 [Kanun No: 4695, Kanun Tarihi: 10 Ocak 1945]).

1924 Anayasası'nın, 1876 Anayasası'ndan farklı olarak, Cumhuriyet öncesindeki zümre, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıklarının kaldırıldığını ve yasaklandığını açıkça belirten kuralı, önce 1961'de ve sonra da 1982'de Anayasalarda yer almayı sürdürdü.

1924 Anayasası da, devlet memurluğuna girmede eşitlik ilkesini, 92. maddesindeki özgül bir kuralla düzenlemişti. Özneyi, yukarıda değinilen "yurttaş" anlamında "Türk" olarak belirleyen ve bunu da siyasal haklara sahip olma önkoşuluna bağlayan bu düzenlemeye göre:

> *"Hukuk-u siyasiyeyi haiz her Türk, ehliyet ve istihkakına göre Devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir."*

Ne var ki, 1924 Anayasası'nın tanıdığı yasa önünde eşitlik, siyasal haklar alanında geçerli değildi. Çünkü, 10. ve 11. maddelerin 1934 yılında yapılan değişiklikten önceki ilk metinlerinde, seçme ve seçilme hakları konusunda "cinsiyet" temeline dayalı ayrımcılık gözetilmiş, kadınlar bu haklardan yoksun tutulmuştu.

1924 Anayasası'nda, eşitlik ilkesiyle doğrudan yada dolaylı bağlantısı bulunan başka özgül kurallar da vardır (Öden, 2003: 86 vd., 113-117).

1961 Anayasası, "eşitlik" kenar başlıklı 12. maddeye, 1982 Anayasası'ndan ayrılarak, "Genel Esaslar" başlıklı Birinci Kısımda değil, "*Temel Haklar ve Ödevler*" başlıklı İkinci Kısmın "Genel Hükümler" başlıklı birinci bölümünde yer verdi.[1] Madde gerekçesinde, "genel olarak rastlanan formüllere uygun" bir yaklaşım ve anlatımla düzenleme yapıldığı belirtildi (Öztürk, 1975: 33). Ancak, 1961 Anayasası'nın 12. maddesinin kısa gerekçesinde, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde, (...) yer alan eşitlik prensibinin lüzumunu izaha ihtiyaç yoktur" denilerek, Evrensel Bildirge'den esinlenilmiş olmakla birlikte, yasaklanan ayrımcılık nedenlerinin örnek olarak sayıldığı Bildirge'ye (m. 2 ve 7) ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne (m. 14) koşut bir düzenleme yapılmadı. Gerçekten de, yasaklanan ayrımcılık nedenlerinin "sınırlı" olmadığını açıkça belirtmeyen, Evrensel Bildirge gibi hak ve özgürlüklerden yararlanmadan da söz etmeyen 12. maddede yapılan yetersiz düzenleme şöyle idi:

"*Herkes*, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir."

Hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz."

1961 Anayasası bu kısa kuralıyla, yasa önünde eşitlik ilkesinin olumlu ve olumsuz yönlerini ilk kez birlikte tanımladı ve yönden 1924 Anayasası'ndan ayrılan bir yaklaşım benimsedi. Ayrıca, eşitliğin öznesini, yani kişiler yönünden uygulama alanını yurttaşlık bağıyla sınırlı tutmadı, bu güvenceden yararlanacak hak öznelerini, "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes" biçiminde tanımladığı "Türk"lere özgülemedi. Bu yaklaşım, 1982 Anayasası'nda da korundu. Bu açık düzenlemeye karşın, gerek 1961 ve gerekse 1982 Anayasası dönemlerinde verilen Anayasa Mahkemesi kararlarından kimilerinde, yasa önünde eşitlik ilkesi tanımlanırken yada yapılan tanım birkaç sözcük değiştirilerek yinelenirken, "herkes" olan anayasal öznenin "yurttaşlar" olduğu izlenimi yaratan bir dil kullanılmıştır ki (Gülmez, 2009: 558-559 ve 562-563), doğru değildir.

[1] 1961 Anayasası'ndaki bu düzenlemenin "yerinde bir tercih" olduğunu düşünen yazarlar vardır (Hakyemez, 2009: 198).

1961 Anayasası, bu ilkeyi gerçekleştirmenin başlıca aracı olan ve genel eşitlik ilkesinin "olumsuz" yönünü oluşturan ayrım gözetme yasağına da yer vererek "ayrımcılık yasaklı yasa önünde eşitlik ilkesi" olarak güvenceye alırken, 1924'e oranla ayrımcılık nedenlerini görece genişletti. Ancak Anayasa, insan hakları belge ve sözleşmelerinde olduğu gibi, ne "*özellikle*", ne de "*ve benzeri nedenler"* yada "*başka herhangi bir durum*" gibi sözcüklere yer verdiği için, anayasal eşitlik güvencesinin olumsuz yönünü dayandırılabileceği nedenler yönünden sınırlı tuttu. Böylece 1961 Anayasası, başlıca esin kaynağı olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin, ayrımcılık yasağının dayandırılacağı nedenleri tüketici olmaksızın sayan kurallarından ayrıldı. Kuşkusuz, yasa koyucunun bu çerçeveyi genişletmesine, ayrımcılığa karşı korumayı 12. maddede sayılan nedenlerin dışında da sağlamasına bir engel yoktur. Anayasa'nın, yasaklanan ayrımcılık nedenlerini örnek olarak sıralamayan düzenlemesi, temelde bir sınırlama değil güvence eksikliği anlamına gelir.

Tanör, 1978'de yayımlanan yapıtında, 12. maddedeki ilkeyi "klasik eşitlik ilkesi" olarak tanımladı ve bunun "sosyal eşitlik kavramını içine almaz gibi görün(düğünü)" belirtti. Ancak yazar, "günümüzde artık sosyal eşitliği de içine alır biçimde anlaşılıyor ve uygulanıyor" olduğunu da ekledi. Tanör, Türkiye'deki durumu değerlendirirken de, oldukça iyimser bir yaklaşımla, 1961 Anayasası'nın "sosyal ilke ve kurallara ve sosyal haklara geniş bir şekilde yer vermiş olması(nın), klasik eşitlik ilkesinin (md. 12) sosyal eşitlik kavramı doğrultusunda yorumlanması gereğini belli ölçüde hafifletmiş sayılabil(eceği)" görüşünü dile getirdi (Tanör, 1978: 336 ve 337).[2] Oysa kanımca tam tersine, sosyal devletin araçları kimliğiyle ekonomik ve sosyal hakların -görece- geniş bir çerçevede ve temelde "sosyal eşitliği" gerçekleştirmek amacıyla güvenceye bağlanmış olması, 12. maddenin pozitif metnindeki ilkeyi sosyal / maddi eşitliği kapsar bir yaklaşımla yorumlanması gereğini "hafifletmiş" değil güçlendirmiştir. Çünkü sosyal hakların anayasal güvenceye alınmış olmasının, eşitliğin kendiliğinden uygulamada gerçekleştirilmesi için yeterli olmayacağı açıktır. 1961 Anayasası'nın "iktisadi ve sosyal bakımdan zayıf olan kişileri, grupları korumak" amacıyla "temel haklar" arasına "sosyal ve iktisadi haklar"ı katıp güvenceye bağlamış olması (TBMM, 1961: 7), aslında 12. maddedeki eşitliği "klasik eşitlik" olmaktan çıkarmıştır. Başka bir deyişle, gerek anayasal güvenceli sosyal hakların varlığı ve gerekse sosyal devlet ilkesi, eşitliğe sosyal anlam ve içerik kazandırılmasını dayatır. Ne var ki, öğreti ve Anayasa Mahkemesi, eşitliği biçimsel eşitlik olarak yorumlamıştır.

Kanımca 12. madde, yasa önünde eşitlik ilkesini kural olarak "herkes" için güvenceye alıp kişiler yönünden uygulama alanını sınırlandırmadığından, ilgili maddelerinde belirlediği hak öznelerinin, Anayasa'nın güvencesindeki tüm "temel" hak ve özgürlüklerden eşit koşullarda yararlanma haklarını da güvenceye bağlamıştır. Dolayısıyla, 1961 Anayasası'nın 12. maddesinde "eşit haklara sahip olma sözü geçmemekle beraber, (...) bireylerin eşit haklara sahip olduklarının anlatılmak istendiği sonucuna varılır" yolundaki görüş (Tuncay, 1992: 9-10), kanımca da doğrudur.

[2] Tanör, Bülent Nuri Esen'e göndermede bulunarak, 12. maddenin "yasamayı sadece eşitsizlik yaratmamak değil, aynı zamanda eşitliği sağlayıcı yönde davranmak ödeviyle yüklediği(nin) de" ileri sürüldüğünü eklemiştir (s. 337). Tanör'e göndermede bulunan Öden'in de aynı görüşte olduğu anlaşılıyor (Öden, 2003: 199).

1961 Anayasası, eşitliği yalnızca kişiler açısından bir "temel hak" olarak güvenceye almakla yetinmemiştir (Tanör / Yüzbaşıoğlu, 2011: 119; Aliefendioğlu, 1999: 86). Hukuk önünde eşitlik, bu kimliğinin ötesinde "sadece *bağımsız bir temel hak* olmayıp, ***tüm hukuk düzenine egemen olan genel bir hukuk ilkesidir.*** Doğuşu itibariyle yazılı olmayan hukuka ait olan bu ilke, Anayasa'da yer almasaydı bile yine de geçerli olacaktı" (Tuncay, 1992: 23).

1961 Anayasası, 1982 Anayasası'nda olduğu gibi, madde 12/1'de öngördüğü "ayrımcılık yasağı ve eşitlik yükümlülüğü"nün yükümlülerini doğrudan bir anlatımla, açıkça belirtmemişti. Ancak, "Anayasa'nın üstünlüğü ve bağlayıcılığı" başlıklı 8. maddenin 2. fıkrasına göre, "*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kuralları*" olduğundan, üç anayasal erkin yanı sıra, tüm yönetsel yetkililer ve kişiler (ister tüzel, ister gerçek kişiler olsun), 12. madde ile bağlıdırlar (aynı görüş için bkz.: İnceoğlu, 2006: 48; İnceoğlu, 2001: 48). Eşitlik ilkesinin, "Anayasa hükümleri"nden biri olarak, üç erk ile idare makamlarının yanı sıra "kişiler"i de bağladığının açıkça öngörülmüş olması, "*doğrudan etki*"sinin özel hukuk ilişkilerini de kapsadığını ortaya koymaktadır. "Anayasa kurallarının (...) kişiler arasındaki ilişkilere, yani yatay ilişkilere de etkili oldukları", öğretide genellikle benimsenen bir görüştür (Öden, 2003: 155 vd). 1982 Anayasası'nda da yer alan bu kural gereğince, eşitlik ilkesinin yükümlüleri arasında işverenler de bulunmaktadır. Daha açık bir deyişle, ayrımcılık yasaklı yasa önünde eşitlik ilkesi, aynı zamanda, örneğin İş Yasası ile Sendikalar Yasası gibi özel yasalarda ayrıca öngörülmemiş olsa(ydı) bile, anayasal bir genel ilke olarak çalışan-çalıştıran ilişkileri bağlamında da geçerlidir. Anayasa kuralı olarak, özel işverenleri de bağlar. 8. maddedeki "kişiler" kapsamında işverenler de vardır. Kanımca da, 1961 Anayasası'nın öngördüğü yasa önünde eşitlik güvencesi, uygulama alanı yönünden nedenleri sınırlı olan ayrımcılık yasağını aşan, kamu ve özel hukuk ilişkilerini kapsayan bir genişliktedir.

1961 Anayasası'nın kimi maddelerinde, ayrımcılık yasağıyla ilgili ***özgül kurallar*** da vardı. Örneğin, bunlardan biri, "çalışma şartları" başlıklı aşağıdaki 43. madde idi:

> *"Kimse, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılamaz.*
>
> *Çocuklar, gençler ve kadınlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunur."*

1. fıkradaki korumayı pekiştiren 2. fıkra, adlarını belirttiği üç küme hak öznesi için, "çalışma şartları" konusunda, herbirinin durumuna özgü koruyucu sosyal politika önlemleri alınmasını anayasal buyruk olarak öngören, olumlu ayrımcılığa anayasal dayanak kazandıran bir düzenleme idi.

1876 Anayasası ile 1924 Anayasası'nın "devlet memurluğu"na girme olarak güvenceye aldığı hak, 1961 Anayasası'nda "kamu hizmetleri"ne girme hakkı olarak tanımlanıp düzenlendi. "Vatandaş" olanlara özgülenen bu hakkı güvenceye bağlayan ve "ödevin gerektirdiği nitelikler" dışında ayrım yapılmasını yasaklayan 58. madde, şöyle idi:

> *"Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.*
>
> *Hizmete alınmada, ödevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayrım gözetilemez."*

II. 1982 ANAYASASI

1876'dan 1982'ye ve son değişikliklerle 2010'a uzanan anayasal süreçte, eşitlik ilkesine ilişkin en ayrıntılı ve görece ileri düzenleme, gerek Başlangıcı ve gerekse 2004 ve 2010 yıllarında eklenen fıkra ve cümlelerden oluşan yürürlükteki son metniyle 10. maddesi göz önüne alındığında, 1982 Anayasası ile yapılmıştır. Anayasa'da, ucu açık nedenlere dayalı ayrımcılık yasağını içeren "olumsuz" boyutunu da kapsayan bir yaklaşımla güvenceye alınan yasa önünde eşitlik ilkesinin yanı sıra, ayrımcılık yasağıyla doğrudan ve dolaylı ilgili başka "özgül" kurallara da yer verilmiştir. Eşitlik ilkesi, 1982 Anayasası'nın başka maddelerinde de yer almaktadır (örneğin, m. 29/3, m. 41/1 ve m. 68/3).

Ancak kanımca, 1982 Anayasası'nın, eşitlik konusunda unutulmaması ve örneğin, karşılığının 10. maddede bulunduğu yada hukukal içerikten yoksun olduğu gibi gerekçelerle göz ardı edilmemesi, özellikle de sosyal insan haklarından eylemli yararlanma söz konusu olduğunda, hem bu maddeyle ve hem de sosyal devlet ilkesiyle birlikte okunması gereken önemli bir "temel" ilkesi de, Başlangıç'ta yer almaktadır.

1. Anayasal Temel Hak ve Özgürlüklerden Eşitlik ve Sosyal Adalet Gereğince Yararlanma İlkesi

Eşitlik, öncelikle 1982 Anayasası'nın "*Başlangıç*" bölümünde, ikinci kısımda güvenceye bağlanan "temel haklar"ın tümünden yararlanmanın koşulu olan bir ilke olarak yer almaktadır. 10. maddeye yansımayan bu yaklaşımın, esin kaynakları İHEB ve İHAS'a uygun olduğu kanısındayım.

Başlangıç ilkelerinin niteliği açısından kısa alıntılar yaparak aktardığım 1. ve 8. paragrafla birlikte okunması gereken 6. paragrafa göre:

> *"... bu Anayasa, (...); (parag. 1)*
>
> *"Her Türk vatandaşının **bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak** millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;" (parag. 6) (...)*
>
> *"FİKİR, İNANÇ VE KARARIYLA anlaşılmak, sözüne ve ruhuna bu yönde saygı ve mutlak sadakatle **yorumlanıp uygulanmak** üzere", (parag. 8) (...)*

Öncelikle bu düzenlemede, 10. maddeden farklı olarak, eşitlik ile anayasal temel hak ve özgürlüklerden yararlanma arasında, ulusalüstü sözleşmelere uygun olarak kurulan bağı vurgulamak gerekir. Üstelik yararlanmanın, salt "eşitlik" değil aynı zamanda bir başka "temel ilke" olan "sosyal adalet" gereklerince sağlanması da öngörülmüştür. Bu birlikteliğin, sosyal haklar için taşıdığı özel önemi belirtmeye ise gerek yoktur.

Bu düzenleme biçiminden ve içeriğinden, anayasal temel hak ve özgürlüklerden eşitlik gereklerince yararlanmanın, yurttaşların "onurlu bir hayat sürdürme" hakkı ile "maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme" hakkının aracı olduğu anlaşılıyor. "Doğal hak" sayılan söz konusu iki hak, bölünmezlik ve karşılıklı bağımlıllık ilkelerine uygun olarak, Anayasa'da güvenceye bağlanan haklar arasında ayrım gözetmeksizin, tüm haklardan "eşitlik gereklerince" yararlanmakla gerçekleştirilebilir. Eşitlik ve sosyal adaletin birlikte anılmış olması,

eşitliğin "sosyal" boyutu ile birlikte düşünüldüğünü açıkça göstermektedir (Gülmez, 2011b [baskıda]).

Kanımca, 17. maddede "yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı" olarak pozitif karşılığı bulunan "onurlu bir hayat sürdürme" hakkı ile "maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme" hakkı da, aynı zamanda Başlangıçta öngörülen "temel ilkeler"dendir. Başlangıcın 6. paragrafındaki ilkelerin tümünün, ekonomik ve sosyal haklarla çok yakın bağı bulunmaktadır ve insan haklarının bölünmezliği ve bütünselliliği nedeniyle göz önüne alınması gerekir.

Başlangıçtaki düzenlemenin anayasal konumu, "norm değeri" bulunan bir ilke niteliği taşıyıp taşımadığı yönünden değerlendirilmesi konusunda, önce Anayasa'daki pozitif kuralları anımsamak gerekiyor. Bu bağlamda, 1982 Anayasası'nın "Cumhuriyetin nitelikleri" kenar başlıklı 2. maddesinde, "***Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan***" denilerek, Başlangıçtaki "temel" ilkelerin de Cumhuriyetin bu maddede sıralanan "değiştirilemez" niteliklerine eklendiği; 176. maddede ise, 1961'de olduğu gibi, "Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıç kısmı(nın), ***Anayasa metnine dâhil***" edildiği anımsanmalıdır.

Anayasa metninin Başlangıçta yer alan "temel ilkeleri" de kapsadığı açıktır ama, tüketici olmaksızın değindiğim Anayasa Hukuku öğretisinde bu konuda benimsenen yaklaşımın farklı olduğu, Başlangıç'ta yer alan ilkeler listesi konusunda farklı görüşlerin benimsendiği, dolayısıyla Anayasa'nın açık kuralına karşın bu konuda yeterince özenli ve irdeleyici bir değerlendirme yapılmadığı –yedi ile ondört arasında değişen ilke sayıldığı- görülmektedir. [3]

Gerçekten, kimi yazarlar, eşitlik ve sosyal adaleti, sıraladıkları Başlangıç ilkeleri listesine almamıştır. Örneğin, "Başlangıçta yer alan bütün deyişlerin hukuki içerik sahibi olmayabileceklerini göz önünde bulundura(n)" ***Tanör ve Yüzbaşıoğlu***'nun ortak yapıtında, Başlangıçta belirtilen ilkelerden "temel ilkeler sıfatına dahil olabilecekler" arasında, eşitlik ile sosyal adalete yer verilmemiştir (2011: 83-85). Ancak yazarların, ortak yapıtın "sosyal devlet"e ilişkin bölümünde, "Başlangıçta 'sosyal adalet gerekleri'den söz edilir (parag. 6)" diyerek, bu ilkenin bir bölümüne –ama "ilke" olduğunu belirtmeksizin- değindikleri de görülmektedir (2011: 103). Bunun, "temel ilke" niteliğinde olup olmadığı konusunun tartışılmamış ve örneğin sosyal adalete yapılan göndermede olduğu gibi "Başlangıçta eşitlik gereklerinden söz edilir" denilmemiş olmasına karşın, Başlangıçtaki eşitlik ilkesinin "hukuki içerik" taşımadığı yada karşılığının 10. maddede bulunduğu görüşünün benimsenmesinden ileri geldiği düşünülenebilir.

Yine, Başlangıcın hukuki değerini 2. ve 176. maddelerindeki kurallar çerçevesinde açıklayarak "Anayasanın diğer maddeleriyle aynı pozitif hukuki değere sahip" olduğunu savunan ***Gözler***'in de, "başlangıcın yeni şeklinde" belirtildiğini yazdığı oniki "temel ilke" arasında eşitlik ve sosyal adalet bulunmamaktadır. Bununla birlikte yazarın, 6. paragraftaki eşitlik ve sosyal adalete ilişkin bölümü atlayarak, devamındaki "her Türk vatandaşının onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı"na, bu ilkeler arasında yer verdiği görülmektedir (2008: 214).

[3] Anayasa Hukuku yazın ve öğretisinden, Teziç (2009) ile Kaboğlu'nun (2009 ve 2007) yapıtlarında, Başlangıç ilkeleri ve 10. madde üzerinde durulmadığından burada değinilmemiştir (MG).

Genel bir anlatımla; "Başlangıc(ı) her ne kadar Anayasa'nın bir parçası olsa da, doğrudan doğruya uygulanabilir nitelikte olmayıp, Anayasanın yorumlanmasında yararlanılması gereken önde gelen malzemelerden biri" olarak gören; Başlangıç ilkelerinin "hukuki bir değere sahip olmaları için bu ilkelerin anayasal düzenin tanımı bakımından anlam ifade eden ilkeler olmaları da gerek(tiği)" görüşünde olan ***Erdoğan*** da, Başlangıçtan çıkarabildiği yedi ilke arasında eşitlik ve sosyal adalete yer vermemiştir. "Başlangıç metninde birtakım ilkeler açık bir şekilde dile getirilmiş olmadığından, bunları metnin bütüncü bir okumasına dayanan yorumundan türetmek zorundayız" diyen yazarın (2007: 185-186), eşitlik ve sosyal adaletin "temel ilke" olarak açıkça dile getirilmediğini düşündüğü ve bütüncü okuma yoluyla da bu ilkeyi türetemediği anlaşılmaktadır.

Bu konuya değinmeyen ***Sabuncu*** ise, 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünün "Anayasanın öteki maddeleriyle ***eş hukuki değere sahip*** bir konum kazanmış ol(duğunu)" belirtmekle birlikte, Başlangıçtan "uygulanabilir hukuk kuralları türetme(nin) pek kolay" olmadığı görüşündedir (2002: 17-18).

İnceoğlu da, makalesinde Başlangıçtaki ilkeden söz etmemiştir (2006: 47-49).

Buna karşılık, öğretiden –incelediklerimden- dört yazarın, Başlangıç ilkelerinden eşitliğe yer verdiği, ancak kimilerinin 6. paragrafın tümünü aktarırken, kimilerinin bu paragraftan başka ilkeler de çıkardığı görülmektedir.

Örneğin, 1961 ve 1982 Anayasalarının 2. maddelerinde eşitlik ilkesinden açıkça söz etmediklerini anımsatan ***Öden***, 1982'nin ilk metninin 9. paragrafında yer alan düzenlemenin tümünü aktararak, 1961'e oranla "eşitlik ilkesini çok daha açık bir şekilde Cumhuriyetin Başlangıçta belirtilen temel ilkeleri arasında saymış" olduğuna değinmiştir (2003: 389).

"Başlangıç bölümlerinin hukuki değeri, daha çok, pozitif anayasa normlarının yorumlanmasına katkısı açısından söz konusu olabilir" diyen ***Özbudun***, Başlangıçtan oniki ilke sıralamış ve bunlar arasında Başlangıcın 6. paragrafının tümünü aktarmıştır (2011: 75).

Gören de, 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünden çıkardığı ilkeler arasında, 6. paragrafı anarak "sosyal adalet ve eşitlik"i de saymıştır. Ancak yazar, Başlangıç ilkelerinin son sırasında, andığı 6. paragraftaki resmi anlatımı değiştirerek, "insan onurunun korunması ve kişinin maddî ve manevî varlığının korunması"na da "tek" ilke olarak yer vermiştir (2006: 98).[4] "Sosyal Devletin Anayasa- Hukuksal Temelleri"ni açıklarken de 6. paragraftaki bu iki ilkeyi yineleyen Gören'e göre, bu kural ile "10. md.deki eşitlik ilkesi Anayasamızın benimsediği sosyal devlet ilkesinin amaçlarını belirgin kılmaktadır" (2006: 117). Başlangıç bölümünden, "Cumhuriyetin niteliklerine dahil ve Anayasanın 4. md.sine göre değişmezlik kapsamı içinde" olduğunu belirttiği toplam onüç ilke sıralayan yazara göre, söz konusu "ilkeler soyut ve geniş anlamlı nitelikte oluşlarına karşın ve özel bir yasada somutlaştırılmış olmasalar bile Anayasa md. 11 f. II.ye göre ***sadece Devlet organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluşları değil, tüm bireyleri bağlayan*** ve sosyal yaşamda bireyler arası ilişkilerde de tam anlamıyla riayet edilmesi gereken hukuk prensipleridirler" (Hirsch'ten aktaran Gören, 2006: 100; altını ben çizdim).

[4] Kanımca 6. paragraftaki ilkelere aktarılan anlatımla yer verilmesi, içerik değişmesine de yol açmaktadır. Çünkü "insan onurunun korunması" ile Başlangıçta öngörülen "onurlu bir hayat sürdürme" hakkının ve "kişinin maddi ve manevi varlığının korunması" ile Başlangıçta öngörülen "maddi ve manevi varlığını geliştirme" hakkının, içerik olarak aynı anlama geldiği ileri sürülemez.

Bir yandan, "Anayasanın Başlangıç hükümlerinde açıkça sıralanmış temel ilkeler(i) bulma(nın) söz konusu" olmadığını belirten ***Derdiman***, öte yandan da -"genellikle kabul edildiği kadarıyle" diyerek- Başlangıçtaki "ifadelerden çıkarılması söz konusu" olan ondört ilkeyi sıralamakta ve bunlar arasında, Gören'e yollamada bulunarak, "sosyal adalet ve eşitlik" ilkesini de saymaktadır. "Başlangıç hükümlerinin Anayasa içinde yer almış maddelerle eşleştikleri(nin) de görülebil(eceğini)" belirten, ancak "sosyal adalet ve eşitlik" ilkesine bu anlamda yer vermeyen yazara göre, "başlangıçtaki bir ilkenin anayasa içinde ayrıca anlamlandırıldığı bir madde yoksa, ilke kabul edilmeyeceği anlamına gelmez" (2006: 292 ve 293).

Kanımca Anayasa, "sosyal adalet" ile -1961'in görece kısa olan Başlangıcında yer almayan- "eşitlik" ilkelerini "***Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlan(ma)" bağlamında*** Cumhuriyetin niteliklerine eklemekle, "sosyal hukuk devleti"ni somutlaştıran dayanaklardan birini de ortaya koymuştur. Belirttiğim gibi, örtük olarak da olsa insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerinin gereği olarak, Anayasa'nın güvenceye aldığı tüm hak ve özgürlüklerden, dolayısıyla ekonomik ve sosyal haklardan da eşitlik ve sosyal adalete göre yararlanma ilkesi, aynı zamanda birer "temel ilke" olduğunu düşündüğüm onurlu bir yaşam sürdürme ile maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarını gerçekleştirmenin aracı olarak tanınmıştır. Dolayısıyla, somut bir hukuki içeriği vardır. Eşitlik ilkesinin, biçimsel ve eylemsel boyutlarıyla bir bütün olarak, insan haklarının tümünden yararlanmada söz konusu olması, doğası gereğidir. Kanımca, Başlangıcın "doğal hak" olarak duyurduğu ve Anayasa'daki tüm hakların ortak paydası olarak tanımladığı da düşünülebilecek bu haklar, "Anayasa'nın dayandığı temel ilkeler" olarak metne katılmakla anayasal değerde "pozitif" bir hak niteliği kazanmıştır. 1982 Anayasası, tüm hak ve özgürlüklerden yararlanmada gözetilmesi gereken eşitlik ve sosyal adaleti, öteki ilkelerle birlikte "değiştirilemez" ilkeler düzeyine yükseltmiştir (m. 4). Daha önemlisi, 10. maddede öngörülen "kanun önünde eşitlik" ilkesine, "biçimsel" eşitlik olmanın ötesinde bir anlam ve "sosyal" içerik kazandırmıştır. Eşitlik, özellikle sosyal haklardan yararlanmanın söz konusu olduğu durumlarda, kısaca "aynı durumda olanların, haklı bir neden olmadıkça, aynı kurallara bağlı olmaları" biçiminde tanımlanan biçimsel / hukuksal eşitlikle sınırlı bir ilke değildir ve uygulamadaki "sosyal eşitsizlikler"in de giderilmesini yada hafifletilmesini kapsayan "maddi / olgusal eşitlik"tir. "Maddi eşitlik kavramının, hukuki ve sosyal yönleri arasında sıkı bir ilişki olduğu kuşkusuzdur" diyen ***Öden***'in de haklı olarak vurguladığı gibi, Başlangıçtaki bu kuralda geçen "eşitlik ve sosyal adalet gereklerince" ibaresi, "maddi eşitlik kavramının hukuki ve sosyal yönleri arasındaki bu sıkı bağı ortaya koymaktadır" (2003: 199). Ne var ki Öden'in, temelde biçimsel ve maddi eşitlik arasındaki bağı vurgulama amacı taşıdığını düşündüğüm bu anlatımı yanlış anlamalara elverişli görünmektedir. Gerçekten, "maddi eşitlik kavramının, hukuki ve sosyal yönleri"nden söz edilmesi, maddi eşitliğin "hukuki" ve sosyal" olmak üzere iki yönünün bulunduğu görüşünün benimsendiği izlenimi verebilecektir. Oysa eşitlik, biçimsel / hukuksal ve maddi / eylemsel olmak üzere ikiye ayrılabilir ve Öden'in söz ettiği ikinci yön olan "sosyal", maddi / gerçek / eylemsel eşitlikle ilgilidir.

Başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere tüm yargı yerlerinin, eşitlik ilkesini "hukuksal eşitliği" güvenceye aldığı düşünülen 10. maddeyle sınırlı olmaksızın göz önünde bulundurmaları Anayasa gereğidir. Bununla birlikte ***Özbudun***, AYM'nin hukuka uygunluk denetimi

yaparken Başlangıçtaki ilkeleri değil, Anayasa metninde karşılığı olan maddelerdeki ilkelere dayanmasının uygun olduğu görüşündedir (2011: 75-76). Başlangıçtaki ilkelerin "önemli bir bölümü(nün), Anayasanın çeşitli hükümlerinde somutlaştırılmış" olduğunu belirten yazara göre; "Anayasa Mahkemesinin anayasaya uygunluk denetimi yaparken, ***Başlangıçtaki ifadelerden ancak aydınlatıcı nitelikte destek ölçü norm olarak yararlanıp***, esas ölçü norm olarak bu ilkelerin anayasa maddelerinde somutlaşmış biçimlerine dayanması daha doğru olur. Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası dönemindeki hiçbir kararında Başlangıcı doğrudan doğruya bağımsız ölçü norm olarak kullanmadığı halde, 1982 Anayasası dönemindeki birçok kararlarında Başlangıçtaki ilkeleri bağımsız ölçü norm olarak kullanmış veya bu kararlarındaki temel gerekçeyi Başlangıçtaki ilkelere dayandırmıştır." Yazar, AYM'nin bu yaklaşımının uygulandığı ilke yada kavramlar arasında "eşitlik"e yer vermemiştir (2011: 75-76; vurguları ben yaptım).

Bu görüşe katıldığı anlaşılan ***Gözler***'e göre de, "Anayasanın maddelerinde açık hükümler varken, Anayasa Mahkemesinin başlangıçta belirtilen hükümleri ölçü norm olarak kullanmasına gerek yoktur" (2008: 214).

Erdoğan, 1982 Anayasası'nın Başlangıcında yer alan ilkelerin, "belli bir hukuk sisteminin arkasında yatan normatif ahlaki değerleri ifade e(den)" ilkeler anlamına geldiğini düşündüğünden, "bunların Türkiye'nin anayasal düzeninin tanımlanmasında ve yorumunda yardımcı olmaları beklenir" görüşünü savunmakta, ancak AYM'nin "zaman zaman Başlangıç'ı bağımsız bir anayasal norm gibi anlayıp kararlarının asli dayanağı haline getirebilmekte" olduğunu belirtmekte ve "bu tutumun isabeti(nin) tartışmaya açık" olduğunu eklemektedir (2007: 186).

Kanımca, Anayasa'daki düzenleme karşısında, Başlangıç'taki ilkeler ile Anayasa metninde yer alan somutlaştırıcı kurallar arasında her biri için ayrı ayrı olmak üzere özenli bir özne ve içerik karşılaştırması yapmaksızın böyle bir ayrım gözetilmesi doğru değildir. Kuşkusuz, Başlangıçta yer alan ilkenin karşılığının bulunduğu maddede gerek özneler ve gerekse maddi içerik olarak benzer bir dil ve yaklaşımla daha somut ve ayrıntılı biçimde düzenlenmiş olması durumunda, kural olarak somut Anayasa metninin Başlangıçtaki soyut ilkeye yeğlenmesi olağandır. Ancak eşitlik konusunda olduğu gibi, aynı ilke maddi içerik yönünden madde metnindeki düzenlemede bulunmayan farklı bir boyutuyla ve daha ileri güvence içeren bir anlatımla Başlangıçta yer alıyorsa, kimi yönlerden daha somut ve ayrıntılı olsa da, salt metindeki kuralı göz önüne almakla yetinip Başlangıçtaki ilkeyi görmezlikten gelmek Anayasa'ya aykırıdır. Anayasa Mahkemesi'nin birçok kararında, Başlangıçtaki ilkeleri "bağımsız ve doğrudan uygulanabilir *ölçü* / *norm* olarak kullanmış ya da temel gerekçesini bunlara dayandırmış" olduğu belirtilmekte ise de (Tanör / Yüzbaşıoğu, 2011: 85; Gören, 2006: 98), bu yaklaşımın 10. maddenin uygulandığı –incelediğim- çok sayıda karara yansıdığı söylenemez (Gülmez, 2009: 562-578). Başlangıçtaki anayasal haklardan eşitlik gereklerince yararlanma ilkesi, yukarıda açıklanan "hukuki içerik"ten yoksun olmadığını düşündüğüm bu anlatımıyla, bazı yönlerden karşılığı sayılabilecek 10. maddeden ayrılmakta, Anayasa'ya uygunluk denetiminde göz önüne alınabilecek kadar somutluk ve açıklık içermekte, norm değeri taşımakta ve eylemli eşitliğin güvencesi olarak 10. maddeyi tamamlamakta, pekiştirmektedir. Örneğin bir yasal düzenlemenin, yurttaşların Anayasa'daki hak ve özgürlüklerin her birinden (örneğin sosyal güvenlik yada sağlık hakkından) eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanmasını

engelleyip engellemediği yönünden denetlenmesi olanaksız değildir; engellediği sonucuna varılması durumunda da, gerekli önlemleri alma yükümlülüğünün yerine getirilmesinin istenmesi Anayasa gereğidir.

1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümündeki bu kuralında, öznenin "herkes" değil "*Türk vatandaşları*" olarak tanımlanıp sınırlandırılmış olması, ulusalüstü insan hakları sözleşmelerine aykırı düşmesinin yanı sıra, gerek 10. maddeyle ve gerekse göndermede bulunulan "bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetler"den birçoğunun öznesiyle de açıkça çelişmekte, kişiler yönünden uygulama alanının daraltılması sonucunu doğurmaktadır. Ekonomik ve sosyal haklardan kimilerinin, örneğin çalışma, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama ve sosyal güvenlik haklarının özneleri "herkes", dinlenme ve sendika haklarının özneleri ise "çalışanlar" olarak belirlendiği, böylece de kuşkusuz doğru bir yaklaşımla "yurttaşlık" temelinde ayrım gözetilmediği anımsandığında, önemli bir kapsam daralması yaratan bu çelişki somut olarak görülebilmektedir. 10. maddenin kişiler yönünden uygulama alanıyla da söz konusu olan bu çelişkinin görünürdeki sonucu şudur: Biçimsel eşitlik güvencesi "herkes" için geçerli iken, yararlanma (eylemli eşitlik) güvencesi salt "Türk vatandaşları" için vardır. Kuşkusuz bu çelişkinin, duraksama ve tartışmalara olanak vermeyen, ilkenin her iki boyutunun öznesinin "herkes" olduğunu öngören bir değişiklikle giderilmesi yararlı olur. Çünkü AYM kararlarındaki egemen yaklaşım doğrultusunda, Başlangıçtaki ilkeyi göz önüne almaksızın 10. maddeyi okuma ve yorumlama, sanıyorum ancak bu tür bir açık pozitif değişiklikle önlenebilir.

Öte yandan, özellikle Anayasa'nın 16. maddesinin, "yabancılar" açısından temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlamalar konusunda "milletlerarası hukuka uygunluğu" zorunlu bir koşul sayan, başka bir deyişle "kanunla" olsa da uluslararası hukuka uygun olmayan sınırlama getirilmemesini öngören kuralı karşısında, haklardan eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma ilkesinin "Türk vatandaşları" ile sınırlı tutulması da, çözümlenmesi gereken ciddi bir çelişkidir.

Anayasa'nın, kimi hakların anayasal öznelerini "Türk" ile sınırlı tutan özgül kuralları ise, ancak haklı nedenler bulunması durumunda "herkes" ile "yurttaş" çelişkisi kapsamında değerlendirilemez.

2. Yasa Önünde Eşitlik, Ayrımcılık ve Ayrıcalık Yasakları, Olumlu Ayrımcılık ve Eşitlik Yükümlüleri

1982 Anayasası'nın eşitlik ilkesini çeşitli yönleriyle düzenleyen yürürlükteki 10. maddesi, yasa (hukuk) önünde eşitlik ilkesini ayrımcılık yasaklı boyutuyla güvenceye bağlamasının yanı sıra, kimi hak öznelerine ilişkin olumlu ayrımcılık önlemleri ile eşitlik yükümlüleri konularında da kurallar öngörmüştür.

2004 yılında Avrupa Birliği'nden müzakere tarihi alınmasından dört ay kadar önce 2. fıkra olarak eklenen iki cümleli bir kural ve 2010'da da olumlu ayrımcılık konusunda 2. fıkraya eklenen bir cümle ve 3. fıkradaki düzenleme ile birlikte, 10. maddenin 1961 Anayasası'na oranla daha ayrıntılı olan yürürlükteki biçimi şöyledir:

> *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*

> *Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür (2004). Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz (2010).*
>
> *Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife malullerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz (2010).*
>
> *Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.*
>
> *Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde[5] kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."*

a. Genel Olarak

Önce belirtelim ki, 1982 Anayasası'nın 10. maddesinin 1. ve 3. (şimdiki 4.) fıkraları, yasa (hukuk) önünde eşitlik ilkesini (ve ayrıcalık yasağını), örneğin özneler ile ayrımcılık yasağına ilişkin kimi farklılıklar saklı kalmakla birlikte, temelde 1876, 1924 ve 1961 Anayasalarındaki anlatımla güvenceye almıştır. 1982 Anayasası'nın kendisinden önceki bu düzenlemelere getirdiği olumlu katkı, ek olarak "renk" temeline dayalı ayrımcılığa karşı da güvence sağlamış ve özellikle, ayrımcılık nedenlerinin *örnek* olarak sayıldığını gösteren "*ve benzeri sebepler*" eklemesini yapmış olmasıdır. Kuşkusuz bu son ekleme ilkini de kapsar ve hatta gereksiz kılar. 2004 ve 2010 yıllarında yapılan eklemeler ise, olumlu ayrımcılık önlemlerini anayasal güvenceye almıştır. Ancak 10. maddenin pozitif metni, kanımca birlikte okunması gereken yukarıda değindiğim Başlangıçta -ve uluslararası sözleşmelerde- açıkça öngörüldüğü gibi, eşitliğin öncelikle "hak ve özgürlüklerden yararlanmada" söz konusu olduğunu açıkça belirtmemiştir.

"*Kanun önünde eşitlik*" kenar başlıklı 10. maddesinde, 1961 Anayasası'na benzer biçimde yurttaşlık temeline dayalı bir "*özne sınırlaması"* getirmeyen 1982 Anayasası, sistematik -yani eşitlik ilkesinin Anayasa'daki yeri- yönünden 1961 Anayasası'ndan ayrılmış, yasa önünde eşitlik ilkesine "*Genel Esaslar*" başlıklı birinci kısmında yer vermiştir. Yasa önünde eşitlik ilkesinin "*Genel Esaslar*" içinde düzenlenmiş olmasının, "eşitliğin bir hak olduğu gerçeğini değiştirme(ksizin)", eşitliğe "Anayasa'nın tümüne ve devlete egemen bir ilke" niteliği kazandırdığı (Tanör / Yüzbaşıoğu, 2011: 119); bu düzenleme biçiminin, yani ilkenin Anayasa'daki yerinin, "eşitliğin temel bir devlet yönetimi ilkesi olarak düşünülmesi gerektiği görüşüne güç kat(tığı)" belirtilmektedir (Özbudun, 2011: 150; aynı görüş, Gözler, 2007: 105). Yasa önünde eşitlik ilkesinin demokrasinin vazgeçilmez üç ilkesinden birini oluşturduğunu vurgulayan 10. maddenin gerekçesi göz önüne alındığında,[6] "eşitlik ilkesinin

[5] 10. maddenin son fıkrasında, 9 Şubat 2008 tarihli ve 5735 sayılı yasayla bir değişiklik yapılmış; "bütün işlemlerinde" ibaresinden sonra gelmek üzere "***ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında***" ibaresi eklenmişti.

Ancak 5735 sayılı yasa, Anayasa Mahkemesi'nin 5 Haziran 2008 tarihli ve E.: 2008/16, K.: 2008/116 sayılı kararıyla iptal edildiği için, bu yasanın, "uygulanmasından doğacak sonradan giderilmesi güç veya olanaksız durum ve zararların önlenmesi ve İptal Kararının sonuçsuz kalmaması için Kararın Resmî Gazete'de yayımlanacağı güne kadar Anayasa Mahkemesi'nin 5/6/2008 tarihli ve E.: 2008/16, K.: 2008/16 (Yürürlüğü Durdurma) Kararı ile Yürürlüğünün Durdurulması hüküm altına alınmıştır."

[6] 10. maddenin, "kanun önünde eşitlik" ilkesinin maddi eşitliği de kapsadığı konusunda herhangi bir ipucu içermeyen ***gerekçesi*** şöyledir:

"Madde, ***demokrasinin üç vazgeçilmez ilkesinden birini teşkil etmektedir***. İnsanın insan olması dolayısıy-

Genel Esaslar Kısmındaki devletin kuruluş unsurları ve dayanaklarından biri olduğunu söylemek gereklidir, tıpkı 2. ve 5. md'lerde belirtilen demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları gibi" (İnceoğlu, 2006: 48). Kısacası anayasal eşitlik ilkesi, üç erki kapsamak üzere "devlet yönetimi" ile sınırlı değildir. Yöneten-yönetilen ve çalıştıran-çalışan ilişkilerinin bulunduğu her yerde uyulması ve uygulanması gereken bir ilkedir. İster yasamadan isterse yürütme ve yönetimden kaynaklanmış olsun, hukuk önünde eşitlik ilkesi, hem hukukun oluşturulmasında hem de uygulanmasında geçerlidir, anayasal ve yasal düzenlemeler ile her tür düzenleyici işlemi kapsar. Hukukun herkese eşit uygulanması, devletin hukuka dayanmasının, hukukun üstün olmasının ve demokratik devletin olmazsa olmaz koşuludur.

Kuşkusuz, Anayasa sistematiğindeki değişikliğe karşın, hukuk önünde eşitlik, hak özneleri için "temel hak" olma niteliğini sürdürmektedir (Tanör / Yüzbaşıoğu, 2011: 119; Özbudun, 2011: 150) ve söz konusu değişiklik, ilkenin "normatif değerini azaltmamaktadır" (Erdoğan, 2007: 173). Gerekçeye göre de eşitlik, insanın doğumla kendiliğinden kazandığı doğal bir hak olan "insan onuru"nun gereğidir. İnsanlar arasında yasaların uygulanmasında fark gözetme yasağının nedeni budur.

b. Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi ve Hukuksal Niteliği

1982 Anayasası'nın 10. maddesinin ilk fıkrasındaki düzenlemenin içeriği konusunda yapılması gereken ilk saptama, 1961 Anayasası'nda da olduğu gibi, *eşitlik ilkesine ayrım gözetme yasağıyla birlikte yer verilmiş* olmasıdır.

Erdoğan bu düzenlemedeki yaklaşımı, "Anayasa'nın 10. maddesi(nin) eşitliği hem negatif hem de pozitif olarak tanımla(mış)" olduğu biçiminde yorumlamaktadır (2007: 173).

Öden ise, Anayasa koyucunun, 1961 ve 1982 Anayasalarında yasa önünde eşitlik ilkesini ayrımcılık yasaklı boyutuyla birlikte düzenlemiş olmasını, "... ***kanun önünde eşitlik formülünü genişletilmiş ayrım yasağı formülüyle birleşik cümle yapısı içinde bir araya getirmiştir***" diyerek açıklamaktadır. "1961 ve 1982 Anayasalarında, kanun önünde eşitlik ile özgül ayrım yasakları, yani iki ayrı önerme bileşik cümle yapısında birleştirilmiştir" diyen yazara göre, "temel önerme", 1. fıkranın herkesin kanun önünde eşit olduğuna ilişkin bölümü, "yan önerme" ise, nedenleri sayılan ayrımcılık gözetmeme ile ilgili bölümüdür. "Temel önerme ile yan önerme, çift görevli bir öğe olan 'gözetilmeksizin' sözcüğüyle bağlanmışlardır" (2003: 129 ve 130).

Bu yaklaşımın İş Hukuku öğretisini de etkilediği görülüyor. Örneğin ***Süzek***, Anayasa'nın 10. maddesinin 1. fıkrasındaki düzenlemede, "kanun önünde eşitlik ve ayrım yasakları(nın) yani iki ayrı önerme(nin) bileşik cümle yapısında birleştirilmiş" olduğu görüşünü paylaşmaktadır (2008: 398). Yine, "Anayasanın 10. maddesinin kanun önünde eşitlik ilkesi ile *belli* (altını ben çiziyorum) nedenlere dayalı ayrımcılık yasağını kapsayan bir düzenleme olduğu maddenin dilbilgisi açısından irdelenmesi sonucunda da anlaşılmaktadır" diyen ***Yıldız*** da,

la ***doğuştan bir değeri ve haysiyeti*** vardır. Bu onun tabii bir hakkıdır. Bu hak dolayısıyla herhangi bir niteliğe veya ölçüye dayanılarak insanlar arasında ayırım yapılamaz. *İnsanlar arasında kanunların uygulanması bakımından da hiçbir fark gözetilemez.* İnsanlar arasındaki eşitliğin temellerinden birini de böylece kanunlar önünde eşitlik ilkesi sağlar.

Komisyonumuz bu hakka saygı göstermenin Devlet organları ve idari makamlar için de bir görev olduğunu belirtmektedir. Devletin organları ve idari makamları, bütün işlemlerinde insanlar arasında ayırım yapmadan Devlet faaliyetlerini yürütmek zorundadırlar" (TBMM, 1983: 12).

aynı görüşü benimsemiştir (2008: 55 ve 56). Bu arada yazarın, 10. maddede açıkça "ve benzeri sebeplerle" denilmiş olmasına karşın "belli nedenler"e dayalı ayrımcılıktan söz etmesini yanıltıcı bulduğumu da ekliyorum.

Mantık ve / yada dilbilgisi kuralları değil öncelikle insan hakları açısından incelenmesi gerektiğini düşündüğüm bu düzenlemede, başka birçok uluslararası belgede de örneği bulunan (Gülmez, 2009: 3 vd, Giriş bölümü) bir yaklaşım benimsenmiş; aynı ilke, birbirinin ayrılmaz parçası niteliği taşıdığını yinelediğim olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte anayasal güvenceye alınmıştır. 10. maddedeki bu yaklaşım nedeniyle, 1. fıkradaki yükümlülüğü salt "*eşitlik yükümlülüğü*" olarak değil (Tanör / Yüzbaşıoğu, 2011: 121), "***ayrımcılık yasaklı eşitlik yükümlülüğü***" olarak tanımlamak daha doğru olur. Yasa önünde eşitliği "genel bir ilke" olarak kamu hukuku ve özel hukuk ilişkilerini kapsamak üzere güvenceye alan bu düzenlemede benimsenen yaklaşım,[7] genel olarak uluslararası belgelerle uyumludur: Eşitliği gerçekleştirmenin başlıca aracı, öncelikle ayrım gözetilmemesidir. Kanımca, ayrım gözetme yasağına yer vermeksizin tanınmış olsaydı da, eşitlik örtük olarak ayrımcılık yasağını içeren ***üstün bir ilke***dir. Ancak Anayasa, düzenlemeyi olumlu ve olumsuz yönleriyle birarada yapmıştır. Bu nedenle, 10. maddenin "ilk fıkrası(nın) *ayrımcılık yasağı* getir(diği)" görüşüne (Tanör / Yüzbaşıoğu, 2011: 120), eksik olduğu için katılma olanağı yoktur. Bu görüş, 10. maddenin başlığı ile de bağdaşmaz. Yine, ***İnceoğlu'***nun aşağıda aktardığım görüşü de, aralarındaki bağa değinmeksizin ayrı ayrı altı çizilen yasa önünde eşitlik ile ayrımcılık yasağının birbirinden farklı iki "konu" olduğu izlenimi yaratmaya elverişlidir:

> *"10. maddenin birinci fıkrası iki konuya dikkat çekmektedir. Birinci fıkrada hem genel olarak herkese uygulanacak olan yasa önünde eşitlik ilkesi yer almakta, hem de dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç din, mezhep ve benzeri sebeplere dayanarak ayırım yapılmamasını özel olarak belirtmektedir.*

Altı çizilerek belirtilen sebepler eşitlik ilkesinin çekirdek alanıdır" (2006: 48-49).

Kanımca yazarın, altını çizerek "çekirdek alan" oluşturduğunu belirttiği nedenler örnek olarak sayılanlarla sınırlı tutulamayacağına göre, "ve benzeri sebepler"in de altını çizmek gerekirdi.

10. maddenin ilk fıkrasına ilişkin ikinci saptama, anayasal düzenlemede *kişiler yönünden kapsamla* ilgili olarak, herhangi bir sınırlama getirilmemiş olmasıdır. Yasa önünde eşitlik, önceden yada sonradan edindiği yada kazandığı özellikleri, durumu yada konumu ne olursa olsun, kural olarak "*herkes*" için "genel" bir anayasal ilkedir, Anayasa güvencesine bağlanmış ***dava edilebilir bir temel haktır.*** 1961 ve 1982 Anayasalarında, onayladığımız "ulusalüstü" insan hakları sözleşmelerinde de olduğu gibi, öznenin "herkes" olarak belirlen-

[7] *Tuncay*, "Anayasamızın 10. maddesi(nin) sadece, yasama, yürütme ve yargı organlarını değil özel kuruluş ve kişileri de bağlayan temel bir eşitlik ilkesi getirmiş" olduğunu belirtmiştir (2004: 58).

Süzek de, 10. maddede yalnızca nedenleri sayılan "*ayrım yasağı hallerini*(n) mi yoksa *genel anlamda eşit davranma borcunu*(n) da mı güvence altına alındığı" sorununun çözümlenmesi gereken bir sorun olduğunu belirttikten sonra (2008: 396); soruya, kanımca da doğru olan şu yanıtı vermektedir:

"Kanımıza göre, Anayasanın 10. maddesi ***tüm hukuk düzenimizde geçerli***, bireyler arası ilişkilerde daima göz önünde tutulması gereken bir *eşitlik ilkesi* öngörmüştür. Başka bir deyişle, (...) bu madde, hem (...) *ayrım yapma yasağını* hem de bunun dışında kalan hallerde de *genel anlamda eşit davranma borcunu* düzenlemektedir" (s. 397; vurguyu ben yaptım, MG).

miş olması da, aslında kişiler yönünden uygulama alanı bağlamında ayrımcılık yapılmadığını içerir. "Herkes", özneler yönünden ayrım gözetilmesini ilkece dışlar. Eşitlik ilkesinin doğası da bunu gerektirir.

1. fıkra bağlamında üçüncü olarak, ayrım gözetmeme yükümlülüğünün, sınırlı olmaksızın sayılan nedenler dışında da geçerli olduğu saptaması yapılmalıdır. Bunu vurgulamaya yada açıkça belirtmeye yönelik "özellikle" yada "hiçbir" gibi terimler kullanılmamış olsa da, nedenlerin sonuna "***ve benzeri sebepler***" sözcükleri eklenmiş olduğu için, ayrım gözetmeksizin hukuk önünde eşitlik güvencesinin, örneğin yaş, engel, ulusal yada etnik köken, cinsel yönelim ve cinsel kimlik gibi 1. fıkrada sayılmayan nedenlere dayalı ayrımcılıkları da kapsadığı tartışmasızdır. Bu nedenlerin de 10. maddeye eklenmesi, düzenlemeye ancak açıklık ve görünürlük kazandırabilir ve bu anlamda yararlı olacağına kuşku yoktur Ne var ki, açıkça sayılan nedenler ile "*ve benzeri sebepler*" kapsamına girenler arasında, anayasal koruma yönünden bir derece farkı olamayacağı açıktır.

Ayrımcılıklar dışında, eşitliği gerçekleştirmenin önündeki engellerden biri de, kimi kişi, aile, zümre yada sınıflara tanınmış yada tanınacak olan *ayrıcalıklar* olduğundan, 3. fıkra bunu kesin bir dille yasaklayan kural koymuştur. Ayrımcılık yasağı gibi eşitlik ilkesinin ayrılmaz bir parçası olan ayrıcalık tanıma yasağı, 1924'ten beri yinelenegelen anayasal bir kuraldır.

c. Olumlu Ayrımcılık ve Maddi Eşitlik Sorunu

1982 Anayasası'nda, önceki Anayasalarımızın eşitlik ilkesine ilişkin kısa düzenlemelerinde genel kural olarak yer almayan olumlu ayrımcılığa ilişkin somut kurallar öngörülmüştür.

Anayasa'nın ilk metninde yer almayan ve ancak 2004 ve 2010 yıllarındaki değişikliklerle eklenen bu kurallar bağlamında; Anayasa'nın, güvenceye aldığı ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesinin niteliği yada daha açık bir anlatımla, genellikle ileri sürüldüğü gibi 10. maddedeki düzenlemenin salt "hukuksal / biçimsel eşitlik" ile mi sınırlı olduğu, yoksa aynı zamanda "maddi eşitlik" yada Anayasa Mahkemesi kararlarında kullanılan anlatımla "eylemli eşitlik" ilkesini de kapsayıp kapsamadığı sorunu üzerinde durmakta yarar vardır. Kanımca, Başlangıçtaki ilke bağlamında da değindiğim bu sorunun, 1. fıkranın yanı sıra, soruya olumlu yanıt verilmesini güçlendirdiğini düşündüğüm 2004'te yapılan ekleme (2. fıkra) bağlamında da tartışılması olanaklı, hatta zorunludur.

Öncelikle, tüketici olmaksızın incelediğim –çoğunluğunu ders kitaplarının oluşturduğu- Anayasa Hukuku yazını ve öğretisinde, bu konuda bir tartışma yapılmadığını ve genel olarak bir görüş açıklanmadığını söylemek gerekir.

İstisna olarak olumsuz görüşünü –nedenini açıklamadığı- kesin bir anlatımla bildiren ***Erdoğan*'a** göre, 2004 değişikliğini kapsayan metniyle 10. maddedeki "bu hüküm eşitliğin sadece hukuki anlamıyla ilgilidir; dolayısıyla bundan 'maddi' veya 'sosyo-ekonomik' eşitlikle ilgili sonuçlar çıkarılamaz" (Erdoğan, 2007: 173; Erdoğan, 2006: 86).

Özbudun, genel anlamda eşitlik ilkesi konusunda; "şekli hukuki eşitlik ve maddi hukuki eşitlik olarak iki anlamda yorumlanabilir. Şekli hukuki eşitlikten kastedilen, kanunların genel ve soyut nitelik taşıması, yani kapsadığı herkese eşit olarak uygulanmasıdır" dedikten

ve ayrıcalık yasağının da "bu anlamda eşitliği hedefler görün(düğünü)" belirttikten sonra, "şüphesiz ki, eşitlik ilkesinin anlamını şekli hukuki eşitlikle sınırlandırmak mümkün değildir" diyerek, genel olarak doğru bir saptama yapmış ve maddi eşitlik için –kanımca haklardan eylemli olarak yararlanmayı vurgulamadığı için yetersiz olan- bir tanım vermiş olmakla birlikte, maddi eşitlik ilkesinin varlığını 10. madde çerçevesinde tartışmadığı gibi, olumlu yada olumsuz bir görüş de bildirmiş değildir (2011: 151).

Konuya hiç değinmeyen ***Tanör / Yüzbaşıoğlu*** (2011: 119-121) ile "mutlak eşitlik" ve nisbi eşitlik" kavramları üzerinde kısaca durmakla yetinen ***Gözler***'in de, herhangi bir görüş açıklamadığı görülüyor (2008: 213).

Konuya görece en geniş biçimde yer veren ve bu bağlamda, katıldığım bir yaklaşımla, 2. maddedeki sosyal devlet ilkesine de değinen ***Gören***, "genel eşitlik ilkesi"nin düzenlendiğini belirttiği 10. maddeye 2004'te eklenen 2. fıkra kuralı çerçevesinde, 1. fıkrada yasaklanan ayrımcılık nedenleri arasında bulunan "cinsiyet" temeline dayalı ayrım gözetme yasağı ile karşılaştırma yapıyor. Yazar, 2. fıkradaki düzenlemeyi, yani ilk iki sözcüğüne yer vermeksizin "EHSOİ" biçiminde kısalttığı "*Farklı Cinslerin Eşit Haklara Sahip Olması İlkesi*"ni bu altbaşlık içinde, Almanya ile karşılaştırmalı olarak ele alıp inceliyor.

Gören'e göre, "Kadın ve erkek arasında yalnız hukuken değil, ***fiilen*** da (de) şans eşitliğine sahip olmanın anayasal dayanakları, Anayasa md. 2'de yer alan Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa md. 10'da düzenlenmiş olan cinsiyet nedeniyle ayrım yasağıdır" (2006: 404; vurguyu ben yaptım). Hemen bir saptama yapmak gerekirse, Gören'in sosyal devlet ilkesini eylemli fırsat eşitliğinin anayasal dayanağı olarak görmesi, kanımca da doğrudur. Yazar bu görüşünü, sosyal devlet ilkesine ilişkin açıklamalarında da yineleyip devlet için maddi eşitlik ödevi getirdiğini açıkça şöyle belirtiyor: "**Genel eşitlik ilkesi**'nin düzenlendiği md. 10 alanında sosyal devlet ilkesinden, sadece şekli eşitliğin esas alınmaması, sosyal gerçekliğin, eşit ya da farklı davranmanın objektif nedeni olarak kullanılması ve böylece ***maddi bir eşitliğe ulaşılması ödevi*** doğmaktadır" (2006: 121; vurgu benim).

Açıklamalarını sürdüren Gören; "*farklı cinslerin eşit haklara sahip olması ilkesi*" olarak formüle ettiğini belirttiğim, 2004'te 2. fıkraya yazılan "kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir" kuralı konusunda, 1. fıkradaki "cinsiyet nedeniyle ayırım yasağı" ile çeliştiğini düşündüğüm ve aynen aktarmayı zorunlu gördüğüm aşağıdaki açıklamalar yapıyor:

> *"Bu iki ilke, 7.5.2004 tarihinden beri (...) Anayasanın 10. maddesinde yer alan '***farklı cinslerin eşit haklara sahip olması ilkesi***' (EHSOİ) yani 'kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir' kuralı ile birlikte Devlete, başlangıçtaki*[8] *temel hak*

[8] Bu noktada, şu iki sorunun yanıtını araştırmak gerekiyor: Yazarın bu alıntıda söz ettiği "başlangıç", 6. paragrafında "*eşitlik ve sosyal adalet ilkeleri*"nin yer aldığını belirttiği Anayasa'1961 Anayasasının Başlangıç bölümü müdür? Böyle ise, "başlangıçtaki temel hak anlayışı" nedir?

Yazarın açıklamalarından anlaşıldığına göre, burada söz ettiği "başlangıç", Anayasa'nın Başlangıç bölümü değil, yasaklanan örnek ayrımcılık nedenleri arasında "cinsiyet"in de sayıldığı 10. maddenin 1. fıkrasıdır. Çünkü 1. fıkrada, 2004'te eklenen fıkra (EHSOİ) ile karşılaştırdığı iki ilkeden biri olan "cinsiyet nedeniyle ayırım yasağı" öngörülmüştür. Başlangıçta ise, böyle somut bir yasak bulunmadığı açıktır.

Gören'in, Anayasa'nın Başlangıç bölümünden ve 6. paragraftaki ilkeden söz etmek istediği düşünülse yada varsayılsa bile, açıklamalarının izleyen satırlarında (metin içinde aktardığım alıntılarda) buna ilişkin bir ipucu bulma olanağı yoktur. Kaldı ki, yazarın Anayasa'nın Başlangıç bölümünü amaçladığının kabul edilmesi ve dolayısıyla "başlangıçtaki temel hak anlayışı"nın saptanması gerektiğinde; örneğin kitabının "Başlangıç

anlayışından farklı olarak, sadece temel hak koruma alanlarına yapılan saldırıları yasaklamakla kalmayıp, bu ilkelerin gerçekleşmesine yönelik aktif eylemlerde bulunulmasını da emretmektedir. (...) EHSOİ hukuki durumda eşitliği sağlamaya, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmalarını yasal yoldan gerçekleştirmeye yönelik bir Anayasa emri olarak anlaşılmak zorundadır. Cinsiyet nedeniyle ayrım yasağı ise, Devlet için fiili mağduriyet ve avantajları gerektiğinde aktif eylemlerle ortadan kaldırma konusunda bir görev içermektedir" (Gören, 2006: 404-405; vurguları ben yaptım).

Gören'in, 10. maddenin 1. ve 2. fıkralarındaki düzenlemeler arasındaki nitelik farkı konusunda yeterince açık olmadığını düşündüğüm ve üstelik çelişkili bulduğum görüşlerini, yukarıdaki alıntıları bir kez daha yineleme pahasına özetleyip değerlendirmek istiyorum.

Yazarın, 10. maddenin 1. fıkrasında düzenlenen "cinsiyet nedeniyle ayrım yasağı"nı, sözünü ettiği iki ilkeden biri olan sosyal devlet ilkesiyle birlikte, kendi anlatımıyla, "kadın ve erkek arasında *yalnız hukuken değil, fiilen da (de) şans eşitliğine sahip olmanın anayasal dayanakları"*ndan biri olarak gördüğü; daha açık bir deyişle, 1. fıkranın ayrımcılık yasağı öngören nedenler arasında "cinsiyet"e de yer vermiş olmasını eylemli fırsat eşitliğinin anayasal dayanağı saydığı anlaşılıyor. Ancak aynı zamanda, yazarın yanıltıcı bir anlatımla "başlangıç" olarak andığı 1. fıkradaki cinsiyet temeline dayalı ayrımcılık yasağı, "sadece temel hak koruma alanlarına yapılan saldırıları(n) yasaklanmasıyla" ilgilidir. Bundan, korumanın "yasalarla" öngörülecek yasaklarla (hukuksal önlemlerle) sağlanabileceği, yükümlülüğün hukukal önlemler alınmasıyla sınırlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte yazar, 1. fıkradaki yasak kapsamında, devletin "gerektiğinde aktif eylemlerle" uygulamadaki "fiili mağduriyet ve avantajları" kaldırma görevinin bulunduğunu da eklemektedir. Devletin, 1. fıkradan kaynaklanan böyle bir görevinin bulunduğu yolundaki –benim de katıldığım– bu görüş kabul edilirse, bu görevin (yükümlülüğün) 1. fıkradaki "cinsiyet" temeline dayalı ayrımcılıkla sınırlı olmayıp öteki nedenlere dayalı ayrımcılıkları da kapsaması, yani söz konusu görevin 1. fıkra için genel olması gerektiğine kuşku yoktur.

2004'te eklenen 2. fıkra kuralına gelince; yazar "EHSOİ" olarak kısalttığı bu kuralın, devlete, "*bu ilkelerin gerçekleşmesine yönelik aktif eylemlerde bulunulmasını da emret(tiği)"* görüşündedir ki kanımca doğrudur. Dolayısıyla sonuç olarak, "başlangıç" dediği 1. fıkra ile 2004'te eklenen 2. fıkra (EHSOİ) arasında, devletin "aktif eylemde" bulunma görevi / yükümlülüğü yönünden bir fark olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer her iki fıkranın devlet için "aktif eylem" yükümlülüğü içerdiği düşünülüyorsa, "aktif eylemlerin" niteliğindeki farklılıkların –varsa- açıklanması, söz ettiğim çelişki izlenimi doğmaması için yararlı olurdu.

İlkeleri"ne ilişkin altbölümünde, söz ettiği temel hak anlayışı konusunda herhangi bir açıklamada bulunmadığı; açıklamalarının, bu ilkelerin hukuksal niteliği, listesi, AYM'nin yaklaşımı, bu ilkelerin Anayasa'nın yorumunda "anahtar" olması ve Başlangıçta yapılan değişiklikler gibi konulara ilişkin olduğu görülmektedir (2006: 97-101). Buna karşılık yazar, örneğin 6. paragraftaki ilkenin / ilkelerin hukuksal eşitlik mi eylemsel eşitlik mi anlamına geldiğini tartışmamış; örneğin bu bağlamda, Başlangıçta eşitliğe hem sosyal adalet ile birlikte yer verilmiş ve hem de hak ve özgürlüklerden "yararlanma"dan söz edilmiş olmasına karşın, sağladığı korumanın ve güvenceye aldığı eşitliğin niteliği üzerinde durmamıştır.

Bu arada, yazarın, "I. f.nın 2. C.inde, cinsiyet nedeniyle ayırım yasağı kuralı yer almaktadır" cümlesi(s. 406; vurguyu ben yaptım), 10. maddenin 1. fıkrasının tek cümleden oluşması nedeniyle doğru değildir. "Cinsiyet", yasaklanan öteki ayrımcılık nedenleri gibi, tek cümleli 1. fıkrada sayılmıştır ve "cinsiyet"e özgü ayrı bir düzenleme, "ayırım yasağı kuralı" yoktur.

10. maddenin, 2004 öncesindeki ve sonrasındaki biçimiyle, yalnızca "hukuksal eşitliği" güvenceye aldığı yolunda yukarıda değindiğim görüş, Anayasa Mahkemesi kararlarına da egemen olan ve sürekli biçimde yinelenen bir yaklaşımdır (Gülmez, 2009: 556-578).

Kanımca, anayasal eşitlik ilkesini, sözel metninde böyle bir sınırlandırma yapma olanağı verebilecek hiçbir açıklık olmamasına karşın, içini boşaltarak –üstelik Başlangıçtaki ilkeyi de göz ardı ederek- salt biçimsel anlamına indirgeyen görüşe katılmak olanaksızdır. Hukuk önünde eşitlik, aynı zamanda "hukuk" ve "uygulama" düzeylerindeki eşitliği kapsayan bir ilkedir ve bu ilke, ancak bu iki yönüyle gerçekleştirildiği zaman anlam taşır ve devlete düşen anayasal yükümlülük yerine getirilmiş olur. Yaptırımlı kurallar olduğuna göre, hukuk uygulanmayı da varsayar, içerir; uygulama ise, eşitliğin, eşitlik yükümlülerince alınacak somut önlemlerle eylemli olarak gerçekleştirilmesini amaçlar, amaçlamalıdır. Biçimsel olarak eşitlik ve ayrımcılık yasağına uyulmasını sağlayıcı anayasal, yasal ve alt (yönetsel) düzenlemelerin yapılması, dolayısıyla devletin bu anlamda "olumlu eylemler"le devreye girmesi, özellikle sosyal haklar için çoğu zaman yeterli olmaz; biçimsel düzenlemeleri yaşama geçirecek ekonomik ve sosyal nitelikli önlemler alınması da gerekir. 1. fıkradaki yasa önünde eşitlik ilkesinin "maddi eşitlik" yönünün tümden yadsınması ve anayasal güvence dışında tutulması, Anayasa'nın tanıyıp güvenceye aldığı ekonomik ve sosyal haklardan "eşitlik koşulları" içinde, Başlangıçtaki anlatımla "eşitlik ve sosyal adalet gereklerince" yararlanılmasını büsbütün olanaksız kılar. Kaldı ki, Anayasa ile bağdaşmayan böyle bir daraltıcı ve "ultra-liberal" yorum, Türkiye'nin onayladığı "ulusalüstü" insan hakları sözleşmelerine ve yetkili denetim organlarının yerleşik kararlarına da açıkça aykırıdır.

10. maddede geçen "kanun" teriminden -genellikle benimsendiği gibi- "hukuk" anlaşılıyorsa, bu kavramın öncelikle kişi hakları ve siyasal haklara ilişkin anayasal kurallar gibi ekonomik ve sosyal haklara ilişkin kuralları da kapsayacağı açıktır. Ayrımcılık yasaklı anayasal eşitlik ilkesi, Başlangıçtaki ilkeyle de birlikte düşünüldüğünde, hak ve özgürlüklerden eylemli biçimde yararlanmada söz konusu olmayacaksa, özünden soyutlanmış, anlamsız ve işlevsiz bir ilkeye indirgenmiş olur.

Aynı yöndeki bir başka görüşe göre de, 1. fıkradaki "ayrımcılık yasağını *keyfi* ayrımlarla ilgili ve sınırlı olarak (*arbitrary distinction*) anlamak gerekir. Örneğin sosyal hakların (sosyal güvenlik, sigortalar vb) aynı anda herkese tanınamaması ya da bazılarının bundan yararlanamaması, ayrımcılık (keyfi ayrımcılık) oluşturmaz" (Tanör / Yüzbaşıoğu, 2001: 114; 2009: 111; 2011: 120). 10. maddeye 2004'te yapılan eklemeden önce de belirtilen bu yaklaşımın, eşitlik ilkesinin Anayasa'nın güvencesindeki tüm "temel" hak ve özgürlükleri kapsadığını ve sosyal güvenlik hakkının anayasal öznesinin "herkes" olduğunu göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. 1. fıkradaki ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesi, yazarın "keyfi" dediği "haklı" nedenlere dayanan –görünüşte– ayrımcı düzenlemeleri dışlamaz. Kuşkusuz, sosyal haklardan kimileri, salt hukuksal düzenlemeler yapılmasıyla bir çırpıda gerçekleştirilemez. Ancak, Başlangıçtaki ve 17. maddedeki temel ilke ve kural ile doğrudan bağlantılı sosyal güvenlik hakkında olduğu gibi, kimi sosyal hakların nitelik olarak devletin düzenli ve kesintisiz biçimde alacağı somut ve olumlu edimlerle zaman içinde, "aşamalı" olarak gerçekleştirilebilir olması ve gerçekleştirme yükümlülüğünün bulunması (Gülmez, 2011c, [baskıda]), anayasal eşitlik ilkesinin kapsamı dışında tutulmasını, eşitliğin yalnızca hukuksal / biçimsel eşitliğe

indirgenmesini gerektirmez. Her iki yaklaşım, eşitlik ilkesinin hem özüne ve ulusalüstü sözleşmelere aykırı düşer, hem de ilkenin bütünsellik ve bölünmezliği ile bağdaşmaz.

Kanımca, "biçimsel eşitlik" ve "eylemsel eşitlik" konusundaki bu tartışmayı, biraz daha derinleşerek, genellikle 2004'te 10. maddenin 2. fıkrasına olumlu ayrımcılığa ilişkin olarak eklendiği düşünülen iki cümleli kural çerçevesinde de yapmak olanaklı, hatta gereklidir.

"Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir" denildikten sonra, devletin yükümlülüğünün çok açık bir dille belirtilmiş olmasını, salt kadınlar yararına olumlu ayrımcılık yapılmasıyla sınırlı olarak mı anlamak gerekir?

Soruyu yanıtlamadan önce, 2. fıkranın, ilk cümlesinde "kadınlar ve erkekler" için "eşit haklar" vurgusu yapan ve ikinci cümlesinde de devlet için biçimsel önlemleri aşan açık bir yükümlülük öngören düzenlemesinin anlam ve niteliği üzerinde belirtilen görüşlere değinmekte yarar vardır.

Anayasa Hukuku öğretisinde incelediğim yazarlardaki egemen görüş, bu anayasal yükümlülüğün "olumlu ayrımcılık" anlamı taşıdığı yolundadır. Bunu pekiştirmek amacıyla 2010'da 2. fıkraya 3. cümle olarak yapılan, "bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz" biçimindeki eklemeden önce de, 2004'te yapılan iki cümleli düzenlemenin olumlu ayrımcılık anlamına geldiği, bu nitelikteki önlemleri "olanaklı" kıldığı ve "özendirdiği" haklı olarak belirtilmişti. Örneğin ***Özbudun***'a göre, "bu eklemeyle, devletin kadınlar lehine ayrımcılıkta bulunması mümkün kılınmıştır" (2011: 151). Kanımca, devlet için "mümkün kılma" değil "zorunlu olma" söz konusudur. ***Tanör / Yüzbaşıoğlu***, "olumlu bir yenilik" olarak gördüğü bu kuralla "pozitif ayrımcılığa anayasal dayanak kazandırılmış" olduğunu belirtmekte ve "böylece, Devlet(in), kadınlar bakımından somut fırsat eşitliğini sağlayacak önlemler almakla görevlendirilmiş" olduğunu eklemektedir (2011: 120). ***Yazıcı*** da, 10. maddeye 2004'te eklenen kuralın, "kadınlar lehine pozitif ayrımcılığa olanak tanıyan bir hük(üm)" olduğu görüşündedir (2006: 523). Benzer görüşü benimseyen ve "2004 değişikliği ile kadınlara yönelik olumlu ayırımcılığı teşvik eden bir fkr daha eklenmiştir" diyen ***İnceoğlu***'na göre de, bu fıkrayla devlet, "kadın erkek eşitliğinin yaşama geçmesini sağlama yükümlülüğünü de üstlenmiştir. Diğer bir deyişle bu konuda pozitif yükümlülüğü vardır" (2006: 49; ayrıca, İba, 2006: 9-13). Buna karşılık, 2. fıkranın 2. cümlesinin, "devlete kadın-erkek eşitliğini sağlama yönünde sadece genel bir ödev yüklemekte, ancak somut bir emir verememekte" olduğu görüşü de savunulabilmiştir (Erdoğan, 2007: 175).[9]

Kanımca, 2. fıkrayı olumlu ayrımcılığa anayasal dayanak kazandıran bir düzenleme olarak yorumlayan yukarıdaki görüşler doğru olmakla birlikte, yapılan pozitif düzenlemenin

[9] Yazar bu görüşünü, kendisinin kaleme aldığı açıklanan bir yayında da yinelemiş; 10. maddeye yapılan eklemenin, bu maddenin "normatif etkisinde bir değişiklik yaratmış olduğu(nun) söyleneme(yeceğini)" ileri sürerek, bunu "kadın-erkek eşitliği(nin) bu maddenin cinsiyet ayrımını da yasaklayan ilk fıkrasının anlamında mündemiç" olması ile açıklamıştır. Ek kuralın ise, "hukuk kurallarıyla kadınlara sadece erkeklerden daha az hak verilemeyeceğini göster(diğini)" ve ikinci cümlesinin de, "devlete kadın-erkek eşitliğini sağlama yönünde sadece genel bir ödev yükle(diğini)", ancak somut bir emir verme(diğini)"; bunun, kadınlara erkeklerden daha fazla hak tanımak yerine, onların durumunu genel olarak iyileştirici sosyal tedbirler alınmasını gerektiren bir program hükmü niteliğinde" olduğunu savunmuştur (Erdoğan, 2006: 86).

Cinsiyetlerarası her tür eşitsizliğin, yalnızca "sosyal" değil aynı zamanda siyasal, ekonomik, eğitsel vb nitelikli olumlu önlemlerle aşamalı olarak kaldırılması ve elde edilen somut sonuçlarla eşitliğin sağlanmasına değin sürdürülmesi yükümlülüğü getiren 2. fıkra kuralına ilişkin bu görüşe katılmadığımı yineliyorum.

değerini daraltıcı niteliktedir. 2. fıkranın devlet için öngördüğü yükümlülük, genellikle düşünüldüğünün tersine, salt "kadınlar lehine", "kadınlara yönelik" olumlu ayrımcılık önlemleri almakla sınırlı olmayıp, aynı zamanda "eylemsel / maddi eşitlik" ilkesi için de anayasal bir dayanak oluşturur. Bu nedenle, 2. fıkrayı özneler ve yükümlülük yönlerinden 1. fıkrayla karşılaştırarak daha yakından irdelemekte, buradan da maddi eşitlik içerip içermediği konusunu tartışmakta yarar vardır.

Böyle bir yaklaşımla irdelendiğinde, 2004'teki iki cümleli metniyle 2. fıkranın, gerek özneleri gerekse içerdiği yükümlülükler yönünden yeterince açık olduğu görülebilecektir. Gerçekten, yalın bir saptamayla; özneler "kadınlar ve erkekler", yükümlü olan "devlet", yükümlülüğün konusu "haklarda eşitlik", üstlenilen yükümlülük de hak eşitliğini "yaşama geçirme"dir.

Dolayısıyla, 2. fıkra konusunda, olumlu ayrımcılıkla bağlantılı olarak öncelikle tartışılması gereken ilk nokta şudur: Öznenin "*kadınlar ve erkekler*" olarak belirlenmiş olmasının amaç, anlam ve sonucu nedir? 1. fıkradakinden farklı olması, özne daralması anlamına gelir mi?

Bu konudaki görüşümü, 2009'da genel ve kısa bir anlatımla şöyle belirtmiştim: "10. maddeye 7 Mayıs 2004 tarihli ve 5170 sayılı yasayla 2. fıkra olarak eklenen kural, temelde ilk fıkranın "genel" olarak ve her iki yönüyle birlikte düzenlediği ilkeyi, "cinsiyet" yönünden pekiştirmek, açıkça ve özel olarak belirtmek amacındadır. 2. fıkranın ilk cümlesi, kanımca 1. fıkranın güvencesinde olan "cinsiyet" nedeniyle ayrım gözetmeksizin herkesin (yani kadınların ve erkeklerin) yasa önünde eşitliğini, haklardan eşit olarak yararlanma biçiminde somutlaştırarak yineleyip güçlendirmiştir" (Gülmez, 2009: 550-551).

Oysa, 2. fıkranın "kadınlar ve erkekler" olarak tanımladığı özneler üzerinde daha yakından bir irdelemeye girişildiğinde, "kadınlar ve erkekler"in 1. fıkrada "herkes" olarak tanımlanan öznenin cinsiyetleriyle tanımlanması yolunda açıklanması yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle de 2. fıkranın, 1. fıkranın kişiler yönünden uygulama alanını ve değerini daraltıcı bir etkisinin bulunmadığını ileri sürmek doğru değildir. Çünkü özne olarak "kadınlar ve erkekler"in, yerleşik / geleneksel toplumsal algılamalara uygun iki cinsiyet dışında kalan başka farklı cinsel kimlikleri ve cinsiyetleri kapsadığı ileri sürülemez. Dolayısıyla da, 1. fıkradaki "herkes"e oranla özneler yönünden bir daralma söz konusudur. Eğer 2. fıkradaki kuralın salt bir olumlu ayrımcılık düzenlemesi niteliği taşıdığı ve üstelik "kadınlar" ile sınırlı olduğu yolundaki yaygın görüş benimsenecek olursa, bunun kaçınılmaz sonucu farklı cinsel kimlik taşıdığını düşünen hak öznelerinin anayasal koruma dışında tutulmasıdır. Bu nedenle, 2. fıkradaki düzenleme özneleri yönünden sorunludur ve örtük biçimde, ***farklı cinsel kimliği olanları dışlamakta ve hatta dolaylı bir ayrımcılık oluşturmaktadır.***

İkinci nokta ise, 2004'teki ilk metniyle 2. fıkranın, yukarıda kimi örneklerine değindiğim öğretide ileri sürüldüğü gibi, yalnızca kadınlar yararına olumlu ayrımcılıkla sınırlı bir düzenleme olup olmadığıdır. Aslında 2. fıkranın, yukarıda da değinildiği gibi öncelikle haklardan eylemli olarak yararlanmada kadınlar aleyhine olan olgusal eşitsizliklere karşı alınması gereken olumlu ayrımcılık önlemlerinin biçimsel eşitlik ilkesine aykırı sayılmamasını güvenceye alan bir düzenleme niteliği taşıdığının genellikle kabul edilmiş olması karşısında, böyle bir soru yersiz bulunabilir.

Ancak kanımca, eğer 2. fıkra, Anayasa koyucunun da amaçladığı gibi, yalnızca "kadınlar yararına" olumlu ayrımcılığı güvenceye alan bir düzenleme olsaydı, fıkranın "kadınlar ve erkekler" yerine "***Kadınlar, erkeklerle…***" diyerek başlaması gerekirdi. Çünkü ancak bu anlatımla, kadınlar aleyhine olan hukuksal ve özellikle eylemli eşitsizlikleri daha açık vurgulamak olanaklıdır. Bu nedenle öngörülen yükümlülük, "haklarda eşitlik" ilkesinin tüm "kadınlar ***ve*** erkekler" için eylemli olarak uygulanmasını gerektirir, yani devlete eylemli eşitlik yükümlülüğü getirir. Kuşkusuz bu düzenleme, haklardan yararlanma, yani maddi / olgusal eşitsizlikler konusunda uygulamadaki somut durum göz önüne alındığında, öncelikle eşitlik ilkesinin mağduru olduğuna kuşku bulunmayan kadınların hak ve özgürlüklerden somut olarak yararlandırılmalarının sağlanmasını, bu amaçla gerektiğinde olumlu ayrımcılık içeren –hukuksal olan ve / yada olmayan- her tür özel koruma önlemi alınarak kadınlar aleyhine olan "eşitlik açığı"nın kapatılmasını amaçlar ve gerektirir. Düzenlemenin, öncelikle bu amaca yönelik olduğuna kuşku yoktur. Ancak 2. fıkranın ilk cümlesinin sağladığı koruma, öznelerin "kadınlar ve erkekler" biçiminde yazılmış olması nedeniyle, yalnızca kadınlar yararına olumlu ayrımcılıkla sınırlı değildir. Belirttiğim gibi, "***Kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahiptir***" denilmediği, önerdiğim bu anlatımda olduğu gibi eşit haklara sahip olması gereken öznelerin öncelikle "kadınlar" olduğu vurgulanmadığı için, yürürlükteki pozitif metinden, öngörülen yükümlülüğün salt kadınlar yararına olumlu ayrımcılık tanımına uyan önlemler alma yükümlülüğüyle sınırlı olduğu sonucuna ulaşılması, düzenlemenin değerinin sınırlandırılması demektir. 2. fıkranın sözel anlatımı karşısında, *kuramsal olarak*, hak eşitsizliği hangi özne ve hangi haklar için varsa, devletin onların eşitlik koşulları içinde o haklardan yararlanmalarını sağlama yükümlülüğü vardır. Bu özneler, 2. fıkranın sözel anlatımı karşısında, günümüzde uygulamada görülen somut durum ve yaşanan gerçekler açısından geçerli olmasa da, soyut olarak, hiç olmazsa kimi haklar yönünden –şimdi değilse bile gelecekte- erkekler de olabilir.

2. fıkra konusunda üzerinde durmakta yarar gördüğüm üçüncü nokta da şudur: Bu fıkranın kadınların ve erkeklerin öznesi olduklarını belirttiği ve devleti de yaşama geçirmekle yükümlü tuttuğu "*eşit haklar*", yalnızca Anayasa'nın güvenceye aldığı haklar mıdır, yoksa Anayasa'yla sınırlı olmaksızın örneğin ulusalüstü insan hakları sözleşmelerinin güvenceye bağladığı hakları da kapsar mı? Kanımca, Başlangıçta olduğu gibi "bu Anayasa'da" denilerek Anayasa'ya doğrudan bir gönderme yapılmadığı için, devletin yükümlülüğü Anayasa'daki haklarla sınırlı tutulamaz; 90. maddenin son fıkrasına uygun biçimde ulusal hukukun yasalara üstün tutulan ve doğrudan uygulanması öngörülen insan hakları sözleşmelerinin güvencesindeki hak ve özgürlükleri de kapsar.

Dolayısıyla, 2004'te 10. maddeye eklenen 2. fıkranın getirdiği asıl yenilik ve sağladığı katkının 2. cümlesinde olduğuna kuşku yoktur. Gerçekten, 1. fıkrada devletin genel eşitlik ilkesi karşısındaki yükümlülüğü doğrudan bir anlatımla açıkça belirtilmemiştir. Bu yükümlülüğün özneleri, aşağıda da değinileceği gibi, 1. fıkrayı da kapsamak üzere son fıkrada gösterilmiştir. Oysa bu cümlede, kadınların ve erkeklerin "haklar yönünden eşitliği"ni yaşama geçirmenin, haklardan soyut değil somut olarak eşit yararlanmayı sağlamanın devlete düşen anayasal bir yükümlülük olduğu açıkça öngörülmüştür. Değişik bir anlatımla, bu özel düzenlemenin önemi, yükümlülüğün öznesinden çok konusunun açıklıkla belirtilmiş olmasındadır. Böylece devletin; haklar yönünden 1. fıkranın güvencesinde olan cinsiyet temeline dayalı ayrımcı kural ve uygulamaları ortadan kaldırmakla yetinmeyip, somut edimde bulunarak söz

konusu eşitliği soyut bir kavram olmaktan çıkarma, "biçimsel" eşitliği hak ve özgürlüklerden eylemli olarak yararlanılan somut bir gerçekliğe, olgusal eşitliğe dönüştürme yükümlülüğü üstlenmiş olmasıdır. Salt biçimsel düzenlemelerle cinsiyetlerarası eşitlik yaşama geçirilemez, kadınlar -ve görece elverişsiz durumdaki tüm öteki özneler- eylemli olarak hak ve özgürlüklerden yararlanamaz. 2. fıkranın 1. cümlesi, temelde bu gerçeğe dayanır. 2. cümlesi de, bunun doğal gereği olan eşitliği gerçekleştirici önlemlerin alınmasını dayatır. Devletin "eşitliği yaşama geçirme yükümlülüğü"nün anlamı budur; devlet, gerektiğinde, kadınlar ve erkeklerin hak ve özgürlüklerden eylemli olarak yararlanmalarında derin eşitsizliklerin bulunması durumunda, kadınlar yararına "*olumlu eylem*"de bulunmalı, uluslararası sözleşmelerin diliyle "özel geçici önlemler" almalıdır.

Eğer kadınlar ve erkeklerin sahip oldukları eşit hakların devletçe yaşama geçirilmesini sağlama yükümlülüğü salt biçimsel / yasal düzenlemelerle sınırlı olduğu yolunda yorumlanacaksa, bu kuralı Anayasa'ya ayrıca yazmanın ne anlamı ne de gereği olurdu. 2. fıkranın içerdiği olumlu yükümlülük, hukuksal plandaki yasakların kaldırılmasından başlayıp, uygulamada siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik vb. alanlarda karşılaşılan çeşitli engellere son verilmesini, örneğin eğitim ve duyarlılık kampanyaları hazırlanmasını, bu amaçlarla somut politikalar belirlenmesine ve izlenmesine değin uzanan geniş bir yükümlülükler dizisini kapsar. Bu yükümlülük, her aşamada daha fazlasıyla elde edilmesi gereken "somut sonuçlar"la, eşitliğin uygulamada gerçekleştirilmesine değin sürekli çaba gösterilmesini, ilerlemeler sağlanmasını gerektiren bir yükümlülüktür.

Bağlamak gerekirse, 2. fıkradaki eşit haklar vurgusunun, öznesi olan tüm "kadınlar ve erkekler" için haklardan eylemli yararlanmayı ve yararlandırmayı kapsayan, böylece 1. fıkranın söz etmediği eşitlik ile haklardan yararlanma arasındaki bağı güçlendirerek bu önemli eksikliği tamamlayan, Başlangıçtaki ilkeyi pekiştiren, dolayısıyla hem maddi eşitliği ve hem de olumlu ayrımcılığı güvenceye alan bir düzenleme olduğu kanısındayım. Devlet, hak eşitliğini "maddi", "eylemli", "olgusal" boyutuyla da gerçekleştirmekle yükümlüdür. "Yaşama geçirme yükümlülüğü"nün anlamı budur. Devletin, öncelikle kadınların erkeklerle –ama gerekiyorsa yada bir gün gerekirse, hiç değilse kuramsal olarak, erkeklerin de kadınlarla- haklardan eşitlik koşulları içinde yararlanmalarını sağlamasının, 1. fıkradaki ayrımcılık yasaklı yasa önünde eşitlik ilkesinin sınırlarını aşan, her tür ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli somut önlemler alınmasını gerektiren bir yükümlülük olduğu kuşkusuzdur. Aslında bu yükümlülük, daha önce belirttiğim gibi, doğru okunduğunda, Başlangıçta öngörülen anayasal hak ve özgürlüklerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanma ilkesinin de doğal gereğidir ve bu temel ilkenin hukuksal karşılığıdır.

Ancak belirttiğim gibi, 2004'te yapılan bu eklemenin temel sorunu ve eksiği, özneler "kadınlar ve erkekler" biçiminde tanımlandığından, tüm cinsel kimlikleri kapsamaması, hatta dışlaması, dolayısıyla da dolaylı ayrımcılık oluşturmasıdır.

Kuşkusuz, 2010'da "bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz" biçiminde 10. maddenin 2. fıkrasına yapılan ikinci ekleme de, 2004'te yapılan ilk eklemenin olumlu ayrımcılıkla ilgili ve buna açıklık kazandırmaya, bu amaca yönelik önlemlerin eşitliğe aykırı olduğu yolunda ileri sürülebilecek kimi yorumlara olanak tanınmamasına yönelik olduğunu gösterir. ***Tanör / Yüzbaşıoğlu***, bu cümleyle "pozitif ayrımcılığın anayasal temeli(nin) daha da güçlendirilmiş" olduğu görüşündedir (2011: 120). 2004'te eklenen ku-

ralın "2010 Anayasa değişikliğiyle güçlendirilmiş ve kapsamı(nın) genişletilmiş" olduğunu belirten ***Özbudun***'a göre de, 2010 eklemesiyle "kadınlar lehine pozitif ayrımcılık kuralı güçlendirilmiştir" (2011: 152 ve 153).

2010'daki olumlu ayrımcılıkla ilgili ikinci ekleme de (3. fıkra), özel önlemlerle korunma gereksinmesi olan kişi kesimlerinden "çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife malullerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler"i kapsamakta ve sayılan bu elverişsiz kişi kümeleri için alınacak özel koruma önlemlerinin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağını açıkça belirtmektedir. Bu fıkranın, 1. ve 2. fıkralarda yapılan düzenlemeler karşısındaki anlamı nedir? Kuşkusuz, sözü edilen kişi kesimleri, 1. fıkradaki "herkes" kapsamındadır. Dolayısıyla, bunlar için ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesini yalnızca biçimsel düzenlemelerle gerçekleştirme olanağı yoktur. Devletin bu ilkeyi yaşama geçirmek için önlemler alması gerekir ve bu önlemler de, eşitliğe aykırı sayılamaz. Kanımca bu ekleme, 2004'te kadınlarla sınırlı tutulan –tutulmak istenen– olumlu ayrımcılığın kişiler yönünden kapsamını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda söz konusu kişiler için örtük olarak olumlu ayrımcılık önlemleri alınmasını zorunlu tutmuştur.

Aşağıda görüleceği gibi Anayasa'nın 50. maddesi de, 3. fıkrada sayılan kişi kesimlerinden bazıları için özel koyucu önlemler alma yükümlülüğü öngörmüştür.

d. Eşitlik İlkesinin Yükümlüleri, Yükümlülüğün İçeriği

Devletin yasa önünde eşitlik ilkesi karşısındaki konumu, daha somut bir deyişle "***ayrımcılık yasaklı eşitlik yükümlüleri***", 10. maddenin 1961 Anayasası'nda benzeri bulunmayan son fıkrasında özel bir kuralla düzenlenmiş, böylece 11. maddedeki genel anayasal bağlayıcılık ilkesi pekiştirilmiştir.

Başlangıçtaki haklardan eşitlik gereklerince yararlanma ilkesiyle birlikte yasa önünde eşitlik ilkesine yönelik uygulama, uyma ve uyulmasını sağlama yükümlülükleri, kuşkusuz öncelikle devlete düşer. İlkenin temel yükümlüsü olan devletin, her düzey ve nitelikteki tüm organ ve görevlilerini kapsamak üzere, tüm bileşenleriyle yasa önünde eşitlik ilkesine uygun davranması gerekir. "*Devlet organları ve idare makamları*" için öngörülen bu yükümlülüğün, ilkenin ayrım gözetmeme boyutu ile gerek kadınlara gerekse elverişsiz konumdaki kişi kümelerine yönelik olumlu ayrımcılığı da kapsadığı kuşkusuzdur.

4. fıkranın belirttiği yükümlülerden yasama, anayasal ve yasal düzenlemeler gerçekleştirirken; yürütme ve yönetim yasaları uygularken ve bu amaçla değişik düzey ve niteliklerde düzenlemeler yaparken, sosyal politika önlemleri alırken ve uygulamalara girişirken; yargı da kararlarını oluştururken –özellikle Anayasa Mahkemesi uygunluk denetimi yaparken- Başlangıç'ı da kapsamak üzere hukuksal ve eylemsel yönleriyle bir bütün olarak hukuk önünde eşitlik ilkesiyle bağlıdırlar. Yasa yapıcıların, yasa uygulayıcıların ve yasa yorumlayıcıların, hukuksal karşılığı da bulunan Başlangıç ilkesini göz ardı etmeksizin tüm fıkralarıyla bir bütün oluşturan 10. maddeye uygun davranması anayasal bir buyruktur. Eşitliğin, devlet yönetiminin tümüne dayatılmış bir ilke sayılmasının bir nedeni de, 4. fıkradaki bu özgül kuraldır.

4. fıkra, eşitlik ilkesine uyma yükümlülüğünün kapsamını belirlerken "bütün işlemler"den söz etmiştir. Kanımca, devlet organları ve idare makamlarının işlemlerinin yanı sıra, tüm "eylem ve uygulamaları" da, eşitlik ilkesine uygun olmak zorundadır. Çünkü 1.

fıkradaki önlemlerden doğan eşitlik yükümlülüğü, dar anlamda hukuksal "işlemler" ile sınırlı değil geneldir, tek boyutlu değil çok boyutludur.

Öte yandan bu yükümlülük, devletin, işverenlerin de hukuk önünde eşitlik ilkesine uygun davranmasını sağlama yükümlülüğünü kapsar. Değişik bir anlatımla, eşitlik yükümlülüğünün işverenleri bağlamadığı düşünülemez. Aslında, eşitlik yükümlüleri, 10. maddenin 1. fıkrası gereğince, "*devlet organları ve idare makamları"*nı, yani resmi yükümlüleri aşan bir genişliktedir. 4. fıkra, kamusal yükümlüleri açıkça ve özel olarak belirtmiş, ancak sınırlı olarak saymamıştır. 1. fıkra gereği, herkesin ayrımcılık yasaklı yasa önünde eşitlik hakkı vardır ve bu hak, yargı yerleri önünde özel işverenlere karşı da ileri sürülüp dava edilebilir. Dolayısıyla, örneğin İş Yasası'nın "eşit davranma ilkesi" kenar başlıklı 5. maddesinin 1. fıkrasında, bu ilkenin yalnızca ayrımcılık yasağı öngören "olumsuz" yönü düzenlenmiş olsa da, işverenler Anayasa'nın 10. maddesi gereğince ilkenin hem "olumlu" yönünün ve hem de "olumlu ayrımcılık" boyutunun yükümlüsüdür.

Kuşkusuz 10. maddenin son fıkrası, yasa önünde eşitlik ilkesinin yükümlülerini belirten bir kurala yer vermemiş olsaydı bile, "*Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü*"nü düzenleyen 11. madde nedeniyle belirtilen üç anayasal erkin ve geniş anlamda yönetimin, özellikle de yasaların uygulanmasıyla görevli kişilerin, örneğin mülki amirlerin ve emniyet görevlilerinin anayasal bir "hüküm" olan yasa önünde eşitlik ilkesiyle bağlı olacaklarına kuşku yoktur. Bu anayasal ilke, herhangi bir yasal düzenlemenin bulunmadığı alanlar yada kişiler için de geçerlidir ve yükümlüler kapsamı daha geniş olan 11. madde uyarınca gerek Başlangıç ilkesi ve gerekse 10. madde kuralı; "yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını *ve diğer kuruluş ve kişileri* bağlayan temel hukuk kural(ıdır)."

Kanımca, gerek 10. maddenin son fıkrasında öngörülen yükümlüler ve gerekse 11. maddede Anayasa kurallarıyla bağlı olduğu sayılanlar öncelikle ve temelde devlet erk ve organları olmakla birlikte, 11. maddede geçen "*... ve diğer kuruluş ve kişiler*" kapsamında özel kesim kuruluşları ile (tüzel ve gerçek) kişiler de bulunmaktadır. Daha açık bir deyişle, yasa önünde eşitlik, "genel" bir ilke ve Anayasa kuralı olarak işverenleri ve sendikal örgütleri de bağlar. *Ulucan*'ın belirttiği gibi, "Anayasa eşitlik ilkesini salt bir kamu hukuku kurumu olarak görmemekte, *özel hukuk ilişkileri bakımından da geçerli bir temel ilke olarak benimsemektedir.* (...) Bu temel ilke, İş Hukuku alanında iş yasalarındaki düzenlemelerle veya kabul gören bir temel ilke olan *eşit işlem yapma ilkesi olarak* işverenin hareket alanını sınırlayan veya biçimlendiren bir kurum olarak somutlaşmaktadır" (Ulucan, 2000: 192; altını ben çiziyorum).

Ancak Ulucan; madde 48'deki çalışma ve sözleşme özgürlüğü, madde 17'deki maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı ve madde 35'teki mülkiyet hakkı ile "açık bir çelişkinin ortaya çıkması olasılığı(nın) artaca(ğı)" gerekçesiyle, "*eşitlik ilkesini özel hukuk (iş hukuku) alanında kamu hukukunda olduğu kapsamda ve genişlikte uygulamak mümkün değildir*" görüşünü savunmakta (Ulucan, 2000: 192; altını ben çiziyorum) ve bu görüşünü, Alman öğretisinden bir alıntıyla desteklemektedir.

Kanımca, bu görüş tartışmaya açıktır ve anayasal eşitlik ilkesinin özellikle işçi-işveren yada çalışan-çalıştıran ilişkilerinde anayasal içerik ve özünden uzaklaştırılmasına olanak verebilecektir. İşveren de, Birinci Kısmın Genel Esaslar bölümünde yer alan

Anayasa'nın 11. maddesindeki "diğer ... kişiler"den biri olarak, yine aynı bölümdeki 10. maddede öngörülen içeriğiyle yasa önünde eşitlik ilkesini, sözleşme özgürlüğüne öncelik tanıyarak ayrımcılık yasaklı bütünlüğü içinde işyerinde ve işletmesinde uygulamakla ve yaşama geçirmekle yükümlüdür.

Nitekim Ulucan aynı makalesinde, Alman Federal İş Mahkemesi'nin bir kararına değindikten sonra, aktarılan görüşüyle çeliştiğini düşündüğüm şu görüşleri dile getirmiştir:

> *"Hukukumuzda da yukarıda belirtildiği gibi AY m. 10, eşitlik ilkesi bakımından getirdiği ölçüler ile bir bakıma mutlak bir ayrımcılık yasağı getirmiş bulunmaktadır. Bu yasak hem kamu hukuku bakımından* ***hem de özel hukuk ilişkileri bakımından geçerlidir.*** *Kriterler oldukça açıktır (:) işveren işçiyi* ***işe alırken****, çalışma koşullarını belirlerken ve işçinin işine son verirken kesin olarak onu dini inançlarından veya konuştuğu dilden veya mensup olduğu ırk'tan dolayı açık bir biçimde ayrı işlem yapamaz. Bu anlamda ayrımcılık yasağı bir bakıma mutlaktır" (Ulucan, 2000: 194; altını ben çiziyorum).*[10]

Ulucan'ın 10. madde konusundaki görüşünü aktaran *Keser*'e göre de, "iş hukuku alanında işverenin eşit işlem borcunun Anayasal anlamda mutlak bir eşitlik anlamı taşımadığı, ancak kanuni düzenlemelerde yer alan esaslar dahilinde, işverenin sözleşme yapma özgürlüğünü zedelemeyen bir borç olduğu kabul edilebilecektir" (Keser, 2004: 60).

Kanımca, anayasal yasa önünde eşitlik ilkesini işverenler yararına zayıflatan yada esneten ve sözleşme özgürlüğünü, üstün bir ilke olarak tüm hak ve özgürlüklerden yararlanmada uyulması gereken eşitliğin üzerine çıkaran bu görüşler kabul edilemez. Eşit davranma ilkesinin haklı nedenlerin varlığı durumunda "mutlak" nitelik taşımaması, sözleşme özgürlüğü ilkesinin eşitliğe üstün tutulmasını gerektirmez. Bu görüşler, Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkeleriyle de bağdaşmaz.

3. Özgül Ayrımcılık Yasakları

1982 Anayasası, özne olarak bazı kişi kesimleri ve bazı haklar için –kimi örneklerine önceki Anayasalarda da rastlanan– dolaylı ve doğrudan nitelikli ayrımcılık yasakları da öngörmüştür.

a. Özel Olarak Korunan Kişi Kesimleri ve Ayrımcılık Yasağı

Anayasa'nın "çalışma şartları ve dinlenme hakkı"nı düzenleyen 50. maddesi, 1961'in 43. maddesi gibi, ayrımcılık yasağıyla dolaylı ilgisi bulunan özgül kurallara yer vermiştir. 1. ve 2. fıkralarda, yaşı, cinsiyeti ve gücü nedeniyle "özel olarak korunması" gerektiğini düşündüğü kimi kişi kesimleri için –özneleri 1961'dekinden farklı olan- aşağıdaki düzenlemeyi yapmıştır:

> *"Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz.*
>
> Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar." (…)

[10] Bu arada, "işe alırken" sözcüklerinin altını çizmiş olmamın nedeni; yazarın, anayasal bir ilke olan ayrımcılık yasaklı yasa önünde eşitlik ilkesinin, "iş ilişkisi"nin sözleşmenin biçimsel olarak kurulmasından önceki aşamasını (işe almayı) da kapsadığı görüşünü benimsemiş olduğunu vurgulamaktır. Bunun, İş Yasası'nın 5. maddesinde güvenceye alınan eşit davranma ilkesinin kapsamıyla ilgili olarak paylaştığım bir görüş olduğunu belirtmeme gerek yoktur.

50. maddenin olumsuz anlatımla yazılan 1. fıkrasında amaç, çalışanlardan çocukların yaşına, kadınların cinsiyetine ve engellilerin de gücüne uygun işlerde çalıştırılmasını sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik kimi özel önlemler eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacaktır. 1. fıkradan doğan yükümlülük, hem koruyucu ve düzenleyici aktör ve hem de işveren olarak devlete yöneliktir. Kuşkusuz, özel kesim işverenleri de, bu yükümlülük kapsamındadır.

50. maddenin 2. fıkrasındaki kuralda ise, ortak yönleri farklı nedenlelerle elverişsiz durumda bulunan bazı kişi kesimlerini korumak için "çalışma koşulları" konusunda öngörülecek olumlu ayrımcılık önlemleri alınması zorunlu tutulmuştur. Başka bir anlatımla, küçükler, kadınlar ve -1961 Anayasası'nın 43. maddesinde yer almayan- engelliler için, çalışma koşullarının, "özel" olarak korunmaları amacıyla ayrıca düzenlenmesi, genel nitelikli yasal düzenlemelerde özel koruyucu kurallar öngörülmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Dolayısıyla, anılan kesimlere ilişkin bu nitelikteki kurallar, yaş, cinsiyet ve engel nedenleriyle ayrımcı sayılıp eşitlik ilkesine aykırı görülmeyecektir. Kanımca bu kural, 10. maddenin 1. fıkrasındaki ayrımcılık yasaklı genel eşitlik ilkesinin "mutlak eşitlik" anlamı taşımadığını, eşitliğin -kimi koşullarla yada haklı nedenlerle- istisnalarının bulunabileceğini de göstermektedir. Öte yandan, Anayasa'nın öngördüğü "özel olarak koruma"nın anlamı, bu üç kesim için "olumlu ayrımcılık" yapılmasının bir anayasal buyruk niteliği taşıması, bu yükümlülüğün yerine getirilmesinin eşitlik ilkesini zedelemeyeceğidir. Nitekim 2010'da eklenen bir pozitif kuralla, bu noktaya açıklık kazandırılmış, özel koruma önlemlerinin eşitliğe aykırı olmayacağı belirtilmiştir. Ancak, 10. maddeye eklenen olumlu ayrımcılık kuralının kişiler yönünden kapsamı daha geniştir.

Eyrenci-Taşkent-Ulucan'a göre 50. maddedeki bu düzenleme, "eşitliği sağlamaktan çok, sosyal korumayı hem devlet, hem de (...) işverenler bakımından bir yükümlülük olarak görmektedir" (2006: 144). Bu görüş, ilkece –ama kısmen– doğrudur. Anılan kişi kesimlerini koruyucu özel önlemler alınmasının öngörülmemesi durumunda, bunlar aleyhine olan "eşitlik açığı"nın daha da büyümesi olasılığının yüksek olduğu açıktır. Bu özel düzenleme dolayısıyla, 10. maddenin 1. fıkrasında geçen "cinsiyet" ile 1. fıkrada belirtilmeyen -ama "ve benzeri sebepler" kapsamında olduğu kuşku götürmeyen- "yaş" ve "engel" temellerine dayanan "çalışma koşulları" ile ilgili olan ve uygulamadaki olgusal eşitsizlikleri hafifletmeye ve giderek kaldırmaya yönelik "özel koruma önlemleri" alınması ayrımcılık oluşturmaz ve 10. maddeye aykırı düşmez. Bunlar, sosyal devletin gereği olan sosyal politika önlemleridir ve son çözümlemede, ileri sürüldüğünün tersine, eşitliğin sağlanması amacındadır. Örneğin, 111 sayılı sözleşme de, özel koruma önlemlerini ayrımcılık istisnaları arasında saymıştır.

Kaldı ki 10. maddeye 2010'da eklenen 3. fıkra, eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacak özel koruma önlemlerinin kapsamını 50. maddede olduğu gibi "çalışma şartları" ile sınırlı tutmamıştır. Değişik bir anlatımla, çalışma koşulları, olumlu ayrımcılık önlemleri yönünden 10. maddenin de koruması altındadır.

50. maddenin "2. fıkrasının" Anayasa'dan çıkarılmasını isteyen *Bakırcı*'ya göre bu düzenleme ile, "kadınlar, fiil ehliyeti olmayan küçükler ve ruhi yetersizliği olanlarla aynı düzenlemeye tabi kılınarak, eşit bireyler olarak değil, kısıtlı, çaresiz, zayıf ve korunmaya muhtaç varlıklar konumuna sokulmuştur" (Bakırcı, 2007: 23). *Bakırcı*'nın, "2. fıkra AY'dan

çıkarılmalı" demiş olmakla birlikte, ortaya koyduğu gerekçeden yada yaptığı açıklamadan bu fıkranın tümünün değil, yalnızca "kadınlar"ın çıkarılmasını önerdiği sonucu çıkarılabilir.

b. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı

Anayasa'da ayrım gözetme yasağının "özel" olarak öngörüldüğü bir başka hak da, 70. maddede güvenceye bağlanan "kamu hizmetlerine girme hakkı"dır. Bu hakkı, 1961 Anayasası'nda da olduğu gibi "yurttaşlık" temelinde ve eşitlik ilkesine uygun olarak tanıyan 70. madde, 10. maddede öngörülen yasağa karşın belirtilen nedenlere dayalı ayrımcılık yapılmasına "istisna" olarak yer vermiştir:

> *"Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.*
> *Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez."*

Anayasa, 66. maddenin "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes" biçiminde tanımladığı "Türk vatandaşları"nın kamu hizmetlerine alınmasında, yalnızca "*görevin gerektirdiği nitelikler*"e dayanan ayrımcılıklara olanak tanımıştır. Bu durumda, örneğin insan hakları belgelerinde ve Anayasa'nın 10. maddesinde sayılan ırk, renk, cinsiyet, din ve/yada inanç, siyasal yada felsefi görüş gibi nedenlere dayalı ayrımcılıklar, kamu hizmetlerine girme hakkı için de yasak kapsamındadır. Kamu hizmetlerine girme hakkı açısından müslüman olan yada olmayanlar arasında hiçbir fark yoktur. Bu nedenlerin, ilkece "görevin gerektirdiği nitelikler" olduğu ileri sürülemez. Örneğin hristyan yurttaşların da, görevin gerektirdiği haklı nedenler olmadıkça, kamu hizmetlerine girmeleri Anayasa güvencesindedir. Buna karşılık, öğrenim düzeyi, öğrenimin niteliği, yaş, engel, vb nedenler, bazı kamu hizmetlerine girmede "görevin gerektirdiği nitelikler" olarak değerlendirilip kimi sınırlamalar getirilebilecek, 10. madde anlamında ayrımcı sayılmayan düzenlemeler yapılabilecektir. Ancak, Anayasa'nın tanıdığı bu olanaktan yararlanırken, ayrım gözetmeye ilişkin kuralın "istisna" olduğu ve dar yorumlanması gerektiği unutulmamalıdır. Yine, görevlerin de çok çeşitli olması nedeniyle, farklı nitelikler gerektirebileceği açıktır. Ayrıca, kamu hizmetlerine girme hakkı konusundaki ayrımcılık yasağı, 657 sayılı yasada öngörülen dört istihdam biçimine bağlı olarak farklı statülerde (memur, işçi, sözleşmeli olarak) hizmete alınacak herkes için geçerlidir.

Anayasa, bu özgül kuralıyla ayrımcılık yasağını "hizmete alınma" ile sınırlandırmış olmakla birlikte, kanımca bu yasak, 10. maddedeki genel eşitlik ilkesi dolayısıyla, ücret ve çalışma koşulları, ilerleme ve yükselme, hizmete son verme vb konularda da ilkece geçerlidir. Ancak, görevin gerektirdiği niteliklerin doğal uzantısı sayılabilecek bu konularda haklı nedenlere dayalı ayrımcılık eşitliği zedelemez.

Öte yandan, Anayasa'nın 10. maddesindeki yasa önünde eşitlik ilkesi, kamu hizmetlerine girme hakkını da kapsayan "genel" bir ilke olduğundan, görevin gerektirmediği nedenler açısından ayrımcılık yapılması 10. maddeye aykırı düşer. Başka bir anlatımla, kamu hizmetlerine girme hakkı, 10. maddenin genel korumasından bağışık değildir.

Kamu hizmetlerine girme hakkı bağlamında sözü edilen "görevin gerektirdiği nitelikler", yalnızca kamu hizmetlerinde değil, İş Yasası anlamında "iş ilişkileri"nde de ayrımcılık yasağına aykırı sayılmayan düzenlemeler için haklı neden sayılabilir. 111 sayılı sözleşmeye

ve başka uluslararası sözleşmelere göre, belirli bir işin gerektirdiği niteliklere dayalı farklı işlemler ayrımcılık tanımının kapsamı dışında kalır (Gülmez, 2009: 125 vd).

III. SONUÇ YERİNE ÖZET NOTLAR

Yineleme anlamına gelecek görece daha geniş kapsamlı bir Sonuç yazmak yerine, daha çok Anayasa Hukuku öğretisiyle uyuşmayanları öne çıkararak, geniş biçimde sunduğum görüşlerimi kısaca anımsatmayı yeğliyor ve yeterli buluyorum.

1982 Anayasası'nın, mantık ve dilbilgisi kurallarıyla değil insan hakları diliyle yorumlanması gereken eşitlik ilkesi ve hakkı konusunda öngördüğü düzenleme, kuşkusuz 10. maddeyle sınırlı değildir. Hukuksal karşılığının 10. maddede bulunduğu savıyla yada içeriğinin yetersiz olduğu düşüncesiyle göz ardı edilmemesi gereken Başlangıç da, öznesi ve maddi içeriğiyle farklı biçimde tanımladığı bir "temel ilke" olarak eşitliğe yer vermiştir. Öğretide, 10. maddenin sözel anlatımına dayanarak ve 2004'te eklenen fıkra göz ardı edilerek yada eksik yorumlanarak "biçimsel eşitlik" ile sınırlı bir içerik yükleme anlayışı yaygın olsa da, anayasal eşitlik, birlikte okunması gereken Başlangıç ilkesi dolayısıyla "eylemli eşitlik"i de kapsar.

Anayasa Mahkemesi'nin, 10. maddeyi ısrarlı biçimde "hukuksal eşitlik" yaklaşımıyla yorumlarken, eylemli eşitliğin anayasal dayanaklarından birini oluşturan Başlangıç ilkesiyle birlikte okumaması ve ayrıca hiçbir kararında, ayrımcılık nedenlerinin sonuna eklenen "*ve benzeri sebepler*" sözcüklerine dayanarak yaş, engel, ulusal yada etnik köken, cinsel yönelim ve cinsel kimlik gibi 1. fıkrada sayılmayan nedenlere dayalı ayrımcılıkların da anayasal koruma kapsamında olduğunu belirtip, bu konuyu tartışma dışında bırakmamış olması önemli bir eksikliktir.

10. maddeye 2004'te eklenen 2. fıkra, öğretideki yaygın görüşün tersine, yalnızca kadınlar yararına olumlu ayrımcılık önlemlerine anayasal dayanak kazandırmakla kalmayıp, devlet için eylemli eşitlik yükümlülüğü de öngören bir düzenlemedir. Öte yandan, bu fıkradaki özneler, temelde 1. fıkraya ulusalüstü hukuka uygun bir dille yazılan anonim özneye cinsiyetler yönünden somutluk kazandırır görünse de, sonuç olarak farklı cinsel kimlikleri dışlayıcı olduğu açıktır.

Tüm birimleriyle anayasal eşitlik ilkesinin yükümlüsü olan devletin, biçimsel düzenlemelerin yanı sıra, farklı hak öznelerinin ve kişi kesimlerinin karşı karşıya bulunduğu somut ve olgusal eşitsizliklerin gerektirdiği –başta ekonomik ve sosyal olmak üzere– her türden uygun önlemleri alması gerekir. Kısacası, mali kaynaklarının yetersizliği savına sığınmaması gereken devlet, hem hukuksal eşitlik ve hem de sosyal devlet ilkesiyle doğrudan bağlantılı eylemsel eşitlik ilkesinin anayasal yükümlüsüdür.

Artık, üstlendiği olumlu edimde bulunma yükümlülüğünü yerine getirmesi için eşitlik hakkının devlete karşı yargı yerleri önünde ileri sürülebileceği kabul edilmeli; devletin, ulusalüstü sosyal insan hakları ortak hukukunda varlığı kabul edilen ve kısaca "saygı gösterme / uyma", "koruma" ve "gerçekleştirme" yüklemleriyle özetlenen yükümlülüklerinin dava edilebilirliği ve yargılanabilirliği tartışma dışı kalmalıdır.

Bu bildiriye, sosyal devletin ve sosyal hakların unutulduğu ve unutturulduğu 12 Haziran 2010 seçimleri sonrasının siyasal gündemindeki yeni Anayasa yapma sorunuyla bağlantılı olarak, şu kısa öneriyle nokta koymak isterim:

Eşitlik ilkesi, ulusalüstü sosyal insan hakları pozitif ve içtihat hukukunun birikimlerinden süzülen doğru kavram ve sözcükler özenle kullanılarak ve tüm haklardan eylemli olarak yararlanma ile bağ kurularak Anayasa'ya yazılmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Erdoğan, Mustafa, (2007), **Anayasa Hukuku**, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara: Orion Yayını.

Erdoğan, Mustafa,.(2006), **İnsan Hakları**, (Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları), 1. Baskı, Ankara: Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayını.

Eyrenci-Taşkent-Ulucan, (2006), **Bireysel İş Hukuku**, Yenilenmiş 3. Bası, İstanbul: Legal Yayını.

Hakyemez, Yusuf Şevki, (2009), **Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı**, Ankara: Yetkin Yayını.

Gülmez, Mesut, (2009), **İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye**, Birinci Baskı, "AB'ye Sosyal Uyum" Dizisi, No: 5, Ankara: Belediye-İş Yayını.

Gören, Zafer, (2006), **Anayasa Hukuku** (T. C. Anayasası ve TBMM İçtüzüğü Eki İle), 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayını.

Gözler, Kemal, (2007), **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını.

Gözler, Kemal, (2008), **Anayasa Hukukuna Giriş**, (Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku), 12. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayını.

Kaboğlu, İbrahim Ö., (2007), **Anayasa Yargısı, Avrupa Modeli ve Türkiye**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara: İmge Yayını.

Kaboğlu, İbrahim Ö., (2009), **Anayasa Hukuku Dersleri, (Genel Esaslar)**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Legal Yayını.

Kili, Suna / A. Şeref Gözübüyük, (1985), **Türk Anayasa Metinleri, Senedi İttifaktan Günümüze,** Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını.

Öden, Merih, (2003), **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, Akara: Yetkin Yayını.

Özbudun, Ergun, (2011), **Türk Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Ankara: Yetkin Yayını.

Süzek, Sarper, (2008), **İş Hukuku**, Yenilenmiş 4. Bası, İstanbul: Beta Yayını.

Tanilli, Server, (1980), **Türk Anayasaları ve Mevzuat**, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.

Tanör, Bülent, (1978), **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, 1. Basım, İstanbul: May Yayını.

Tanör, Bülent, / Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayını.

Teziç, Erdoğan, (2009), **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 13. Bası, İstanbul: Beta Yayını.

Tuncay, A. Can (1992), **İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

TBMM, (1961), **T. C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, Temsilciler Meclisi S. Sayısı: 35 (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu [5/7], Cilt 2, Ankara: TBMM Yayını.

TBMM, (1983), **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Komisyon Raporları ve Madde Gerekçeleri**, Ankara: Millet Meclisi Vakfı Yayını.

Yıldız, Gaye Burcu, (2008), **İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu**, Ankara: Yetkin Yayını.

Makaleler

Aliefendioğlu, Yılmaz, (1999), "Eşitlik İlkesi", **Prof. Dr. İlhan Akın'a Armağan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, s. 79-95.

Bakırcı, Kadriye, (2007), "İstihdamda Cinsiyetlerarası Eşitlik ve Mevzuatta ve Kamusal Politikalarda Yapılması Gereken Değişiklikler", **Sicil İş Hukuku Dergisi**, Yıl 2, Sayı 8, Aralık 2007, s. 22-40.

Gülmez, Mesut, (2010a), "İş Hukuku Öğretisi ve Madde 90 / Son Fıkra Sorunu", **Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan** (Editör: Talat Canbolat), Cilt I, İstanbul: Beta Yayını, s. 303-387.

Gülmez, Mesut, (2010b), "İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler", **Çalışma ve Toplum**, 2010/2, 25, s. 217-265.

Gülmez, Mesut, (2011a), "Eşit Davranma ve Ayrımcılık Yasağı İlkesinin Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", **III. Çalışma Yaşamı Kongresi, Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları ve İş Mevzuatı**, Ankara, 3-4 Nisan 2010, İş Müfettişleri Derneği / A.Ü. SBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Ankara Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Ankara: SMMMO Yayını, s. 245-286.

Gülmez, Mesut, (2011b), "Türkiye'de Sosyal Haklar: Sosyal Şart Açısından Anayasa'da Sosyal Devlet ve Sosyal Haklarda Uyum Sorunu", **Anayasal Sosyal Haklar, Sosyal Şart Işığında** (Editör: İbrahim Ö. Kaboğlu), Legal Yayını, İstanbul, 2011 (baskıda).

Gülmez, Mesut, (2011b), "Sosyal İnsan Haklarının Gelişimi Temelinde Sosyal Devlet İçin Öneriler", **Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan**, Beta Yayını, İstanbul, 2011 (baskıda).

İnceoğlu, Sibel, (2001), "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı Çerçevesinde Af, Şartla Salıverilme, Dava ve Cezaların Ertelenmesi", **Anayasa Yargısı**, Anayasa Mahkemesi'nin 39. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını, s. 41-70.

İnceoğlu, Sibel, (2006), "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı", **Çalışma ve Toplum**, 2006/4, Sayı 11, s. 45-61.

Keser, Hakan, (2004), "4857 Sayılı İK'na Göre İşverenin İş Sözleşmesi Yapma ve İş İlişkilerinde Eşit İşlem Yapma Yükümlülükleri ve Bunlara Aykırı Davranması Durumunda Karşılaşacağı Yaptırımlar", **Kamu-İş**, Cilt 7, Sayı 3, s. 37-73.

Süzek, Sarper, (2008), "İşverenin Eşit Davranma Borcu", **Sicil İş Hukuku Dergisi**, Sayı 12, Aralık 2008, s. 24-38.

Tuncay, A. Can, (2004), "Türk İş Hukukunun Avrupa Birliği Hukukuna Uyumu", **AB-Türkiye ve Endüstri İlişkileri** (Editör: Alpay Hekimler), 1. Bası, İstanbul: Beta Yayını, s. 45-79.

Ulucan, Devrim, (2000), "Yeniden Yapılanma Sürecinde İş Hukuku Açısından Eşitlik İlkesi ve Uygulaması", **Kamu-İş**, Cilt 5, Sayı 3, s. 191-202.

Yazıcı, Serap, (2006), "Eşitlik İlkesinin Değişen Dinamiği Çerçevesinde Kadın Hakları", "İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Kadın", **Hukuk Kurultayı 2006**, 03-07 Ocak 2006, Cilt III, 1. Baskı, Ankara: Ankara Barosu Yayını, s. 485-531.

LA JUSTICIABILITÉ DES DROITS SOCIAUX EN DROIT INTERNATIONAL DES DROIT DE L'HOMME

Diane Roman
Université François Rabelais, Tours
Membre de l'Institut universitaire de France

RÉSUMÉ

Présenter la justiciabilité des droits sociaux en droit international des droits de l'Homme implique de dépasser les idées reçues: certes, le Pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels de 1966 avait exclu tout contrôle juridictionnel et mis en place un examen sur rapport étatique uniquement, ce qui avait entrainé une mise à l'écart des droits sociaux et fait peser sur ces derniers un doute quant à leur qualité de "droits" effectifs et justiciables.

Néanmoins, au fil de ses rapports, le Comité des droits économiques, sociaux et culturels des Nations Unies a étendu son contrôle et a développé une interprétation dynamique, récusant la distinction entre droits civils et droits sociaux et soulignant l'existence de différentes obligations immédiatement exigibles des États: obligation de respecter, de protéger et de réaliser les droits sociaux, en garantissant notamment un accès aux tribunaux. En 25 ans d'existence, l'œuvre du CoDESC a permis ainsi de rejeter l'idée d'une éventuelle particularité des droits sociaux, qui ferait d'eux des «demi-droits», de «pseudo droits» relégués au rang de pétition de principe ou d'engagement moraux.

Relayée par l'interprétation faite, dans leurs domaines de compétences respectifs, par d'autres comités onusiens (Comité des droits de l'Homme, Comité pour l'élimination de la discrimination raciale, Comité pour l'élimination des discriminations à l'égard des femmes), cette position doctrinale novatrice a offert un terrain favorable aux revendications en faveur d'un élargissement des compétences du CoDESC et ouvert la voie à l'adoption, en 2008, d'un protocole facultatif additionnel au PIDESC, garantissant une pleine justiciabilité aux droits sociaux conventionnellement garantis.

Certes, le protocole est subordonné, pour son entrée en vigueur, à des ratifications étatiques que les États semblent hésiter à effectuer. Néanmoins, la procédure de saisine individuelle ou associative que le protocole prévoit, en dépit du maintien d'un certain nombre d'incertitudes, hissera ainsi le CoDESC au rang d'organe majeur des Nations Unies pour la lutte contre la pauvreté et la promotion des droits sociaux.

İNSAN HAKLARI ULUSLARARASI HUKUKUNDA SOSYAL HAKLARIN YARGILANABİLİRLİĞİ*

Diane Roman
Tours François Rabelais Üniversitesi,
Fransa Üniversite Enstitüsü Üyesi

ÖZET

İnsan hakları uluslararası hukukunda sosyal hakların yargılanabilirliğini (dava edilebilirliğini) dile getirmek, kabul edilmiş (hazır) düşüncelerin aşılmasını gerektiriyor: Kuşkusuz, 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS), her tür yargısal denetimi dışlamıştı ve yalnızca devlet raporu temeline dayanan bir inceleme (denetim) uygulamaya koymuştu. Bu da, sosyal hakların bir kenara konulmasını gerektirmişti ve sosyal haklar üzerinde gerçek ve yargılanabilir "haklar" niteliği taşıdıklarına ilişkin bir kuşku yaratmıştı.

Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK), kabul ettiği raporları boyunca, denetimini genişletti ve kişi hakları ile sosyal haklar arasında ayrım yapılmasını reddeden ve devletlerin, derhal (yerine getirilmesi) istenebilir farklı yükümlülükleri bulunduğunun altını çizen dinamik bir yorum geliştirdi: Bunlar; özellikle mahkemelere erişilmesini güvenceye bağlayan, sosyal haklara saygı gösterilmesi, sosyal hakların korunması ve gerçekleştirilmesi yükümlülükleridir. Böylece, 25 yıllık yaşamı boyunca ESKHK'nin çalışmaları, sosyal hakları, savı kanıtsama** ya da moral yükümlülük düzeyinde ikinci plana itip "yarım yamalak-haklar", "sözde haklar" konumuna sokan, sosyal hakların olası bir kendine özgülüğü düşüncesinin reddedilmesine olanak verdi.

Bu yenilikçi doktriner tutum (yaklaşım), kendi yetki alanlarında Birleşmiş Milletler'in diğer komitelerince (İnsan Hakları Komitesi, Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılıkların Kaldırılması Komitesi tarafından) yapılan yorumları izleyerek, ESKHK'nin yetkilerinin genişletilmesi yararına hak istemlerine elverişli bir alan sundu ve 2008'de, sözleşmenin güvenceye aldığı sosyal hakların eksiksiz bir yargılanabilirliğini güvenceye bağlayan ESKHUS'ye ek bir seçmeli protokol kabul edilmesinin yolunu açtı.

Kuşkusuz, bu protokolün yürürlüğe girmesi, devletlerin gerçekleştirmekte tereddüt ettikleri onaylara bağlı tutulmuştur. Bununla birlikte, protokolün öngördüğü bireysel veya birey gruplarınca başvuru usulü, bir dizi belirsizliğin sürmekte olmasına karşın, yoksulluğa karşı savaşım ve sosyal hakların geliştirilmesi için ESKHK'yi Birleşmiş Milletler'in çok önemli bir organı düzeyine yükseltecektir.

* Çeviri: Mesut Gülmez.

** Sözlükte (T. Saraç) "savı kanıtsama" olarak çevrilen ve bir Danıştay kararında da aynen kullanılan "pétition de principe" (*petitio principii*), mantık biliminde, kanıtlanması söz konusu olan (gereken) bir şeyin (önerinin) gerçek olduğunun varsayıldığı (biraz farklı biçimde kabul edildiği) hatalı / aldatıcı akıl yürütme yöntemidir (mantık hatasıdır) (MG).

Les droits sociaux mettent à l'épreuve l'ambition des juristes de construire des catégories juridiques précises et clairement déterminées… Certes, de nombreuses définitions ont pu être proposées. Ainsi celle tendant à désigner les droits sociaux comme l'ensemble des droits qui visent à garantir aux individus des conditions matérielles d'existence compatibles avec la condition humaine, et la capacité physique et intellectuelle de participer activement à la vie en société. Leur concrétisation exige une double intervention : d'une part, une action matérielle de la part des États et d'autres entités publiques ou privées (entreprises, famille), d'autre part une action normative, relevant de la compétence étatique et destinée à délimiter le contenu des droits et à en garantir l'effectivité.

Pourtant, malgré cet effort de définition, la notion de droit sociaux demeure ambigüe. En effet, non seulement plusieurs expressions peuvent être employées (le droit international lui préfère notamment celle de « droits économiques, sociaux et culturels »), mais plus encore, elle entremêle différentes catégories, parfois opposées : *droits issus de la relation professionnelle* (droits des salariés par rapport à leurs employeurs) contre *droits à des prestations sociales* désignant les bénéfices résultant de la législation sociale (aide sociale et droits contributifs), droits *fondamentaux très généraux* proclamés par les textes constitutionnels et internationaux (Déclaration universelle de 1948, Pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels – PIDESC –, Charte sociale européenne –CSE–) contre *droits précisément définis* ouverts par des dispositifs législatifs et réglementaires souvent techniques (revenu de solidarité et d'assistance publique, droit à pension de retraite, indemnité chômage, assurance maladie, etc.), *droits individuels* (droit au logement, droit à l'alimentation) contre *droits collectifs* (action syndicale et droit de grève, protection de la famille), *droits libertés* (droits des travailleurs) contre *droits créances* (droits à des prestations). Cette confusion conceptuelle donne au contenu des droits sociaux un caractère hétérogène et rend difficile une approche globale.

Un point commun caractérise toutefois ces différents droits : le sort doctrinal qui leur est historiquement réservé. Présentés comme des droits de la deuxième génération, les droits sociaux sont généralement opposés aux droits « historiques » de tonalité libérale portés par la philosophie des Lumières. Une conceptualisation doctrinale a érigé les droits sociaux en catégorie spécifique, frappée d'une certaine vulnérabilité normative (*les droits sociaux seraient davantage des programmes, des objectifs, des guides d'action des pouvoirs publics que des droits des individus*) et contentieuse (*faiblement déterminés et sans titulaires précis, les droits sociaux ne pourraient bénéficier d'une protection juridictionnelle*).

Cette distinction s'est cristallisée sur la scène internationale lors de la guerre froide : alors même que la Déclaration universelle de 1948 insistait sur l'indivisibilité des droits de l'Homme qu'elle proclamait dans un instrument unique, la scission opérée par l'Assemblée générale des Nations Unies le 16 décembre 1966 en deux instruments internationaux a entériné l'idée d'une différence de régime juridique entre les deux catégories de droits. Le Pacte international relatif aux droits civils et politiques (PIDCP) consacrait alors des droits dont la violation devait pouvoir faire l'objet de recours au niveau national ainsi que de communications, qu'elles soient interétatiques ou individuelles devant le Comité des droits de l'Homme au niveau international. A l'inverse, le Pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels (PIDESC) reconnaissait un certain nombre de droits dont la réalisation était

présentée comme progressive et conditionnée au niveau de développement, des ressources disponibles par chaque État et de la coopération internationale (art. 2§1). Cette double limitation (progressivité et conditionnalité) justifiait alors l'exclusion d'un contrôle sur plainte et son cantonnement à un examen sur rapports étatiques remis au Conseil économique et social précisant les progrès accomplis (art. 16).

Comme s'accorde alors à le relever la doctrine, à cette date, la différence de régime entre les deux catégories de droit paraissait indépassable et l'absence de justiciabilité des droits sociaux fermement acquise. Était ainsi mise en place une définition de la « non justiciabilité » des droits sociaux en forme de cercle vicieux : entendue d'abord au sens procédural et institutionnel, comme l'absence de mise en place de garanties judiciaires permettant, par appel à un organe indépendant et impartial, de faire connaitre d'une violation de droits proclamés, la notion de « non justiciabilité » des droits sociaux se colore d'un aspect matériel : elle renvoie alors à l'idée de l'incapacité intrinsèque pour les clauses substantielles du Pacte de constituer le point d'appui à la motivation, fondée en droit, d'un constat de violation effectuée par le Comité. En retour, cette incapacité substantielle justifie l'absence de voie de droit permettant un tel examen. La boucle (logique) semblait ainsi bouclée…

Or, ce cercle vicieux est sur le point de se briser : grâce au travail conceptuel remarquable effectué, depuis 25 ans, par le Comité des droits économiques, sociaux et culturels des Nations Unies (I) ainsi que d'autres comités onusiens (II), la mise en place de voies de droit permettant l'examen de communications individuelles et de procédures d'enquête en matière de violation des droits sociaux a vocation à devenir possible grâce à l'adoption d'un protocole additionnel au PIDESC (III).

I. L'OEUVRE DU COMİTÉ DES DROITS ÉCONOMIQUES SOCIAUX ET CULTURELS DES NATIONS UNIES

Preuve s'il en est de la difficulté à accepter, en 1966, un contrôle international du respect du PIDESC, c'est au Conseil économique et social, organe intergouvernemental des Nations Unies, qu'a été reconnue, en 1966, une compétence pour examiner les rapports étatiques sur la mise en œuvre du PIDESC. Dans un but de rationalisation de cette fonction, le Conseil avait alors créé un groupe de travail composé d'experts gouvernementaux. Celui-ci fut transformé en 1985 en un Comité des droits économiques, sociaux et culturels (CoDESC), composé d'experts indépendants, siégeant à titre individuel, transformation essentielle qui a donné au CoDESC une autonomie intellectuelle remarquable. En près de 25 ans, ce comité a constamment œuvré au renfort du PIDESC, en remettant en cause la prétendue particularité des droits sociaux (1) et en développant des outils conceptuels novateurs permettant un contrôle approfondi de leur respect (2).

1. "Des droits à part entière": la remise en cause de la particularité du régime de protection des droits sociaux

Au fil de ses rapports, le CoDESC n'a eu de cesse de définir la nature des obligations générales pesant sur les États au titre du PIDESC et de souligner, à rebours des idées reçues tendant à ne voir dans ce pacte qu'un énoncé programmatique, l'existence d'*obligations de résultat* et *le principe de la justiciabilité des droits sociaux*. Comme le Comité le souligne dans ses Observations générales de 1990, « si le Pacte prévoit effectivement que l'exercice

des droits devra être assuré progressivement et reconnaît les contraintes découlant du caractère limité des ressources disponibles, il impose aussi diverses obligations ayant un effet immédiat, dont deux sont particulièrement importantes pour comprendre la nature précise des obligations des États parties » : l'une est l'obligation de garantir un exercice des droits sans discriminations, l'autre est de prendre des mesures appropriées pour garantir les droits, « obligation qui, en elle-même, n'est pas nuancée ou limitée par d'autres considérations ». Or, « parmi les mesures qui pourraient être considérées comme appropriées figurent, outre les mesures législatives, celles qui prévoient des recours judiciaires au sujet de droits qui, selon le système juridique national, sont considérés comme pouvant être invoqués devant les tribunaux ». L'analyse ainsi développée permet au Comité de présenter la justiciabilité des droits sociaux comme un engagement conventionnel des États… En effet, ajoute-t'il, « il y a lieu de reconnaître que, généralement, les tribunaux s'occupent déjà d'un vaste éventail de questions qui ont d'importantes incidences financières. L'adoption d'une classification rigide des droits économiques, sociaux et culturels qui les placerait, par définition, en dehors de la juridiction des tribunaux serait, par conséquent, arbitraire et incompatible avec le principe de l'indivisibilité et de l'interdépendance des deux types de droits de l'homme. Elle aurait en outre pour effet de réduire considérablement la capacité des tribunaux de protéger les droits des groupes les plus vulnérables et les plus défavorisés de la société ».

Cinq ans après sa création, en affirmant la nécessité d'un contrôle juridictionnel, le Comité rejetait ainsi fermement l'idée d'une éventuelle particularité des droits sociaux, qui ferait d'eux des « demi-droits », de « pseudo droits » relégués au rang de pétition de principe ou d'engagement moraux. Étaient ainsi posées les bases conceptuelles d'une interprétation renouvelée des obligations étatiques, permettant un contrôle renforcé du respect des droits énoncés par le PIDESC.

2. Un enrichissement substantiel du contrôle du respect des droits sociaux

L'intensification du contrôle effectué par le CoDESC depuis 25 ans se manifeste aussi bien d'un point de vue procédural que dans la définition des obligations étatiques.

1) D'un point de vue procédural, d'abord. Alors que le texte initial ne prévoyait qu'un examen des rapports étatiques remis à intervalles réguliers, le Comité a développé une stratégie d'examen plus inquisitoriale. Ainsi, lors de l'examen du rapport étatique, le Comité peut demander au représentant de l'État concerné des précisions sur le respect des droits économiques, sociaux et culturels, voire, *in fine*, la mise en place d'une procédure d'enquête sur site. Le Comité a de surcroit accepté la remise par des organisations non gouvernementales de rapports alternatifs dont il peut tenir compte dans ses observations finales. Une telle démarche a pu prendre une forme plus nouvelle encore lorsque le Comité, alerté d'une violation d'un droit social par une ONG en dehors du processus d'examen des rapports étatiques, a demandé à l'État concerné des précisions sur la situation en cause. De telles évolutions procédurales conduisent ainsi à transformer les conditions de l'examen par le CoDESC, en élargissant et assouplissant les modalités de recueil d'informations dont il dispose.

2) Mais c'est dans la délimitation des obligations imparties aux États que réside l'apport principal de l'œuvre créatrice du CoDESC. Selon celui-ci, « la principale obligation qui incombe aux États parties au regard du Pacte est de donner effet aux droits qui y sont reconnus.

En exigeant des gouvernements qu'ils s'en acquittent ''par tous les moyens appropriés'', le Pacte adopte une démarche ouverte et souple qui permet de tenir compte des particularités des systèmes juridiques et administratifs de chaque État ainsi que d'autres considérations importantes. Mais cette souplesse va de pair avec l'obligation qu'a chaque État partie d'utiliser tous les moyens dont il dispose pour donner effet aux droits consacrés dans le Pacte ».

Or, c'est dans la définition des obligations mises à la charge des États par le PiDESC que réside un bouleversement conceptuel majeur. En effet, le Comité, à la suite de la doctrine académique, a proposé de dépasser la distinction entre la réalisation des droits civils, qui nécessiterait une abstention des pouvoirs publics, et celles des droits sociaux, qui supposerait une intervention active de ces derniers, tournant ainsi le dos à la distinction classique entre « droits libertés » et « droits créances ». En réalité, tous les droits, quels qu'ils soient, imposent aux États une triple obligation d'abord de *respecter*, de *protéger* ensuite, de *réaliser*, enfin.

Tout d'abord, une obligation de *respecter* les droits s'impose aux États, sous la forme d'une obligation d'abstention leur interdisant de porter atteinte aux droits des individus. Cette obligation permet au Comité des droits sociaux, dans le cadre de son contrôle sur rapport, de condamner toute discrimination dans l'application des droits sociaux, notamment lorsqu'elle est fondée sur le sexe, le handicap ou la nationalité de l'individu, tout comme elle lui permet de relever une interdiction générale de porter atteinte activement aux droits énoncés dans le Pacte. Ces obligations négatives sont d'application immédiate, loin de l'idée d'un caractère programmatique souvent associée aux droits sociaux. Mais ces obligations négatives ne suffisent pas à elles-mêmes pour assurer le respect des droits sociaux : tout l'enjeu réside dans la définition d'obligations positives, immédiatement applicables, afin d'éviter que les États ne s'abritent derrière le caractère programmatique des droits sociaux ou leur insuffisance de moyens disponibles.

Or, dans cette logique, le CoDESC a dégagé, ensuite, une obligation positive de *protéger* les bénéficiaires de ces droits contre toute violation perpétrée par des tiers, notamment grâce à l'édiction d'une législation protectrice et l'instauration de recours juridictionnels adéquats. Cette obligation positive impose une protection contre les discriminations de fait, une protection de la liberté syndicale et du droit de grève. Elle engendre, par exemple, l'obligation de protéger les personnes contre toute atteinte au droit à un logement suffisant perpétrée par des tiers ou encore l'obligation de mise en place d'une législation protectrice en matière de travail des enfants ou de mutilations génitales... L'apport de la doctrine du Comité est de démontrer que la mise en œuvre de lois reconnaissant et protégeant les droits sociaux est une obligation d'application immédiate, son effectivité résidant davantage dans la volonté des gouvernants de prendre en compte ces droits que dans la disponibilité de ressources existantes. En somme, le Comité établit que le Pacte ne contient pas de vagues objectifs, intraduisibles en droit interne et insusceptibles de recours, mais bien de véritables droits subjectifs dont les individus doivent pouvoir se prévaloir à l'égard des tiers.

Enfin, un souci identique se retrouve dans l'obligation de *réaliser* ces droits, qui correspond à une obligation d'intervention de l'État. Cette dernière obligation, loin de caractériser par nature la protection des droits sociaux, vaut aussi pour les droits civils et politiques, dont la réalisation peut avoir un coût pour les finances publiques… Elle constitue toutefois un

aspect essentiel de la réalisation des droits sociaux. Cet aspect économique étant indéniable, il serait irréaliste de demander à chaque État partie d'assurer immédiatement la réalisation de l'ensemble des droits garantis. Ceci n'empêche toutefois pas le Comité de contrôler la nature adéquate des mesures adoptées. Sans fixer de « marche à suivre » générale, le Comité adopte une démarche pragmatique fondée sur une double ligne directrice : d'une part, il interdit toute mesure régressive, notamment lorsqu'elle n'est pas justifiée par des considérations économiques. Ceci conduit le Comité à suivre de près les conséquences sociales des plans d'ajustements structurels mis en place par les États à la demande du FMI ou de la Banque Mondiale et son adéquation aux objectifs de développement pour le Millénaire supposés devoir être réalisés à l'horizon 2015; d'autre part, le Comité affirme que chaque État a une « obligation fondamentale minimum » de réaliser l'ensemble des droits contenus dans le Pacte, dépassant de la sorte très nettement le postulat initial de droits « virtuels », de pseudo droits, dont le degré de réalisation est insusceptible de vérification, voire de sanction…

Or, c'est sur ce dernier point seulement que différerait l'étendue des obligations au regard de la nature des droits en cause, la mise en œuvre des droits sociaux étant conditionnée par une « clause du possible ». L'État doit tout mettre en œuvre, notamment « au maximum des ressources disponibles » pour garantir le plus tôt possible l'intégralité des droits sociaux. Et encore, la contingence dans la mise en œuvre des droits sociaux résultant de cette progressivité n'est-elle pas absolue. En effet, selon le Comité onusien, le Pacte de 1966 garantit le respect d'un noyau dur (*core content*) de chaque droit qui doit être garanti quelles que soient les ressources financières des États. « Chaque État partie a l'obligation fondamentale minimum d'assurer, au moins, la satisfaction de l'essentiel de chacun des droits. Ainsi, un État partie dans lequel, par exemple, nombreuses sont les personnes qui manquent de l'essentiel, qu'il s'agisse de nourriture, de soins de santé primaires, de logement ou d'enseignement, est un État qui, à première vue, néglige les obligations qui lui incombent en vertu du Pacte. Le Pacte serait largement dépourvu de sa raison d'être si de sa lecture ne ressortait pas cette obligation fondamentale minimum. De la même façon, il convient de noter que, pour déterminer si un État s'acquitte de ses obligations fondamentales minimum, il faut tenir compte des contraintes qui pèsent sur le pays considéré en matière de ressources (…). Pour qu'un État partie puisse invoquer le manque de ressources lorsqu'il ne s'acquitte même pas de ses obligations fondamentales minimum, il doit démontrer qu'aucun effort n'a été épargné pour utiliser toutes les ressources qui sont à sa disposition en vue de remplir, à titre prioritaire, ces obligations minimum ». La clause de progressivité a une portée d'autant plus limitée que le CoDESC a dégagé différents critères pour examiner les efforts fournis par les États pour s'acquitter de leurs obligations. Quatre caractéristiques notamment sont utilisées : examen de la *dotation*, c'est-à-dire la mise à disposition de ressources suffisantes; de *l'acceptabilité* par les usagers; de *l'adaptabilité*, au sens où la mise à disposition des ressources doit s'effectuer de telle sorte qu'elle s'adapte aux changements sociaux et, enfin, examen de l'*accessibilité*, ce qui implique l'absence de discriminations, qu'elles soient physique, culturelle ou économique.

On mesure l'importance et l'originalité de l'œuvre du Comité, qui a permis un bouleversement de l'approche de la définition des droits sociaux et des obligations étatiques qui en découlent. Néanmoins, il convient de souligner que son effort ne fut pas isolé, et que le ren-

forcement de la justiciabilité des droits sociaux a été relayé par l'action d'autres comités et organes onusiens.

II. L'APPORT DES DIFFÉRENTS ORGANES INTERNATIONAUX À LA PROTECTION DES DROITS SOCIAUX

Parallèlement au renforcement conceptuel opéré par le Comité des droits sociaux, d'autres organes internationaux ont développé un corpus doctrinal et jurisprudentiel attestant d'une extension de la justiciabilité des droits sociaux.

Une telle évolution est particulièrement mise en exergue dans la position de principe arrêtée par les Comités des Nations Unies en charge du suivi des différentes conventions internationales relatives aux droits de l'Homme. Qu'il s'agisse du Comité des droits de l'Homme, au titre du contrôle du respect du PIDCP, du Comité pour l'élimination de la discrimination raciale ou du Comité pour l'élimination des discriminations à l'égard des femmes, ces différents organes onusiens n'ont eu de cesse de repousser les limites des textes leur attribuant une compétence pour étendre leur examen à des situations mettant en cause des droits de nature économique et sociale.

Deux fondements distincts ont permis une telle extension: d'une part, le principe d'indivisibilité des droits, d'autre part, celui de non discrimination.

1. Le Principe d'indivisibilité des droits dans la «jurisprudence» des Comités onusiens

Une des premières voies ayant permis l'extension au domaine économique et social de stipulations consacrant principalement des droits civils et politiques est l'affirmation de l'indivisibilité et de l'interdépendance des droits, ainsi que du prolongement économique et social de certaines dispositions, notamment celles contenues dans le PIDCP. Cette tendance, bien connue des juridictions nationales ou de la Cour européenne des droits de l'Homme, est particulièrement présente dans la doctrine du Comité des droits de l'Homme, laquelle s'attache à souligner la potentialité sociale de certains droits civils et politiques. Ainsi l'interdiction du travail forcé ou obligatoire (art. 8§3 PIDCP) a été invoquée à l'encontre d'un régime d'assurance-chômage imposant en contrepartie de la prestation sociale un travail dégradant ou déshumanisant. De même, le refus d'un État d'autoriser un avortement thérapeutique a été jugé constitutif d'une immixtion arbitraire dans la vie privée (art. 17 PIDCP), d'une violation de l'interdiction des traitements inhumains et dégradants (art. 7 PIDCP) et d'une violation du droit des mineurs à une protection (art. 24§1) . Enfin, l'absence de droits sociaux reconnus aux détenus a été assimilée à un traitement cruel, inhumain et dégradant. De plus, le Comité souligne qu'il s'agit là de « normes minima (qui) doivent être observées quel que soit le niveau de développement de l'État partie » et « même si des considérations économiques ou budgétaires peuvent rendre ces obligations difficiles à respecter ».

2. Le principe de non discrimination dans la jouissance de droits sociaux

C'est principalement grâce au principe de non-discrimination qu'une brèche s'est ouverte dans le mur opposant droits civils et droits sociaux, à la suite de la solution retenue par le Comité des droits de l'Homme en 1987 : s'appuyant sur l'article 26 du PIDCP,

lequel interdit « toute discrimination de droit ou de fait dans tous les domaines relevant de l'autorité et de la protection des pouvoirs publics », le comité a considéré que le principe énoncé ne valait pas seulement à l'égard de la jouissance des droits garantis par le Pacte, mais aussi à l'égard de l'ensemble des droits à pensions ou prestations sociales garantis par la législation nationale. Toutefois, la portée de cette solution est limitée en ce qu'elle se fait à « législation sociale constante » : le Comité se refuse ainsi à imposer aux État l'obligation d'adopter un régime de mise en œuvre des droits sociaux et se borne à condamner des pratiques discriminatoires si la législation sociale est adoptée.

Au regard d'une telle limite, les solutions retenues par le Comité pour l'élimination des discriminations raciales paraissent plus prometteuses. On sait que le Comité pour l'élimination de la discrimination raciale (CEDR) peut recevoir des communications individuelles de la part de personnes se prétendant victimes d'une violation par un État partie d'un article de la Convention pour l'élimination des discriminations raciales. Or, en vertu de l'article 5 e) de cette convention, les États s'engagent à éliminer et interdire la discrimination raciale et à garantir le droit de chacun à l'égalité dans la jouissance d'un certain nombre de « droits économiques, sociaux et culturels » comme le droit au travail, à la protection contre le chômage, la liberté syndicale, le droit au logement, à la santé, à la sécurité sociale, à l'éducation. Sur ce fondement, a pu être condamnée l'insuffisante protection accordée à une salariée contre un licenciement discriminatoire, l'inaction face aux discriminations opérées par les agences immobilières ou encore l'insuffisant accès aux logements sociaux des populations Roms.

Doit enfin être mentionnée l'apport des observations du Comité pour l'élimination de la discrimination faite aux femmes. La convention éponyme qu'il est chargé de mettre en œuvre prévoit, outre le principe de non discrimination dans la jouissance de droits reconnus à tous, l'obligation pour les États de prendre des mesures spécifiques de nature sociale afin de lutter contre les discriminations dont sont victimes les femmes. A ce titre, les États doivent instituer « l'octroi de congés de maternité payés » (art. 11§2b), fournir aux femmes enceintes « des services appropriés », « au besoin, gratuits » et « une nutrition adéquate » (art. 12§2) et assurer aux femmes rurales l'accès à un certain nombre de droits et services sociaux (art. 14§2). Or, dans une jurisprudence constante, le Comité a admis l'invocabilité de ces articles par la voie des communications, sans considérer qu'ils sont de réalisation progressive et alors même qu'au niveau interne l'État concerné faisait valoir l'absence d'applicabilité et d'effet directs. Le Comité a ainsi affirmé que méconnaissaient les dispositions de la Convention, l'absence de garantie nationale du droit à des congés maternité ou encore l'absence de soins fournis aux femmes enceintes.

L'œuvre conjuguée des différents comités onusiens, au premier plan desquels le CoDESC, a permis de reconstruire intellectuellement le contenu des obligations étatiques en matière économique et sociale. Reste à franchir une dernière étape de ce mouvement en faveur de la justiciabilité des droits sociaux, essentielle à bien des égards : celle de l'institution d'un organe spécifique à même d'examiner les plaintes individuelles relatives à la violation des droits sociaux. C'est le projet du protocole additionnel au PIDESC.

III. LE PARACHÈVEMENT: L'ADOPTION DU PROTOCOLE FACULTATIF AU PIDESC

Au début des années 90 et à l'initiative du CoDESC, prend corps l'idée d'un protocole additionnel au PIDESC permettant d'aligner les conditions de saisine du Comité sur celle de la plupart des autres comités onusiens, en ouvrant un droit de communication individuelle. Après une décennie de réflexion, la Commission des nations Unies nomme alors un expert indépendant, le Pr. Hatem Kotrane, chargé d'examiner le projet. Au sein de deux rapports, celui-ci défend clairement l'adoption d'un protocole au PIDESC, mais il estime parallèlement que de nombreuses questions doivent être approfondies par la création d'un groupe de travail de la Commission chargé d'examiner les différentes options. Ledit groupe de travail, placé sous la présidence de Catarina de Albuquerque, étudie l'opportunité d'un tel protocole, jusqu'à ce que le Conseil des droits de l'Homme, lors de sa première session en 2006, lui demande officiellement d'en commencer la rédaction. Le processus s'accélère alors considérablement, malgré des désaccords persistants : en avril 2008, un premier projet est présenté au Conseil des droits de l'Homme, qui l'approuve 2 mois plus tard et le transmet à l'Assemblée Générale de l'ONU, laquelle l'adopte à son tour à la date très symbolique du 10 décembre 2008. L'entrée en vigueur de ce texte est soumise à signature et ratification des États mais d'ores et déjà, le moment était salué comme historique par de nombreux acteurs.

1. Contenu du Protocole

L'objet du Protocole est de conférer au CoDESC une compétence pour connaitre des plaintes (communications) individuelles relatives à la violation du PIDESC, en sus du contrôle abstrait effectué sur rapport. Dans cet esprit, la procédure retenue par les rédacteurs se caractérise par son ambition refondatrice, aussi bien en ce qui concerne les droits susceptibles d'être invoqués, les personnes habilités à saisir le CoDESC que la procédure retenue. Tout d'abord, parce que l'ensemble des droits énoncés par le PIDESC ont vocation à bénéficier de cette protection. L'option de droits dont l'invocabilité serait « à la carte », un temps défendue, a laissé la place à une approche universaliste, s'alignant de la sorte sur les autres mécanismes de contrôle du respect des traités onusiens qui ne distinguent pas en leur sein quels droits sont invocables et lesquels ne le sont pas. Ensuite, parce que la possibilité de saisir le CoDESC a été reconnue aux «particuliers ou groupes de particuliers ou au nom de groupes de particuliers relevant de la juridiction d'un État partie, qui affirment être victimes d'une violation par cet État partie d'un des droits économiques, sociaux et culturels énoncés dans le Pacte ». Or, comme le remarque un commentateur, si la possibilité pour un groupe de saisir le CoDESC était assez prévisible au regard des règles de saisine du Comité des droits de l'homme en matière de droits civils et politiques, en revanche la possibilité de porter plainte *au nom* d'individus ou de groupes d'individus est une avancée significative qui devrait faciliter la représentation des plus démunis par l'intermédiaire d'ONG. Enfin, parce qu'une procédure d'enquête est rendue possible par le Protocole, en plus de la procédure de plainte : cette procédure permettra au CoDESC d'engager et mener des enquêtes sur des violations graves et systématiques des droits

sociaux, sans attendre la soumission du prochain rapport périodique de l'État ou une saisine par des victimes que des menaces de représailles peuvent rendre hypothétique.

Néanmoins, cette ambition est contrebalancée par différentes dispositions plus restrictives. La première, d'ordre procédural, résulte de l'application d'une règle de non chevauchement des procédures. Le CoDESC ne pourra examiner la plainte si celle-ci a déjà été examinée ou si elle a déjà fait l'objet ou qui fait l'objet d'un examen dans le cadre d'une autre procédure d'enquête ou de règlement au niveau international (art. 3 c). Il ne sera donc pas possible de saisir parallèlement ou successivement le Comité européen des droits sociaux et le CoDESC pour des faits constitutifs d'une violation de la Charte sociale européenne et du PIDESC. Cette règle, plus stricte que celle prévalant devant le Comité des droits de l'Homme, imposera ainsi aux auteurs de communication de choisir scrupuleusement l'enceinte devant laquelle leur plainte sera examinée. La seconde limite concerne la délimitation des États responsables. En effet, le protocole prévoit que les victimes doivent relever de la juridiction de l'État responsable de la violation et que cet État doit être partie non seulement au PIDESC mais aussi au Protocole additionnel, ce qui exclut, *a priori*, la possibilité d'attraire devant le CoDESC des États tiers, même si ceux-ci violent les droits protégés en dehors de leur territoire. En pratique toutefois, la jurisprudence du Comité des droits de l'homme ou de la Cour internationale de justice, démontre qu'il est possible de tenir des États responsables de la violation des droits fondamentaux de personnes vivant à l'étranger. Le CoDESC pourrait adopter une interprétation compréhensive et accepter les plaintes contre ces États tiers, pour autant que ceux-ci soient des États parties au Protocole facultatif se rapportant au PIDESC. En d'autres termes, tout dépendra ici du nombre de ratifications dont bénéficiera ce protocole.

Enfin, dans un souci d'effectivité de la procédure de communication individuelle, différentes mesures sont prévues. D'une part, des mesures provisoires peuvent être ordonnées, afin d'éviter un préjudice irréparable pour la victime d'une violation présumée. D'autre part, le protocole régit la procédure de suivi des observations du Comité. Si une violation du PIDESC est constatée par le Comité, celui transmettra ses constatations et, le cas échéant, ses recommandations aux parties intéressées. L'Etat devra prendre en compte les constatations du Comité et, dans un délai de 6 mois après la transmission par le Comité de ses recommandations, soumettre au Comité une réponse écrite contenant des informations sur toute action menée à la lumière des constatations et recommandations du Comité. Le Comité pourra demander à l'État partie de lui soumettre un complément d'informations sur les mesures correctives prises en réponse à ses constatations ou à ses éventuelles recommandations dans les rapports périodiques ultérieurs de l'État partie sur la manière dont il aura mis en œuvre ses obligations.

2. Avenir du Protocole

Il est difficile de prédire l'avenir d'un texte de droit, tant celui-ci échappe à l'intention de ses auteurs et acquiert, du fait de la pratique et de l'interprétation qu'en font ses acteurs, une autonomie souvent imprévisible. Néanmoins, sans tenter d'apporter des réponses nécessairement spéculatives, plusieurs questions peuvent d'ores et déjà se poser.

- D'abord celle de son entrée en vigueur. Le protocole additionnel n'entrera en vigueur qu'après que 10 États l'auront ratifié. Or, le moins que l'on puisse dire est que, près de 3 ans

après sa signature, le compte n'y est pas : si 36 États ont signé le texte, seuls 3 l'ont ratifié, en dépit d'une vigoureuse campagne menée par les ONG. L'entrée en vigueur du protocole est donc conditionnée à une volonté politique, qui semble, en l'état, faire défaut.

- Ensuite, celle de la capacité, aussi bien matérielle que personnelle, du CoDESC à s'adapter au système de communications individuelles. L'aptitude du Comité à examiner avec l'expertise voulue des questions socio-économiques complexes, résultant à la fois de choix politiques fondamentaux et de considérations techniques, financières et légales complexes a pu être discutée dès l'origine. Le CoDESC a su jusqu'ici collaborer avec les institutions spécialisées des Nations Unies telle que l'UNESCO, l'OMS, la FAO, l'OIT. Ses nouvelles attributions rendront nécessaires un renforcement de ces liens informels et l'appui d'une expertise technique, en raison des dispositions même du Protocole. En effet, l'article 8 §4 du Protocole prévoit que le CODESC, pour déterminer si un droit a été violé, devra considérer le caractère *raisonnable* des mesures prises par l'État en vertu de l'article 2§1 du PIDESC, tout en ayant à l'esprit que l'État partie peut adopter une variété de mesures pour mettre en œuvre les droits consacrés. Le protocole additionnel rappelle ici deux caractéristiques phares du PIDESC : d'une part, l'obligation de réaliser progressivement l'ensemble des droits qu'il énonce au maximum des ressources disponibles et de s'abstenir d'une quelconque forme de discrimination et d'autre part, l'ampleur de la marge d'appréciation reconnue aux États pour mettre en œuvre les politiques économiques et sociales nécessaires à la réalisation des droits sociaux. Est ainsi souligné le caractère déclaratoire des constats établis par le CoDESC : comme le rappelle O. de Schutter, « lorsqu'il constatera que l'État n'a pas respecté les obligations que lui impose le Pacte dans certaines situations qui lui sont présentées sur la base de communications individuelles, le Comité ne viendra pas se substituer aux pouvoirs publics internes : à eux et à eux seuls, il reviendra d'examiner les différentes solutions qui s'offrent à l'État pour aboutir à un résultat plus satisfaisant, au terme d'une appréciation d'opportunité portant sur le choix des moyens à mettre en œuvre, dans les limites des obligations découlant du Pacte dans l'interprétation qu'en aura donnée le Comité ». Or, la voie que le Comité pourra emprunter est étroite, entre respect des prérogatives des États et nécessité d'un suivi permettant d'établir l'effectivité des droits garantis. Des précisions ont d'ores et déjà été données : le Comité, dans le cadre de la réflexion préparatoire à l'adoption du Protocole avait ainsi annoncé que, en présence d'une abstention de l'État ou devant de mesures régressives, il reviendra à l'État de prouver qu'un tel comportement a été adopté sur la base de considérations murement pesées et peut être justifié au regard de l'ensemble des droits garantis par la Convention et de l'ensemble des ressources disponibles. Et si le contrôle que le Comité entend mener est présenté comme respectueux de la marge nationale d'appréciation, des critères objectifs d'évaluation sont d'ores et déjà annoncés : niveau de développement du pays, gravité de la violation, respect du noyau dur de la convention, situation économique globale du pays (et notamment apparition de cycles de récession), crise environnementale, politique ou conflit armé, demande de coopération etc.

- Enfin, dernière question susceptible de se poser : celle de la concurrence ou de la complémentarité des jurisprudences internationales, régionales ou nationales en matière de protection des droits sociaux. A l'échelle nationale, l'œuvre des cours suprêmes s'avérera d'autant plus importante qu'il leur reviendra de juger de la conformité aux différentes sources

(nationales et internationales) des politiques sociales mises en œuvre par les gouvernements et parlements démocratiquement élus. A l'échelle internationale, le droit de communication individuelle devant le CoDESC devra se concilier avec la compétence reconnue à différentes juridictions ou organes internationaux. D'ores et déjà, l'interprétation de la Convention européenne des droits de l'Homme, de la Convention interaméricaine des droits de l'Homme ou de la Charte africaine des droits des peuple a permis certaines avancées dans la protection des droits sociaux. L'œuvre du Comité européen des droits sociaux, dans le cadre de la Charte sociale européenne des droits sociaux, a contribué, à l'échelle européenne, à renforcer le contenu des obligations étatiques en matière sociale. De leur coté, les juges internationaux font une place croissante aux stipulations du PIDESC: ainsi, la Cour Internationale de Justice s'est référée directement au Pacte dans son avis consultatif sur les conséquences juridiques de l'édification d'un mur en territoire palestinien occupé; de même, la CJUE a admis l'applicabilité du PIDESC dans un litige mettant en cause le droit d'accès à l'enseignement supérieur des étudiants européens, sans que ni l'une ni l'autre de ces juridictions ne semble hésiter devant une éventuelle particularité de ces traités internationaux. Dans cet ensemble à plusieurs voix, il reviendra au CoDESC de trouver son pupitre pour éviter que la chorale ne se transforme en cacophonie…

DR

20 septembre 2011

LA JUSTICIABILITÉ DE LA CSE ET LA PROCÉDURE DE RÉCLAMATIONS COLLECTIVES

Jean- François Akandji-Kombé
Université de Paris I,
Coordinnateur du Réseau académique sur la Charte sociale européenne

RÉSUMÉ

"L'aptitude de la Charte sociale européenne à la justiciabilité se mesure habituellement au sort que lui font les juridictions nationales. Cette perspective demeure importante. Elle n'est toutefois pas exclusive. Il importe aussi de tenir compte des qualités mêmes du texte, ainsi que des indications que peut donner son système international de garantie. La procédure de réclamations collectives peut alors, dans pareille perspective, être regardée comme porteuse d'une réponse à la question posée de la justiciabilité. On soutiendra ici qu'elle est un "révélateur de justiciabilité", et qu'elle l'est doublement.

Elle l'est d'abord de par sa nature et son organisation. Procédure menée devant un organe non juridictionnel certes, mais néanmoins procédure proprement contentieuse, le mécanisme des réclamations atteste de ce que les contestations fondées sur la Charte peuvent faire l'objet d'un traitement proprement juridictionnel, qui est ici international (européen). De ce point de vue, on observera d'ailleurs que le système de la Charte s'est révélé annonciateur d'un mouvement qui touche dorénavant les Nations Unies avec le protocole facultatif de 2008 au Pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels.

Mais si la procédure de réclamations collectives doit être tenue pour un "révélatrice de justiciabilité", c'est aussi de par sa mise en œuvre, les décisions du Comité européen des droits sociaux développant une conception de la Charte qui implique que les droits garantis par celle-ci doivent être sauvegardés par les juridictions internes. Cela transparaît notamment de la montée en puissance du droit au juge dans la jurisprudence du Comité européen des droits sociaux, mais aussi des principes, posés par le même Comité, d'articulation entre la procédure de réclamation collective et les procédures nationales.

AVRUPA SOSYAL ŞARTI'NIN YARGILANABİLİRLİĞİ VE TOPLU ŞİKÂYETLER PROTOKOLÜ*

Jean- François Akandji-Kombé
Paris I Üniversitesi
Avrupa Sosyal Şartı Akademik Ağ Koordinatörü

ÖZET

Avrupa Sosyal Şartı'nın yargılanabilirlik yeteneği, alışıldığı üzere, ulusal yargı yerlerinin Şart'a biçtiği yazgıyla ölçülür. Bu perspektif, önemini koruyor. Bununla birlikte, söz konusu perspektif tek değildir. Aynı zamanda, metnin niteliklerini ve uluslararası güvence sisteminin verebileceği işaretleri de hesaba katmak gerekir. O halde, benzer perspektif içinde, toplu (kolektif) şikâyetler usulüne, ortaya atılan yargılanabilirlik sorununa bir yanıt barındırdığı (içerdiği) gözüyle bakılabilir. Bu bildiride, toplu şikâyetler usulünün "yargılanabilirliği açığa vuran" bir usul olduğu savunulacaktır ve bu, iki nedenle böyledir.

Önce bu usul, niteliği ve düzenlenmesi dolayısıyla böyledir. Kuşkusuz, yargısal olmayan bir organ önünde yürütülen bir usuldür, ama bununla birlikte tam olarak çatışmacı bir usuldür. Toplu şikayetler mekanizması Şart'a dayalı itirazların (Avrupa düzeyinde) uluslararası nitelikte tamamen yargısal olan bir işleme (muameleye) konu olabilmesini doğrulamaktadır. Bu açıdan, Şart sisteminin, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne ek 2008 tarihli seçmeli protokol ile bundan böyle Birleşmiş Milletler'i de etkileyen bir akımın habercisi olarak ortaya çıktığı gözlemlenecektir.

Ancak, eğer toplu şikâyetler usulü "yargılanabilirliği açığa vuran" bir usul olarak görülüyorsa, bu aynı zamanda işlerliğe konulmasındandır; Sosyal Haklar Avrupa Komitesi'nin kararları, Sosyal Şart'ın güvenceye aldığı hakların iç yargı yerlerince korunması gerektiğini içeren bir Sosyal Şart anlayışı geliştirmiştir. Bu, özellikle, SHAK'nin içtihadında yargıca (yargıya) başvurma hakkının, fakat aynı zamanda bu Komite'nin koyduğu toplu şikâyetler usulü ile ulusal usuller arasındaki eklemlenme ilkelerinin de güçlü biçimde ortaya çıkmasından da görülmektedir.

* Çeviri: Mesut Gülmez.

SERMAYENİN KÜRESELLEŞMESİNE KARŞI KÜRESEL SOSYAL HAKLAR*

Nergis Mütevellioğlu
Akdeniz Üniversitesi

ÖZET

Batı Avrupa ülkelerinde 1980'lerden bu yana hem akademinin, hem de küreselleşme karşıtı hareketlerin gündeminde yer alan ve giderek daha fazla ilgi çeken küresel sosyal haklar (KSH) tartışması, Türkiye'de pek az yankı bulmuştur. Konu, hukuk felsefesi boyutunda son zamanlarda tartışılmakla birlikte, siyaset sosyolojisi perspektifinden neredeyse hiç incelenmemiştir.

Türkiye'de sosyal haklar alanında olması gereken ile reel toplumsal güç dengeleri ve reel politika alanı arasında kısa vadede aşılmaz görünen mesafeler bulunmaktadır. KSH yaklaşımı, verili koşullarda Türkiye'de de sosyal haksızlıkların azaltılmasını talep edenlerin ufkunun genişlemesine katkıda bulunabilir mi? Bildirinin konusu bu soruyu tartışmaya açmaktır.

Bildiride önce KSH yaklaşımının arka planındaki gelişmeler ve gerekçeler açıklanıyor ve bir kavram, bir politik yaklaşım ve somut bir toplumsal talep ve mücadele hedefi olarak KSH üzerinde duruluyor. Ardından KSH konseptine solun bir kesiminden yöneltilen karşı duruş ve konseptin özüne ilişkin olmayan diğer eleştiriler değerlendiriliyor. Son olarak Türkiye'de sosyal haklar tartışmasının iklimine ilişkin birkaç göstergeye değinilerek, bildirinin ortaya attığı soruyla ilgili çıkarımlar yapılıyor.

Anahtar Sözcükler: Küresel sosyal haklar, İnsan hakları, Uluslararası Çalışma Örgütü, Küreselleşme karşıtı hareketler

GLOBAL SOCIAL RIGHTS IN RESPONSE TO GLOBALIZATION OF THE CAPITAL

ABSTRACT

The discussion of global social rights (KSH) that found grounds in the agendas of both the academia and the anti-globalization movements since 1980 in Western European countries which gradually attract increasing attention, enjoyed very little repercussions in Turkey. The subject, although was lately being discussed at its jurisprudence dimension, almost not scrutinized at all from a political sociology perspective.

* Bu çalışmaya değerli eleştirileri ve önerileri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Mesut Gülmez'e çok teşekkür ediyorum.

It looks like that there are insurmountable distances in the short run among the necessary requirements in social rights and real societal balances of power and practical politics in Turkey. Under current circumstances, can the KSH approach contribute to broaden the perspective of those who request a reduction in social injustices? The subject of the article is to bring this question into sharp relief.

In the article, KSH initially is being detailed as a concept, as a political approach and as a concrete social request, plus the facts in the background of the KSH approach are being explained. Then, the chief objections that are directed against the KSH concept from left are briefly evaluated. Finally, the fundamental indicators related to the atmosphere of the social rights discussions in Turkey are being covered. Under the light of the said indicators, some conclusions are derived in relation to the question that was put forth in the article.

Keywords: Global social rights, Human rights, International Labour Organization, Anti-globalization movements

GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana yeni liberalizmin hegemonyasında ilerleyen küreselleşme sürecinin temel hedeflerinden birisi, sermaye birikimini hızlandırmak üzere kamusal sosyal maliyetlerin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi oldu. Bu hedefe uygun politikalar sonucunda her yerde olduğu gibi Türkiye'de de sosyal eşitsizlikler derinleşti. Sosyal haklar, bir yandan işsizliğin, yoksulluğun, eğreti/düzensiz/kayıt dışı çalışmanın yaygınlaşması, sendikal örgütlenmenin ve temsilin zayıflaması; bir yandan da reform adı altında sağlıkta, sosyal güvenlikte, eğitimde gerçekleşen piyasalaştırma sonucu kullanılamaz hale geldi.

20. yüzyılda sosyal haklar, Batı Avrupa ülkelerinde işçi hareketlerinin çetin mücadeleleri sonucu ulus devlet formu içinde ve yurttaşlık hakları kapsamında tanındıktan sonra Dünyaya yayılmıştı. Sosyal hakların garanti altına alınması esas olarak ulusal hukukla düzenlenmiş ve gerektirdiği kurumsal yapılanmalar ulusal düzlemde oluşturulmuştu. Yeni liberal küreselleşme hareketi içinde sosyal haklarla birlikte, ulus devlet formu içinde oluşan sosyal devlet modeli de terk edilerek devletin sosyal alanda kural koyucu, denetleyici ve yatırımcı işlevleri tasfiye edildi. Bütün bu sorunlar sosyal hakların güvence altına alınması konusunda yeni arayışları beraberinde getirdi. Değişen koşullara yanıt oluşturacak yeni yaklaşımlar geliştirilmeye çalışıldı. 1980'lerin başından bu yana Batı Avrupa ülkelerinde KSH kavramının ve talebinin gündeme gelişi de bu arayışların bir ürünüdür.

Aslında, uluslararası sözleşmeler ve bildirgelerle düzenlenmiş sosyal haklar olarak KSH, 1919'da Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kuruluşundan bu yana doksan yılı aşan bir geçmişe sahiptir ve yeniden keşfedilmesine gerek yoktur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948'de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 22. maddesine göre "Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. Ulusal çabalarla ve uluslararası işbirliği yoluyla ve her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına göre herkes, onur ve kişiliğinin serbestçe gelişimi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir." Bildirinin 23. maddesine göre herkes, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma, adil ve el-

verişli bir ücret ve sendika kurma/ sendikaya üye olma haklarına sahiptir. Bildirge, dinlenme, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ve eğitim haklarını da herkese tanımaktadır. İHEB'de yer alan temel önemdeki bir başka düzenlemeye göre "Herkesin bu Bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır" (Md.28). Dolayısıyla mesele küresel sosyal hakların tanınması değil; hayata geçirilmesinin yollarının ve yöntemlerinin bulunması; sermayenin ve piyasaların küreselleşmesinin, sosyal hakların Dünya genelinde kazanılması ile yanıtlanmasıdır. KSH talebinin hareket noktasındaki ideal de budur. Bunun için sendikaların, hükümet dışı örgütlerin, toplumsal hareketlerin ve mücadelelerin Avrupa sınırlarını aşan uluslararası dayanışması ve işbirliği, ön koşul olarak kabul edilmektedir.

Aşağıda küresel sosyal haklar (KSH), Batı Avrupa ülkelerinde gözlenen somut bir toplumsal talep ve mücadele hedefi anlamında bir siyasal fenomen olarak, siyaset sosyolojisi perspektifinden inceleniyor. Önce KSH yaklaşımının ortaya çıkışına yol açan gelişmeler ve fikrin arka planındaki gerekçeler açıklanıyor; ardından bir kavram, bir politik yaklaşım ve bir toplumsal talep olarak KSH üzerinde duruluyor. Daha sonra KSH kavramına ve yaklaşımına solun bir kesiminden yöneltilen karşı duruş ve konseptin özüne ilişkin olmayan eleştiriler değerlendiriliyor. Son olarak Türkiye'de sosyal haklar tartışmasının iklimine ilişkin kimi göstergelere değinilerek, KSH perspektifinin Türkiye'de sosyal haklar mücadelesine sağlayacağı olası katkılar üzerinde duruluyor.

I. BİR KAVRAM, YAKLAŞIM VE MÜCADELE HEDEFİ OLARAK KSH

1. KSH Yaklaşımının Güçlenmesine Yol açan Gelişmeler

Son yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde KSH konusu, gerek kamuoyunda ve özellikle küreselleşme karşıtı hareketler içinde, gerekse akademik çevrelerde ilgi odağı haline geldi. Bunda KSH talebinin, solun çeşitli renklerini temsil eden yaklaşımları ortak bir paydada buluşturan ve birbirlerine yakınlaşmalarını mümkün kılan bir etki doğurmasının da rolü oldu (Oehrlein, 2008; Seibert, Schröder ve Loeber, 2005). Daha da ötesi, KSH kavramı ve talebi, ulusal düzlemde olduğu kadar, uluslararası planda da küreselleşme karşıtı hareketlerin var olan sosyal eşitsizliklerle mücadelede bir yol haritası oluşturmak amacıyla üzerinde birleştikleri "geçici bir çatı" (Oehrlein, 2008: 10) işlevi görüyor.

1990'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde küresel sosyal haklar talebinin ve tartışmasının yükselişi, görünüşte birbiri ile çelişen iki değişimin ürünü olarak açıklanabilir. Bunlardan ilki yeni liberal küreselleşme ve izlenen politikalar sonucu, işgücü piyasalarının dönüşüme uğratılmasıyla ve ulusal hukuk sistemlerinde yapılan değişikliklerle sosyal hakların geriletilmesidir. Diğer gelişme ise evrensel ve bölgesel düzeylerde, sosyal hakların uluslararası insan hakları alanında güçlendirilmesi yönünde önemli adımların atılmasıdır.

Bu adımlardan bir tanesi, 1993'te Viyana'da toplanan BM Dünya Konferansı'nda alınan kararlardır. Viyana Bildirgesi sivil ve siyasal haklarla, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların bölünmez bir bütün oluşturduğunu, bunların karşılıklı bağımlılığını ve evrenselliğini bir kez daha onayladı ve ilan etti (Motte, 2010; Gülmez, 2009; Kaboğlu, 2009; Hamm ve Nuscheler, 1995). Konferansın sonuç dokümanlarını oluşturan Viyana Bildirgesi'nde ve Eylem Planı'nda, BM sistemi içinde insan hakları çalışmalarının daha güçlü eşgüdümü, insan hakları alanında işbirliği, gelişme ve güçlenmenin sağlanması, insan hakları eğitimi gibi ko-

nular vurgulandı. Konferansta belirlenen ilkelerin ve taleplerin devletlere ve devletler arası birliklere yöneltilmesine; aynı zamanda hükümet dışı örgütlerle de işbirliği içinde hareket edilmesine karar verildi. Viyana Konferansı'nın ve sonuç dokümanlarının, KSH'larla ilgili normatif ve kurumsal gelişmeleri hızlandırıcı etkisi olmuştur (a.k.).

1980 sonrası dönemde bütün uluslararası kuruluşlar gibi ILO üzerinde de yeni liberal ideolojinin etkileri artmış; ILO özelinde bu etkilerin ortaya çıkışında örgütün üçlü yapısını oluşturan hükümet, işçi ve işveren taraflarının uğradığı değişim belirleyici olmuştu (Erdoğdu, 2007: 286-87). 1990'ların ortalarına kadar liberal bir küreselleşme yaklaşımını benimseyen ILO'nun tutumu, küreselleşmenin yol açtığı sosyal eşitsizliklerin yaygınlaşıp derinleşmesi üzerine "adil" bir küreselleşme öneren reformist bir eğilime dönüştü (Erdoğdu, 2007; ILO, 2004).

ILO'nun 1998'de kabul ettiği Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirisi'nde sendika özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının etkin düzeyde tanınması, zorla ya da zorunlu çalıştırmanın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması, çocuk işçiliğine son verilmesi ve istihdamda ve meslekte ayrımcılığın ortadan kaldırılması başlıklı dört temel sosyal hak, tekrar vurgulandı. Bildirge bütün üye devletlerin, Örgüt üyesi olmakla, ILO Sözleşmeleri ile düzenlenen bu temel haklara ilişkin ilkelere, iyi niyetle ve Anayasa'nın gereği olarak saygı göstermek, bu ilkeleri geliştirmek ve gerçekleştirmekle yükümlü olduklarını açıkladı. Ayrıca "Bu Bildirge ile tekrar teyit edilen temel ilke ve hakları geliştirmek için Örgüt üyelerinin gösterecekleri çabaları teşvik etmek üzere" bir izleme mekanizması da getirildi.

10 Haziran 2008'de Uluslararası Çalışma Konferansı'nda "Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesi" kabul edildi. Filadelfiya Bildirgesinden sonra, ILO'nun en önemli yenilenme çabasını ifade eden (Kapar, 2009: 62) Bildirge'nin Giriş kısmında günümüzün sürekli değişen koşulları altında, sosyal adaletin ve ilerlemenin gerçekleştirilmesinde ve desteklenmesinde ILO'nun temel ve anahtar bir işleve sahip olduğu vurgulandı. ILO'nun bu konudaki yetkisinin 21. yüzyılda da günceliğini koruyan ve üye devletlere halen yol gösteren Anayasası'ndan ve Filadelfiya Bildirgesi'nden kaynaklandığına vurgu yapılarak bu belgelerdeki amaç, ilke ve değerlere yollama yapıldı. Bunlardan "işgücü bir meta değildir" ve "yoksulluk nerede olursa olsun başkalarının refahını tehdit eder" ilkeleri 2008 tarihli ILO Bildirgesinde de ifade edildi (Kapar, 2009: 64; ILO, 2008: 6). Bildirge'de "insan onuruna uygun iş gündemi"nin temel amaçları, istihdamın desteklenmesi, sosyal korumanın ve sosyal diyalogun geliştirilmesi ve çalışmaya ilişkin temel hakların ve ilkelerin gerçekleşmesi, desteklenmesi ve yasal olarak tanınması için elverişli koşulların yaratılması olarak belirlendi (ILO, 2004; ILO, 2008; ILO, 2009; Gülmez, 2009)

Dünyanın çeşitli ülkelerindeki küreselleşme karşıtı ve anti emperyalist hareketlerin işbirliğine dayanan ve doğası gereği homojen olmayan bir tartışma ve dayanışma platformu olarak Dünya Sosyal Forumu'nun (DSF) 2001'de kuruluşu da küresel sosyal haklar talebinin yükselişine katkıda bulundu. 2001'de Porto Alegre'de gerçekleşen ilk toplantısı sonucu yayımlanan Bildirgesinde Forum, yeni liberal küreselleşmeye, savaşa ve sosyal adaletsizliklere, özellikle işsizliğe, yoksulluğa, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasına karşı çıktığını ilan etti; daha iyi yaşam ve çalışma koşulları için küresel ölçekte dayanışma ve mücadele hedefini benimsedi (DSF, 2002). DSF'nin 2009 programında barış, adalet ve demokratikleşme gibi başlıkların yanında ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik haklar, özellikle de gıda, sağlık, eğitim,

barınma, istihdam, insan onuruna uygun iş gibi sosyal haklar yer aldı (DSF, 2009). Aynı talepler Forum'un 2011 Programı'nda da öncelikli temalar arasındadır (DSF, 2011). Solun çeşitli renklerinin biraradalığına dayanan yapısına ve kendi içindeki bazı önemli zaaflara ve çelişkilere rağmen (Somel ve Atılgan, 2003), DSF on yılı aşkın bir süredir çok sayıda ülkedeki hatta kentteki bileşenlerinin etkinlikleri ve yıllık toplantıları ile varlığını sürdürmektedir. Forum'un küreselleşme karşıtı taleplerin Dünya ölçeğinde güçlenmesine ve özel olarak sivil, siyasal ve sosyal haklar mücadelesinin küreselleşmesine katkıları yadsınamaz.

2. Küresel Sosyal Haklar Kavramı, Yaklaşımı ve Talebi

KSH konseptinin fikirsel dayanak noktalarından ilki, geleneksel sosyal devlet modeline ve 20. yüzyılın standart çalışma ilişkilerine geri dönüşün en azından kısa vadede mümkün görünmeyişidir. Bugünkü uluslararası ekonomik sisteme, mülkiyet ilişkilerine ve yürürlükteki ekonomi politikalarına karşı bir meydan okumayı ifade edecek köklü değişimler gerçekleştirilmediği sürece tam istihdamın yeniden sağlanması da zor görünmektedir. Diğer taraftan yapısal işsizliğin yanı sıra düzensiz/ kayıt dışı işlerin yaygınlaşması, giderek genişleyen yığınlar için çalışma ve yaşam koşullarını geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde daha güvencesiz ve sorunlu hale getirmiştir. Bu koşullar, sosyal güvenliğin ve insan onuruna uygun çalışma ve yaşam koşullarının nasıl sağlanacağının yeniden düşünülmesini gündeme getirmiştir (Altvater, 2006: 193 vd; Altvater ve Mahnkopf, 2007: 16 vd; Seibert, Schröder ve Loeber, 2005).

KSH konseptinin ikinci dayanağı, küreselleşmiş bir dünyada herkes için daha iyi bir yaşam talebinin uluslararası ölçekte savunulması gereken bir talep olmasıdır (Novak, 2008; Oehrlein, 2008; Rätz ve Lüdtke, 2009). İşsizlik, yoksulluk, esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, sömürünün derinleşmesi ve bunların devamını sağlayan hegemonyanın küresel ölçekteki varlığı, sosyal hakların da küresel ölçekte kurallaştırılması yönündeki talebi temellendirmektedir. Altvater ve Brunnengraeber (2002: 9), "Küreselleşen Dünyada çocukların çalıştırılmasına ve sendikal örgütlenmenin yasaklanmasına gerçekten karşı olan herkes, küresel sosyal standartları talep etmek zorundadır" derken, aynı bakış açısını dile getirmektedir.

Üçüncü dayanak, ILO'nun, sendikaların, hükümet dışı örgütlerin ve ulus devletlerin sosyal normlar belirleme çabalarının küresel sosyal sorunlara karşı güvence sağlamakta yetersiz kalmasıdır. Ne ILO'nun 1998'de angarya ve çalışma ortamında ayrımcılık yasağını; sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkını, çalışma yaşamını ilgilendiren çekirdek normlar olarak belirlemesi; ne de sendikaların ve hükümet dışı örgütlerin çalışma koşullarına ilişkin küresel normları ve sosyal standartları belirleme çabaları, herkes için geçerli ve bağlayıcı değildir. ILO'nun asgari normları kadar, ulus devlet formu içinde belirlenmiş sosyal haklar da işsizleri, kayıt dışı çalışanları, ağır koşullarda bağımsız çalışmayı seçen eski işsizleri, kısaca geleneksel çalışma ilişkileri dışında kalanları kapsamıyor (Altvater, 2006: 200; Altvater ve Mahnkopf, 2007: 272 vd.). Daha da önemlisi bu düzenlemeler, küresel eşitsizliklerin kaynaklarını sorgulamıyor. Oysa KSH perspektifinin esası, herkes için insanlık onuruyla bağdaşan bir yaşam standardının ve toplumsal refaha eşit katılma hakkının talep edilmesidir. İşsizler, kayıt dışı/düzensiz çalışanlar, milliyetinden, cinsiyetinden vb.den bağımsız olarak tüm insanlar için. Dolayısıyla KSH konseptini güçlü kılan bir başka unsur, sosyal

hakların küresel düzlemde politize edilmesinin bu konseptin perspektifi içinde olmasıdır (Samsa, 2006; Haug, Maier ve Scröder, 2008).

Küresel sosyal hakların kavramlaştırılması konusunda iki ana yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilkinde KSH'nın gerekliliği siyaset felsefesinden, diğerinde daha özgün olarak dünya toplumu teorisi varsayımlarının farklı teorik versiyonlarından olmak üzere, siyaset sosyolojisi perspektifinden temellendirilmektedir (Faist, 2007: 11). KSH hem bir kavramdır; hem de salt bir kavramdan daha fazlasını (ilkeler, hedefler, yöntemler gibi) ifade etmekte; bu nedenle aynı zamanda bir yaklaşım olarak nitelenmeyi ve incelenmeyi gerektirmektedir.

Bir kavram olarak KSH, kabul edilebilir bir yaşam standardı sağlayacak temel gelir, gıda, giyim, barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyal hakları kapsamakta ve bu hakların tüm insanlar için koşulsuz olarak garanti altına alınmasını ifade etmektedir. KSH talebi de küresel ölçekte herkesin insanca koşullarda yaşama ve çalışma hakkı için küresel düzeyde mücadelenin gerekliliğini ifade etmektedir. Toplumsal hareketlerin, sendikaların, hükümet dışı örgütlerin birleşip; savunmacı bir karşı duruştan öteye geçerek, sermayenin küreselleşmesine sosyal hakların küreselleştirilmesiyle karşılık vermesi, KSH kavramının ardındaki ana fikirdir.

KSH bir üst kavram olarak tüm sosyal hakları kapsamakla birlikte özellikle öne çıkarılan haklar, herkes için garanti edilmiş ve koşulsuz temel (asgari) gelir hakkı ve emeğin uluslararası hareket özgürlüğüdür (Demirovic, 2007; Oehrlein, 2008). Temel gelir desteği hakkı, sosyal, sivil ve siyasal insan haklarını birbirine bağlayan aynı zamanda emeğin meta niteliğini sınırlandırıcı bir hak olarak kavramlaştırılmaktadır (Gehrig, 2004; Blaschke 2008). Temel gelir desteği konusundaki son derece geniş literatürün değerlendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusudur ve burada ancak genel bir tanım verilebilir. Temel gelir desteği talebinin esası, sosyal güvenlik hakkının yanı sıra özgürce seçilmiş bir faaliyet türü ile bireylerin yaşamsal giderlerini karşılama hakkının garanti altına alınmasıdır (Buğra ve Keyder, 2007; Opielka ve Vobruba, 1986; Bischoff, 2006).

KSH salt bir kavram değildir; aynı zamanda ulaşılmak istenen bir hedefi, bir toplumsal talebi dile getirmektedir. İçeriği gereği kavram, ulusal düzlemde olduğu kadar uluslararası düzlemde de küreselleşme karşıtı hareketlerin birbiri ile dayanışma içinde olması gerektiğine işaret etmekten öte, bu çağrıyı içinde taşımaktadır. Bu nedenle de özü itibarı ile politik içerikli bir kavramdır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı politik perspektifleri olan eşitlikçi hareketlerin büyük bir çoğunluğunun son yıllarda KSH talebi ekseninde birbirine yakınlaşabilmesi de kavramın politik içerikli olduğuna işaret etmektedir. Bazı yazarlar (Dombois, 2006), KSH terimi yerine "sosyal hakların küreselleştirilmesi" kavramını kullanmaktalar. Bu niteleme ile sosyal haklar alanında küreselleşmeye tepki olarak oluşan ve ona paralel olarak gelişen dinamik bir sürece işaret ediliyor. Dombois'in vurguladığı gibi küreselleşme, çalışma ilişkilerinin ulusal ölçekte düzenlendiği geleneksel yapıyı sarsarken, bir yandan da bu alanda ulusal sınırları aşan düzenlemelerin zeminini hazırlamıştır.

KSH konseptine yol gösteren model, insan hakları modelidir. KSH da insan hakları gibi, Dünya genelinde ırkından, cinsiyetinden, dininden, uyruğundan vb.den bağımsız

olarak tüm insanlara eşit olarak tanınan, doğal hukuk anlayışına dayanan ve uluslar üstü merciler tarafından garanti altına alınması ve korunması gereken haklar olarak anlaşılmaktadır. İnsan hakları bölünmezdir, karşılıklı bağımlıdır ve ilişkiseldir (Gülmez, 2009; Kaboğlu, 2010). Diğer bir ifadeyle bu hak türleri birbirini karşılıklı olarak gereksinmektedir, birbiri ile ilişki içindedir ve aralarında hiyerarşik bir sıralama yoktur. KSH yaklaşımında da sivil ve siyasal haklarla sosyal hakların bölünmezliği, ilişkiselliği ve eş değerliliği ilkeleri geçerlidir.

İnsan hakları mücadelesi, başlangıcından bu yana yalnızca sivil ve siyasal hakları değil; sosyal hakları da kapsamıştır. Sivil ve siyasal haklarla sosyal haklar aynı bütünün bileşenleridir ve birbirinden ayrıştırılamaz. (Gülmez 2004; Gülmez 2009; Kaboğlu, 2010). 1990'lı yılların başlarında KSH konsepti ile beraber bu gerçek de adeta yeniden keşfedilmiştir.

KSH yaklaşımı ile ulaşılmak istenen hedef, mevcut insan hakları anlayışının eşitlikçi bir perspektifle geliştirilmesidir. Bu yönüyle KSH konseptinin, insan haklarının güncel ele alınışını aşan bir anlama sahip olduğu söylenebilir. İnsan hakları gibi KSH da sadece sosyal hakları değil, onunla birlikte sivil ve siyasal hakları da kapsamaktadır. Bunun da ötesinde toplumsal alt yapının, kamusal malların ve kamusal ekonominin, kamunun demokratik karar süreçlerine konu edilmesi talebini de içermektedir (Blaschke, 2007; Kaboğlu, 2009; Samsa, 2006).

İnsan hakları oluşum aşamasından itibaren evrensel değildir; Batı Avrupa'daki gelişmelerin ürünüdür. 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), insan haklarının bütünsellik ve bölünmezliğinin ilk belgesi olarak önem taşır (Gülmez, 2009). Evrensel Bildirge, birinci ve ikinci kuşak insan haklarının, devletlerin "iç hukuk sorunu" olmaktan çıkararak "birlikte uluslararasılaşması"nın ilk belgesi olmakla birlikte, bu alandaki ilk adımın Uluslararası Çalışma Örgütünün kurulmasıyla, 1919 yılında atıldığını unutmamak gerekir. ILO'nun kurulduğu yıldan başlayarak kabul ettiği sözleşmelerle uluslararası düzeyde güvenceye bağlanan sosyal haklar, kişisel ve siyasal hakları önceleyerek, insan haklarının "uluslararasılaşması"nın kapısını aralamıştır (Gülmez, 2007: 30). KSH konsepti sosyal hakların sivil ve siyasal haklar gibi daha bağlayıcı güvencelere kavuşturulması talebini de içermektedir.

21. yüzyılın başında Dünya'ya ve Türkiye'ye egemen kılınan insan hakları söylemi klasik liberalizmin insan hakları anlayışıdır. Bu anlayış, bireysel ve siyasal haklarla sınırlıdır ve sosyal hakları kesin olarak dışlamaktadır. Oysa geniş toplum çoğunluğu için insan hakları Amartya Sen'in (2000: 50) altını çizdiği gibi, ancak çalışma, yoksulluktan ve işsizlikten korunacak asgari bir gelir güvencesine sahip olma, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık gibi sosyal haklarla ete kemiğe bürünebilir.

1980'lerden günümüze 30 yılı aşan süreçte yeni liberal küreselleşmenin bilançosunda insan haklarına düşen pay ise, sistemli bir gerilemeden ibarettir. İronik olan, bu fiili gerilemeye rağmen, insan hakları söyleminin tarihte benzeri görülmedik biçimde yükselmesidir. Küreselleşme sürecine "insani" bir yüz kazandırma ihtiyacı "insan hakları" söyleminden karşılanmış; bir yandan eski sosyalist ülkelerin kapitalizme geçişi "özgürlüğe yeniden dönüş", diğer yandan Üçüncü Dünya'ya yapısal uyum programlarının empoze edilişi "demokratikleşme" retoriğiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. İnsan hakları söyleminin popülerleştiği

bu sürecin gerçek sonucu, insan haklarının sistematik biçimde altının oyulmasıdır (Özdek, 2002: 33; Samsa, 2006).

II. KSH'LAR KONSEPTİNE SOL'DAN KARŞI DURUŞLAR VE ELEŞTİRİLER

Burada sosyal hakları kategorik olarak reddeden yeni liberalizmin bilinen argümanları tekrarlanmadan, KSH yaklaşımına küreselleşme karşıtı sol hareketlerin bir kesiminin yönelttiği karşı duruş ile konseptin özüne ilişin olmayan diğer sol eleştiriler üzerinde kısaca durulmaktadır.

KSH'lar konseptine solun bir kesiminin yönelttiği karşı tez, KSH tartışmasının özü itibarıyla ve objektif olarak, dünya genelindeki küreselleşme karşıtı mücadeleleri kapitalist sisteme entegre etme işlevi gördüğü yolundadır (Hartmann ve Vogelskamp, 2008; Waidhofer, 2007). Bu teze göre verili toplumsal koşullarda bir üst yapı kurumu olarak hukuk alanı, egemen sınıfların kontrolündedir ve kapitalizme karşı mücadele, var olan sistem içinde haklar elde etme kertesine indirgenemez (a.k.). Görüldüğü gibi KSH'ya soldan yöneltilen karşı tezin esası, ulusal düzlemde sosyal hakları savunmanın antikapitalist olmadığını öne süren geleneksel entegrasyon tezinin argümanlarına dayanmaktadır ve onun uluslararası düzlemdeki yansımasıdır.

I. Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu'ndaki bildirimin konusu, bu tezin eleştirel değerlendirmesiydi (Mütevellioğlu, 2009). Burada iki yıl önce söylediklerimi tekrarlamadan entegrasyon tezinin zaaflarıyla ilgili birkaç temel noktaya değinmekle yetineceğim. Sosyal hakları Marksizme bağlılık adına reddeden entegrasyon tezi, gerçeği yansıtmayan iki iddiaya dayanmaktadır. Bunlardan ilki, işçi ve emekçi sınıfların kısa dönemli talepleri için mücadeleyi savunanların, mücadeleyi gündelik taleplerle sınırlayarak uzun dönemli hedef olarak radikal sistem değişikliğini reddettikleri iddiasıdır. Bu iddia doğru değildir. Tersine sosyal hakları savunan sol hareketler için kısa ve uzun dönemli mücadele bir bütündür ve haklar -gündelik talepler- mücadelesi uzun dönemli mücadelenin yolunu döşer (Altvater 2006: 192; Altvater ve Mahnkopf, 2007: 272-304; Dieckemann 2000; Samsa, 2006; Mütevellioğlu, 2009).

Rätz ve Seibert'in altını çizdiği gibi (2005), ancak sosyal haklar mücadelesinin güçlendirilmesiyle başka bir dünyanın mümkün olduğu fikri görünür ve inandırıcı kılınabilir (Samsa, 2006; Dieckemann 2000; Brie ve Klein, 2004). Entegrasyon tezini savunanların ikinci iddiası, sosyal hakları savunanların kapitalist sistemde sosyal eşitsizliklerin yapısal kaynaklarını göz ardı ettiği, bu sorunları üreten mülkiyet ilişkilerini ve emek ile sermaye arasındaki sınıfsal çelişkiyi görmezlikten geldiği yolundadır. Bu iddia da doğru değildir. İşsizliğe yoksulluğa, güvencesiz işlerde çalışmanın yaygınlaştırılmasına, sendikasızlaştırmaya, özelleştirmelere, toplu işçi çıkarmalara, kıdem tazminatı hakkının geri alınmasına karşı çıkmayan emekçilerin, bu sorunları yaratan yapısal nedenleri kavramaları da, sömürüye karşı mücadeleye katılmaları da olanaksızdır; bu gerçek, uluslararası düzlemde KSH mücadelesi için de geçerlidir.

Ücretlilerin yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için sosyal hakları talep etmek, yalnızca ekonomik/acil/kısa vadeli talepler için mücadeleyi savunmak ve kapitalist sis-

temde devletin sınıfsal niteliğini göz ardı etmek demek değildir. Tersine günlük ekonomik ve sosyal çıkarların savunulması, uzun vadeli siyasal ve ideolojik çıkarların da gerçekten savunulabilmesi için ön koşuldur. "Toplumsal yapıda ve dokuda köklü değişikliklerin sadece 'karar anında' gerçekleşmesi beklenemez. Kapitalizmi aşmaya dönük reformlarla, toplumsal güç ilişkilerinde, erk ve mülkiyet yapılarında, bugün ve burada, süreç içinde gerçekleşebilir" (Brie ve Klein, 2004: 5).

Eşitlik ve özgürlük, bunları kısıtlayan toplumsal ilişkileri ve sorunları açıklayarak, bu ilişki ve sorunlarla mücadele içinde olarak inandırıcı bir biçimde savunulabilir. Sosyal haklara sahip çıkmayan emek eksenli örgütlenmeler kendilerini, eşitlik ilkesini somut toplumsal pratikten hareketle savunabilecekleri her tür dayanaktan yoksun bırakıyorlar (Dieckmann, 2000). Böylece ideolojik ve politik olarak kitlelere ulaşabilme olanaklarını kendi elleriyle yok ediyorlar; özelleştirmelerle, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarındaki piyasalaştırmayla birlikte kıdem tazminatı gibi ücretlilerin kazanılmış haklarının geri alınmasına da göz yumuyorlar. Oysa Özbek'in (2007: 43) belirttiği gibi, emekçi sınıflar ve yoksul halk kesimleri yararına politikaların savunusu ve toplumsal güç dengelerinin emekçi sınıflar lehine dönüştürülmesi hedefi, sosyalist solun var oluş nedenleri arasında yer alıyor.

Bu bildiride entegrasyon tezinin sosyal haklar mücadelesini reddeden tutumuna son olarak Lenin'den bir alıntıyla karşılık vereceğim. Lenin Ekim devriminin arifesinde, emperyalist savaşın ortasında (Ağustos/Eylül 1916), demokrasi ve haklar için mücadelenin faydasız olduğunu savunan P. Kijewski'ye verdiği sert yanıtta şöyle diyordu: "Emperyalizm kapitalizmin en yüksek aşamasıdır ve demokrasinin reddidir. O halde kapitalizmde demokrasinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Emperyalist savaş, geri kalmış monarşilerde de ileri cumhuriyetlerde de demokrasiyi ölçüsüz derecede yaralamaktadır. O halde Haklardan -yani Demokrasiden!- söz etmenin anlamı yoktur. Emperyalist savaşa karşı sadece sosyalizm savunulabilir. Dolayısıyla sosyalist devrim hedefi yerine minimal bir programı, yani kapitalizm içinde demokratik çözümleri savunmak, bir aldatmaca, bir ütopya, bir karartma, bir erteleme vs. dir. Bu (görüş), Kijewski'nin bütün hatalarının gerçek kaynağıdır (….). Safsata (phrase), 'Gündemde olması gereken haklar değildir; fakat yüzyıllardır süregelen köleliğin yok edilmesidir!' şeklindedir. Böyle bir safsata (Kijewski'nin), kapitalizmle demokrasi ve demokrasi ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi hiç kavramadığını göstermektedir" (Lenin, 1972: 14).

KSH'lar konseptinin özüne yönelik olmayan daha ikincil eleştirilerle yaklaşımın içerdiği belirsizlikler ve boşluklar tematize edilmektedir. Bu kapsamda yöneltilen bir eleştiri, hakların geçerli olacağı çerçevenin ve hak iddialarının yöneltileceği muhatabın belirsiz olmasıdır (Hartmann ve Vogelskamp, 2008; Faist, 2007: 11 vd.). Bu itiraza göre geçmişte sosyal hak talepleri ulus devlete yöneltiliyor ve ulus devlet formu içinde ulusal düzlemde düzenleniyordu. Yeni dünya düzeninde haklar hangi merciler tarafından tanınacak ve garanti altına alınacak; çalışma ilişkileri alanında ortaya çıkan hak kayıplarının giderilmesini sağlayacak bir yönetim sistemi nasıl ve ne ölçüde oluşturulacaktır? Bu soruya farklı yanıtlar verilmektedir. Bir yaklaşıma göre uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe kurumsallaşmış ilişkilerin bir "dünya toplumu"nu veya bir "uluslararası toplumu" mümkün kıldığı yönünde tezler mevcuttur (Greve, 2010; Faist, 2007). Bir başka görüşe göre uluslararası düzlemde sosyal normların oluşturulmasında ulusal çalışma ilişkilerinin kurallaştırılması mantığının ve yöntemlerinin ötesinde yeni mekanizmalara ihtiyaç vardır (Dombois, 2005). Soruya verilen daha

genel yanıt ise, ulus devletlerin daha uzunca bir süre gerek iç, gerekse dış politikada önemli bir rol oynamaya devam edecekleri yönündedir (Butterwegge, Kutscha ve Berghahn, 1999; Rätz ve Lüdtke 2009; Reinicke ve Witte 1999). Ulusal ve uluslararası ölçekteki kurallaştırma süreçlerinin birlikteliğinin ya da uyumunun nasıl sağlanacağı ise tartışma konusudur.

Politik kavramlar, siyaset bilimi ve siyaset alanı için önem taşıyan fenomenlerin türünü, ayırıcı özelliklerini belirler. Genel olarak kavramların olabildiğince tek anlamlı olması ve içeriğini belirleyen bileşenlerin sürekli değişmemesi gerekse de, bu nitelikler, politik kavramlar için çoğunlukla geçerli değildir. Birçok kaynakta vurgulandığı gibi KSH kavramı da tek anlamlı olmayan ve içeriği henüz yeterince netleşmemiş bir kavramdır. Toplumsal bir talebi tanımlamaya yönelik bir kavram olarak, KSH'nın ne ifade ettiği, teori ile sosyal pratiğin, felsefe ile politikanın iki yönlü etkileşimi ve birbirini tamamlaması süreci içinde belirlenecek gibi görünmektedir (Novak, 2008). Küreselleşme karşıtı hareketleri toparlayıcı, birleştirici ve güçlendirici bir işlev üstlenebileceği umulan KSH yaklaşımının, somut anlamını da toplumsal pratik içinde kazanabileceği söylenebilir. Sosyal mücadelelerin uluslararası düzlemde birbiri ile ilişkilenmesi ve eş zamanlı olarak Dünyanın çeşitli ülkelerindeki yerel çabaların güçlenmesi sürecinde kavramın içeriği de netlik kazanabilir (a.k.).

KSH'lar konseptine yöneltilen bir başka itiraz, bu yaklaşımın ve mücadelenin küresel egemenler tarafından araçlaştırılması riskidir. Gerçekten de 1990'larda yalnızca BM, ILO gibi uluslararası kuruluşlar değil, Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi sermaye örgütleri de daha önce izledikleri katı liberal politikaları gözden geçirerek, sosyal adaletsizlikleri tematize etmeye yöneldiler ve küresel düzeyde kimi sosyal etiketli hedefler belirlemeye başladılar. Bu değişim, küresel ölçekte sosyal eşitsizliklerin olağanüstü ağırlaşmasına ve toplumsal tepkilerin yaygınlaşmasına bağlı olarak sözü edilen kuruluşların kendilerine meşruiyet sağlama kaygıları sonucu gündeme geldi.

1990'larda Dünya Bankası (DB) raporlarında gözlenmeye başlanan değişim, bankanın 2000'de yayımladığı Yoksullukla Mücadele başlıklı raporunda netlik kazandı. Bu raporda DB, küresel uyum sağlamak üzere "herkes için daha iyi bir Dünya" (2000:6) sloganı ile yoksulluğun azaltılmasını (2000: 11), kapsamlı bir gelişmenin siyasal ve hukuksal temellerinin oluşturulmasını (2000:15) istedi. Dünya Bankası'ndakine benzer biçimde IMF politikalarında da 1990'ların ortalarından itibaren bir farklılaşma mevcuttur (Deacon, 2006: 110 vd.). Örneğin IMF'nin çalışma raporlarında yeni liberal ortodoksluk içinde değerlendirilemeyecek görüşler ifade edilmiştir. Aynı şekilde Asya'daki finansal krizin IMF'yi şu anki sosyal politikalarının yeterliliği üzerinde ciddi bir şekilde düşünmeye ittiğine dair kanıtlar vardır (Deacon, 2006: 115).

2000'li yıllarda küresel sosyal normlar ve hedefler oluşturma konusuna DB ve IMF gibi kuruluşlarla birlikte ABD'deki ve Avrupa'daki birtakım çok uluslu şirketler de ilgi göstermeye başladı. Uluslar üstü iş anlaşmaları ile bağlayıcı olmayan bazı sosyal standartlar oluşturuldu (Faist, 2007: 10; Dombois, 2006). Sözde sosyal amaçlı olan bu çabalar, çok uluslu işletmelerin halkla ilişkiler ve pazarlama faaliyetleri içinde değerlendirilebilir.

İnsan hakları söylemini emperyalist dünya düzenini meşrulaştırmak üzere kullanan yeni liberal hegemonyanın küresel ölçekte sosyal haklar söylemini de sahiplenmeye çalışması şaşırtıcı değildir. "Kavramların ele geçirilmesi", dejenere edilmesi, içeriğinin yeniden belirlenmesi (Hippler, 2004), küreselleşme çağının ideolojik mücadele yöntemlerinden birisidir. Alman

politikacı Heiner Geissler, daha 1970'li yıllarda bu kavganın önemini ve gerekçelerini açıkça dile getirmişti. Onun örneği "dayanışma" kavramıydı. Diyordu ki, "Dayanışma kavramı sol bir kavram olarak kalmamalıdır. Dinsel motifler yardımıyla muhafazakar gerekçelendirme modellerinin bir bileşeni haline getirilmelidir. (…) Sol düşünceye ait kavramların ele geçirilmesi ve bu arada kavramın ima ettiği özün değiştirilmesi başarıldığında, artık demode olmuş bir çıkmazdan kurtulmak mümkün olacak ve sol kimliğin merkezi öğeleri yıkıma uğrayacaktır" (akt: Hippler, 2004). Hippler'in deyişiyle siyaset bilimi alanında yaratılan "terminolojik hegemonya", toplumsal koşulları daha isabetli olarak belirlemeye ve analiz etmeye değil; küresel sistemi yönetenlerin güçlerini pekiştirmesine ve meşruiyet arayışlarına hizmet ediyor. (Küresel) sosyal hakların da yaratılan kavram kaosundan fazlasıyla nasibini alması doğaldır. Buna karşı alınabilecek en iyi önlem, gerek akademik çalışmalarla, gerekse sosyal hakların anlamı ve işlevleri konusunda başta sosyal hakların özneleri olan işçiler, sendikalar olmak üzere, toplumun aydınlatılmasına yönelik çabaların yoğunlaştırılmasıdır. Sadece doğru yanıtların oluşturulması değil, bu yanıtların topluma duyurulabilmesi de yaşamsal önemdedir.

III. TÜRKİYE'DE (KÜRESEL) SOSYAL HAKLARIN İKLİMİ

Türkiye, çok sayıda ILO sözleşmesinin yanı sıra 1948 tarihli İHEB'nden sonra, BM Genel Kurulu'nun 1966'da kabul edip onaya açtığı, Ocak 1976'da yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi 15 Ağustos 2000'de imzaladı ve Sözleşme 11.08.2003'de yürürlüğe girdi. Bu Sözleşme, İHEB'den daha kapsamlı, ayrıntılı ve geniş bir liste olarak, Evrensel Bildirgeyi izleyen yıllarda bölgesel ve evrensel ölçeklerde kabul edilen başka belgelerde de yer alan sosyal hakları güvenceye almıştır (Gülmez, 2007: 30). Sözleşme'nin Maddi Haklar başlıklı 3. Bölümünde çalışma hakkı, adil ve uygun işte çalışma şartları, sendikal haklar, sosyal sigorta haklarını da içeren sosyal güvenlik hakkı ve ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması hakları düzenlenmektedir. Aynı bölümde yer alan 11. madde, "herkesin kendisi ve ailesi için insanlık onuruna uygun bir yaşam standardına sahip olma hakkını" düzenlemektedir. Madde metnine göre "Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir." Bu madde insan hakları anlayışıyla düzenlenmiş; herhangi bir önkoşula bağlı olmaksızın bu hakları bütün insanlara tanımıştır.

Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nı 1961'de imzalayan ilk 16 ülkeden birisiydi. Şart'ın onaylanıp yürürlüğe girmesi ise 28 yıl sonra 1989'da önemli maddelere çekince konularak mümkün olabildi. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı da (GGASŞ) çok az çekinceyle onay işlemleri tamamlandıktan sonra 1.8.2007'de yürürlüğe girdi. GGASŞ ile Avrupa Sosyal Şartı ve ek protokollerle güvence altına alınan sosyal haklara yeni haklar eklendi (Gülmez, 2007). 1982 Anayasası ile önemli ölçüde kısıtlansa da 1961 Anayasası'ndan bu yana anayasal düzlemde de temel sosyal haklar tanınmış ve garanti altına alınmıştır (Kaboğlu, 2010).

Türkiye'de hukuk sistemi içinde sosyal hakların tanınmış olmasına rağmen, geç, bağımlı ve cılız sanayileşmenin doğurduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlar ve yetersizlikler sonucu sosyal haklar hiçbir zaman gerçek anlamda hayata geçirilemedi. 1980'den başlayarak Türkiye'nin yeni dünya düzenine bir çevre ülkesi olarak eklemlenmesi sürecinde sosyal haklar iyice zayıflatıldı. 1980'lerden bu yana izlenen yeni liberal politikalarla sosyal haklar, bir yandan işsizliğin, yoksulluğun, eğreti/düzensiz/kayıt dışı çalışmanın yaygınlaşması, sendikal örgütlen-

menin ve temsilin zayıflaması; bir yandan da reform adı altında sağlıkta, sosyal güvenlikte, eğitimde gerçekleşen piyasalaştırma sonucu tamamen kullanılamaz hale geldi.

Ağırlaşan ve çeşitlenen sosyal haksızlıkların boyutlarının ortaya konulması, ulusal ve uluslararası düzlemde sosyal hakların gerekliliğinin sosyolojik, sosyal politik, hukuki ve felsefi argümanlarla temellendirilmesi ve toplumda sosyal haklar bilincinin ve talebinin güçlendirilmesi gereğinin vurgulanması, Türkiye'de sosyal haklar alanındaki akademik çalışmaların ana temalarını oluşturmaktadır. Sosyal haksızlıklarla mücadelede uluslararası dayanışma ve işbirliğinin önemi de, küresel sosyal haklar tartışması da pek az gündemdedir. Bu kuşkusuz, küresel sosyal haklar talebinin toplumda hiç gündemde olmayışı ile de ilişkilidir.

Açıktır ki ancak ücretlilerin, işsizlerin ve diğer emekçilerin güçlü, sürekli ve örgütlü talebi sosyal haksızlıkların azaltılmasına katkıda bulunabilir. Türkiye'de sosyal haklara asıl sahip çıkması gereken işçi ve emekçi sınıfların siyasal ve toplumsal örgütlenme düzeyi yetersiz; sosyal haklar bilinci ve talebi çok zayıftır. Sendika üyesi ve özellikle toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısının, grevde geçen işgünü toplamının ve greve katılan işçi sayısının 1990'lı yıllardan bu yana önceki yıllara kıyasla önemli ölçüde gerilediği bilinmektedir (Mütevellioğlu ve Işık, 2009).

Türkiye'de işçilerin ve işsizlerin sosyal haklar bilinci ve talebi konusunda fikir veren pek az ampirik araştırma bulgusuna sahibiz. 2010'da Antalya'da İŞ-KUR'a kayıtlı işsizlerden tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 610 kişi ile gerçekleştirilen bir araştırmaya göre işsizlerin %59,5'i, işi olan yurttaşlarla eşit haklara sahip olmadığı görüşündedir. Buna karşılık, işsizliğin en kötü tarafının ne olduğuna ilişkin açık uçlu soruya işsizlerin yalnızca %1,7'si "sosyal haklardan yoksun olma" yanıtını vermiştir. Sağlık güvencesinin ve/veya sigortasının olmayışından söz edenler de (%0,8) dikkate alındığında, ancak %2,6'lık bir kesimin, işsizlikle sosyal haklardan yoksunluk arasında dolaysız bir ilişki kurduğu görülmektedir (Mütevellioğlu ve Çizel, 2010: 295-6).

Diğer taraftan sol düşünceye ait kavramların ve fikirlerin muhafazakar bir bakış açısıyla değişime uğratılıp sahiplenilmesi, Türkiye'de de yaşanılan bir süreçtir. Son on yılın seçim sonuçları emekçi kitlelerin hızla muhafazakarlaştığını, yeni liberalizmin dinsel motiflerle desteklenmiş alaturka versiyonunun yoksul sınıfları büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede değişik toplumsal hareketlerin ve inisiyatiflerin KSH kavramını bir mücadele hedefi olarak benimsemesi, politik perspektiflerindeki farklılıklara rağmen birbirlerine yakınlaştıklarını ve ortak bir hedefte buluşabildiklerini göstermektedir. Bizde farklı sol gruplar arasında ancak Tekel direnişi gibi bir eylemin desteklenmesi esnasında geçici bir ortak payda oluşabilmektedir. Sosyal hakların işlevleri, dolayısıyla sosyal haklar talebi dahi, yeni liberal küreselleşme karşıtı değişik sol çevreler tarafından farklı yorumlanmakta ve farklılaşmalar birbirini yadsıma noktasına kadar gelebilmektedir.

SONUÇ

KSH yaklaşımı ve talebi, küresel ölçekteki köklü dönüşüme, bu dönüşüm içinde derinleşen sosyal eşitsizliklere bir tepki olarak doğdu. Sosyal hakların herkes için ve koşulsuz talep edilmesini ve kazanılmasını ifade eden KSH yaklaşımı, sıkı bir biçimde insan haklarının düşünce ve mücadele geleneğine dayanıyor. Bu yaklaşım ve talep, küresel ölçekteki sosyal

sorunlara ve sosyal hak ihlallerine ve bunları sürdürme misyonunu yerine getiren küresel hegemonyaya karşı uluslararası dayanışma ve mücadele çağrısını da içinde taşıyor.

Türkiye'de sosyal hak ihlallerinin azaltılması için yeni mücadele perspektiflerinin oluşturulması ve yakınma ya da savunma pozisyonundan öteye geçilebilmesi için, gerek akademik düzlemde, gerekse politika alanında uluslararası işbirliğinin ve dayanışmanın geliştirilmesi yaşamsal önem taşıyor. Çünkü sosyal haklar üzerine düşünmek ve harekete geçmek, ulusal düzlemle sınırlı bir perspektifle yetinilmemesini gerektiriyor. Uluslararası işbirliği ve dayanışmanın geliştirilmesi, ulusal bağlamın yanı sıra küresel bağlamın da dikkate alınması, sosyal haklar üzerine yeni analizler yapabilmeye, ulaşılabilir hedefler önerebilmeye, mücadele cesaretini ve gücünü geliştirmeye katkıda bulunabilir. Sosyal hakların iklimine ilişkin yukarda kısaca değinilen göstergeler, bu katkının Türkiye'de verilen sosyal haklar mücadelesi için özellikle değerli olacağına işaret ediyor.

İşçi ve emekçilerin ağırlaşan yaşam ve çalışma koşullarını, derinleşen sosyal haksızlıkları tematize etmenin ötesinde, emekçilerin yaşamsal taleplerini ifade etmek ve bu talepler için toplumsal mücadeleleri güçlendirmenin yollarını aramak, eşitlikçi toplumsal hareketlerin temel ekseninde yer almak zorundadır. Yalnızca emekçi sınıfların gücü, bilinci, özgüveni ve örgütlülüğü, hak talepleri yolunda verdikleri mücadele sürecinde yükseldiği için değil; sol düşünce, doğası gereği insanın ve onun gönencinin merkeze alınmasını gerektirdiği için.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Raporlar

Altvater Elmar, 2006, **Das Ende des Kapitalismus wie wir ihn kennen**, **Eine radikale Kapitalismuskritik**, 3. Auflage, Verlag Westfälisches Dampfboot, Münster.

Altvater Elmar, Mahnkopf Birgit, 2007, **Grenzen der Globalisierung** : Ökonomie, Ökologie und Politik in der Weltgesellschaft, 7. Auflage, Verlag Westfälisches Dampfboot, Münster.

Bischoff Joachim, 2006, Allgemeines Grundeinkommen Fundament für soziale Sicherheit? VSA Verlag, Hamburg.

Buğra Ayşe, Keyder Çağlar (edit.), 2007, **Bir temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,** İstanbul, İletişim Yayınları.

Butterwegge, Christoph, Kutscha, Martin, Berghahn, Sabine (edit.), 1999, **Herrschaft des Marktes? – Abschied vom Staat? Folgen neoliberaler Modernisierung für Gesellschaft, Recht und Politik,** Nomos Verlagsgesellschaft, Baden- Baden.

Haug Christoph, Maier Rudi, Schröder Berit (edit.), 2008, **Kampf um Teilhabe: Akteure, Orte, Strategien.** Hamburg: VSA.

Rätz Werner, Lüdtke Horst, 2009, **Sozialstaat oder: Globale Soziale Rechte?** Attac Basis Texte, VSA Verlag

DB (Dünya Bankası), 2000, **Bekämpfung der Armut, Weltentwicklungsbericht 2000/2001,** http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/Geroverv.pdf

Gülmez, Mesut, 2004, **Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması,** Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını.

ILO, 2004, **Eine faire Globalisierung: Die Rolle der IAO** Internationale Arbeitskonferenz, 92. Tagung, http://www.ilo.org/public/german/standards/relm/ilc/ilc92/pdf/adhoc.pdf -2_

ILO, 2008, **Erklärung der IAO ü. soziale Gerechtigkeit f. eine faire Globalisierung** http://www.ilo.org/public/german/region/eurpro/bonn/download/ilodeclaration2008.pdf

ILO, 2009, **Überwindung der Krise: Ein globaler Pakt für Beschäftigung**, (98. I. Arbeitskonferenz), http://www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/ ilo_beschaeftigungspakt .pdf?_blob=publicationFile

Opielka, Michael, Georg Vobruba (edit.),1986, Das garantierte Grundeinkommen Entwicklung und Perspektiven einer Forderung, Frankfurt/M, Fischer V.

Oehrlein Brigitte, Klautke Roland, (edit), 2008, **Globale Soziale Rechte- Zur emanzipatorischen Aneignung universaler Menschenrechte,** VSA Verlag, Hamburg.

Sen Amartya, 2000, **Ökonomie für den Menschen- Wege zur Gerechtigkeit und Solidarität in der Marktwirtschaft,** München, Wien: Carl Hansa Verlag.

Makale ve Bildiriler

Altvater Elmar ve Brunnengraeber Achim, 2002, NGOs im Spannungsfeld von Lobbyarbeit und öffentlichem Protest, Aus Politik und Zeitgeschichte (APUZ), B-6-7, s. 6-14.

Blaschke Ronald, 2008, Bedingungsloses Grundeinkommen versus Grundsicherung. rls – Standpunkte 15 http://www.rosalux.de/cms/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Standpunkte_0815.pdf

Blaschke Ronald, 2007, Grundeinkommen und Globale Soziale Rechte, http://www.bewegungsdiskurs.de/texte/thesen/Thesenpapier_3_Blaschke.rtf

Brie Michael ve Klein Dieter, 2004, Die Wege–Revolution, Reform, Transformation -marxistisch inspirierte Überlegungen- in Thesen zu einer internationalen Konferenz, www.rosalux.de

Dieckmann Martin, 2000, Die Moral von der Geschicht' Vom individuellen Abwehrecht zum Entfaltungsrecht? Express 11-12/2000, http://www.bewegungsdiskurs.de/texte/gsr/Abwehrrecht_Entfaltungsrecht_Dieckmann.rtf

Deacon Bob, 2006, Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Bir Refaha Tehdit, in: Ayşe Buğra, Çağlar Keyder (Edit.), **Sosyal Politika Yazıları,** 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 101-156.

Demirovic Alex, 2007, Globale soziale Rechte und Menschenrechte – wohin führen sie? http://www.bewegungsdiskurs.de/texte/thesen/Thesenpapier[8]Demirovic.rtf.

Dombois Rainer, 2005, Auf dem Wege zur Globalisierung sozialer Rechte? www.iaw.uni-bremen.de/downloads/Dombois-Auf-dem-Weg-Rechte.pdf.

DSF (Dünya Sosyal Forumu), 2002, Erklärung der sozialen Bewegungen in Porto Alegre, www.sozialismus-von-unten.de/archiv/text/portoalegre

DSF, 2009, Themenschwerpunkte d.WSF 2009 http://www.weltsozialforum.org/meldungen/news.2009.6/

DSF, 2011, http://www.weltsozialforum.org/2011/index.html

Erdoğdu Seyhan, 2007, Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Çalışma Örgütü - ILO, Prof. Dr. Cahit Talas Anısına- **Güncel Sosyal Politika Tartışmaları** (Der: B. C.Ataman), Ankara: SPAUM A.Ü.SBF Y., s. 285- 313.

Faist Thomas, 2007, The Transnational Social Question: Social Rights and Citizenship in a Global Context, Working Papers, No. 14, COMCAD (Center on Migration, Citizenship and Development), Bielefeld.

Gehrig Thomas, 2004, Vom Einbau des Gegenprinzips. Alternative Sozialpolitik im Kontext, in: **Grundrisse**-11, S.18-26 www.grundrisse.net/PDF/grundrisse_11.pdf

Gülmez Mesut, 2007, "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartına Uyum Sağlayabilecek miyiz?", **Çalışma ve Toplum**, 2007 / 1, Sayı 12, s. 27-52.

Gülmez Mesut, 2009, İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar, **Uluslar arası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Belediye-İş Sendikası, Ankara, s. 3-17.

Greve Jens, 2010, Globale Ungleichheit: Weltgesellschaftliche Perspektiven. in: Berliner Journal für Soziologie 20, 1/10, s. 65-87.

Haug Christoph, Maier Rudi, Schröder Berit, 2008, Gesellschaft im Wandel – Kämpfe im Wandel, in: Christoph Haug, Rudi Maier und Berit Schröder (Edit.), Kampf um Teilhabe: Akteure, Orte, Strategien, Hamburg, VSA. s. 7–18.

Hamm Brigitte, Nuscheler Franz, 1995, Zur Universalität der Menschenrechte, INEF-Report 11 http://inef.uni-due.de/cms/files/report11.pdf

Hartmann Detlef, Vogelskamp Dirk, 2008, Die "globalen sozialen Rechte" – ein Unterwerfungsdiskurs. www.materialien.org/texte/papers/GSRUnterwerfung.pdf

Hippler Jochen, 2004, Streit um Begriffe, Anti-Atom-Aktuell, Nr. 153,Juli/2004, www.anti-atom-aktuell.de/archiv/153/153streitumbegriffe.

Kaboğlu İbrahim Ö. , 2009, "Küresel Sosyal Hak İhtiyacı", **Radikal,** 15 Ekim.

Kaboğlu İbrahim Ö. , 2010, "Anayasada Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları", **Sosyal Haklar Sempozyumu 2, Bildiriler**, İstanbul: Petrol-İş Yay., s. 43-60.

Kapar Recep, 2009, Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesi, **Çalışma ve Toplum**, S. 23 (2009/4), s. 61-77.

Kuhn Armin, 2009, Globale Soziale Rechte Zur emanzipatorischen Aneignung universaler Menschenrechte **Das Argument**, Nr. 282, Jg. 51, Heft 4/2009, www.argument.de, www.inkrit.de/argument

Lenin W.I, 1972, Antwort an P. Kijewski, in: **Lenin Werke, Band 23**, Dietz Verlag, Berlin, S.11-17 7

Motte Jochen, 2010, Entwicklungen u. Herausforderungen im Bereich d. enschenrechtsschutzes seit der Wiener MR-konferenz 1993 in zivilgesellschaftlicher Perspektive in: **Utz Britta (edit), Handbuch der Menschenrechtsarbeit** S. 15-21, http://library.fes.de/pdf-files/iez/07633.pdf

Mütevellioğlu Nergis, 2009, Sosyal Haklar ve Emeğin Meta Niteliğinin Sınırlandırılması, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler**, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayınları, s. 141-152.

Mütevellioğlu Nergis, Işık Sayım, 2009, Türkiye'de Neoliberal Dönüşümün Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm** (Edit: N. Mütevellioğlu, S. Sönmez), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2009, s. 159-204.

Mütevellioğlu Nergis, Çizel B. Rabia, 2010, İşsizlik ve Sosyal Haklar: Bir Alan Araştırmasının Bulguları, **İkinci Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiriler,** İstanbul: Petrol-İş Sendikası Yayınları, s. 279-298.

Nowak Iris, 2008, Recht auf Bedürfnisbefriedigung-durch wenn? Globale soziale Rechte und alternative Lebensformen www.linksnet.de/de/artikel/21029

Oehrlein Brigitte, 2008, Politische Bedeutung des Konzepts Globale Soziale Rechte, in: Roland Klautke, Brigitte Oehrlein (Edit.), **Globale Soziale Rechte. Zur emanzipatorischen Aneignung universaler Menschenrechte,** VSA Verlag, Hamburg , s. 10-29.

Özbek Nadir, 2007, Refah Devletinin Krizi ve Yeni Sosyal Politika Önerileri, **Mesele Kitap Dergisi** Sayı: 11, Kasım, s. 43-46.

Özdek Yasemin, 2002, "Küresel yoksulluk ve küresel şiddet kıskacında insan hakları," **Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları** (Edit: Y. Özdek), Ankara: TODAİE Yayını, s. 1-44

Rätz Werner, Seibert Thomas, 2005, Fünfzehn Thesen zur vorläufigen Beantwortung der Frage, wie man in nahezu aussichtsloser Lage wenigstens eine andere Richtung einschlägt http://www.globale-soziale-rechte.de/index.php?id=34

Reinicke Wolfgang, Witte Jan Martin, 1999, Globalisierung, Souveränität und internationale Ordnungspolitik, Andreas Busch und Thomas Plümper (edit.), **Nationaler Staat und internationale Wirtschaft**, Nomos, Baden-Baden, s. 339-366.

Samsa Gregor, 2006, Hype oder kommunistisches Szenario? Globale Rechte im Spannungsfeld von Utopie, sozialen Kämpfen und positivem Recht A**nalyse und kritik -** www.globale-soziale-rechte.de/index.php?id=33

Seibert Thomas, Schröder Berit, Loeber Katherina, 2005, Diskussionspapier Globale Soziale Rechte, www.bewegungsdiskurs.de/texte/.../Disk_GSR_Seibert_Schroeder_Loeber.rtf

Somel Cem, Atılgan Gökhan, 2003, Üçüncü Dünya Sosyal Forumu: İzlenimler, Değerlendirmeler, **Praksis** 9, s. 443 – 457.

Waidhofer Gerald, 2007, Globale soziale Rechte oder sozialistische Revolution? www.arbeitermacht.de/rm/rm37/globalerechte.htm

HAKEM DEĞERLENDİRMESİNDEN GEÇEN BİLDİRİLER

TEORİDEN PRATİĞE;
SOSYAL HAKLARIN DAVA EDİLEBİLİRLİĞİ

Gökhan Candoğan
Avukat

ÖZET

İnsan hakları kuramının en çok tartışmalı alanı olan sosyal haklara yönelik eleştirilerden biri, bu hakların sübjektif hak karakteri taşımaması ve içeriğinin belirsiz olması gibi gerekçelerle, "dava edilebilir olma" niteliğini taşımamasıdır. Liberal öğretiye bağlı yazarlar, sosyal hakların soyut ve dava edilebilir nitelikte olmaması karşısında, tali nitelikte olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın, sosyal haklara anayasalarında yer veren demokratik hukuk devletlerinde, bu haklara ulaşma amacıyla hukuk yollarına başvurma eğiliminin son yıllarda giderek arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede, çalışmamızda, öncelikle "dava edilebilirlik" kavramının teknik olarak dava açabilme hakkından öte bir anlam taşıdığı, adil yargılanma hakkına uygun bir sürecin sonunda etkili sonuçlara ulaşma şansı olmaksızın sosyal hakların "dava edilebilir" nitelikte sayılamayacağı ifade edilecektir. Ardından da, son zamanlarda sosyal haklara yönelik olarak açılmış davalardan örnekler verilerek, sosyal hakların dava edilebilirliği konusunda, bu örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal haklar, sosyal hakların dava edilebilirliği, adil yargılanma hakkı

ABSTRACT

Social rights are the most controversial domain of the human rights theory. One of the criticisms against these rights is that they are not "justiciable" on the grounds that they do not possess a character as a subjective right and their substance is unspecific. Authors attached to the liberal doctrine claim that social rights are secondary in nature as they are abstract and not justiciable. However, it would not be wrong to say that recently, in democratic states governed by the rule of law, the tendency to apply legal means in order to access these rights is on the rise. In this context, this article suggests that the concept of "justiciability" technically goes beyond the right to litigation and that social rights cannot be deemed "justiciable" if there is no chance to obtain effective remedies following a process that is consistent with the right to fair trial. Subsequently, this claim is illustrated by recent cases opened to access social rights, followed by an evaluation about the justiciability of social rights based on these examples.

Key Words: Social Rights, justiciability of social rights, the right to fair trial

GİRİŞ

Sosyal hakları, toplumun "umuda en çok ihtiyaç duyan" kesimine yönelik hak demeti olarak görebiliriz. Bireyi "insan" olarak kabul eden birinci kuşak insan hakları, varlığı kabul edilen bu bireyin "insan onuruna yaraşır" bir yaşama ulaşmasına yönelik sosyal haklar ile bütünleşmeksizin bir anlam ifade etmeyecektir. İnsan haklarını bir bütün olarak gören / kabul eden bu anlayış, liberal öğreti tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Hayek'e göre,*"..köylülere, Eskimolara ve hatta Himalaya'nın Kar adamına 'ücretli periyodik tatil'i garanti eden bir 'evrensel hak' anlayışı tümüyle saçmalıktır.*." (aktaran Uygun, 2000: 35)

Uluslararası literatürde, sosyal hakları tali kabul eden liberal anlayışı çerçevesinde, sosyal hakların "dava edilemez" olduğu tezinin üç dayanağı olduğu ileri sürülmektedir (Porter, 2007, 1). Bunlardan birincisi, sosyal hakların medeni ve siyasi haklardan özü itibariyle farklı olduğu, açık / belirgin ve hukuken tanımlanabilir olmadığıdır. İkinci olarak, seçimle gelmeyen yargı organlarının, seçilerek gelen hükümet organları tarafından belirlenen sosyal ve ekonomik politikaya davalar yoluyla müdahale etmelerinin demokrasiye ve kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olduğu ileri sürülmektedir. Üçüncü olarak da, sosyal ve ekonomik hakların karmaşık konularının, kaynak tahsisi temelinde ele almak anlamına geldiği, yargı organlarının böylesi bir alanda yargılama yapma yetkinliğine sahip olmadıkları savunulmaktadır.

Bu iddiaları değerlendiren Porter; demokrasi için insan hakları tanımının daraltıcı değil, genişletici bir role sahip olduğu temelinde soruna yaklaşmak gerektiğini, azınlık haklarının yargısal gözetimi yoluyla zayıf ve incinebilir grupların haklarının ihlal edilmemesine güvence sağlanmasının demokrasiyi geliştirdiği göz önüne alındığında, aynı gerekçe / hedefle gıda, barınma, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi sosyal hakların da yargısal güvenceye sahip olması gerektiğini, nitekim, BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Kültürel Komitesinin ".. *bu alandaki sorumluluklarını göz ardı etmeleri, Mahkemelerin savunmasız ve dezavantajlı grupların haklarını koruma kapasitelerini büyük ölçüde gölgeleyecektir.*." ifadesiyle "dava edilebilirliğin" önemini gösterdiğini belirtmiştir. (Porter, 2007, 2-5) Kaldı ki, Mahkemelerin sosyal ve ekonomik haklar konusundaki yargılama yetkilerinin varlığının, sosyal programları oluşturma / tasarlama işlevini üzerlerine aldıkları anlamına gelmediği, yargı yetkisi içinde yer alan, hak ihlali iddialarını dinleyip hükme bağlayabilmeleri anlamına geldiği vurgulanmalıdır.

Sosyal hakların dava edilebilirliği konusunda, İngiltere ve Güney Afrika karşılaştırmalı incelemesi yapan Georgina, dava edilemezlik tezine dayanak gösterilen üç gerekçeye de cevap verirken, medeni ve siyasi hakların da gerçekleşmesi için kaynak tahsisi gerektirdiğini (seçimlerde yurttaşların seçim sandıklarına ulaşabilmelerini, seçimin şeffaf ve adil olması sağlama için pozitif yükümlülükler üstlenme gibi) belirterek, dava edilebilirlik tezini desteklemiştir. (Georgiana, 2010: 8-10)

Sosyal hakların dava edilebilirliği konusu uluslararası alanda belirgin olarak ana tartışma noktalarından birisi olmaya başlarken, ne yazık ki ülkemizde, özellikle akademik çalışmalar oldukça yetersizdir. Sosyal hak tartışmasının ana ekseni olan küreselleşme ve özelleştirme işlemlerinin yoğun bir şekilde yaşama geçirildiği ülkemizde, siyasal söylem bazında "sosyal devlet" üzerinden bir tartışma olmakla beraber, yargılama pratiğinde giderek artan davalara rağmen, bu davaları ele alan, sosyal hak kuramı içerisinde tanımlayan, yol ve yön gösterici çalışma neredeyse yok gibidir.

Sosyal hakka dair çalışmalarında, Algan (Algan, 2007) ve Bulut (Bulut, 2009) "dava edilebilirlik" kavramı dahil olmak üzere konuyu tartışmış olmakla beraber, dava edilebilirlik tartışmasının yargı pratiğine yansıması noktasında "yoğunlaşmış" bir tartışmaya ihtiyaç vardır.

Bu eksiklikten yola çıkarak, çalışmamızda, sosyal hakların yargı pratiğine değinilerek, ihtiyaç duyulan teorik / akademik alt yapı işaret edilerek, önümüzdeki dönemde açılabilecek / olası yeni sosyal hak davalarının tasarımına katkıda bulunulmak istenmiştir.

I. SOSYAL HAKLAR LİSTESİ

Sosyal haklara yönelik listeleme çabası, belirli anlamda sınırlandırma anlamına gelmekle beraber (Bulut, 2009: 72), genel kabul gören metinler / sözleşmeler ile kabul edilen hakları ifade etmek yerinde olacaktır.

Talas, sosyal hakları, dönemin diliyle; *iş hakkı, toplanma ve dernek kurma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eşit ücret hakkı, asgari ücret, normal çalışma müddetleri hakkı, ücretli izin hakkı, kadın ve çocukların hususi himaye görme hakkı, ailenin himayesi, grev hakkı ve kollektif müzakere hakkı* olarak saymıştır. (Talas, 1956, 287-302)

Avrupa Sosyal Şartı'nın geliştirilmesi temelinde hazırlanan ve Avrupa Konseyi tarafından 3 Mayıs 1996 tarihinde kabul edilen (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı ile imzacı devletler; haklarının, yaşam standartlarını ve sosyal refah düzeyini yükseltmek için, Sözleşme'nin II.bölümünde sayılan aşağıdaki hakların Sözleşme ile belirlenen asgari bölümünü sağlamayı kabul ve taahhüt etmişlerdir:

- Çalışma hakkı
- Adil çalışma koşulları hakkı
- Güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı
- Adil bir ücret hakkı
- Örgütlenme hakkı
- Toplu pazarlık hakkı
- Çocukların ve gençlerin korunması hakkı
- Çalışan kadınların analığının korunması hakkı
- Mesleğe yöneltilme hakkı
- Mesleki eğitim hakkı
- Sağlığın korunması hakkı
- Sosyal Güvenlik hakkı
- Sosyal ve tıbbi yardım hakkı
- Sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı
- Özürlülerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı
- Ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı
- Çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı
- Diğer âkit tarafların ülkelerinde gelir getirici bir iş edinme hakkı

- Çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı
- İstihdam ve meslek konularında cinsiyete dayalı ayrım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı
- Bilgilendirilme ve danışılma hakkı
- Çalışma koşullarının ve çalışma ortamının düzenlenmesine ve iyileştirilmesine katılma hakkı
- Yaşlıların sosyal korunma hakkı
- İş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkı
- İşverenlerinin iflası halinde çalışanların haklarının korunması hakkı
- Onurlu çalışma hakkı
- Ailevi sorumlulukları olan çalışanların fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı
- Çalışanların temsilcilerinin işletmede korunma ve kolaylıklardan yararlanma hakkı
- Çalışanların toplu işten çıkarma sürecinde bilgilendirilme ve danışılma hakkı
- Toplumsal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkı
- Konut hakkı

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli toplantısında alınan kararla kabul edilen, Türkiye'nin 15 Ağustos 2000 tarihinde imzaladığı ve 10.07.2003 tarih ve 5923 sayılı Kanun ile onayladığı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin "maddi haklar" başlıklı bölümünde de, aşağıdaki sosyal haklar güvenceye alınmıştır:

- Çalışma hakkı,
- Adil ve uygun işte çalışma şartları,
- Sendikal haklar,
- Sosyal güvenlik hakkı,
- Ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması,
- Yaşama standartı hakkı,
- Sağlık standartı hakkı,
- Eğitim hakkı,
- Zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğü,
- Kültürel yaşama katılma hakkı.

Bu iki uluslararası belgede yer alan sosyal haklar listesi, öğretide de genellikle kabul edilmektedir (Bulut, 2009: 72-vd). Öte yandan, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafından hazırlatılan Anayasa Raporunda da, *"..Yeni Anayasada güvenceye alınması gereken sosyal haklar listesi, yukarıda değinilen sözleşmeler temelinde belirlenmelidir. Özellikle, bu alandaki en yeni sözleşme olan vet küreselleşme yıllarında belgelere yazılan yeni sosyal hakları da içeren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı temel alınmalıdır..."* (DİSK, 2009:46) ifadeleri ile Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda (GG ASŞ) yer alan/sayılan sosyal hakların yeni Anayasa açısından temel alınabileceği ortaya konulmuştur.

II. DAVA EDİLEBİLİRLİĞİN TANIMLANMASI

Çalışmamız açısından "dava edilebilirlik" kavramının tanımlanması, daha doğrusu, içeriğinin belirlenmesi önemlidir. Zira, dava hakkı olmayan hak alanlarının açık bir şekilde belirlenmesi ve böylelikle dava açılabilir haklar ile ilgili fiili durumun açıklanması gerekmektedir.

Algan, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile kişisel ve siyasal haklar arasındaki farklılık iddiası temelinde ele aldığı dava edilebilirliği şöyle tanımlamaktadır: "*İngilizce'de 'justiciability' biçiminde ifadesini bulan terim, bir hakkın yargı organlarının ya da benzer bir işlevi yerine getiren diğer organların incelemesine konu edilebilmesi yeteneği*" (Algan, 2007: 143-144)

Kanımızca, "dava edilebilirlik" sorununu "iş hukuku" ve "idare hukuku" olarak iki alt başlıkta incelemek, daha doğru olacaktır. Sosyal haklar ile ilgili yasal süreçlerde, davalı, yani, dava edilen konumunda ya bir işveren ya da bir kamu kurumu / idare olacaktır. Bazı durumlarda ise, kamu işvereni sıfatıyla idareye karşı iş hukuku çerçevesinde İş Mahkemelerinde dava açılması da söz konusudur. Sonuçta, sosyal hak ile ilgili davalar, özel hukuk tüzelkişisi konumundaki işverenlere karşı her durumda İş Mahkemelerinde açılırken, kamu tüzelkişisi / idareye karşı açılan davalar, dava ve uyuşmazlığın niteliğine göre idari yargı organları (idare mahkemeleri ile Danıştay) ve / veya iş mahkemesinde açılacaktır.

Bu ayrımın doğrudan sonuçları / etkileri vardır. Anayasamızın "hak arama hürriyeti" başlıklı 36. maddesinde, hak arama özgürlüğü şöyle tanımlanmıştır:

> *"Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.* [(1)]
>
> *Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz."*

Anayasa'nın "yargı yolu" başlıklı 125. maddesinde ise, kural olarak idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı dava açılabileceği ifade edilmiştir. Bu kuralın istisnaları da, Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile (örneğin rektör ataması gibi) Yüksek Askeri Şura'nın, terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme işlemleri dışındaki işlemleri olarak açıkça tanımlanmıştır.

Bu hükümlere göre, idare hukukunda, yukarıda belirtilen iki istisna dışında, her tür idare işlemine / kararına karşı dava açma hakkı mevcuttur. Yani, Anayasa ve usulüne uygun olarak kabul edilip onaylanmış temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmeler ile tanınan sosyal haklara dair kesin / icrai nitelik taşıyan tüm idare kararlarına / işlemlerine karşı, idari yargı organlarında dava açma hakkı mevcuttur.

Buna karşın, iş hukukunda, işverene karşı açılabilecek sosyal hak davalarında, en azından uygulamada, sınırlamalar mevcuttur. Örneğin, yasal bir düzenleme ile kabul edilinceye kadar -ki belli koşullara dayalı olarak kabul edilmiştir- işverenin iş akdinin feshine dair kararlarına karşı işe iade istemli dava açma hakkı uygulamaya geçememiştir. Yani, idare hukukunda, dava edilebilirlik esas olup bu konuda özel bir yasa hükmüne ihtiyaç duyulmazken, iş hukuku uygulamasında yasa hükmü ile tanımlanmış hak ve uyuşmazlıkların dava konusu edilebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu ayrım, sosyal hakların devletin "pozitif edimini" gerektiren haklar ya da "isteme hakları" olarak görülmesi ile de ilişkili düşünülebilir. Geleneksel insan hakları öğretisindeki hakim görüş, sosyal hakların temel niteliğinin, devlete pozitif edimde bulunma yükümlülüğü getiren haklar olduğudur. Sosyal hakların, kişi haklarından farklı olarak, hak sahiplerine yargı organları önünde dava açma olanağı veren sübjektif haklar niteliği taşımadığını ileri süren hakim görüş, özellikle 1990'lı yıllardan bu yana uluslararası insan hakları öğretisinde eleştirilmiştir. "Sosyal hakların dava edilebilirliği / yargılanabilirliği" konusundaki gelişmeler, bu eleştiri ve gelişmelerin sonucudur. Devlet, sosyal haklar için adım atmalı, düzenleme yapmalıdır. Yalnızca düzenlemeler yapmakla yetinmemeli, aynı zamanda haklardan yararlanma ve somut ilerlemeler sağlayacak olumlu edimde bulunma yükümlülüğünü de yerine getirmelidir. Başka bir deyişle, bu hakların birincil muhatabı / sorumlusu devlet / kamudur. Bu nedenle, uluslararası temel metinler ile hukuksal güvenceye alınan sosyal hakların ihlal edilmesi, devletin belirtilen yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda, devlete / idareye karşı dava açma hakkının sınırlandırılması sosyal hukuk devleti ilkesine aykırı olacaktır.

Dava edilebilirliğin şekilsel ön koşulu bu şekilde ortaya konulduktan sonra, dava edilebilirliğin kendi bünyesinde taşıdığı kısıtlamalara değinmek yerinde olacaktır.

İdare hukukuna özgü bir dava türü olarak iptal davası, *"İdari işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için menfaatleri ihlal edilenler tarafından açılan"* davalardır. Başka bir anlatımla, idare hukukunda bir işlemin "dava edilebilir" olması, o işlemin "yetki, şekil, sebep, konu ve maksat / amaç" yönlerinden, bir bütün olarak hukuka uygunluk denetimine tabi olması / tutulabilmesi demektir.

"Dava edilebilirlik" kavramı, aynı zamanda "adil yargılanma hakkı" çerçevesinde de ele alınmalıdır. Anayasamızın 36. maddesi ile tanınan, "*yargılamanın hakkaniyete uygun, adil bir biçimde yerine getirilmesini amaçlayan*" adil yargılanma hakkı (İnceoğlu, 2002 : 4), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) uygulamasında, "*silahların eşitliği ilkesini*" de içerir şekilde yorumlanmaktadır (İnceoğlu, 2002: 212, vd).

AİHM, genel ve geniş bir kavram olan "hakkaniyet"in ilk ve en önemli gereğinin, tarafların arasında "silahların eşitliği", diğer bir deyimle, *mahkeme önünde sahip olunan hak ve yükümlülükler bakımından taraflar arasında tam bir eşitliğin sağlanması ve bu dengenin bütün bir yargılama boyunca korunması*, olduğunu ifade etmektedir (M. K. Del Court / Belçika 1970; Monnel ve Morris / İngiltere 1987; Ekbatani / İsveç 1988).

Silahların eşitliği ilkesi gereği, AİHM, delillerin toplanması, bilirkişi incelemesi yapılması, tanık dinlenilmesi istemlerinin reddinin yargılamayı hakkaniyete aykırı hale getirebileceğini düşünmektedir (Barbera Messegue and Jabardo v. Spain, 1994 : 68).

Yine Hentrich v. France kararında (22.9.1994) Mahkeme, iç hukuktaki yargılama sırasında ***başvurana davasını ispat için makul bir imkan sunulmadığı*** gerekçesiyle Sözleşme madde 6/1 kuralının ihlal edildiği sonucuna ulaşırken, Hiro Balani v. Spain (App. No: 18064/91, 9 Aralık 1994) kararında, ***Başvuran'ın açık / belirli ve yanıt gerektiren dilekçesinin ulusal yargı organı tarafından cevaplandırılmamış oluşunu***, Sözleşme'nin sözü edilen kuralının ihlali olarak değerlendirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın madde 141/3 kuralında öngörülen, "*mahkemelerin tüm kararlarının gerekçeli olarak*" verilmesi zorunluluğu ile yukarıda temel ilkeleri ifade edilen "adil yargılanma hakkı" bir arada değerlendirildiğinde; sosyal hakka dair bir uyuşmazlığın idari yargı organında "dava edilebilir" olması, teknik olarak böyle bir davanın açılabilir olmasının çok ötesinde, taraf delillerinin toplanması, iddia / tezlerinin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve sonuçta ortaya çıkan kararın tarafları tatmin eder bir içerikte / etkili olması demektir.

Bu noktada, bir iki ciddi engel mevcuttur. 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile "Anayasa'nın yargı yolu" başlıklı 125. maddesinin 4. fıkrasıyla, "*yerindelik denetimi*" yasağı Anayasa'ya konulmuştur:

> *"**(Değişik birinci cümle: 7/5/2010-5982/11 md.)** Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez."*

Yerindelik denetimi yasağının Anayasaya taşınması, idari yargı organlarının "sebep ve amaç" yönünden yaptıkları hukuka uygunluk denetimini işlevsizleştirme amacına yönelik bir değişiklik sayılabilir. (Kaboğlu, 2010: 58) Nitekim, bu değişiklikle ilgili teklifte,

> *"...125 inci maddenin dördüncü fıkrasında, yargı yetkisinin, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğu; yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemeyeceği hükme bağlanmış ve maddenin gerekçesinde '...yargı organının idarî işlemin yerindeliğini denetlemeyeceği...' belirtilmiş olmasına rağmen, uygulamada **bu hükme uymayacak şekilde yargı kararlarının verildiği görüldüğünden**, bu tür uygulamaların önüne geçilmesi amacıyla, fıkrada yargı yetkisinin, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamayacağı açıkça vurgulanmıştır. Bu ilkenin Anayasada yer almasının **yargı pratiğimizden kaynaklandığı ve önleyici işlevi olacağı açıktır. Yerindelik denetimi, yürütme iktidarının negatif kullanımı anlamına gelir**."*

denilip, genellikle sosyal haklar ve çevre lehine verilen kararlar ima edilerek niyet açıkça ifade edilmiştir. Yasama organı, yerindelik denetimi yasağını Anayasa hükmü haline getirerek, kanımızca, hükümet tasarrufu ve / veya yargı kısıntısı olarak tanımlanan ve bazı idare işlemlerinin, yasal bir dayanak olmaksızın yargı denetimi dışına çıkarılması sürecini canlandırmak istemektedir:

> *"... hükümet tasarrufu deyimi ile ya hükümetin ya da hükümet dışındaki bir idari kuruluşun, yargı denetimi dışında kalan kimi 'üst siyasal/idari etkinlikleri' anlatılmak istenir. Anılan etkinliklerin yapılması sırasında kimi idari işlemlere karşı bir dava açıldığında, İdari Yargı mercileri ya 'siyasi neden ve düşünce'ya da 'işlemin mahiyeti gereği' gibi, aslında hukuksal olmayan gerekçelerle, 'davayı ön koşullar' yönünden reddetmişlerdir. Hükümet tasarrufları, hukuk devleti ilkesi ve bu ilkenin doğal bir sonucu olan, idari işlemlerin yargı denetimine açık olması anlayışının*

bir istisnasını oluşturmakta ve idarenin takdir yetkisinin iyice genişlemesine yol açmaktadır...” (Giritli, 2001: 102).

Son dönemlerde, doğrudan bu gerekçe ile ön koşullar yönünden red kararına rastlanmamakla beraber, “utangaç yargı kısıntısı” olarak tanımlanabilecek pek çok karar vardır. Mahkeme, teorik olarak, davayı esastan incelemekte, ancak, adil yargılanma hakkına aykırı olarak, hukuka uygunluk denetimini yetki / şekil gibi unsurlar ile sınırlayarak, sebep ve amaç denetimine girmeksizin davayı reddetmektedir.

Son anayasa değişikliği ile siyasi atmosferin mevcut iktidar lehine devam etmesi durumunda, yeniden şekillenen yüksek yargıdan bu tür kararların daha sıklıkla çıkması mümkündür. Bu durum, yargı organlarının sebep ve amaç öğesi üzerinden yaptıkları “hukukilik” denetimi ile “yerindelik” denetiminin de birbirine karıştırılmasına yol açacaktır. Algan’ın deyimiyle, “*... Yargı organlarının kaynakların tahsisi konusundaki siyasal tercihleri denetleyememesi, tahsis edilen kaynakların ne derece amaca uygun olarak kullanıldığını da denetleyememesi anlamına*” gelmemelidir (Algan, 2007: 150)

Kaldı ki, sosyal haklar açısından, sebep ve amaç yönünden denetimi “işlevsiz kılmaya” yaraması olası bir Anayasa hükmü de mevcuttur. Anayasa’nın “devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları” başlıklı 65. maddesinde, *“Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir”* denilerek, sosyal haklara dair her davada, yerine getirmeme gerekçesi olarak kullanılabilecek bir hüküm tesis edilmiştir. Sosyal haklara yönelik teorik ve pratik tartışmaların merkezinde yer alan 65. madde, Anayasanın “***devletin temel amaç ve görevleri***” başlıklı aşağıdaki5. maddesinde öngörülen aşağıdaki hükmü dengeleme ve bir anlamda işlevsizleştirme amacı taşır:

> *“Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.”*

Kanımızca, sosyal haklara ilişkin davalarda, Mahkemeler, bu tür yan yollara sapmaksızın, hakkın içerik ve amacını sorgulayan etkin bir denetim işlevi görmelidir. Kamu görevlilerinin “Toplu Sözleşme Hakkı” içerir Sendikal örgütlenme hakkı çerçevesinde bir Sendika (Tüm Bel-Sen) adına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru sonucunda, AİHM Büyük Daire tarafından verilen 12 Kasım 2008 tarihli kararda, “*... AİHS her şeyden önce insan haklarının korunmasına yönelik bir sistem olduğundan,* ***AİHM, AİHS’yi, AİHS’de yer alan hakları teorik ve aldatıcı değil uygulanabilir ve etkili kılacak bir şekilde yorumlamalı ve uygulamalıdır”*** denilerek, “olması gereken yargı” işlevine işaret edilmiştir *(bkz. diğer kararların yanı sıra, Stec ve Diğerleri – İngiltere (karar) [BD], no. 65731/01 ve 65900/01).*

Sonuç olarak, sosyal hakların “dava edilebilirliği”, bir yandan doğrudan “dava açabilme hakkını” içerirken, bir yandan da “açılan davanın etkililiğini” sorgulamalıdır. Aksi taktirde, teknik olarak dava açabilmenin mümkün olduğu kanısıyla hareket edilerek, fiili durum ile hiç bağdaşmayan bir sonuca ulaşmak mümkün olacaktır.

III. ÖRNEK DAVALAR

Aşağıda, çoğunluğu hâlâ idari yargıda devam etmekte olan davalardan örnekler sunulmaktadır. Sosyal hak uyuşmazlıklarının önemli bir yanı da görünen/fiili davacının dışındaki geniş toplumsal kesimleri de yakından ilgilendirmesi nedeniyle katılımcı demokrasi çerçevesinde dava süreçlerinin paylaşılmasının zorunluluğudur. Bu çerçevede, Meclise yönelik “görülmekte olan dava ile ilgili görüşme/beyan yasağı” bu çalışma gibi bilimsel/hukuki tartışmalara engel değildir.

1. Asgari Ücret Davası

Talas, temel sosyal haklardan birisi olan “adil ücret hakkı”nı somutlaştıran ve bir anlamda diğer sosyal hakların tümü ile bağlantılı “asgari ücret”i “***.. işçiye ailesi ile birlikte yaşadığı cemiyet içinde kabule şayan bir hayat seviyesi temin eden ücret”*** biçiminde tanımlamıştır (Talas, 1956: 296).Danıştay 10. Dairesi’nin 1995/5261 E. 1997/3668 K. sayılı 14.10.1997 tarihli kararında ise, “***asgari ücretin pazarlık ücreti olmadığı, işçinin geçimini sağlayacak taban ücreti olduğu****, uzun dönemde ekonomik ve sosyal koşulların iyileşmesinde yardımcı, hakça gelir dağılımını sağlayıcı olması”* özellikleri vurgulanmıştır.

Asgari ücret, T. C. Anayasası’nın “*ücrette adalet sağlanması*” başlıklı 55. maddesinin 3. fıkrasında yer bulmuştur:

> *“..**Asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartları ile ülkenin ekonomik durumu da gözönünde bulundurulur**.”*

4857 sayılı İş Yasası’nın “asgari ücret” başlıklı 39. maddesine göre de:

> *“**İş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanunun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçinin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Asgari Ücret Tespit Komisyonu aracılığı ile ücretlerin asgari sınırları en geç iki yılda bir belirlenir**.”*

Bu hükümler çerçevesinde, asgari ücret tespiti idari bir karar olup, Anayasanın 125. maddesi gereği, “dava edilebilir” niteliktedir. Bu anlayışla, Petrol İş Sendikası adına, 2010 yılı için Asgari Ücret Komisyonu’nca belirlenen asgari ücretin ve yaşa dayalı ayrımcılık içerir Yönetmelik hükmünün iptali istemiyle Danıştay 10. Dairesi’nde dava açılmıştır.

“Bireysel” nitelik taşımayan bu davada öncelikle, asgari ücretin, 16 yaşından büyükler için ayrı, küçükler için ayrı olarak belirlenmesinin “yaşa dayalı ayrımcılık” oluşturduğu ileri sürülmüştür. Gülmez, bu konudaki değerlendirmesini şöyle ortaya koymuştur:

> ***“Asgari ücret tutarının, yıllardan beri, 16 yaşını dolduran ve doldurmayan işçilere göre farklı ve ‘yaş’a dayalı ayrımcılık yapılarak saptanması konusundaki yerleşik uygulama, kanımca anayasal ve yasal temeli olmayan Asgari Ücret Yönetmeliği’ne (m. 5 ve 7) dayanmaktadır****. Böylece,* ***yasamanın tanımadığı bir yetkinin, Bakanlığın çıkardığı bir yönetmeliğe dayalı olarak****, hem başta Anayasa olmak üzere iç hukukumuza ve hem de iç hukukumuzun ‘ayrılmaz parçası’ niteliği taşıyan ve ‘ulusalüstü’ hukuksal değer kazandırdığımız uluslararası insan hakları sözleşmelerine aykırı biçimde kullanılması sürdürülmektedir” (Gülmez, 2009: 633 vd).*

Dava ile ileri sürülen bir diğer argüman da, asgari ücret belirlemesinin **açıklanabilir, maddi, bilimsel ve hukuki temeli olan verilere dayalı olması zorunluluğudur.** Zira, Asgari Ücret Yönetmeliği'nin 4. maddesinin d bendinde, "*Asgari ücret: İşçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve **işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret"*** olarak tanımlanmış, daha doğru bir anlatımla asgari ücreti belirlemeye esas ölçütler ortaya konulmuştur.

Bu "belirleme"nin objektif sayılabilmesinin ön koşullarından birisi, kanımızca, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileridir. Asgari Ücret Tespit Komisyonunda TÜİK temsilcisi de yer almaktadır. 2010 yılına kadar TÜİK tarafından bir "belirleme" yapılıp Komisyona sunulurken, 2010 yılı için yapılan görüşmelerde TÜİK'den "veri / rakam" alınmaksızın asgari ücret tespit edilmiştir.

Davada, aşağıdaki tablo ile asgari ücretin gelişimi ortaya konarak, TÜİK belirlemesine bile uymayan asgari ücret tespiti kararlarının hukuka aykırı olduğu ileri sürülmüştür

.

	TÜİK'in belirlediği asgari ücret-NET	Komisyonun belirlediği Asgari Ücret-NET	Fark	Açlık Sınırı yıl ortalaması (Türk-İş- 4 kişilik aile)	Yoksulluk Sınırı yıl ortalaması (Türk-iş 4 kişilik aile)
Ocak 2001	153.44	102.37	-51.07		
Temmuz 2001		107.32			
Ağustos 2001	195.06	122.19	-72.87		
Ocak 2002	255.46	163.56	-91.90		
Temmuz 2002	274.65	184.25	-90.40		
Ocak 2003	326.60	226.00	-100.60		
Ocak 2004	397.00	303.08	-93.92		
Temmuz 2004	395.21	318.23	-76.98		
Ocak 2005	422.06	350.15	-71.90	527.20	1,717.00
Ocak 2006	508.19	380.46	-127.73	575.79	1,875.00
Ocak 2007	598.00	403.02	-194.98	642.10	2,091.00
Temmuz 2007		419.15	-178.85		
Ocak 2008	640.00	481.55	-158.45	720.66	2,347.00
Temmuz 2008		503.26	-136.74		
Ocak 2009	720.00	527.13	-192.87	739.34	2,408.00
Temmuz 2009		546.48	-173.52		
Ocak 2010		577.00		795.00	2,588.00
Temmuz 2010		599.58			

Kaynak: CHP Basın Açıklaması, 2010

Davaya cevap veren Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı; aşağıdaki gerekçeleri ileri sürerek davanın reddini istemiştir:

- Asgari ücret tespit komisyonu kararlarının kesin olması, dava edilememesi,
- Asgari ücretin, Anayasa'nın 65. maddesi çerçevesinde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum dikkate alınarak, yıllık enflasyon hedeflerine göre belirlenmiş olması,
- Küçükler için ayrı bir asgari ücret belirlenmesinin Anayasa'nın 50. maddesinde yer alan küçüklerin çalışma şartları bakımından –özel olarak- korunması hükmünün gereği olması.

Cevap kadar önemli olan nokta, davalı idarenin, asgari ücretin tespitine esas olan işlem dosyasını Mahkemeye sunmamasıdır. Hangi çalışmaya, bilimsel ve ekonomik verilere dayalı olarak asgari ücretin belirlendiğinin tespiti konusunda yargı denetiminin tam ve etkin bir şekilde yapılabilmesinin tek yolu işlem dosyasının incelenmesidir. Oysa davada, idare, ne işlem dosyası ne de tek bir sayfa belge sunmuştur.

Bu durum tarafımızca Mahkemeye iletilmiş ve dava konusu işleme yönelik yargı denetimini işlevsizleştirecek bu durum göz önüne alınarak, idareden işlem dosyasının tekrar istenmesi talep edilmiştir. Buna karşın Danıştay 10. Dairesi, isteğimizi dikkate almaksızın "yürütmenin durdurulmasını" reddetmiştir. Bu karara 22.07.2010 tarihinde itiraz edilmiş sonucu beklenmektedir.

Davanın bu aşamasına kadar olan durumu bile, "dava edilebilirliği" kabul edilen bir sosyal hak uyuşmazlığında, "utangaç yargı kısıntısı" ile ne kastettiğimizi açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'nin tamamını, kimilerini doğrudan ve kimilerini de dolaylı olmak üzere tüm ücretlileri (çalışanları ve emeklileri) ilgilendiren asgari ücret ile ilgili davaya, idare, tek bir sayfa döküman sunmamış, asgari ücretin hangi somut verilere dayalı olarak, hangi yöntemle hesapladığını belirtmeksizin davanın reddini istemiştir. Mahkeme de, işlem dosyası ve açıklama talebini karşılamaksızın yürütmenin durdurulması istemini reddederken, bir anlamda, asgari ücret tespitine dair kararın hukuka uygunluk denetimini yapamayacağını / yapmayacağını söylemek istemiştir. Kaldı ki, 2010 yılında geçerli olan ücret için açılan davada, yürütmenin durdurulması isteminin reddi kararına yapılan itirazın aradan geçen neredeyse bir yıllık sürede sonuçlandırılmamış oluşu da, makul sürede yargılama hakkını ihlal ettiği gibi, davanın esasını çözümleme isteksizliğini de göstermektedir.

2. Geçici Personelin Sendika Hakkı Davası

Türkiye'nin TEKEL işçilerinin eylemi ile haberdar olduğu "4/C'li geçici personel" sorunu, devlet eliyle, her türlü sosyal haktan yoksun "personel" çalıştırmanın formülü olarak giderek yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Kanımızca, "geçici personel" istihdamı sosyal hukuk devletinin "ölçüsü" olma yolundadır.

Kamu hizmetlerinde dörtlü istihdam biçimi öngören 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/C bendine göre geçici personel:

> *"Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde Sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir."*

Geçici personelin, temel sosyal haklardan olan "örgütlenme hakkı"nı kullanabilmesi yoğun bir dava sürecinin sonunda mümkün olabilmiştir. Yasa hükmünde açıkça "işçi sayılmayan" ibaresi yer aldığı için, kamu kurumlarında çalıştırılan geçici personelin sendikal haklarını 4688 sayılı yasa çerçevesinde, kamu görevlileri sendikaları içinde kullanma istemler gündeme gelmiş ve buna sıcak bakan sendikal örgütlenmeler üye yapma sürecini başlatmışlardır.

Bu çerçevede, HAKSEN Konfederasyonuna bağlı Büro Çalışanları Hak Sendikasına (Büro Haksen) üye olan, TÜİK'de çalışan bir geçici personelin, üyelik formunun idare tarafından işleme konulmaması üzerine, 26.05.2008 tarihinde Ankara 15. İdare Mahkemesinde iptal davası açılmıştır.

Davada, diğer temel metinler yanında 151 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ / ILO) Sözleşmesine de atıf yapılarak, çalışanların sendika hakkı olduğu ileri sürülmüştür. Davalı idare ise, geçici personelin kamu görevlisi sıfatını taşımadığını, sendika hakkından yararlanamayacağını ileri sürmüştür.

İdare Mahkemesi, 4688 sayılı yasanın "işçi dışındaki tüm çalışanları" içerdiğini, buna göre, işçi sayılmayan geçici personelin 4688 sayılı yasa kapsamında kurulan sendikalara üyelik hakkının bulunduğunu kabul ederek, işlemi iptal etmiştir. Bu karar, 26.03.2010 tarihinde Danıştay 5. Dairesi tarafından onanarak kesinleşmiştir (E. 2009/5363, K. 2010/1713).

Bu karara rağmen, İdare, Sendika tarafından gönderilen pek çok sayıda üyelik formunu yine işleme koymamıştır. Bu nedenle 2009 yılında Ankara 16. İdare Mahkemesinde yeni bir dava açılmış ve bu dava sonunda da, Mahkeme, yukarıda belirtilen gerekçelerle geçici personelin sendikaya üyelik hakkının bulunduğunu kabul etmiştir.

Geçici personelin sendikaya üyelik süreci, toplumsal sorunlara yargının bakış açısının zaman içerisinde değiştiğinin de göstergesidir. Danıştay 5. Dairesi, 09.04.2008 tarihli bir kararında, geçici personelin 4688 sayılı sendikalara üye olmasının mümkün olmadığı yönünde bir karar vermişken (E. 2006/5868, K. 2008/2009), TEKEL işçilerinin eylemi ile geçici personel tartışmasının Türkiye gündemine oturmasından sonra verdiği 26.03.2010 tarihli karar ile, sendikaya üyelik hakkının varlığını kabul etmiştir.

Bu davalarda dikkat çekici olan husus, idarenin 4688 sayılı yasaya göre kurulan sendikalara geçici personelin üye olamayacağını savunurken, esasında, bu personelin sendika hakkının bulunmadığını da zımnen savunabilmesidir. Zira, yasada açıkça "işçi sayılmayan" dendiği için geçici personel işçi sendikalarına üye olamamakta, işçi sendikaları da buna pek yanaşmamaktadır. İdareye göre, ne işçi ne de kamu görevlisi olan geçici personelin, diğer sosyal haklar gibi, örgütlenme hakkı da yoktur.

Geçici personelin kamu görevlileri sendikalarına üye olmaları, çözüm müdür? Kanımca, hayır. Geçici personel, yaptığı iş itibariyle 4857 sayılı İş Yasasına tabi olmalı ve işçilere tanınan tüm haklardan yararlanmalıdır. Grev hakkından yoksun kamu görevlileri ve sendikalarının sorunlarını çözmedeki yetersizlikleri açıkken, çoğu durumda çıkar çatışması içinde oldukları geçici personelin de aynı sendika içinde yer alması, durumu çözümsüzlüğe doğru itmektedir.

3. Özelleştirme Mağduru İşçilerin Geçici Personel Statüsüne Başvurusu İçin Öngörülen Süre İle İlgili Dava

Son yıllarda yapılan en etkili, ses getirici işçi eylemi niteliğinde olan TEKEL işçilerinin 4/C eylemi, hukuk dünyasında da önemli etkiler doğurmuştur. Kamuoyunun geçici personel sorununu algılamasının ötesinde, bu konularda açılan davalardaki bakış açısı da belirli ölçüde değişmiştir.

Eylemin öncüsü olan Tek Gıda İş Sendikası ve üyeleri, bir yandan eylem sürecini yürütürken, diğer yandan da davalar yoluyla kazanım elde etmek istemişlerdir. Bu çerçevede, geçici personel statüsünü düzenleyen Bakanlar Kurulu kararına karşı açılacak dava öncesinde, işçilerin esas dava belli bir sonuca ulaşmadan geçici personel statüsüne başvurma zorunluluğunda kalmamaları için, Danıştay 12. Dairesinde iptal davası açılmıştır.

Özelleştirme işlemleri sonucunda iş akdi feshedilen işçilerin, fesih işleminden itibaren 30 günlük sürede geçici personel statüsünde çalışmak üzere talepte bulunmalarını, aksi taktirde çalışma hakkından yoksun kalacaklarını içeren Bakanlar Kurulu kararının iptali istemiyle açılan davada; çalışma hakkından yararlanmak üzere getirilen 30 günlük sürenin ölçülülük ilkesine uygun olmadığı, fesih işlemine kadar sendikalı işçi olarak TİS hükümlerinden yararlanan işçilerin, bir anda ne olduğu, hangi hakları içerdiği belirli olmayan bir statüye girmek için 30 gün gibi kısa bir sürede başvurma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakıldığı temel tez olarak ileri sürülmüştür.

Davaya cevap veren Başbakanlık; fesih işlemi ile üye sıfatı ortadan kalktığından sendikanın dava ehliyetinin bulunmadığını; yasal düzenlemeler ile özelleştirme nedeniyle işsiz kalan işçilerin bir başka kurumda istihdamına yönelik hükümeti / idareyi zorlayan bir düzenleme olmamasına rağmen, bütçe olanakları çerçevesinde, Bakanlar Kurulu kararıyla böyle bir hak getirildiğini; 30 günlük sürenin uygun ve yeterli olduğunu, daha önce açılan davalarda da bu yöndeki istemlerin / davaların reddedildiğini ileri sürmüştür.

Davayı değerlendiren 12. Daire, 2010/1184 E. sayılı dosyada verdiği 01.03.2010 tarihli karar ile, 30 günlük süre sınırlamasını hukuka aykırı bularak yürütmenin durdurulmasına hükmetmiştir. Daire, kararında; TEKEL işçilerinin iş akitlerinin feshinden sonra yayımlanan yeni bir Bakanlar Kurulu kararı olduğu, işçilerin yeni ortaya çıkan bu durumu değerlendirme, geçecekleri statüyü, çalışma koşullarını inceleme ve Anayasanın öngördüğü hak arama özgürlüğü yönünden konuyu incelemelerine yeterli yeni bir süre saptanması gerektiği gerekçesini ortaya koymuştur.

Bu yürütmenin durdurulması kararına Başbakanlığın itirazı üzerine, konu Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (İDDK) önünde gitmiştir. İDDK, 24.06.2010 tarihli oyçokluğuyla (19'a 10) verdiği kararla, idarenin itirazını reddetmiş, ancak gerekçeyi değiştirmiştir. Anayasanın "çalışma hakkına" dair 49. maddesine atıf yapan Kurul, çalışma hakkının ancak bir yasa hükmüyle sınırlandırılabileceğini, yasal düzenlemelerde bu statüye geçiş için bir süre sınırlaması getirilmemiş iken, daha alt düzey bir norm olan Bakanlar Kurulu kararı ile süre sınırlamasına gidilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Gerek 12. Daire'nin, gerekse İDDK'nın karar gerekçelerinde, hak arama özgürlüğü, çalışma hakkı gibi temel normlara atıf yapılarak verilen bu hüküm, meşru sosyal hak mücadelesinin önem ve gücünü ortaya koyması açısından da anlamlıdır. TEKEL işçilerinin eyle-

mine kadar bu konuda açılan davalarda klasik bakış açısıyla olayları değerlendiren Danıştay, mekansal olarak da kendisine oldukça yakın bir yerde verilen mücadeleye kayıtsız kalamayarak, çalışma hakkı temelinde bir karara imza atmıştır. Böylesi bir eylem süreci yaşanmamış olsaydı, geçici personel (4/C'li) sorunu Türkiye gündemine gelmeyeceği gibi, bu eylemlilik sürecinde elde edilen kimi ufak tefek kazanımlar da söz konusu olmayacaktır.

4. Geçici Personelin Sözleşmesinin Feshi İşlemine Karşı Açılan Dava

Yukarıda belirtildiği gibi, geçici personel (4/C) statüsünde kamu kurumlarında çalışan personel, yasa gereği işçi sayılmamaktadır. Buna karşın, kamu görevlisi olan memur ve sözleşmeli personelin yasal hükümler çerçevesinde sahip olduğu iş güvencesinden de yoksun olan geçici personelin çalışma koşullarına uygulanacak kurallar tartışmalıdır. Yargıtay 9.Hukuk Dairesi 05.10.2009 tarihli kararında (E.2008/9938, K. 2009/25731) 657 sayılı yasa 4/C kapsamında çalışan personelin, sözleşme çerçevesinde ama işçi sayılmaksızın çalıştırılıyor olması nedeniyle, çıkacak uyuşmazlıkların idari yargıda çözümlenmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Bu kararlar da gözetilerek, geçici personel statüsünde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) bünyesinde çalışmakta olan bir geçici personelin sözleşmesinin sona erdirilmesi / feshi işleminin iptali istemiyle İdare Mahkemesinde iptal davası açılmıştır.

Dava dilekçesinde; geçici personele dair 657 sayılı yasanın 4/C bendinin Anayasaya aykırı olduğuna dair 18.03.2010 tarihli Danıştay İDDK kararına atıf yapılarak, çalışma hakkının varlığının yeterli ölçüde iş güvencesi ve sosyal güvenlik hakkının tanınmasına bağlı olduğu, haksız / keyfi işten çıkarmaya karşı hukuki koruma anlamına gelen iş güvencesi ve sosyal güvenlik hakkını içermeyen bir yasal düzenlemenin çalışma hakkının gereklerini taşımayacağı, (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı'nın II/24 üncü maddesinde "çalışanların, iş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkının" tanımlandığı, fesih için gerekçe gösterilen hususun ölçülülük ilkesine aykırı / ağır bir yaptırım niteliği taşıdığı, belirtilmiştir.

Davalı TÜİK ise, savunmasında; davacının 657 sayılı yasada "uyarma" cezasını gerektirir bir fiil işlediği, bu ceza dolayısıyla sözleşmesinin feshedildiği, böyle bir durumda idarenin ilgili ile yargı kararına dayalı olarak çalışmaya zorlanamayacağı, ifade edilmiştir.

Mahkeme, 12.05.2011 tarihli kararıyla (Kastamonu İdare Mahkemesi E. 2010/757, K. 2011/326) Anayasanın temel hak ve özgürlükleri sınırlandırılmasına dair 13. maddesi ile ölçülülük ilkesine dayalı olarak, ceza (uyarma) ile yaptırım (iş akdinin feshi) arasında ölçülülük ve adil denge olmadığı gerekçesiyle fesih işlemini iptal etmiştir.

Bu kararla, özel bir yasa hükmüne dayalı olmaksızın, işçi ve/veya memur kabul edilmeyen geçici personelin de kendisine yönelik fesih işlemine dava açabileceği ortaya konulmuştur.

5. Kamuda Hizmet Alımı Yoluyla İşçi Teminine Karşı Açılan Dava

Kamuda sosyal haklardan yoksun personelin istihdamının bir yolu, yukarıda belirtilen geçici personel uygulaması iken, diğer yolu da "hizmet alımı ihalesi" adı altında müteahhit işçisi çalıştırmaktır. Özellikle kamu şirketlerinde (KİT / İDT'ler) yeni işçi alımına Bakanlar Kurulu kararıyla getirilen kısıtlamalar nedeniyle, işçi eksikliği "hizmet alım" ihaleleri yoluyla işyerine alt işveren sokularak giderilmeye çalışılmaktadır. Son yıllarda TÜRKŞEKER,

Eti Maden İşletmeleri başta olmak üzere pek çok kamu şirketinde bu yola sıklıkla başvurulmaktadır.

Bu yola başvurulmasının amacı, işçilik maliyetlerinin aşağı çekilmesidir. Nitekim, kamu işvereninin işçileri sendika ve toplu sözleşme hakları çerçevesinde görece iyi koşullarda çalışırken, alt işveren işçisi olarak işyerine gelen işçiler, genelde asgari ücretle, kıdem tazminatı ve izin hakkı gibi temel haklardan bile yoksun olarak çalıştırılmaktadırlar. Dolayısıyla, hizmet alımı yoluyla işçi çalıştırması, çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendika ve toplu sözleşme hakkı dahil olmak üzere pek çok sosyal hak ile bağlantılıdır.

Bu anlayışla, Petrol İş Sendikası adına, Sendikanın örgütlü olduğu Eti Maden İşletmelerine karşı Danıştay'da açılan dava ile, işletmenin asıl işi niteliğindeki işlerde alt işveren çalıştırılmasına dair Şubat 2011 tarihli bir *ihalenin ve dayanak Yönetmelik hükmünün iptali* isteminde bulunulmuştur.

Dava dilekçesinde, öncelikle, bor madeninin işletilmesine ilişkin 2840 sayılı yasa ile bir kamu tekelinin öngörüldüğü, asıl iş niteliğindeki işlerin doğrudan kamu eliyle yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bu ve benzeri davalarımızda temel hedefimiz ise, 4857 sayılı İş Yasası çerçevesinde, asıl iş niteliğindeki işler için hizmet alımı yoluna gidilmesinin tamamıyla engellenmesidir. 4857 sayılı İş Yasası'nın 2. maddesinde, "*... işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez"* hükmü bulunmaktadır. Anılan İş Yasası hükümlerine dayalı olarak hazırlanan ve 27.09.2008 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan "Alt İşverenlik Yönetmeliği"nin "tanımlar" başlıklı 3/c maddesinde asıl iş, "*Mal veya hizmet üretiminin esasını oluşturan iş"* olarak tanımlanırken, muvazaa da, *"İşyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin asıl işin bir bölümünde uzmanlık gerektirmeyen işlerin alt işverene verilmesi"* şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla, herhangi bir işyerinde, asıl iş olarak tanımlanan / kabul edilen işlerin alt işverene devri hukuken mümkün olmamalıdır.

Davalı idare, savunmasında, ihale edilen işlerin asıl iş niteliğinde olmadığını ve ekonomik verimlilik çerçevesinde yapılan işlemin hukuka uygun olduğunu ileri sürmüştür.

Davayı değerlendiren Danıştay 13. Dairesi, 06.05.2011 tarihli kararıyla; bor madeniyle ilgili kamu tekeline dair hükümlere atıf yaparak, doğrudan üretim ve ana faaliyete ilişkin hizmetlerin özel kişilere gördürülmesinin mümkün olmadığını kabul ederek, yürütmenin durdurulmasına hükmetmiştir. Kararın dikkat çekici yönü, 2010 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile yüksek yargının yeniden yapılandırılması çerçevesinde Danıştay'a atanan iki yeni üyenin karara karşı oy kullanmasıdır.

İdari yargı organı olarak Danıştay, asıl iş vurgusu yapmasına karşın, gerekçesinde İş Yasası'nın 2. maddesine atıf yapmamıştır. Böyle olmakla beraber, ilk kez açılan bu tür davalar yoluyla, asıl iş niteliğindeki işlerin alt işveren işçileri tarafından gördürülmesinin engellenmesi, bu işler için kadrolu işçi istihdamına yol açacaktır. Nitekim, yine Eti Maden işletmelerine yönelik açılan bir hizmet alımı ihalesinin iptali davasında 2009 yılında verilen iptal kararı sonrasında, alt işveren uygulamasına son verilerek, anılan birimde çalıştırılmak üzere kadrolu işçi istihdamına gidilmiştir. Bu şekilde istihdam edilen işçiler, işe başlar başlamaz sendikaya üye olarak yürürlükteki TİS hükümlerinden yararlanma hakkı elde etmektedirler.

SONUÇ

Seçilen / aktarılan örnekler, sosyal haklara dair uyuşmazlıkların "dava edilebilir" nitelikte olduğunu göstermektedir. Ulusal ve/veya uluslararası hukuk metinlerine dayalı olarak açılan davalarda, özellikle de idari yargı organları, hukuka uygunluk denetimi yapmaya kapalı değildir. Ancak, etkili bir sonuç alabilmeyi içerir "dava edilebilirlik" uygulamasının önünde ciddi engeller de mevcuttur.

Sosyal haklara dair uyuşmazlıklarda, davacı konumunda olan kişi / kurumların önündeki en büyük güçlük, savunmalarına esas / dayanak oluşturacak bilimsel çalışmaların –yeterince- olmamasıdır. Yargılama pratiğinde, avukatlar, dava konusu tezlerini güçlendirmek için öğretiden destek almak istemektedirler. Bilinen uyuşmazlıkların dışındaki alanlarda açılan davalarda, karar verici konumunda olan yargıçların ikna olması / ikna edilmesi hukuki bir zorunluluktur. Giderek artan sayıda dava yükü ile karşı karşıya olan yargıçların, davaların esaslarını yeterince inceleme şansları olamadığından, davacı taraf argümanlarını bir bütünlük / inandırıcılık içerisinde mahkemeye sunabilmelidir.

Sosyal haklara ve dolayısıyla sosyal devlete yönelik siyasi ve hukuki eleştiri / uygulamalar arttıkça, meşru mücadeleler ile elde edilen kazanımlar kaybedilmektedir. Uluslararası sözleşmeler ve Anayasa ile koruma altına alınmış temel sosyal haklara görünürde dokunulmuyor gibi olsa da, yeni araç / yöntemlerle haklardan yararlanan kesimlerin sayısında ciddi düşüşler olmaktadır. Örnek uyuşmazlıklar olarak anlatılan davalara konu geçici personel ve alt işveren ilişkisi giderek yaygınlaştırılmakta, böylelikle örgütlü ve sosyal haklardan yararlanan çalışanlardan daha çok sayıda örgütsüz ve haklardan yoksun bir kesim oluşturulmaktadır. Aynı işyerinde, yan yana çalışan bu iki grup arasında yaşanmaya başlayan olumsuzluklar huzurlu bir çalışma ortamı hakkını etkisizleştirmektedir.

Bu tür yan yollara sapılmasını engellemenin yolu, meşru mücadele ile birleşen sosyal hak davalarını çeşitlendirerek ve dayanaklarını güçlendirerek arttırmaktan geçmektedir. Aksi taktirde, sosyal haklara dair kazanımlar kağıt üzerinde kalacak, işsizlikle birleşen sorunlar örgütlü çalışanların haklarını giderek etkisizleştirecek, sosyal hakların dava edilebilirliğine ilişkin tartışma da anlamını yitirecektir.

KAYNAKÇA

Algan, Bülent, (2007), **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, 1.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık .

Bulut, Nihat, (2009), **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Centre for Human Rights and Global Justice, (2007), "*The Justiciabilty of Social and Economic Rights: An Updated Appraisal"* by Aoife Nolan, Bruce Porter & Malcolm Langford, New York University School of Law- working paper.

Georgiana, Gheorghe Ecaterina, (2010), "Justiciability of Socio-Economic Rights Comperative Analysis of the United Kingdom and South Africa",Budapeşte: Central European University (CEU) Budapest College.

Giritli, İsmet / Bilgen, Pertev / Akgüner, Tayfun, (2008), **İdare Hukuku**, İstanbul: DER Yayınları.

Gözübüyük, Şeref / Turgut, Tan, (2010), İdare Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.

Gülmez, Mesut, (2010), "4/C", **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, II, Bildiriler,**1.Baskı, İstanbul: Petrol İş Yayınları, s. 3-17.

Gülmez, Mesut, (2009), **İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye**, 1. Baskı, Ankara: Belediye İş Sendikası Yayınları.

İnceoğlu, Sibel, (2002), **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.

Uygun, Oktay, (2000), "İnsan Hakları Kuramı", **İnsan Hakları**, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaboğlu, İbrahim, (2010), "Anayasa'da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları", **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, II, Bildiriler,** 1. Baskı, İstanbul: Petrol İş Yayınları.

Talas, C, (1956), "Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı:3, s.286-302.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, (2009), "Özgürlükçü, Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Bir Anayasa İçin Temel İlkeler (Anayasa Raporu)", 1.Baskı, İstanbul: DİSK Yayınları.

TÜRK HUKUKUNDA SOSYAL HAKLARIN DAVA YOLUYLA GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Murat Özveri
Avukat

ÖZET

Sosyal hakların Anayasalarda yer alması, bu hakların anayasal şemsiye altında korunmasının ötesinde, gerçekleştirilmesi konusunda da devlete görevler yüklemektedir.

Anayasa'nın 5. maddesinin gerekçesinde "devlet, ferdin hayat mücadelesini kolaylaştıracaktır. Ferdin insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamasını gerçekleştirecektir. Bu sosyal devletin görevidir" denilmiştir.

Makalede; Anayasa'nın birden fazla maddesinin "gerekli tedbirleri alır" şeklinde net ve kesin ifadelerle vermiş olduğu görevleri yerine getirmeyen devlete karşı bireyin yargı organları önünde dava açma hakkının bulunduğu görüşü, hukuksal dayanakları ile birlikte ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anayasa, Sosyal Haklar, Dava hakkı, devletin görevlerinin sınırları

ABSTRACT

The situation of social rights take part in the constitution means, on the one hand, they are protected under constitutional guarantee and gives the state some certain obligations to fulfill those rights, on the other.

It is stated in the justification of the 5th article of constitution that "state will facilitate life struggles of individuals. State will enable individuals live in a decent environment. This is the duty of state."

In this paper, it is suggested by the help of the legal bases that individuals have the right to file against the state unless it fulfills its obligations written in more than one articles in the constitution as "the state takes the necessary measures".

Key Words: Constitution, Social Rights, Right to File, Limits of the Duties of State

GİRİŞ

Sosyal hakların Anayasa'da güvenceye bağlanmasına karşın, onları gerçekleştirmekle yükümlü olan devletin bu yükümlülüğünü yerine getirmemesinin yaptırımının genellikle sadece "siyasal" olduğu kabul edilmiştir. Bu kabulün mantıksal sonucu ise, devleti temsil eden siyasal iktidarların sosyal hakların gerçekleştirilmesi ya da ihmal edilmesine ilişkin tercihlerine göre ödül veya cezalarını seçmen kitlesinin tepkisi ile alacakları saptaması olmaktadır.

Sosyal hakların, "subjektif haklar" olarak bireye yargı organları önünde dava açma hakkı vermesinin, kısaca sosyal hakların yargılanabilir kılınmasının, sosyal hakların gerçekleştirilmesinde siyasal iktidarlar üzerinde bir baskı oluşturabileceği fikri, Türkiye'de üzerinde tartışılması gecikmiş bir konu olma özelliği taşımaktadır.

Tebliğimizde, sosyal haklar-hukuk ilişkisinin, sosyal hakları var eden tarihsel süreç içerisinde ele alınması görüşü benimsenmiştir. Sorun, bu zeminden hareket edilerek, Türk hukukunda sosyal hakların yargılanabilirliği konusunda öğretide ileri sürülen ve yargı organlarının kararlarında benimsenen görüşler ışığında tartışılmaya, sosyal hakların yargılanabilirliğinin verili koşullarda hukuken savunulabilir olup olmadığının belirlenmesine çalışılmıştır.

I. SOSYAL HAKLAR VE HUKUK

Hak kavramını, çok değişik biçimlerde tanımlamak olanaklıdır. Gerçekten de, hak kavramın sözcük anlamından hareketle yapılan, sosyolojik anlamına vurgu yapan veya hukuki anlamını esas alan birçok tanım karşımıza çıkmaktadır.

Kavramı sosyolojik anlamı içerisinde ele aldığımızda, karşımıza yetki, talep erki kavramları ve bu erkle donanmış birey çıkmaktadır. Hak, sahibine, onu sahiplenmeyi isteme, aldığında koruma ve ondan yararlanma iktidarını vermektedir. Bu nedenle de "hak kavramı ile yetki arasında yakın bir bağlılık gözümüze çarpar ve hak sahibi bu yetkiyi kullandığı zaman yani herhangi bir talepte bulunduğu zaman karşı taraf için bir yükümlülük, bir ödev ortaya çıkmaktadır" denilmiştir (Emini, 2004: 204).

Bu anlamda bir şey hak ise, kural olarak, onun var olması, sahibinin o haktan yararlanması için bir başkasının rızası, oluru gerekmez. Herkes için geçerli olan bu kuralın, eşitlikçi bir şekilde uygulanabilmesi, her hak sahibinin kendince sınırlarını belirlediği, başkalarının haklarının kendisi açısından yükümlülük getireceği gerçeğini kabul etmediği ya da görmezlikten geldiği, hakkı kendi gücüne dayanarak var etmeye çalıştığı durumların yaratacağı anarşi ortamının, hakların hukuk kuralları aracılığı ile düzenlenmesi zorunluluğunu doğurduğu belirtilmiştir (Emini, 2004: 204).[1]

Hak kavramının sosyolojik tanımı ile hukuki tanımını bir arada kullandığımızda, hakların hukuk sistemince tanınmış olmasının, hakkı var eden bir unsur değil, hakkın varlığının verili hukuk sistemince kabulü anlamına geldiğini söylemek olanaklıdır. Bu kabulden önce hak vardır ve çoğunluklada yürürlükte olan hukuk sistemiyle çatışma halindedir. Bu çatışmanın belirli bir aşamasında, hukuk sistemiyle çatışarak da olsa kendisini var eden hakkı, hukuk sistemi tanıyarak hakkı yaratan, var edenlerle bir anlamda uzlaşmaktadır. Konumuz

[1] "Delvecchio'ya göre, "hak ve haksız kavramları birbirine bağlı ve yekdiğerinin mütemmimi (tamamlayıcısı) dırlar. Ne kadar garip görünürse görünsün, hukuk esas itibariyle ihlal edilmeğe müsaittir ve ihlal edilebilmesi yüzünden mevcuttur. Haksızlık imkanı bulunmadığı takdirde, hukuken teyidi hiçbir mana ifade etmez" (Aktaran, Emini, 2004: 204).

özelinde bu uzlaşı, sadece sosyal hakların hukuken tanınmasıyla sınırlı da olmamıştır. Sosyal refah devletini doğuran, açıktır ki bu güçler dengesi, bu sınıf savaşımıdır. Gerçekten de; sosyal refah devleti "Batı Avrupa'da endüstrileşmeyle ilgili sorunların ortaya çıkmasından çok daha sonra gerçekleşebildiği gibi, bu tür sorunları yaşayan her ülkede de varlık gösterebilmiş değildir. Bu nedenle refah devletine duyulan ihtiyaç endüstrileşmenin ve kapitalistleşmenin yarattığı sorunlara bağlansa ve çıkış noktası olarak demokrasinin gelişmesi gösterilse de, işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, bu hareketin sendikalarla ve sınıf partileriyle kurduğu yakınlık, ele geçirdiği toplumsal/siyasal güç gibi gelişmeleri dikkate alan 'güç ilişkileri yaklaşımı' (power relations approach) modern anlamdaki refah devletinin ortaya çıkmasında çok daha açıklayıcı olmaktadır" (Koray, 2005: 31).

Sosyal haklar-hukuk ilişkisi özelinde ifade edecek olursak; güçler dengesinin yeniden şekillendiği yeni aşamada hukukun işlevinin de değiştiğini söyleyebiliriz. Hukuk artık dün soyut düzeyde var olan, sadece güçler dengesi elverdiğinde kullanılabilen bir hakkı, yürürlükte olan hukukun bir parçası haline getirerek, onu hukuksal güvenceye kavuşturarak somutlamaktadır (Gözübüyük / Gölcüklü, 2002: 3). Hukuk, bu yolla dün engellediğinin, bugün tam aksi bir tutumla yaşama geçmesi, başkalarınca engellenmemesi için yaptırım öngörerek devreye girmektedir.

Bir başka anlatımla, sosyal haklar da aynı tarihsel sürecin ürünü olarak ortaya çıkmış, piyasanın adaletsizliklerine karşı bu adaletsizliklerin kurbanı olanların siyasal ve sosyal güç kullanmasıyla hukuki güvenceye kavuşmuşlardır. Bu süreç de, "siyasal kararla zorlama yoluyla, piyasada 'sosyal adalet'i etkin kılmak için birbirinden özerk kuramlar etrafında tecrit edilmiş işletmeler ile çalışanların farklı çıkarları arasında bir uzlaşma sağlamak söz konusudur. Zorlama kararı siyasal türdedir. Öyleyse, piyasaya egemen olabilmek için siyasal güç gerekmektedir. Öte yandan, piyasanın doğal güçlerini dengelemek için hukuksal müdahale, işletmenin gücüne karşı da çalışanların haklarının korunması için örgütsel bir mücadele kaçınılmazdır. Öyleyse, piyasanın direnmek, sınırlarını genişletmek ve egemen olmak için doğal güçlerini işin içine katabilecek olmasına karşılık, zorlayıcı ve dış hukuksal güçler gerekli, çatışma ve sosyal zorunlulukların gereğinin yapılması ise" kaçınılmaz olmuştur (Erdut, 2004: 19).

İlginç olan ve vurgulanması gereken nokta, kapitalist sistemin önceleri karşı çıktığı sosyal hakları kendi varlığını tehlikede gördüğü tarihsel kesitte önce tanıma, tanıdıktan sonra içselleştirerek hakim sınıflar lehine kullanma konusunda göstermiş olduğu beceridir. Almanya'da gelişen sanayinin büyük bir yoksulluğu da beraberinde getirdiği, sosyalist hareketlerin güçlendiği yıllarda, sosyal güvenlik hakkının temelini atan siyasetçi olarak kabul edilen Bismarck'ın mecliste yapmış olduğu konuşma çarpıcıdır. 1881 yılında Başbakan Bismarck, Alman Parlamentosunda, sosyal güvenliğin Magna Carta'sı olarak ifade edilebilecek bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın özü şu şekildedir: "İşçilerin sosyal yoklukları, sadece devletin işçi hareketlerini yasaklamasıyla kaldırılamaz, işçinin sosyal durumunun düzeltilmesi için devlet müdahalesi gerekir. Bu anlamda, devletin yeni fonksiyonu işçinin kaza, hastalık ve yaşlılığa karşı korunmasını sağlayacak olan yasaları çıkarmak olacaktır. Bu sigorta, devletin hâkimiyetinde değil, işçi ve işverenin katılımı ile özerk bir yönetim modeline göre organize edilecektir" (Özdemir, 2007: 191).

Bismarck'ın "İşçilerin sosyal yoklukları, sadece devletin işçi hareketlerini yasaklamasıyla kaldırılamaz" cümlesinde dile gelen, sosyal haklar ekseninde siyasallaşmış, işçi hareketi ile uzlaşma istemi, sosyal hakların hukuki metinlerde somutlaşmasıyla sonlanmıştır.

Bir başka anlatımla, sanayi devriminin ortaya çıkardığı sosyal sorunlara, hukuki eşitliğin fiili eşitliği sağlayamamasına karşı bir tepki ile ortaya çıkıp sınıf mücadelesi sonrası varılan bir uzlaşmanın ifadesi olarak yasaların konularını oluşturmuşlardır. Klasik haklardan farklı olarak var olmaları için yeni bir düzenin kurulmasına gerek kalmamış, statükoyu korumak isteyen egemen sınıflar bu korumayı sağlamak için sosyal hakları tanıyarak uzlaşma yolunu seçmişlerdir (Tanör, 1978: 121).

Bu uzlaşmanın ürünü sosyal haklar hem ulusal, hem uluslararası hukuki metinlerde genel olarak, çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendika hakkı, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, beslenme hakkı başlıkları altında yer almışlardır. Nitekim Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GG ASŞ) sosyal hakların göreli olarak en yeni ve kapsamlı listesini vermektedir.

Sosyal hakların Anayasalarda yer alması, bu hakların anayasal şemsiye altında korunmasının ötesinde, bu hakların gerçekleştirilmesi konusunda devlete de görevler yüklemektedir. Nitekim, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ESKHUS) 2/1. maddesi, sosyal hakların gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bu maddeye göre; *"Sözleşme'ye taraf her devlet gerek kendi başına, gerekse özellikle ekonomik ve teknik alanlarda uluslararası işbirliği ve yardım yoluyla, mevcut kaynaklarının azamisini kullanarak bu Sözleşme'de tanınan hakların giderek artan biçimde tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla, özellikle yasal düzenlemelerin çıkarılması dahil olmak üzere bütün uygun araçlarla, her türlü önlemi almayı taahhüt eder."* (Çavuşoğlu, 2002: 467).

1982 Anayasası'nın 5. maddesi de devletin temel görevlerini sayarken, "kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya" çalışmayı da bir görev olarak belirlemiştir.

5. maddenin gerekçesinde, "devlet, ferdin hayat mücadelesini kolaylaştıracaktır. Ferdin insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamasını gerçekleştirecektir. Bu sosyal devletin görevidir" denilmiştir.

Sosyal haklara ilişkin Anayasa maddelerine baktığımızda ise; devlete yükümlülükler getiren şu düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir: "Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır" (m. 41). "Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır" (m. 42). "Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır" (m.. 49). "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar." (m. 60).

Devlete tedbir alma yükümlülüğü getiren Anayasa hükümlerini birer "program hüküm" niteliğinde kabul etmek, sosyal hakların niteliği ile bağdaşan bir yaklaşım değildir. Bu hükümlerle devlet, sosyal hakları yararlanabilir kılma yükümlülüğü altına girmiştir. Somut olarak söylemek gerekirse, devletin yükümlülüğünün iki boyutu vardır. Birincisi, sosyal hakların var etmek; ikincisi de, var olan bu haklardan herkesin eşit bir şekilde yararlanmasını olanaklı kılmaktır. Anayasa'da tanımlanmış bir sosyal hakkı hangi gerekçe ile olursa olsun var etmeyen, var olan bir haktan herkesin eşit ve etkin bir şekilde yararlanma olanağını yaratmayan devlet, bu yükümlülüklerinden ikisi ya da ikisinden birisini yerine getirmemekten dolayı sorumlu olacaktır.

İlerleyen bölümde tartışmaya çalıştığımız gibi Anayasa'nın 65. maddesi devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Aksine devletin, yapmış olduğu tercihlerin siyasi sonuçlarının yanında hukuki sonuçlarına da katlanması, bu tercihlerinin öncelikler sırasına uygunluğunu sadece siyaseten değil hukuken de kanıtlaması gerekir.

Sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusundaki yükümlülüklerin yasal dayanağı, sadece Anayasa değildir. Çünkü Anayasa'nın 90. maddesinde, usulüne göre onaylanmış uluslararası sözleşmelerin kanun hükmünde olduğu, bunlara karşı Anayasa'ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağı hükme bağlanmıştır. Maddenin son fıkrasına 2004 yılında eklenen yeni cümle ile de, "insan hak ve hürriyetlerine ilişkin" uluslararası sözleşmeler ile iç hukukun çatışması durumunda uluslararası sözleşmelerin esas alınacağı, öngörülmüştür.

Dolayısıyla sosyal haklardan doğan yükümlülüklerin gerçekleştirilmesinde, sadece iç hukukta yapılan düzenlemelere bakılması yeterli değildir. Devlet aynı zamanda, usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan uluslararası sözleşmelerde yer alan sosyal hakları, iç hukukun bu haklara getirmiş olduğu sınırlamaların arkasına saklanmadan, gerçekleştirme yükümlülüğü altına girmiş bulunmaktadır.

II. DEVLETİN SOSYAL HAKLARA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLERİNİ YERİNE GETİRMEMESİ

Devletin, Anayasa ve uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda ne olacaktır? Örneğin devlet, Anayasa'nın 5. maddesinde belirtilen görevlerini yerine getirmediğinde, yine Anayasa'da yer alan sosyal haklara bu haklardan yararlanacak olanların ulaşmasını hiç ya da yeterince sağlamadığında, hakkın sahibi olan, dolayısıyla talep erki ile donatıldığı kabul edilen birey, verilmeyen hakkının verilmesini kimden ve nasıl isteyecektir? Bireyin bu konudaki hakları ya da uygulanabilecek tek yaptırım, seçmenin devleti temsil eden siyasal iktidardan sandıkta hesap sormasıyla sınırlı mıdır?

1. Dava Hakkı

Anayasa'nın 36. maddesi şöyledir:

> *"Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*
>
> *Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz."*

Anayasa Mahkemesi de (AYM), 03.02.2011 tarihli oldukça yeni bir kararında, Anayasa'nın 36. maddesini "dava yoluyla mahkemelerde hak arama özgürlüğü, aynı zamanda temel hak niteliği taşımasının ötesinde diğer temel hak ve özgürlüklerden gereken şekilde yararlanılmasını ve bunların korunmasını sağlayan en etkili güvencelerden birisi" olarak nitelendirmiştir. 36. maddeyi aktaran AYM'ye göre, bu "maddeyle güvence altına alınan dava yoluyla mahkemelerde hak arama özgürlüğü, aynı zamanda temel hak niteliği taşımasının ötesinde diğer temel hak ve özgürlüklerden gereken şekilde yararlanılmasını ve bunların korunmasını sağlayan en etkili güvencelerden birisini oluşturmaktadır. Kişinin maruz kaldığı bir haksızlık veya idari işleme karşı haklılığını ileri sürüp kanıtlayabilmesinin en etkili ve güvenceli yolu yargı mercileri önünde dava hakkını kullanabilmesidir." [2]

AYM'nin, dava hakkını tartıştığı somut uyuşmazlık için söylemiş olduklarını, sosyal haklar için de "AYM böyle düşünüyor" diye yorumlamak, açıkçası zorlama bir yorum olacaktır. Ne var ki AYM'nin, sosyal hakları kast ederek söylememiş olsa dahi, dava hakkını "temel hak ve özgürlüklerden" hareketle açıklaması önemlidir. Dolayısıyla, sosyal hakları düzenleyen Anayasa hükümlerinin program hüküm olarak yorumlamasından vaz geçildiği anda, sosyal haklar da diğer haklar gibi -deyim yerindeyse- dava yoluyla gerçekleşebilir olma olanağına kavuşacaktır.

Öte yandan, yargılanabilir olup olmama konusu, teknik hukuk ya da yargılama hukuku açısından bir dava şartıdır. Yargılamanın nasıl yapılacağı, teknik olarak hangi istemin hangi biçimde ileri sürüldüğünde dava sayılacağı, kural olarak usul hukukunda gösterilmiştir. "Dava şartları" denilen koşullar gerçekleşmeden dava açılır, ancak yargılama yapılmadan dava reddedilir.

AYM'nin kullandığı ifadeyle belirtmek gerekirse, "kişinin maruz kaldığı bir haksızlık veya idari işleme karşı haklılığını" kendisine karşı bir yükümlülük üstlenmiş olan ve bu yükümlülüğünü yerine getirmeyen ya da yeterince yerine getirmeyerek haksızlığa uğratan herkesi dava edebilme hakkı vardır ve bu hak, yine Anayasa Mahkemesi'nin ifadesi ile "temel hak niteliği taşımasının ötesinde, diğer temel hak ve özgürlüklerden gereken şekilde yararlanılmasını ve bunların korunmasını sağlayan en etkili güvencelerden" birisidir.

Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen dava hakkını, yukarıda alıntı yapmış olduğumuz ESKHUS'nin 2/1. maddesi ışığında sosyal haklar somutuna indirgediğimizde ise, karşımıza hak sahibi olan, Anayasa ve uluslararası hukuk aracılığı ile güvenceye kavuşturulmuş, ancak bu güvenceleri kendisine uygulanmayan birey çıkmaktadır. Anayasa'nın 36. maddesine göre de, bu durumda olan birisi hakkını dava yoluyla ileri sürebilecektir.

Teknik bir ifade ile söylemek gerekirse devlet, sosyal haklar alanında üstlendiği olumlu edim nedeniyle taraftır. Yükümlülüğünü yerine getirmediğinde, hakkın sahibi birey haksızlığa uğrayan hak sahibi, alacaklı olarak karşı tarafı oluşturacaktır.

Unutulmamalıdır ki devletin olumlu edim yüklenmesi soyut bir kavram da değildir. "Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların belirleyici özelliği, devlet için getirdiği 'olumlu yükümlülük'te düğümlenir. Bu, anayasal ve yasal düzenlemeler yaparak hakları tanımanın ötesinde, bütçeden kaynak ayırmayı gerektiren bir yükümlülüktür. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, devletin kullanıcılara sadece engel olmaması durumunda herkesin ve her kesi-

[2] Anayasa Mahkemesi, E. 2009/83, K. 2011/29, T. 03.02.2001; **Resmi Gazete** (RG), 14.05.2011, Sayı 27933.

min kendiliğinden kullanabileceği haklar değildir" (DİSK, 2009: 43). Daha açık anlatımla "ekonomik ve mali kaynakların durumu ne olursa olsun, devletin olumlu edimde bulunma ve bunun, düzenli ve sürekli bir biçimde 'somut sonuçlar alma' ve 'ilerlemeler gerçekleştirme' yükümlülüğü anlamına geldiği belirtilmelidir" (Gülmez, 2011: 49). Devlet bu anlamda yükümlülüğünü yerine getirmezse, sosyal hakların yukarıda belirtilen niteliklerinden hareketle dava edilebilmeleri, AYM kararını kapsamına sosyal hakları da alacak şekilde yorumlanması, AYM, bunu kast etmemiş olsa dahi olanaklı hale gelecektir.

2. 65. Madde Sosyal Hakları Gerçekleştirmemenin Bahanesi midir?

Sosyal hakların yargılanabilir olup olmadığı, daha açık anlatımla bireye yargı organları önünde ileri sürebilecekleri bir hak verip vermediği tartışmasının iç hukuk alanındaki odağında Anayasa'nın 65. maddesinin getirmiş olduğu düzenleme bulunmaktadır.

Anayasa hukuku öğretisini genel olarak taradığımızda, baskın görüşün 65. madde var olduğu sürece sosyal hakların bireye dava açma hakkı vermediği yönünde şekillenmiş olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

65. maddenin ilk metni, "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" hükmünü getirmiştir. Hükmün benzeri, 1961 Anayasası'nın 53. maddesinde de yer almakta idi.

Tanör; 1961 Anayasası'nın 53. maddesini değerlendirirken, maddenin Anayasa'ya konuluş amacının sosyal hakları gerçekleştirme görevini yerine getirmeyen devletin, "anayasayla hak sahibi kılınmış kişiler tarafından dava yoluyla sıkıştırılmasını önleme" amacını taşıdığını belirtmektedir (Tanör, 1978: 373).

Aynı görüşünü 1982 Anayasası'nın 65. maddesini irdelerken de tekrarlayan Tanör'e göre 65. maddede yer alan "malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" cümlesi "işin mahiyetinin gerektirdiği bir düzenlemedir; çünkü aksi halde hareketsizliği ya da yeterince sosyal katkı sağlayamaması, sürekli anayasa ihlali iddialarıyla karşılaşmak gibi bir rahatsızlık doğurur" (Tanör / Yüzbaşıoğlu, 2011: 185). Tanör, devam eden cümlesinde ise; "Fakat böyle bir hüküm sosyal ödevlerini savsaklayan devlet organları ve iktidarlar için de bir mazeret ya da sığınak oluşturabilir" demiştir (Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2011: 185).

Aynı görüşü savunanlardan Özbudun'a göre; olumlu edim gerektiren hakların "salt anayasada yer almış olmaları, kişilere yargı yoluyla talep edilebilecek sübjektif kamu hakları vermez. Bu tür talep ve dava hakları, ancak yasama organının o alandaki kanuni bir düzenlemesinden doğabilir. Bu açıdan, söz konusu anayasa hükümlerinin, doğrudan doğruya uygulanabilir hukuk kuralları değil, yasama organına siyasal nitelikte direktifler veren veya yol gösteren program hükümler karakteri taşıdığı söylenebilir. 1982 Anayasasının sosyal ve ekonomik hakların sınırı başlıklı 65'inci maddesi de bu görüşü desteklemektedir" (Özbudun, 2011: 149).

Özbudun'u tekrarlayarak aynı görüşü dile getiren Kocaoğlu, "Maddenin gerekçesi de açık olarak, 'madde, hiç kimseye Devlet'ten sosyal ve ekonomik haklan gerçekleştirmesi hakkını vermediğini, bu hakların Devlete yüklenen ödevlerden ibaret olduğunu belirlemektedir' demektedir" (Kocaoğlu, 1997: 98).

Süzek, bir başka açıdan yaklaşarak benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Süzek'e göre de, "İşçilerin mümkün olduğu kadar korunması yönündeki çabalar ekonominin bu yükü taşıyabilme olanakları ile sınırlıdır. Sosyal hakların sınırını hükme bağlayan anayasanın 65. maddesi bu yönü açıkça ortaya koymaktadır." (Süzek, 2006: 17). Maddeyi aktaran yazara göre; "Gerçekten, hiçbir zaman unutulmaması gereken yön bizzat sosyal gelişmeyi besleyen hususun o toplumun ekonomik gücü olduğudur." (Süzek, 2006: 17).

Öte yandan, hükmün "sosyal ödevleri savsakladığı" hatta sosyal hakları askıya aldığı görüşü ortaya atılmıştır. Sosyal güvenlik hakkını, 65. maddenin 1961 Anayasası'ndaki eşdeğeri olan 53. madde açısından değerlendiren Çemberci'ye göre, "Devlet (…) iktisadi ve sosyal amaçlarına ulaşma hedeflerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir. Şu suretle, Devletçe bu ödevler yerine getirilinceye kadar Anayasa'nın 48 inci maddesine dayanılarak sosyal güvenlik hakkının varlığından söz edilemez; hiç değilse, o zamana kadar sosyal güvenlik hakkı askıdadır. Bu durum, gelişmesini henüz tamamlamamış olan ülkelerin ortak dramıdır." (Çemberci, 1977: 55).

Hemen belirtelim ki sosyal hakların bu şekilde sınırlandırılmasını bir dram olarak nitelendiren Çemberci'nin, bu dramdan çıkış yollarından birisi olarak sosyal hakların dava edilebilirliğini savunduğunu söylemek de olanaklı değildir.

Taşkent ise; devletin Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan "Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi vermekle yükümlüdür" hükmünü anımsatarak, devletin adil bir vergi politikası izlemediği, verginin ağırlıklı olarak ücretlilerden alındığı koşullarda, devletin imkanlarının sınırlı olduğu görüşüne itibar etmenin sosyal adaletten söz etmeyi anlamsızlaştıracağı saptamasını yapmaktadır. Yazara göre, "Devlet ne yapsın? Devletimizin imkânları belli. Biz işçimizi, memurumuzu sevmez miyiz? Biz de isteriz, ama ne yapalım, devletimizin imkanları bu kadar" demek (Taşkent, 1992: 44), hiçbir biçimde sosyal adaletle bağdaşır bir görüş değildir.

Aslında 65. maddenin tesadüfi olmadığı, tam da Taşkent'in belirtmiş olduğu gibi siyasi iktidarlara, sosyal adaleti dışlayacak tercihler yapma olanağını vermek için bilinçli bir şekilde konulduğu, dillendirilmiştir. "Bu durumu, Orhan Aldıkaçtı şöyle ifade etmiştir: '65 inci madde sosyal haklara inanmayan iktidarlara da bir imkan vermektedir. Bu, Anayasamızın kurduğu düzenin eksik olduğu anlamına gelmez, bilakis realiteye, gerçeğe uyan… bir davranıştır. Tabii bu çok esnek bir madde, sosyal devlete inanan bir iktidar bunu başka türlü kullanmaya çalışır, azami şekilde kullanmaya çalışır, sosyal devlet ilkesine inanmayan bir iktidar da, bu maddeye sığınarak, göstermelik bir iki tasarrufla, sosyal devlet ilkesini geliştirdiğini ileri sürebilir.' Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, 1982 Anayasasının 65. maddesi Anayasanın değil, siyasal iktidarların programlarının uygulanmasına öncelik veren bir zihniyetle kaleme alınmıştır." (Özdek, 2011: 21).

Aslan; Anayasa'nın 65. maddesindeki sınırlamayı, "devletin görevlerinin amaçlara uygun önceliklerin gözetilmesi" ve "mali kaynakların yeterliliği" olmak üzere maddede yer alan iki kriter üzerinden incelemiştir (Aslan, 2009: 144). Yazara göre; "Bu görevlerin amaçlarına uygunluk önceliklerinin belirlenmesinde de aynı şekilde 2. madde rol oynamaktadır. Buna göre devletin amaç ve ödevleri paralel gelişme göstermektedir. Bu da devletin ödevleri ekseninde amaçlar edindiği anlamına gelir. Bunun sonucunda görevlerinin amaçlarına uygun

önceliklerin tespiti sorunsalı belirir. Burada haklar çatışması belirir ki kanaatimizce bu çatışmayı gideren ilkeler Anayasanın 5. maddesinin 2. cümleciğinde betimlenen sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleridir" (Aslan, 2009: 144).

"Devletin mali kaynaklarının yetersizliği" kavramını 65. maddenin anlamlandırmasında ikinci kriter olarak alan Aslan'a göre, aslında bu kriter "özü itibariyle devletin mali kaynaklarının yetersizliği, devletin amaç ve ödevlerini tam anlamıyla gerçekleştirmemesi üzerine bir bahanedir." Taşkent gibi Aslan da, "*Yolsuzlukların olmadığı, kaynakların* işletildiği, kalkınmanın *teşvik* edildiği, varlıklı vatandaştan varlığı ile orantılı vergi alındığı bir devlette mali kaynakların yetersizliği sorununun beliremeyeceği" kanısındadır (Aslan, 2009: 146).

Aslan'a göre "mali kaynakların yetersiz olması kriteri devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinde bir sınırlamaya meşruiyet kazandırabilir. Ancak bu halde iktisadi ve sosyal ödevleri sınırlanan bir birey devletin aksaklıklarını öne sürerek devletin ödevlerini yerine getirmediğini kanıtlarsa devlet kusuru ile sorumlu olmalıdır. Burada kusurun niteliği önemsizdir. Aksi halde devletin kusuru olmamakla birlikte devlet bu kriterin var olması nedeniyle iktisadi ve sosyal ödevlerini sınırlamakta haklıdır. Bu kriter kanaatimizce ancak savaş halinde savaşın etkili olduğu bölge için anlam kazanabilmekle birlikte savaşa devlet kusuru ile sebep olmuşsa bu kriterin gerçekleştiğinden söz edilemez. İstisnalardan biri de devletin öngöremeyeceği doğal sebeplerdir." (Aslan, 2009: 146).

Anayasanın 65. maddesindeki sınırlamayı 2001 Anayasa Değişikliği öncesi ve sonrasına göre farklı yorumlayan Sağlam, 2001 değişikliği öncesinde maddenin devletin "ödevlerine ilişkin önceliklere uymamanın, mevcut imkân ve kapasiteleri bu önceliklere uygun yönde tahsis etmemenin bahanesi olarak kullanılmaya elverişli bir yapıda" olduğunu, "maddenin "Sosyal ve ekonomik hakların sınırı" şeklindeki kenar başlığı(nın) "devletin olumlu bir edimini gerektirmeksizin de kullanılabilen sosyal ve iktisadi hakları da kapsayan bir ifadeye" sahip olması nedeniyle "amacını aşacak ölçüde" hatalı olduğunu, "buna rağmen maddeyi sosyal devlet ilkesinin hukuki etkisini optimal düzeyde tutacak bir biçimde yorumlamak mümkünken, Anayasa Mahkemesi maddenin sınırlayıcı ifadesinin fazlasıyla etkisinde" kaldığını bu etkinin ise "sosyal devlet ilkesinin uygulanmasında Mahkemenin giderek duyarsızlaşmasına yol" açtığını belirtmiştir (Sağlam, 2008: 757).

Sağlam'a göre, "sosyal devlet ilkesinin gerçekleşmesi önündeki asıl engel, maddede sosyal ödevlerin 'ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek' yerine getirilmesinin öngörülmüş olmasıdır. 1961 Anayasasında yer almayan bu ölçüt, sosyal devlet ilkesini ve onun Anayasada somutlaşması niteliğindeki devlet ödevlerini nisbileştirerek sürekli ertelenmesini sağlayan bir işlev yerine getirmiş ve duyarsızlaşmada en önemli rolü oynamıştır. 2001 Anayasa Değişikliği bu ibareyi kaldırmakla sosyal devlet ilkesini savsaklama için kullanılmaya elverişli bir bahaneyi ortadan kaldırmıştır" (Sağlam, 2008: 758).

Sağlam; 65. maddenin tek işlevinin "sosyal devlete ve sosyal ödevlere sınır getirmek" olmayacağını, "mali kaynakların yeterliliği" ölçütünün eşyanın doğasından kaynaklanan bir sınır olduğunu, 65. maddenin bugüne kadar ihmal edilen asıl işlevini "düzenleyici işlev olarak" nitelemenin yerinde olacağını, düzenlemenin "kaynakların tahsisi önceliği" [3] ve mali

[3] Yazara göre "**Devletin** iktisadi **ve** sosyal **alanlarda anayasa** ile **belirlenen** görevleri yerine getirilirken, mali kaynakların belli önceliklere **göre** kullanılması gerekir. Bu öncelikler bazen anayasada açıkça belirlenmiştir. Örneğin **Anayasanın 61. maddesinde yer alan** Sosyal *güvenlik* bakımından özel *olarak korunması*

kaynakların yeterliliği "sınırı içinde kalan alanda olumlu bir davranış" ölçüsü olduğunu ileri sürerek, Anayasa Mahkemesi uygulamalarını bu açıdan eleştirmiştir (Sağlam, 2008: 758-759).

Sağlam; Anayasa'da açıkça belirtilen ya da ödevlerin niteliğine göre yorum yoluyla belirlenebilen " önceliklere uymadan mali kaynaklarını başka alanlara özgüleyen devlet, mali kaynaklarının yetersizliğinden söz edemez. 2001 Anayasa Değişikliği bu açıdan da önemli bir reforma giderek sosyal ve ekonomik devlet ödevlerinin amaçlarına uygun önceliklerini gözetme yükümlülüğü getirmiştir" saptamasını yaptıktan sonra, yükümlülüğe uymamakta ısrar eden devlete karşı devletin yükümlülüğünün alıcısı konumunda olan bireyin ne yapabileceğine, örneğin dava hakkı yoluyla talepte bulunup bulunamayacağına değinmemekte, hatta 2001 Anayasa Değişikliği ile 65. maddenin düzenlenmiş olmasının beklenen yararı sağladığından henüz söz etmenin olanaklı olmadığının altını çizerek, çözümün "bir bakıma sosyal devlet konusundaki duyarsızlığın aşılmasına bağlı" olduğu görüşünü savunmaktadır (Sağlam, 2008: 758).

Kaboğlu, çalışma hakkını değerlendirdiği makalesinde Anayasa'nın 65. maddesini "esnek", "kaypak" olarak nitelendirmiştir. Çalışma ortamını yaratma ödevinin Anayasa tarafından devlete verildiğini belirten yazar; "Devletin yapma biçimindeki bu olumlu görevi, işsizliği önlemede ifadesini bulmaktadır" saptamasından sonra; "İşsizliğin önlenmesi, İH bakımından belirleyici olumlu bir yükümlülüktür. 'İşsizlik', hak ve özgürlükleri göreceli, hatta anlamsız kılacağından, çalışma hakkının özgürlüğe dönüştürülmesi önem taşır. Bu bakımdan önemli bir sorun, bireyin devleti iş alanı yaratmaya zorlayıp zorlayamayacağıdır." sorusunu dile getirmiştir (Kaboğlu: 2010: 45).

Anayasa Mahkemesi'nin, "sosyal hakkın dava edilebilirliği konusunda" benimsediği tutumunu "hak öznesi lehine değil, devlet yükümlülükleri bakımından daha çekingen (hatta sekter) bir yaklaşım" olduğu için eleştiren Kaboğlu'na göre; 65. maddenin "devletin çalışma alanı yaratıcı politika ve uygulamalardan kaçınmasına haklı bir gerekçe oluşturup oluşturmadığı tartışılabilir. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesi'nin bu konuda hayli 'devletçi' bir yaklaşım sergilediği görülmektedir." (Kaboğlu, 2010: 45).

Kaboğlu da Sağlam gibi, 2001'de yapılan değişiklikle birlikte 65. maddeye ilişkin kararlarında da yorum değişikliği beklenebileceğini ancak yapılan değişikliğin AYM kararlarına yansıdığından söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır [4] (Kaboğlu, 2010: 45).

Devletin sosyal haklardaki edim yükümlüğünü yerine getirmemesi halinde, 65. maddenin, bireyin dava açma hakkını kullanarak edimini yerine getirmeyen devletten davacı olmasına olanak tanıyıp tanımadığı tartışmasında, hükmün bireysel dava talebini engellediği görüşünü, sosyal hakların ortaya çıktığı tarihsel süreçle, bu sürecin sosyal haklara kazandırdığı özgünlüklerle bağdaştırmanın olanaklı olmadığı kanısındayız.

Tanör ve Özbudun'un yaptığı, devletin sosyal hakların gerçekleştirilmesinde "hareketsizliği ya da yeterince sosyal katkı sağlayamaması(nın), sürekli Anayasa ihlali iddialarıyla karşılaşmak gibi bir rahatsızlık doğur(acağı)" saptamasının, sosyal hakların doğasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Gerçekten de sosyal hakların gerçekleştirilmesinde üstüne düşen edim yükümlülüğünü yerine getirmeyen devlet rahatsız edilmelidir. Gülmez'in de ısrarla işaret etmiş olduğu gibi, "sosyal haklarla ilgili, hiç unutulmaması her zaman her koşulda her yerde yinelenmesi ve Anayasa tartışmalarında anımsanması gereken tarihsel, felsefi ve hukuksal ilke ve gerçekler" göz ardı edilerek soruna yaklaşılması (Gülmez, 2011: 47), Çemberci'nin vurguladığı gibi, sosyal hakların devletin mali olanaklarının gerçekleşmesine kadar askıda olduğu sonucuna götürür (Çemberci, 1977: 55).

Sosyal hakların, "emekçilerin uzun, zorlu, çetin bedelini ödedikleri savaşımlarla yazılı hukuka (ulusal yasalara, anayasalara ve uluslararası sözleşmelere)" geçirilmiş olduğu gerçeği (Gülmez, 2011: 47), sadece bu özelliği dahi, "anayasa ihlali iddialarıyla karşılaşmak gibi bir rahatsızlık doğurması"nı meşru ve haklı kılmaktadır.

Aksini düşünmek, bugün olduğu gibi "esnek", "kaypak" (Kaboğlu, 2010: 45) anayasa hükümleri aracılığıyla binbir bedel ödenerek elde edilen sosyal hakların, birer "dilek, temenni" hükümlerine dönüşmesi anlamına gelmektedir. Taşkent ve Aslan'nın oldukça isabetli bir şekilde belirtmiş olduğu gibi, siyasal iktidarların yanlış önceliklere yönelmesi, ya da bilinçli bir şekilde, örneğin vergi politikalarını ölçüsüzce sermayeyi kollayacak şekilde oluşturmaları, kamu kaynaklarının yağmalanmasını, örtülü bir sermaye brikim modeli olarak uygulamalarının bedelini, sosyal hakların sahibi olan, bu sahipliğin kendisine talep erki verdiğini kabul ettiğimiz bireye yüklemek, ondan bu duruma bir anlamda katlanmasını istemek, sosyal adalet anlayışıyla hiçbir biçimde örtüşmeyecek bir tutum olacaktır.

Sosyal hakların gerçekleştirilmesinde edim yükümlülüğünü yerine getirmemenin yaptırımının "siyasal" olduğunu söyleyerek, bireye dava açma yolunu kapamak da doğru bir yaklaşım değildir. Doğrudur, demokratik bir sistemde siyasal iktidarlar yapmış oldukları tercih önceliklerinin hesabını belirli dönemlerde seçmene vermek zorundadırlar. Ne var ki demokrasi, sadece seçimle tanımlanabilen bir sistem değildir. Seçim, hak sahiplerinin kullandıkları haklardan sadece birisidir. Ancak bu hakkın kullanılması, Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen ve Anayasa Mahkemesi'nce "temel hak niteliği taşımasının ötesinde diğer temel hak ve özgürlüklerden gereken şekilde yararlanılmasını ve bunların korunmasını sağlayan en etkili güvencelerden birisi" olarak nitelendirilen dava açma hakkını kullanmanın önüne engel olarak çıkarılamaz.

Aldıkaçtı tarafından ifade edilmiş olduğu gibi, 65. maddenin sosyal haklara inanmayan iktidarlara da bir imkan vermek için kaleme alındığını düşündüğümüzde, bu imkanı boşa çıkartacak hukuki yolları düşünüp kurgulamak görevi de demokratik sistemin doğasından kaynaklanan bir görev olarak adeta kendiliğinden önümüze çıkmaktadır.

Bir başka anlatımla yukarıda belirtmiş olduğumuz gerekçelerin yanında, Anayasa'nın 65. maddesini sosyal hakları göz ardı edebilmenin olanağı olarak gören siyasal iktidarlara bu olanağı vermemek, sosyal hakları ortaya çıkartan mücadelenin doğasına uygun koruyabilmek için geliştirilebilecek her araç, tek başına yeterli olmasa dahi var edilmeyi hak etmektedir.

Unutulmamalıdır ki, devleti temsil eden her siyasi iktidar 65. madde çerçevesinde "öncelikleri gözetirken", mali kaynakları transfer ederken tercihler yapmaktadır. Sonuç olarak yaptığı her tercih, bir sınıftan diğerine kaynak aktarma sonucunu doğurmaktadır.

gerekenlerde ilgili harcamalar bu niteliktedir. Ama bu öncelikler, ödevlerin niteliğine göre yorum yoluyla da belirlenebilir." (Sağlam: 2008: 758).

[4] Önce, "ne değişti?" sorusuna yanıt verelim. *"Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.*" Görüldüğü üzere, ekonomik istikrar", sosyal haklara göre öncelik taşımayacak, sosyal alanlar, ekonomik politikaların seçeneğini oluşturabilecektir. Sosyal haklar lehine sağlanan bu anayasal gelişmenin Anayasa Mahkemesi kararına yansıdığını söylemek kolay değildir" (Kaboğlu, 2010: 46).

Anayasa'nın, birden fazla maddesinde "gerekli tedbirleri alır" şeklinde net ve kesin ifadelerle vermiş olduğu görevlerde iktidarın tümüyle kendisiyle baş başa ve siyasal sorumluluğun dışında bir başka sorumluluğun olmadığını ileri sürmek bizce hukuken savunulabilir bir görüş değildir. Eğer anayasalar bir dilek, temenni metinleri değilse, eğer sosyal haklar vatandaşları aldatmak için anayasalara yazılmıyorsa, siyasal iktidar, en azından 65. madde çerçevesinde yaptığı tercihlerin, Anayasa'nın verdiği görevlerle uyumlu olup olmadığının, kusurlu davranıp davranmadığının hesabını yargı önünde vermelidir.

3. Anayasa'nın 90. Maddesi ve Sosyal Hakların Yargılanabilirliği

Sosyal hakların uluslararası sözleşmelerde yer almış olması, Anayasa'nın 90. maddesinin açık hükmü, 65. maddedeki sınırlamayı uluslararası sözleşmelerle aşabilme olanakları yaratmaktadır.

Türk hukuk öğretisinde, 90. madde dolayısıyla uluslararası sözleşmelerin iç hukukta doğrudan doğruya uygulanabilip uygulanmayacağı sorunu, tartışmalı bir konu olma özelliğini korumuştur. [5]

90. maddenin 2004 yılında değiştirilmesinden sonra da devam eden bu tartışmada, üçüncü cümlede yer alan "esas alınır" sözcüklerinden ne anlaşılması gerektiği üzerinde de durulmuştur. 2004 değişikliğini incelerken "esas alınır" ifadesinin gerekçede "öncelik verilir" şeklinde açıklandığını belirten Aybar, bu açıklığa karşın ilginç bir yorumla, aksi sonuca ulaşmak gerektiğini belirtmektedir. Gerçekten de Aybar'a göre:

Madde gerekçesindeki bu anlatıma bakılarak, amacın "öncelik vermek" olduğu söylenebilir mi? Amaç bu ise, neden madde metninde bu açıkça belirtilmemiş ve 'esas alınır' gibi Anayasa düzeyindeki bir düzenlemede alışılmış olmayan bir deyim kullanılmıştır? Bu sorulara kesin ve açık bir yanıt verme olanağı yoktur. Gerekçede 'öncelik verilmesi'nden söz edilmiş olmasına bakılarak, amacın bu olduğu söylenebilir mi? Kanımca, gerekçede 'öncelik verilmesi'nden söz edilmişken, kabul edilen maddede, 'esas alınır' denilmesi, anayasa koyucunun 'öncelik verilmesi'nden yana olmadığı; bu konunun uygulamadaki yorumlara bırakıldığı biçiminde anlaşılmalıdır (Aybay, 2007: 204).

Aksi görüşü savunan Bilir'e göre ise, "maddede geçen 'esas alınır' hükmünün, milletlerarası anlaşmalara üstünlük tanınması, milletlerarası anlaşmaların öncelikle uygulanması şeklinde anlaşılması gerekir. Yani kanunun bir kenara bırakılarak, milletlerarası anlaşmaların uygulanması demektir." (Bilir, 2005: 88)

Gülmez ise haklı olarak, üçüncü cümlenin "esas alınır" denilerek "emir kipi ile noktalandığına" işaret ederek, uyuşmazlığı çözecek yargı yerinin bu açık anlatım karşısında yasayı bırakarak sözleşme hükümlerini uygulama yükümlülüğü getirdiğinin altını çizmektedir (Gülmez, 2010: 372)

Genel olarak söylemek gerekirse; bu konuda öğreti, hukuk düzenlerinin, birbirinden bağımsız ve birbirine karışmayacak şekilde uluslararası hukuk ve iç hukuk olmak üzere ayrıldığını, birinin diğerine üstün olamayacağını, birinde yer alan bir hükmün diğerine doğrudan uygulanmayacağını savunan ikici (dualist) görüş ile bu görüşün tam aksini ileri sürerek,

[5] Bu konudaki tartışmaların ve farklı görüşlerin değerlendirilmesi için bkz. Gülmez, "İş Hukuku Öğretisi ve Anayasa madde 90/Son sorunu", **Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan**, İstanbul, 2010, Beta Yayını, Yayın No: 2319, s. 303-389.

ulusal ve uluslararası hukuk düzeninin tek bir hukuk düzeni olduğunu ve bir bütün oluşturduğunu savunan tekçi (monist) görüş olarak birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır (Çelik, 2010: 260).

Bu tartışmada sorunu özellikle sosyal haklara ilişkin antlaşmalar açısından değerlendiren Sur; sorunu, "andlaşma salt devletler arasında yükümlülükler mi getirmektedir; yoksa ayrıca kişilere de sübjektif haklar bahşedip ulusal yargı organları tarafından uygulanabilir mi? İşte sosyal haklar bakımından üzerinde durulması gereken temel bir sorun da budur" sözleriyle tanımladıktan sonra (Sur, 2008: 53), sorunun yanıtını şöyle vermektedir: "Genel olarak bir andlaşmanın iç hukuk bakımından kişilere sübjektif haklar verebilmesi ve yargıç tarafından hukuk normu olarak uygulanabilmesi, hükümlerin doğrudan uygulanır (self executing) olmasına bağlıdır. Bunun için de andlaşma, somut, dakik, kendine yeterli bir düzenleme getirmelidir. Hükmün doğrudan uygulanır olup olmadığını saptayabilmek için çeşitli hususlar dikkate alınır; özellikle de andlaşmanın konusu, anlatımı, hazırlanış koşullarına bakılmalıdır." [6] (Sur, 2008: 53).

Sur'a göre; "klasik kişisel ve siyasal haklarla örtüşmeyen sosyal haklar konu olduğunda, doğrudan uygulanırlık yönünden bazı güçlüklerle karşılaşılmaktadır." (Sur, 2008: 54). Bu güçlükleri; "ILO Sözleşmelerinin büyük kısmı ve Avrupa Sosyal Şartı hükümlerinin hemen tümü salt devletler arasında taahhütler getirip, kişilere doğrudan hak bahşedici" olmamaları, "sosyal haklara ilişkin hükümler çoğunluk itibariyle ulaşılması istenen hedefleri gösteren program-hükümleri" [7] olması, "Sosyal hakların daha ziyade pozitif statü haklarından olduğu, yani devletin somut müdahale ve düzenlemelerine ihtiyaç gösterdikleri" kabulünün bulunması, "Sosyal haklara ilişkin uluslararası denetim mekanizmaları da klasik haklara nazaran" (Sur, 2008: 53) farklı olması olarak sıralamaktadır.

Aslında uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanamayacağına ilişkin bu yaklaşım, sadece sosyal haklar alanı ile de sınırlı değildir. Özellikle, "Türk iş hukuku öğretisi ve uygulamasının uluslararası çalışma hukukunun iç hukuka etkisi konusunda oldukça temkinli bir tutum içinde olduğunu, uluslararası hukuka hak ettiğinden çok daha az ilgi gösterdiğini ve 'pozitivist' bir yaklaşımı benimsediğini söylemek mümkündür. Öğretide uluslararası çalışma hukuku belgelerine ve ülkemizce onaylanan sözleşmelere kaynaklar arasında yer vermekle yetinilmiş, ancak bunların ulusal mevzuat karşısındaki durumu görmezden gelinmiş veya 'tekçi' yaklaşıma aykırı biçimde onaylanmış uluslararası sözleşmeleri ulusal hukukun bir parçası olarak görmeyen yaklaşım benimsenmiştir. Bu tutum 90/son fıkraya 2004 yılında eklenen ifadeden sonra da devam etmiştir" [8] (Çelik, 2010: 263).

[6] Yazara göre; "Bu doğrultuda, varlık nedeni olarak kişilere hak ve özgürlükler getirmeyi amaçlayan Avrupa İnsan Haklan Sözleşmesinin bilhassa böyle bir etkiye sahip olduğu kabul edilir. Avrupa İnsan Haklan Sözleşmesinin bir kısım hükümlerinin hukukumuzda doğrudan uygulanırlığını teyit eden yargı kararlan mevcuttur" (Sur, 2008: 53). Ayrıca benzer görüş için bkz. Tuncay, "87 Sayılı ILO Sözleşmesi ve Türkiye'nin Uyumu", ILO Normları ve Türk İş Hukuku, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi 20. Kuruluş Yılı Kutlama Semineri, kamu iş yayını, Ankara 1997, s. 120 (aktaran Gülmez, 2010: 345).

[7] Yazar bu tespitinin istisnasını "Belirtmeliyiz ki, sosyal hakların bazılarının niteliklerinden ötürü doğrudan uygulanır olduğu da savunulabilir. Özellikle klâsik kişisel hak ve özgürlükler alanına giren zorla çalıştırma yasağı ile "kendi kendine yardım" yolları olarak sendika, grev ve toplu pazarlık özgürlükleri bu kapsamda değerlendirile bilmektedir" sözleri ile belirtmektedir**" (Sur, 2008: 54).**

[8] Yazar bu konuda; Gülmez'in yukarıda (dipnot 13) belirtilen çalışmasına dikkat çekerek, haklı olarak"Öğretideki bu egemen görüşe en önemli itiraz Gülmez'den gelmektedir. "Sözleşmeler onaylandı ama bunlarla ilgili yasal

Oysa, özellikle Anayasa'nın 90. maddesi ve maddede 2004 yılında yapılan değişiklikle birlikte, konu hukuken netleşmiştir. Bilindiği gibi 90. maddeye göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7.5.2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır."

Dolayısıyla; " demokratik ve laik Cumhuriyetin 'insan haklarına saygılı ve dayalı' olması, Anayasadan daha elverişli ve ileri haklar ve güvenceler öngören uluslararası antlaşmaların üstün tutulmasını gerektirir. Bu yükümlülük, Anayasanın öngördüğü kurallara uygun olarak onaylayıp taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerin, Cumhuriyetin saygılı ve dayalı olduğu, varlık nedenini oluşturduğu ve üzerine yaslandığı insan haklarını tanımış olmasının doğal bir sonucudur. Aykırı kuralları Anayasada sürdürerek insan hakları sözleşmeleriyle bağdaşmayan kuralların korunması ve insan haklarıyla ilgili uluslararası antlaşmaların yalnızca çelişik kurallar içeren yasalar karşısında öncelikle uygulanması, ek cümleyle yapılan düzenlemenin amacına aykırı düşer ve bu düzenlemenin uygulama alanını daraltır" [9] (Gülmez, 2005 a: 99).

"Kaldı ki, Anayasaya uygun ancak antlaşmaya aykırı bir kural içeren bir yasanın antlaşmayla çatışması durumunda, antlaşmanın uygulanması zorunlu olduğundan, bu sonuç Anayasanın 'by pass' edilmesi, antlaşmanın Anayasaya üstün tutulmuş olması anlamına gelecektir." (Gülmez, 2005 a: 99).

Öte yandan uluslararası sözleşmelerin sosyal haklara ilişkin hükümlerinin çoğunlukla "ulaşılması istenen hedefleri gösteren program-hükümler" olduğunu ileri sürerek doğrudan uygulanamayacağını savunanların gözden kaçırdıkları en önemli nokta Anayasanın 90. maddesinde "geçen sözleşmelerin salt sözel/pozitif metinleriyle sınırlı olarak ele alınamayacağı, denetim organlarının kararlarını da kapsaması gerektiğidir." (Çelik, 2010: 262).

Gerçekten de; "Uluslararası antlaşmaların ve onayladığımız birçok sözleşmenin ayrıntıya girmeyen, yetkili koruma ve denetim organlarının yorumuyla açıklık ve anlam kazanan genel kurallar içerdiği anımsanırsa, yasalar ile uluslararası sözleşmelerin aynı konudaki farklı düzenlemesinden kaynaklanan bir uyuşmazlık bulunup bulunmadığı, salt antlaşmaların sözel metniyle sınırlı olarak" saptanamayacağı "Koruma ve denetim organlarının o konuya ilişkin yerleşik ilke kararları ve içtihatları gözönünde bulundurulmak" (Gülmez, 2005 a : 99) gerektiği açıklığa kavuşacaktır.

düzenleme yapılmadı" şeklindeki "pozitivist" gerekçeye itiraz ederek, 2004 değişikliği öncesinde onaylanan uluslararası sözleşmelerin de doğrudan uygulanması gerektiğini savunan Gülmez bunun da ötesinde, kamu görevlilerinin sendikal hakları ile ilgili 1995 Anayasa değişikliği yapılmadan önce "yasak yoktur" görüşünü ve 1982 Anayasası bağlamında memurların sendikal hakları olduğunu ilk kez dile getiren ve ısrarla savunan bir bilim insanı olarak dikkat çekmektedir" notunu düşmek zorunda hissetmiştir.

[9] Yazara göre "Madde gerekçesinde ve Anayasa Komisyonu Raporunda, 'esas' almanın '*öncelikle*' uygulama anlamına geldiği belirtilmiştir. Artık bu düzenlemeden sonra, onayladığımız insan hakları sözleşmelerini, son fıkranın ilk cümlesindeki 'kanun hükmünde' sözcüklerine dayanarak 'kanun seviyesinde' biçiminde anlamak ve yorumlamak, çatışma sorununu da kimi yorum kurallarıyla (önceki yasa-sonraki yasa yada özel yasa-genel yasa) çözmeye çalışmak olanaksızdır. Taraf olduğumuz insan hakları sözleşmeleri yasaların (ve bu değişiklikten önce de savunduğum gibi Anayasanın da) üstündedir, kurallar sıralamasının en başında yer almaktadır. Öte yandan, çatışma durumunda bu sözleşmelerin uygulanması için, ulusal hukukta özel düzenleme konusu olmasına, iç hukuka aktarılmış bulunmasına gerek yoktur ve yasalardaki aykırı kuralların değiştirilmesini beklemek gerekmez" (Gülmez, 2005 a: 100).

Gülmez'in haklı olarak vurguladığı gibi, "İnsan hakları yazılı hukukunun UÇÖ'nün kuruluşundan 2004'e uzanan 85 ve BM'nin kuruluşundan 2004'e uzanan 59 yıllık evrimi, "olması gereken" kurallar niteliği taşıyan insan haklarını "olan" kurallara dönüştürmüş; soyut düşünce ve ilkelere, gözle görülüp elle tutulan, yani belgelerde okunabilen, ihlal edildiği zaman da –büyük bir çoğunluğu yargısal nitelik taşımayan- koruma ve denetim yollarına başvurabilen "somut" kurallar özelliği kazandırmıştır. Birkaç cümleyle özetlemeye çalışayım: Artık birey, uluslararası insan hakları hukukunun "konusu" değil "öznesi"dir. Bireyin devleti önceleyerek doğuştan öznesi olduğu düşünülen ve söylenen hakları, uluslararası hukukça güvenceye bağlanmıştır, ihlalci devlete karşı hak arama yolları vardır. Üstelik bireyin hakkını araması, kimi koruma ve denetim sistemlerinde, yalnızca yurttaşı olduğu devletin sözleşmeye taraf olmasına ya da onaya ek olarak yetki bildiriminde bulunmasına bağlı değildir" (Gülmez, 2005 b: 3).

III. SOSYAL HAKLARIN YARGILANABİLİRLİĞİ VE YARGI KARARLARI

Sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusunda yargı kararlarının en sık tartıştığı maddelerin başında, doğal olarak Anayasa'nın 65. maddesi gelmektedir. Madde, yönetmelik, genelge gibi genel düzenleyici işlemlerden, sosyal güvelik hakkı çerçevesinde tanınan haklara kadar oldukça geniş bir yelpaze içerisinde uygulanma olanağı bulmuştur.

Uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanması konusunda ise çok az rastlanan birkaç ayrık kararın dışında Türk yargı sistemi, bu konudaki ketum tavrını, üstelik 90. maddede yapılan değişikliğe karşın sürdürmüştür.

Anayasa Mahkemesi'nin birçok kararında, Anayasa'nın 2 ve 5. maddelerine referans verilerek sosyal devletin tanımının yapıldığı, bu tanımlamalardaki sosyal devlet vurgusunun son dönemlerde azalarak ve anlamı daraltılarak olsa da devam ettiği görülmektedir. [10]

Sadece Anaysa Mahkemesi değil, yüksek yargının neredeyse tamamının genel soyut ilkeleri ortaya koyma ve kavramları adlandırma konusunda, uluslararası hukuku da referans göstererek tanımlamalar yaptığı, ancak somut talebin karşılığının karara bağlanması aşamasında oldukça ketum davrandığı görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin sosyal devleti uzun ve kapsamlı bir şekilde tanımlamasının, kararlarında sosyal devletin gereklerine ilişkin titiz analizler yaptığı anlamına gelmediği" gibi (Yenisey, 2010: 186), Yargıtay'ın sosyal haklara, bu hakların tanımına ilişkin uluslararası sözleşmelere atıf yapmış olması da, hakların gerçekleştirilmesi, somutlanması aşamasında aynı titizliliği gösterdiği anlamına da gelmemektedir.

Nitekim AYM, sosyal devleti somutlaştıran Anayasa maddeleri arasında 65. maddeye de atıf yapmıştır. Gerçekten de AYM, yerel mahkemenin 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 92. maddesinin ikinci fıkrasına göre, malullük ve yaşlılık aylıklarının birleşmesi sonucu iki aylığın birlikte ödenmesi gerekirken birinin tamamının, diğerinin ise yarısının ödenmesinin Anayasa'ya aykırılık oluşturduğunu ileri sürdüğü davaya ilişkin 11.03.2003 tarihli kararında; "Anayasa'nın 2. ve 5. maddelerinde belirtilen sosyal hukuk devleti ilkesini somutlaştıran 60. ve 65. maddeleri" ifadesiyle, 65. maddeyi sosyal hukuk devlet ilkesini somutlaştıran maddelerden biri olarak nitelendirip, malullük ve yaşlılık aylıklarının birleşmesi

[10] Sosyal devlet ilkesine yönelik Anayasa Mahkemesinde yaşanan duyarsızlaşamaya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. (Sağlam: 2008: 749-771).

sonucu birinin tamamının, diğerinin ise yarısının ödenmesinin Anayasa'ya aykırılık oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır. [11]

Kararda çarpıcı olan nokta, somut olayda tartışılan malul olduğu için 61. maddeye göre özel olarak korunma hakkına sahip olan bireyin, yaşlılık aylığı almaya başladığında daha önce almaya hak kazandığı malûlük aylığının veya yaşlılık aylığından birisinin yarı yarıya azaltılmış olmasına da mahkemenin 65. maddeyi uygulaması ve düzenlemede Anayasa'ya aykırılığın bulunmadığı, yarım aylık almaya devam ederek malûl sigortalının 61. madde anlamında korumaya devam ettiği sonucuna ulaşmış olmasıdır.

Bir başka anlatımla 61. maddede sakatların öncelikle korunacağına ilişkin hüküm olmasına karşın, öncelik gerçekleştirilirken de AYM'ye göre 65. maddede belirtilen sınırlamalar gözetilecektir.

Oysa azınlık oyunda isabetli bir şekilde belirtilmiş olduğu gibi, "Anayasa'nın 4709 sayılı yasa ile değişik 65. maddesine göre, Devlet Anayasa ile belirlenen görevlerini malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirirken, 'bu görevlerin amaçlarına' uygun önceliklerin gözetileceği belirtilirken 61. maddede sayılan malûller ve sakatlar öncelikle sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken kişilerdir. Anayasa'nın 61. maddesinde, Devletin harp vazife ve şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri koruyacağı ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlayacağı, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alacağı hükme bağlanmaktadır. 61. maddede sosyal güvenlik bakımından özel korumaya alınan malûller ve sakatlar hakkında düzenlenecek kurallarda, Anayasa'nın 65. maddesinde öngörülen Devletin malî kaynaklarının yeterliliğine dayanmak, sosyal Devlet ve sosyal güvenlik anlamlarına ve anlayışlarına tamamen ters kavramlardır. Kabulü mümkün görülemez." [12]

AYM'nin konuya ilişkin zaman zaman birbiriyle de çelişen çok sayıda kararı bulunmaktadır. Bu kararların tamamını incelemek bir başka tebliğin konusunu oluşturabilir. Bu kararı özellikle seçmemizin nedeni, bizzat Anayasa'nın amir hükmü ile özel olarak korunması gerektiği belirtilen bir grubun haklarını sınırlayan bir yasal düzenlemenin değerlendirilmesinde dahi, 65. maddenin ölçü olarak alınabildiğine dikkat çekmek, böyle özel bir durumda dahi sınırlayıcı bir madde olarak kullanılabilen 65. maddenin varlığının ve uygulanmasının ortaya çıkartacağı elzem sonuçlara işaret etmek içindir.

Öte yandan Yargıtay da, toplu sözleşme özerkliğinin ve toplu sözleşme hakkının tartışıldığı, ülke genelinde binlerce işçiyi ilgilendiren davalarda, uluslararası sözleşmelerle korunan, anayasal düzeyde korunan toplu sözleşme hakkını "devleti korumalıyız" gerekçesi ile işlevsiz bırakabilmiştir (Özveri: 1999: 108).

Yüksek yargının tutumu hakkında fikir verebilecek bir diğer örnek, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın (GG ASŞ) onaylanan maddeler arasında bulunan 24. maddesinin uygulanması istemini reddeden Yargıtay kararıdır.

Yargıtay, uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanmayacağını savunanların ileri sürdüğü gerekçelerden birini oluşturan "sosyal haklara ilişkin sözleşmelerdeki hükümlerin ulaşılması istenen hedefleri gösteren program-hükümler" olduğu savının bu durumda geçerli olmamasına rağmen, GG ASŞ'nin haksız feshe karşı korumayı güvenceleriyle birlikte düzenleyen 24. maddesini uygulamamıştır. Oysa bu hüküm, çok somut, açık ve nettir.[13] Sayılan istisnaların dışında herkesin feshe karşı korunma hakkı vardır**.**

Feshe karşı korunma hakkı olmadan çalışma hakkının var olamayacağı, feshe karşı korumanın çalışma hakkını var eden temel bir düzenleme niteliğinde olduğu da açıktır.

4857 Sayılı İş Yasası'nın 18. maddesi, iş güvencesi kapsamına girenleri, otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde, belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışıp en az altı aylık kıdemi olan işçiler olarak tanımlamıştır. Aynı maddenin son fıkrası ise, işletmenin bütününü sevk ve idare eden işveren vekili ve yardımcıları ile işyerinin bütününü yönetmemekle beraber işe işçi alıp çıkartma yetkisine sahip olan işveren vekillerine de iş güvencesi hükümlerinin uygulanamayacağını belirtmiştir.

4857 Sayılı İş Yasası'nın bu hükmü ile GG ASŞ'nin I. bölümünün 24. maddesi çelişmekte, yasa iş güvencesinin kapsamını GG ASŞ'nin I. bölümünün 24. maddesine oranla daraltmaktadır.

Tüm bu açıklığa, netliğe karşın ne yazık ki, çalıştığı banka işyerinde onlarca genel müdür yardımcısından biri olduğu için 4857 sayılı yasanın iş güvencesi hükümlerinin dışında kalan, ancak GG ASŞ'nin saydığı istisnaların içerisinde yer almayan bir işçinin, 90. maddeye dayanarak, iç hukukla uluslararası sözleşmenin çeliştiği, kendisine 4857 sayılı İş Yasası'nın 18. maddesinin uygulanamayacağı, GG ASŞ'nin 24. maddesinin uygulanarak yargılamanın yapılması gerektiği istemiyle açılan davayı yerel mahkeme reddetmiş, Yargıtay da yerel mahkemenin kararını aynen benimseyerek onamıştır.[14]

Yüksek yargının sosyal hakların devletin olumlu edim yükümlülüğüne işaret eden kararlarının olmasına karşın, bu kararlarda olumlu edim yükümlülüğünün sosyal hakkın önemini vurgulamak için kullanmakla sınırlı kaldığını, sosyal hakların sahibi bireyin edim yükümlülüğünü yerine getirmeyen devlete karşı dava açma hakkının olup olmadığını tar-

[11] Anayasa Mahkemesi, 11.03.2003 T, 2001/351 E, 2003/10 K. http://www.legalbank.net/kararbank.

[12] Anayasa Mahkemesi, 11.03.2003 T, 2001/351 E, 2003/10 K. http://www.legalbank.net/kararbank.

[13] Çekincesiz onaylanan Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın I. bölümünün 24. maddesi; "Tüm çalışanlar, iş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkına sahiptir" demiş; onaylayan devletlerin "hukuksal yükümlülük" üstlendiği sosyal hakların kapsamını belirleyen II. Bölümün "İş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkı" kenar başlıklı 24. maddesi ise; "Akit Taraflar, çalışanların iş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; a) tüm çalışanların, yetenekleri ya da davranışlarıyla bağlantılı olarak ya da işletmenin, kuruluşun ya da hizmetin işleyişinin gereklerine dayanarak, iş akitlerinin geçerli nedenler olmadan sona erdirilmemesi hakkını; b) iş akitleri geçerli bir neden olmaksızın sona erdirilen çalışanların yeterli tazminat ya da diğer uygun yardımlar alma hakkını tanımayı; taahhüt ederler. Bu amaçla Âkit Taraflar, iş akdinin geçerli bir neden olmaksızın sona erdirildiğini düşünen çalışanın bağımsız bir organa başvurma hakkını güvence altına almayı; taahhüt ederler" hükmüyle hiçbir ayrım yapmaksızın tüm çalışanların iş güvencesi hükmünden yararlanabileceğini öngörmüştür.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın Ekinde yer alan "Değiştirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın ilgili kişiler yönünden kapsamı" bölümünde, 24. maddenin uygulamasının kişiler yönünden istisnalarına yer verilmiştir. Bu istisnalar şunlardır: "1- Bu madde bakımından "iş akdinin sona ermesi" ve "sona erme" terimleri, iş akdinin işverenin inisiyatifiyle sona erdirilmesi anlamına gelir. 2- Bu madde bütün çalışanları kapsar ancak bir Taraf, aşağıdaki türlerde istihdam edilen kişileri bu maddedeki güvencelerin bazısının ya da tümünün kapsamı dışında bırakabilir:a- belirli süreli ya da belirli bir iş için yapılan istihdam sözleşmesiyle çalışanlar;b- önceden belirlenmesi ve makul bir süresinin olması koşuluyla, staj dönemi ya da deneme döneminde olan çalışanlar;c- geçici olarak kısa bir süre için çalışanlar."

[14] Beyoğlu 2. İş Mahkemesi 2008/365 E, 2009/310 K, 02.10.2009 T, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2009/47502 E, 2011/11149 K, 13.04.2011 T. sayılı ilamı ile onanmıştır.

tışmadığını, daha açık anlatımla bireyin böyle bir hakkının olabileceğini düşünmediğini söylemek abartı olmayacaktır.

SONUÇ

Türk hukukunda sosyal hakların dava edilebilirliği, gerek Anayasa Hukuku ve İş Hukuku öğretilerinde, gerekse yargı organları kararlarında ayrıntılı bir biçimde ele alınarak tartışılmış bir konu değildir. Hatta birkaç hukukçu ayrık tutulursa, bir sorun olarak formüle edilmiş de değildir. Öğretideki baskın görüş, sosyal hakların algılanabilir olmasındaki katkısı ve emeği yadsınmayacak olan Tanör'ün devletin sosyal hakların gerçekleştirilmesinde "hareketsizliği ya da yeterince sosyal katkı sağlayamaması, sürekli anayasa ihlali iddialarıyla karşılaşmak gibi bir rahatsızlık doğurur" saptaması etrafında şekillenmiştir. İlginç ve çarpıcı olan ise, birçok anaysa hukuku ya da sosyal hak kitaplarında konuya yeterince değinilmemiş, en azından Anayasa'nın 65. maddesindeki sınırlamaların maddenin ifade edilmesinin ötesinde kapsamlı bir şekilde tartışılmamış olmasıdır.

Yargı organları, dava edilebilirlik sorununu hemen hiç gündemine almamış, sosyal hakların gerçekleştirmesi konusunu ise neredeyse sadece 65. madde çerçevesinde ele almışlardır.

Oysa, eğer sosyal hakların, anayasalarda yer alan güzel temenniler, yargı kararlarının gerekçesini süsleyen özlü saptamalar olmanın ötesine geçip yaşamın içerisinde gerçekleşir olmaları isteniyorsa, siyasal iktidarları rahatsız edecek ölçüde ve yoğunlukta dava edilebilmesi gerekir.

Bizce dava edilebilmelerinin önünde aşılamayacak hukuki bir engel bulunmamaktadır. Aksine Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen dava hakkını, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2/1. maddesi ışığında sosyal haklar somutuna indirgediğimizde ise, karşımıza hak sahibi olan, Anayasa ve uluslararası hukuk aracılığı ile güvenceye kavuşturulmuş, ancak bu güvenceleri kendisine uygulanmayan birey çıkmaktadır. Anayasa'nın 36. maddesine göre de, bu durumda olan biri hakkını dava yoluyla ileri sürebilecektir.

Anayasa'nın 65. maddesinin getirmiş olduğu sınırlamayı aşmanın yolu ise yine Anayasa'nın 90. maddesidir. Artık, hem öğretinin çoğunluğu ve hem de yargı, 90. maddeyi görmezlikten gelme, sanki böyle bir madde yürürlükte değilmiş gibi davranma, maddeyi olabildiğince dar yorumlama gibi yakaşımlardan vazgeçmelidir.

Öğretinin, özellikle de iş hukuku öğretisinin, yasaları yorumlarken sadece sözsel yorum tekniğinden başka yorum tekniği yokmuş gibi davranmaktan, tarihsel, amaçsal, sosyolojik yorum gibi, hukukun çağın gelişimine ayak uydurmasını sağlayacak yorum tekniklerine başvurmaktan kaçınmaması gerekmektedir.

Sosyal hakların ortaya çıkışındaki özgünlük, gerçekleştirilmeleri aşamasında, özellikle bu hakların sahipleri tarafından unutulmaması gereken önemli bir noktadır. Madem ki bu haklar binbir çilenin, uzun soluklu mücadelenin ürünüdür, var oluş aşamasındaki aynı kararlılık ve duyarlılık, talep edilmeleri, gerçekleştirilmesi için dava yolu dahil her türlü olanağın kullanılmasından da geri durulmamalıdır.

Sosyal hakların dava edilebilirliği tezi, ancak olumlu edim yükümlülüğünü yerine getirmeyen devlete karşı, alacaklarını talep eden bireylerin, "nasıl hukuki bir yol bulurum" arayışlarını sıklaştırmaları ile derinleşecek, gelişecek bir konudur.

KAYNAKÇA

Aslan, B, (2009), **Devletin Temel Amaç ve Ödevleri Işığında Öznel Gelişme Hakkı**, İstanbul: XII Levha Yayınları.

Aybay, R, (2007), "Uluslar arası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 70, Mayıs/Haziran 2007, s. 187-213.

Bilir, F, (2005),"Anayasanın 90. Maddesinde Yapılan Değişiklik Çerçevesinde Milletlerarası Andlaşmaların İç Hukuktaki Yeri", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt 13, 2005/1, Sayı.1, s. 77-108.

Çavuşoğlu, N, (2002), "Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi"**, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları** (Ed.: Yasemin Özdek), Ankara: TODAİE Yayınları, s. 467-475.

Çelik, A, (2010): "Sendikal Haklar: Uluslararası Çalışma Hukuku ve Türkiye'nin Uyumsuzluğu", **Disiplinler Arası Yaklaşımla İnsan Hakları**, (Ed.: Selda Çağlar, İstanbul: Beta Yayınları, s. 255-333

Çemberci, M, (1977), Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi, Ankara: Olgaç Matbaası.

DİSK, (2009), Özgürlükçü, Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Bir Anayasa İçin Temel İlkeler (Anayasa Raporu) Ankara: Disk Yayınları, No: 57.

Emini, M, E,(2004), "Hak Kavramı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 12, s.203-215.

Erdut, Z. "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika"**, Çalışma ve Toplum** 2004/2 Sayı:2, s. 11-37.

Gözübüyük, A. Ş. / Gölcüklü, F. (2002) **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, 3. Bası, Ankara: Turhan Kitapevi.

Gülmez, M (2011), "Emeğin Anayasadaki Adı Sosyal Haklardır", **Türk-İş Dergisi,** Sayı 392, s. 46-50.

Gülmez, M (2005 a), **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu,** AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Ankara: Belediye-İş Yayınları.

Gülmez, M (2005 b), Mesut Gülmez, "Sendikal Haklara İlişkin Sözleşmelerin İç Hukuka Üstünlüğü ve Yasalarımızdaki Aykırılıklar", **Çalışma ve Toplum**, Sayı 4, 2005/1, s. 11-56.

Gülmez, M, (2010), "İş Hukuku Öğretisi ve Anayasa Madde 90/Son Sorunu", **Prof. Dr. Ali Güzel'e**

Armağan, İstanbul: Beta Yayını, Yayın No: 2319, s. 303-389.

Kaboğlu İ, (2010) "Anayasa'da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları", **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Bildiriler**, İstanbul: Petrol İş Yayını, No: 113, s.43-60.

Koray, M. (2005),"Görülmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi", **Çalışma ve Toplum** 2005/2, Sayı:5, s. 27-59.

Özbudun, E, (2011), **Türk Anayasa Hukuku,** 12. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

Özdek Y, (2011), "Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü" (Kamu Hukukçuları Platformu'nun KKTC Yakın Doğu Üniversitesinde 19-21 Mayıs 2011 tarihlerinde düzenlediği "Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi" konulu toplantıda sunulan yayımlanmamış tebliğ).

Özdemir, S. (2007), **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

Özveri M, (1999), **Ekonomik Kriz Koşullarında Toplu İş Sözleşmesi Özerkliği Uyarlama Sorunu**, Ankara: Türk Harp-İş Sendikası Yayını.

Sağlam F, (2008), "Sosyal Devlet İlkesi ve Duyarsızlaşma", **Devrim Ulucan'a Armağan,** İstanbul, Legal yayınları,s.753-771.

Sur M, (2008), "Sosyal Haklara İlişkin Andlaşmaların İç Hukukta Yeri", **Devrim Ulucan'a Armağan**, İstanbul, Legal yayınları, s.47-62.

Tanör, B (1978), **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul: May Yayınları.

Tanör B / Yüzbaşıoğlu N. (2011), **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 10. Bası, İstanbul: Beta Yayınları.

Taşkent T, (1992), **"**Sosyal Devlet", **Sosyal Devlet**, Seminerler Dizisi 3, Ankara: Özçelik-İş Sendikası Yayını, s. 37-58.

Yenisey K, (2010), Sosyal-Piyasa Karşıtlığında Sosyal Haklara Farklı Bir Yaklaşım-Yapılabilirlik Yaklaşımı-, **Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan,** İstanbul: Beta Yayını, Yayın No: 2319, s.173-206.

İnternet Kaynakları

LEGAL, http://www.legalbank.net/kararbank

MODERNİTENİN "ÇALIŞMA İDEOLOJİSİ" ve SOSYAL HAKLAR

Fuat Man
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Çalışmanın insanlık tarihi boyunca tüm toplumlarda belli bir anlam taşıdığını söylemek mümkün değildir. Ancak modern dönemde bu kavrama yüklenen anlamda öyle bir dönüşüm gerçekleşti ki bu anlam neredeyse bu dönüşüm içindeki tüm toplumlarda benzer bir karşılık almaya başladı. Bu benzeşme ve dönüşümün temel dinamiği iktisadi alandaki dönüşümle birlikte düşünüldüğünde anlaşılabilir. Bu dönemde rasyonellik akla dayandırılarak yeniden tanımlandı ve bu çerçevede iktisadi alan yeniden şekillendi. 'Çalışma' iktisadi alanda meydana gelen bu dönüşümün altındaki temel belirleyici faaliyete dönüştü ve böylece yeni bir söylemin de hedefi haline geldi. Bu söylem gerektiğinde dini alandan, gerektiğinde 'etik' gibi seküler alanlarda ve bazen de bilimsel alanlardan beslenerek 'çalışma'yı merkezi bir konuma yerleştirdi. Dolayısıyla modern dönemde çalışmanın işgal ettiği bu konum, kapitalizm şekil değiştirse de (erken kapitalist dönem, fordist dönem, postfordist dönem) pek değişmemiştir. Bu çalışmada modernitenin ürettiği 'çalışma'nın anlamının ve bunun uzantısı olarak sosyal hakların nasıl bir zemine dayandığı ve bu zeminin mantığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, aydınlanma, çalışma ideolojisi

ABSTRACT

It's difficult to say that the meaning of work has been same for all societies during the history. But in the modern era there had been such a great transformation on the meaning of work that the meaning of work almost for all societies that were within that transformation became closer. The basic dynamics of this transformation and closeness is understandable when it is thought with the transformation in the economic area. Rationality was redefined by a reason-frame and the economic area was reshaped. 'Labour' become the dominant activity that lies under the transformation of economic area. Thus, it became a target of a new discourse. This discourse located 'labour' on a central position using both religious area, secular area such as 'work ethic' and scientific areas. Although the form of capitalism has changed (early capitalism, fordism, postfordism) during the history, the position of labour that engaged in the modern era has not changed. This paper intends to examine the kind of ground that the meaning of 'work' that modernity has produced and social rights stay on and the logic of this ground.

Key Words: modernity, enlightenment, labour ideology

GİRİŞ

Tarihi dönemselleştirmek hem bazı sakıncalar barındırır hem de araştırmacılar için fonksiyonel avantajlar sunar. Sakıncaların başında, dönemler arası geçişin anlıkmış gibi görünmesi tehlikesi gelir. Dolayısıyla uzun geçiş süreçlerinin belirli bir kronolojik çizgiye indirgenmesi tehlikesi, bu geçiş süreçlerinin altındaki zengin değişkenlerin ihmal edilmesine neden olabilir. Bir ikincisi, bahse konu dönemlerin belirgin karakterinin belirli bir coğrafyada homojen bir şekilde meydana geldiği izlenimini uyandırmasıdır. Dolayısıyla tarihsel olgulara veya olaylara bakarken bu tehlikelerin farkında olmak gerekiyor. Dönemselleştirmenin fonksiyonel tarafına bakılacak olunursa, tıpkı Weber'in 'ideal tipleri' gibi belirli dönemleri analiz etmede faydalı bir işlev yerine getirdiğini teslim etmek gerekiyor. Dolayısıyla 'modernite'nin ideolojisine bakılacaksa burada kaçınılmaz olarak bir 'modern dönem' ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu dönem anlık bir olay olarak ortaya çıkmamıştır ve bu döneme temel özelliklerini veren birçok değişken söz konusudur. Dolayısıyla bu dönemin ideolojisi incelenirken bu ideoloji, sanki boşlukta, kendiliğinden veya sadece bir olayın sonucu olarak ortaya çıkmış bir sonuç değil fakat birçok değişik ama birbiriyle ilişkili değişkenler silsilesinin bir sonucu olarak ele alınacaktır. Dönemleştirmenin faydası ise kendisinden önceki dönemlerle kıyaslama imkânı sunması noktasında ortaya çıkacaktır.

Bu çerçevede günümüzün mevcut ideolojik atmosferinin (belki de 'meta anlatıların meta anlatısı' olarak nitelendirilebilecek) temelleri Aydınlanma hareketinde veya 'modern dönem'in oluşumunda aranacaktır. Bu ideoloji genel anlamları ile açıklandıktan sonra onun farklı alanlara bir tezahürü olarak 'çalışma ideolojisi' özel olarak incelenecektir. Burada çalışma ideolojisinin nasıl icat edildiği, nelere hizmet ettiği ve bu çerçevede sosyal hakların ne anlama geldiği tartışılmaya çalışılacaktır.

Çalışma, tüm bu açıklama girişimini iki temel damar üzerinden ilerletme niyetindedir. Bunlardan birisi temelde bilginin nasıl anlamlandırıldığı ile ilgilidir. 'Aydınlanma'nın temelini oluşturan bu damar, doğanın yorumlanmasında veya anlamlandırılmasında ciddi bir kırılmaya işaret eder. İkinci damar ise iktisadi sistemin dönüşümü ile ilgilidir. Modernitenin çalışma ideolojisini kavrayabilmek için bu her iki alandaki dönüşümü bir arada veya üstü üste koyarak düşünmek gerekiyor. Bu yapıldığında, hem maddi yaşam koşullarının hem de bu koşulları oluşturan toplumsal ilişkilerin baştan aşağı kökten bir değişim geçirdiğini ve bu anlamda 'çalışma'nın da yeniden anlamlandırıldığını görmek mümkündür. Dolayısıyla, bu çalışma günümüz toplumlarının temeli olarak işaret edilen 'çalışma ideolojisinin kökenlerini ve bununla bağlantılı olarak sosyal hakların nerede durduğunu tartışma niyetindedir.

Bu noktada Annales Okulu'nun en bilindik temsilcilerinden Fernand Braudel'in tarihsel oluşumların temelini işaret eden analojisini hatırlamak yerinde olacaktır (Burke 2006: 74-77). Bilindiği gibi Braudel, olaylar tarihini klasik tarih paradigmasından farklı olarak tarihsel oluşumları belirleyen temel değişkenler olarak değil adeta bir dalganın ucundaki köpükler olarak görür[1]. Onun veya Annalesçilerin asıl ilgilendiği nokta yüzeydeki bu dalgalar değil, dip akıntılardır. Dolayısıyla bunlar aslında çok uzun süreli aralıklara işaret eder ve oluşumuna kaynaklık ettikleri yapıların temelini anlamamıza daha fazla katkı yaparlar. Bu çerçevede

1 Braudel (aktaran Burke 2006: 74) olayları 'tarih dalgalarının güçlü omuzlarında taşıdıkları yüzey çalkantıları, köpüklerin uç noktaları' olarak betimler. 'Bunlara güvenmemeyi öğrenmeliyiz.' Geçmişi anlamak için dalgaların altına dalmak gerekir.

'çalışma' olgusuna yönelik algılamanın oluşumunda ve kökleşmesindeki (uzun bir tarihsel periyot sonunda ise dönüşmesindeki) dinamikleri anlamak için bu dip noktalara bakmak gerekiyor. Bu çalışmanın yapmaya çalıştığı şeyin bir anlamda bu dip oluşumlara işaret etmek olduğunu söylemek mümkündür.

MODERNİTE VEYA MODERNLİK, MODERNİZM, MODERNLEŞME?

Gerek gündelik dilde gerekse ilk etapta dili daha dikkatli kullanması beklenen medyada 'modern' veya bundan türetilen kelimelere normatif anlamlar yüklendiğini biliyoruz. Kavram çoğunlukla olumlu çağrışımlar çerçevesinde kullanılmakta ve kaçınılmaz olarak 'modern olmayan'ı dışlar veya kategorik olarak aşağılar. Buna göre modernlikle nitelenen olay, kişi veya olgu esasında 'makbul' olarak sunulmaya çalışılır. Modern ülke, modern adam, modern düşünce, (…) gibi. Ancak sosyal teori içinde bu kelimeye bakıldığında öncelikle bunun çabucak anlamlandırılabilecek veya (en azından farklı paradigmalar bağlamında) kategorik olarak kaçınılmaz olumlu bir değerle anılacak bir kavram olmadığını görürüz. Kategorik üstünlüğü bir yana özellikle kabaca 'post modern' başlığı altına koyabileceğimiz bir çok argüman veya yaklaşım modernlik fikrini kıyasıya eleştirmektedir. Üstelik örneğin modernlik ve modernizm gibi iki kavram ironik bir biçimde belki de karşı kutuplarda durur. Modernizmi sanatsal çalışmalar bağlamında düşündüğümüzde esasında onun modernliğin bir eleştirisi olarak görürüz. Politik alana bakıldığında ise bu kavramın ilk başta bahsettiğimiz 'üstünlük' iması taşıdığını söylemek mümkündür (Armer ve Katsillis 2000: 1883-1888). Bu noktada modernlik ulaşılması gereken bir idealdir ve devletler veya uluslar için bir nevi kurtuluş reçetesidir. Bundan dolayı da özellikle çevre ülkeler kurtuluşa erebilmek için sıkı bir 'modernleşme' sürecine girerler.

Bu kısa girişten öyle anlaşılıyor ki karmaşık bir kavramla karşı karşıyayız. Öyleyse bu çalışma kapsamında bu kavramın nasıl kullanılacağına değinmek gerekiyor. Öncelikle bu çalışmanın asıl amacının modernlik ile ilgili bir soy kütüğü çıkarmak olmadığını belirtmek gerekiyor. Burada modernite veya modernliğin ideolojisi incelenirken temelde bu dönemde bilgi algılamasının nasıl dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Bunu yapmak bize nasıl bir açılım sağlayacaktır? Öncelikle epistemolojik temelin son derece geniş olduğunu ve bu temelin anlaşılmasıyla bunun maddi yansımalarının daha kolay kavranabileceğini düşünüyoruz. Çünkü bu epistemolojik temeller ile iktisadi sistemin mantığı adeta saydam bir cam gibi aynı görüntüyü vermektedir. Yani hangi tarafından bakılırsa bakılsın aynı yapı görülmektedir. Ancak burada 'alt yapı' 'üst yapı' ikiliği akla gelebilir. Yani bu bilgi alanını oluşturan iktisadi alt yapı mıdır, yoksa bilgi alanı mı ekonomik yapıyı dönüştürmüştür? Bu çalışmada bu konu basit bir dikotomi ile değil ancak üstü üste bindirilmesi gereken farklı alanlarla anlaşılmaya çalışılacaktır. Tıpkı bir ırmağı besleyen küçük küçük kollar gibi. Öncelikle modernliğin bilginin kaynaklarında meydana getirdiği veya modern dönemin bilgi kaynaklarında meydana gelen dönüşümü ifade eden epistemolojik katmana değinmek gerekiyor.

İNSANIN TANRI OLMAYA SOYUNUŞU: MODERNLİĞİN EPİSTEMOLOJİSİ

İlk insan topluluklarına dair sosyal bilimlerin sunduğu bilgi, bu toplulukların veya üyelerinin kendi dışındaki nesnel dünyada hükmedemedikleri olguların açıklanmasında bazı dışsal kaynaklara müracaat ettikleri yönündedir. Kabaca bu bazı totemlerden ruhlara ve oradan

da tanrıya ulaşacak bir açıklama çizgisidir. İnsanın kendi aklını kullanarak tüm zorlukların üstesinden gelebileceği fikri elbette modern dönemde aniden ortaya çıkmış bir fikir değildir. Bu yaklaşımın felsefi kökenlerini antik dönemlere kadar geri götürmek mümkündür (ör. Aristo – IEP 2010). Ancak akla atfedilen sınırsız güvenin yaygınlaşması, kurumsallaşması ve yeni bir dönem dolayısıyla yeni bir dünya kurmasının başlangıcını modern döneme veya aydınlanma dönemine dayandırmak gerekiyor.

Aydınlanmanın filozofu olarak anılan Immanuel Kant'ın (1983) önlü 'Aydınlanma Nedir?' pasajı, akla dayandırılan sınırsız güvenin ilk etkili metni sayılabilir. Kant bu metinde, aklını kullanmayan insanı olgunlaşamamış bir aktör olarak sunar. Ancak bu olgunlaşmamışlık halinin sebebi de kendisidir, zira aklını kullanmamıştır. Dolayısıyla aydınlanma denen şey, insanın kendi hatasıyla içine düştüğü bu olgunlaşmamışlık halinden kurtulması ve olgunluğa erişmesi anlamına gelmektedir. Aynı pasajda Kant, belki de aydınlanmanın 'motto'su olan bir ifade kullanır: Aklını kullanma cesareti göster!

Bunun anlamı aklın kullanılarak tüm bilinmezliklerle mücadele edilebileceği ve bunların doğalarının anlaşılabileceğiydi. Bu bakışın bir uzantısı, doğanın bize hükmeden bilinmezlikler kaynağı olarak değil, ancak dönüştürülebilecek bir malzeme dolayısıyla fethedilecek bir alan olarak görülmeye başlanması şeklinde olmuştur. Bu nokta özellikle önemlidir zira modern dönemde 'çalışma'ya yüklenecek olan anlamın temelini belirleyen iktisadi sistemin temeli buradadır. Demek ki akla sınırsız bir güven, doğanın veya tanrının/tanrıların aciz kulları olan insanın kendisini doğanın efendisi konumuna yükseltmesine varmaktadır. Elbette bu sınırsız güven 20. yüzyıla gelindiğinde tahripkâr yanlarını sergileyecektir (örneğin bkz. Horkheimer 2010) ancak şimdilik bu nokta konumuz dışında kalmaktadır. Burada üzerinde düşünülmesi gereken nokta insanın pasif bir özne olmaktan şekil veren, manipüle eden aktif bir aktöre dönüşmesidir. Bu noktada da akla yapı-eylem ikiliği gelecektir ancak şimdilik bu noktayı da tartışma dışı bırakmak gerekiyor zira insanın aktif bir özneye dönüşü ile ima edilmek istenen onun aklını (rasyo) kullanarak bir nizam / düzen oluşturucuya dönüştürmesidir. Doğanın kendi haline bırakılmayıp bir düzen şablonuna oturtulmaya çalışılmasının akılla bu bağlamda ilişkisi kesindir. Burada doğayı sadece kültürün etkisinden uzak kalmış ilk anlamıyla 'doğa' olarak değil ancak insan topluluklarının örgütlenmelerini de içerecek şekilde anlamak yanlış olmayacaktır. Artık nasıl ki aklın rasyonel kullanımı ile doğa üzerinde kontrolün sağlandığı bir düzen kurulabiliniyorsa aynı şey toplumsal mühendislik projeleri olarak da düşünülebilir. Yani toplumlar da bu rasyonel aklın mantığına uygun bir tarzda 'düzenlenebilir' tasarlanabilirdir. Çok kabaca ulus devletlerin modern dönemde ortaya çıkmaları hakim bir siyasal örgütlenme modeli haline gelmelerinin bir sebebi burada aranabilir.

Bu çalışma bağlamında üzerinde durulması gereken nokta modern aklın bu 'düzen' oluşturma motivasyonudur. Düzen oluşturmak bilinmez olmaktan çıkarmaktır ve hangi alandan bahsediliyorsa onun üzerinde bir kontrol veya iktidar tesis etmektir. Bu noktada Zygmunt Bauman'nın (2007a; 2003) sıklıkla kullandığı bir kavram oldukça açıklayıcıdır: 'Bahçe kültürü'. Bauman, modern kültürü, modernliğin aktığı mecrayı bahçe kültürüne benzetir. Bu anlamda bir bahçe esasında kültüre konu bir alandır ve el değmemiş bir arazi parçasından farklıdır. Müdahale edilmemiş bir arazi parçasında homojenlik yoktur, homojenlikle tanımlanan bir estetik yoktur, çok farklı tarzda bitkiye ve canlıya ev sahipliği yapmaya uygundur. Bu durum ise modernliğin bakışından kısaca bir 'kaos'tur, karmaşadır (Bauman 2010: 71).

Bauman'nın modern kültürle eşleştirdiği ve bu yapının karşı kutbunda duran yapı ise bir 'bahçe'dir. 'Bahçe' kavramı, müdahale edilmiş bir alana göndermede bulunur: Kendi haline bırakılmış bir arazi parçası değildir, düzenlenmiştir, karmaşadan arındırılmıştır, simetrik bir görünüme büründürülmüştür. Artık bu arazi parçası içinde istenmeyen otlar, çalılar, dikenler ve haşereler yoktur. Sadece hangi amaçla tasarlanmış ve kurulmuşsa onun için vardır. Yani sadece istenen bitkiye veya canlıya bir ikametgah olarak vardır. Ancak bahçe oluşturulurken yani onun homojenliği ve simetrisi kurulurken bir tasarıya göre kurulur ve o tasarıda yer almayan ancak o arazi parçası doğal haldeyken üzerinde bulunun unsurlar yok edilir veya dönüştürülür. Örneğin zararlı bitkiler ayıklanır istenen otlar ise yine kendi haline bırakılmaz ve hepsi aynı boyda tasarlanır. Bu anlamda bahçe, tipik olarak belirli bir akla uygun olarak müdahale edilmiş, tasarlanmış ve kontrol edilmiş bir alan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla modernliğin kendi aklına uygun olarak toplumları, onları oluşturan kurumları (bu arada çalışma uğraşını) düzenlediği sonucunu çıkarmak zor olmasa gerek.

'Çalışma' bu tablonun neresinde durmaktadır? Bahçe oluşturma girişimini yine Bauman'nın başka bir ifadesiyle 'çalışma' kavramına bağlamak mümkündür: Bauman, modernliği bir bakıma 'doğanın fethedilmesi' olarak ele alır: "Doğa fethedilmeli ve üzerinde öyle çok çalışılmalıydı ki, insanın çıkarına ve rahatına tek başına bırakıldığında yapabileceğinden çok daha iyi hizmet edebilmeliydi." (Bauman 1999: 19). Öyleyse bu fetih sürecinde çalışma merkezi bir yerde duruyor demektir. Çünkü hem fethetme hem de onu bahçeye dönüştürme temelde çalışma ile gerçekleştirilmektedir. Burada artık modern dönemde çalışmaya anlamını veren belki de asıl belirleyici faktöre gelmiş bulunuyoruz: İktisadi alanın dönüşümü veya kapitalizm

ÇALIŞMAYA MODERN ANLAMINI YÜKLEYEN DÖNÜŞÜM ALANI: İKTİSADİ ALAN YA DA KAPİTALİZM

Kapitalizmin ne anlama geldiğini anlatmak kolay görünmüyor. En azından bu alanda yazılmış ve klasikleşen birkaç çalışmayı hatırlamak bile kısa bir bildiri metninde bunu yapmanın zorluğunu gösterir. Hem Fernand Braudel'in 15-18. Yüzyıllar arasındaki gelişimleri ele alarak kapitalizmin kurumsal temellerini anlattığı 'Maddi Uygarlık' üçlemesi hem de Immanuel Wallerstein'in 'Modern Dünya Sistem' üçlemesi nasıl bir zorlukla karşı karşıya olduğumuzu kolayca hatırlatmaktadır. Ancak bu çalışmanın kurgusu bizi bu alana dair kısa bir özet sunmamızı zorunlu kılıyor.

Yukarıda anlatılan dönüşümün yaşandığı benzer bir tarihsel aralıkta, iktisadi sistemin de evirildiği görülmektedir. Bilindiği gibi bu dönüşüm kabaca 'feodalite' olarak bilinen bir toplumsal yapıdan yeni bir evreye geçişi ima etmektedir. Burada yaşanan basit bir dönüşüm değildir, zira neredeyse tüm kurumları ve bu arada söylemi, değerleri, inanç alanını etkileyen bir dönüşüm söz konusudur. Ancak tüm bu farklı noktalardaki dönüşüm esasında belirli bir iktisadi ilişkiler sisteminin kurumsallaşması için gerekli olan dönüşümleri işaret etmektedir. Her ne kadar ticaret veya mübadele kurumları modern dönemde ortaya çıkmış değillerse de bu alanlarda modern dönemde meydana gelen dönüşüm bu kurumları önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derinlikte bir etkinliğe büründürmüştür. Hem de yukarıda bahsedilen tüm alanları değiştirecek güçte bir etkinlik.

İktisadi alanda yaşanan dönüşümü çok kabaca ifade edecek olan kavramı 'piyasa' olarak işaret etmek yanlış olmasa gerek. Yine hatırlatmak gerekirse, piyasanın da modern dönemin bir icadı olmadığını söylemek gerekiyor ancak piyasanın kesinlikle bu dönemde belirleyici bir konuma yerleştiğini gönül rahatlığı ile söylemek mümkündür. Piyasa bir kez belirleyici olunca, tüm üretim ve mübadele ilişkilerinin doğası da değişmiş olmaktaydı. Şimdi bu tabloya yukarıda bahsedilen epistemolojik kırılmayı da ekleyerek devam etmek yerinde olacaktır. Aklın yanılmaz rehber olarak kabul edilmesi, ona uygun bir rasyonelliğin de ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. Buradaki rasyonelliği belirleyen ise Modernliğin temel özelliklerinden birisi olan 'öngörülebilirlik' ile ilgilidir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise iktisadi akılsallıktır.

İktisadi akılsallık geçimlik uğraştan piyasa için bir şeyler üretmeye geçişte ortaya çıkar ve bu noktada Gorz'un (2007: 138-40) bahsettiği 'hesaplamak' ile rasyonelliğin ima ettiği belirsizlikle başa çıkılmaya çalışılır.

> *Demek ki, toprağın verimliliği, farklı ekimler için gereken zaman, aletlerin maliyeti, tohumlar, yakıt, vs. ve şunu ya da bunu üretmeme göre bir saatlik çalışmayla elde edebileceğim verim, yani gelir hesaplanmalıdır. Dolayısıyla hesap yaparım ve yaşamım, düz, homojen, doğal ritimlere duyarsız bir zamana uygun olarak bu hesaba göre örgütlenir. (...) Sayma ve hesaplama (...), beni bu çalışmanın bana sağladığı zevk ve hoşnutsuzluktan, gerektirdiği çabanın niteliğinden, üretilen şeyle duygusal ve estetik ilişkimden soyutlar (Gorz 2007: 139).*

Gorz'a (2007: 142) göre hesaplamanın iktisadi akılsallığı belirlemesiyle birlikte ihtiyaçların karşılanması sürecinde 'yeterli' kategorisi anlamsızlaşmıştır. Yeterli kategorisi kültürel bir kategori olarak geleneksel toplumlarda merkezi bir kategoriyken piyasanın hâkim olduğu bir toplumda bir şeye, metaya, paraya asla yeterli düzeyde sahip olunamazdı. Çünkü zenginlik örneğin parayla hesaplanmaya başlandığında 'yeterli' diye bir şey söz konusu olamazdı. Sahip olunan veya üretilenin toplamı ne olursa olsun her zaman daha fazla olması mümkündür artık. Kısacası hesaplanabilirlik, 'yeterli' kategorisini bilmez.

Piyasanın belirleyici konuma yükselmesi bağlamında Gorz'un (2007: 143) işaret ettiği bir başka nokta ise çalışma ile ihtiyaç arasındaki bağın kopmasına dairdir. Dolayısıyla artık çalışma uğraşısının altında yatan motivasyon basitçe ihtiyaçların karşılanması ve bundan bir tatmin elde etmek değildi. 'Sayılabilir olma, hiçbir otorite, hiçbir kural, hiçbir değer ölçeği tarafından değerlendirilme ihtiyacı duymayan kesin bir ölçüt ve hiyerarşik bir ölçek ortaya çıkarıyordu.' Dolayısıyla artık hiçbir şey yeterli olmadığı gibi 'fazla' da değildir. Bunun anlamı daha fazla çalışma, daha fazla verimlilik, daha fazla üretkenlik ve üretim demekti. Dolayısıyla bu mantıkla düşünüldüğünde Sahlins'in (2010: 13-48) taş devri toplulukları için bahsettiği 'orijinal bolluk toplumu' nitelemesinin[2] anlaşılması mümkün değildir.

Şayet çalışma tüm bu yeterli olmayan üretimi veya kazancı daha da arttırmak için kullanılacaksa, bu eylemin taşıyıcılarının anlam dünyalarında bazı dönüşümler gerçekleştirilmeliydi. Toplumu oluşturan aktörleri yönlendiren en etkili kanalların başında din kurumu gelmektedir. Kapitalizmin kurumsallaşması aşamasında Avrupa'da hâkim olan Hıristiyanlık

2 Sahlins (2010: 13-48) çalışmasının bu bölümünde taş devri toplulukları için ihtiyaç kavramının kapitalizmin tanımladığı ihtiyaç kavramından farklı olmasından dolayı bu toplulukların klasik antropolojinin vazettiği gibi yokluk içinde değil; bolluk içinde yaşadıklarını öne sürer.

yorumunun reforma uğradığı bilinmektedir. Her ne kadar Reform hareketinin temel aktörlerinin burjuvaziye hizmet etme gibi bir amaçları yok idiyse de burjuvazinin bu dönüşümden faydalandığı bilinmektedir (Gane 2004: 20; Febvre 1995: 98-99). Sermaye birikimi önündeki katı bariyerler (faiz yasağı gibi) reformasyondan sonra yumuşamaya başlamıştır. Öte yandan yukarıda bahsedilen epistemolojik dönüşüm çerçevesinde Aydınlanma hareketinin bir dünyevileşme eğilimi başlattığı bilinmektedir. Ancak yine de inanç alanı insanların anlam dünyalarını şekillendirmede önemli bir etken olmuştur. Esasında bu nokta oldukça tartışmalıdır. Yani sekülerleşen bir dünyada inanç gözlüğünden doğayı anlamlandırma girişimleri azalırken bu gözlükten kapitalizmin ve çalışmanın anlamını sunmak ne kadar anlamlı olacaktır? Bu soruya Weber oldukça kararlı bir biçimde kapitalizmin ilk kurumsallaşma evresinde olumlu bir cevap verir. Weber (2010), çokça bilinen 'protestan etik' tezinde Avrupa'nın veya Dünyanın bazı bölgelerinde kapitalizmin neden diğer yerlere göre daha başarılı olduğu sorusunun cevabını vermeye çalışır. Vardığı sonuç kapitalizmin temellerinin fikirler veya inanç alanı ile açıklaması olur. Her ne kadar Weber, kapitalizmin kurumsallaşması için gerekli bazı maddi ön varsayımlardan bahsetse de bu sorunun cevabını Protestan etikte arar. Buna göre Protestan mezhebinde artık tanrısal bir buyrukmuşçasına (örneğin bir mesleğin –calling- Tanrının bir çağrısına icabet olarak icra edilmesi gibi) çalışmaya yaklaşılmakta, kazanılan karşılık ise dünyevi zevkler uğruna harcanmayıp tasarruf edilmektedir. Bu ise gerekli sermaye birikimi anlamına gelmektedir. Aradan geçen yüz yıldan fazla bir sürede Weber'in tezine sayısız eleştirinin yönlendirildiği bilinmektedir. Ancak yine de bu tez halen ihmal edilmeyecek düzeyde atıf almaktadır. Ancak burada Cheal'în (2005) de belirttiği gibi bu tezin kapitalizmin kurumsallaşmasının başlangıç aşaması için ileri sürüldüğünü ve ilerleyen aşamalarda (örneğin 20. Yüzyıl tüketim toplumu için) kapitalizmi açıklama niyetinde olmadığını belirtmek gerekiyor.

MODERN DÖNEMDE ÇALIŞMA İDEOLOJİSİ AYGITLARI

Bu başlıkta Althusser'in 'devletin ideolojik aygıtları' (DİA) nitelemesine bir atıf bulunmaktadır. Bilindiği gibi Althusser'in (2006: 333-415) bu tezinin temelinde kapitalist toplumsal formasyonun kendisini nasıl yeniden ürettiği sorusuna bir cevap arayışı bulunmaktadır. Althusser'in bu soruya verdiği cevap iki ayaktan oluşur. Bunlardan ilki devletin baskıcı aygıtları; ilkiyle birlikte işlemesine rağmen Althusser'in daha önem atfetti ikincisi ise devletin ideolojik aygıtlarıdır. Buna göre aralarından sendikaların da bulunduğu bu aygıtlar kitleler nezdinde rıza üreterek (Gramsci'nin hegemonya kavramı gibi) iktidarın sürekliliğini sağlamaktadır.

Burada bir algının kurumsallaşmasında rızanın (veya hegemonya mı denmeli?) merkezi bir konumda olduğu görülüyor. Modern dönemde çalışmanın aldığı anlam ve bunun kurumsallaşması sürecini de bu çerçevede ele almak mümkündür. Çalışmanın Antik Yunan'da özgürlüğün bir kısıtlayıcısı olarak görülmesinden[3] (Meda 2004) modern dönemde neredeyse tanrısal bir uğraşa dönüşmesinde ve bu algılamanın yerleşmesinde bazı ideolojik aygıtlar son derece önemli roller oynamışlardır.

Bunlardan birisini Weber'in yukarıda bahsedilen tezi çerçevesinde Protestan etiğin önerdiği çalışmanın kutsanması ve ilahi bir görev olarak kodlanması olarak ele almak

3 Modern dönemde bu tersine dönüşümü işaret eden en bilindik ibare Nazilerin Polonya'daki ölüm kampı Auschwitz'in giriş kapısına asılan yazıdır: "Arbeit Macht Frei: Çalışmak Özgürleştirir"

mümkündür. Protesatanlığın hakim olmadığı alanlarda veya modernliğin seküler yorumunu izlediğimizde ise karşımıza başka bir kavram çıkmaktadır: Çalışma etiği. Bauman'nın (1999) belirttiği gibi, çalışma etiği çalışanlardan, modernliğin kurguladığı ve kabaca 'homo economicus' olarak nitelendirilebilecek olan özne için tek takip yolu olan 'rasyonellik'ten ayrılmayı, onun ilkelerini ihmal etmeyi ima eder. Bilindiği gibi modernliğin kurduğu rasyonellik çerçevesi temelde çıkar maksimizasyonuna dayanmakta ve hem örgütler hem de tek tek bireylerin giriştikleri eylemlerde kendi faydalarını veya çıkarlarını maksimize etmelerini vaaz eder. Kabaca rasyonelliğin tanımı budur ve bu ilkeye uymayan eylemler veya girişimler 'rasyonel' değildir ve aklın rehberliğinden uzaktır. Bu durumda rasyonel girişimci mümkün olduğunca düşük maliyetlerle yüksek verimlilik elde etmeye çalışacaktır yani karını maksimize etmeye çalışacaktır. Bu amaç emeği düşük ücretlerle ve uzun sürelerle çalıştırmayı gerektirecektir. Emek cephesinden bakıldığında ise rasyonellik, karşılığını alamadığın eylemi veya çalışmayı savsaklamayı gerektirecektir. Bauman'nın bahsettiği çalışma etiği bu çerçevede rasyonelliği çalışanlar cephesinden anlamsızlandırmayı veya geçersiz kılamaya yarayarak etkili bir ideolojik aygıt görevi ifa etmektedir.

Söylemi de ideolojik bir aygıt olarak kodlamak yanlış olmayacaktır. Söylem, basitçe bir iletişim aracını değil daha ötesini ima etmektedir. Burada bahsedilen söylem esasında sosyalleşme sürecinde aktörlerin pek de farkında olmadıkları ancak onlara belirli hakikatler dayatan gündelik hayatta kullanılan iletişim aracı olarak dilin içindeki ideolojik desteklerdir. Çalışmanın merkezi bir uğraş olarak kodlanması, bunun etik kurallara sızdırılması, inanç alanında buna uygun repertuar oluşturulması ve Althusser'in bahsettiği baskıcı aygıtlarla (cezai yaptırımlar) desteklenmesi (örneğin bkz. Foucault 2006a), ona uygun bir söylemin de gelişmesine neden olmuştur. Foucault'unun (2006b) bahsettiği modern dönem kurumları ise bu söylemin kökleşmesine başka katkılar sağlamışlardır. Örneğin hastane, hapishane, hastane veya psikiyatrinin bilimsel bir dil kullanarak kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sağlam bedenleri işaret eden normallik alanları kurması buna örnektir. Çalışmanın adeta kutsanmaya yakın bir algılamayla söyleme sinmesi belki de modern çalışma ideolojisinin kurumsallaşmasında en önemli rollerden birisini oynamıştır.

Burada çalışmaya göre kurgulanan bir alandan daha bahsetmek gerekiyor. O da zamanın dönüşümüdür. Kabaca kapitalist rasyonelliğe hiç de uymayan 'doğal zaman', standart, öngörülebilir, hesaplanabilir, göreli olmayan bir yapay zamana dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Avrupa kentlerinde saat kulelerinin yaygınlaşmasının böyle bir standart zaman amacına ulaşma hedefiyle doğrudan ilgisi vardır.[4] Thompson'un (2006) belirttiğine göre sanayi devriminden sonra saatlerin emek kontrol aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Saat, işverenlerin emeği manipüle etmek için kullandıkları ve çalışanların taşımalarının istenmediği hatta saat sahibi olmanın vergiye bağlandığı bilinmektedir. İlerleyen yüzyıllarda saatin kurgulanması emek örgütleme modelleri için en önemli unsurlardan birisi olacaktır. Bu noktada Taylor'un (2005) 'hareket ve zaman etütleri' literatürde en fazla bilinen ve tartışılan (Breverman 2008) uygulamaların başında gelmektedir.

4 Türkiye ve İran'da 19. Yüzyılda saat kulelerinin ortaya çıkışında ise böyle bir amaç bulunmamakta, bu kuleler bir modernleşme sembolü olarak algılanmaktaydı (Touraj 2007).

SOSYAL HAKLAR BU TABLONUN NERESİNDE?

Sosyal bilim literatüründe 'negatif haklar', 'pozitif haklar' kategorisi temelde üst iktidar olarak devletin konumuna bir işarettir. Bilindiği gibi negatif haklar, bireylerin yaşamlarına karışılmama ve zarar görmemeyi sağlamaya yönelik koruyucu bir işleve sahiptir (Borovalı 2006: 12). Pozitif haklar ise bireylerin yaşamlarını sürdürürken çeşitli araçlarla donatılmalarını ima eder ki bu nokta siyasal iktidara bir görev yükler. Bu basit ayırım siyaset felsefesinde devasa bir ayırıma karşılık gelir. Negatif haklar temelde 'minimal devlet'i savunan liberal öğretinin temel yaklaşımına zemin oluşturur. Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*'nın girişinde bunu açıkça ifade eder:

> *"Devletle ilgili olarak vardığımız temel sonuçlar şu şekildedir: Güç kullanımını, hırsızlık ve sahtekârlığı önleme, sözleşmelere uyulmasını sağlama gibi dar fonksiyonlarla sınırlı olan minimal bir devlet mazur görülür; daha kapsamlı herhangi bir devlet, insanların bazı şeyleri yapmaya zorlanmama hakkını ihlal edeceği için mazur görülemez; minimal devlet gerekli olduğu kadar yararlıdır da" (Nozick 2006: 21).*

Bu çerçevede pozitif hakların ise çeşitli sosyal problemlerin giderilmesi veya yaşam koşullarının iyileştirilmesi için aktif müdahale gerekliliğini vurguladığını belirtmek gerekiyor. Burada 'hak' kavramının kendisi belirleyici olmaktadır. Nozick (2006: 21), yukarıda bahsedilen girişini şu şekilde yapmaktadır: "Bireylerin hakları vardır. Hiç kimsenin veya hiçbir grubun (haklarını ihlal etmeden) onlara yapamayacağı şeyler vardır. Bu haklar öylesine güçlü ve kapsamlıdır ki, devletin veya memurlarının neyi yapabilecekleri sorusunu gündeme getirmektedir." Demek ki bir şeyin hak olarak tanımlanması hukuki bir çerçevede ona dokunulmazlık niteliği vermekte ve üst iktidarın koruyuculuğu altına almaktadır. Bu noktada bir şeyin nasıl 'hak' olduğu veya hak olarak tanımlandığı son derece önemli bir nokta haline gelmektedir. Öyleyse hak, herkesin doğuştan sadece insan olmakla sahip olduğu bir durumu mu yoksa bazı argümanların ifade ettiği gibi temelde modern Batı'nın bir icadı, belli bir kültürün (burjuva kültürünün) kendi amaçları doğrultusunda kendi değerlerini başka kültürlere bir ihracı olacak şekilde bir inşasını mı işaret etmektedir (Edmundson 2004: 3)? Bu soru esasında önemli bir ayırıma işaret etse de bir şeyin hak kategorisine nasıl dâhil edileceği sorusu karşısında tali kalabilir. Zira gerek doğuştan veya insan olma itibariyle özneye giydirilen bir şey olsun gerekse inşa edilen bir şey olsun 'bunların' neler olacağı sorusu daha öncelikli bir hal almaktadır. Çünkü modern dönem boyunca sosyal tarihe bakıldığında dönemin hakim siyaset felsefesine göre bazı 'şey'lerin hak kategorisine dahil edilip konjonktöre göre bazılarının çıkartıldığı bilinmektedir. Öyleyse bu anlamda 'hak' kategorisi her ne kadar Türkçe karşılığının bir anlamı göndermede bulunsa da 'ilahi' bir kaynağa değil bir 'icat' alanına göndermede bulunmaktadır.

Hakların temelde hukuki alanı dolayısıyla siyasal iktidarı ilgilendiren bir alanda durduğunu teslim edince bu alanın modern dönemdeki dönüşümüne de değinmek gerekiyor. Bilindiği gibi sosyal teoride post-yapısalcı söylemlerin henüz dominant olmadığı 1970'li yıllara kadar eleştirel sosyal politika, ağırlıklı olarak Marksist bir çerçevede işlemekteydi. Bu çerçevede yöneltilen eleştiriler ise devletin refah uygulamalarının esasında sınıf ilişkilerini yeniden üreterek kapitalist sisteme hizmet ettiği yönündeydi (Watson 2000: 66). Bu argüma-

nın altındaki devletin belirli bir sınıfın temsilcisi olduğu iması açıktır. Post-yapısalcı eleştiri ise sosyal, politik ve iktisadi dünyayı bütünsel bir çerçevede analiz eden yaklaşımlar (meta söylemler – Grand teoriler) yerine dünyayı parçalı ve spesifik dar çerçevelerle analiz etmeye çalışır. Bu her iki yaklaşımın bir uzantısı siyaset alanına varmaktadır. Ancak post-yapısalcı iktidar çözümlemesi artık klasik iktidar çözümlemesinden farklıdır. Özellikle Foucault'nun çözümlemelerinde iktidar, sahip olunan bir şey olarak değil tam tersine akışkan, kılcal damarlara benzer bir biçimde toplumun tümüne yayılmış bir ilişkiler ağı olarak görülür (Watson 2000:67). Foucault çalışmalarında modern dönemde iktidarın karakterindeki değişimi anlatır. Bu değişimi kabaca 'yönetimsellik' (governmentality) kavramıyla açıklamak mümkündür. Foucault bu kavramı 'egemenlik' (sovereignty) kavramının karşısına koyarak geliştirir (Buğra 2008: 46-47). Burada egemenlik, egemenin belirli bir alan üzerindeki gücünü korumaya yöneliktir. Foucaul'nun (2006b) Hapishanenin Doğuşu'nun başlangıcında anlattığı tüm o rahatsız edici işkence pratiklerinin amacı da budur. Ancak modern iktidar bunun ötesine sarkar ve 'yönetimsellik' olarak ifade edilen bu durumda amaç sahip olunan iktidarın korunmasından öte belirli bir coğrafya üzerindeki tüm nüfusun kontrol altına alınmasını ifade eder. Bu amaç için kullanılan teknolojiler ise çeşitli kurumlardan geçer (hapishaneden, tımarhaneye oradan da cinsellik kurumuna). Tüm bunlar kabaca 'disipline edici' iktidar ile 'bio-iktidar' kavramları altında toplanabilir.

Tüm bu iktidar teknolojileri belirli bir türden nüfus üretmek amacına hizmet eder. Bu iktidar kırılmasının modern dönemde gerçekleşmesinin bir sebebi onun iktisadi sistemle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü yükselmekte olan iktisadi sistem her an çalıştırılmaya hazır uysal bedenlere ihtiyaç duymaktaydı. İktidarın bu şekilde kırılmasının bir sebebinin bu amaçla ilişkisi vardır. Foucault, iktidarın tüm nüfusu kontrol altına alma girişiminin bir örneğini deliler üzerinden verir. Sanayi toplumunun oluşumu süresince 17. Yüzyıldan itibaren delilerin varlığına artık izin verilemez olundu. Benzer tarihsel dönemlerde hem İngiltere'de hem de Fransa'da delileri kapatmak için büyük kurumlar kuruldu. Ancak buralara kapatılanlar sadece deliler değildi; işsizler, sakatlar, yaşlılar, çalışamayacak durumda olan herkes (Foucault 2005: 79). Demek ki modernitenin çalışma ideolojisine uygun bir fonksiyon ifa edemeyenler 'anormal' olarak kodlanmaktaydılar. Nitekim ilerleyen yıllarda çalışmak istemeyenler değil ancak çalışamayacak durumda olanlar (deliler) hariç diğer gruplar salıverileceklerdi ve yedek işgücüne katılacaklardır (Foucault 2005: 79).

Öte yandan yirminci yüzyılın ortalarında devletin hakem konumundan çıkıp hakları geniş yorumlayıp bunların gerekliliklerini yerine getiren aktif bir müdahaleciye dönüşmesini fordist sistemin bekası çerçevesinde de okumak mümkündür ve böyle bir okuma yukarıda belirtilen iktidarın dönüşümü ile de uyumlu görünmektedir. Bilindiği gibi fordist sistem temelde kitlesel üretim-kitlesel tüketim ikililiği üzerine kuruluydu ve bu döngü devam ettiği müddetçe bir problem yoktu. Bu döngünün ilk tökezlemesi 1929 kriziyle gerçekleşti ve kitlesel talebin devam edebilmesi için klasik hakem devletin aktif olarak müdahalesi gerekti (Dikmen 2011: 91-136). Yani artık sağın ve solun ötesinde yeni bir devlet tipi ortaya çıktı (Bauman 2005: 27-43). Bu çerçevede sosyal hakların gelişimini veya devletin sosyal tasarruflarını iktisadi formasyonun devamını sağlamaya yönelik bir girişim olarak görmek mümkündür. Çünkü bu yeni devlet tipi kitlelerin harcama güçlerini destekleyip çarkın dönmesini sağlamaktaydı.

Öyleyse sosyal politika alanında 'hak'lar üzerinde yaşanan dönüşümü bir yönüyle üretim tarzının geleceğini güvenceye alma girişimi olarak okumak mümkündür. Ancak böyle bir okumanın yapısalcılığın ümitsiz tuzağı içine girmiş olmak şeklinde değerlendirilmemesi için şunu da eklemek gerekiyor. Tüm bu süreçte çeşitli koalisyonlar altında birleşerek hak mücadelesi veren çalışan kesimlerin çabalarını es geçmemek gerekiyor. Yani devlete karakterini yeniden tanımlatan sosyal hakların elde edilmesinde bu mücadelelerin yerini teslim etmek gerekiyor. Dolayısıyla sosyal hakların anlamı yorumlanırken işçi sınıfını bir kahraman ilan edip tarihin dönüştürücüsü olarak konumlandırmak kadar onları tamamen pasif özneler olarak konumlandırıp 'iktidar' denen şeyi tanrısallaştırmak da hata payı içerecektir. Bunun yerine belki de Giddens'ın (Slattery 2007: 486-492) sosyal teoride yapı-eylem ikiliğine bir köprü olarak sunduğu yaklaşım tarzı (yapılaşma) benimsenirse madalyonun her iki yüzünü görmek mümkün olabilir.

SONUÇ YERİNE: AKIŞKAN MODERN DÖNEMDE ÇALIŞMANIN ANLAMI DEĞİŞMİŞ MİDİR?

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı sosyal bilim analizlerinde çok farklı nitelemelere konu olmuştur. Bu dönem, sanayi toplumunu sanayi toplumu yapan birçok özelliğin değiştiğine yönelik argümanlara kaynaklık etmiş ve bu çerçevede düşünen sosyal bilimciler 'sanayi sonrası'na vurgu yapmışlardır. Bu dönüşümün epistemolojik karşılığı pozitivizmin sıkı bir biçimde eleştirilmesine varmıştır. Üretim tarzındaki yansıması ise 'postfordizm' başlığı ile nitelendirilmiştir. Büyük anlatıların geçersizliği ise 'postmodernizm' olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelemeleri çoğaltmak mümkündür ancak isimlendirmeler farklı olsa da temelde bir kırılmanın yaşandığı kabul edilmektedir. Elbette bu 'post'lu analizlere itirazlar da yok değil (Örneğin bkz. Berman 2004, Collinicos 2001) ancak 'post'lar kabul edilmese de dönüşüm kabul edilen bir durumdur. Esnekliği, değişkenliği, şekilsizliği vurgulamasından dolayı burada Bauman'nın birçok metininde (ör. 2005; 2007b) kullandığı 'akışkanlık' kavramı tüm bu dönüşümleri ifade etmek için kullanılacaktır (Sennett -2009- bu yeni duruma 'yeni kapitalizm' der).

Akışkan modern dönem, ortodoks kapitalizm veya ağır modernite dönemi (her iki kavram da Bauman'dan -2005- ödünç alınmıştır) ile kıyaslandığında emek bakımından değişimin kaçınılmaz olduğu görülecektir. Bauman'nın (2005: 34) benzetmesi ile ağır modernite çağının ufukları uzun vadeliydi. İşçiler için bu ufukların ifade ettiği şey ömür boyu istihdamdı. Bu dönemde örneğin ilk kez Ford'da işe giren bir kişi, hayatını aynı yerde çalışarak sona erdireceğinden emin olabilirdi. Burada emek ile sermayenin içinde bulundukları uzun vadeli ufuklar aynı zamanda sıkı bağlara da işaret etmekteydi. Bauman (2005: 33) bu durumu bir evlilik ilişkisine benzetir ve tarafların kolayca birbirlerini terk edemeyecekleri devasa Fordist fabrikayı da bu birlikteliğin ikametgâhları olarak ele alır. Bu ilişkinin yeniden kurguladığı siyaset kurumu ise ilişkinin devamını sağlayacak tasarruflarda bulundu:

> *"İşsizler tam ve doğru olarak bir 'yedek emek ordusu' oluşturuyorlardı. Bu ordunun, gerektiğinde aktif hizmete çağrılmak üzere, sadakatle hazır bir durumda tutulması gerekiyordu. Tam da bunu yapmaya kararlı bir devlet olan refah devleti bu nedenle sahiden de 'solun ve sağın ötesinde'ydi: ne sermayenin ne de emeğin,*

onsuz hareket etmesi ya da eylemesi şöyle dursun, hayatını bile sürdüremeyeceği bir dayanaktı" (Bauman 2005: 33).

Akışkan modern dönem ise tam tersine kısa vadelere dayanır ve bu da zayıf bağlar meydana getirir. Bu dönüşümün yaşandığı coğrafyalarda artık ömür boyu istidam (beklenti anlamında) hayal edilen bir durum bile değildir (Sennett 2010; Bauman 2007b: 1-24). Bauman'nın (2005: 37) benzetmesiyle devam edilecek olunursa, her iki tarafı evlilik ilişkisi içinde tutan fabrika ikametgâhları artık geride kalmıştır ve ilişki de artık evlilik ilişkisi değil, 'birlikte yaşama' formuna dönüşmüştür. Bunun anlamı tarafları bir arada tutan bariyerler yoktur artık ve 'arzu kuruduğunda' taraflardan birisi kolayca terk edebilecek durumdadır. İşyerleri ise ömürlük ikametgâhlar olmaktan çıkıp bir gece geçirildikten sonra ertesi gün terk edilen kamp alanlarına dönüşmüştür. Burada hemen şunu hatırlatmak gerekiyor ki bu ilişkide terk edecek konumda olan yani asimetrik olarak güçlenen taraf sermaye olmuştur. Çünkü sermaye gittikçe küreselleşirken ve önündeki sınırlar bulanıklaşırken emek denilebilinir ki yerel kalmaya mahkûm edilmiştir ve sermaye için silik olan sınırlar emek için hâlâ tüm görkemi ile işlevlerini yerine getirmektedir.

Demek ki akışkan modern dönem çalışanlar için bir prekarizasyon / güvencesizleştirilme sürecine işaret etmektedir. Bora ve Erdoğan'nın (2011: 30) belirttiği gibi zamanımızın proletaryası, prekaryadır: Güvencesiz, keyfi şartlarda çalıştırılan, kronik geçici işlere mahkum, bir işe sahip olmakla işsizlik arasındaki müphem alanda bulunanlar.

Dikkat edilirse bu akışkan modern dönemde çalışan kesimleri bekleyen veya bu kesimlerin içine sürüklendiği koşullar kapitalizmin ilk kurumsallaşma dönemlerini hatırlatmaktadır. Peki, çalışma ideolojisinin vaaz ettiği temel öğreti değişmiş midir? Bu soruya gönül rahatlığı ile olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Gorz (2007: 266) çalışma ideolojisinin kabullerini şu şekilde sıralar: (1) herkes ne kadar fazla çalışırsa, kendini o kadar iyi hisseder, (2) az çalışanlar veya hiç çalışmayanlar topluma zararlıdır ve bu toplumun bir üyesi olmayı hak etmezler, (3) iyi çalışan toplumsal olarak başarılı olur, başarısız kişi ise hatayı kendinde aramalıdır. Çalışma ideolojisinin bu vaazlarının akışkan modern dönemde de devam etmekte olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle hizmet sektörünün ve çalışanlarının artmakta olduğu bu süreçte iş bulmak ve çalışanlar için ise başarılı olmak şiddetli bir rekabet eşliğinde sürdürülmekte ve başarısızlık, iş bulamama temelde kişinin yetersizliğine, başarısızlığına bağlanmaktadır. Bu noktada son yıllarda Türkiye'de de çok revaçta olan 'kişisel gelişim' alanı iyi bir fikir verebilir.

Sonuç olarak akışkan modern dönemde çalışma veya çalışma ilişkileri çok ciddi bir dönüşüme uğrasa da 'çalışma' uğraşısının kendisi yeri doldurulamaz bir ilke olarak tanımlanmaya devam edilmektedir.

Bu sistemin yüzüne vurulması gereken bir şey varsa, o da 'çalışma'yı ortadan kaldırması değil; normlarını, saygınlığını ve erişilebilirliğini yok ettiği 'çalışma'yı zorunluluk olarak, norm olarak ve insani hak ve saygınlığın yeri doldurulamaz ilkesi olarak tanımlamaktaki ısrarıdır (Gorz 2001: 10).

Akışkan modern dönemde çalışma ideolojisi halen belirli algılamalar kurmaya çalışsa da yukarıda bahsedilen emek ile sermaye ilişkisinin doğasındaki dönüşüm siyaset kurumunu yeniden şekillendirmiş veya kurgulamıştır. Bunun bir anlamı sosyal haklardaki aşınmayı da

ifade eder. Şayet taraflardan birisi için sınırlar silikleşmişse belirli sınırlar dâhilindeki nüfusa güvence sağlamak da külfetli bir hal alacaktır. Çünkü ihtiyaç duyulan işgücü rezervlerinin bulunduğu daha az külfetli alanlara gitmek artık daha kolaydır (ve rasyoneldir). Bu kolaylık hem sermayenin akışkanlığının artmasından hem de sermayeye sunulan davetlerden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Althusser, Louis (2006). **Yeniden Üretim Üzerine**, Çev. Işık Ergüden, Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki

Bauman, Zygmunt (1999). **Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal

Bauman, Zygmunt (2005). **Bireyselleşmiş Toplum**, Çev Yavuz Alogan, İstanbul Ayrıntı

Bauman, Zygmunt (2010). **Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var Mı?**, Çev, Funda Çoban, İnci Katırcı, Ankara: De Ki

Bauman, Zymunt (2003). **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, İstanbul: Metis

Bauman, Zymunt (2007a). **Modernite ve Holocaust**, Versus

Bauman, Zygmunt (2007b). **Consuming Life**, Cambridge: Polity

Berman, Marshall (2004). **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi**, Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İstanbul: İletişim

Braverman, Harry (2008). **Emek ve Tekelci Sermaye**, İstanbul: Kalkedon

Buğra, Ayşe (2008). **Kapitalizm, Yoksulluk ve Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim

Burke, Peter (2006). **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: DoğuBatı

Cheal, David (2005). **Dimensions of Sociological Theory**, NY: Palgrave Macmillan

Collinicos, Alex (2001). **Postmodernizme Hayır**, Çev. Şebnem Pala, Ankara: Ayraç

Edmundson, William A. (2004). **An Introduction to Rights**, Cambridge: Cambridge University Press

Febvre, Lucien (1995). **Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge

Foucault, Michel (2006a). **Deliliğin Tarihi**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge

Foucault, Michel (2006b). **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge

Gane, Nicholas (2004). **Max Weber and Postmodern Theory: Rationalization versus Re-enchantment**, NY: Palgrave

Gorz, Andre (2001). **Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri**, Çev. Nilgün Tutal, İstanbul: Ayrıntı

Gorz, Andre (2007). **İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı

Horkheimer, Max (2010). **Akıl Tutulması**, Çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis

Meda, Dominique (2004). **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim

Nozick, Robert (2006). **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi

Sahlins, Marshall (2010). **Taş Devri Ekonomisi**, İstanbul: BGST

Sennett, Richard (2009). **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, Çev. Aylin Onacak, İstanbul: Ayrıntı

Sennett, Richard (2010). **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı

Slatter, Martin (2007). **Sosyolojide Temel Fikirler**, Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, İstanbul: Sentez

Taylor, Frederick F. (2005), **Bilimsel Yönetimin İlkeleri**, Çev. Bahadır Akın, Ankara: Adres

Thompson, E. Palmer (2006). **Avam ve Görenek**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim

Weber, Max (2010). **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Makaleler

Armer, J. Michael, John Katsillis (2000). "Modernization Theory", **Encyclopedia of Sociology**, Vol. 3, (Edts.) Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery içinde sf. 1883-1888, NY: Macmillan

Atabaki, Touraj (2007), "Time, Labour-Discipline and Modernization in Turkey and Iran: Some Comparative Remarks", **The State and The Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran**, (Ed.) Touraj Atabaki içinde sf. 1-16, London & NY: I. B. Tauris Publishers

Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan (2011). "Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar", **Boşuna Mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı**

İşsizliği içinde sf. 13-44, İstanbul: İletişim

Borovalı, Murat (2006). "Robert Nozick Anarşi, Devlet ve Ütopya", **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay içinde sf. 9-18, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi

Foucault, Michel (2005). "Delilik ve Toplum", Çev. Işık Ergüden, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma** içinde sf. 76-84, İstanbul: Ayrıntı

IEP (2010). Internet Encyclopedia of Philosophy: A Peer-Reviewed Academic Resource, Aristotle (384-322 BCE), http://www.iep.utm.edu/aristotl/ erişim tarihi 06-06-2011

Kant, Immanuel (1983). "Aydınlanma Nedir?" (1784), Çev. Nejat Bozkurt, **Felsefe Yazıları**, Yazko

Watson, Sophie (2000). "Foucault and the Study of Social Policy", **Rethinking Social Policy**, (Eds.) Gail Lewis, Sharon Gewirtz, John Clarke, London: Sage

JACQUES MARITAIN'DE SOSYAL HAKLAR VE FELSEFİ TEMELLERİ

Görkem Birinci
Hacettepe Üniversitesi

ÖZET

Yirminci yüzyılın tanınmış doğal hukukçu düşünürlerinden biri olmasının yanında, Yeni-Thomasçılığın ve Fransız Personalizminin başlıca temsilcilerinden biri olan Jacques Maritain (1882-1973), yirminci yüzyılda sadece karşıt ideolojiler arasında insan haklarına dair kuramsal tartışmalara değil, aynı zamanda bu yüzyılın özellikle ilk yarısında dünyanın sürüklendiği toplumsal ve siyasal bunalımlara da yakından tanıklık etmiştir. Maritain, ilk kez 1942 yılında yayınlanan *İnsanın Hakları ve Doğal Hukuk* adlı kitabında II. Dünya Savaşı sonrasında kurulacak yeni bir dünya düzenin temelini oluşturabilecek uygun ve sağlam bir siyaset felsefesinin önemine dikkat çeker. Ona göre, bu siyaset felsefesinin temel sorunu "kişi ve toplum" arasındaki ilişki ile "insan hakları" sorunudur. Maritain, eserlerinde insan haklarına çeşitli ideolojik yaklaşımların kimi yanlış ve eksik yanlarına dikkat çekmekle kalmaz, özellikle sosyalizmin ve kapitalizmin insan haklarına yaklaşımını –düşünsel temelini doğal hukuk fikrinde ve personalizmde bulan– özgün bir tarzda bağdaştırmaya çalışır. Bu bildirgeyle, Maritain'in insan hakları kategorileri arasında yer alan ve onun "toplumsal bir varlık olarak kişinin hakları" (*the rights of social person*) adını verdiği hak kategorisine değinilecek ve felsefi arka planı serimlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Jacques Maritain, Doğal Hukuk, İnsan Hakları, Sosyal Haklar

ABSTRACT

Jacques Maritain (1882-1973), in addition to being a well-known natural law theoretician, is one of the most significant representatives of Neo-Thomism and French Personalism. He closely witnessed not only ideological discussions about human rights among the conflicting ideologies but also social and political depressions of the world especially in the first half of the twentieth century. Maritain, in his book titled *Human Rights and Natural Law* (1942), draws attention to a proper and sound political philosophy, which would be a foundation to the newly established world order after Second World War. In his opinion, main problems of this political philosophy are the relationship between "person and the society" and "human rights". Maritain, draws attention to the erroneous and defective sides of various ideological approaches on human rights. In addition to this, he especially tries to integrate the human rights approaches of socialism and capitalism in a unique manner. This proceeding will dwell on one of the main human rights categories of him called "the rights of social person" and its philosophical background.

Key Words: Jacques Maritain, Natural Law, Human Rights, Social Rights

GİRİŞ

Jacques Maritain, İkinci Dünya Savaşı yıllarında insan hakları fikri ve onun rasyonel temelleri üzerine yazan, toplumsal-siyasal sorunların çözümünü insan haklarının egemen kılınmasına bağlı gördüğünü ifade eden ender filozoflardan biridir. Nussbaum'a göre O, "savaş sonrasının en seçkin insan hakları düşünürlerinden biridir." (Nussbaum, 2000:105) Hittinger'a göre ise, Maritain'in doğal haklar ya da insan hakları savunuculuğu "Katolik öğretinin rotasını da aynı istikamette belirlemiştir." (Hittenger, 2007:30) Öte yandan Maritain, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (Evrensel Bildirge) hazırlanışı sürecine yakından tanıklık etmiştir. Bu tanıklıklardan biri, İnsan Haklarının Felsefi İlkeleri Hakkında UNESCO Komitesi'nin toplantılarıdır. Bu toplantılar, UNESCO'nun 1947 yılı boyunca sürdürdüğü ve Evrensel Bildirge'nin detaylandırılması çabalarında karşılaşılabilecek teorik sorunların çözümüne yönelik olarak düzenlenen ve dünyanın dört bir yanından düşünürlerin ve bilim insanlarının insan haklarının entelektüel temellerine dair görüşlerini yazılı ya da sözlü olarak sundukları toplantılardır. Bu komisyonun başlıca amacı, Evrensel Bildirgeyi hazırlamakla görevlendirilen "BM Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (ECOSOC) İnsan Hakları Komisyonu'nda uzlaşma zemini yaratılmasına katkı sağlamaktır." (Maritain, 1948:2) Maritain, "filozoflar buluşması" olarak da adlandırılan bu toplantılardan birinde, Kasım 1947'de Meksika'da yapılan UNESCO Genel Konferansında Fransız delegasyonunun başkanlığını yürütmüş ve bu konferansa başkanlık etmiştir.» (Brennan, 2007:112)

Maritain onsekizinci yüzyılın haklar bildirgelerinden "daha yeni ve daha geniş bir insan hakları bildirgesine giden yolda –sadece bir dizi eylem ilkeleri ve davranış kurallarının ilan edilmesi için– sağlanacak tamamen pratik olan bu uzlaşının klasik bireyci insan tasarımı ile Marksist insan tasarımının birbirini tamamlaması ve bütünleştirilmesiyle ve yanlışlarının giderilebilmesiyle olanaklı olabileceğini" savunur. (Maritain, 1948:3) Ona göre, bu bütünleşme –doğru bir insan hakları kavramında uzlaşma– her iki karşıt ideolojinin insan tasarımlarını gözden geçirmesini gerekli kılmaktadır. Başka bir deyişle, insan hakları kavramı, sadece "hak ve özgürlüklere kendi kişisel yazgısına karar vermek için içkin bir tarzda sahip olduğunu öne süren kapitalizmin klasik bireyci insan tasarımını değil, aynı zamanda kişinin sahip olduğu hak ve özgürlükleri parçası olduğu toplumun tarihsel evrimindeki rolünden türeten Marksist insan tasarımını da dışarıda bırakmalıdır." Maritain, ayrıca insan hakları ilkelerinin hiçbir düşünce okulunun mülkiyetinde olmadığını savunur. Ona göre «"yeni hakları", yani ekonomik ve sosyal haklar olarak adlandırılan hakları benimsemek için artık Marksist olmak gerekmediği gibi, bireyin haklarını benimsemek için de Rousseau'nun okulundan olmak gerekmemektedir.» (Maritain, 1948:6)

Maritain, «"eski" ve "yeni" insan hakları olarak adlandırılan haklar arasında varolduğu düşünülen antagonizmin kısmen yapay olduğunu veya ideolojik çatışmalara meyilli kuramcılardan ya da –18. yüzyıl felsefesi veya retoriği tarafından savunulan ve bugün hâlâ belli bir ölçüde insan haklarına dair yanlış anlaşılmalara neden olan– mutlakçı insan hakları tasarımından kaynaklandığını» savunur. (Maritain, 1948:6-7) Maritain bu anlamda eleştiri oklarını genel olarak aydınlanma felsefesine, özelde de bu felsefenin doğal haklar yaklaşımına –özellikle de Rousseau ve Kant'a– yöneltir. Ona göre, «Tanrının ya da ebedi yasanın gözardı edilmesinin bir sonucu olarak "insan istemesi" ya da "özgürlüğü" –Kant'ın Leibniz'den aldığı mirasla– nihayetinde, akılla kavranabilir olmasına rağmen, ulaşılamaz olan Platoncu

bir kendi başına varlığın göksel dünyasına çıkarılmıştır. Dolayısıyla, doğal hukuk Maritain'e göre tamamen "istemenin özgürlüğü"ne indirgenmiştir. Başka bir ifadeyle, insan kişisinin hakları insanın kendisinden, kendi "istemesi" ve "özgürlüğü"nden başka bir yasaya tabi olamayacağı savına indirgenmiştir.» Maritain'e göre «böyle bir felsefe insan hakları için sağlam bir temel kuramaz.» Çünkü ona göre bu sadece bir illüzyondur ve illüzyon üzerine hiçbir şeyi kurulamaz. Dolayısıyla, bu felsefe Maritain'e göre, «insan haklarını riske atmakta ve hatta heba etmektedir.» Bunun başlıca nedeni ona göre, «bu hakların kendi başına kutsal; bu sebeple de sınırsız, herhangi bir nesnel ölçüte tabi olmayan ve egonun talepleri üzerinde bir sınırlamayı kabul etmeyen, mutlak bir hak olarak görülmesidir.» «İnsan haklarını bu şekilde öğrenmiş insanların böylesi bir imkansızlıkla karşılaştıklarında insan haklarının iflasına inanmış olmalarını»doğal karşılayan Maritain'e göre «bu durum, yani insan haklarına yönelik şüpheci eğilimler medeniyetin karşı karşıya kaldığı en kaygı verici belirtilerden biridir.» (Maritain, 2001:57-58)

Öte yandan, «hiçbir insan hakları bildirgesinin tüketici ve nihai olamayacağını» düşünen Maritain'e göre, «insan hakları bildirgeleri ahlaki bilinç durumu ve medeniyetin tarihte verili bir andaki durumuyla kol kola gider.» Bu nedenle ona göre, «bu hakların ilk defa yazılı olarak ifade edildiği 18. yüzyılın sonunda ulaşılan bu büyük başarıdan sonra insan hakları deklarasyonlarının her yüzyılda yenilenmesi insanoğlunun temel ilgisi olmuştur.» (Maritain, 1948:60) Bu anlamda, özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk yarısında bilincine varılan ve Evrensel Bildirgede kendine ilk defa yer bulan sosyal haklar mefhumu da −yukarıda Maritain'in vurguladığıgibi− insanın ahlaksal bilincindeki ilerlemenin bir sonucudur.

MARİTAİN'DE HALK KATEGORİLERİ VE SOSYAL HAKLAR

Maritain, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları üzerine kurulması planlanan yeni dünya düzeninin, «herkesin spiritüel, siyasal, sosyal ve çalışma hak ve özgürlüklerinin yaşama geçirilmesiyle mümkün olabileceğini» (Maritain, 1944b:60) savunmaktaydı. Maritain, bu doğrultuda hakları üç kategoriye ayırmıştır. Bunlardan ilki, (1) "bizzat insan olarak kişinin hakları"; ikincisi (2) "yurttaş olarak kişinin hakları ya da siyasal haklar". Üçüncü ve son olarak, (3) "toplumsal bir varlık olarak kişinin hakları"dır.

Birinci hak kategorisi, yani Maritain'in "insan kişinin hakları" olarak adlandırdığı haklar (the Rights of Human Person as such) insan hakları literatüründe birinci kuşak (ya da negatif) haklara karşılık gelir. Bu haklar çoğunlukla kişi güvenliği ve özgürlükleriyle ilgili haklardır. Bunlar arasında "yaşama", "kişisel özgürlük", "rasyonel ve moral yaşamın mükemmelleşmesinin peşinde olma" ve "vücut bütünlüğü hakkı" gibi haklar ile din, inanç ve vicdana ilişkin kimi hak ve özgürlükler yer alır: "Sonsuz yaşamın peşinde olma hakkı", "vicdan özgürlüğü", "Kilise ve diğer dini toplumların spiritüel faaliyetlerini serbestçe yerine getirme hakkı" gibi. Ayrıca "[Kişinin] kendi tercihine göre evlenme ve aile kurma hakkı" ile "mülkiyet hakkı" da birinci grup hak kategorisi içinde yer alır. (Maritain, 1944b:41-46)

Maritain'in «her gerçek demokrasinin temelinde yer aldığını düşündüğü» "yurttaş olarak kişinin hakları ya da siyasal haklar" (The Rights of the Civic Person) arasında saydığı başlıca haklar ise, "siyasal yaşama aktif katılım hakkı" ve özellikle de "eşit oy hakkı"; "siyasal partiler kurma hakkı", "örgütlenme hakkı", "özgür araştırma ve tartışma hakkı"dır.

Bu hakların yanında Maritain ayrıca yurttaş olarak kişilerin temel eşitliklerine de değinir: "Siyasal eşitlik hakkı", "bağımsız yargı güvencesine sahip olmada herkesin eşitliği hakkı", "kamuda istihdama eşit kabul". (Maritain, 1944b:47-50; 60)

Maritain'de üçüncü hak kategorisi "toplumsal bir varlık olarak kişinin hakları" (The Rights of the Social Person) ve özellikle de "çalışan kişinin hakları"dır. (The Rights of the Working Person) Maritain, İnsanın Hakları ve Doğal Hukuk (1942) kitabını duyduğu bir ihtiyaca istinaden yazdığını, bu ihtiyacın da «özellikle 18. Yüzyıl haklar bildirgelerinin tamamlanması gerekliliğini göstermek olduğunu» vurgular. Bu nedenle de, söz konusu kitapta sadece bir insan kişisi ya da yurttaş kişinin haklarını ele almadığını, aynı zamanda toplumsal bir varlık olarak kişinin haklarına, özellikle de çalışanların haklarına geniş bir yer ayırdığını söyler.» (Maritain, 1948:63) Maritain yirminci yüzyılın «ekonomik, sosyal ve kültürel işlevleriyle insanın, yani bir üretici, bir tüketici, bir teknisyen olarak insanın haklarıyla ya da kendilerini zihin çalışmasına adayanların hakları gibi hakların kabulüyle ve tanımlanmasıyla hatırlanacağını» yazar. Maritain'in bu haklar arasında dönemin koşullarına göre en fazla önem ve öncelik atfettiği hak ise, emekçi kesimin haklarıdır. Ona göre çeşitli insan gruplarının haklarıyla ilgili «en acil çözüm bekleyen sorun emeğiyle çalışan insanın haklarıdır.» Maritain, «özellikle ondokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyılın ilk yarısında emeğiyle geçinenlerin ağır çalışma ve yaşam koşulları nedeniyle, sosyal kişinin hakları olarak adlandırdığı bu hak kategorisinin başlığına emeğiyle geçinen işçi kişinin haklarını ekleyerek işçilerin durumuna vurgu yapma amacını» güder. (Maritain, 1944b:51)

«Ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan başlıca fenomenin çalışan kişinin ve işçi toplumunun ulaştığı *ben bilinci* (conscience of self)» olduğunu söyleyen Maritain'e göre, işçi sınıfının bilincindeki bu ilerleme «ekonomik ve dünyevi düzeni etkilese de, öncelikle spiritüel ve moral düzende bir ilerlemedir ve ona önemini veren de budur. Ondokuzuncu yüzyılda farkına varılan bu bilincin «insanın onurunun çiğneniyor ve rencide ediliyor olmasının bir kavranışı olduğunu» düşünen Maritain'e göre, kazanılan bu bilinç, özetle, «çalışmanın, çalışanın ve çalışan olarak insan kişisinin değerinin bilincidir.» (Maritain, 1944b:51)

Maritain'de işçi kişinin haklarının ilki "işçinin toplumsal anlamda bir yetişkin olarak düşünülmesi hakkı"dır. Çalışmanın değeri, çalışan olarak insan kişisinin hakları gibi hususlar Maritain'e göre «çalışanın yetişkin bir kişi olarak tanınmasıyla yakından ilgilidir.» Ona göre, «işçi işverenle bir adalet ilişkisi ve bir yetişkin olarak ilişki içerisindedir; bir çocuk ya da köle olarak değil.» Ona göre «bu veri, yani işçinin bir yetişkin olarak kabulü, salt ekonomik ve sosyal konuları aşan moral bir veridir ve insanın spiritüel derinliğiyle ilgilidir.» Bu nedenle Maritain, «işçi kişinin değeri ve hakları temelinde kurulmayan sendikaların ve dayanışma örgütlerinin birer tiranlığa dönüşme riskini taşıdığını» belirtir. Maritain'e göre her işçi "kendi işini özgürce seçme hakkı"na sahiptir. Bu hak da işçinin yetişkin bir kişi olarak tanınma hakkının doğal bir sonucudur. Maritain, «kişisel özgürlük hakkı ile kişinin kendi işini özgürce seçme hakkı arasında daha da özelleşmiş bir ilişki olduğunu» ekler. (Maritain, 1944b:57)

Toplumsal bir varlık olarak kişinin haklarının üçüncüsü "meslek grupları ya da sendikaları özgürce oluşturma hakkı" ve "ekonomik grupların (sendikaların ve işçi toplumlarının) ve diğer toplumsal grupların özgürlük ve özerklik hakkı"dır. Çalışan kişinin kendi başına hakları olduğu gibi birer parçası oldukları grupların da hakları vardır. Ona göre, «bir birey olarak işçinin hakları işçi grubunun, sendikaların ve meslek gruplarının haklarıyla ve en başta da örgütlenme hakkıyla bağlantılıdır.» (Maritain, 1944b:52) Maritain'e göre «işçilerin kendi tercihine göre sendikalarda biraraya gelme özgürlüğü, uygun buldukları şekilde –devletin kendilerini zorla birleştirme ve disiplin altına alma (regiment) hakkı olmaksızın– konfederasyonlar oluşturma özgürlüğü, hukukun kendilerine tanıdığı doğal silahlardan, özellikle grev hakkından (olağanüstü hal durumları dışında) yararlanma özgürlüğünü» içeren bu özgürlük –pozitif hukukla yaptırıma bağlanan– örgütlenme doğal hakkından kaynaklanır. Maritain'e göre, «ekonomik gruplar ve meslek grupları devletin organları olarak değil, sivil toplumun organları olarak düşünülmelidir.» (Maritain, 1944b:56) Öte yandan, ona göre «siyasal alan ekonomik alan üzerinde otoriteye sahip olduğu için devlet, üst ulusal ekonomik örgütlerin politikalarını bu politikalar ulusal bütünlüğü etkilediği oranda denetlemeli ve yönlendirmelidir.» Maritain'e göre, «işçi kişilerin kendi kanaatlerini duyurmaları ve haklarını savunmak için uygun araçlar olan sendikalar, ekonomik kuruluşlar ve meslek örgütlerinin siyasal yaşamı yönetmek ya da ulusun siyasal yapısını kurmak gibi bir işlevleri yoktur.» (Maritain, 1944b:56)

"Adil bir ücrete hakkı olmak" ve "çalışma hakkı" üçüncü kategori haklar arasında yer alan diğer haklardandır. Bu hak da çalışan kişinin ya da çalışandaki insan kişinin değeriyle doğrudan ilgilidir. Maritain'e göre, «insan emeği salt arz ve talep yasasına tabi olan bir ticari mal olamaz. Ücret, işçinin ve ailesinin mevcut bir toplumdaki normal koşullarla ilgisinde insanca bir yaşam standardına sahip olmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır.» (Maritain, 1944b:52) Toplumsal bir varlık olarak kişiyle ilgili diğer haklar, "işsizlik sigortası, hastalık yardımı ve sosyal güvenlik hakkı"dır.

"Toplumun olanakları ölçüsünde medeniyetin maddi ve spiritüel temel nimetlerinden ücretsiz pay alma hakkı" ilk defa Evrensel Bildirge'de dile getirilen ve Maritain'in sosyal kişinin hakları arasında değindiği diğer bir haktır. Bu hak da Maritain'e göre kesinlikle devredilmez haklardandır. Ona göre «her insan, ortak iyinin ortak varislerinden biri olduğu için medeniyetin hem maddi hem de spiritüel temel nimetlerine eğitim aracılığıyla özgürce erişebilmelidir.» (Maritain, 1944b:59; 2001:68) Maritain'e göre, bu hakkın kullanımı mevcut bir toplumun fiziksel ya da somut kapasitesine bağlıdır. Bu hakkın herkes tarafından *hic et nunc*[1] kullanımı, eğer bu kullanım siyasal organın dağılmasına yol açacaksa, adaletin gereği olarak yasaklanabilir.» (Maritain, 1948:7)

MARİTAİN VE İNSAN HAKLARININ RASYONEL TEMELLERİ SORUNU

Maritain'e göre, «insan hakları söz konusu olduğunda bir filozofu en çok meşgul eden sorun insan haklarının felsefi temelleridir.» (Maritain, 2001: 53) Maritain, Evrensel Bildirge üzerinde «çeşitli zihinlerin, ortak spekülatif fikirler temelinde değil ama, ortak pratik ilkeler üzerinde –bir anlamda da bir zorunluluk olarak– uzlaşılmasını doğal karşıladığını» belirtir. Ancak, gene de ona göre «insan haklarının rasyonel temellendirmesi vazgeçilmezdir.» (Maritain, 1948:1) O, «bir filozof olarak kendisinin en az sonuçlar kadar ve hatta ondan daha fazla ilkelerle ve gene etkin pratik bir uzlaşıdan daha fazla rasyonel temellendirmelerle ilgilendiğini ifade eder.» (Maritain, 1948:59)

Maritain'e göre, «insanın hakları sorununu felsefi bir tarzda ele almak için öncelikle "doğal yasa" (*lex naturalis*) olarak adlandırılan sorunu araştırmamız gerekmektedir.» (Maritain, 1944b:34) Hatta Maritain, «uygun bir doğal yasa mefhumuna sahip olmadan insan hak-

[1] "Burada ve şimdi"

larını kavrayamayacağımızı» öne sürer. (Maritain, 2001:58) Çünkü ona göre «doğal yasanın ve insan haklarının tarihi Hippias ve Alkidamas'tan beri birdir.» (Maritain, 1948:60) Doğal hukukun ondokuzuncu yüzyılda gözden düşmesinin insan haklarının da gözden düşmesine neden olduğunu söyleyen Maritain, «doğru bir felsefe temelinde insan haklarına olan inancımızı tekrar kurabilir miyiz» diye sorar. O, «insan kişisinin haklarının doğru felsefesinin –ontolojik bir perspektiften bakılan ve temel yapılar ve yaratılmış doğanın gerekleri aracılığıyla aktarılan– uygun bir doğal hukuk fikri üzerine kurulabileceğini» savunur. (Maritain, 1951:84)

Maritain'in genel olarak doğal hukuk ve insan hakları özelde de sosyal haklar yaklaşımının düşünsel geri planında ise, Thomas Aquinas'ın −ve onun dolayımıyla da Aristoteles'in− düşünceleri ve bu düşüncelerden dayanak alan "kişi" kavramı, başka bir ifadeyle "personalist" yaklaşımı bulunur. Kendini Thomasçı olarak adlandıran bir düşünür olarak Maritain, *Felsefeye Giriş* (1944) kitabının önsözünde amacının, «Aristoteles ve Thomas'ın sisteminin doğru bir sunumunu yapmak ve son üç yüzyılda birbirini takip eden önemli felsefe sistemlerini bu iki düşünürün düşünceleri ışığında değerlendirmek, modern felsefede tartışılan sorunlara gene bu çerçeveden bakmak olduğunu ifade eder[2].» (Maritain, 1944a:7) Maritain'in de dahil edildiği Yeni-Thomasçılık «Thomas Aquinas'ın düşüncesinin yeniden canlanışını ifade eden bir tabirdir.» (Colish, 1975:433) Bu tabir «ondokuzuncu yüzyılın ortalarında başlayıp yirminci yüzyılın ortalarına kadar süren ve Katolisizmin felsefe ve teolojideki istikametini genel olarak belirleyen bir düşünsel hareket için kullanılır. Bu hareketle ilintili olan filozoflar ve teologlar da Yeni-Thomasçı olarak adlandırılır.» (Gerald, 1994:7) Bu akım, «1850'li yıllarda Almanya ve İtalya'da başlamış, ancak Katolikler için asıl önemini –Papa XIII. Leo'nun 1879 yılında yayınladığı ve Thomas'ı Katolik Kilisesinin bir anlamda resmi filozofu olarak kabul eden genelgesi– *Aeterni Patris* ile kazanmıştır.» (Gutting, 2001:94) *Aeterni Patris*, Yeni-Thomasçılığı Katolik dünyasına ve ötesine yaymayı amaçlamıştır[3].» (Colish, 1975:434) Hittenger'a göre «Papa XIII. Leo, Yeni-Thomasçılığı birkaç Katolik Kilisesinin ana "sosyal öğretisi"nin formulasyonuna uygulamış ve daha sonra bu formulasyon bir emek kuramı şeklinde gelişerek Katolik Kilisesinin sosyal, kültürel ve ekonomik haklar yaklaşımı için dayanak oluşturmuştur.» (Hittenger, 2007:xxiv)

Gutting'e göre, Maritain, «Yeni-Thomasçı hareketin başlıca özgün filozofudur.» (Gutting, 2001:94) Maritain'i yirminci yüzyılın ortalarında yaşayan Avrupalı ve Amerikalı Katolik yazarlar arasında en orijinal ve etkili filozof olarak betimleyen Hittenger'a göre ise O, «Yeni-Thomasçılığı ve Fransız varoluşçuluğunu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne ilham kaynağı olan doğal hukuk, doğal haklar, insan onuru, eşitlik ve kardeşlik gibi fikirlerle yoğurarak yeni bir kuram oluşturmuştur.» (Hittenger, 2007:xxv)

Aristoteles ve Thomas'ın Maritain'in doğal hukuk ve insan hakları kuramındaki önemi düşünce tarihinde her iki düşünürle özdeşleşen başlıca metafizik (ontolojik) kavramlarla

[2] Copleston'a göre «Maritain'in Thomasçı felsefeye yaptığı en önemli katkılardan biri Thomas'ı modern bilim ve felsefeyle ilişkiye sokmasıdır.» Maritain'in doğal hukuk kuramı ve bu kuramın –Thomas'ta bulunmayan– insan hakları fikrine temel oluşturması da böyle bir çabanın ürünüdür. (Copleston, 1994:254)

[3] Katolik Kilisesinin ondokuzuncu yüzyılda iki çok önemli genelgesi vardır. *Aeterni Patris* Katolik kilisesinde Thomas'ın yazgısını belirlemişken, *Rerum Novarum* (1891) Kilisenin toplumsal politikalarının, özellikle de sermaye ve emek ilişkisinin ana hatlarını belirler.» (Jung, 1960:150)

olan ilgisinde ortaya çıkar. Bunlar, "öz" (*doğa* ya da *yapı*) ve "varoluş"; "töz" ve ilinek" ile "olanaklılık" ve "edim" kavramlarıdır. Zihnin temel nesnesinin varlık (*being*) olduğunu ifade eden Maritain'e göre, bu temel nesne bakış açısına göre üç bakımdan konu edinilebilir: (1) *kavranabilirlik* (intelligibility) (2) *varoluş* (existence) ve (3) *eylem* (action). Varlığın (being, *ens*, *entitas*) tamamen farklı iki anlamı olduğunu belirten Maritain'e göre, bunlardan biri *öz* (*essence*) diğeri ise, *varoluş*tur (*existence*). Ona göre, kavranabilirlik hareket noktası olarak alındığında "öz", zihnin başlıca verisi ya da düşüncenin temel nesnesidir. «Zihnimiz şeylerin özünü bilme olanağına sahip olduğunu» söyleyen Maritain'e göre, «bir şeyin özü, kavranabilirliğinin ilk ilkesi olarak bu şeyin zorunlulukla ve öncelikle ne olduğudur.» (Maritain, 1944a:201) Ona göre, şeyleri *varoluş* bakımından ele aldığımızda *töz* ve *ilinek* ayrımına geliriz. Maritain'e göre töz, «özelliği başka bir şeyde değil, kendi başına varolan (*per se*) bir şey ya da doğadır.» (Maritain, 1944a:224) İlinek ise, özelliği başka bir şey aracılığıyla mevcut olan bir doğa ya da özdür.» (Maritain, 1944a:227) Maritain'e göre şeylerin varoluşunu *eylem* açısından düşünecek olursak *edim* (*act*) ve *olanak* (gizilgüç, *potency*) mefhumlarının anlamını belirlemeye yöneliriz. «Terimin gösterdiği tamlık ve mükemmellikle ilgisinde düşünüldüğünde dar anlamda *varlık*, *edim* ile varlığın gücüllüğü (*power of being*) ya da olanaklılık (*potentiality*) olarak ikiye ayrılır. Olanaklılık ise edimin aksine, «belirlenebilir, yetkinleştirilebilir, tamamlanabilir olan şeydir, bir varlık değil, bir varolma gücüdür.» Maritain edim ve olanaklılık mefhumlarının böyle anlaşılması durumunda metafiziğin bir başka temel nesnesinin, "değişim"in de daha iyi anlaşılabileceğini söyler. Buna göre değişim, «olanaklılıktan edime geçiş; daha doğru bir ifadeyle, olanaklılığı açısından ele alındığında olanaklı bir şeyin edimselleşmesidir.» (Maritain, 1944a:245-246) Tüm bu ontoloji terimler esasında Maritain'in insan hakları yaklaşımında son derece temeldir.

Bu metafizik kavramların Maritain'in insan hakları yaklaşımı açısından nasıl bir önemi olduğu belki de en uygun tarzda onun "kişi" kavramsallaştırması ile birey-kişi-toplum ayrımı çerçevesinde kavranabilir. Maritain, *Skolastisizm ve Siyaset* (1940) adlı kitabının "İnsan Kişisi ve Toplum" başlığını taşıyan bölümünde ele aldığı konunun, yani "kişi" kavramı ile "kişi ve toplum" ilişkisinin «toplum ve siyaset felsefesinin en temel ama aynı zamanda en zorlu konusu olduğunu» söyler . (Maritain, 1960:61) Maritain'e göre "kişi" kavramı o derece önemlidir ki, «medeniyet olarak adlandırılmayı hakeden her toplumun temel karakteristiği insan kişisinin değerine saygı gösteriyor olmasıdır. Maritain'e göre, «insan kişisinin haklarını savunmak adına, –tıpkı özgürlüğü savunmak için olduğu gibi– canımızı vermeye hazır olmamız insan kişisinin değerinin bir göstergesidir.» (Maritain, 1944b:5)

Ondokuzuncu yüzyılın bireyciliğin hatalarını deneyimlediğini ve buna bir tepki olarak totaliter ve komünal toplum tasarımlarının gelişme gösterdiğini, ancak totaliter akımların da başka önemli yanlışlar barındırdığını ifade eden Maritain, «hem totaliter hem de bireyci toplum tasarımlarına karşı çözümü "kişi" teriminde ve kavramında arayan "personalist" akımın yaygınlık kazanmaya başladığını» vurgular. (Maritain, 1947:12) Ondokuzuncu yüzyılın umutlarını bağladığı *birey hümanizmi* ve *birey demokrasisi* yerine, –medeniyetimizi korumak istiyorsak–, *kişi hümanizmi* ve *kişi demokrasisi*nin konulmasını savunan Maritain'e göre, böyle bir personalist demokrasi, öncelikle "Tanrının bir sureti olarak insan" fikrine ve ayrıca "ortak iyi", "insan hakları" ve "somut özgürlük" fikirlerine dayanır.» (Maritain, 1960:87) Öte yandan, Maritain'in personalizminde Aristoteles'in ve Aquinas'ın izleri görü-

lür. Özellikle, hilomorfik –yani madde ve formun ya da beden ve ruhun tözsel birliğinden oluşan– insan tasarımı, onun birey-kişi ayrımına dayanan personalist yaklaşımında temeldir.

Maritain kişi-toplum ilişkisine dair soruna değinmeden önce birey ve kişi ayrımını ele alır. O, *bireysellik* (*individuality*) ve *personalite* (*personality*) mefhumlarının sıkça birbirine karıştırıldığını, oysa bu ikisi arasındaki farkın çok önemli olduğunu düşünür[4]. *Bireysellik* ve *personalite*'nin iki metafizik tarz olduğunu söyleyen Maritain'e göre insan, «hem bir birey hem de bir kişidir. İnsan öncelikle bir bireydir: Tıpkı zihnin dışındaki her bir realitenin birey olması gibi.» Başka bir ifadeyle, «zihnin dışında sadece bireysel realiteler varolur ve sadece bireyler varoluş edimini gerçekleştirebilir. Maritain, «canlı ve cansız şeylerin *bireyselliğinin madde*den kaynaklandığını, yani bireyselleşmenin ilkesinin madde olduğunu» söyler. (Maritain, 1960:64) «Bireyin, türün sadece bir parçası olması gibi türlerin de daha büyük bir bütünün parçası olduğunu» ifade eden (Maritain, 1947:31) Maritain'e göre, «bireyler olarak her birimiz bir türün parçası; yasalarına uyduğumuz kosmik, etnik, tarihsel etki ve güçlerin engin ağında tek bir noktayız.» (Maritain, 1960:66-68)

Maritain'e göre «aynı zamanda bir hayvan ve bir birey olan insan diğer hayvanlar ya da bireylerden farklıdır.» Her insanda bir gizem olduğunu ve bu gizemin de insan personalitesi olduğunu ifade eden Maritain'e göre, «ne zaman bir insan bir kişidir desek, onun sırf bir maddeden daha fazlası olduğunu, doğadaki –bir atom, bir ot, bir sinek ya da fil gibi– bireysel bir elementten daha fazlasını kastederiz.» (Maritain, 1944b:5-6) İnsan, zihin ve istemeyle donanmış, bilen ve ötekileri sevebilen bir birey, bireysel bir tözdür. [Kişi olarak insan] aşkın bir maddedir. Maritain'e göre «personalite mefhumu bireysellik mefhumunda olduğu gibi fiziksel şeylerle değil, varlığın en yüksek ve en derin boyutuyla, yani ruhla ilgilidir.» (Maritain, 1960:67) İnsanın, sadece fiziksel bir varlık olmadığını, onda daha zengin daha soylu bir varoluş olduğunu ifade eden Maritain, insanın *bilgi* ve *sevgi* vasıtasıyla daha üst bir varoluşa sahip olduğunu düşünür. (Maritain, 1944b:6) Bu anlamda [kişi olarak] insan, sadece bir parça değil, aynı zamanda bir bütündür; kendi başına küçük bir dünya, bir *mikrokosmos*dur. Bütün bunların anlamı, «et ve kemikten oluşan insanda tüm bir fiziksel evrenden daha fazla değere sahip olan bir ruhun yaşıyor olmasıdır.» (Maritain, 1944b:6) İnsanda yaşam-ilkesi olan bu ruh, amaçları ve bu amaçlara uygun araçları seçen, kendisinin –kendi eylemlerinin– efendisi, *causa sui* olan bir yaşam-ilkesidir. Dolayısıyla, dünyadaki tüm diğer varlıklardan farklı olarak kendi faaliyetlerinden sorumludur ve kelimenin gerçek anlamında *sui juris*, *otonom* bir varlıktır. (Maritain, 1929:20) Maritain'e göre, «dini düşüncenin insan kişisinin tanrının sureti, –*imago dei*– olduğunu söylerken işaret ettiği şey tam da bu gizemdir.» (Maritain, 1944b:6) Maritain'in mutlak değere sahip olduğunu söylediği "kişi"nin bu değerinin temelinde yatan şey, onun spiritüel ve ölümsüz ruhu, oluş-bozuluş halindeki tüm diğer fiziksel fenomenlerden ayrı olan bu bağımsızlığıdır.» (Maritain, 1929:20)

Personalite, Maritain'e göre «insanın ontolojik yapısının gizli derinliklerinde yer alan dinamik birliğin ve içsel birleşmenin kaynağıdır.» Bu nedenle, Maritain'de kişi, belirli bir

[4] Maritain'e göre, «bu yanlış anlaşılmanın tipik bir örneği Pascal'ın "ego nefret doludur" sözüdür.» Maritain «"ego"nun kendi içine kapalı, buyurgan, zorba ve zar zor dostluk kurabilen bir varlık olarak görüldüğünü ve bu anlamda "ego"nun, "kişi" ile karıştırıldığını» düşünür. «Dolayısıyla, böyle bir kişilik tasarımı ötekilerin pahasına kendini gerçekleştiren ve daima bencilliği ön plana çıkan bir kişi tasarımıdır.» (Maritain, 1960:63)

içedönüklüğe ve belirli bir öznelliğe ve kendinin reflektif bir farkındalığına sahiptir.» (Maritain, 1960:67-68) Ancak Maritain'e göre, «bu içedönüklük ve öznelliği Leibniz'in monadları gibi kapısız, penceresiz kendi içine kapalı bir birlik, küçük bir tanrı gibi düşünmek ya da kişileri görmeyen, işitmeyen ya da konuşmayan bir put gibi tasarlamak yanlıştır.» Aksine insan, doğası gereği sosyal bir yaşama ve paylaşmaya (communion) eğilimlidir. Maritain'e göre kişinin bütünlüğü bu anlamda kapalı değil, açık bir bütünlüktür. Onun tasavvur ettiği bu birlik ya da personalite zihnin ve sevginin iletişimini gerekli kılar. Ona göre «ben bir kişi olarak, bilgi ve sevgi düzeninde öteki olanla, ötekilerle iletişimi ararım. Bu diyalog arayışı personalite için temeldir.» (Maritain, 1960:68; 1944b:7)

Maritain'in –aydınlanmanın *insan-merkezli* (*anthropocentric*) *hümanizmi*nin alternatifi olarak savunduğu– *tanrı-merkezli hümanizm*inin temeli de yukarıda değinilen insan kişisinin bu değeridir. «Kişi demokrasisi ve kişi hümanizmi Maritain'e göre –birey merkezli hümanizmdeki gibi– insan onuruna soyut, zamandışı ve mevcut-olmayan bir şey olarak, tarihsel koşulları ve tarihsel çeşitlilikleri görmezden gelerek saygı göstermez. Kişi demokrasisi ve hümanizmi insan onuruna, her somut ve mevcut kişide, kendi noksanlıkları içindeki fiziksel varoluşunda ve yaşamının tarihsel bağlamında saygı gösterir.» (Maritain, 1960:86)

Maritain'in birey ve kişi ayrımı onun özgürlük yaklaşımında da temel rol oynar. "Tercih özgürlüğü" (*absence of necessity, necessitation*) ve "otonomi özgürlüğü" (*spontaneity, autonomy, exultation*) olmak üzere iki tür özgürlükten bahseden Maritain'e göre, «otonomi özgürlüğü, tercih özgürlüğünden ayrı olsa da tercih özgürlüğünü varsayar». Ona göre, «herkesin kendi varoluşunda deneyimlediği tercih özgürlüğü ya da özgür isteme kendi başına bir amaç; peşinde koşulacak ve ele geçirilecek bir şey değildir. Tercih özgürlüğü gerçek özgürlüğün kaynağıdır ve bize rasyonel doğamızla verilir.» İnsanın, tercih özgürlüğüyle tatmin olamayacağını söyleyen Maritain'e göre, «insanın peşinde olduğu şey, bir kişi olarak kendi metafizik doğasının bütün olanaklarının psikolojik ve moral düzende en tam şekliyle gerçekleşmesidir.» Bu nedenle Maritain, tercih özgürlüğüne "başlangıçtaki özgürlük" (initial freedom) adını verir. Daha önce de belirtildiği gibi «bir bütün olan, kişi olarak insan, bir bütün olarak eylemek ve öyle muamele görmek ister. Kişi olarak insan, bağımsızdır, kendisinin efendisidir ve [sahip olduğu] niteliklerinin önündeki tüm engelleri kaldırmak ister.» O, otonomi özgürlüğüne bu nedenle "sondaki özgürlük" (sınırlamaların yokluğu) adını verir. «İnsan tercih özgürlüğüyle donanmış olsa da, onun amaçladığı bir kişi olarak hakettiği bu son özgürlüktür.» (Maritain, 1960:117) Maritain dikkatimizi bu iki özgürlük arasındaki dinamizme çeker. Bu dinamizm, «başlangıçtaki özgürlükten (tercih özgürlüğü) sondaki özgürlük (otonomi özgürlüğü) istikametinde ilerler. İlk özgürlük olan tercih özgürlüğü ikinci özgürlük, yani otonomi özgürlüğü uğruna varolur.» Maritain'e göre «özgürlüğün dinamizmi iki temel formu içerir. Bunlardan ilki, toplumsal diğeri ise spiritüeldir. Toplumsal yaşam düzeninde özgürlüğün dinamizmi medeni yaşamın amacıyla örtüşür. Medeni yaşamın amacı ise, dünyevi iyidir ve onun en yüksek değeri de insan kişisine destek olmayı içerir. Böylece kişi, doğanın esaretinden kurtulacak ve doğayla ilgisinde kendi özgürlüğüne kavuşacaktır. Medeni yaşam, insan kişisinin doğanın dışsal ve içsel kısıtlarından bağımsızlaşmasını sağlar. Bu bağımsızlık insan doğasının asıl yönelimlerine göre artar ve ekonomik, sosyal ve siyasal birtakım haklar, yurttaşlık erdemleri ve zihnin kültive edilmesiyle güvenceye alınır. Otonomi özgürlüğü, toplumsal-fiziksel yaşamda söz konusudur. Spiritüel yaşam

düzeninde ise bu dinamizm, sevginin tamlık ve mükemmelliğine, yani Tanrıya bağlanmaya karşılık gelir.» (Maritain, 1960:132-133)

Siyasal ve toplumsal düzende özgürlüğün elde edilmesinin özellikle son iki yüzyılın tarihsel bir ideali olduğunu belirten Maritain'e göre, bu ideali hedefleyen, biri bireyci, diğeri de totaliter olan iki özgürlük felsefesinin bazı önemli yanlışlarına dikkat çeker. Bunlardan birincisi, tercih özgürlüğünü kendi başına bir amaç olarak görürken, toplum da temelde sadece tercih özgürlüğünün her bireyde korunmasına hizmet etmelidir. Bireylerin tercih özgürlüğünün sınırı bu yaklaşımda diğer bireylerin bu özgürlüğü kullanmalarını engellememektir. Bunun dışında herkes −topluma, ortak iyiye, nesnel standartlara ya da otoriteye itibar etmeksizin− her ne tercih ettiyse yapmakta, söylemekte, düşünmekte özgürdür. Bu özgürlük felsefesinde insanın sadece kendine itaat ettiğinde özgür olduğunu» söyleyen Maritain'e göre, «bu tasarım liberalizmin ya da bireyciliğin tasarımıdır.» Öte yandan, Maritain'in özgürlük felsefesi eleştirisi onun felsefesinin varoluşçu karakterini de açığa çıkarır. Ona göre, «insan hakkında araştırma sadece soyut olarak değil somutta, varoluş edimiyle harekete geçirilen, dolayısıyla belirli koşullar altında varolan insanlıkta (manness) olmalıdır. Oysa, liberalizmin özgürlük felsefesi, inkar edilemez reel koşulları dikkate almadığından böyle bir özgürlük idealine erişmesi imkansızdır.» Maritain'e göre insan gerçek özgürlük idealine «kendi istemesi'yle kendi doğasında kabataslak çizileni tamamlayarak ulaşır.» Başka bir ifadeyle, insan ne ise o olmalıdır.» (Maritain, 1960:69) Ahlaki düzende insan, özgürlüğünü ve personalitesini kendi kendine kazanır. Eğer, insanın gelişmesi salt maddesel bireyselliği istikametini izlerse, benmerkezli bir insanla sonuçlanacaktır. Bu gelişme spiritüel personalite istikametini izleyecek olursa, azizlerin ve kahramanların cömert beni (self) istikametinde olacaktır.» Maritain'e göre insanın ruh ve özgürlük yaşamı tutkulara ve duyulara hakim olduğu sürece o gerçekten bir kişi ve dolayısıyla özgür olur.» (Maritain, 1960:69)

Maritain'in eleştiri yönelttiği ikinci özgürlük felsefesi, bireyci özgürlük felsefesinin aksine onun büyük önem atfettiği «otonomi özgürlüğünü bir hedef olarak kabul ettiği gibi, tercih özgürlüğünün kendi başına bir amaç olabileceğini de kabul etmez. Toplum, kendi üyelerinin otonomi özgürlüğüne erişmesi için çabalamalıdır. Yalnız, bu felsefe Maritain'e göre, otonomi özgürlüğünün doğası konusunda yanılmaktadır. Otonomi özgürlüğü bu özgürlük felsefesinde sadece üretken bir etkinlikten, maddi başarılardan ve yeteneklerin gerçekleşmesinden oluşmaktadır. Bu özgürlük tasarımı Maritain'e göre, komünist ve faşist ideolojilerde hüküm sürer. Gerçekte ise, bu tasarımda insan kişisi kendini tamamen ekonomik ve siyasal *leviathan*a tabi kılmış bulur.» (Maritain, 1960:70)

Maritain'in "birey-kişi" ayrımının ve "özgürlük" yaklaşımının özellikle de otonomi özgürlüğünün "ortak iyi" mefhumuyla doğrudan ilgisi vardır. Ona göre, «insan toplumu, parçalarının kendileri de bütünler olan bir bütün; bütünlerin bir bütünü, özgürlüklerden oluşan bir organizmadır.» Ona göre, böyle bir insan toplumunun ve siyasal organın amacı *bonum honestum*, yani "ortak iyi"dir. Ortak iyi, «ne bireylerinin çıkarlarının salt bir toplamı ne de parçaları (bireyleri) kendisi için feda eden bir bütüne mahsus iyidir. Ortak iyi büyük yığınların (multitude, of persons) kendisini oluşturan bütünlerin iyi insan yaşamı; bedensel ve spiritüel –öncelikle de spiritüel– iyi yaşamlarının bütünüdür.» (Maritain, 1944b:8-9) Ona göre, ortak iyi «etik anlamda iyidir ve bu ortak iyi, temel bir unsur olarak, insan kişilerinin olası en büyük gelişimlerini içerir. Kişilerden oluşan bir toplumun tüm üyelerinin

otonomi özgürlüğü o toplumun ortak iyisinin en önemli unsurudur. Bir bütün olarak insan toplumu Maritain'e göre «kendisini oluşturan bireylerin iyisinden ve uğraşından ayrı kendi iyisi ve uğraşına sahiptir. Ancak, bu iyi ve uğraş temelde kişilerin gelişmesi ve ilerlemesine katkıda bulunmalıdır.» (Maritain, 1944b:8) «Böyle bir toplum sadece güç ilişkilerine göre değil, adalet ilişkilerine göre oluşturulmuş bir toplumdur.» (Maritain, 1960:74) Bu nedenle, kişi gibi toplum da bütün olmasına rağmen, kişi olarak insan, toplum için varolmaz ve topluma tabi kılınamaz. Çünkü «insan kişilerinden oluşan belirli bir toplum spiritüel bir ruha sahip değildir, –kişide olduğu gibi– aşkın Bütünle birliğe yönelmez ve zaman içinde ortadan kalkar.» (Akt. Evans, 1952:172) Maritain'e göre insan kişisi –insanın bireysel varoluşundan farklı olarak– «spiritüel bir bütün ve aşkın Bütün'e ait olmakla tüm dünyevi toplumları aşar ve bu toplumlara üstündür.» (Maritain, 1960:75) «Kişi, ortak iyiye –aynı zamanda kendi tamlığı istikametinde ilerleyerek, kendini ve toplumu aşarak, aşkın Bütün istikametinde uygun hareketlerle– özgürce hizmet etmeyi arzular. Sonsuz değer ve ruhun mutlak onuru ışığında toplum her bir kişi için varolur ve her bir kişiye tabidir.» (Maritain, 1944b:11)

Maritain'e göre ortak iyinin üç temel karakteristiği vardır. Bunlar, (1) *yeniden-dağıtım*; (2) *otorite* ve (3) *içsel moralite*dir. Ortak iyinin kişilerin kendi gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde yeniden dağıtılmasını öngören yeniden-dağıtım unsuru ona göre, «kişinin temel haklarının tanınmasını talep eder ve gerekli kılar.» (Maritain, 1960:73) Ona göre, «kişinin toplum içinde bir yaşam sürmesinin ilk nedeni, kendisinde içkin olan asıl *mükemmellikler*dir. İk inci nedeni, kişinin *ihtiyaçları*dır.» Maritain'e göre, «insan kişisi kendi tamlığına tek başına değil, kendisi için temel olan belirli nimetleri toplumdan sağlayarak ulaşır. Dolayısıyla toplum, «kişiyi mutlak surette ihtiyaç duyduğu varoluş ve gelişme koşullarıyla donatmalıdır.» Yalnız, Maritain ihtiyaç terimiyle insanın sadece maddi ihtiyaçlarını –beslenmeyi, giyinmeyi ve barınmayı– kastetmez. Ona göre insanlar, –insanın özgün karakterine karşılık gelen– akla ve erdeme göre eylemek, yani entelektüel ve moral bir yaşam sürebilmek için de yardıma ihtiyaç duyar. Kişiler bilgide ve ahlaki yaşamda belirli bir düzeye erişebilmesi için eğitime ve diğer insanlara muhtaçtır. Maritain, Aristoteles'in insanın "doğal olarak siyasal bir hayvan" olduğunu söylerken kastettiği şeyin dar anlamda bu olduğunu belirtir. Toplum, insan onurunun gerçekleşip yaşanması için zorunludur.» (Maritain, 1960:71-72) Ona göre, «ortak iyi kişilerin hakları ve onuruna göre yeniden dağıtılmalıdır.» «Tarihsel koşullar ve insanlığın gelişiminin mevcut durumunun toplumsal yaşamda bu amaca tam olarak erişilmesini zorlaştırdığını» ifade eden Maritain, «ortak iyiye erişmede, yani somut kişilerin gerçek bağımsızlığına erişmesinde çalışma ve mülkiyet garantilerinin, siyasal hakların, yurttaşlık erdemlerinin ve zihnin kültive edilmesinin önemine» vurgu yapar. (Maritain, 1960:74)

Ortak iyinin ikinci karakteristiği toplumdaki otoriteyle ilgilidir. Maritain için bir toplumda otoritenin temeli ortak iyidir. İnsan kişilerinden oluşan bir toplumu kendi ortak iyileri istikametine yöneltmek için bir toplumda bu rehberlikle yetkilendirilmiş belirli bireyler olması normaldir. Otoritenin meşruluğu ya da gayri-meşruluğu ortak iyinin [ya da insan haklarının] egemen kılınıp kılınmamasıyla ilgilidir. Ortak iyinin üçüncü karakteristiği içsel moraliteyle ilgilidir. Maritain'e göre adalet ve ahlaki doğruluk ortak iyi için temeldir. Bu nedenle, ortak iyi yurttaşlardaki erdemlerin gelişmesini gerekli kılar ve gene bu nedenle her adaletsiz ve gayri ahlaki siyasal eylem ortak iyiye zararlıdır ve siyaseten kötüdür. Dolayısıyla, Maritain o çok eski düsturu –adil olmayan yasanın yasa olmadığı savını– tekrar eder.

SONUÇ

«Felsefe tarihinde pek çok farklı düşünür Aristoteles'i karşılıklı konuşma partneri olarak kullandığını» söyleyen Nussbaum'a göre, «önemli farklılıklarına rağmen tüm bu yeni-Aristotelesçilerin ortak noktası zenginliğin (bir kişinin ya da ulusun) kendi başına bir amaç olduğu fikrinden duydukları hoşnutsuzluktur. Bu yaklaşım siyasetin uygun amacını zenginliğin mümkün olduğunca biriktirilmesi olarak görür. Nussbaum'a göre, «bunun bir örneğini kalkınma ekonomilerinde, yani bir ulusun yaşam kalitesinin güvenilir göstergesi olarak kişi başına düşen milli gelirin (GSMH) standart olarak alınmasında görmekteyiz.» (Nussbaum, 2000:104-105) Oysa Nussbaum'a göre, «tüm yeni-Aristotelesçi düşünürler siyasetin uygun amacı olarak –Marksçı bir terimle ifade etmek gerekirse– "insan yaşamı-etkinliklerinin çeşitliliği"ni destekleme fikrini Aristoteles'te bulurlar. Bu etkinliklerin her biri birbirinden farklı ve kendi başına değerlidir. Zenginlik, insan etkinlikleri için bir araçtır ve insan etkinliklerine sadece zenginlik üretme eğilimine bakarak değer biçilemez.» Nussbaum'a göre Yeni-Aristotelesçiler arasındaki bir diğer temel ortaklık «kişilerin normatif siyasal düşünce için temel bir olgu olmasıdır: Her kişiye bir amaç olarak davranılmalıdır, başka amaçlar için bir araç olarak değil.» Dolayısıyla, Yeni-Aristotelesçi düşünürler «bazı kesimleri aşırı kötü durumdayken toplumun bir bütün olarak gelişemeyeceğini» savunurlar. (Nussbaum, 2000:104)

Sosyal haklar da bu çerçevede, insan türünün "doğa"sına ya da "öz"üne bağlı olan −entelektüel ve moral− özelliklerin ya da "olanaklar"ın kişilerde ve kişilerce gerçekleştirilmesinde olmazsa olmaz haklardandır. Öte yandan, insanın toplumsal doğasından kaynaklaklandığı için sosyal haklar, sadece toplum içinde işbirliği ve dayanışma ile gerçekleştirilebilir ve geliştirilebilir. Bu ise, kapitalizmin egosentrik birey tasarımı yerine, etik değerler ya da erdem sahibi kişi tasarımını zorunlu kılar.

KAYNAKÇA

BRENNAN Patrick M. (2007) "Jacques Maritain", *The Teachings of Modern Catholicism on Law, Politics, and Human Nature*, Ed. J. Witte, F. S. Alexander, New York: Colombia University Press, pp. 106-181.

COLISH, Marcia L. (1975) "St. Aquinas in Historical Perspective: The Modern Period", *Church History*, Vol. 44, No. 4, ss. 433-449.

COPLESTON, Frederick (1994) *A History of Philosophy, Volume IX: Modern Philosophy: From the French Revolution to Sartre, Camus and Levi Strauss*, New York: Image Books.

CRANE, Richard F. (2005) "Maritain's True Humanism", *First Things*, Vol. ss. 17-23.

EVANS, Burdwood V. (1931) "Jacques Maritain", *International Journal of Ethics*, Vol. 41, No. 2 pp. 180-194.

GERALD, McCool. (1994) *Neo-Thomists*, Milwaukee: Marquette University Press.

GUTTING, Gary (2001) *French Philosophy in the Twentieth Century*, New York: Cambridge

University Press.

HITTENGER, Russell (2007) "Introduction to Modern Catholicism", *The Teachings of Modern Catholicism on Law, Politics, and Human Nature*, Ed. J. Witte, F. S. Alexander, New York: Colombia University Press, pp. 1-39.

MARITAIN, Jacques (1929) *Three Reformers: Luther, Descartes, Rousseau*, New York: Charles Scribner's Sons.

MARITAIN, Jacques (1944a) *An Introduction to Philosophy*, London: Sheed & Ward.

MARITAIN, Jacques (1944b) *The Rights of Man and Natural Law*, London: The Centenary Press.

MARITAIN, Jacques (1947) *The Person and The Common Good*, Indiana: University of Notre Dame Press.

MARITAIN, Jacques (1948) "Introduction", *Human Rights: Comments and Interpretations*, A Symposium edited by UNESCO.

MARITAIN, Jacques (1951) *Man and The State*, Chicago: The University of Chicago Press.

MARITAIN, Jacques (1960) *Scholasticism and Politics*, New York: Image Books.

MARITAIN, Jacques (2001) *Natural Law: Reflections on Theory and Practice*, (Ed. W. onsekizinci yüzyılın onsekizinci yüzyılın Sweet,) Indiana: St.Augustine Press.

NUSSBAUM, Marta (2000) "Aristotle, Politics, and Human Capabilities: A Response to Antony, Arneson, Charlesworth, and Mulgan", *Ethics*, Vol. 111, No. 1, pp. 102-140.

REFAH SİSTEMLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE CHAN ve BOWPITT KRİTERİ: İNSANLIK ONURU

Barış Seçer
Dokuz Eylül Üniversitesi

ÖZET

İnsanlık onuru, uluslararası hukuk metinlerinde yer alan ve insan haklarının temelini oluşturduğu belirtilen bir kavramdır. İnsanlık onurunun insan olmaktan kaynaklandığı ve dolayısıyla tüm insanların sahip olduğu bir nitelik taşıdığı ileri sürülmektedir. Literatürde insanlık onurunu araştıran çalışmalara fazla rastlanmamaktadır. Çalışmada, insanlık onuru Chan ve Bowpitt'in insan doğasından faydalanarak, geliştirdikleri kriterler doğrultusunda incelenmektedir. Chan ve Bowpitt, insan doğasının özerklik ve karşılıklılığa ulaşmaya çabaladığını belirterek, bu iki boyutu etkileyen kriterler ileri sürmüşlerdir. Çalışmada, refah sistemlerinin değerlendirilmesinde insanlık onuru bir kriter olarak önerilmekte ve İngiliz refah sisteminin işsizlere sunduğu hizmetler insanlık onuruna etkisi açısından değerlendirilmektedir. İşsizlere sağlanan yardımlar açısından insanlık onuru kriterlerinden çoğu kısmen karşılanmakta, sadece işsizlerin toplumsal bütünleşmelerini destekleme açısından yetersiz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: insanlık onuru, özerklik, karşılıklılık

ABSTRACT

Human dignity is a concept that involved in international legal documents and indicated as a basis for human rights. It is argued that the human dignity take its source from being human and hence it hold qualifications that all people have. The studies that investigate the human dignity don't prevail among literature. In this study, human dignity is analized in the direction of Chan and Bowpitt's criteria which are developed by utilizing human nature. Chan and Bowpitt specifies that the human nature tries to reach to autonomy and mutuality and suggest some criteria that affect these two dimensions. In this study, the human dignity is proposed as a criteria for evaluating the welfare systems and the services of British welfare system for unemployed people is reviewed in terms of human dignity. In terms of the services for unemployed people, most of the human dignity criteria are partly met but remain incapable for supporting the social integration of unemployed people.

Keywords: human dignity, autonomy, mutuality

GİRİŞ

İnsanlık onuru, uluslararası hukuk metinlerinde yer alan ve insan haklarının temelini oluşturduğu belirtilen bir kavramdır. İnsanlık onurunun insan olmaktan kaynaklandığı ve dolayısıyla tüm insanların sahip olduğu bir nitelik taşıdığı ileri sürülmektedir. Literatürde insanlık onurunu ölçen, kriter haline getiren çalışmalara fazla rastlanmamakta ve bu nedenle somut değerlendirmelerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmada, insanlık onuru Chan ve Bowpitt'in insan doğasından faydalanarak, geliştirdikleri kriterler doğrultusunda incelenmektedir. Chan ve Bowpitt, insan doğasının özerklik ve karşılıklılığa ulaşmaya çabaladığını belirterek, bu iki boyutu etkileyen kriterler ileri sürmüşlerdir.

Refah sistemleri, insanların toplu olarak refah düzeylerini arttırmayı hedeflemektedir. Bu açıdan refah sistemleri genellikle toplam refah harcamaları, kişi başına düşen refah harcamaları gibi ekonomik kriterlerle değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, refah sistemlerinin değerlendirilmesinde insanlık onuru bir kriter olarak önerilmekte ve İngiliz refah sisteminin işsizlere sunduğu hizmetler insanlık onuruna etkisi açısından değerlendirilmektedir. İnsanlık onuru, çeşitli refah sistemlerini birbirleriyle karşılaştırmak için yeni bir kriter ve bunun sonucunda yeni bir sınıflandırma imkanı sunmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın ilk kısmında insanlık onurunun, insan haklarıyla ilişkisi açıklanacaktır. Daha sonra insanlık onurunun kriter olma özelliklerine değinilecek ve son olarak bir ülke örneği olarak İngiliz refah sistemi değerlendirilecektir.

İNSANLIK ONURU

Tanım

İnsanlık onuru, belirsiz ve karmaşık bir kavram niteliği göstermektedir. Kavramın tarihsel gelişimi farklı alanlara ve farklı boyutlara işaret etmektedir. Günümüzde insanlık onurunun finansal güvence, asgari gelir güvencesinin sağlanması, bakım süreçlerine katılım ve cinsel eğilimin özgürce ifade edilmesi gibi yönleri olduğu belirtilmektedir. Felsefeciler insanlık onuru ve insan değeri kavramını etkileyici şekilde kullanırken, politikacılar esnek şekilde her amaca uygun kullanmaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:4). Bu nedenle, öncelikle onur kavramının kelime anlamı açıklanacaktır.

Onur kelimesi, Latince decus kelimesinden gelmekte ve övünç, saygınlık, şeref ve şan anlamı taşımaktadır. Decet ise decus kelimesinin fiil hali iken, İngilizce de decent sıfatı şeklinde varlığını sürdürmektedir. Ancak onur, birinin genel olarak saygı hakkına sahip olma durumu ve bir canlı da neyin böyle bir saygıya sebep olduğu ile ilgilidir. Böylece insanlık onuru kavramı, insan varlığının saygıya hak kazandığı statü, ilk ve düzenlenmiş sayılan statüdür (Lebech,2004:59).

Klasik bakış açısında onur meritokratik olduğundan derecelere sahiptir ve genelde şeref ve değer gibi kavramlarla ilişkilendirilir, bireysel adanma ve uygulamalarla geliştirilebilir (Brennan/Lo,2007:56). Benzer şekilde Türk Dil Kurumu sözlüğünde onur, "insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzetinefis" olarak tanımlanmaktadır. Modern onur kavramının ise iki unsuru vardır (Brennan/Lo,2007:56):

- Tektanrılı dinlere dayanan ve Rönesans düşüncesinde dile getirilen, Kant'ın çalışmalarında zirveye ulaşan bir düşünce olan; her rasyonel insanın belli bir dereceye kadar sahip olduğu, farklı bir ahlaki değeri ifade eden ve bireyin kendi kendini kontrol eden bir varlık olmasından kaynaklanan özerklik unsurudur. Bu unsur diğer insanlardan saygı görmeyi de gerektirir.
- İkinci unsur, bu özerkliğin eşit şekillerde kullanılmasıdır. Özerkliğin eşit şekilde kullanılması; bilgi ve anlayış kapasitesine ya da karar alabilme iradesine sahip olma kapasitesine kadar birçok etkene bağlıdır. Doğum, hastalık ve sosyal uygulamaların hepsi özerkliğin eşit dağılmamasına yol açabilmektedir.

İnsanlık onurundan söz etmek, insanın kişi olarak en yüksek akli ve ahlaki değerlerin, dokunulmaz, kaybedilmez bir öz değerin sahibi olduğundan söz etmek demektir. Bu bağlamda insanlık onuru, insanın özü, öz değeri ve doğasıdır. Bu, öyle bir gerçekliktir ki, ispata gerek duymaz. İnsan, başka bir gerekçeye ihtiyaç olmaksızın, sırf insan olması dolayısıyla kendisine saygı duyulması gereken bir canlı olarak kabul edilir (Bulut,2008:2). Bu anlamda insanlık onuru, insanı hayvanlardan ayıran önemli bir özelliktir.

Kısacası insanın akli ve ahlaki yeteneklere sahip olması, onu maddi ve manevi açıdan kendine özgü bir değer sahibi kılar. Bu değer çerçevesinde insan, kendi yaşamını ahlaki olarak belirleme ve kendini gerçekleştirme yetisine kavuşur. Bu yeti insanlık onurunun nedenidir. Dolayısıyla insanlık onuru, insanın kişiliğine, öz değerine ilişkin bir kavramdır. İnsanlık onuru, insanın özerkliğinin, varlık nedeninin temelini oluşturur. İnsanın, insan olmasının anlamı ve amacı, insanlık onuruyla açıklanır. İnsan, onurunu doğuştan ve doğal olarak kazanmıştır. Bu yüzden onur, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir. Onuru içerisinde insan, akli yetisiyle, ahlaki özerkliğe ve özgürlüğe sahip olarak mutlak bir değeri taşımaktadır (Şimşek, 1999:7).

Batı düşüncesinde insanlık onuru kavramının üç tarihsel dönem içinde geliştiği ileri sürülmektedir. Antik Yunan'dan Kant'a kadar olan ilk dönem, Stoacılık, Cicero, Aquinas, Pico ve Kant tarafından onurun değerli felsefik açıklamalarının yapıldığı felsefik-teolojik dönem olarak adlandırılmaktadır. İnsanlık onuru düşüncesi, 19. yüzyılda politik dönem olarak adlandırılan döneme geçmiştir. Lassalle ve Proudhon için onur düşüncesi, yaşam koşullarının insanlık onuru kavramına uygun olması peşindeki emek hareketine bir rehber, sembol anlamı taşımaktadır. Son olarak 1900'ların ortalarından bu yana, insanlık onuru düşüncesi önemli bir yasal yapılanma dönemine girmiştir (Shaoping, 2009:372).

İnsan Hakları ve İnsanlık Onuru

İnsan hakları, insanlık onurunun üzerine inşa edilmiştir. Bütün temel haklar insanlık onuru için gerekli görülmüşlerdir. İnsanlık onurundan kaynaklanırlar ve onun bağımsızlaşmış parçalarıdır. İnsanlık onuru, insanın tinsel bir varlık olarak özgürlük ve bilinç içinde bağımsız karar vermesi ve çevresine etkili olması amacına yöneliktir. İnsanlık onurunun korunması ilkesi ile insana, insan oluşu nedeniyle tinsel ve sosyal bir değer verilmesini ve saygı gösterilmesini isteme hakkı tanınmaktadır (Gören, 2007:21).

Ancak onur doğrudan özerklik ya da eşitliğe saygı göstermek anlamına gelmez, fakat bunlara zemin hazırlar. Onur; "neden insanlara eşit davranılmalı?" ve "neden insanların özerkliğine saygı duyulmalı?" gibi daha temel soruların cevabıdır. Onur, hak ile eşit anlamlı değildir haklar için zemin hazırlar (Sulmasy, 2007:10).

Modern anlamda onur kavramı; geleneksel anlamın içinde gizli olan hiyerarşik öğeleri devre dışı bırakarak, bütün insanların, erdemlerinden, meziyetlerinden ve diğer özelliklerinden bağımsız olarak eşit onura sahip olması gerektiğini savunur. Dolayısıyla modern onur kavramı, evrensel insan hakları ve insan yaşamının kutsallığı gibi kavramlarla da yakından ilgilidir. Bu haklar ve bununla ilişkili onur; insan olarak doğmuş bütün canlılara bahşedilmiş haklardır (Brennan/Lo, 2007:47).

İnsanlık onurunun niteliklerinden en önemlisi, ulusal ve uluslararası nitelikteki yasal belgelerde açıkça görülmektedir. Uluslararası belgelerden "Birleşmiş Milletler Şartı'nda ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde insanlık onuruna saygı göstermenin temel bir insan hakkı olduğu benzer ifadelerle vurgulanmıştır." (Shultziner, 2007:74).

Yukarıdaki açıklamalar sonucunda insanlık onuru ve insan hakları kavramlarının birbirinden ayrı, ancak birbirine bağımlı kavramlar olduğu rahatlıkla söylenebilir. İki kavram arasındaki bağ, Birleşmiş Milletlerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Sivil ve Politik Haklar sözleşmesinde şu şekilde belirtilmektedir (Shultziner, 2007:74):

"İnsanlığın bütün üyelerinin doğuştan gelen bir onura, eşit ve vazgeçilemez haklara sahip olduğunu kabul etmek; dünyada özgürlük, adalet ve barış için temeldir. Bu haklar, insanın doğuştan gelen onurundan kaynaklanır."

Dolayısıyla, Birleşmiş Milletler'in bu belgelerinde insanlık onuru, sadece insan haklarından ayrı duran önemli bir değer olarak değil, aynı zamanda onun yerini de alan bir konumda değerlendirilmektedir. İnsanlık onuru, insan olmanın temel karakteristiklerini kapsarken; insan hakları insanlık onurundan kaynaklanmaktadır. Yasal belgeler, bu karakteristiklerin neler olduğunu ya da insanlık onurunun gerçekte ne olduğunu açıklamamakta, bunu sadece temel ilke olarak kabul etmektedir (Shultziner, 2007:75).

Refah Sistemlerinin Değerlendirilmesi

Refah sistemleri genellikle, yapılan sosyal harcamalar ve refah sisteminden yararlananların maddi durumu gibi ekonomik kriterlerle değerlendirilmektedir. Gerçekten refah araştırmaları, ilk olarak ülkelerin refah sağlama çabalarını gösteren refah harcamaları gibi makro ekonomik kriterleri değerlendirmelerinde kullanmışlardır. Örneğin Wilensky (1975), 64 ülkede sosyal güvenlik harcamalarını gayri safi milli hasılanın oranı biçiminde karşılaştırarak, uzun dönemde ekonomik seviyenin sosyal güvenlik çabalarının belirleyicisi olarak refah rejimi türünü belirlediğini ileri sürmektedir. Böylece, bir ülkenin refah başarısı refah harcamaları ile ölçülmekte ve harcamaların çeşitli refah hizmetlerine dağılımı ile farklı sosyal gruplara farklı sosyal hizmetlerin etkisi dikkate alınmamaktadır.

Esping–Andersen (1990) refah sistemlerinin değerlendirilmesinde önemli katkıda bulunmuştur. Esping-Andersen liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat olmak üzere üç refah rejimi olduğunu belirtmektedir. Devlet, aile, gönüllü kuruluşlar ve piyasanın her bir rejimde farklı rolleri bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerde refah uygulamalarının etkilerini karşılaştırmak için meta niteliğinin sınırlandırılması ve tabakalaşma kavramlarını kullanmaktadır. Meta niteliğinin sınırlandırılması, bireylerin ve ailelerin piyasa katılımından bağımsız olarak sosyal olarak kabul edilebilir bir yaşam standardını sürdürebilme derecesini göstermektedir. Tabakalaşma ise, farklı sosyal sınıflar arasında refah devletinin farklılaşma derecesidir.

Esping-Andersen'in modeli, kişiler ve piyasa arasındaki ekonomik ilişki, sosyal sınıfların sosyal ve ekonomik statüleri ile devlet, aile, gönüllü kuruluşlar ve piyasanın refah katkıları ile ilgilenmektedir. Ekonomik faktörler, kişilerin finansal durumları ve üç refah rejiminde vatandaşlara dair ekonomik pozisyonların değerlendirilmesinde hakim bir rol oynamaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:7). Kısaca, refah sistemlerinin değerlendirilmesinde genel olarak ekonomik kriterlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak refah sistemleri, başka açılardan da değerlendirilmelidir.

Örneğin refah sistemleri, genel olarak insanların kişisel ilişkilerini, öğrenme ve gelişmeyi, sosyal ve politik katılımı yani insanlık onurunu da etkilemektedir. Bu nedenle insanlık onuru, refah sistemlerinin temel göstergelerinden biri olarak görülebilir. Ayrıca uluslararası hukuk sözleşmelerinde insanlık onurundan söz edilmektedir. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin ilk maddesi "Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar" şeklindedir. Diğer bir maddede ise, "Herkesin kendisi ve ailesi için insanlık onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı" olduğu belirtilmektedir. Böylece refah sistemlerine insanlık onurunu gözetme ve koruma görevinin verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, refah uygulamalarının insanlık onuru açısından da değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

REFAH SİSTEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE İNSANLIK ONURU

İnsan Doğası ve İnsanlık Onuru

Bu kısımda, refah sistemlerinin değerlendirilmesinde bir kriter olarak insanlık onuru ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak insanlık onurunu değerlendirmek için, önce insan doğasını anlamak gereklidir. Çünkü insanlık onuru insanın değerinden, bu değerde insanın özerklik ve karşılıklılık kapasitesinden kaynaklanmaktadır. İnsanların bilişsel kapasiteleri ile sosyal dünya arasındaki etkileşim, yani insanların ussal ve sosyal kapasiteye sahip olmaları ve özerklik ile karşılıklılık[1*] için çaba göstermeleri onları değerli kılmaktadır. Bir toplum vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için özerkliklerini ve sosyal ilişkilerini geliştirecek koşulları sağlamalıdır (Chan, Bowpitt, 2005:13).

İnsan değerine olan inanç hem batı hem de doğu düşünce sistemlerinde kabul edilmektedir. Hristiyan düşüncesinde insanın değeri, kutsal bir imajla eşsiz olarak yaratılmasından kaynaklanmaktadır. Özgürlük, insanlık onurunun esasıdır. Bir kişinin kavrama ile seçme için kapasitesi ve sorumluluk odağı olarak bağımsız bir varlığı bulunmaktadır. Aynı şekilde Konfüçyüs Okulu, insanların değerlendirmeler yapmalarını ve erdemli bir yaşamı kovalamalarını sağlayan içsel bir kapasiteye sahip olduğunu belirtmektedir. Çünkü insanoğlu diğer türlerle karşılaştırıldığında "eşsiz bir nöral kapasiteye" sahiptir. Bu kapasite sayesinde insanoğlu, enformasyonun manipüle edilmesini içeren, sorun çözme, gerekçelendirme ve karar verme ile meşgul olan eleştirel düşünceleri geliştirebilir. Ayrıca insanoğlu amaç ve eylemlilik, özbilinç ve iradeye sahiptir. Ussal varlıklar olarak insanlar kararlar verebilir ve kişisel veya sosyal amaçlarını gerçekleştirmek üzere seçimler yapabilir (Chan, Bowpitt, 2005:14).

Bunun yanında insanların içsel kapasiteleri sosyal etkileşimin temelini biçimlendirmektedir. Örneğin, insanların doğuştan yüz tanıma kapasitesine sahip olduğu belirtilmekte-

[1] Karşılıklılık, insanların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını tatmin ettikleri ve ussal kapasitelerini geliştirdikleri bağımlı ve ve destekleyici ilişkiler anlamında kullanılmaktadır.

dir. İnsanlar için en gelişmiş görsel algılama yeteneği olan yüz algılama sosyal etkileşimlerde kritik rol oynamaktadır. İnsan yüzlerinin hatırlanması iletişim ve sosyal ilişkilerin kurulmasında özellikle çocuk ve ebeveynleri arasındaki bağlanma da esastır. Deneylerde uzmanlar 4 günlük bebeklerin annelerin yüzüne yabancılara göre daha uzun süre baktıklarını tespit etmişlerdir (Pascalis vd.,1995:79).

Ayrıca insanlar sembolik iletişim kapasitesine de sahiptir. İletişim disiplininde insan gelişimi ile ilgili anahtar faktör kişinin kendi yönlendirdiği değişimi mümkün kılan sembolik iletişimdir. Bununla birlikte sembolik iletişim bilişselliğin gelişimini etkilemektedir. Daha da önemlisi, insanların grup üyeliği kimlikleri ve kişisel kimlikleri diğerleriyle olan sembolik iletişim süreciyle şekillenmektedir (Littlejohn/Foss, 2009:127). Her birey, diğerleriyle etkileşiminde anlamlı semboller vasıtasıyla kendi davranışının diğerinde uyandıracağı tepkiyi tahmin eder ve kendi davranışlarını düşünerek kontrol edebilir. Böylece kendisiyle eylemleri arasında diğer insanın perspektifi girer. Bu perspektifi benimseyen birey, akıllı davranışlar yapar. Bu sayede her birey, karşılıklı davranış beklentileri ve davranışların normalliğini veya geçerliliğini tanıma kuralları geliştirir (Bilgin, 2001:165).

Ancak, bireyin sosyal ve ussal kapasiteye sahip olması gerçek bir yaşam sürmesi için yeterli değildir. Çünkü insan sadece sosyalleşme süreci aracılığıyla kimliğini kazanmakta ve içsel kapasitesini geliştirmeye teşvik edilmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:15). İnsanın sahip olduğu içsel kapasitenin, sosyal etkileşimler aracılığıyla geliştirilmesi gereklidir.

Ayrıca psikologlar da, insanların çevreleri tarafından teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, insan bilgisi sadece çevre ile aktif, dinamik şekilde meşgul olduğunda ortaya çıkmaktadır. İnsan özerkliği, çoklu değişimleri ve etkileşimleri içeren uzun ve aşamalı bir süreç olan sosyal etkileşimle ilişkilidir. İşlevsel olarak birbirleriyle ilişkili bir etkileşim sisteminde, önceki olaylar yeni olayların, etkileşimlerin ortaya çıktığı olanakları sağlamaktadır (Richardson, 2000:109).

İnsanların ruh sağlığı, gördükleri destek ve ilgi tarafından şekillenmektedir. Buna göre, çocukların anneleri ile olan etkileşim sayesinde karakterleri gelişmektedir. Özellikle kişiliğin oluşumu yönünden önem taşıyan ilk 72 ayda çocuk, kendisine uyarıcı bir çevre sunan, sevgi gösteren ve sağlıklı gelişimini sağlayan anne-babaya ihtiyaç duyar. Anne ve babaları veya başka kişiler ile iletişim içerisinde bulunmayan çocuklarda çeşitli davranışsal ve psikolojik sorunlar görülebilmektedir (Aytaç, 2004:61).

Örneğin Fransa'da ormanlık bir bölge de bulunan 10-11 yaşlarındaki Victor, hiçbir dili bilmez ve konuşmaz haldeydi. Yürümüyor, dört ayak üzerinde gidiyordu. Beş yıllık bir eğitimden sonra birkaç kelime ve isimden başka bir şey söyleyemedi. Kendi başına yaşayıp, insanlarla iletişim kurmayı da öğrenemedi (Aytaç, 2004:60-61). Bundan anlaşılacağı üzere, insanların sosyal ve entelektüel gelişimleri için yakın sosyal ilişkilere ihtiyaç bulunmaktadır. Diğer kişilere bağlanma bir insan ihtiyacıdır. Ayrıca sosyal ve ruhsal sağlık için karşılıklı ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Çünkü insanoğlu fiziksel olarak iletişim kurma ve sosyal yaşamı geliştirmek üzere tasarlanmıştır. Dışsal uyarıcılar ve sosyal destek öz kimliğin ve ruhsal sağlığın temelidir.

Kant, özerkliğe sahip olmanın insan doğasında onurun dayanağı olduğuna inanmaktadır. Kant'ın bu inancı nedeniyle, özerklik insanlar için temel bir ihtiyaç olarak geniş kabul

görmüştür. Gerçekten özerklik hissi, insanları tam anlamıyla insan yapmakta ve böylece onlara tatmin edici anlamlı ve yapıcı bir yaşamı sağlamaktadır. Özerklik, yaşamını kendi gerekçelerini ve güdülerini izleyerek geliştirme kapasitesi olarak bir kişinin kendi yönlendirdiği varlığıdır. Ancak insanın kendi gerekçelerini ve güdülerini izleyebilmek için iyi ilişkiler kurması gereklidir. Bu noktada, insanoğlunun ussallık kapasitesinin geliştirilmesinde ilişkilerin rolü gözden kaçırılmamalıdır. Gerçekten bir kişinin sosyal ağlarda veya toplumun geniş bir bölümüyle özel ilişkileri bulunmaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:20).

Ayrıca insanların ussal kapasitelerini ve sosyal yaşamlarını geliştirmek için öğrenmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Sosyalleşme sürecinde, kişiler sosyal ve kültürel yaşamda gerekli olan becerileri kazanmaktadırlar. Ancak modern bir toplumda profesyonel bilgi ve teknik niteliklerin kazanılması gereklidir. Bu yüzden öğrenme formel veya enformel olarak yaşam boyu devam etmelidir. Yaşam boyu öğrenme, sosyal içermenin bir yöntemi olarak görülmektedir (Edwards vd., 2001:417).

Enformel ve formel ağlarla, psikolojik destek ile fiziksel ihtiyaçların karşılanması için sosyal bağlar oluşturma insanoğlunun önemli özelliklerinden biridir. Gerçekten Lin (2001), sosyal bağların yani sosyal sermayenin birey için temel iki sonucu olduğunu ileri sürmektedir: (1) araçsal eylem kazançları ve (2) anlamlı eylem kazancı. Araçsal eylem, aktörün sahip olmadığı kaynakları elde etmesi iken; anlamlı eylem, aktör tarafından halen sahip olunan kaynakların korunması anlamına gelmektedir. Buna göre, insanoğlu iletişim kapasitesi ile sosyal dünyaya bağımlılığını psikolojik güven, kimliğini geliştirme ve ussal kapasitesi için kullanmaktadır.

Kısaca, onur insanların özerklik ve karşılıklılık için mücadele eden içsel bir kapasiteye sahip olmalarına dayanmaktadır. Bu kapasiteler sosyal dünyada bağımsız ve destekleyici insan ilişkileri ile geliştirilemediğinde insanlık onuru zarar görmektedir. Bir toplumda bireyden, aileye ve devlete tüm seviyelerde karşılıklı ilişkiler bulunmaktadır. Bir kişi insanlığına, diğerleri ile ve diğerleri aracılığıyla ulaşabilir. Kant'a göre, insanoğlunun ussallığına en uygun karşılık saygıdır. Bu diğer insanlara bir araç değil, bir sonuç muamelesi yapma ve böylece onlarında potansiyellerini geliştirme anlamına gelmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:22).

Diğer yandan insanların sosyal kapasitesi, sosyal katılım ile gerçekleşmektedir. Sosyal katılım, birinin bakım görevlerini yerine getirmesi ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi hakkındadır. İnsan olmak özerklik ve karşılıklılığı gerçekleştirmek için, doğuştan gelen insani kapasiteyi kullanmaktır. Özerkliğin olmaması, insanı hayvan hatta eşya statüsüne indirgemektedir. Karşılıklılığın ortadan kalkması ise, ussallığın gelişimini engellemekte ve kimliğe zarar vermektedir. İnsanların içsel kapasiteleri nedeniyle, gelişim ihtiyaçlarını karşılayacak destekleyici çevreyi sağlamak sosyal dünyanın görevidir. Bir refah sistemi, bu perspektiften değerlendirilebilir (Chan, Bowpitt, 2005:22).

Refah Sistemlerinin Değerlendirilmesinde Kriter Olarak İnsanlık Onuru

Önceki bölümde insanlık onurunun özerklik ve karşılıklılık kapasitesinden kaynaklandığı açıklanmıştı. Buna göre, refah sistemleri yararlanan insanların özerklik ve karşılıklılık kapasitelerini etkilemeleri, yani insanlık onuru açısından değerlendirilebilir. Böylece insanlık onuru refah sistemlerini değerlendirmekte bir kriter haline gelmektedir. İnsanların ussallığı konusunda Kant'ın cevabı; uygun bir tepki olarak saygıdır. Sosyallik konusunda ise, önemli

diğer kişilerle ilişkiler kurma ile sosyal ve politik hayata entegre olmak için sosyal katılımı bir araç olarak görmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:22).

Saygı ve sosyal katılım, insan özerkliği ve karşılıklığını desteklemekte önemlidir. Kant için saygı, özellikle insan ussallığı ile ilişkilidir. Kant'a göre saygı sosyal pozisyon, mesleki rol, öğrenme, zenginlik ve diğer özel niteliklere sahip olup olunmamasına bakmaksızın herkese eşit olan bir tutumdur. Diğer bir deyişle, bir kişiye eşit ve kabiliyetli birey olarak muamele edilmelidir (Chan, Bowpitt, 2005:23).

Sosyal katılım, insanların sosyal kapasitelerini geliştirme aracıdır. İnsanların sosyal rollerini yerine getirmek, sosyal ve politik kurumlarla olduğu kadar önemli diğer kişiler ile ilişkiler kurmak, sosyal dünyaya uyum sağlamak üzere sosyalliklerinden faydalandıkları bir süreçtir. Sosyal katılım, insanoğlunun bağımlılığını özellikle kabul görme ihtiyacı ile sosyal ve psikolojik iyilik hali için sosyal desteğin gerekliliğini göstermektedir. İnsanlar kendilerini çevreye uyumlu hale getirmekte ve buna karşılık çevre de onların başarılarına katkı sağlamaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:24).

Bir devlet yasaları kullanarak destekleyici kültürü teşvik eden, insanların özerkliği ve karşılıklılığını destekleyen koşulları oluşturabilir. Böylece bir refah devleti vatandaşlarının saygı ve sosyal katılım olanaklarına yaptığı katkı açısından değerlendirilebilir. Bir refah sisteminde kişilerin saygı ve sosyal katılım düzeylerini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. İlk olarak sağlık faktörüne değinilecektir.

İyi bir fiziksel ve ruhsal sağlığa sahip olmak kişinin sosyal dünyaya aktif olarak katılması ve ussal hareket etmesi için şarttır. Fiziksel sağlığın kötü olması, kişinin sosyal yaşamı ve öğrenme sürecinde önüne engeller çıkarmaktadır. Aynı şekilde ruhsal sağlığın kötü olması, aile ve iş sorumluluklarıyla başa çıkılmasını zorlaştırmaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:24). Refah sistemleri, yararlananların sağlıklı bir beslenme durumunu destekleyen ve depresyon, kaygı, düşük öz saygının üstesinden gelinebilecek yeterli kaynağı sağlamalıdır. Refah sisteminden yararlananlara, psikolojik destek sunulmalıdır.

Kant için, bir kişinin diğerlerine saygısı ussallığını geliştirmeye yardım etmektedir. Buna göre, diğerlerinin mutluluğu bir amaç yani bir görevdir. Gerçekten bir kişinin, insan topluluğunun bir üyesi olarak en üst seviyede ahlaki mükemmelliğe ulaşmak için çeşitli yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirmesi gereklidir. Bu anlamda ailenin düzenlenmesi önemli bir sorumluluk olarak görülmektedir. Bu sorumluluk, kişinin yaşamın farklı aşamalarındaki aile üyelerine özen göstermesi anlamına gelmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:25).

Böylece ebeveynlerin çocuklarına yönelik bakım görevlerini yerine getirebilmeleri insanlık onuru açısından önem taşımaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik bakım bağlılıkları psikolojik iyilik hallerinin temeli olan anlam ve gurur hissi ile ilişkilidir. Bu anlamda, refah sistemi ebeveynlerin çocukların fiziksel, sosyal ve eğitim ihtiyaçlarını karşılaması açısından değerlendirilebilir (Chan, Bowpitt, 2005:25).

Yardım alanların olumlu imajı, sosyal kabul ve vatandaşlar ile yardım alanlar arasındaki normal sosyalleşmenin sürdürülmesini geliştirebilir. Tam tersine, olumsuz refah imajı kuşku ve güvensizlik yaratacaktır. Bu durumda, bir refah sisteminin toplumsal bütünleşme performansı, hem sağlanan finansal destek hem de yardım alanların imajı ile değerlendirilebilir (Chan, Bowpitt, 2005:26). Refah uygulamaları, yardım alanlara karşı diğer vatandaşların tutumlarını etkilemektedir. Yardım alanlara karşı olumsuz tutumlar, onların toplumsal bütünleşme düzeylerine zarar verecektir.

İnsanların ussal doğasına karşılık, kişilerin eleştirel düşünce açısından geliştirilmesi, özgür irade için bilgilerinin ve olanaklarının arttırılması toplumun görevidir. Bu nedenle, bir refah sisteminin eğitim olanakları sağlaması insanlık onuru yönünden gereklidir. İnsanların ussal kapasitesinin geliştirilmesi için, bir refah sistemi, yararlananların bilgilerini arttıracak ve vasıflarını geliştirecek önlemleri almalıdır.

Özgürlük, kişilere yaşamları üzerinde kontrol hissi vermektedir. Bir refah sistemi, refah sisteminden yararlananları refah politikalarına katkıda bulunma olanakları sağlama ve yaşamlarını yönetme konusunda yetkilendirme yoluyla özgürlüklerini en üst düzeye çıkarma ihtiyacı duymaktadır. Bu bağlamda özgür iradenin baskı altına alınması, kişiyi düşünme kapasitesinden yoksun görme anlamına gelmektedir. Refah uygulamalarında, kişilerin özerkliğine zarar verilmemesi hedeflenmelidir. Ayrıca refah politikalarının düzenlenmesine ve uygulanmasına kişilerin katılmalarının sağlanması önemli görülmektedir (Chan, 2004:230).

Tüm insanlar özerklik ve karşılıklılığı sağlayan içsel bir kapasiteye sahip oldukları için eşittir. Bundan dolayı insanlık onuru, eşit muamele için bir gerekçe olmaktadır. Eşit değer, tüm insanların sahip olduğu eşit hakların temelini oluşturmaktadır. Kısaca, eşitlik cinsiyet, sınıf ve ırka bakılmaksızın insanlara saygı ve sosyal katılıma hak kazandıran insani kapasitenin tanınmasıdır (Chan, Bowpitt, 2005:28).

İnsanların eşit statüde olması, devletlerin yoksul vatandaşlarına yönelik uygulamalarına açık bir destek sağlamakta ve devletin gücü kısıtlanmaktadır. Bu refah sisteminin yardım alanlar ve yardım almayanlara, onur ve saygıyla davranması anlamına gelmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:28). Bu kabul, refah sistemlerinin önemli bir boyutu olarak görülmeli ve böylece insanların onurlarından mahrum olmasına neden olabilen utanç durumunun ortaya çıkmasının önüne geçilmelidir. Bu utanç, refah hizmetlerinden yararlanmaktan kaynaklanabilmektedir.

İnsanlık onurunun ölçülmesinde, özerklik ile karşılıklığı kriter olarak kabul eden kabul eden bir refah sistemi yararlananlar için "saygı" ve "sosyal katılımı" destekleyen olanaklar sunmalıdır. Aşağıda belirtilen maddeler insanlık onurunu geliştirmek için önemli kabul edilen ve bir refah sistemini insanlık onuru açısından ele almayı sağlayan maddelerdir. Daha açık bir anlatımla, bu maddelerle yapılan bir değerlendirme, refah sisteminin insanlık onuruna bağlılığını göstermektedir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere ilk sütunda refah sistemlerinin politika hedefleri bulunmaktadır. İkinci sütunda ise, bu hedeflerin değerlendirilmesinde kullanılacak nesnel kriterler belirtilmektedir. Örneğin refah sisteminden faydalananların fiziksel ve psikolojik iyilik hali, aldıkları yardımın günlük ihtiyaçlarını karşılama derecesi, sağlık hizmetleri verilmesi ile değerlendirilmektedir. Son sütunda ise, politika hedeflerinin ve onları ölçme kriterlerinin insanlık onurunun özerklik ile karşılıklılık boyutlarından hangisine etki ettiği gösterilmektedir. Örneğin yardım alanların fiziksel ve psikolojik iyilik halleri, hem kendi amaçları doğrultusunda yaşamlarını yönlendirme yani özerklik, hem de başkalarıyla destekleyici ilişkiler kurma anlamına gelen karşılıklılık kapasitesini etkilemektedir.

Tablo 1: Özerklik ve Karşılıklılık İçin Anahtar Alanlar

Politika Hedefleri	Politika Detayları	Özerklik	Karşılıklılık
Fiziksel ve psikolojik iyilik hali	-Günlük ihtiyaçlar ve fiziksel sağlığı sürdürmek için finansal yardım -Fiziksel fonksiyonlar için sağlık hizmeti -Ruhsal sağlık için psikolojik destek -Yardım alanların psikolojik ihtiyaçları ile ilgilenen bir refah sisteminin yönetimi ve sosyal yardım uzmanlarının eğitimi		
Bakım görevlerinin yerine getirilmesi	-Sağlık, eğitim ve sosyal aktivitelerdeki bakım görevlerini yerine getirmelerinde ebeveynler için destek		
Toplumsal bütünleşme	-Yardım alanlara sosyal ve kültürel yaşama katılmaları için destek verilmesi -Yardım alanların devlet tarafından sunulan imajı		
Öğrenme	-Devletin öğrenme ile ilgili fikirleri -Yardım alanlar için beceri öğrenme ve geliştirme olanakları ile destekleri		
Hür irade	-Yardım alanların politika geliştirme sürecine katılabilecekleri olanaklar ve boyutlar -Hür iradeyi teşvik edecek yardımları alma boyutu		
Eşit değer	-Devletin farklı sosyal grupların değerlerine karşı tutumları -Dezavantajlı grupların özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel programlar -Yaş, cinsiyet, ırk veya sınıf açısından eşit muamele		

Kaynak: Chan, Bowpitt, 2005:29.

İNGİLİZ REFAH DEVLETİNİN İNSANLIK ONURU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu kısımda İngiliz devletinin işsizler için sağladığı refah uygulamaları yukarıda açıklanan insanlık onuru yaklaşımı kullanılarak incelenecektir. İngiltere'de, İşçi partisinin iktidara gelmesiyle birlikte işsizlere yönelik refah uygulamalarında, "çalışmanın" vurgulandığı bir döneme geçilmiştir. İşçi partisinin programı çalışma yaşamına geri dönüşleri arttırarak, çalışma güdüsünü teşvik ederek uzun dönemli yardım almayı zorlaştırmak amacındadır. Ayrıca işgücünün vasıf düzeyinin arttırılmasına bağlılığı da içermektedir. Bu durum, işsizlik sorununun kısmen davranışsal kısmen düşük istihdam edilebilirlikten kaynaklandığı analizine daya-

lıdır. Bu daha önceki dönemden, iş arzını teşvik eden parti politikasının tersi görünümdedir (Taylor-Gooby, 2001:167-168).

Çalışma, kişilerin öz-saygılarını ve yaşam doyumlarını geliştirme boyutunda değerlendirilmektedir. Bundan dolayı, yardım alanların davranışları üzerinde devlet kontrolü sağlanması ahlaki nedenlerle haklı görülmektedir. Örneğin refah yardımları almaktan, çalışmaya geçişin zorunlu olması önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:95).

Fiziksel ihtiyaçların karşılanması, kişilerin bilişsel gelişimleri ve sosyal etkileşimleri için önem taşımaktadır. İngiltere'de çeşitli araştırmalar yardım seviyelerinin yardım alanların temel ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz olduğunu göstermektedir. Gordon vd. (2000), yeterli paraları olmadığı için katılımcıların %4'ünün günaşırı et, balık veya vejetaryen eşdeğeri bir besini alamadıklarını tespit etmiştir. Bu durumda, fiziksel ihtiyaçlarını zorlukla karşılayanların sosyal yaşama nasıl katılacakları ve kendi amaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri önemli bir sorudur.

Sağlık hizmetleri, İngiltere'de ikamet eden tüm bireylerin hakkıdır. Herkes için bedava sağlık hizmeti eşitlik, adalet ve şefkat değerlerinden kaynaklanmaktadır. Sağlık hizmetini sağlayan Ulusal Sağlık Servisi, BBC gibi İngiliz yaşam biçimini tanımlayan bir kurum haline gelmiştir (Blakemore/Griggs, 2007:189). Böylece, işsiz kişiler tedavi ücretlerini ödemek zorunda kalmamakta ve aileler için gelirden yoksun kalmak, sağlık hizmetlerinden dışlanmak anlamına gelmemektedir.

İşsizlerin fiziksel sağlık kadar ruhsal sağlıkları da, ussallık ve sosyal işlevleri için gereklidir. İşsizlerin düşük öz-saygı ve stres kaynaklı sorunlar yaşadıkları bilinmektedir. Örneğin Theodossiou (1998), İngiltere'de işsizlerin kaygı, depresyon ve güven ile öz-saygı kaybı yaşadıklarını ve genel mutluluk düzeylerinin düşük ücretli istihdam edilenlere göre daha düşük olduğunu belirlemiştir. Buna göre, işsizlik, ailelerin sadece finansal açıdan değil, psikolojik açıdan da desteklenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, işsizlik yardımı alanların psikolojik olarak desteklenmesi için iyi yetiştirilmiş sosyal hizmet uzmanlarına ihtiyaç bulunmaktadır.

İngiliz refah sistemi, işsizleri psikolojik açıdan desteklemeyi amaçlayan kişiselleştirilmiş hizmetler sunmaktadır. İşçi partisi, refahtan çalışmaya geçiş stratejisi için "kişisel danışmanlar" uygulamasını başlatmıştır. Kişisel danışmanlar, yardım alan işsizlerin ihtiyaçlarını değerlendirecek ve istihdam engellerini aşmalarında onları destekleyecektir. Ayrıca "ONE" hizmeti kapsamında, tüm yeni ve yeniden yardım almaya başlayan kişilerle iş odaklı görüşmeler yapılmaktadır. "Jobcentre Plus" merkezlerinde, yardım alanlara kaliteli ve kişiselleştirilmiş hizmetler verilmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:102).

Kişisel danışmanlar, istihdam hizmetleri ile ilgili bilgi ve çeşitli tiplerdeki işsizler ve onların karmaşık sorunları ile başa çıkmak için yeterli danışmanlık vasıflarına sahip olmadıkları için, işsizleri kişiselleştirilmiş hizmetlerle destekleme konusunda zorlanmaktadırlar. Bundan dolayı, kişisel danışmanların daha etkin değerlendirmeler yapmaları ve istihdam engellerinin üstesinden gelmeye yardımcı olmalarını sağlamak üzere daha etkin eğitime ihtiyaç duyulmaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:106). Bu açıklamalar sonrasında, fiziksel ve psikolojik iyilik hali kriterleri açısından refah sisteminin kısmen başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere'de ebeveynlerin bakım görevlerini yerine getirmesi, ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetleri ile desteklenmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, İngiltere'de ikamet edenlerin tü-

müne sağlık hizmetleri ücretsiz sağlanmaktadır. Ayrıca ilk ve ortaokul eğitimi ücretsiz olarak verilmektedir. Böylece gelir kaybı yaşayan aileler çocuklarının sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanmasını sağlayabilmektedir.

Bununla birlikte, İngiltere'de işsiz ebeveynler çocuklarına uygun bir yaşamı sağlayacak kaynaklardan yoksundur. Bu durum genel istatistiklere yansımış durumdadır. UNICEF'in "Innocenti" raporu, zengin ülkeler liginde İngiliz çocuklarının iyilik halinin en sonda olduğunu göstermektedir (Morrow/Mayall, 2009:217).

Çalışma yönelimli refah yaklaşımı, işsizlerin sosyal ihtiyaçlarının kısıtlanmasına neden olmaktadır. Çünkü gelir durumunun düzelmesi çalışmaya bağlı ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında, işsizlik yardımından faydalanma koşulları katıdır. Daha önce belirtildiği gibi, sosyal yardım alan işsizler, fiziksel ihtiyaçlarını ancak karşılayabilmektedir. Yukarıdaki açıklamalar ışığında, sosyal yardımlar ile yaşamını sürdüren kişilerin normal bir sosyal ve kültürel yaşamı sürdüremedikleri anlaşılabilir. Bu noktada refah sisteminin, toplumsal bütünleşme kriterini yerine getiremediği belirtilebilir.

İşçi partisi, yoksulluk ile mücadele etmek üzere en etkili yöntem olarak eğitimi görmektedir. Bunun için, çeşitli işsiz kategorilerine göre eğitim ve finansal destek programları uygulanmaktadır. Bu programlar "Gençler İçin Yeni Düzen", "25 Yaş Üstü İçin Yeni Düzen", "Yalnız Ebeveynler İçin Yeni Düzen", "Engelliler İçin Yeni Düzen", "50 Yaş Üstü İçin Yeni Düzen" ve "Eşler İçin Yeni Düzen" şeklindedir. Bazı programlara katılmak zorunlu, bazılarına ise isteğe bağlıdır. Örneğin "Gençler İçin Yeni Düzen" programına 18-24 yaş arası iş arama yardımı alan gençlerin katılımı zorunlu iken, yalnız ebeveynler, engelliler, 50 yaş üstü programlarına katılım isteğe bağlıdır (Brewer, 2007:3).

İngiliz refah sisteminde işsizlerin özerklik derecesi refahtan çalışmaya yaklaşımından etkilenmektedir. Bu yaklaşım, işsizlerin işgücü piyasası davranışları üzerinde devlet kontrolünü getirmektedir. Ancak "Gençler İçin Yeni Düzen" programında Gateway sürecinden sonra gençlere gönüllü kuruluşlarda veya çevre ile ilgili bir işte çalışma seçeneği sunulmaktadır (Chan, Bowpitt, 2005:181). Kısaca, refah sistemi bazı işsiz gruplarına özerk karar alabileceği seçenekleri sağlamaktadır.

Eşit değer açısından, yetişkin ve yaşlı işsizlere, gençlere göre kısıtlı tam zamanlı eğitim olanakları ve daha düşük finansal yardım sağlanmaktadır. İngiliz refah uygulamaları işsiz gençlere bu imkânları daha fazla sunmaktadır. Bundan dolayı, farklı yaşlarda olanlar farklı eğitim olanaklarına sahip olmakta ve bu da onların iş olanaklarını etkilemektedir. Son olarak, Yeni Düzen programlarında engelliler ile tek ebeveynlere, yüksek öğretime devam etmeleri için destek verilmektedir (Chan, Bowpitt, 2005:122).

Buna göre, İngiliz refah sisteminin işsizlere yönelik uygulamaları insanlık onuru açısından değerlendirilebilir. Refah sistemi, insanlık onurunun birçok maddesini kısmen karşılamaktadır. İşsiz bireylerin fiziksel ihtiyaçları kısıtlı olsa da giderilmekte, sağlık ihtiyaçları karşılanmaktadır. Psikolojik destek açısından, gençlere iyi hizmet verildiği anlaşılmakta, buna karşın diğer işsizlere profesyonel olmayan sosyal hizmet çalışanları yardımcı olmaya çalışmaktadır. Ebeveynlerin bakım görevleri ise ücretsiz sağlık hizmeti ile desteklenmekte, ancak daha önce belirtildiği gibi, çocukların sosyal faaliyetlerini desteklemekte yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde yardımların miktarı işsizlerin sosyal faaliyetlere katılarak toplumla bütünleşmelerini sağlayamamaktadır.

İşsizler için çeşitli kategorilerde eğitim imkânı bulunmaktadır. Katılımcıların, refah uygulamalarını etkileme imkânları yeterli değildir. Bazı programlarda, katılımcılara seçenekler sunulmakta, ancak bunlar kısıtlı kalmakta ve ayrıca bazı programlara katılım zorunlu, bazılarına katılım ise isteğe bağlı olmaktadır. Son olarak, yardım alan tüm gruplara kapasitesi olan kişi muamelesi yapılmakta, ancak gençlere daha fazla önem verildiği anlaşılmaktadır. Tablo 2'de İngiliz refah devletinin işsizlere yönelik uygulamaları kriterler açısından özetlenmiştir.

Tablo 2: İngiliz Refah Devletinde İşsizlere Yönelik Uygulamaların İnsanlık Onuru Açısından Değerlendirilmesi

Fiziksel İyilik Hali	**O**	-Yardım düzeyi ancak yaşamı sürdürecek ihtiyaçları karşılamaktadır -Ulusal sağlık servisi yoksul işsiz kişilere bedava sağlık hizmeti sağlamaktadır
Psikolojik İyilik Hali	**O**	-Profesyonel olmayan çalışanlar, iş odaklı görüşme ve diğer hizmetleri sağlamaktadır -Connexion hizmetindeki profesyonel çalışanlar gençlere kariyer danışmanlığı ve psikolojik destek vermektedir
Bakım Görevlerinin Yerine Getirilmesi	+	-İşsiz ebeveynlerin bakım görevleri ücretsiz sağlık hizmetleri ile desteklenmektedir -Yardım düzeyleri çocukların sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için çok düşüktür -Ebeveynler çalıştığında ekonomik güçleri çocuk yardımı ile çocuk vergi indirimleriyle artmaktadır
Toplumsal Bütünleşme	**X**	-Yardımlar işsiz kişilerin sosyal aktivitelere katılmalarını sağlamak için çok düşüktür
Öğrenme ve Gelişme	+	-İşsizler için eğitim ve işe yerleştirme hizmetleri sağlamaktadır
Özgür İrade	**O**	-Yardım alanlar için doğrudan katılım yoktur -NDYP katılımcılarına seçenek sunulmaktadır -Bazı yardım alanlar için gönüllü katılım söz konusudur
Eşit Değer	**O**	-Engelliler ve tek ebeveynler yüksek öğretim kurumlarında okumak üzere finansal olarak desteklenmektedir -25 yaş üzeri işsiz kişilere tam zamanlı eğitim ve yüksek öğretim için sınırlı destek

X= kriter karşılanmamaktadır, O=kriter kısmen karşılanmaktadır,
+=Kriter büyük ölçüde karşılanmaktadır

Kaynak: Chan, Bowpitt, Chan 2005:201.

SONUÇ

İnsanlık onuru, birçok anlamı içinde barındıran bir kavram özelliği göstermektedir. Kişinin şeref, haysiyet, öz saygı hissetmesi ve başkalarının da bunlara saygı göstermesi olarak değerlendirilebilmektedir. Gerçekten insanlık onurundan söz etmek, insanın dokunulmaz ve kaybedilmez bir özü olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle insanlık onuru, uluslararası hukuk metinlerinde yer alan ve insan haklarının temelini oluşturduğu belirtilen bir kavram-

dır. İnsanlık onurunun insan olmaktan kaynaklandığı ve dolayısıyla tüm insanların sahip olduğu bir nitelik gösterdiği ileri sürülmektedir.

Literatürde insanlık onurunu ölçmeye yönelik çalışmalara fazla rastlanmamaktadır. Çalışmada, insanlık onuru Chan ve Bowpitt'in insan doğasından faydalanarak, geliştirdikleri kriterler doğrultusunda çok boyutlu bir kriter haline getirilmiştir. Chan ve Bowpitt, insan doğasının özerklik ve karşılıklılığa ulaşmaya çabaladığını belirterek, bu iki boyutu etkileyen kriterler ileri sürmüşlerdir. Bu kriterler, insanoğlunun ussallık ve sosyallik kapasitesinden kaynaklanmaktadır. İnsanların nöral kapasiteleri enformasyonu bilgiye çevirmelerini, stratejiler geliştirmelerini ve seçimler yapmalarını olanaklı kılmaktadır. Sosyallik kapasitesi ise, insanoğlunun toplumsal yaşam içerisinde başka kişilerle ve kurumlarla ilişki içinde olmasını gerektirmektedir.

Refah sistemleri, insanların genel olarak refah düzeylerini arttırmayı hedeflemekte ve genellikle toplam refah harcamaları, kişi başına düşen refah harcamaları gibi ekonomik kriterlerle değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, refah sistemlerinin değerlendirilmesinde insanlık onuru bir kriter olarak alınmış ve İngiliz refah sisteminin işsizlere sunduğu hizmetler bu kriter açısından değerlendirilmiştir. İngiliz refah sisteminin insanlık onuru açısından incelenmesi sonucunda, birçok kriteri kısmen karşıladığı belirlenmiştir. Ancak refah sistemi işsizlerin toplumsal bütünleşmeleri yönünden yetersiz kalmaktadır.

Refah sistemlerinin insanlık onuru açısından ele alınması, şimdiye kadar dikkat edilmeyen birçok boyutun ilgi çekmesini sağlayacaktır. Ancak, Chan ve Bowpitt'in insanlık onuru yaklaşımı, sosyal adalet ve eşitlik açısından bir değerlendirmeyi kapsamamaktadır. Bununla birlikte, insanların özerklik ve karşılıklılık için çaba göstermesinin yanı sıra geleceklerini güvende hissetmek içinde çaba göstermesi söz konusudur. Bu nedenle, Chan ve Bowpitt'in kriterlerine refah sisteminden yararlanan kişinin kendini güvende hissetmesi boyutunun eklenebilir. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda, Türkiye örneğinin insanlık onuru yönünden ele alınması önerilebilir.

Kitaplar

Aytaç Serpil (2004), İnsanı Anlama Çabası, Ezgi Kitabevi.

Bilgin Nuri (2001), İnsan İlişkileri ve Kimlik, Sistem Yayıncılık.

Blakemore Ken, Griggs Edwin (2007), Social Policy An Introduction, Open University Press.

Brennan Andrew, Lo Y.S. (2007), Two Conceptions of Dignity: Honour and Self Determination, (Ed.) Jeff Malpas, Norelle Lickiss, Perspectives on Human Dignity: A Conversion, Springer.

Brewer Mike (2007), Welfare Reform In The UK:1997-2007, The Institute For Fiscal Studies, WP20.

Chan Chak Kwan, Bowpitt Graham (2005), Human dignity and welfare systems, The Policy Press:Bristol.

Esping-Andersen G. (1990), The three worlds of welfare capitalism, Oxford:Polity Press and Blackwell.

Gordon, D, Levitas, R., Pantazis, C., Patsios, D., Payne, S., Townsend, P., Adelman, L., Ashworth, K., Middleton, S., Bradshaw, J. and Williams, J. (2000), Poverty and social exclusion in Britain, York: Joseph Rowntree Foundation.

Littlejohn Stephen W., Foss Karen A. (2009), Encyclopedia of communication theory, Sage Publications.

Richardson, K. (2000), Developmental psychology: How nature and nurture interact, London: Macmillan.

Shultziner Doron (2007), Human Dignity: Functions and Meanings, (Ed.) Jeff Malpas, Norelle Lickiss, Perspectives on Human Dignity: A Conversion, Springer.

Sulmasy Daniel P. (2007), Human Dignity and Human Worth, (Ed.) Jeff Malpas, Norelle Lickiss, Perspectives on Human Dignity: A Conversion, Springer.

Şimşek Oğuz (1999), Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Taylor-Gooby Peter (2001), Welfare Reform in the UK: the Construction of a Liberal Consensus, (Ed.) Peter Taylor-Gooby, Welfare States Under Pressure, Sage Publications.

Wilensky H. (1975), The welfare state and equality: Structural and ideological roots of public expenditures, Berkeley, CA: University of California Press.

Makaleler

Bulut Nihat (2008), Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Geleceğine Genel Bir Bakış, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII.

Chan Chak Kwan (2004), Placing dignity at the center of welfare policy, International Social Work, Vol:47(2), 227-239.

Edwards Richard, Armstrong Paul, Miller Nod (2001), Include me out: critical readings of social exclusion, social inclusion and lifelong learning, International Journal of Lifelong Education, Vol.20, No.5, 417–428.

Gören Zafer (2007), Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:6 Sayı:12, 21-37.

Pascalis Olivier, Schonen Scania de, Morton John, Deruelle Christine, Fabre-Grenet Marie (1995), Mother's face recognition by neonates: A replication and an extension, Infant Behavior and Development, Volume 18, Issue 1, 79-85.

Lebech, Mette (2004) *What is Human Dignity?,* Maynooth Philosophical Papers (ed. by M. Lebech, Maynooth). pp. 59-69.

McCrudden Christopher (2008), Human dignity and judicial interpretation of human rights, The European Journal of International Law, Vol:19(4), 655-724.

Morrow Virginia, Mayall Berry (2009), What is wrong with children's well-being in the UK? Questions of meaning and measurement, Journal of Social Welfare and Family Law, Volume 31, Issue 3, 217-229.

Shaoping Gan (2009), Human dignity as a right, Frontiers of *Philosophy* in China, 4(3): 370–384.

The effects of low-pay and unemployment on psychological well-being:A logistic regression approach, Journal of Health Economics,Volume 17, Issue 1, January, 85-104.

SOSYAL POLİTİKA VE ALTERNATİF TOPLUM MODELİ ARAYIŞLARI: TEMEL GELİR ÖNERİSİNİN ÜTOPYA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE OKUNMASI

Ayten Davutoğlu
Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

İçinde yaşadığımız çalışma toplumunun mevcut haliyle sürdürülemez olduğuna dair görüşler giderek daha fazla kişi tarafından ve daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Ücretli işi hayatın merkezine yerleştiren ve yaşamın tüm alanlarını bu tanım üzerinden metalaştıran toplumsal sistemlerin bir krize sürüklenmesi de daha radikal sosyal değişimlerin gerekli olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu değişim arzusu, toplumun büyük çoğunluğunun maruz kaldığı çalışma ve gelir arasındaki karşılıklı ve bağımlı ilişkinin çözülmesini sağlayacak bir arayışın varlığına işarettir. Bu arayışlar bağlamında 20.yüzyılın çalışma paradigması yerini çalışmanın tek mutlak gerçek olmadığı "alternatif" toplum modelleri tartışmalarına bırakmaktadır. Bu alternatif modellerden, bir başka deyişle "ütopya"lardan biri de temel gelirdir. Bütüncül bir yöntem olarak ütopya; var olanın sistematik biçimde yapı-bozumunu yapar ve alternatif modelleri aynı sistematik içinde düşünmeyi gerektirir ki bu temel gelir ile ütopya arasındaki en temel ortak ilişki noktasıdır.

Tarih boyunca Thomas More'un Ütopya'sından, Campanella'nın Güneş Ülkesi'ne ve Le Guin'in Mülksüzler'ine dek pek çok ütopya, alternatif toplum arayışlarının beyhude olduğu şeklindeki telkinlere başkaldırıya götüren bir işlevi yerine getirmişlerdir. Bu bağlamda tüm ütopyalar da olduğu gibi, temel gelir önerisi de var olan sistemin eleştirisi ile birlikte devrimci bir gelecek üretme çabası olarak görülebilir. Hiç kuşkusuz, olması gerekene dair söz söyleyen sosyal politika kürsüleri bu üretimin yapılacağı yerlerin başında gelmektedir.

Bu tebliğde sosyal politikanın ne pahasına olursa olsun ücretli iş ve çalışma toplumunun devamından yana olan mantık karşısında daha eşit, daha özgür ve daha adil bir toplum ideali için sunduğu "temel gelir" önerisi, insanlığın geleceğini ütopya çerçevesinden üretmenin bir yolu olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde ütopya kavramının sosyal politika alanındaki işlevi üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde çalışma toplumunun mevcut haliyle sürdürülebilirliği sorgulanacak ve son olarak çalışma toplumunu dönüştürebilecek bir araç olarak temel gelire ilişkin tartışmalara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: ütopya, çalışma toplumu, temel gelir, sosyal politika

ABSTRACT

The argument that the workfare is no more sustainable with its current form has gained a strong voice among more people. That the social systems centralize paid work and define all life areas accordingly are in crisis can also be understood as an indicator of a need for some radical social changes.

This strong need for change signalizes the existence of a quest that would provide a resolution of the mutual dependency between work and income that the majority of the society is exposed to. Within this context, 20th century work paradigm has left its place to the discussions of alternative society models where workfare would not be the absolute reality. One of these alternatives or utopias in other words is basic income. That utopia as a holistic method deconstructs status quo and requires thinking alternative models systematically is the key link between basic income and utopia.

Throughout the history from Thomas More's Utopia, Campanella's City of the Sun to Le Guin's The Dispossessed a lot of utopias have functioned as an insurrection against the teaching that being in a search for alternative society is in vain. Basic income like all other utopias can be seen as a criticism of the current system and an effort to produce a revolutionary future. It is no doubt that normative social politics is one of the leading areas this production can be realized.

In this paper, basic income is evaluated as a utopian suggestion for a more free, more just and more equal society against the idea that workfare should be sustained at all costs.

In the first part of this paper the function of the concept of utopia in social politics will be given. In the second part sustainability of the workfare society in its present state will be questioned and in the last section there will be arguments that basic income can be an instrument to transform workfare society.

Keywords: utopia, workfare, alternative society, basic income, social politics

GİRİŞ

Çalışan insan çağının sonuna geliyoruz. Çalışmadan bağımsız bir yaşamın özleminin dile getirilişi aynı zamanda bu. Yüzyılın ortasında bir dünya savaşı ve büyük bunalımı yaşamış olan dünya çalışma hakkından ve tam istihdamdan bahsediyorken bugün yani yeni bir yüzyılın henüz başındayken iş olmadan hayatta kalmanın imkânsızlaştığı bir sürece tanıklık etmekteyiz. 21. yüzyıl insanı çalışmayı insan varlığının biricik amacı ve merkezi haline getiren bir çalışma modelini daha ne kadar süre devam ettirebilecektir sorusu modern toplumun büyük oranda çalışma piyasası tarafından belirlendiği gerçeğinin de artık temelden sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır[1]. Neoliberal teorinin piyasayı sosyal hayatın tam ortasında bir yere konumlandırarak kavramsallaştırmasının yarattığı bu durumun sona ermesi kaçınılmaz görünmektedir[2].

Bu noktada gündeme gelen alternatiflerden biri de temel gelir önerisidir. Aynı zamanda temel gelir önerisi en fazla "ütopik" olarak nitelenen sosyal politika önerilerin başında gelmektedir. Bu nitelemenin en önemli nedeni ütopyanın imkansız görünen önerilere dair çağrışımıyla ilgilidir ve bu bağlamda temel gelir önerisi de uygulanabilirliği olanaksız görüldüğü için ütopya kategorisinde değerlendirilmektedir. Oysa ütopyalar; öncelikle mevcut sistemlerin eleştirisini yapar, daha sonraki aşamada ise alternatif modellerin içeriğine ve nasıl hayata geçirileceğine dair detaylı çözüm önerileri getirirler. Bu bakımdan temel gelirin ütopya çerçevesinden okunması, bu öneriyi çalışma toplumunun mevcut halini sorgulayan, onun sürdürülemezliğine ilişkin güçlü savlar ortaya koyan ve alternatif bir toplum yaratma çabası olarak ele almayı gerektirir.

[1] Guy Standing, Global Labour Flexibility : Seeking Distributive Justice.Gordonville, VA, USA: St. Martin's Press, 1999. s 338.

[2] Marjorie DeVault, L. (Editor), People at Work : Life, Power, and Social Inclusion in The New Economy,New York, USA: NYU Press, 2008,s. 290.

I.ÜTOPYA KAVRAMININ SOSYAL POLİTİKA ALANINDAKİ İŞLEVİ

Ütopya hem hiçbir yerdir hem de iyi bir yerdir. Mümkün olmayan, ancak insanın bulunmak için heves ettiği bir dünyada yaşamak: ütopyanın kelime anlamıyla özü budur[3]. Bu açıdan bakıldığında ütopya bir tür hayal gibidir ama ütopya sadece bununla sınırlı kalsaydı Thomas More tarafından keşfedildiği 1516'dan beri her yerde ve her zamanda kendisini yeniden ve yeniden ifade eden uzun soluklu bir felsefe ya da zihinsel okuma olamazdı. Ütopyayı arzu ve umuda ilişkin diğer toplumsal ve siyasal felsefelerin ötesine taşıyan, hiç kuşkusuz onun insanlığın durumu üzerine akıl yürütmede çok farklı olanaklar sağlayan bir harita sunmasıdır[4].

Ütopya tarihsel bir kavram olarak imkânsız görülen toplumsal değişim tasarılarına göndermede bulunur. Bu türden toplumsal değişim tasarılarının hayata geçirilmesinin imkânsızlığına vurgu yapmakta kullanılan ütopya(lar) aslında mevcut bilişsel ve somut yapıların dönüşümlere "şimdilik" hazır olmaması nedeniyle olanak dışı diye algılanırlar. Ancak kurulu sistemlerin ve yapıların işlevselliklerini yitirmeye başladığının açıkça ortaya çıktığı anlarda ütopya bize kim olduğumuz, nasıl bir dünya istediğimiz ve verili durumun yeterli bulup bulmamamızla ilgili sorular sormayı hatırlatır.

Tarih boyunca Platon'un Devlet'inden, Thomas More'un Ütopya'sına, Campanella'nın Güneş Ülkesi'nden Le Guin'in Mülksüzler'ine dek pek çok ütopya bizi, bugünün ötesinde yaşam alternatiflerinin hayalden ibaret ve alternatif toplum arayışlarının beyhude olduğu şeklindeki telkinlere başkaldırıya götüren bir işlevi yerine getirmişlerdir. Ütopyanın bu başkaldırı işlevini Mannheim şöyle nitelendirmektedir: "Ütopyayı tanımlayan şey onun dönüştürücü işlevidir: ütopya hayata geçirildiğinde mevcut düzeni kısmen ya da tamamen parçalama eğiliminde olandır."[5]. Hiç kuşkusuz Mannheim'in dile getirdiği bu parçalama eğiliminin yol açacağı mevcut sistemdeki altüst oluş öncelikle eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkabilecektir.

Andrea Gorz'un ütopyalarla ilgili çizdiği çerçeve de Mannheim'ın tespitine paralel olarak ütopyaların toplumsal analizin ve toplumsal eleştirinin hizmetinde olduğudur. Ütopyalar; var olan ilişki durumlarından uzaklaşarak ne yapabiliriz ve ne yapmamız gerekir sorularının ışığında şu an ne yaptığımıza bakmamızı sağlayan düşünce biçimleridir.[6].Öyleyse neyin eksik olduğunu anlamak ve anlatmak için öncelikle var olanın ne olduğunun ve daha sonra yolunda gitmeyenin ne olduğunun eleştirel düşünerek farkına varmak gerekir.

Tam da bu noktada sözünü ettiğimiz eleştirel ve sorgulayıcı bakışın en çok gerçekleşmesi gereken yer sosyal politika alanıdır. Çünkü eğer ütopya bütüncül bir yöntem olarak; başka bir dünyayı hayal edebilmek için önce var olanın sistematik biçimde yapı-bozumunu

[3] Krishan Kumar, Ütopyacılık,İmge,1999 s.9.

[4] Krishan Kumar, a.g.e. s. 35.

[5] Ruth Levitas,Introduction:The Elusive İdea Of Utopia, History of The Human Sciences Vol. 16/1 2003 SAGE Publications s. 1–10.

[6] Andrea Gorz, Reclaiming Work:Beyond The Wage Based Society, Cambridge ,1999.

daha sonra ise alternatif modelleri aynı sistematiklikle düşünmeyi gerektiriyorsa bu onu olana değil olması gerekene dair söz söyleyen normatif sosyal politikayla direk ilişkili hale getirir. Öyle ki Ernest Bloch'un dediği gibi ütopya ezoteriye kapılmadan ve sınıf çatışmasından dikkati dağıtmadan geleceği üretmenin bir yöntemi[7] ise bu yöntemi ilk kullanması gerekenin hem akademik bir disiplin hem de politik uygulama olarak sosyal politikacıların görevi olduğunu iddia etmek çok da yanlış olmayacaktır.

Ütopyanın bir diğer fonksiyonu statükonun korunmasından yana olan güçlere karşı yapılan mücadelenin sembolü olmasıdır. Toplumdaki herhangi bir dönüşüm öncelikle farklı biçimde düşünme ve hissetme kapasitesini gerektirir. Öte yandan statükonun devamından yana olan güçler bu dönüşümün gerçekleşmemesi adına insanların farklı düşünmemeleri ve hissetmemeleri için var güçleriyle çalışırlar[8]. Yaşadığımız Sefalet kitabında Andrea Gorz bu baskıyı tanımlarken egemen güçlerin *"kamuoyu henüz başka bir söylemi duyma olgunluğunda değil; çalışmanın hayatımızın merkezinde yer almadığı bir yaşam talebi ve beklentisi henüz insanlarda yok"* argümanlarını desteklemek için kamuoyu yoklamalarını kullandığını söylemektedir. Gorz bu durumu çoğunluğun yerkürenin düz olduğuna inandığı bir toplumda sırf bu nedenle bu inancın aksini gösteren kanıtların gizlenmesine benzettir. Bu durumun yanlışlığına işaret eden yazar, önemli olanın halkın dönüşümlere hazır olup olmaması değil, başka bir toplum tasavvurunun ***nasıl*** gerçekleştirileceğine odaklanılması olduğuna işaret etmektedir.

Özetle, ütopyalar farklı içerikleri olmasına rağmen bu ayrı içeriklerinin ortak vurgusu, çözülmesi gereken bir sorunun tanımlanması ve bu soruna bir dizi çözümün önerilmesini son olarak da bu önerilerin test edilmesini sağlamaktır[9]. Bu vurgu sosyal politikanın "politika"sının içeriği ile benzerlik göstermektedir. Politika kavramı da ancak değişime vurgu yaptığı noktada anlam kazanır[10]. Bu açıdan bakıldığında sosyal politikanın tanımında da ütopya gibi toplumsal sorunların tanımlanması ve çözüm önerileri geliştirilmesi yer alır.

II. ÇALIŞMA TOPLUMUNUN MEVCUT HALİYLE SÜRDÜRÜLEMEZLİĞİ

Ütopyalar insanları sosyal süreçlerin birbirleriyle ilişkilerini eleştirel biçimde düşünmeye sevk edebilme kapasitesine sahiptir. Bu eleştirel çerçeve içinde ütopyaların başkaldırdıkları olgulara daha yakından bakmak gerekir. Bu bağlamda içinde yaşadığımız zamanın tanımlanması gereken en önemli sorunlarının başında **çalışma toplumunun mutlaklaştırılması gelmektedir.**

Bunun için öncelikle bugün yaşadıklarımızı en yaygın anlatımıyla *çalışmayana ekmek yok* mantığını sorgulamak gerekir anlayışından yola çıkarak çalışma toplumunun ya da "workfare" in niçin sürdürülemez olduğuna bakmak gerekir.

A.Çalışma Toplumu: Sosyal Haklar ve Sosyal Adalet Sorunu

"Sosyal haklar -belirli bir dönemden itibaren- toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmeleri için devletin doğrudan edimlerde bulunması şeklinde

[7] Akt.Ruth Levitas, Looking For the Blue,The Necessity Of Utopia, Journal of Political Ideologies, Volume 12- 3, 2007, s 289 – 306.

[8] Andrea Gorz,a.g.e

[9] Frederick Jameson,Ütopya Denen Arzu, Çev.Ferit Burak Aydar, Metis Eleştiri,2009 İstanbul,s.29.

[10] Richard Titmus,Social Policy:An Introduction,"What is Social Policy",1974,s. 23.

olumlu müdahalesiyle gerçekleştirilebilen ve toplumsal eşitlik amacına yöneltilmiş haklar" olarak tanımlanabilir[11]. Sosyal devlet ilkesi uyarınca anayasal koruma altına alınan sosyal hakların en önemli niteliklerinden biri de emeğin tam olarak metalaşmasının engellenmesi ve böylece bireyin piyasa güçlerinden özgürleştirilerek koruma altına alınmasıdır[12]. Bu bakımdan sosyal hakların en belirgin özelliği bu hakların sosyal adaletsizliğin giderilmesi için uygulamada olmalarıdır. Adil bir toplumdan söz ettiğimizde sosyal güvenliğin yaygınlaştırıldığı, toplumun en dezavantajlı grubu ile diğerleri arasında sosyal güvenlik bakımından farkın en aza indirildiği bir toplumdan söz ettiğimizi bir kez daha hatırlatmak gerekir[13]. Bir başka deyişle sosyal adalet ancak toplumun tüm kesimlerinin toplumsal olarak üretilmiş refahtan pay almasıyla sağlanabilir. Tanör sivil ve siyasi hakların gerçekleştirilebilmesinin önkoşulunun sosyal haklar olduğuna işaret etmektedir[14]. Buğra'ya göre de herkesin içinde yaşadığı topluma, o toplumun eşit bir ferdi olarak katılmasını sağlayan şey, istihdam olanaklarının ötesinde sivil, siyasi ve sosyal haklar bütünüdür[15].

Bu hakların varlığından söz edebilmek için, onların hayata geçirilebilmesini olanaklı kılan somut araçların var olması gerekir.[16] *Real Freedom For All* kitabında Van Parijs de bir toplumda var olan gerçek özgürlüğü üç temel prensibin ve koşulun varlığına bağlamaktadır: Birincisi, çok iyi kurulmuş bir haklar sistemi (sosyal güvenlik), ikincisi insanların kendilerinin sahibi olmaları ve en önemlisi de insanların istediklerini yapabilme olanakları olmasıdır. Bu koşullardan ilki olan güvenlik kavramı hakların yapısallığı anlamına gelirken, insanların kendilerine sahip olmaları otonomi ve son koşul da istediklerini yapabilmek için ihtiyaç duydukları somut araçlara sahip olmalarıdır[17]. Bu üç koşulun bir arada mevcudiyeti gerçek özgürlüğün varlığını gösterir.

Gerçekten özgür bir toplumda insanların istediklerini yapabilmek için gereken araçlara sahip olma önkoşulu varsa, gelir dağılımı eşitsizliği gerçek özgürlüğün önündeki en büyük engellerden biridir. Bir başka deyişle gerçekten özgür bir toplum sosyal adalet ilkesinin işlediği toplumdur. Tersinden bir okumayla ise bir toplumda özgürlüklerini kullanmak için gereken kaynaklardan yoksun olan bireylerin varlığı durumunda gerçek anlamda sosyal adaletten bahsetmek olası görünmemektedir.

Çalışmanın sosyal güvence için önkoşul olduğu ve norm haline geldiği bir toplumda ise sosyal adalet yanılsamadan öteye geçememektedir. Bugüne dek sosyal hakların daha doğru bir ifadeyle sosyo-ekonomik hakların insan haklarının bir parçası olarak hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır[18] çünkü sosyal hakların sınırlarını belirleyen şey ekonominin kendisi

[11] İbrahim Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku, İstanbul Alfa 1994,s.252.

[12] Tülay Arın, Sosyal Hakların Emekgücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri, Dünya'da ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği, İstanbul: TMMOB Yay.6–7–8 Ekim 1997.

[13] Guy Standing, a.g.e.

[14] Bülent Tanör, Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, May Yayınları,1978 İstanbul.

[15] Ayşe Buğra, Radikal, http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=999902&Date=07.01.2011&CategoryID=42

[16] Ahmet İnsel, Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi, Toplum ve Bilim 86, Güz 2000.

[17] Philippe Van Parijs, Real Freedom For All:What (if anything) Can Justify Capitalism,Oxford, Oxford University Press,1995.

[18] Meryem Koray, Büyüyen Yoksulluk –Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s. 42, Mart 2010.

olmuştur[19]. Ekonominin sosyal hakların sınırlarını çizdiği bir toplumda, emeğin metalaştırılmaması anlamında sosyal adaletin sağlanması da mümkün değildir.

Çalışma toplumunda insanlığın bilişsel dünyasını şekillendiren baskın anlayış; reçete edilen normlar dışında kalarak, çalışma ahlak ve etik değerlerine uygun davranmayanların damgalanması ve dışlanmasıdır[20]. İnsan refahının hatta hayatta kalmasının ücret karşılığı istihdama bağlı olması durumunda bu var kalış ancak para-piyasa ilişkilerine göre mümkün olur ki bu durumda piyasaya dahil olmak zorunluluğu var olmanın biricik koşulu haline gelir[21]. Böylece çalışma toplumu yaşamın merkezine yerleştirilen *çalışıyorsan varsın* yasası bütün vaat edilen hak, adalet, güvenlik gibi kavramların da içini boşaltmış olur. Oysa herkesin içinde yaşadığı topluma toplumun eşit bir bireyi olarak katılmasını sağlayan şey istihdam olanaklarının ötesinde sivil, siyasi ve sosyal haklar bütünü olduğu görülmelidir[22].

Giderek artan sayıda insanın emek piyasası dışına itilmeleri –işsizlik- aslında direk olarak sosyal haklara işaret eder[23]. Bu açıdan bakıldığında çalışma hayatının dışında kalanlar için piyasadan bağımsız olarak varlığını sürdürebilmeyi de içerecek şekilde ne sosyal haklardan söz edilebilir ne de özgürlük ve fırsatlara eşit erişim hakkı anlamına gelen sosyal adaletten. Çalışabilecek yaşta olanlar devlete yaslanmak yerine "iyi ya da kötü ücretli bir işte çalışmalıdır"ın ilke haline geldiği bir dünyada da sosyal haklardan iyi ve adil bir toplumdan söz etmek ancak kurgusal edebiyatla sınırlı kalmaktadır.

B.Çalışma Toplumu: Çalışan Yoksullar Sorunu

Sadece emek piyasası ve dolayısıyla toplumun dışında kalanlar değildir sosyal haklardan mahrum kalanlar. Yeni sosyal sorun olarak tanımlanan şey; var olan iş piyasasının ve sosyal güvenlik kurumlarının çalışan insanları dahi yoksulluğa düşmekten koruyamadığının ortaya çıkmasıdır[24]. Bu durum sistemin sürdürülemezliğinin en güçlü kanıtlarından biri olan çalışan yoksulların ortaya çıkışında somut olarak kendini göstermektedir. Ayşe Buğra'nın aşağıdaki sözleriyle altını çizdiği gerçek de budur.

> *".....ulaşılması çok zor bir hedef olan tam istihdamın ulaşılabildiği durum bile ideal olmayabilir. Tam istihdam, insanların aç kalma tehdidi altında veya ekonomi dışı zorlamalarla berbat işlerde çalışmayı kabul ettikleri bir ortamda da gerçekleşebilir. İstihdam oranının çok yüksek olduğu bir yerde dahi, 'çalışan yoksul' olgusu çok önemli olabilir"*[25].

Bugün kapitalizm ne pahasına olursa olsun kar maksimizasyonu anlayışıyla başta yoksulluk olmak üzere toplumsal sorunların çözümü olarak istihdam yaratmayı önceliklemektedir. Ancak genellikle yaratılabilen istihdam düşük ücretli işlerdir ve düşük ücretli işlerin de yoksulluğu gidermediği yani istihdam içindeki düşük ücretli işlerin varlığının yoksulluğun

[19] Naz Çavuşoğlu,The Realization of Social Rights:Current Issues,Annales XXXIV,N.51,2002.
[20] Ruth Levitas, Against Work: A Utopian Incursion Into Social Policy**,** *Critical Social Policy* 21/449, 2001 .
[21] Tülay Arın,a.g.e.
[22] Ayşe Buğra, Radikal 30.05.2010 söyleşi.
[23] Michael Opielka, Third Way Politics and Global Crisis The Case of Basic Income, http://p2pfoundation.net/ (erişim tarihi 5.12.2010)
[24] Loek Groot and Robert-Jan van der Veen (Ed.) Basic Income on the Agenda Policy Objectives and Political Chances,University of Chicago Press,2000.
[25] http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=999902&Date=07.01.2011&CategoryID=42

azaltılmasında etkili olmadığı sözgelimi ABD ve İngiltere örneklerine bakılarak görülebilir. Bugün artık ekonomik büyümenin istenen istihdamı yarattığı ve böylelikle çalışan herkesin yoksulluktan kurtulduğu anlayışı geçerli değildir.

Aslında tam da yukarıda sayılan nedenlerle asıl gerçek dışı, ve sözcüğün yaygın kullanılışı ile ütopik olan şey, tam istihdam toplumunun yaratılması çabalarıdır. Bugün yoksulluğun giderilmesinde kabul edilen temel enstrümanlardan biri 'iş' yaratılmasıdır. Uzun süreli işsizler için yeni işler yaratılabilirse işsizlik ortadan kalkacak ve işsizliğin azaltılarak yoksulluk giderilecektir. Zaten bugün kapitalist toplumda işsizlikle savaşımda esas anlayış iş fetişizmidir. Yani bir biçimde herkesin meşgul edilmesidir[26]. Kapitalizmin ekonomik gelişmeyi sağladığı ve bu gelişmenin daha sonra refah devleti ve gelişmiş demokrasilere yol açtığı argümanı giderek daha fazla sayıda insan tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü eğer öyleyse piyasanın teknolojiye sınırsız biçimde ayak uydurabilme kapasitesinden dolayı her alanda iş kayıpları yaşanacağı bir gerçektir. Dolayısıyla iş ve gelirin dağıtımında ciddi değişiklikler yaşanması kaçınılmazdır[27].

III. TEMEL GELİR TARTIŞMALARI

C.Üçüncü Bir Yol Mu?

Bazılarına göre ücretli işe dayanan sosyal sistemlerin bir krize sürüklenmesi aslında daha radikal sosyal değişimlerin gerekli olduğunun bir göstergesidir[28]. Toplumun büyük çoğunluğunun maruz kaldığı çalışma ve gelir arasındaki karşılıklı ve bağımlı ilişkinin çözülmesini sağlayacak bir değişimin arayışıdır bu. Bu arayışlar bağlamında 20.yüzyılın çalışma paradigmasının yerini temel gelir tartışmaları almaktadır. Acaba temel gelir kapitalizm ve sosyalizm arasındaki üçüncü yolun kaldırım taşlarından birisi midir? Ya da temel gelir yeni türden bir refah rejiminin matrisi olarak işlev görebilir mi?[29]soruları artık daha çok kişi tarafından dile getirilmektedir.

Kimi yazarlara göre tüm toplumun maddi varoluşunu garanti altına almayı amaçlayan bir araç olarak yaklaşık 200 yıllık bir geçmişe sahip temel gelir kavramına dair prototip emarelerine ilk kez ilk olarak Thomas More'un *Ütopya*'sında rastlanabilir. Yine Charles Fourier 18. Yüzyılda, Henry George 19. Yüzyılda ve James Tobin ise 20. Yüzyılda olmak üzere birçok isim çalışmalarında öncü bir temel gelir olarak değerlendirilebilecek öneriler sunmuşlardır[30]. 1960'lerden sonra ise temel gelir istihdam, işsizlik ve sosyal hak-adalet tartışmaları çerçevesinde yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle refah devletinin en temel iki amacı olan tam istihdam sağlamak ve yoksulluğun azaltılması ile eş zamanlı olarak serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi için gereken ortamı sağlamak noktasında temel gelir tartışmalarının bu denli ilgi çekmesinin başında bu iki amacın yeniden yorumlanması talepleri yatmaktadır[31]. Bunun sosyal politikalar alanında somut anlamı, kapasitelerin ye-

[26] Joel Rogers, Philippe van Parijs, Joshua Cohen, - What's Wrong with a Free Lunch? Publisher: Beacon Press 2001.
[27] Michael Opielka, a.g.e.
[28] Michael Opielka,a.g.e.
[29] Michael Opielka a.g.e
[30] Daniel Raventós, Basic Income The Material Conditions of Freedom, Pluto Press London,2007.
[31] Loek Groot,ve Robert Van der Veen,a.g.e.

niden dağılımını hedefleyen girişimlere olan ihtiyaçtır.[32]Temel gelir tartışmalarının önemli isimlerinden biri olan Philippe Van Parijs; temel geliri işsizlik ve yoksulluk gibi iki temel sosyal hastalığın müzminleşmesi sonucu kaçınılmaz bir tedavi olarak keşfedilen bir ilaç olarak nitelendirerek[33] iki asırlık bir geçmişi olan bu önerinin niçin böylesine geniş bir zemin kazandığını oldukça veciz biçimde açıklamaktadır.

D.Temel Gelir Nedir?

Temel gelir evrensel bir vatandaşlık hakkı olarak her bireye verilecek –vergi mükellefi olanlardan geri alınmak koşuluyla-düzenli bir nakit transferidir[34]. Temel gelirin ortak özelliklerine vurgu yapan bir başka tanıma göre de hane halkından ziyade bireyi hedefleyen, kişinin refah düzeyi koşuluna bakılmaksızın, herhangi bir iş performansı ya da teklif edilen işi kabul etme isteği beklenmeksizin ödenen düzenli ve koşulsuz evrensel nakit transferidir[35]. Ancak temel gelirle ilgili olarak yapılan tartışmaların farklı ülkelerde farklı terminolojiler etrafında yürütüldüğüne bakıldığında kavramın Negatif Gelir Vergisi(NGV) ya da Katılım Geliri (KG) gibi koşullu türlerinin de bulunduğu görülür[36]. Farklı ülkelerde yasal düzenlemelerde farklı isimler altında yer alan temel gelir/ güvenceli asgari gelirin Fransız hukukunda somutlaşmış şekli, tutunma geliridir[37]. Bu çalışmada temel gelir bireysel, koşulsuz ve evrensel nakit gelir tanımı çerçevesinde ele alınacaktır.

E.Temel Gelirin Özellikleri[38]

- Temel gelir öncelikle bir nakit transferidir. Yani temel gelir gıda, kömür yardımı ya da devlete ait bir arazinin ekilip biçilmesi izni şeklinde organize edilemez.
- Temel gelir kişinin ihtiyaç duyduğu anda başvurusu sonucu kendisine ödenen bir miktar paradan farklı olarak aylık, haftalık ya da yıllık düzenli aralıklarla verilen bir ödeme niteliğine sahiptir.
- Temel gelir politik toplum tarafından ödenir. Bu politik toplum çoğu kez ulus devlet gibi algılansa da prensipte ulus devlet örgütlenmesinin bir parçası olan eyalet, topluluk gibi politik birimler tarafından da ödenebilir. Alaska eyaleti bu türden uygulamaya örnek bir politik birimdir. Alaska eyaletinde altı aydan fazla ikamet eden kimselere 1982 den beri yasal olarak temel gelir ödemesi yapılmaktadır. 2007 yılı itibariyle yerleşik ikamet eden ve ödeme yapılan kişi sayısı yaklaşık 700.000 olup, 2000 yılı rakamları ile kişi başına ödeme miktarı 2000 doları bulmaktadır39.
- Temel gelir ödemesinin bir diğer niteliği yalnızca ulus devletler tarafından değil, ulusüstü politik yapılar olan AB ve hatta BM tarafından da fonlanarak da ödeme

[32] Ahmet İnsel, a.g.e.

[33] Philippe Van Parijs, Basic İncome :A Simple and Powerful Idea for The 21st Century, Paper presented at the Real Utopias Conference, "Rethinking Redistribution: Designs for a More Egalitarian Capitalism". Madison, WI.

[34] www.basicincome.org.

[35] Philippe Van Parijs,a.g.e

[36] Tony Fitzpatick, Freedom and Security,New York, NY USA: Palgrave Macmillan, 2000. p 38.

[37] Şebnem Gökçeoğlu Balcı, Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Fransız Hukukundan Bır Örnek: Tutunma Geliri, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S: 42,Mart 2010.

[38] Philippe Van Parijs,a.g.e.

[39] Daniel Raventós, a.g.e.

yapılabilmesinin olanaklı olmasıdır.

- Temel gelirin fonlanmasında genellikle vergilendirme esas olarak alınsa da yine Alaska örneğinde olduğu gibi sahip olunan doğal kaynakların (petrol) gelirlerinden oluşan bir fonlama yapmak da mümkündür.
- Temel gelir haklar ve yükümlülükler etrafında şekillenen bir vatandaşlık paketinin içinde yer aldığı için ancak vatandaşlık statüsünde olanlara verilir.

F. Temel Gelirin Mevcut Sosyal Yardım Sistemine Üstünlüğü

Temel gelirin uygulanmasına ilişkin önerilerin temel gelirin gerek finansmanının sağlanması gerekse ödeme seviyesi konularında farklılık göstermesine rağmen, tüm temel gelir tanımlarının üzerinde uzlaştıkları üç prensibin bireysellik, koşulsuzluk ve evrensellik olduğu kesindir[40].Bu üç temel prensip üzerinden temel gelirin mevcut sosyal yardım sistemlerinden ayrıldığı noktalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

a.Bireysellik:

Bireysellik bir politikanın uygulandığı standart birime referans eder. Refah politikaları hizmetleri bireyleri ya direk olarak ya da hane halkı üzerinden dolaylı biçimde yararlandırır. Ancak sosyal yardımlar konusunda hane halkının birim olarak hedef alınması hane halkı ile ilgili tanımlamaların ve içsel kompozisyonun oldukça tartışmalı olması nedeniyle yardımların kime ya da kimlere verildiğini en baştan sorunlu hale getirmektedir[41]. Muhafazakar çevrelerin hane halkını hedefleyen geleneksel sosyal yardımların çekirdek aileyi güçlendirdiği iddiasına karşılık temel gelir taraftarları ailelere değil bireye yapılan ödemenin bireyin aileye olan bağımlılığını azaltan bir işlev görme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmektedirler.[42]Bu yönüyle temel gelir otonomiyi sağlayarak bireysel özerkliği artırıcı bir sosyal politika uygulamasıdır.

b.Koşulsuzluk ve Evrensellik:

Refah politikalarının büyük çoğunluğu alıcıların politikanın nimetlerinden faydalanmak için yerine getirmek zorunda oldukları çeşitli koşullar sunarlar. Bir diğer deyişle sosyal yardımların en önemli özelliği koşulluluktur. Koşulluluk; yardımların alınabilmesi için gereken bir dizi (yardım öncesi-yardım sonrası) davranış biçimine sahip olma anlamına gelir.

Bu koşulların en başında yoksulluk ve çalışma gelmektedir. Sosyal yardımları hak edebilmek için gelire dayalı yoksulluk testleri ile çalışma testlerinden 'sınıf'ta kalmak* gerek-

[40] Phillippe Van Parijs,a.g.e.

[41] Tony Atkinson'a göre 4 tip hanehalkı tanımı vardır. Bunlar ortak mekanda yaşam,harcama birimi,kan bağı ya da evlilikle birbirine bağlı aile birimleri ve bağlılık ilişkisi içindeki yapılardır.Geleneksel sosyal politika uygulamalarının hedeflediği hanehalkı anlayışı anne baba ve çocuklardan oluşan yapıdır.Oysa bugün modern yaşamda tek başına çocuk büyüten anne babalar,çocuksuz evli çiftler,çocuklu evli olmayan çiftler,aynı cinsler arasındaki çocuksuz birliktelikler,yaşlı ve çocuksuzlar gibi pek çok farklı 'hanehalkı'birimlerinin demokratik ve özgürlükçü talepleri ile karşı karşıya kalınmaktadır.Dolayısıyla ideal hanehalkı biriminin göreceli tanımı üzerinde uzlaşmanın güçlüğü bir yana bu türden hedeflemelerdeki en büyük sıkıntı diğer birimlerin normdışı kabul edilerek dışlanmalarıdır.

[42] Ingrid Robeyns, An Income of One's Own :a radical vision of welfare policies in Europe and beyond,Gender and Development,Vol.9,No.1,March 2001

***yoksulların oluşturduğu sınıf anlamında kullanılmıştır*.

mektedir. Yani refah devletinin yardımları kapsamına girebilmek için yoksulluk ile birlikte 'iş' göremez olmanın da kanıtlanması gerekmektedir.

Bireylerin koşullara uygunlukları, çoğu kez bürokratik süreçlerin yerine getirilmesi (form doldurma, yazılı başvuru, evrak tamamlama vb.) ya da means-testler uygulanmasıyla belirlenir. Sözü edilen bürokratik engellerin aşılarak yardımların alınması için yalana başvurulması[43] veya bilgiye haiz olmamak gibi alıcıdan kaynaklanabilecek zorlukların yanı sıra uygulama hataları, profesyonel standartların dışına çıkmaları gibi uygulayıcılardan kaynaklanan pek çok sorun da yaşanmaktadır[44].

Öte yandan geleneksel sosyal yardımların alıcılar bakımından yarattığı en büyük problemlerin başında hiç kuşkusuz damgalanma gelmektedir[45]. Yoksullar ve işsizler gibi sosyal yardımlardan faydalanan kişiler topluma bir yük olarak görünür hale getirilirler. Biz ve Onlar karşıtlığı üzerinden modern toplum çalışmadan yaşamak istemeyi veya az çalışarak yaşamak arzusunu ahlaksız ve tehlikeli görür[46]. Bu ahlaksızlık ve tehlikenin en aza indirilmesi için gelir ve çalışma testleri (means- testler) giderek daha sıkı hale getirilir ve sadece en diptekilerin yani yardımı gerçekten hak ettiği düşünülenlerin hedeflenmesine çalışılır.

Yoksulluk testleri insanların yoksulluklarının kökenlerinin onların kendilerinden kaynaklanan sebeplerden (sözgelimi çalışmak istememek gibi)mi yoksa kötü talihten mi kaynaklandığını ortaya koymayı amaçlar[47]. Eğer yoksulluğun nedeni kişinin herhangi bir işte çalışmamasına dayanıyorsa o halde ilk adım olarak gerekli meslek edindirme kursları vb. aracılığıyla beşeri sermayesi artırılarak işe uygun hale getirilmesine çalışılır[48]. Bu noktada kişinin işi kendisine uygun görüp görmemesi gibi bir seçme özgürlüğünden söz edilemez önemli olan nasıl bir işi olduğu değil herhangi bir işi olmasıdır. Oysa muhtemelen kişinin beşeri sermayesinin artırılması yoluyla çalışacağı işler düşük ücretli olanlardır ve bilindiği gibi düşük ücretli işler yoluyla istihdam yaratılması iddiaların aksine yoksulluğu azaltan bir işlev görmemektedir. Dolayısıyla yoksulluk testleri aslında çalışma testleridir ve bu testler özünde çalışma toplumunun devamını sağlamaya dönük olup yoksulluk ve işsizlik tuzakları oluşturmaktadır. Bu nedenle yoksulluk testlerinin ortadan kaldırılması aslında çalışma testlerinin de (work test) ortadan kaldırılmasını gerektirir.

Hem yoksulluk hem de çalışma testlerinin ortadan kaldırıldığı bir model olan temel gelir önerileri ise evrensel boyutu ile koşulluluk ilkesinin tam karşısında yer alır. Çünkü temel gelir kişinin pazarlık gücünü artırarak[49] onu kendisine uygun olmadığını düşündüğü işlerde

[43] Guy Standing,"Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi",Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007,s.29.

[44] Jurgen De Wispelaere ve Lindsay Stirton, The Many Faces of Universal Basic Income, The Political Quarterly 75/3 , 2004, p. 266-274.

[45] Gwendolyn Mink, Alice O'Connor, Poverty in the United States: an Encyclopedia of History, Politics, and Policy, 1. cilt ,ABC-CLIO, 2004 books.google.com.tr/books?isbn=1576075974**...(erişim tarihi:10.12.2010**

[46] Ahmet İnsel, İktisat Aklına Sokulan Siyasi Çomak: Vatandaşlık Geliri, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007,s.37.

[47] Timothy Besley ve Stephen Coate, Workfare versus Welfare : Incentive Arguments for Work Requirements in Poverty Alleviation Programs,American Economic Review,Vol.82 n.1,1992,s.249-261

[48] Ingrid Robeyns, An Income of One's Own :a radical vision of welfare policies in Europe and beyond,Gender and Development,Vol.9,No.1,March 2001

[49] Eric Olin Wright,Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007,s.58.

çalışma zorunluluğuna son verdiği gibi çalışanların üretimden gelen güçlerini kullanmalarının önündeki en büyük engel olan işsizler ordusunun karın tokluğuna çalışması mecburiyeti halini de ortadan kaldırır.

Özetle temel gelir koşulsuzluk niteliği ile mevcut sosyal yardımların yapamadığı yapar; çalışanlara istihdam ilişkilerinden anlamlı bir çıkış seçeneği sağlar[50]. Eric Olin Wright kişinin emek piyasalarındaki konumunu güçlendiren temel gelir önerisini emeğin metalaştırılması sürecini tersine çevirebilmenin önemli bir aracı olarak görür[51]. Özetle temel gelir çalışacak olan kişiye işi kabul edip etmeme özgürlüğü tanımasıyla çalışma toplumunu dönüştürebilme potansiyeline sahiptir[52].

H. Temel Gelir Eleştirileri

a.Bürokratik Detaylar:

Temel gelire ilişkin olarak en çok tartışılan konuların başında kimlerin yararlanacağına dair sorular gelmektedir. Aile birimine mi yoksa bireye mi ödenmelidir,18 yaşından önce mi sonra mı başlatılmalıdır, sosyal politikanın diğer programları ile olan ilişkisi ne olacaktır? Yararlanan kişi okula gitmediği halde hala anne babasıyla oturuyorsa anne babaya ödenen aile yardımı desteği kesilecek midir? Kişi kirada oturuyorsa mesela kira yardımı almaya devam edecek midir? Bireyin cezaevine girmesi durumunda yardım miktarında kesintiye kesilecek midir? Bu gelire ipotek konabilir mi? Mesela boşanmış bir çifte nafaka olarak işsiz babanın temel geliri ödenebilir mi? Bu türden soruların büyük bölümüne temel gelir literatüründe yanıt verilmişse de hala tüm tarafların (işveren işçi örgütleri, devlet, özel sigortalar, dini kuruluşlar vb.) üzerinde uzlaşacağı genel bir ölçüt üzerinde anlaşmaya varılmasının zorlukları tartışılmaya devam edilmektedir.

b.Finansman Kaynağı:

Temel gelir için finansman kaynağı olarak ya da yoksulluğun çözümü için vergi artışı yeterli olur gibi görünmektedir. Elbette kapitalist sınıflar -siyasi anlamda karşı çıkacakları ve mücadeleden kaçınmayacakları açık olsa da- bu vergi yükünü kaldırabilirler ancak yoksulluk ya da sömürüye ilişkin asıl sorunlar yalnızca bir gelir dağılımı stratejisi ile değil ancak özel ve kamusal zenginlik ve kaynaklarının kullanımındaki dönüşümle çözümlenebilir. Dolayısıyla karların yeniden bölüşümü kendi başına temel gelir için yeterli fonları sağlayabilse de esas yapılması gereken yeni toplumsal önceliklerin mevcut özel üretim ve tüketim kalıpları dışına çıkarılarak maddi ve maddi olmayan kaynakların daha radikal bir dönüşümünü sağlamak olmalıdır[53].

Bu eleştiri karşısında temel geliri yaklaşımının metasızlaştırma sağlayarak; yaratılan fayda= yaşam hakkı denkleminin yerine insan hakları temelli bir yaklaşımı koyduğundan hareketle [54] kapitalist değerler sistemi yaklaşımını sorgulayan ve dönüştürmeye yönelik ol-

[50] Eric Olin Wright,Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi ,Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007,s.58.

[51] Eric Olin Wright, 'Basic Income as a Socialist Project', Basic Income Studies, No. 1. 2006.

[52] Joel Rogers, Joshua Cohen, Philippe Van Parijs, What's Wrong with a Free Lunch? Boston, MA, USA: Beacon Press, 2001. p 36.

[53] Boris Frankel,Sanayi Sonrası Ütopyalar,çev.Kamil Durant,Ayrıntı Yayınları,1991.sf.107.

[54] Ayşe Buğra ,Çağlar Keyder,Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007.

duğu savı öne sürülebilir. Temel gelirle birlikte kurumların daha adil, özgür ve eşit bir toplum için yeniden tasarlanması sağlanacağı için yukarıdaki eleştiride dile getirilen dönüşümün de başlatıcısı olabilecektir[55].

c.Sınıf Temelli Marksist Eleştiriler:

Marksist perspektifin temel gelirin işçi sınıfına ödenmesine hiçbir itirazı olmamasına rağmen yeni solun kapitalist sınıfı da içerek biçimde geniş bir temel gelir önerisi Marksist görüşün itiraz ettiği noktalardan birincisidir.

İkinci bir neden de temel gelirin birkaç nedenden dolayı kapitalist sınıfların itiraz etmeyeceği bir öneri olmasıdır.

Kapitalist egemen sınıf; sorgulayıcı, kışkırtıcı ve devrimci temel geliri neden kabul etsin? sorusuna verilebilecek yanıtlar arasında Yücesan ve Özdemir sermaye birikim sürecine katkı yapması ve talep kaynağı yaratmasını göstermektedir[56]. Onlara göre temel gelir zaten devalüasyon gibi ilkel birikim araçları sayesinde eriyip gidecek ve böylelikle mevcut üretim ilişkilerinde süregelen sömürü devam edecektir. Bu yüzden temel gelir önerileri kapitalist sınıf tarafından var olan üretim ilişkilerini dönüştürmeye yönelik potansiyel bir tehdit olarak algılanmaz. Öte yandan talep kaynağı yaratımında temel gelir zaten sermayeye geri döneceğinden temel gelire ilişkin esaslı bir endişeye mahal yoktur.

Yücesan ve Özdemir gibi Özbek de piyasa ekonomisinin dayandığı üretim ve mülkiyet ilişkilerinin toplumsal eşitsizlikleri hangi mekanizmalarla ürettiği dikkate alınmadan gündeme getirildiğini iddia ettiği asgari gelir desteğini hedef alan yeni sosyal politikaların bu nedenle piyasa ekonomisini sürdürülebilir kılmanın araçları olmaktan öteye gidemeyeceğini söylemektedir[57].

Temel gelire yöneltilen bu eleştiriler esasında kapitalist sınıf ilişkilerindeki iktidar dengesizliklerinin eleştirisidir.

Bu eleştirileri yine kendisi de sınıf analizi üzerinden temel gelir değerlendirmesi yapan Wright yanıtlamaktadır. O'na göre temel gelir önerisi kapitalist toplumun ekonomik çerçevesini veri kabul etmekle birlikte bu verili durum içinde dahi ciddi bir yeniden dağıtımın mümkündür. Temel gelirin işçi sınıfının kolektif gücünün artmasına yol açarak kapitalist toplumdaki sınıf ilişkileri yapısı üzerinde köklü değişikler yapması da muhtemeldir[58].

Temel gelire Marksist çevrelerden yöneltilen bir başka eleştiri ise devletin sosyal niteliğini kaybetmesi ile birlikte başta sağlık eğitim olmak üzere tüm alanlardan çekilmesiyle piyasanın ele geçirdiği geçen ve dolayısıyla hızla metalaşan alanlarda vatandaşın 'eline bir miktar para sayılarak' bu ihtiyaçlarını satın alabilmesini sağlayacak bir araç olarak görülmesidir[59].

Guy Standing insanların eline bir miktar para verilmekle işe başlamakta hiçbir sakınca görmezken temel gelire ilişkin yazısında "insanlara para vermenin yoksulluğu azaltmanın ilk

[55] Groot, Loek; Van der Veen, Robert. Basic Income on the Agenda : Policy Objectives and Political Chances.Amsterdam, , NLD: Amsterdam University Press, 2000.

[56] Ali Murat Özdemir ve Gamze Yücesan Özdemir,21.yüzyıl için Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi .

[57] Nadir Özbek, Refah Devletinin Krizi, Yeni Sosyal Politika Önerileri ve 'Temel Gelir' Üzerine Düşünceler,Mesele , S.11,2010.

[58] Eric Olin Wright,Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi ,Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007,s.59.

[59] Ali Murat Özdemir ve Gamze Yücesan Özdemir,21.yüzyıl için Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi .

adımı" olabileceğini yazmaktadır[60]. Hatta geçmiş yıllarda Birleşik Devletlerde yapılan bir temel gelir konferansında çarpıcı bir biçimde dile getirildiği haliyle Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi yeniden yazılabilse idi ilkeler arasında mutlaka temel gelir önerisini de içeren "Yaşam, Özgürlük ve Bir miktar Nakit" gibi bir ilke yer alırdı[61].

d.Karşılıklılık İlkesi:

Toplumda herhangi bir şey talep eden birinin onu hak etmek için gerçekten bir şey yapması gerektiği söylenmektedir. Temel gelir evrensel ve koşulsuz olduğu için her vatandaşın karşılığında hiçbir 'iş' yapmak zorunda olmadan alabilmesine dayanan bir model önerisinde toplumsal "karşılıklılık" ilkesinin zedelenmesinden korkulmaktadır. Ancak bu korku karşısında zaten karşılıklılık ilkesinin zenginler için geçerli olmadığı bir toplumsal düzende yaşamakta olduğumuzu hatırlamak gerekmektedir ve bu sosyal düzen ile ilgili asıl korkulması gereken karşılıklılık ilkesinin zedelenmesi değildir. İçinde yaşadığımız toplumun esas sorunu "yeterli ve düzenli bir gelir hakkı sürekli ve düzenli bir işe bağlı olmamalıdır mantığı"ndan yoksun olmasıdır. Dolayısıyla temel gelir yaklaşımı karşılıklılık ilkesini kime göre ve kim için soruları üzerinden sorgulayarak[62], hak edişi de çalışma toplumu ötesindeki toplum tahayyülleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Temel gelir düşünülmeyeni düşünmeye iten bir çerçevedir. Politik toplum şimdi şu ikilem ile karşı karşıyadır; ya sosyo ekonomik yapıları değişmeden devam ettirecek ve daha fazla sayıda vatandaşı dışarıda bırakacak ya da gelir dağıtımını kökten modernize edecek ve hatta temel geliri başlatarak bu dağıtımı siyasallaştıracak ütopik bir yola girecektir[63].

Devrimci ve sistematik bir değişiklik anlayışı olarak ütopya genel hatlarıyla olduğu gibi ayrıntılı olarak da farklı bir hayat tarzı tasarlayabilir, insanların tamamen farklı biçimlerde tamamen faklı değerlerle ve farklı toplum düzenlerinde yaşayabilecekleri inancını destekler. "Fiilen ve tarih içinde kurulmuş toplumsal düzenleri ilelebet zaruri saymanın şevk kırıcılığından bizi kurtararak zaman ve mekanda inanılması zor değişimlerin olabileceğini vurgular."[64]

Temel gelir alternatif toplum yolunda ilk adım olabilecek midir sorusunun yanıtı temel gelirin alternatif toplum için gereken zihin dönüşümlerine olan ihtiyacı karşılama potansiyelinde gizlidir.

Çalışma toplumunu dönüştürecek bilişsel durumlara ihtiyaç vardır. Temel gelirin sosyal güvenliği sağlamanın en etkili yolu olduğunu ileri sürenlerin en önemli savlarından biri temel gelirin insanların bilişsel dünyalarını etkileme kapasitesidir. Temel gelir insanların düşüncelerinde, fikirlerinde ve hayallerinde "iş"in merkezi yerini kaybetmesini sağlamak da önemli bir işlev göreceği ve böylelikle bilişsel olarak toplumdaki yapısal dönüşüm dinamiklerini

[60] **orijinal metinde olmayan ekleme*
Guy Standing,"Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi",Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru,İletişim,2007,

[61] Sean Butler, Life,Liberty and A little Bit of Cash , Dissent,Summer 2005.

[62] Guy Standing,a.g.e.

[63] Michael Opielka ,a.g.e.

[64] Raymond Williams, İkibine Doğru,Çev.Esen Tarım,Ayrıntı,1989.s.22

başlatacağıdır[65]. Tıpkı diğer ütopyalar gibi temel gelir alternatifinin kışkırtıcılığı, toplumsal düzenin köklü bir yeniden yapılandırma gerektirdiğini çok berrak biçimde ortaya koyar. Bu dünyanın değişmez ve dönüştürülemez olduğu şeklinde zihinlere kazınan dogmaların silinmesini sağlayacak bir enstrümandır.

Temel gelirin sağlayacağı ikinci bir bilişsel dönüşüm de neoliberallerin ileri sürdüğü 'sosyal politikalar ve ekonomik politikalar birbirinden ayrı ele alınması gereken konulardır' anlayışını sarsacak bir araç olmasıdır[66]. Diğer bir deyişle sosyal hakların sınırlarının ekonomi tarafından belirlenmesi zorunluluğunu ortadan kaldırarak sosyal adaleti sağlayıcı mekanizmaları harekete geçirme potansiyeline sahiptir. Sosyal adalet kurumların herkesin gerçek özgürlüğünü güvence altına alacak biçimde tasarlandığı bir yapıda mümkün olabilir anlayışı ile sadece özgürlük değil özgürlüğün değerinden ve özgürlüğü kullanmak için gereken kaynakların sağlanmasının "workfare"de yalnızca sözde kaldığından söz etmiştik. Temel gelir tam da burada fırsatların dağıtımı noktasında bu fırsatlara en az sahip olanların gerçek özgürlüklerini sağlamada devreye girmektedir[67].

Her iki saniyede bir beş yaş altı bir çocuğun yetersiz beslenmeden dolayı öldüğü dünyanın üçte birinin aşırı yoksul olduğu bir dünyada insanlık koşullarının iyileştirilmesi için herkesin koşulsuz evrensel temel gelire sahip olması fikri en zengin ülkeler için bile gerçekdışı görünmektedir. Oysa bu tablonun kaçınılmazlığı fikrine karşı her türden meydan okuyuşa ve ütopyalara en fazla ihtiyaç duyulduğu zamanlar yaşamaktayız. Eşitsizlik ve sömürüye dayanmayan, sürdürülebilir bir yaşam için temel gelir bu meydan okumanın bir aracıdır. Bu nedenle sosyal politikada alternatif toplum arayışları arasında yer alan temel gelir önerisinin ütopya çerçevesinde okunması, insanların daha özgür, adil ve eşit bir toplumda amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli materyal kaynakları sağlayabilecekleri aynı zamanda yoksulluk ve işsizlik dilemmasını çözmeye yarayabilecek, ideal bir toplumsal yeniden kuruluş talebi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Barrett Patrick, Chavez Daniel, Rodriguez-Garavito Cesar (2008) **The New Latin American Left: Utopia Reborn (Transnational Institute)**, London, Pluto Press.

Buğra Ayşe, Keyder Çağlar, (2007) **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, İletişim Yayınları.

DeVault L. Marjorie, Ed.(2008) **People At Work : Life, Power, and Social Inclusion in The New Economy,** New York, USA: NYU Press.

[65] Ailsa McKay, Rethinking Work and Income Maintenance Policy:Promoting Gender Equality Through A Citizen's Basic Income,Feminist Economics,7(1), 2001, s.97-118.

[66] Groot, Loek; Van der Veen, Robert. Basic Income on the Agenda: Policy Objectives and Political Chances.Amsterdam, NLD: Amsterdam University Press, 2000. p 16.

[67] Groot, Loek; Van der Veen, Robert a.g.e.

Fitzpatick Tony, (2000) **Freedom and Security**, New York, Palgrave Macmillan.

Frankel Boris, (1991) **Sanayi Sonrası Ütopyalar**, çev. Kamil Durant, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Frederick Jameson, **(**2009) **Ütopya Denen Arzu,** İstanbul, Metis Eleştiri.

Gorz Andrea,(1999) **Reclaiming Work:Beyond The Wage Based Society,** Cambridge.

Kaboğlu İbrahim, (1994**) Özgürlükler Hukuku**, İstanbul, Alfa.

Koray Meryem, (2008) **Sosyal Politika**, Ankara, İmge.

Kumar Krishan, (1999), **Ütopyacılık**, çev. Ali Somel, İstanbul, İmge.

Little Adrian,(1998) **Post-industrial Socialism: Towards a New Politics of Welfare,** London, Routledge.

Loek Groot,; Van der Veen, Robert,(2000) **Basic Income on the Agenda : Policy Objectives and Political Chances,** Amsterdam, Amsterdam University Press.

Mink Gwendolyn, O'Connor Alice, (2004) **Poverty In The United States: An Encyclopedia of History, Politics, and Policy,**1.cilt, Santa Barbara CA ,ABC-CLIO.

Tanör Bülent, (1978) **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul, May Yayınları.

Titmus Richard, (1974) **Social Policy: An Introduction**, London,Taylor & Francis.

Raventos Daniel,(2007) **Basic Income: The Material Conditions of Freedom,** London Pluto Press.

Rogers Joel, Parijs van Philippe, Cohen Joshua, (2001) **What's Wrong with a Free Lunch**? , Boston, Beacon Press.

Rothstein Edward, Muschamp Herbert ve Marty Martin E.,(2003) **Visions of Utopia**, New York , Oxford University Press.

Standing Guy,(1999) **Global Labour Flexibility: Seeking Distributive Justice,** Gordonville,USA, St. Martin's Press.

Van Parijs Philippe, (1995) **Real Freedom For All: What (if anything) Can Justify Capitalism**,Oxford, Oxford University Press.

Van Parijs Philippe,(1992**) Arguing For Basic Income Ethical Foundations For A Radical Reform**, New York, Verso.

Williams Raymond, (1989) **İkibine Doğru**, Çev.Esen Tarım,İstanbul, Ayrıntı.

Makaleler

Arın Tülay, (1997) *"Sosyal Hakların Emekgücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri",* **Dünya'da ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği**, İstanbul: TMMOB Yay.

Aysan Mehmet Fatih, Kaya Ali, Özdemir Mansur, (2006) *Sosyal Devlet Soruşturması*, **Sosyal Politikalar Dergisi**, Güz.

Besley Timothy ve Coate Stephen, (1992) *"Workfare versus Welfare: Incentive Arguments for Work Requirements in Poverty Alleviation Programs*", **American Economic Review**,Vol.82/1, p.249-261.

Butler Sean*,* (2005) *Life,Liberty and A little Bit of Cash*, **Dissent**,Summer.

Çavuşoğlu Naz, (2002) *"The Realization of Social Rights: Current Issues*", **Annales** XXXIV, N.51.,s.115-125.

Dişbudak Cem, Bozkulak Serpil, (2010) *"Sosyal ve Ekonomik Haklar Sözler ve Sınırlar",* **İ.Ü:Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**,S.42.

Gökçeoğlu Balcı Şebnem, (2010) *"Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Fransız Hukukundan Bir Örnek: Tutunma Geliri",* **I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S: 42.

İnsel Ahmet, (2000) Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi, **Toplum ve Bilim** S:86.

İnsel Ahmet,(2007) "*İktisat Aklına Sokulan Siyasi Çomak: Vatandaşlık Geliri"*, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, İletişim Yayınları.

Koray Meryem, (2010) *"Büyüyen Yoksulluk –Yoksunluk Sorunu ve Sosyal Hakların Sınırları",* **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.42, Mart.

Levitas Ruth, (2001) *Against Work: A Utopian Incursion Into Social Policy,* **Critical Social Policy,** Vol**.** 21/4, p.449-465.

Ruth Levitas, (2003) *Introduction:The Elusive İdea Of Utopia*, History of The Human Sciences Vol. 16/1 p. 1–10.

Levitas Ruth, (2007) *"Looking For the Blue,The Necessity Of Utopia"*, **Journal of Political Ideologies**, Volume 12/3, p. 289 – 306.

McKay Ailsa,(2001) *"Rethinking Work and Income Maintenance Policy:Promoting Gender Equality Through A Citizen's Basic Income*", **Feminist Economics**,Vol.7/1, p.97-118.

Opielka Michael, **"Third Way Politics and Global Crisis The Case of Basic Income",** http://p2pfoundation.net/ (erişim tarihi 5.12.2010)

Özbek Nadir*,* (2010) *Refah Devletinin Krizi, Yeni Sosyal Politika Önerileri ve 'Temel Gelir' Üzerine Düşünceler*, **Mesele**, S.11.

Özdemir Ali Murat ve Gamze Yücesan Özdemir,(2009) *"21.yüzyıl için Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi",* **Sosyal Politikada Güncel Sorunlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Standing Guy,(2007) *"Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi"*,Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, İletişim.

Robeyns Ingrid,(2001) *"An Income of One's Own :A Radical Vision of Welfare Policies in Europe and Beyond*",**Gender and Development**, Vol.9/1,p.82-89.

Van Parijs Philippe, "***Basic İncome: A Simple and Powerful Idea for The 21st Century",*** Paper presented at the Real Utopias Conference, "Rethinking Redistribution: Designs for a More Egalitarian Capitalism". Madison, WI.

Wispelaere De Jurgen ve Lindsay Stirton*,* (2004) *"The Many Faces of Universal Basic Income"*, **The Political Quarterly** 75/3, p. 266-274.

Wright Eric Olin, (2007) *"Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi",* Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, İletişim.

LIBERALISM AS THE CORE OF SOCIAL RIGHTS

Umut Omay
Istanbul University

ÖZET

Bu bildiride, sosyal haklar kavramı, "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" (İHEB) ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin" (ESKHUS) metinleri ile liberal düşüncenin temel ilkeleri karşılaştırılarak sorgulanmaktadır. Sosyal güvenlik sistemi, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi sosyal hakların serbest piyasa ekonomisi unsurlarına dönüşerek özelleştirilmesinin bir sonucu olarak, bu dönüşümün nedenlerini ve dayandığı ilkeleri anlayabilmek için sosyal hakların uluslararası hukuksal dayanaklarının incelenmesi gerekmektedir.

Bu bildirinin amacı, hem İHEB hem de ESKHUS metinlerinin üstü örtülü bir biçimde liberalizm düşüncesinin etkisi altında hazırlanıp hazırlanmadığını tartışmaya açmaktır. Gerçekten, İHEB ve ESKHUS metinleri eleştirel bir bakış açısıyla incelendiğinde, bireycilik, karşılık ilkesi, toplumsal sözleşme, kendi mutluluğunu arama gibi liberal düşünceye ait bazı unsurların bulunduğunu ileri sürmeye yetecek bir dizi ipucu görülebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Liberalizm, Sosyal Haklar, Liberal Felsefe, Sosyal Hakların Özü.

ABSTRACT

This paper questions the social rights concept by analyzing comperatively the texts of both "The Universal Decleration of Human Rights" (UDHR) and "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" (ICESCR) and the concept of liberalism. It is evident that the international legal basis of social rights should be analyzed carefully in order to understand the reasons and core concepts of the current transition of the social rights which have begun to be acknowledged as free market economy issues, such as privatization of social security system, health services and education.

The purpose of this paper is to argue that on drafting of both UDHR and ICESCR might have been affected implicitly by the idea of liberalism. Hence, as looking through the texts of both ICESCR and UDHR, with a critical view, it is possible to argue that there are a number of clues enough to claim that the core ideas of social rights are eventually based on liberal ideas, such as individualism, reciprocity principle, social contract concept and right to seek own happiness.

Keywords: Liberalism, Social Rights, Liberal Philosophy, The Core of Social Rights.

INTRODUCTION

The concept of Social Rights has been a popular research subject since the post World War II period. The popularity of the subject has been a result of the reconstruction and globalization of the economic and social order since that period. During that transformation, there have been many covenants and declerations on international basis in order to surmount difficulties which are the results of inequalities as well as poverty, so the concept of "social rights" had emerged. According to a common idea, the very acme of regulation of the social rights on the international basis has been the adoption of both the "Universal Decleration of Human Rights" (UDHR) and "The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" (ICESCR) of the United Nations (UN).

THE CONCEPT OF SOCIAL RIGHTS

Despite being so popular, social rights concept has been a controversial issue. Some authors have been lenient to conceptualize it by the key word "ability", though some others by "poverty" and some others by "equal citizenship status" (Buğra, 2005: 8). According to T.H. Marshall, who has been famous as the forerunner of the concept, had preferred to conceptualize the term on the basis of "equal citizenship status" (Omay, 2011: 6). Thus, social rights had been the final and the compelling piece of the social transformation, related with the making of citizenship status -a social amalgamation-, depending on 3 main stages: In the first stage the civil rights were granted (in the 18th century), in the second stage the political rights were granted (in the 19th century) and as the final stage the social rights were granted (in 20th century) (Marshall, 1966: 106; Marshall, 2006: 6 – 9).

The transformation emphasized by T.H. Marshall, is the result of industrial revolution and so capitalism. Hence, as capitalism has transformed the social and economic structures as a whole, the existence of social rights, can simply be explained by the existence of capitalism, since it has transformed the social and economic structures as a whole (Omay, 2011). As a result of the transformation, new social classes, such as labour class which became the greatest portion of the population, appeared. Hence, the first issues taken into social rights had been related with the said class.

By the post World War II period, the issues taken into social rights have become widespread in order to cover the other disadvantaged groups in any given society such as women and children. As noted by Gülmez, the social rights should have been accepted as a compelling part of "human rights" (Gülmez, 2010: 27).

According to a common idea, the concept of social rights was first defined as the secondary phase of human rights defined in the "Universal Decleration of Human Rights" (UDHR) of the United Nations (UN) in 1948, whilst the universal definition was made in "The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" (ICESCR) of UN in 1966 (Bulut, 2007: 77). On the other hand, according to some authors the regulations of European Commission and European Charter should be assumed as the very acme of the social right issues. Nonetheless, those regulations can be assumed as the expectation of an ideal state and also it is obvious that European Commission is a commission and European Charter is a charter only for the European related issues not for the world as a whole. In other words, although there are some other sources, such as European Commission and European

Social Charter, both UDHR and ICESCR, adopted by UN, are the most important and common sources of social rights.

As indicated above there is no consensus on what the concept of social rights covers. In order to highlight the concept, looking into the articles of ICESCR may help us to find out the context more explicit. According to ICESCR the social rights are,

1. The Right to Work (Article 6),
2. The Right of Everyone to the Enjoyment of Just and Favourable Conditions of Work (Article 7),
3. The Right of Unionization (Article 8),
4. The Right of Everyone to Social Security (Article 9),
5. The Right to Protect Family, Maternity, Children and Youth (Article 10),
6. The Right of Everyone to an Adequate Standard of Living (Article 11),
7. The Right of Everyone to the Enjoyment of the Highest Attainable Standard of Physical and Mental Health (Article 12),
8. The Right of Everyone to Education (Article 13),
9. Compulsory Primary Education (Article 14),
10. The Right to Take Part in Cultural Life (Article 15).

It is obvious that the rights which are stated in ICESRC are about economic, social and cultural rights. Nevertheless it is impossible to seperate them uniquely. Hence, there is an ambigouity on which of the rights stands for economic rights or social rights or cultural rights. Yet, the committee itself, prefers mostly to interprate those articles as compelling pieces of the general concept of "economic, social and cultural rights"; therefore, those given above may be assumed as social rights.

THE CORE IDEAS OF LIBERALISM

Liberalism may be defined as the result of the Enlightenment which in turn had been both the self-realization and emancipation project of bourgeoisie (see, Buhr et al., 2003: 7). Thus, Liberalism is known as the core of capitalism. The ideal state defined by liberalism is the equality among all of the members of the society which is defined by the motto of "freedom". According to this brief idea, there should be no regulation which ruins the equality. All of the social relations depend on social contracts in which people seek their own happiness by using their equal rights. As a result of this belief, the concept of the free market economy is the ideal state in which people act only for the sake of their own interests (Omay, 2011: 34 -50).

In other words, being defined by the concepts and clichés such as individualism, rationality, freedom, justice, equality, interest, happiness, vitue and social contracts, liberalism offers a social construction in which the social relations should be carried on the basis of free competition rather than regulated by strict rules because all of the members of the society have the equal degree of ability and reason. Thus, there would be no injustice in the social relations (Buhr et al., 2003: 58-71, 78; Dochherty, 2000: 27-28; Omay, 2011: 44-47; Reill and Wilson, 2004: 509 - 512). So, it is obvious that in Liberalism, persons are to seek for their own betterment as they are equal. As a result of this idea, rationality has also been positioned at the heart of Liberalism.

However, the idea that the parties are equal of any given social contract is an illusion. In fact, most of the social contracts are enacted among discriminatory terms as the parties are not equal in reality. For instance, any employment contract, as a social contract, expected to be agreed on free-will. As Liberalism offers, it is assumed that the parties are armed with equal degree of rationality and capability though they are not. As Engels noted, the worker cannot bargain as the employer can, because he needs to earn wage in order to survive (Engels, 1976: 42 – 43).

LIBERALISM AS THE CORE OF SOCIAL RIGHTS

As aforementioned above, the goal of social rights is, to overcome the social and economics problems which have been the result of transformation caused by capitalism or at least to abate the pain that is caused by the transformation. Both UDHR and ICESCR are assumed as the core sources for existance and apllication of social rights. But as looking through the text of ICESCR and also the text of "Universal Decleration of Human Rights" (UDHR), with a critical view, it is possible to argue that there are a number of clues enough to claim that the core ideas of social rights are eventually based on liberal ideas, such as individualism, social contract concept and right to seek own happiness. This idea may be surprising because there has been a common belief that social rights are the rights to struggle with the poverty and deprivation, and also to improve the life-quality of, mostly disadvantaged, people. In other words, the main goal of social rights is to take care on the persons who suffer from capitalism.

In order to highlight the claim that liberalism might have been the core of social rights, it will be better to look over the foundation of the UN which is the main source of social rights on international basis.

The United Nations was founded in 1945 just after the end of World War II. Prior to the end of the War, the prospective triumphants - namely the USA, the UK, the USSR- signed a protochol in 1944 for the foundation of an international organization which would have overcome the future conflicts and struggles. One of the first issues undertaken by the United Nations was to prepare a decleration for the Universal Human Rights. The commission, which was responsible to prepare the draft of the decleration, was chaired by Elenaor Roosevelt, wife of Franklin D. Roosevelt, the late President of the USA who had been in charge during almost of the War Period. However, as the drafting carried on, the USSR protested the committee, claiming that individualism and so liberalism rather than collectivisim were in the core of the decleration, and withdrew her delegates and also did not attend for the voting of the decleration with her coherent states. (Sears, 2008; Waltz, 2008: 19-23; Omay, 2010: 131). Indeed, the composition of the drafting committee seems questionable:

> *"the Commission on Human Rights unanimously agreed that three of its members would prepare a draft of the international bill of rights using as a guide the verbatim transcript of the discussion in the full commission of which rights should be included. They assigned this task to ER [Elenaor Roosevelt], P.C. Chang [Delegate of pre-Maoist China], and Charles Malik [Delegate of Lebanon who was graduated from Harvard University], who would be assisted by the Secretary, John Humphrey [A Canadian Proffessor of International Law]. The full commission would then revise this draft at its next meeting in December" (Sears, 2008: 7-8).*

It should not be surprising that the core of the UDHR has been depended upon liberalism as it is obvious that Franklin D. Roosevelt's famous Four Freedoms Speech is in the heart of the preamble of the decleration (see Table 1).

Table 1. Comparision of Four Freedoms Speech and the Preamble of the UDHR.

Four Freedoms Speech of Franklin D. Roosevelt	The First Two Paragraphs of the Preamble of the UDHR
In the future days, which we seek to make secure, we look forward to a world founded upon four essential human freedoms. The first is ***freedom of speech and expression*** -- everywhere in the world. The second is ***freedom of every person to worship God in his own way*** -- everywhere in the world. The third is ***freedom from want*** -- which, translated into world terms, means economic understandings which will secure to every nation a healthy peacetime life for its inhabitants -- everywhere in the world. The fourth is ***freedom from fear*** -- which, translated into world terms, means a world-wide reduction of armaments to such a point and in such a thorough fashion that no nation will be in a position to commit an act of physical aggression against any neighbor-- anywhere in the world.	Whereas recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world, Whereas disregard and contempt for human rights have resulted in barbarous acts which have outraged the conscience of mankind, and the advent of a world in which human beings shall enjoy ***freedom of speech and belief and freedom from fear and want*** has been proclaimed as the highest aspiration of the common people,

References: Roosevelt, Franklin Delano, "The Four Freedoms Speech", **Annual Message to the Congress**, (http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/HumanRightsSP10/CourseDocs/4THEFOURFREEDOMSSPEECH.pdf), March 3rd, 2011. ; United Nations, "The Universal Declaration of Human Rights", (http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml), June 10th, 2011. (***Markings belong to me***).

But this not the only evidence: For example, some of the liberal philosophers, had argued that there should be only fundamental human rights which were named as Natural Rights. They offered that the fundamental Natural Rights were composed of only four components - liberty, property, security, and resistance to oppression - derived from the principle that "men are born and remain free and equal in rights" (Reill and Wilson, 2004: 143). It should also be noted that the open lines of the Declaration of Independence which was drafted by Thomas Jefferson,

> *"provided the basic philosophy that justified the seizure of power by American colonists in their revolt against British rule. The famous opening lines of the Declaration—its references to self-evident truths and to equality among all 'men,' its definition of the natural rights (unalienable rights) of men as life, liberty, and the*

pursuit of happiness, and its reference to the social contract theory of government—came directly from the intellectual traditions of the Enlightenment" (Reill and Wilson, 2004: 308).

As aforementioned above, it is evident that liberalism is the core of social rights. It should not be surprising that the liberal ideal might have been taken into the very heart of social rights issues.

For instance, in the article 6 of ICESCR, the Right to Work is defined such as follows: "The States Parties to the present Covenant recognize the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accepts, and will take appropriate steps to safeguard this right" (http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm). In this text, two definitions are quite remarkable: "The opportunity to gain his living by work" and "Work which he freely chooses or accepts".

Therefore, the phrase "the opportunity to gain his living by work" may refer to one of the basic liberal idea that is simply summarized by the phrase "tit for tat" as argued by Bauman:

> *in order to get something which one needs to stay alive and happy, one must do something which is seen by others as valuable and worthy of being paid for; there are no 'free lunches', it is always quid pro quo, 'tit for tat'; you need to give first, in order to be given later (Bauman, 2005: 5).*

The committee which has been charged to clarify the ambigous statements of ICESCR, also interprates that article in a liberal sense:

> *"The right to work is a fundamental right, recognized in several international legal instruments. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), as laid down in article 6, deals more comprehensively than any other instrument with this right. The right to work is essential for realizing other human rights and forms an inseparable and inherent part of human dignity. Every individual has the right to be able to work, allowing him/her to live in dignity. The right to work contributes at the same time to the survival of the individual and to that of his/her family, and insofar as work is freely chosen or accepted, to his/her development and recognition within the community" (UN, 2008: 139) (Markings belong to me).*

In the passage given above, the phrase "The right to work contributes at the same time to the survival of the individual and to that of his/her family…" is quite remarkable. Furthermore, the second phrase, "as work is freely chosen or accepted" may also be a reference to another liberal idea: Social contract. Social contract has been defined as a mutual consent in which all kind of relations in a given society can be taken on the basis of free will. Therefore, any social relation depended on social contract becomes legitimized (Edgar and Sedgwick, 2006: 359).

Thus, the conditional base of social rights which are defined in ICESCR, is evident. As it has been noted in the article 6 of ICESCR "the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accepts"

(http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm) can be assumed as the core condition to deserve the other social rights, including the basic rights (see,. Bulut, 2009: 68). Indeed, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) has also emphasized the importance of "right to work", in its general comment no. 18, that "the right to work is essential for realizing other human rights" (UN, 2008: 139). Therefore, it should be noted that, the interpretation of the commitee for the definition of "the right to work" has the similar meaning (a striking feature) that of liberalism (or capitalism) offers the idea that the social relations should be depended on social contracts based on reciprocity principle; as noted by Bauman.

Another example may be viewed in the general comment no. 7 which is about "the right to adequate housing":

> *"the reference in article 11 (1) must be read as referring not just to housing but to adequate housing. As both the Commission on Human Settlements and the Global Strategy for Shelter to the Year 2000 have stated: "Adequate shelter means adequate privacy, adequate space, adequate security, adequate lighting and ventilation, adequate basic infrastructure and adequate location with regard to work and basic facilities - all at a reasonable cost" (UN, 2008: 12).*

As noted in the interpration of the article 11 (1) of the CESCR by the committee, "the adequate housing" is also defined as a conditional clause with the phrase "all at a reasonable cost".

Thus, the social rights have not been defined on "free of charge" basis but on "free to all" basis which highlights the "reciprocity principle". Indeed, in the 14th General Comment of CESCR, it is emphasized that "health facilities, goods and services must be affordable for all …including socially disadvantaged groups" (CESCR, 2008: 80). And even, "the right to water", which has been indicated in the 11th and 12th articles of ICESCR, has been defined on the"reciprocity principle" by CESCR, in its 15th General Comment, such as "water, and water facilities and services, must be affordable for all. The direct and indirect costs and charges associated with securing water must be affordable…" (UN, 2008: 99).

Therefore, as noted above, the social rights have been defined as conditional rights which are required to work in order to be deserved: A very appropriate feature of liberalism. In fact, Tuna argued that "right to work" should be viewed as a legitimate instrument of capitalism (Tuna, 2009: 135). In other words, the social rights have been designed appropriately to liberalist ideas, and "objectivism" which is its contemporary form. As noted by Peikoff, who is known as the inheritor of Ayn Rand, the founder of "objectivist philosopy", it should be assumed as an "ill-will" to demand a right without paying it (Peikoff, 2009: 68). It is also evident that there are some kind of ambiguities and discrepancies (even) in the the social policy issues held by the European Commission. For instance, Koray argues that "the European Union tries to regulate its own social policies according to its economic priorites whilst it takes the issues related with the betterment of social conditions and increasing of the social solidarity only on discourse level" (Koray, 2002: 246). And also, European Social Policy have depended mostly onto the "working" related issues (Koray, 2002: 247).

CONCLUSION

The concept of Social Rights has been a popular research subject since the post World War II period. The popularity of the subject has been a result of the reconstruction and globalization of the economic and social order since that period. During that transformation, there have been many covenants and declerations on international basis in order to surmount the difficulties which are the results of inequalities as well as poverty, so the concept of "social rights" had emerged. There has been a common belief that social rights are the rights to struggle with the poverty and deprivation, and also to improve the life-quality of, mostly disadvantaged, people. In other words, the main goal of social rights is to take care on the people who suffer from capitalism.

According to a common idea, the very acme of regulation of the social rights on the international basis has been the adoption of both the "Universal Decleration of Human Rights" (UDHR) and "The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" (ICESCR) of the United Nations (UN). Both UDHR and ICESCR are assumed as the core sources for existance and apllication of social rights.

But as looking through the text ICESCR and also the text of UDHR, with a critical view, it is possible to argue that there are a number of clues enough to claim that the core ideas of social rights are eventually based on liberal ideas, such as individualism, reciprocity principle, social contract concept and right to seek own happiness. Therefore, the current structure of social rights which depend on UDHR and ICESCR must be interrogated whether they cover benefits of disadvantaged persons or their purpose is to legitimate capitalism implicity.

REFERENCES

Books

Bauman, Zygmunt (2005), **Work, Consumerism and the New Poor**, 2nd Edition, Open University Press.

Buhr, M., Schroeder, W., Barck, K. (2003), **Aydınlanma Felsefesi**, (Çev.: Veysel Atayman), Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul.

Bulut, Nihat (2009), **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Edgar, Andrew; Sedgwick, Peter (2006), **Cultural Theory: The Key Concepts**, Routledge, Oxon.

Engels, Frederick (1976), **İngiliz İşçi Hareketi**, (Çev.: Şemsa İlkin), Yücel Yayınları.

Koray, Meryem (2002), **Avrupa Toplum Modeli (Nereden Nereye?)**, Tüses Yayınları, İstanbul.

Marshall, Thomas Humprey (1966), **Class, Citizenship, and Social Development: Essays by T. H. Marshall**, Anchor Books, New York.

Omay, Umut (2011), **Sosyal Haklar: Kısa ve Eleştirel Bir Bakış**, Beta Yayınları, İstanbul.

Reill, Peter Hanns; Wilson, Ellen Judy; **Encyclopedia of the Enlightenment**, Facts on File, 2004.

United Nations (2008), "Human Rights Instruments", **International Human Rights Instruments**, HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol.1), May 27th.

Artıcles

Buğra, Ayşe (2005), "Yoksulluk ve Sosyal Haklar", **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu**, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.

Dochherty, Thomas D. (2000), "Postmodernizm: Bir Giriş", **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, (Çev.: Yavuz Alogan), Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul.

Marshall, Thomas Humphrey (2006), "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar", **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, (Çev: Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Peikoff, Leonard (2009a), "Sağlık Hizmetleri Bir Hak Değildir", **İş Adamı İçin Felsefe**, (Çev.: Taylan Kızılöz), Plato Film Yayınları, İstanbul.

Tuna, Ş. Gürçağ (2009), "Sosyal Hakların Analizi", **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara.

Waltz, Susan, "Who Wrote the Universal Declaration of Human Rights?", **Celebrating 60 Years of Human Rights**, E-Journal USA, Volume:13, Number: 11.

Web Pages

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Çevrim içi: http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm, March 19th, 2011.

Roosevelt, Franklin Delano (1941), "The Four Freedoms Speech", **Annual Message to the Congress**, (http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/HumanRightsSP10/CourseDocs/4THEFOURFREEDOMSSPEECH.pdf), March 3rd, 2011.

Sears, John F., "Eleanor Roosevelt and The Universal Declaration of Human Rights", (http://www.erooseveltudhr.org), June 2nd, 2010.

United Nations, "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", (http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm), June 15th, 2011.

United Nations, "The Universal Declaration of Human Rights", (http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml), June 10th, 2011.

THE TAMING OF SOCIAL RIGHTS: A CRITICAL VIEW ON THE HEAVY RELIANCE OF EMPIRICAL STUDIES ON SOCIAL RIGHTS ISSUES

Umut Omay
Istanbul University

ÖZET

Bu bildirinin amacı, sosyal haklarla ilgili konularda ampirik çalışmalara fazlaca ağırlık verilmesinin olası olumsuz etkilerini sorgulamaktır. Konu, Frankfurt Okulu ve Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması için kurulan Gulbenkian Komisyonu Raporu esas alınarak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, doğa bilimleri kendi çalışmalarında salt niceliksel metotları kullanmak yerine, niteliksel yorumlamaları da içeren melez metotlar geliştirirken, sosyal bilimler ağırlıklı olarak niceliksel çalışmalara yönelmişlerdir. Doğa bilimlerindeki bu dönüşümün nedeni, doğa olayları karşısında doğabilimcilerin görüş değiştirmesidir. Ne var ki, doğabilimcilerin doğayı aktif ve yaratıcı olarak görmeye başladıkları bu dönemde sosyalbilimciler insanlığı mekanik temellere göre incelemeye başlamışlardır.

Bu bildiride, sosyal haklar konusunda yapılan ampirik çalışmaların, sosyal haklarla ilgili sorunların nicelik olarak anlaşılması ve varlığının ispatlanması açısından önemini hiçbir şekilde yadsımaksızın, sosyal haklarla ilgili konuların ağırlıklı olarak ampirik çalışmalarla yürütülmesinin "kendini gerçekleştiren kehanet", "öğrenilmiş çaresizlik" gibi bazı sorunlara yol açabileceği konusu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Haklar, Sosyal Hakların Terbiye Edilişi, Niceliksel Metotlar, Kendini Gerçekleştiren Kehanet, Öğrenilmiş Çaresizlik.

ABSTRACT

The aim of this paper is to question the possible detrimental effects of relying heavily to empirical studies on social rights issues. The subject is held by a critical view based on "Frankfurt School" and "Gulbenkian Commission Report on Reconstructing of the Social Sciences".

After the World War II, the social sciences have turned heavily into quantitative approaches while the natural sciences began to reconstruct their methodologies from entirely quantitative methods to hybrid ones including qualitative interpretations. The reason for that transation in natural sciences was simply because of a change on the view of natural scientists to natural phenomena. Nevertheless, the social scientists began to view the humanity on a mechanical basis while the natural scientists began to view the nature as active and creative.

In this paper it is argued that, without neglecting the importance of empirical studies' neccessity on understanding the problems related with social rights in quantities as well as to prove their being in

existence, relying heavily to empirical studies may cause a number of problems such as “learned helplessness” and “self fulfilling prophecy” in social rights related issues.

Keywords: Social Rights, Taming of Social Rights, Quantitative Methods, Self Fulfilling Prophecy, Learned Helplessness.

INTRODUCTION

Empirical studies have increasingly become popular in social sciences since the mid-20th century. It is true that, in a social science related survey in order to prove that there is a problem, empirical studies are very important since they are measurable or at least they are demonstrable. Thus, empirical analyses have become the leading methodology among the social sciences for the last decades.

SOCIAL RIGHTS: A BRIEF EXPLANATION

Conceptualizing social rights has been a controversial issue. There have been many explanations to define it. For instance, some authors argue that the key concept which can be used to define social is “ability” while some others prefer to explain it by “poverty” or by “equal citizenship status”(Buğra, 2005: 8). According to a common idea, the first definition was first given by T.H. Marshall, who has been famous as the forerunner of the concept, had preferred to conceptualize the term on the basis of “equal citizenship status” (Omay, 2011: 6). As he argued that social rights had been the final and the compelling piece of the social transformation, related with the making of citizenship status - a social amalgamation - , depending on 3 main stages: Granting to civil rights in 18th century, political rights in 19th century and social rights in 20th century (Marshall, 1966: 106; Marshall, 2006: 6 – 9). It is obvious that the transformation emphasized by T.H. Marshall, is the result of industrial revolution and also capitalism. Hence, the existence of social rights, can be simply explained by the existence of capitalism (Omay, 2011). As a result of the social and economic transformation, the greatest portion of the population has become the wage earners, namely the labour (or working) class.

By the post World War II period, the issues taken into social rights have become widespread in order to cover the other disadvantaged groups in any given society. Thus, the social rights should have been accepted as a compelling part of “human rights” (Gülmez, 2010: 27).

The concept of social rights was first defined in a commonsense in the the secondary phase of human rights which were issued in the “Universal Decleration of Human Rights” (UDHR) of the United Nations (UN) in 1948, whilst the universal definition was made in “The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights” (ICESCR) of UN in 1966 (Bulut, 2007: 77).

As indicated above, the concept of social rights has been ambigious. Therefore, looking into the articles of ICESCR may help us to clarify the context more explicit. According to ICESCR the social rights are ,

1. The Right to Work (Article 6),
2. The Right of Everyone to the Enjoyment of Just and Favourable Conditions of Work (Article 7),
3. The Right of Unionization (Article 8),
4. The Right of Everyone to Social Security (Article 9),
5. The Right to Protect Family, Maternity, Children and Youth (Article 10),
6. The Right of Everyone to an Adequate Standard of Living (Article 11),
7. The Right of Everyone to the Enjoyment of the Highest Attainable Standard of Physical and Mental Health (Article 12),
8. The Right of Everyone to Education (Article 13),
9. Compulsory Primary Education (Article 14),
10. The Right to Take Part in Cultural Life (Article 15).

It is clear that the rights indicated in ICESRC are about economic, social and cultural rights and it is impossible to seperate them uniquely. Hence, there is an ambigouity on which of the rights stands for economic rights or social rights or cultural rights. Yet, the committee itself, prefers mostly to interprate the articles as a whole. Therefore, those given above may be assumed as the core elements of social rights.

STATISTICS: A MAGICAL APPROACH IN SOCIAL SCIENCES OR SWEET DESPOTISM OF REASON

There is a common belief that statistics as a discipline has a great possitive effect on gaining legitimacy of the social sciences as the natural sciences did long ago. It is true that, social sciences have lack of ability on making experiments comparing to natural sciences. At that point, statistics promises a great opportunity to overcome it as there has been a common belief since 19th century that if you want to prove something, you should state it in numbers.

The great interest of social sciences on quantitative research has started in the first decades of 19th century (Hacking, 1990: 167). At that time, social scientists were busy on the subject of determinism and also, as a result of it, on the definition of normal. As Stivers noted, “the coming together of statistics and mathematical probability created an entirely different conception of human society and the individual” (Stivers, 2004: 101). During the 19th century, social scientists sought to find an explanation for normal and pathological in order to make their sociological definitions more clear and even legitimated: Thus, the concepts would have become into measurable realities rather than ambigious abstractions (Stivers, 2004: 101). As a result of that transformation, the concept of normal gained at least three different meanings which were ironically also ambiguous (Stivers, 2004: 101; Hacking, 1990: 160 – 169): a) Typical, b) Norm or an ideal state or what is right, c) Average.

Unfortunately, all of those meanings are inevitably resulted in reification: Average man is the man “who, for example, has been divorced 0.17 times and who has 2.2 children” (Stivers, 2004: 101). Yet, Hacking argues that, using statistical data, has resulted as to empose what is normal or not. And this is a very important point which should be highlighted because “few of us fancy being pathological, so ‘most of us’ try to make ourselves normal, which in

turn affects what is normal" (Hacking, 2004: 2). This is because modernism had been too lenient to seek for the unique and absolute universal theories in order to explain the world as a whole. Hence, modernism was in a need of an ideal social order depended on absolute realities, standardized information (Yıldırım, 2008: 48 – 49). Here, as indicated in the next part, the effort of the "average man" who tries to be normal calls two recent theories in the sociological psyhology named "self fulfilling prophecy" and "learned helplessness" which might be claimed among the negative effets of the heavy reliance on empirical (quantitave) studies on social rights issues.

As noted by the Gulbenkian Commision, the transformation into the quantitative methods among the social sciences was inevitable since depending only on theoretical explanations assumed to be less credible comparing to the those of natural sciences as they were assumed to be more credible because of being measurable (Gulbenkian, 1996: 6 -12) : For instance, Comte, mostly known as the founder of sociology as a discipline, stated that: "Our researches, then, in every branch of knowledge, if they are to be positive, must be confined to the study of real facts without seeking to know their first causes or final purpose" (Gulbenkian, 1996: 12). Comte explained the new methodology as "positivism" which is, in turn, a close kin of measurement. Nevertheless, "positive science meant numerical science. Nothing better typified a positive science than a statistical one - an irony, for Comte himself despised merely statistical inquiries" (Hacking, 1990: 5; see also Strieves, 2004: 102). Indeed, Comte rejected both probability theory and statistical average "for he understood that statistics introduced an element of indeterminism into the social universe (Stivers, 2004: 102). If so, could Comte have meant something different?

Comte rejected a statistical view in social sciences, but the positivist science, which he meant, was about "the functionalist view that, just as disease is not always fatal but may, in fact, strengten the organism that has to overcome it, so too deviancy many reinforce the social order" (Stivers, 2004: 102). He was only interested on the collaboration of "industrial administrators and sociologists as "engineers of the soul" would set the technological norms for the perfect society of the future" (Stivers, 2004: 102).

But, the main point which should be emphasized is that, social sciences have been such addicted to empirical studies that for the last fifty years there have been some serious problems. After the World War II, the social sciences have turned heavily into quantitative approaches while the natural sciences began to reconstruct their methodologies from entirely quantitative methods to hybrid ones including qualitative interpretations. The reason for that transation in natural sciences was simply because of a change on the view of natural scientists to natural phenomena. Nevertheless, the social scientists began to view the humanity on a mechanical basis while the natural scientists began to view the nature as active and creative (Gulbenkian Commission, 1996: 61).

The first problem is about the definition of the concept "empirical". Empirical as a term has various meanings: 1) "originating in or based on observation or experience"; 2) "relying on experience or observation alone often without due regard for system and theory"; 3) "capable of being verified or disproved by observation" (www.merriam-webster.com). The root of the term Empirical is Empiric which means: 1) "charlatan" ; 2) "one who relies on practical experience" (www.merriam-webster.com). It should be noted that, empirical studies in

social sciences are not inherently appropriate to experimental research. Thus, social sciences have adopted the quantitative research (and even mathematical modelling) as the empirical methods. Some may argue that empirical research method is not composed only of quantitative method, nevertheless quantitative method has contemporarly become almost the unique method of Empirical Research. For instance, in the course description of empirical research methodology course of Carnegie Mellon University, learning objectives are definined such as follows:

> *"Our primary goal is to teach learners to bring empirical data to bear on interesting questions by using regression analysis in a way that is scientifically credible. We begin by considering problems in which hypotheses have been formulated, the unit of analysis defined, and data located to construct variables to test the hypotheses. The next tasks are to determine how to construct variables consistent with the hypothesized relationships and that can be implemented with the data. We provide various examples that illustrate how to do this. Next we teach learners to relate these variables with a regression model, and then interpret the results of the regression estimation in a scientifically informed manner, both with respect to the inferences that can be made and the inferences that cannot" (http://oli.web.cmu.edu/openlearning/forstudents/freecourses/erm).*

However, it should be borne in mind that, "quantitative methods can only be used for the measurable facts" but there is a danger to neglecting the social facts which are not appropriate for measurement and this may lead false results (Seyidoğlu, 1997: 9). On the other hand, the more quantitative methods are used the fewer genuine or supplementary theoretical approaches of any given social science appear (Yıldırım, 2008). But it should be noted that, neglecting complately the quantitative methods in social sciences would be a great mistake since it is true that quantitavite approaches are required to understand the problem in quantities as well as to prove their being in existence.

THE TAMING OF SOCIAL RIGHTS: A CRITICAL VIEW ON THE HEAVY RELIANCE OF EMPIRICAL STUDIES ON SOCIAL RIGHTS ISSUES

The quantitative approaches can only describe the stiuations in a mechanical way, appropriate to Newtonian physics, but not the reason of the development of the problems and also why they exist. As noted by the Gulbenkian Commission, quantitative approaches can describe "the motion of the planets but not the development of the planetary system" (Gulbenkian Commission, 1996: 62). As aformentioned above, Comte refused to research for the first causes or final results of the social facts. Nevertheless, relying too much of social facts, may be resulted as the lack of view through the greater picture. As noted by Best, "All statistics are products of social activity, the process sociologists call social construction. Although this point might seem painfully obvious, it tends to be forgotten or ignored when we think about—and particularly when we teach—statistics" (Best, 2004: XIII).

Another remarkable point is that social categories are the result of using statistics in social sciences: "Statistics creates social categories, and social categories have become statistical" (Stivers, 2004: 102); therefore, as "we also learned our culture's way of dividing the

world into categories" (Best, 2004: 148),"society has become statistical and so are the individuals who comprise it" (Stivers, 2004: 102). Thus, the social categories, such as poverty, disadvantaged people, rich, white collar worker, homeless, normal people, deviant people, etc. As Stievers noted, "the statistical social sciences have created human kinds, *statistical persons* who are either normal or deviant" (Stivers, 2004: 103).

In addition, by using quantitative methods, social scientiests have begun to survey for statistical regularities and statistical categories in order to find out the correlation among them. In turn, this process resulted with vanishing of individuals. Thus, the social problems, which people have to face, assumed as identical without any particularity. All the poor are equal in being poor, no matter the degree (Stivers, 2004: 103).

Another important issue on quantitative research in social sciences is that, those studies are carried by people. That means, on designing, applying and interpretating processes the researchs are open to any kind of implicit or explicit effects such as argued by Best:

> *"This is tricky, because we tend to assume that statistics are facts, little nuggets of truth that we uncover, much as rock collectors find stones. After all, we think, a statistic is a number, and numbers seem to be solid, factual proof that someone must have actually counted something. But that's the point: people count. For every number we encounter, some person had to do the counting. Instead of imagining that statistics are like rocks, we'd do better to think of them as jewels. Gemstones may be found in nature, but people have to create jewels. Jewels must be selected, cut, polished, and placed in settings to be viewed from particular angles. In much the same way, people create statistics: they choose what to count, how to go about counting, which of the resulting numbers they share with others, and which words they use to describe and interpret those figures. Numbers do not exist independent of people; understanding numbers requires knowing who counted what, why they bothered counting, and how they went about it" (Best, 2004: XII - XIII).*

The numbers that are shaped, applied and used by people, shape people as well.

> *"The "population" of a large area in China was 28 million. Five years later it was 105 million. Very little of that increase was real; the great difference could be explained only by taking into account the purposes of the two enumerations and the way people would be inclined to feel about being counted in each instance. The first census was for tax and military purposes, the second for famine relief. Something of the same sort has happened in the United States. The 1950 census found more people in the sixtyfive-to-seventy age group than there were in the fifty-five to-sixty group ten years before. The difference could not be accounted for by immigration. Most of it could be a product of large-scale falsifying of ages by people eager to collect social security. Also possible is that some of the earlier ages were understated out of vanity" (Huff, 1954: 120).*

Hence,

> *"The result is that statistical instruction tends to downplay consideration of how real-life statistics come into being. Yet all statistics are products of people's choices and compromises, which inevitably shape, limit, and distort the outcome. Statistics instructors often dismiss this as melodramatic irrelevance" (Best, 2004: XIII).*

In his groundbreaking book, "The Taming of Chance", Hacking argues that the statistics has transformed into "the sweet despotism of reason" (Hacking, 2004: 46). Yet, Hacking argues that, using statistical data has resulted as to empose what is normal or not. And this is a very important point which should be highlighted because "few of us fancy being pathological, so 'most of us' try to make ourselves normal, which in turn affects what is normal (Hacking, 2004: 2).

On the other hand, critical theorists, for example, tend to neglect the use of statistical data on the social sciences related issues. As noted by Horkheimer and Adorno, who are the famous founders of Frankfurt School, claimed that as a result of enlightenment, the scientific knowledge have become to the idea that "anything which does not conform to the standard of calculability and utility must be viewed with suspicion" (Horkheimer and Adorno, 2002: 3). Thus, Marcuse, who was another member of Frankfurt School, but soon had formed his own theories such as "culture industry", claimed that the definition of rational and reasonable, which is relied on calculability and utility, has turned into a domanation apparatus: "Rational behaviour becomes identical with a matter-of-factness which teaches reasonable submissiveness and thus guarantees getting along in the prevailing order" (Marcuse, 1998: 48). We can begin to assume that it is normal after encounter a surprising and interesting event for the 100th times (Planck, 2007: 31). In other words, after encountering an event for the 100th times, that event may become "normal" or as mentioned before as the "ideal state". "Because statistics can be confusing, they make most of us a little anxious. In addition, many of the numbers we encounter are intended, if not to scare us, at least to make us anxious about our world" (Best, 2004: 64).

For instance, a newspaper announces that the state schools, in Turkey, are in a miserable state because state school garduates are mostly unsucceeded in the central exams (Özay, 2006). Also, the chairman of Turkish Education Union announces that "the state schools are incompetent" as the most succesful students, in the university entrance exams, are educated at the private schools which means that those schools charge tuition fees. Furthermore the chairman gives some numbers: There are 10.274.278 students at the state schools while there are 251.967 students at the state schools and success rate of the state school graduates are considerable worse than the private school graduates (Ortadoğu Gazetesi, July, 9th, 2010). Another headline is such as follows: "Tuition Fee of Robert College is 44.000 TL per year". Indeed, a very striking headline. In the news, the author emphasizes that as the state schools are incompetent and getting much worse each year, the parents are getting worry about their children's future (Kahraman, 2008). By giving those examples, my purpose is not to make any discourse analysis but to emphasize the possible effects of those kind of news onto the parents. On the other hand, the dates in which the news are published are to merit attention: May, June and July. Those months are the hot dates in which students take the exams and then the parents make their decisions. This calls the theory of self fulfilling prophecy.

The concept of self fulfilling prophecy was first used by Merton in 1948 as he was inspired by the statement of Thomas which was "if men define situations as real, they are real

in their consequences" (Burr, 2005: 95). According to the theory of self fulfilling prophecy, people are lenient to make decisions according to the "keynoters" such as:

Before crowd action takes place there is characteristically an extended period of "milling" during which people engage with others, proffering their own accounts of reality and listening to those of others. Certain individuals are more prominent than others in this process. These so-called "keynoters" help to resolve the ambivalence of the majority by proposing definite action tersely, forcibly, and with no uncertainty. As more people resolve or suppress their ambivalence in favor of the stance of a given keynoter so that proposal is expressed more widely to the exclusion of other proposals. In this way the illusion of unanimity grows and the illusion becomes a self-fulfilling prophecy (Hogg and Tindale, 2001: 192-193).

It is obvious that, providing schools by the state is not enough to realize the right of everyone to education. Nevertheless, in the article 13 of ICESCR, the right of everyone to education is defined as a right which shall be available and accessible free to everyone. But as indicated above, state schools, at least in Turkey, are announced that they are incompetent.

Therefore, in the examples given above, the authors of the news (or the newspapers themselves) can be assumed as "keynoters". Thus, following the news and intercommunicating with each other, parents may tend to choose private schools for sake of their children's relatively good opportunities. Granted that, the authors of the news, use mostly the results of academic studies which depend on quantitative researchs. So a vicious circle has started: Private schools become to be viewed as the key of the success. Nevertheless, there is a point that is missed: Parents, who can afford the tuition fees of private schools, can also afford the fees of private teachers and preparation courses as well which in turn, affect the success.

As argued above, by using statistics, social sciences could have managed to create categories. Related to the example given above, a hypothetical table can be figured such as follows:

Table 1: School Types and Succes in the Central Exam

	Successful	**Unsuccesful**
State School Graduates	No (Normal State)	Yes (Normal State)
Private School Graduate	Yes (Normal State)	No (Normal State)

As seen in Table 1, social categories are evident: State School Graduates or Private School Graduates and Succesful or Failure. And also the correlation between them is clear. For instance, those whom graduated from Private School, tend to be succesful. In other words, the private school graduates are expected to be successful while the state school graduates are expected to be unsuccessful.

Furthermore, this case calls another theory named as "Learned Helplessness". According to this theory, people tend to give up hope after repeated failures in certain events which they can't control (Fogle, 1978: 39. Yet, students who are educated in state schools, may tend to be unsuccesful only because they are educated in state schools. There is no need to struggle and the best way is to admit defeat; they ought to be unsuccesful. As noted by Fogle, "Take,

for example, children who react to failure in an academic or achievement context by giving up further effort, thus feeding a vicious circle of underachievement if not the broader pattern of depression" (Fogle, 1978: 40).

Another striking example can be given for the right to unionization. It is a common belief that since the last decades of the 20th century, unions have constantly lost their members. This is because of the changing structure of the workforce. Since, "Trade unions historically evolved as organizations of blue-collar workers, whose relatively homogenous preferences accommodate unionization efforts" and the white-collar workers are not prone to unionization (Fitzenberger et al., 2006: 8). Can this also be a result of either "self fulfilling prophecy" or "learned helplessness"?

In their quantitative survey, Fitzenberger et al. conclude that, their "findings quantify the influence of socio-demographic personal characteristics, such as age or marital status; the influence of workplace characteristics, i. e., match, firm, or industry specific effects; and the influence of attitudinal factors for the individual choice to be or not to be a union member" (Fitzenberger et al. 2006: 18 – 19). As seen, there are either categories or correlations. Related to the example given above, a hypothetical table can be figured such as follows:

Table 2: Workers' Collar Types and Being Prone to Unionism

	Being Prone to Unionism
Blue Collar Woker	Yes (Normal State)
White Collar Worker	No (Normal State)

As seen in Table 2, social categories are evident: Blue Collar Worker or White Collar worker. And also the correlation between them is clear. For instance, those whom are Blue Collar Workers, prone to be Union Members or those whom are White Collar Workers, do not prone to be Union Members. In other words, the normal state is that the unionism is for Blue Collar workers.

CONCLUSION

The great interest of social sciences on quantitative research has started in the first decades of 19th century. During the 19th century, social scientists sought to find an explanation for normal and pathological in order to make their sociological definitions more clear and even legitimated: Thus, the concepts would have become into measurable realities rather than ambigious abstractions. Empirical studies have increasingly become popular in social sciences since the mid-20th century. It is true that, in a social science related survey in order to prove that there is a problem, empirical studies are very important since they are measurable or at least they are demonstrable. But the main problem is that, the issues that social sciences related with are not appropriate to make experiments, so the empirical methods transformed mostly into quantitative (statistical) methods.

On the other hand, quantitative methods required some methodological changes in social sciences: For instance, the concept of social categories was created in order to survey with quantitative methods. But such new concepts have caused some problems such as labelling persons or groups as normal or deviant, defining an act as ideal, vanishing of particu-

larity, etc. As a result of this transformation, there might be some negative effects of heavily reliance on empirical studies on the social social right issues. For instance, as the focus have turned into social facts rather than the first causes or the final purpose of the social issues, some problems might have begun to accept what is normal or what is ought to be.

As indicated in the example which is about the right to education, even though the states are responsible to provide education opportunities, incompetentcy of the state schools has become the normal state without interrogating the first causes or the final purpose. In other words, as the studies on the social rights issues have begun to rely heavily on empirical (mostly quantitative methods), the social rights issues have begun to be social facts and the normal (or ideal state) without questioning the first causes (or real reasons) or the final purpose.

REFERENCES

Books

Best, Joel (2004), **More Damned Lies and Statistics: How Numbers Confuse Public Issues**, University of California Press.

Bulut, Nihat (2009), **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Burr, Vivien (2005), **The Person in the Social Psychology**, Taylor & Francis e-Library.

Gulbenkian Commission (1996), **Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences**, Stanford University Press, Stanford California.

Hacking, Ian (2002), **The Taming of Chance**, Cambridge University Press.

Horkheimer, Max; Adorno, Theodor W. (2002), **Dialectic of Enlightenment**, Stanford University Press.

Huff, Darrell (1954), **How to Lie with Statistics**, WW Norton & Company Inc. New York.

Marcuse, Herbert (1998), **Technology, War and Fascisim: Collected Papers of Herbert Marcuse**, Ed. Douglas Kellner, Vol. One, Routledge.

Marshall, Thomas Humprey (1966), **Class, Citizenship, and Social Development: Essays by T. H. Marshall**, Anchor Books, New York.

Omay, Umut (2011), **Sosyal Haklar: Kısa ve Eleştirel Bir Bakış**, Beta Yayınları, İstanbul.

Planck, Max (2007), **Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş**, (Çev.: Yılmaz Öner), 2. B., Belge Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, Halil (1997), **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, 7. B., Güzem Yayınları, İstanbul.

Articles

Fitzenberger, Berg; Kohn, Karsten; Wang, Qingwei (2006), "The Erosion of Union Membership in Germany: Determinants, Densities, Decompositions", **IZA Discussion Paper**, No. 2193.

Fogle, Dale O. (1978), "Learned Helplessness and Learned Restlessness", **Psychotherapy: Theory, Research and Practice**, Vol. 15, No: 1. Spring.

Gülmez, Mesut (2010), "Açılış Konuşması", **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler Kitabı**, Petrol-İş Yayını No: 113.

Marshall, Thomas Humphrey (2006), "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar", **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, (Çev: Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Stivers, Richard (2004), "The Role of Statistics in Management Magic", **Bulletin of Science, Technology & Society**, Vol. 24, No. 2, April.

Yıldırım, Engin (2008), "Bizim Alanın Serencamı", **Çalışma İlişkileri Kongres**i, Türk-İş Yayınları, Ankara.

Web Pages

Carnegie Mellon University, "Empirical Research Methods", Open Learning Initiative, (http://oli.web.cmu.edu/openlearning/forstudents/freecourses/erm), June 15th, 2011.

Kahraman, Sibel (2008), "Robert Kolej 44 bin YTL", **Milliyet Gazetesi**, May 30th, (http://www.milliyet.com.tr/robert-kolej--font-color-darkblue----bin-ytl--font-/guncel/haberdetay/30.05.2008/760833/default.htm), June 15th, 2011.

Merriam Webster, (http://www.merriam-webster.com/), June 15th, 2011.

Ortadoğu Gazetesi (2010), "SBS'de Devlet Okullarının Başarısızlığı", **Ortadoğu Gazetesi**, July 9th, (http://www.ortadogugazetesi.net/haber.php?id=16886&haber=sbs-39de-devlet-okullarinin-basarisizligi), June 15th, 2011.

Özay, Yaşar (2006), "320 Gündür Gizlenen Liste", **Sabah Gazetesi**, June 7th, (http://arsiv.sabah.com.tr/2006/06/07/gun107.html), June 15th, 2011.

United Nations, "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", (http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm), June 15th, 2011.

SOSYAL HAKLARIN KORUNMASINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN ROLÜ

Ülkü Halatçı Ulusoy
Ankara Üniversitesi

ÖZET

Günümüzün sihirli sözcüğü haline gelen küreselleşme sonucu, korumacı devlet anlayışının yerini liberal devlet anlayışı almış; bu yeni anlayış da sosyal hakları önemli ölçüde zayıflatmıştır. Öte yandan uluslararası sosyal düzen arayışı da devam etmekte, bu konuda Birleşmiş Milletler'e (BM) önemli görevler düşmektedir. BM kapsamında sosyal hakların korunması için çeşitli mekanizmalar geliştirilmiş olmakla birlikte, ihtiyaçları tam olarak karşıladığını söylemek zordur. Bunun en önemli nedeni BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin sosyal hakları yeterince açık ve net bir şekilde düzenlememiş olmasıdır. İlgili durum, sosyal hakların doğrudan ileri sürülebilirliğini ve dava edilebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Sözleşme kapsamında yer alan koruma mekanizmalarından sorumlu olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi yaptığı genel yorumlar aracılığı ile sosyal hakların ne şekilde yorumlanacağı ve korunacağı hususuna açıklık getirmeye çalışmaktadır. Rapor verme sisteminin iyi işlemesi için de çeşitli yöntemler geliştirerek sivil toplum örgütlerinden destek almaktadır. Öte yandan sosyal haklar açısından henüz bireysel başvuru yolu işlerlik kazanmış değildir. Buna olanak veren İhtiyari Protokol, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmişse de henüz sadece 3 devlet tarafından onaylanmıştır. Devletler, bu konuya ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Oysa uygulamada, BM İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından verilen kararlarda "bütüncül yaklaşım" bağlamında sosyal hakların da bireysel başvuruya konu olabildiği görülmektedir. Türkiye de Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin bir tarafı olarak çeşitli yükümlülükler üstlenmiş olup gereklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Son olarak sosyal hakların gelişimi ile ilgili hazırlamış olduğu raporunu Komite'ye sunmuştur. Öte yandan bireysel başvuru yolunu kabul eden Protokol'ü henüz imzalamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, sosyal devlet, sosyal haklar, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, İnsan Hakları Komitesi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, periyodik rapor, genel yorumlar, bireysel başvuru, bütüncül yaklaşım, dava edilebilirlik.

ABSTRACT

As a result of globalization, which is the magic word of today, a more liberal philosopy of the state has replaced the protective attitude which used to prevail. This new attitude has had a negative effect on social rights. However, states need an international social order and the United Nations (UN) has important roles to play on this issue. Even though the UN has various mechanisms to protect social rights, they are insufficient. The most important reason for this situation is that the UN Economic, Social and Cultural Rights Convention does not regulate social rights adequtely. For this reason, the justici-

ability of social rights is affected negatively. The Committee on Economic, Social and Cultural Rights, which is responsible for the protection of social rights, has made important comments on provisions of the Convention. The Committee, supported generally by NGOs, has suggested improving the reporting sytem. Neverthless, the individual complaint mechanism has not been implemented yet. An Optional Protocol was adopted by the UN General Assembly on 10 December 2008. However, states are to abstain from application of this Protocol. In addition, the UN Human Rights Committee and the Court of European Human Rights have published a variety of resolutions relating to social rights which could be vehicles for complaints by individuals. Turkey is also a party to the Economic, Social and Cultural Rights Convention and she has been working on new legal instruments to fulfill her responsibilities. Lastly, Turkey has submitted a detailed report to the Committee and the Committee has considered this report. However, Turkey has not signed the Optional Protocol yet.

Key Words: Globalization, social state, social rights, Economic, Social and Cultural Rights Convention, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Economic and Social Council, periodic report, general comments, individual complaint, integrated approach, justiciability.

GİRİŞ

"Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletler'in Rolü" başlığını taşıyan tebliğ konusu ile amaçlanan, öncelikle sosyal hakların küreselleşmeden nasıl etkilendiğini ve uluslararası sosyal düzen arayışında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesindeki çalışmaları ortaya koymaktır. Daha sonra BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS) kapsamında yer alan sosyal hakların korunmasına yönelik mekanizmalar değerlendirilecek, ardından sosyal hakların dava edilebilir olup olmadığı konusuna bir açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Son olarak da konunun Türkiye açısından önemine ve bu konuda neler yapılması gerektiğine değinilecektir.

I. SOSYAL HAKLARIN ULUSLARARASILAŞMASI

A-Küreselleşme, Değişen Egemenlik Anlayışı ve Sosyal Haklar İlişkisi

Günümüzün küreselleşen dünyasında hiç kuşku yoktur ki sosyal devlet ilkesi önemli bir erozyona uğramaktadır. Bu süreç de kaçınılmaz olarak sosyal hakların zayıflamasına neden olmaktadır. Liberal devlet anlayışında hâkim olan *esnekleşme ilkesi* ile işgücü piyasalarındaki devlet müdahalesi giderek azalmakta ve böylece devletin rolü değişmektedir (Kara, 2009: 374; Sur, 2001:765-766). Küreselleşmeci eğilim ve rekabetin artmasına koşut olarak ortaya çıkan bu yeni liberal anlayış ile ulus devlet ve vatandaşlık kavramlarında önemli dönüşümler olmuştur[1] (Çavuşoğlu, 2002: 470). Bununla bağlantılı olarak sosyal devlet anlayışının değişimiyle birlikte, sosyal devletin temelini oluşturan sosyal, ekonomik haklar ve bu haklardan öncelikle yararlanan yoksullar ile yoksulluğun algılanışı ve yorumlanışı da değişmiş (Gül ve Sallan Gül, 2007: 2); sosyal haklar daralmıştır (Balkır, 2009: 234-244).

Sosyal devletten beklenen, bireylerin temel haklarını kullanabilmeleri için hastalık, yaşlılık, eğitimsizlik, sakatlık, yoksulluk gibi engelleyici faktörleri kaldırmasıdır. Pek çok

[1] Otuz Yıl Savaşları sonrası devletlerin egemenlik eşitliğine dayanan *Westphalia Modeli* günümüzde büyük bir değişime uğramış, ulus devletin egemenlik alanı büyük ölçüde daralmıştır (Uygun, 2010: 1-35).

devlet, çalışma hakkı, işsizlikten korunma hakkı, milli gelir hakkı, sağlık ve eğitim gibi temel sosyal hizmetlere erişim hakkını vatandaşların yararlanabileceği temel haklar olarak kabul etmiştir (Gül ve Sallan Gül, 2007: 6). BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinde "*insanlara kendileri ve aileleri için yiyecek, giyim, konut, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik hakkının olduğu*" ifade edilerek "insanların yoksulluktan kurtulma hakkı" olduğu teyit edilmiştir (Gemalmaz, 2003: 332-333). Günümüzde ise, sosyal devletin yükümlülükleri kapsamında, hak temelli sosyo-ekonomik koruma ve kolektif sosyal dayanışma ile sorumluluk anlayışından bireysel sorumluluk ve gönüllü hayırseverlik anlayışına doğru bir eğilim söz konusu olup (Gül ve Sallan Gül, 2007: 2), bu dönüşümün temelinde de kapitalizmin gelişim dinamikleri ve krizleri önemli rol oynamıştır (Berberoğlu, 2009: 87-95).

Yeni liberal bakış, oyunun kurallarını düzenleyen ve bu kurallara uyulmasını gözetleyerek ortaya çıkan sorunlara çözümler üreten minimal bir devlet öngörmektedir. Bir başka ifade ile devlet, piyasada ve toplumda çok az yer almalı, sosyal güvenliği bireylerin kendi sorumluluğuna, özel sektöre ve geleneksel kurumlara devretmelidir (Barry, 1989: 146). Bu gelişmeler uluslararası düzeni de etkilemiştir. Devlet merkezli uluslararası hukuk anlayışı köklü bir değişim sürecine girmiştir. Günümüzde devletler tamamen karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde hareket etmekte ve uluslararası antlaşmalar yaparak kendilerini pek çok konuda bağlamaktadırlar. *Acaves*'e göre, küreselleşmenin ardındaki yeni liberal ideoloji, uluslararası düzenin üç temel esas üzerine kurulmasını öngörmektedir. İlki, uluslararası siyasetin temel aktörleri artık ulus devletler yerine bireyler, şirketler ve özel kuruluşlardır. İkincisi, uluslararası düzeyde devletin temel fonksiyonu, içerdiği grupların çıkarlarını ve taleplerini dile getirmekle sınırlıdır. Son olarak devlet, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini kendi ülkesinde yerine getirme görevini üstlenmiştir (Aceves, 2000: 135-139).

Genel olarak bütün bu gelişmeler, sosyal devleti ve sosyal hakları olumsuz etkilemektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında sadece küreselleşme değil, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Berlin Duvarı'nın yıkılması, doğu/batı ayrımının yerini kuzey/güney ayrımının alması gibi jeopolitik ve tarihi gelişmeler de etkili olmuştur. Her şeye rağmen amaçlarını yerine getirebilmek için ulus devlete ihtiyaç duyulan bu süreçte, BM başta olmak üzere uluslararası örgütlere sosyal hakları koruma konusunda önemli görevler düşmektedir; çünkü devletlerin uluslararası antlaşmalar ile üstlenmiş oldukları yükümlülükler de ancak uluslararası mekanizmalar aracılığı ile denetlenebilecektir.

B-Uluslararası Sosyal Düzen Arayışı ve Birleşmiş Milletler

İnsan hakları, başka herhangi bir neden aranmaksızın insanların sadece insan oldukları için doğuştan sahip oldukları dokunulamaz, vazgeçilemez, devredilemez haklarıdır.[2] Bir başka ifade ile *Tanör'ün* de tanımladığı gibi, "*pozitif hukuk tarafından tanınmış olsun olmasın, belli bir tarihsel aşamada insanların sahip olmaları gerekli sayılan bütün hak ve özgürlükler*"i ifade eder (Tanör, 1994: 14). Tanımdan da anlaşıldığı üzere, insan haklarının var olabilmesi için mutlaka bu konuda hukuki bir düzenlemenin olması gerekmemektedir. Bu yönü ile pozitif hukuktan daha ileri bir noktada olan insan haklarının, temel haklar ve kamu hürriyetlerine göre daha kapsamlı bir yere taşındığı söylenebilir.

[2] Bu durum, ESKHS'nin başlangıç kısmında da teyit edilmiştir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar öncelikle belirli bir tarihsel süreçten geçmiş, ardından da hak talebi olarak ortaya çıkmış ve pozitif düzenlemelere konu olmuştur. Aslında, sosyal hakların uluslararası boyut kazanması klasik haklara göre daha erken dönemlere rastlamaktadır. İnsan hakları uluslararası alanda ilk defa II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde "BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" ile gündeme gelmişken; sosyal hakların korunması çabaları daha XIX. yy.da ortaya çıkmış ve ardından 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) kurulmuştur (Sur, 2008: 48). *Gülmez*'in de belirttiği gibi insan hakları, sosyal haklardan başlayarak uluslararasılaşmıştır (Gülmez, 2009: 12).

Günümüzde dünya çapında bir sosyal kamu düzeninin oluştuğu yadsınamaz bir gerçektir (Sur, 2001: 769). Sosyal hakların evrensel boyutta düzenlenmesi ve denetlenmesi görevini de üstlenen BM, uluslararası sosyal düzen arayışında önemli bir ihtiyaca cevap verebilecek en önemli uluslararası örgüttür. İnsan haklarının ulusal bir konu olmaktan çıkmasına koşut olarak bu hakların korunması için evrensel nitelikte emredici normlar oluşturulmuştur. İnsan hakları, devletler tarafından da ihlal edilebildiği için bu konuda devletleri denetim altına alacak hukuki mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kuşkusuz BM bu konuda önemli bir role sahiptir. Bu nedenle sosyal hakların korunması amacıyla oluşturulan bölgesel nitelikte faaliyet gösteren Avrupa Kıtası'nda Avrupa Konseyi Örgütü, Amerikan Kıtasında Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Kıtası'nda Afrika Birliği'nden daha farklı bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan bölgesel nitelikteki bu örgütler insan hakları konusunda BM'den daha etkili mekanizmalara sahiptirler ve bağlayıcı kararlar da alabilmektedirler. Bu nedenle BM'in sosyal hakların korunması konusunda daha güçlü mekanizmalara ihtiyaç duyduğunu söylemek yerinde olacaktır.

II- BİRLEMİŞ MİLLETLER KAPSAMINDA SOSYAL HAKLARIN KORUNMASI

A- Genel Olarak

BM kapsamında insan haklarının korunması amacıyla çeşitli mekanizmalar oluşturulmuştur (Topal, 2004: 1-11). Çalışma, ikinci kuşak haklar kapsamında değerlendirilen sosyal hakları kapsadığı için ESKHS çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır. Genellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında bir sınıflandırma yapılamadığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle sosyal haklar çoğunlukla üçünü de kapsayacak şekilde kullanılmaktadır[3] (Algan, 2007: 25). Ancak sosyal hakları diğer haklardan ayırt etmeye yarayan en önemli ölçünün, bu hakların öncelikli olarak sosyal eşitsizlikleri azaltmaya hizmet etmeleri olduğu unutulmamalıdır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 176-179).

Küreselleşmenin olumsuz sonuçları en çok sosyal hakları etkilemektedir. Küreselleşen ekonomi, ekonomik büyüme konusunda sağladığı yeni olanaklar yanında işsizliğe, yoksulluğa ve eşitsizliğe de neden olmaktadır (Economic and Social Official Records, Supplement No:2, par.440-442). Özellikle 1970'lerden sonra liberal devlet anlayışına paralel olarak devletler, sosyal haklardan kaynaklanan yükümlülüklerinden kurtulmaya çalışmaktadır. Sosyal hakların "insan hakkı" olamayacağı görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle sosyal hakların güçlendirilmesi gerekmektedir. Sayılan olumsuzlukların giderilmesi için

[3] Uygulamaya bakıldığında ekonomik, sosyal ve kültürel haklara bütüncül şekilde yaklaşıldığı ve genelde tek bir kavram ile ele alındığı görülecektir.

BM, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi örgütlere işbirliği için çağrı yapmaktadır (Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 1999: Report on the Eighteenth and Nineteenth Sessions, par.440-446). 6 Eylül 2000'de New York'ta 189 devletin katılımı ile gerçekleştirilen "Bin Yıl Zirvesi" sonuç bildirgesinde de küreselleşme sürecinin olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesinde BM'ye önemli görevler düştüğünün altı çizilmiştir (http://www.belgenet.com/arsiv/binyilzirve_02.html: 05.05.2011; Kiely, 2004: 3-20). Ancak aradan geçen on yıllık sürede bu konuda önemli adımlar atıldığını söylemek zordur.

Sosyal hakların doğrudan ileri sürülebilmesi için, bu hakların açık ve net bir şekilde düzenlenmiş olması büyük önem taşımaktadır; ancak bu hakların tanımına hiçbir yerde rastlamak mümkün değildir. Bu konuda evrensel nitelikteki en kapsamlı düzenleme olan ESKHS'de bile tanım yapmaktan kaçınılarak sadece bu hakların bir liste ile sunulması yolu tercih edilmiştir (Algan, 2007: 24). Uygulamada ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, medeni ve siyasi haklardan farklı görülmektedir.[4] Bu nedenle gerek ulusal gerek uluslararası koruma mekanizmaları açısından da farklar ortaya çıkmaktadır. İlgili durum insan haklarının bütünlüğü ve karşılıklı bağımlılığı ilkeleri ile bağdaşmamaktadır; çünkü medeni ve siyasi hakların tam olarak gerçekleşebilmeleri sosyal hakların varlığına bağlıdır. Örneğin ifade özgürlüğünün varlığı aç ve susuz olmamaya, sağlıklı olmaya ve barınma ihtiyacının giderilmiş olmasına bağlıdır. (Şahin, 2010: s.724) Söz konusu ayrım, özellikle sosyal hakların dava edilebilir nitelikte kabul edilmemesi noktasında belirginlik kazanmaktadır. "Justiciability" olarak nitelendirilen bu durum, bir hakkın yargı organlarının incelemesine konu olup olamayacağı ile ilgilidir (Jacobs, 1978: 166). Oysa medeni ve siyasi haklar dava edilebilir nitelikte haklar olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıkan bu farkın en önemli nedeni, sosyal hakların düzenleniş biçimi ile ilgilidir. Medeni ve siyasi haklar kadar açık ve net bir şekilde düzenlenmemiş olması sosyal hakların dava edilebilir nitelik kazanmasını engellemektedir (Algan, 2007: 153). Bu nedenle BM kapsamında yer alan sosyal hakların muğlâklığa yol açmayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu konuya daha sonra ayrıntılı olarak tekrar değinilecektir.

B-Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

a-Genel Olarak

ESKHS, BM Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde bir alınan kararla kabul edilmiş, 3 Ocak 1976'da 35 üye devletin onay şartı sağlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir (http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm: 04.05.2011; Gülmez, 2004: 227). Sözleşme, kategorik bir ayrım yapmaksızın 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde altı maddede yer alan (22-28. maddeler arası) ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenleyen bir belgedir. ESKHS, bir başlangıç ve 31 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme'de self determinasyon hakkının yanı sıra düzenlenen haklar, çalışma hakkı (m.6); adil ve uygun işte çalışma ile ilgili şartlar (m.7); sendikal haklar (m.8); sosyal sigorta ve güvenlik hakkı (m.9); ailenin, anneliğin, çocukluğun ve gençliğin korunması (m.10); yaşama standardı hakkı (m.11); açlıktan korunma hakkı (m.11); sağlık hakkı (m.12); eğitim hakkı (m.13); ücretsiz ilköğretim hakkı (m.14); kültürel yaşama katılma hakkı (m.15) olarak sayılabilir. Aynı zamanda UÇÖ Sözleşmeleri'nde olduğu gibi belirli bir sosyal sınıfı gözetme amacı gütmeden herkes için

[4] Sosyal hakların diğer haklardan farkları ile ilgili olarak bkz.(Sur, 1998: 71 vd.).

ve sadece bu hakları koruma amacı güden evrensel düzeydeki tek sözleşme olma özelliğine sahiptir (Algan, 2007: 176).[5]

İnsan haklarının korunmasında esas olan ulusal düzeyde korumadır. Bir başka ifade ile korumanın niteliğinin yatay (horizontal) olduğunu söylemek mümkündür (Algan, 2007: 86-87)[6]. ESKHS ile sağlanan koruma ise, ulusal koruma mekanizmalarını *tamamlayıcı* niteliktedir. Bu da uluslararası koruma mekanizmalarına başvurmadan önce iç hukukta tanınan koruma yollarının tüketilmesi gerektiği anlamına gelir. Soruna iç hukukta bir çözüm bulunamaması halinde uluslararası koruma mekanizmaları devreye girmektedir. ESKHS'nin 2. maddesinde yer alan düzenlemeye bakıldığında, ilgili sözleşmenin devletlere geniş bir takdir yetkisi bıraktığı göze çarpmaktadır. Devletlerin üstlenmesi gereken yükümlülük muğlâk ifadeler ile belirlenmiştir. Söz konusu maddeye göre,

> *"Bu Sözleşme'ye taraf her devlet, kaynaklarının vargücüyle tek tek ve özellikle ekonomik ve teknik uluslararası yardım ve işbirliğiyle bu Sözleşme'de tanınan hakların giderek tam anlamıyla ve özellikle yasal önlemlerin de benimsenmesi dâhil tüm uygun yollarla gerçekleşmesini sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmayı üstlenir." (Sencer, 1988, s.122)*

Düzenlemeden de anlaşılacağı üzere taraf devletler Sözleşme'de yer alan hakları sağlamak yerine, "*sağlamak amacıyla girişimlerde bulunma*"yı taahhüt etmektedirler. Oysa bu Sözleşme'nin ikizi olan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 2. maddesinde taraf devletlerin bu sözleşmede yer alan hakları *sağlamakla yükümlü* olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu nedenle sosyal haklara ilişkin iç hukuk düzenlemeleri de ne yazık ki zayıf kalmaktadır. Ayrıca söz konusu düzenlemedeki ifadeden, bu hakların aşamalı olarak ileri sürülebilecek haklar olduğu sonucu çıktığı ileri sürülmektedir.[7] Bunun bir yansımasını 1982 Anayasası'nın 65. maddesinde görmek mümkündür. İlgili madde ile "mali gücün yeterliliği" ölçütü getirilerek bu hakların korunması bakımından devlete bir esneklik sağlanmıştır. Netice itibariyle bu hakların korunmasıyla ilgili düzenlemeler yetersizdir.[8] Buna bir de

[5] Bunların yanı sıra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi (AmİHM) de bu konuda oluşturulan koruma mekanizmalarına örnektir. AİHS, her ne kadar ilk kuşak hakları düzenliyor olsa da bazı kararlarında sosyal haklara atıf yaptığı görülmektedir. AmİHS ise, farklı olarak bir ek protokol (San Salvador Protokolü) ile bazı sosyal haklara da yer vermiştir. (İlgili Protokol'e göre, sendikalara üye olma ve eğitim hakkı ile ilgili olarak AmİHM'e başvuru imkânı bulunmaktadır.) Konu ile ilgili diğer önemli düzenlemeler ise, Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'dır.

[6] BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 8. maddesinde de "*herkesin anayasa ya da yasayla tanınmış temel haklarını çiğneyen eylemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler eliyle etkin bir yargı yoluna başvurma hakkı*" olduğu belirtilmiştir.

[7] Medeni ve siyasi hakların kesin ve derhal ileri sürülebilecek haklar olmasına karşın sosyal hakların ancak aşamalı olarak gerçekleştirilebilecek haklar olduğu, bu nedenle derhal ileri sürülebilir olmadığı görüşü hâkimdir (Eide, 2001: 9).

[8] 1982 Anayasası'nın 65. maddesi, sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusunda devletin üzerine düşen yükümlülüklerin sınırını belirler. 2001 yılında değişiklik yapılan ilgili maddeye göre; *"Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına yönelik öncelikleri gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."* Değişiklikten önce "*bu görevin amaçlarına yönelik öncelikleri gözeterek*" ifadesinin yerine, "*ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek*" ifadesi yer almaktaydı. Söz konusu değişikliğin olumlu olduğunu söylemek mümkün olsa da ESKHS ile karşılaştırıldığında pek yeterli bir düzenleme olduğunu söylemek zordur. Sözleşme'nin 2. maddesinde hatırlanacağı üzere devletlerin sosyal hakları "kaynaklarının vargücüyle" yerine getireceği düzenlenmiştir. Buradaki düzenleme, her ne kadar eleştirilse de Anayasa'nın 65. maddesi ile karşılaştırıldığında daha kuvvetli olduğu dikkat çekmektedir.

bu hakların korunması konusundaki mekanizmaların zayıflığı eklendiğinde önemli sorunlar doğmaktadır. Devletlerin bu hakları koruma konusundaki isteksizlikleri göz önünde bulundurulduğunda uluslararası mekanizmalara daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği açıktır.

b- Sözleşme'nin Denetim Organı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Görevleri

I- Genel Olarak

BM Antlaşması uyarınca Genel Kurul'a bağlı olarak Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmuştur. 54 üyeden oluşan Konsey, BM Antlaşması uyarınca insan haklarına saygı amacıyla tavsiye kararları alabilir ve ekonomik, sosyal konuların yanı sıra insan haklarının geliştirilmesi amacıyla komiteler kurabilir (BM Antlaşması m. 62/2; Akıllıoğlu, 1995: 374-375). ESKHS'de yer alan sosyal hakların yerine getirilmesinin gözetimi amacıyla da 28 Mayıs 1985 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından bir komite oluşturulmuştur (ECOSOC Resolution 1985/17, 28.05.1985, 1985 UN E.S.C.O.R Supp. (No.1), s.15, UN. Doc. E/1985/85). Bağımsız bir organ olan Komite (ESKHK), yardımcı nitelikte olup, asıl yetkili organ Ekonomik ve Sosyal Konsey'dir. ESKHK, coğrafi dağılım esasına göre seçilen 18 bağımsız üyeden oluşmaktadır[9] (ECOSOC Resolution 1985/17, 28 May 1985, para.b).

ESKHK, diğer insan hakları komitelerinden farklı olarak bağımsız bir BM organı tarafından kurulmuş olması bakımından değişiklik gösterir; çünkü Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından sadece kendisine devletlerin göndermiş olduğu raporları incelemede yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur (Craven, 2001: 461). Bir başka ifade ile Komite'nin görevi taraf devletlerin ESKHS'nin gereklerini yerine getirip getirmediğini denetlemektir. Her ne kadar ESKHK, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin denetiminden sorumlu olan İnsan Hakları Komitesi'nin gölgesinde görülse de ESKHS'nin yorumlanması ve gelişmesinde önemli bir role sahip olduğunu kabul etmek gerekir (Craven, 2001: 455).

II- Periyodik Raporların İncelenmesi

İnsan haklarına ilişkin uluslararası denetim yolları "*periyodik rapor verme*", "*devletlerarası şikâyet sistemi*"[10] ve "*bireysel başvuru sistemi*" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca UÇÖ, Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı sistemleri içinde yer alan "*kolektif şikâyet*" de önemli bir denetim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.[11]

Periyodik rapor verme sistemi, BM Sözleşmeleri'nin insan haklarını koruma mekanizmaları içinde en sık başvurulanıdır. BM kapsamında yer alan tüm sözleşmelerde yer verilen bu mekanizma, sosyal haklar için de kabul edilmiştir. BM kapsamında yer alan altı insan hakları sözleşmesi ile UÇÖ denetim mekanizmasına dâhil sözleşmeler, taraf devletleri, belli aralıklarla hazırlayacakları raporları BM Genel Sekreterliği'ne sunmakla yükümlü tutmuş-

[9] Üyeler dört yıllığına seçilir ve Komite yılda 1 defa Cenevre'de üç haftalık bir süre ile toplanır. Ancak 1995 yılında iş yükünün fazla olması nedeniyle ek bir toplantı daha yapılmıştır. (ECOSOC Resolution 1995/39, 25 July 1995).

[10] ESKHS'de bu denetim mekanizmasına yer verilmemiştir. Bu mekanizmaya BM kapsamında sadece "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi" ile "Her Türlü Irk Ayrımcılığı'nın Önlenmesi Sözleşmesi"nde yer verilmiştir. Siyasi nedenlerle uygulamada işleyen bir mekanizma değildir ve konumuz dışında olduğu için çalışmada yer verilmemiştir.

[11] Ancak çalışma, BM içinde yer alan sistemleri esas aldığından bu çalışmada incelenmeyecektir.

lardır[12] (Algan, 2007: 164). ESKHS'nin 16. ve 17. maddelerinde düzenlenen bu mekanizma uyarınca Sözleşme'ye taraf devletler, Sözleşme'de tanınan hakların yerine getirilmesi için kabul ettikleri ve geliştirdikleri tedbirler hakkında beş yılda bir rapor sunmakla yükümlüdür (ECOSOC Resolution 1988/4, 24 Mayıs 1988; Roses ve Scheinin, 2001: 426-427). İlgili rapordan önce devletlerin, Sözleşme iç hukuklarında yürürlüğe girdikten sonra 2 yıl içinde bir rapor sunmaları gerekir. Raporlar öncelikle BM Genel Sekreterliği'ne sunulur. Genel Sekreterlik de raporların birer örneğini inceleme yapmak üzere Ekonomik ve Sosyal Konsey'e gönderir (ESKHS m.16/2-a).

Raporlarda öncelikle üzerinde durulması gereken husus, raporların içeriğidir. Raporların ülke içinde sosyal haklar ile ilgili karşılaşılan sorunları ve bunlara ilişkin gelişmeleri içermesi gerekmektedir. Raporlar ilk önce bir ön çalışma grubu tarafından değerlendirilir. Böylece ilgili devlet ile bir diyalog kurulur ve önemli meseleler açıklığa kavuşturulmuş olur (Craven, 2001: 463). Devletlerin raporları hazırlarken son derece titiz davranmaları büyük önem taşımaktadır. Raporların tüm sorunları ortaya koyacak şekilde, iyi niyetle ve kapsamlı olarak hazırlanması gerekmektedir. ESKHK, ilk genel yorumunda devletlerin hazırlayacakları raporların neler içermesi gerektiğini belirtmiştir. Öncelikle ulusal mevzuat hakkında ayrıntılı bir açıklama olmalıdır. Bunun yanı sıra idari kurallar, usuller ve uygulamalar hakkında raporda bilgi verilmesi gerekir. Yine Sözleşme'de yer alan hakların yerine getirilmesini gözetleyen bir organ olup olmadığı, bu hakların uygulanması sırasında ne tür sorunlar ile karşılaşıldığı ve ne gibi çözümler getirildiği de raporda yer alması gereken hususlardır (http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm: 26.05.2011). Komite de analizini verilen bilgiler doğrultusunda yapar. Yaptığı analizde görüşlerini, öncelikle bir giriş bölümü olmak üzere rapora ilişkin olumlu yönleri, Sözleşme'nin uygulanmasında karşılaşılan zorlukları, esaslı konuları ve son olarak öneri ve tavsiyelerini kapsayacak şekilde açıklar (Choukroune, 2005: 37).

Rapor verme sisteminin iyi işleyebilmesi için uygulamada ortaya çıkan usule göre, raporu sunan devletin temsilcilerine sorular yöneltilebilmektedir. ESKHK'nin bir raporunda belirttiği gibi devlet temsilcilerine soru yöneltilmesinin nedeni "*yapıcı ve karşılıklı menfaat sağlayan bir diyalog*" geliştirmek olarak açıklanabilir[13] (Report of the Committee's Seventh Session, UN Doc. E/1993/22: para.32).

Rapor verme sistemi ile ilgili ortaya çıkan önemli sorunlardan biri, devletlerin aynı anda çok sayıda sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerinin çakışması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı anda pek çok rapor hazırlanması gerekmekte, bu da raporların yetersiz olmasına yol açmaktadır (Algan, 2007: 167-168). Günümüzde uluslararası hukukta bu tür parçalanmalar (fragmentation) çok sık olmakta, devletlerin farklı sözleşmelerden aynı anda yükümlülükleri doğabilmektedir. Bunu önlemek için kapsamlı bir kodifikasyon çalışması

[12] AmİHS ile AİHS'de bu denetim yoluna yer verilmediğini belirtmek gerekir.

[13] Komite, *barınma hakkı* ihlalleri ile ilgili şikayetler konusunda daha fazla bilgi toplamak amacıyla Panama ve Dominik Cumhuriyeti'ne iki kişiden oluşan bir misyon gönderme kararı almıştır. Bu devletler ilk başta bu talebi kabul etme konusunda çekimser davranmış olsalar da daha sonra gizlilik ilkesi çerçevesinde kabul etmişlerdir. Şüphesiz, Komite'nin böyle bir yetkisi yoktur ve bu durum uygulama ile ortaya çıkmıştır. ("*Report on the Technical Assistance Mission to Panama*" in Report of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/1996/22; "*Report on the Technical Assistance Mission to Dominician Republic*" in Report of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/1998/22).

yapılması yerinde olacaktır. Aksi halde ilgili raporların hazırlanması bir formaliteden ileri gidemeyecektir.

Rapor verme ediminin yerine getirilmesi konusunda herhangi bir yaptırımın bulunmaması ve devletlerin bu yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınması[14] nedeniyle ne yazık ki rapor verme sisteminin uygulamada çok etkili olduğunu söylemek zordur (Crave, 1995: 64). Ayrıca bu sistem, zaman kaybına yol açması ve pahalı olması nedeniyle eleştirilmektedir (Alston, 1987: 332-333). Dahası ESKHK, İnsan Hakları Komitesi gibi rapor verme sisteminin işleyişi ile ilgili diğer organların uygulamalarını taklit etmekle yetinmektedir (Alston, 1987: 333). Oysa sosyal hakların farklı niteliklerinin gözönünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır. Bunun için de UÇÖ ve Dünya Sağlık Örgütü gibi BM'in ilgili uzmanlık kuruluşlarından yardım alınmalıdır. Son dönemlerde bu husus dikkate alınarak özellikle sivil toplum örgütlerinin katkısından yararlanıldığı dikkat çekmektedir (Algan, 2007: 185; Craven, 2001: 467). Böylece bu örgütler ile sağlanan bilgi akışı sayesinde ESKHK, diğer BM komiteleri ile karşılaştırıldığında rapor verme sistemini daha etkili bir yola çevirmeyi başarmıştır (Simma, 1995: 279).

Rapor verme sisteminin işlerliğinin sosyal haklar bakımından medeni ve siyasi haklara göre daha önemli olduğu açıktır. Çünkü, sosyal haklara ilişkin BM sistemi içinde etkili olan denetim mekanizması rapor verme sistemidir. Bu haklar için henüz bireysel başvuru yolu işlerlik kazanmış değildir. Ayrıca bu hakların dava edilebilir nitelikleri kabul görmediğinden rapor verme sistemine önem verilmesi gerektiği açıktır. Bu nedenle ilgili mekanizmanın daha etkili yaptırımlarla desteklenmesi için çalışmalar yapılması önemli bir ihtiyaca cevap verecektir.

3. Genel Yorumlar

Genel yorumlar, ESKHK'nin, Sözleşme ile korunan hakların güvence altına alınması amacıyla herhangi bir rapora bağlı olmayan ve hukuki bağlayıcılığı da bulunmayan yorumlarıdır. Sözleşme hükümlerini açıklığa kavuşturmada ve taraf devletlerin rapor verme edimini gerekli şekilde yerine getirmelerini sağlamada önemli bir role sahiptir (Algan, 2007: 187). Böylece genel yorumlar, Komite tarafından yürütülen insan haklarının geliştirilmesi işlevinin en etkili araçları olmayı başarmıştır.

Sözgelimi ESKHK, 1 no'lu Genel Yorumu'nda taraf devletlerin rapor sunma yükümlülükleri ile ilgili önemli açıklamalar yaparak, rapor verme sisteminin önemini, amacını açıklığa kavuşturmuştur. İlgili genel yorumda, devletlerin üzerine düşen görevler ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş, Sözleşme'de yer alan hakların güvence altına alınıp alınmadığı ile ilgili geniş ve düzenli bilgi verilmesi gerektiği ve kamuoyunun bilgilendirilerek toplumun da ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile ilgili oluşacak politikalara katılmasının önemi vurgulanmıştır.[15] Ayrıca Komite, Sözleşme'ye taraf devletlerin iç hukuk sistemlerinde gerekli düzenlemeleri yapmaları konusunda da genel yorumlara başvurmaktadır. Devletler, "*iç hukuk ve antlaşmalara riayet*" başlığını taşıyan 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS)

[14] Devletlerin rapor verme ile ilgili öngörülen zaman aralıklarına uymaları gerekir. İlgili sürelerin zaten uzun olması nedeniyle devletlerin bu süreleri geçirmemeye özen göstermeleri önemlidir. Ancak bu konuda devletlerin hassasiyet gösterdiklerini söylemek zordur.

[15] Konu ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. (http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/38e23a6ddd6c0f4dc12563ed0051cde7?Opendocument:15.05.2011)

madde 27 uyarınca iç hukuklarını antlaşmanın gereklerini yerine getirmeme konusunda bahane olarak gösteremezler. Bir başka ifade ile iç hukuklarında antlaşmaların gerektirdiği düzenlemeleri yapmaları gerekmektedir. Komite, genel yorumlar aracılığı ile ESKHS'ne taraf devletlerin iç hukuk sistemlerinde ne gibi düzenlemeler yapmaları gerektiği konusunda açıklamalar yapmaktadır (Eide, 2001:546). 3 no'lu Genel Yorum'da Sözleşme'den doğan hakların doğrudan "uygulanabilir olduğu" ifade edilmiştir.[16]

Sonuç olarak Taraf devletlerin Sözleşme'yi daha iyi anlamaları ve rapor verme edimlerini daha iyi yerine getirebilmeleri için "genel yorumlar" son derece yol gösterici ve faydalıdır.[17]

4. Bireysel Başvuru Sisteminin Kabul Edilmesi

aa. Genel Olarak

Rapor verme sisteminin etkili olarak işlememesi nedeniyle taraf devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinin denetimi pek mümkün olamamıştır. Bu da farklı mekanizmaların geliştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Şüphesiz söz konusu yollardan en önemlisi bireysel başvuru yolunun kabul edilmesidir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde kabul edilen ilgili yolun, ikiz sözleşmesi olan ESKHS'ne de teşmil edilmesi büyük önem taşımaktadır. Sosyal haklar ile ilgili en önemli sorun, sosyal hakların insan haklarının bir parçası olarak kabul edilip edilmeyeceği noktasında düğümlenmektedir. Bu yöndeki tartışmalar günümüzde halen devam etmektedir. Öte yandan uluslararası düzenlemelere göre devletlerin sosyal hakların gerçekleştirilmesinden sorumlu olduğu da unutulmamalıdır (Karan, 2007: 31).

Bireysel başvuru, diğer iki mekanizma ile karşılaştırıldığında somut ihlallerin tespiti ve giderilmesinde en iyi yol olarak karşımıza çıkmaktadır; çünkü verilen bilgiler doğrultusunda başvuruyu değerlendirecek olan organ konuyu derinlemesine değerlendirme olanağı bulacaktır (Algan, 2007: 169). Rapor verme sistemine göre daha dar kapsamlı bir değerlendirmeye olanak verse de uluslararası denetim açısından bireysel başvurunun kabul edilmesi çok önemli bir aşamadır.[18] *Sosyal Hakların Dava Edilebilir Olup Olmadığı Sorunu*

Önce de ifade edildiği gibi, sosyal hakları farklı bir kategoride değerlendiren genel bir yaklaşım, bu hakların medeni ve siyasi haklardan farklı olduğunu ve dava edilebilir nitelikte olmadığını ileri sürmektedir (Choukroune, 2005: 44). İnsan haklarının hak niteliği kazanabilmesinin önkoşulu, hukukta yer alan diğer haklar gibi hukuken öne sürülebilir ve korunabilir olmasıdır. Medeni ve siyasi haklar açısından temin edilen koruma mekanizmaları ile (AİHM ve BM İnsan Hakları Komitesi gibi) bu koşul sağlanmıştır. Ne yazık ki sosyal haklar

[16] Örneğin 4 no'lu yorumunda *barınma hakkı*, 12 no'lu yorumunda *gıda hakkı*, 13 no'lu yorumunda *eğitim hakkı* ile ilgili taraf devletlerin neler yapması gerektiğini belirtmiştir. (http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm: 25.05.2011).

[17] Komite'nin günümüze kadar yapmış olduğu genel yorumlar için bkz. (http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm: 25.05.2011).

[18] Konu ile ilgili olarak AİHS'nin ikizi sayılabilecek olan Avrupa Sosyal Şartı'nda bireysel başvuruya yer verilmeyip, kolektif şikâyet yoluna yer verilmesi eleştirilmektedir. Esas olarak çalışma yaşamına ve çalışan kesimlere ilişkin bir alanda haklar ve güvenceler içeren UÇÖ Sözleşmeleri'nde bu denetim sistemine yer verilmesi mümkün görünse de Sosyal Şart'ın sadece çalışanların haklarına indirgenecek bir belge olarak kabul edilmemesi gerekir; çünkü Şart'ta yer alan diğer sosyal haklara ilişkin bireysel ihlallerin kolektif şikâyet sistemi ile korunması zordur. (Algan, 2007:223-224)

açısından henüz böyle bir kabul söz konusu değildir (Chong, 2009: 184). Doğası gereği bu hakların hukuk mahkemeleri önünde ileri sürülemedikleri ve yargıçlar tarafından uygulanamadıkları ileri sürülmektedir (Scheinin, 2001: 29). Bununla birlikte, 1986 yılında kabul edilen "*ESKHS'nin Yorumuna İlişkin Limburg İlkeleri*"'nde Sözleşme'nin en azından bazı hükümlerinin mahkemeler tarafından uygulanabileceği belirtilmiştir (Limburg İlkeleri m. 8: UN doc.E/CN.4/1987/17).

Son dönemlerde "bütüncül yaklaşım" (integrated approach) olarak ifade edilen ve sosyal hakların korunması açısından da medeni ve siyasi haklar için geçerli olan mekanizmaların kullanılabileceğini ifade eden çok sayıda AİHM ve İnsan Hakları Komitesi kararı bulunmaktadır. Başta "ayrımcılık yasağı" olmak üzere "yaşam hakkı", "işkence yasağı", "adil yargılanma hakkı" gibi ilk kuşak haklara sosyal hakların korunmasında farklı şekillerde başvurulabilmektedir (Karan, 2007: 32). Örneğin, İnsan Hakları Komitesi, bazı kararlarında *sağlık* ve *barınma* hakkını "yaşam hakkı" kapsamında değerlendirmiştir. Benzer nitelikte bir kararı Türk Anayasa Mahkemesi de vermiştir (E.1990/27, K.1991/2: 17.01.1999). AİHM de bazı kararlarında *ücretsiz adli yardımdan yararlanma* hakkını, "adil yargılanma hakkı"nın bir parçası olarak görmektedir. Aslında böylece yapılmak istenen tüm insan haklarının evrensel, bölünmez, birbiri ile bağımlı ve ilişkili olduğuna vurgu yapmaktır. Bu durum, 1993 tarihli *Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı*'nda ifade edilmiş,[19] haklar arasında bir ayrım ve hiyerarşi olduğu iddialarına son verilmiştir. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, insan hakları "birisi olmadan öteki eksik ve anlamsız" olan bir nitelik taşımaktadır. (Şahin, 2010: s.714)

BM İnsan Hakları Komitesi, 9 Nisan 1987 tarihli kararlarında Hollanda'ya karşı yapılmış olan üç başvuruda, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 26. maddesinde yer alan "ayrımcılık yasağı"nın, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması için de uygulanabileceğini vurgulamıştır.[20] Komite'nin söz konusu kararıyla ilk kuşak haklar için geçerli olan koruma mekanizmaları ile sosyal hakların da korunmasının yolu açılmıştır. Bu karar verilirken 1969 tarihli VAHS'nin 31. maddesi dikkate alınarak Sözleşme'nin hazırlık çalışmalarına ve o dönemde yapılan tartışmalara bakılmıştır.[21]

Komite'nin vermiş olduğu kararda sosyal güvenlik açısından evli kadın/evli olmayan kadın ayrımı yapılmasının ayrımcılık teşkil ettiği görülmektedir. Ardından Komite, benzer nitelikte çok sayıda karar vermiştir.[22] Bu konuda ilginç başka bir karar, eşcinsel bir çiftin uzun süre birlikte yaşadıktan sonra eşlerden birinin ölmesi üzerine diğer eşin, ölen eşin emekli maaşının kendisine bağlanması için yaptığı başvurunun reddedilmesi sonucu verilmiştir. Eylül 2003 tarihli *Young v. Australia* adlı bu kararında Komite, ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.[23]

[19] (http://www.unis.unvienna.org/unis/pressrels/2007/unisinf216.html: 25.05.2011).

[20] Bkz. *Zwaan-de Vries v. Netherlands,* par.12.2-12.3 (http://www.escr-net.org/usr_doc/HR's_Committee_Decision_Brooks.html: 25.05.2010).

[21] İlgili maddede antlaşmaların yorumunda uygulanacak kurallar düzenlenmiştir.

[22] Bkz. *Pauger v. Austuria*; *Vos v. Netherlands*; *P.P.C. v. Netherlands*; *Gueye v. France*; *Orihuela v. Peru*; *Pons v. Spain*; *Drake v. New Zealand*.

[23] Karar için bkz. (http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/3c839cb2ae3bef6fc1256dac002b3034?Opendocument :25.05.2010; (Scheinin, 2001: 32-33).

Benzer şekilde, ayrımcılık yapma yasağının yanı sıra adil yargılanma hakkı ile ilgili bazı davalarda da sosyal haklar ile ilişkilendirme yapılmıştır. Örneğin AİHM, *Airey v. Ireland* Davası'nda Sözleşme'nin kapsamında yer alan haklar ile sosyal haklar arasında "su geçirmez" (water tight) bir ilişki olmadığını belirtmiş ve ücretsiz adli yardım talebinin sosyal haklardan sayılması gerektiği ifade edilmiştir.[24] Böylece AİHS'nin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı kapsamına devletlerin ücretsiz adli yardım taleplerini karşılaması da dâhil edilmiştir.[25]

Bütüncül yaklaşım bağlamında "yaşam hakkı" ya da "özel veya aile hayatının korunması" da sosyal haklar ile ilişkilendirilebilir. Örneğin barınma ya da bununla bağlantılı bazı talepler bu hak kapsamında değerlendirilebilir (Scheinin, 2001: 40). Buna bir örnek vermek gerekirse, *Lopez Ostra v. Spain* Davası'nda AİHM, çevreye verilen zararlardan kaynaklanan sağlık problemleri nedeniyle AİHS'nin 8. maddesinde yer alan özel yaşam ve aile hayatının ihlal edildiğine karar vermiştir (*Lopez Ostra v. Spain*, judgement of 9 December 1994, Publications of the European Court of Human Rights, Series A, n.303-C).

Sonuç olarak, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin gereği olarak kurulan İnsan Hakları Komitesi, bir yandan Sözleşme'nin getirdiği rapor sistemini yürütmekte; diğer yandan da çok önemli bir başka işlevi yerine getirerek I no'lu İhtiyari Protokol'e taraf devletler aleyhine yapılan bireysel başvuruları inceleyip karara bağlamaktadır. Benzer şekilde ESKHK'nin de aynı fonksiyonu görebilmesi için bireysel başvuru yolunun sosyal haklar açısından da kabul görmesi ve dava edilebilirlikleri konusunda bir uzlaşma sağlanması gerektiği açıktır. Bunun için öncelikle sosyal hakların iç hukuk sistemlerinde güçlendirilmesi gerekir. Belirtilen nedenle sosyal hakların iç hukuk düzenlemelerinde kesin bir dille belirlenmiş olması önemlidir. Örneğin Güney Afrika, Kuzey İrlanda ve İskoçya'da bu yönde yeni düzenlemeler yapılmıştır (Chong, 2009: 187).

bb. Bireysel Başvurunun Önemi ve Geleceği

Bireysel başvuru diğer iki mekanizma ile karşılaştırıldığında somut ihlallerin tespiti ve giderilmesinde en iyi yol olarak karşımıza çıkmaktadır; çünkü verilen bilgiler doğrultusunda başvuruyu değerlendirecek olan organ konuyu derinlemesine inceleme olanağı bulacaktır (Algan, 2007: 169).

Sosyal hakların uluslararasılaşmasında önemli bir role sahip olan bu yolun kabul edilmesi için uzun uğraşlar verilmiştir. Bireylerin taraf devletler aleyhine, Sözleşme'de yer alan haklardan biri ya da daha fazlasının ihlal edildiği gerekçesi ile ESKHK'ne başvurabileceğini düzenleyen bir ek protokol hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır (Craven, 2001: 468). İnsan Hakları Komisyonu tarafından taslak metin hazırlanması için bir çalışma grubu oluşturulmuştur. İlgili çalışma grubu, birey ve birey gruplarının ESKHK'ne bireysel başvurusunu içeren tasarıyı düzenlemiştir.[26] Ardından çalışmalar netice vermiş ve 10 Aralık 2008'de BM Genel Kurulu tarafından bireysel başvuruyu tanıyan ihtiyari protokol kabul edilmiştir. Bu-

[24] Karar için bkz. (http://www.escr-net.org/caselaw/caselaw_show.htm?doc_id=400936: 26.05.2010).

[25] Ayrıca benzer yönde başka kararlar için bkz. (Karan, 2005: 50).

[26] Bkz. Open-ended Working Group on an Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, "Comments to the Draft Optional Protocol to the ICESCR", E/CN.4/2004/WG.23/CRP.6, para.A/1.

güne kadar ilgili Protokol 36 devlet tarafından imzalanmış, 3 devlet tarafından da onaylanmıştır.[27]

Sosyal haklar için bireysel başvuru yolunu destekleyen ve karşısında olan pek çok görüş ortaya çıkmıştır. Destekleyenlere göre, bu yolun kabul edilmesi, sosyal hakların uluslararası alanda öneminin daha iyi anlaşılması için önemli bir fırsattır. Söz konusu Protokol'ün onaylanması desteklenmelidir; çünkü ESKHS'ne taraf devletlerin hangi hallerde Sözleşme hükümlerini ihlal etmiş kabul edileceği somut başvurular ile daha iyi belirlenecektir. Böylece Sözleşme'nin uygulanması ve etkinliği artacak, bireyler açısından sosyal hakların gerçekleşmesi temin edilebilecektir (Simmons, 2009: 65). Günümüzde halen bu hakların uygulanma alanı ile ilgili varolan belirsizliklerin giderilmesi için somut olayların yol gösterici olacağı açıktır.

Bireysel başvuru ile ilgili en önemli engel ise, bu başvuruların kolaylıkla kabul edilemez bulunmalarıdır. Dahası bunların kabul edilebilirliğinin incelenmesi de çok zaman alabilmektedir. Örneğin BM Sözleşmeleri söz konusu olduğunda bu süre iki yılı bulabilmektedir (Charlesworth, 1998: 75). Komitelerin bireysel başvuru sonucunda yapmış olduğu değerlendirme de "karar" değil "görüş" ya da "düşünce"den ibaret olmaktadır. Bir başka ifade ile BM komiteleri sadece hiçbir yaptırımı olmayan bir görüş ile ihlal durumunu tespit etmekle ve bununla ilgili ihlalde bulunan devlete öneride bulunmakla yetinmektedir. Bu konuda AİHS çok daha ileri bir düzenleme içermektedir; çünkü bireysel başvuru, tazminat gibi güçlü bir yaptırım mekanizması ile desteklenmektedir. Öte yandan AİHS temel olarak kişisel ve siyasal hakları güvence altına almaktadır. Sosyal haklar ise önce de ifade edildiği gibi Avrupa Sosyal Şartı'na konu olmuştur.

Gelinen noktada sosyal hakların korunması açısından bireysel başvuru yolunda atılmış olan adımlar son derece önemlidir. Ancak devletlerin bu konuda çok istekli olmadıkları dikkat çekmektedir. Katılımcı sayısının artması için bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin bu konuda çalışmalar yapması büyük önem taşımaktadır. Aksi halde Protokol, ölü doğmuş bir metin olarak kalacaktır.

III. EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL HAKLAR SÖZLEŞMESİ ve TÜRKİYE

A-Genel Olarak

Türkiye'de sosyal haklar, batıda yaşanan gelişmelere koşut olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmeye başlamıştır. Sosyal hakların anayasal olarak güvence altına alınması ise, gecikmeli olarak 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Gerek 1961 Anayasası gerek 1982 Anayasası'nda sosyal devlet ile sosyal adalet ilkelerine ve bir sosyal ve ekonomik haklar listesine yer verilmiştir.[28]Ancak bu hakların gerçekleştirilmesi, önce de bahsedildiği gibi gerek 1961 Anayasası (madde 53) gerek 1982 Anayasası (madde 65) ile ekonomik gelişmişlik düzeyi, belirlenecek öncelikler ve devletin mali olanaklarının elverişliliği gibi şartlara

[27] Protokol, İspanya, Moğolistan ve Ekvator tarafından onaylanmıştır; ancak yürürlüğe girebilmesi için 10 devlet tarafından onaylanması ve üç ay beklenmesi gerekmektedir (http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3-a&chapter=4&lang=en: 13.05.2011).

[28] 1982 Anayasası, son yıllarda geçirdiği olumlu gelişmelere rağmen sosyal ve ekonomik hakları düzenleme bakımından 1961 Anayasası'nın gerisinde kalmaktadır. (Algan, 2007: 254)

bağlanmıştır.[29] Sosyal haklar, genel olarak Anayasa dışında, Türkiye'nin tarafı olduğu UÇÖ Sözleşmeleri, Avrupa Sosyal Şartı, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı[30] ve ESKHS sayesinde güçlendirilmiştir.

Türkiye, 1966 yılında BM Genel Kurulu tarafından imzaya açılan ve 1976 yılında yürürlüğe giren ESKHS'ni uzun bir gecikmenin ardından 2000 yılında imzalamış, 18.06.2003 tarihinde onaylamıştır.[31] Türkiye, Sözleşme'yi onaylayan son Avrupa Konseyi üyesidir. İç hukuk mevzuatında Sözleşme maddeleri ile çelişen bazı düzenlemeleri olması nedeniyle böyle bir gecikme olduğunu söylemek mümkündür (Gülmez, 1991: 103-138). Uygulamada, Türkiye'nin Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerinin yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi için henüz tek yolun rapor verme sistemi olduğu görülmektedir. Belirtilen nedenle de, Türkiye için söz konusu mekanizmanın işlemesi büyük öneme sahiptir. Türkiye, kendisine sunulan bu fırsatı ilk defa kullanmış ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Komite'ye sunmuştur. Daha sonra ilgili rapora ilişkin kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

B-ESKHS'nin Türk Hukuk Sistemi'ndeki Yeri ve Önemi

Sözleşme, Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca iç hukukumuzda kanun hükmündedir ve Sözleşme hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. 2004 yılında Anayasa'nın 90. maddesine eklenen son fıkra ile uluslararası antlaşmaların iç hukuktaki yeri ile ilgili bir değişiklik yapılmıştır.[32] Eklenen cümle şöyledir;

> *"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda uluslararası antlaşma hükümleri esas alınır."*

Bu düzenlemeden ESKHS'nin kanunlara göre önceliği olduğu sonucu çıkmaktadır. Bir başka ifade ile bir Türk Mahkemesi, sosyal haklar ile ilgili önüne gelen bir uyuşmazlıkta, konuya ilişkin bir kanun hükmü ile ESKHS'nin herhangi bir maddesi arasında çelişki bulunması halinde Sözleşme maddesine göre karar verecektir. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir. Bazı durumlarda iç hukuk düzenlemeleri Sözleşme'den daha ileri bir düzenleme içerebilir. Bu durumda şüphesiz hangi düzenleme daha lehte sonuçlar doğuracaksa o düzenlemenin uygulanması gerekecektir.

[29] 1982 Anayasası'nda"kültürel haklar"a ayrı bir hak kategorisi olarak yer verilmemiştir. Anayasa'nın ikinci kısmının üçüncü bölümü, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi "Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler" başlığını taşımaktadır. Öte yandan farklı kültürel haklar olarak değerlendirilebilecek düşünce, konuşma, yayın ve eğitim gibi çok sayıda hak yer almaktadır. Ancak bu düzenlemeler daha çok "genel kültürel haklar"a ilişkin olup, bilim ve sanat özgürlüğü dışında "özel kültürel haklar"a yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır (ALGAN, 2007: 286-287); Ayrıca konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (KABOĞLU, 2009, ss.43-60).

[30] Türkiye, 28 yıllık bir gecikme ile 1961 yılında imzalamış olduğu Avrupa Sosyal Şartı'nı 1989 yılında onaylamıştır. 3 Ekim 2006'da Torino Protokolü ile Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı da imzalamış, 19 Nisan 2007'de BK kararnamesinin RG'de yayımlanması ile Şart yürürlüğe girmiştir. Böylece sosyal haklar konusunda yeni yükümlülükler altına girmiştir.

[31] Bkz. "4867 sayılı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", 18.06.2003 tarih ve 25142 sayılı RG11.08.2003 tarih ve 25196 sayılı RG; Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleri için bkz. (http://www.ohchr.org/EN/countries/ENACARegion/Pages/TRIndex.aspx: 05.06.2011).

[32] Bkz. 07.05.2004 tarihli, 5170 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", m.7, RG 22.05.2004, S.25469.

Türkiye, Sözleşme'yi bir çekince ve üç beyan ile onaylamıştır. Türkiye'nin çekince koyduğu madde, Sözleşme'nin eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesidir. İlgili maddenin 3. ve 4. paragraflarını Anayasa'nın 3., 14. ve 42. maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutmuştur. Söz konusu maddeler incelendiğinde Sözleşme'nin 13. maddesine konulan çekincenin ardında yatan nedenin Türk vatandaşlarına Türkçe dışında bir dilde eğitim öğretim hakkının önüne geçilmek istenmesi olduğu söylenebilir (Algan, 2007: 290).

Genel olarak Sözleşme'de düzenlenen ekonomik ve sosyal haklar ile 1982 Anayasası'nda düzenlenen haklar arasında paralellik olduğu görülmektedir. "Kültürel yaşama katılma" Sözleşme'nin kazandırdığı önemli bir haktır. Ayrıca Anayasa'da yer almakla birlikte içeriği tam olarak belirlenemeyen hakların somutlaşması bakımından da Sözleşme'nin önemli bir katkısı olmuştur. Sosyal haklar konusunda uluslararası bir yükümlülük altına girilmesi önemli bir gelişmedir. Zayıf da olsa mevcut koruma mekanizmaları ile Türkiye'de sosyal hakların güvence altına alındığını söylemek mümkündür.

Türkiye, henüz sosyal haklar için bireysel başvuruya olanak veren İhtiyari Protokol'ü imzalamamıştır. Öte yandan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi açısından bireysel şikâyetleri inceleme olanağı sağlayan İhtiyari Protokol'ü onaylamış ve bu karar 25.08.2006'da Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.[33] Ancak Protokol'e Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 26. maddesi ile ilgili bir çekince koymuştur. İlgili çekince,

"*Sözleşme'nin 26. maddesinin ihlal edildiği iddiasını taşıyan şikâyetlerde, söz konusu Sözleşme'de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıf yapılan ihlal iddialarına ilişkin şikâyet bildirimlerini kapsamayacağı*" şeklindedir.

Türkiye'nin söz konusu çekince ile sosyal hakların ayrımcılık yasağı kapsamında bireysel şikâyete konu olmasının önüne geçmek istemektedir (Karan, 2007: 48). Mevcut çekince, bize Türkiye'nin sosyal haklar konusunda bireysel şikâyet mekanizmasına pek de sıcak bakmadığına dair bir ipucu vermektedir; çünkü hatırlanacağı üzere İnsan Hakları Komitesi, ayrımcılık yasağının söz konusu olduğu durumlarda bireysel başvuru yolunun sosyal haklar için de uygulanabileceği yönünde çeşitli kararlar vermiştir. AİHM'nin de benzer yönde kararları olduğu düşünüldüğünde, bir Türk vatandaşının örneğin, adli yardım talebi karşılanmadığı gerekçesi ile adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri sürerek AİHM'ne başvurması mümkündür.

Sosyal haklara ilişkin uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesini takiben devletler anayasalarında bu haklara yer vermeye başlamıştır. Buna koşut olarak da gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren insan hakları komisyonları, ekonomik ve sosyal hakların yorumlanması ve uygulanması konusunda aktif faaliyet göstermektedir (Simmons, 2009: 67). Örneğin Endonezya'da İnsan Hakları Komisyonu, 2001 yılında baktığı davaların yaklaşık %45'inde sağlık hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir (Tomasevski, 2010). Türkiye açısından duruma bakıldığında ise, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun vermiş olduğu raporlarda, sosyal haklara ilişkin az sayıda karar verildiği görülmektedir.[34] Ancak burada ilginç bir noktaya değinmekte yarar bulunmaktadır. 2007 yılında Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'na

[33] Söz konusu Protokol, BM İnsan Hakları Komitesi'nin, insan hakları ihlallerine ilişkin olarak bireylerin şikâyetlerini alma ve değerlendirme yetkisini tanımaktadır. Buna göre, bireyler hak ihlalleri konusunda BM İnsan Hakları Komitesi'ne de başvuru yapabileceklerdir.

[34] Örnek olarak bkz. (http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/rapor_donem23.htm: 03.06.2010).

yapılan ihlal başvurularında ilk sırada yer alan hak kategorisi "sağlık ve hasta hakkı" (115); onu takip eden kategoriler ise, "mülkiyet hakkı" (84) ve "kötü muamele yasağı" ihlali (79) olmuştur.[35] Çalışma ve sözleşme özgürlüğü ile sosyal güvenlik hakkı konusunda yapılan başvuru sayısı da ilk sıralarda yer almaktadır. Genel olarak ise, son yıllarda tüm hak kategorileri için yapılan başvuru sayısı ciddi ölçüde artmıştır.[36] Sayısal veriler göstermektedir ki bireylerin sosyal haklara ilişkin bilinç düzeyleri artmakta ve yaşam kalitesinin artması yönünde talepleri gündeme gelmektedir. Belirtilen nedenle Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın 2007 tarihli raporunda sosyal haklara ilişkin taleplerin artması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[37]

C. Türkiye'nin ESKHK'ne Sunduğu Rapora ilişkin Bir Değerlendirme

Türkiye ilk defa, 2010'da ESKHS'nin 16 ve 17. maddelerine uygun olarak ESKHK'ne bir rapor sunmuştur (E/C.12/TUR/1). Hazırlanan raporda, 1990 yılından 2008 yılının ikinci yarısına kadar sosyal haklar ile ilgili gelişmeler sayısal verilere dayanarak ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı koordinasyonu ile tüm bakanlıkların işbirliği sonucunda hazırlanan 158 sayfalık raporda Sözleşme'de yer alan yükümlülükler bazında iç hukukta hangi yasal ve idari düzenlemelerin yapıldığı maddeler bazında tek tek sayılmaktadır.[38] Ayrıca Komite'nin yapacağı analize katkı sağlamak amacıyla çeşitli sivil toplum örgütleri de kendi faaliyet alanları ile ilgili hazırlamış oldukları raporları iletmişlerdir. Örneğin çok sayıda katılımcı ile hazırlanan engellilere ilişkin bir rapor Mayıs 2010'da ön hazırlık aşamasında sunulmuştur. Komite de sunulan rapor ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme yapmış, değerlendirme öncesinde Türk yetkililerine çeşitli sorular yöneltmiştir.

Türkiye tarafından hazırlanan rapor ile ilgili olarak öncelikle, Sözleşme hükümlerinin ulusal mahkemeler tarafından uygulandığına dair çeşitli örnekler gösterilmesi talep edilmiştir (E/C.12/TUR/Q/1: par.1). Türkiye'nin Sözleşme'ye koymuş olduğu çekinceleri geri alıp almayacağı (E/C.12/TUR/Q/1: par. 3) ve sosyal haklar konusunda Paris İlkeleri'ne uygun yetkili bir organ oluşturulup oluşturulmayacağı sorulmuştur (E/C.12/TUR/Q/1: par. 4). Ardından Sözleşme'nin 2. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağının uygulanması ile ilgili bilgi talep edilmiştir.[39] Türkiye de tüm bu sorulara ayrıntılı bir şekilde yanıt veren bir ek rapor sunmuştur. Öncelikle Sözleşme'de yer alan hakların ihlalleri halinde Türk Mahkemeleri'ne doğrudan başvurulabileceği belirtilmiş, Sözleşme'ye koyulan çekincelerin uluslararası hukuka uygun olarak devlet egemenliğinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi'ne koyulan bütün çekincelerin kaldırıldığı belirtilmiştir (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par. 1-6). Ayrıca, 12 Eylül 2010'da

[35] Bkz. "Başbakanlık Türkiye İnsan Hakları Başkanlığı 2007 Raporu" (http://www.ihb.gov.tr/Raporlar.aspx: 03.06.2010: s.21).

[36] Sayısal veriler için bkz. "Başbakanlık Türkiye İnsan Hakları Başkanlığı 2007 Raporu", (http://www.ihb.gov.tr/Raporlar.aspx, 03.06.2010: 21-22).

[37] "Türkiye İnsan Hakları Başkanlığı 2007 Raporu" (http://www.ihb.gov.tr/Raporlar.aspx, 01.06.2010: 23).

[38] Türkiye tarafından sunulan rapor için bkz. (http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/405/55/PDF/G1040555.pdf?OpenElement: 02.06.2010).

[39] Konu ile ilgili olarak cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, azınlık hakları, engelli vatandaşların hakları ile mülteci ve yabancıların hakları konusunda yapılan çalışmalar hakkında bilgi istenmiş; bu konular hakkında İnsan Hakları Başkanlığı'ndan istatistikî veri talep edilmiştir (E/C.12/TUR/Q/1: par.5-9). Ardınadan da çalışma hakkı ve işçilerin çalışma koşulları ve sosyal güvenlik ile ilgili çeşitli sorular yöneltilmiştir (E/C.12/TUR/Q/1: par.12-18).

referandum sonucu konuyla ilgili yapılan önemli anayasa değişikliklerinden bahsedilmiştir. Sosyal haklar açısından çok önemli olan ombudsmanlık kurumunun oluşturulacağı belirtilmiştir (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par.8-9). Anayasa'nın 10. maddesinde yapılan değişiklik ile kadın erkek eşitliğine vurgu yapılmıştır.[40] Ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili Ceza Kanunu'nda da önemli değişiklikler olmuştur (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par.11-15). Kadınların çalışma hayatındaki yeri ile ayrıntılı veriler sunulmuştur. Burada dikkat çeken husus, kadınların genel olarak iş hayatında önemli görevler üstlenememeleridir. Sözgelimi akademisyen bayan sayısı genel olarak çok olmakla birlikte, bayan dekan ve rektör sayısı çok azdır (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par.61).

Üzerinde önemle durulan azınlık hakları ile ilgili olarak oluşturulan Azınlık Hakları'nı Denetleme Komitesi ve faaliyetleri hakkında ek rapor ile ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.[41] 5378 sayılı Engelliler Kanunu sonucu yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca mülteciler, sığınmacılar ve yabancıların çalışma koşulları ile ilgili yapılan düzenlemelerden bahsedilmiştir. Çocuk hakları da raporda ayrıntılı olarak yer alan konulardan biri olmuştur. Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkması önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir.[42] Yeni Medeni Kanun ile evlenme yaşı 15'ten 17'ye çıkarılmış, çocuk yaşta evliliklere son verilmek istenmiştir.

Genel olarak ESKHK'nin rapor ile ilgili değerlendirmesinde özellikle azınlık hakları üzerinde durduğu ve bu konuda yapılan çalışmaları yeterli bulmadığı anlaşılmaktadır. Kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık da yine önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka konu, AİHM'nin Türkiye aleyhine adil yargılanma hakkının ihlali ve işkence gibi konularda çok sayıda karar vermiş olmasıdır. Yeni nükleer santral tesisleri ile ilgili Japonya örneği sonrası santrallerden etkilenecek olan çevre ile görüşülüp, gerekli önlemlerin alınıp alınmadığı da sorulmuştur. Görüldüğü üzere son derece ayrıntılı olan rapor ve Komite'nin değerlendirmesi tüm eleştiri ve eksiklere rağmen Türkiye açısından önemli bir kılavuz olmuştur. Türkiye kendisine sunulan bu fırsatı lehine çevirerek olumlu sonuçlar çıkarmalıdır. Yargı organları Sözleşme hükümlerini uygulamaya özen göstermelidir. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun açılması sosyal hakların korunmasında önemli bir rol üstlenebilir.[43] Sonuç olarak 2001 yılından bu yana gerek Anayasa gerek diğer kanunlarda yapılan değişiklikler ve yenilikler sosyal hakları güçlendirmeyi hedeflemiş olmakla birlikte, halen önemli eksikliklerin bulunduğu görülmektedir.

SONUÇ

Sosyal hakların korunması meselesi günümüzde halen çok tartışmalı bir noktadadır. Özellikle bu hakların bireysel başvuruya konu olabilmesi ve dava edilebilir nitelikte haklar olup olmadığı konusunda uzlaşmazlık bulunmaktadır. Oysa bu durum, tüm insan haklarının bir bütün olduğu anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Bu nedenle öncelikle sosyal haklara ilişkin

[40] Öncesinde 2009 yılında kadın ve erkeğe eşit haklar sağlanması amacıyla bir komisyon kurulmuştur ve "2007-2010 Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Programı" faaliyete geçirildi. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi ile ilgili bir başka faaliyet 2011-2015 yılları arasında devam edecektir (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par.45-48).

[41] Ek raporda özellikle Lozan Antlaşması'nda yer alan azınlık tanımına vurgu yapılmış; sadece gayri müslim Türk vatandaşlarının azınlık olarak kabul edileceği belirtilmiştir (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par.18-24).

[42] Ayrıca engelli çocuklara için önemli bir bütçe ayrıldığı üzerinde durulmuştur (E/C.12/TUR/Q/1/Add.1: par.28-35).

[43] Anayasa madde 148'de yapılan değişiklik sonrasında 6216 sayılı kanun ile usul ve esasları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

koruma mekanizmaları ele alınırken ve konu ile ilgili düzenlemeler yapılırken *insan haklarının bütünlüğü, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı* ilkesinin esas alınması gerekmektedir. Böylece medeni ve siyasi haklar için geliştirilen daha etkili koruma mekanizmaları sosyal haklar için de geçerli olabilecektir. Bunun için de sosyal hakların gerek ulusal gerek uluslararası düzenlemelerde somut bir şekilde belirlenmesi ve muğlâk ifadelerden kaçınılması gerekir.

Sosyal haklar günümüzde ulusal ve uluslararası olmak üzere iki aşamada korunmaktadır. Öncelikli olan ulusal koruma olup, uluslararası düzeyde koruma ikinci sırada yer almaktadır. Ancak, ulusal düzeyde koruma ne yazık ki yeterli değildir ve devletler bu konuda çekimser davranmaktadır. Bu nedenle, devletler uluslararası antlaşmalar ile sosyal haklar ilişkin çeşitli taahhütler üstlenmektedir. Böylece ulusal korumanın yetersiz olduğu durumlarda, uluslararası koruma mekanizmaları devreye girebilmektedir.

Sosyal hakların uluslararasılaşmasında kuşkusuz BM'ye önemli görevler düşmektedir. ESKHS'nin kabulü ile bu konuda çok önemli bir adım atılmıştır. Ancak ESKHS, düzenlediği sosyal hakların içeriğini yeterince ortaya koyamaması, devletlerin bu haklar için üstlendikleri yükümlülük seviyesini düşük belirlemesi ve etkili bir denetim ile yaptırım mekanizmasından yoksun olması nedeni ile eleştirilmektedir (Algan, 2007: 310). Sözleşme'nin, ikizi olan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin gölgesinden kurtulması gerekmektedir. Bu konuda daha etkili yaptırımları olan mekanizmaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Aksi halde devletlerin takdirine kalan periyodik rapor verme sisteminden etkili sonuçlar alınması pek mümkün görünmemektedir. Yine de bu mekanizma önemli bir yere sahiptir ve çeşitli yaptırımlarla desteklenerek güçlendirilmesi önemli bir ihtiyaca cevap verebilir. Önemli bir adım olan bireysel başvuruyu tanıyan İhtiyari Protokol'ün hayal de olsa tüm taraf devletlerce onaylanması bu konuda uluslararası toplulukta önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AKILLIOĞLU, Tekin, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

ALGAN, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2007.

BALKIR, Zehra, G., **Türk Anayasa Yargısında Sosyal Haklar Olarak Çalışma Hakları**, Kocaeli, 2005.

BARRY, Norman, **Yeni Sağ**, (Çev. C. Akyan), Timasat, 1989.

CRAVEN, Matthev C. R., **The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on Its Development**, Clarendon Press, Oxford, 1995.

COMAS, Fons, **Justiciability of Economic and Social Rights: Experiences from Domestic Systems**, Intersentia, Antwerpen, 2006.

Devrim Ulucan'a Armağan, Legal Yayınevi, İstanbul, 2008.

Economic, Social and Cultural Rights, edt. by EIDE, Asbjorn; KRAUSE, Catarina; ROSAS, Allan, Martinus Nijhoff Publishers, London, 2001.

GEMALMAZ, Mehmet, S., **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş,** Beta Yayınevi, İstanbul, 2003.

GÜLMEZ, Mesut, **Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2004.

SENCER, Muzeffer, **Belgelerle İnsan Hakları**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2010.

TANÖR, Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul, 1978.

TANÖR, Bülent, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Genişletilmiş 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.

TANÖR, Bülent; YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective, Cristian TOMUSCHAT (Ed.), Kluwer Law International, The Hague/Boston/London, 1995.

Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Der: Yasemin ÖZDEK, TODAİE Yayınları, Ankara, 2002.

Makaleler

ACEVES, William, J., "*Liberalism and International Legal Scholarship: The Pinochet Case and the Moe Toward a Universal System of Transnational Law Litigation*", Harward International Law Journal, Vol:41, ss.129-186.

ALSTON, Phillipp, "*Out of the Abyss: The Challenges Confronting the New U.N. Committee on Economic, Social and Cultural Rights*", Human Rights Quarterly, Vol:9, 1987, ss. 332-381.

BALKIR, Zehra, G, *"Küreselleşmenin Ekonomik Özgürliklere Yansıması: Sosyal Hakların Daraltılması"* in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.234-244 (erişim tarihi, 26.05.2011).

BERBEROĞLU, Berch, Globalization of Capital and Social Rights: the Development of Capitalism, The Labor Movement And The Struggle For Social Rights in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.87-97 (erişim tarihi, 26.05.2011)

BÜYÜKBAŞ, Hakkı; ÖREN, Kenan, "*Küreselleşme, Birleşmiş Milletler ve Sosyal Düzen Arayışı*", http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler (erişim tarihi, 04.05.2010).

CHARLESWORTH, Hillary, "Individual Complaints: An Overview and Admissibility Requirements" in **Indigenous Peoples, The United Nations and Human Rights**, Sarah PRITCHARD (Ed.), Federation Press&Zed Books, Sdney, 1998, ss.74-80.

CHONG, Daniel, P.L., "*Five Challenges to Legalizing Economic and Social Rights*", Human Rights Rev., 2009/10, ss183-204.

CHOUKROUNE, Leila, "*Justiciability of Economic, Social and Cultural Rights: The UN Committee on Economic, Social, and Cultural Rights' Review of China's First Periodic Report on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*", Columbia Journal of Asian Law, Vol:19/1, 2005, ss.31-49.

CRAVEN, Matthew, "*The UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights*" in **Economic, Social and Cultural Rights,** edt. by EIDE, Asbjorn; KRAUSE, Catarina; ROSAS, Allan, Martinus Nijhoff Publishers, London, 2001, ss.455-472.

ÇAĞLAR, Selda, *"Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunmasında Yargı Kurumlarının Rolü"* in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.267-274.

ÇAVUŞOĞLU, Naz, "*Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi*" in **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Der: Yasemin ÖZDEK, TODAİE Yayınları, Ankara, 2002, ss.467-475.

DULKADİR, Mutlu, "*Sosyal Hakların Uluslararası Korunması: Taraf Temeline Dayalı Sistemler ve Türkiye*", http://www.abchukuk.com/makale.html (erişim tarihi, 14.05.2010).

EIDE, Asbjorn, "*Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights*" in **Economic, Social and Cultural Rights,** edt. by EIDE, Asbjorn; KRAUSE, Catarina; ROSAS, Allan, Martinus Nijhoff Publishers, London, 2001, ss.9-28.

EIDE, Asbjorn, "*The Use of Indicators in the Practice of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*", in **Economic, Social and Cultural Rights,** edt. by EIDE, Asbjorn; KRAUSE, Catarina; ROSAS, Allan, Martinus Nijhoff Publishers, London, 2001, ss.545-551.

GÜL, Hüseyin; SALLAN GÜL, Songül, "*Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar*" , Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 40, Sayı:3, 2007, ss.1-30.

GÜLMEZ, Mesut, "*Türkiye'nin İnsan Hakları Belgelerini Onaylama Politikası*" in **İnsan Hakları Yıllığı**, C.13, 1991, ss.103-138.

GÜLMEZ, Mesut, "*İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar*" in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.3-17 (erişim

tarihi, 20.05.2011)

SIMMA, Bruno, "*Human Rights*" in **The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective,** Cristian TOMUSCHAT (Ed.), Kluwer Law International, The Hague/Boston/London, 1995, ss.263-280.

IŞIKLI, Alparslan, *"Dünya Ekonomik Bunalımı ve Sosyal Haklar"* in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.24-39 (erişim tarihi, 20.05.2011).

JACOBS, Francis, "*The Extension of the European Convention on Human Rights to Include Economic, Social and Cultural Rights*", Human Rights Review, Vol:3, 1978.

KABOĞLU, Ö. İbrahim, "*Anayasa'da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları*" in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.43-60 (erişim tarihi, 20.05.2011).

KARA, Bülent, "*Sosyal Devletten Küresel Devlete: Türkiye'de Kamu Çalışanları ve Temel Haklar"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, , C.14, S.1, Y.2009, ss.369-386.

KARAN, Ulaş, "*Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkân: Bütüncül Yaklaşım*", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 40, Sayı:3, 2007, ss.31-62.

KIELY, Ray, "*The World Bank and 'Global Poverty Reduction': Good Policies or Bad Data?*", Journal of Contemporary Asia, Vol:34/1, 2004, ss.3-20.

ROSAS, Allan; SCHEININ, Martin, "*Implementation Mechanisms and Remedies*" in **Economic, Social and Cultural Rights,** edt. by EIDE, Asbjorn; KRAUSE, Catarina; ROSAS, Allan, Martinus Nijhoff Publishers, London, 2001, ss.425-455.

SCHEININ, Martin, *"Economic and Social Rights as Legal Rights"* in **Economic, Social and Cultural Rights,** edt. by EIDE, Asbjorn; KRAUSE, Catarina; ROSAS, Allan, Martinus Nijhoff Publishers, London, 2001, ss.29-54.

SIMMONS, Beth, A., "*Should States Ratify?-Process And Consequences of the Optional Protocol to the ICESCR*", Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheter, Vol:27, No:1, ss.64-81.

SUR, Melda, "*Sosyal Haklara İlişkin Andlaşmaların İç Hukuktaki Yeri*" in **Devrim Ulucan'a Armağan**, Legal Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.47-63.

SUR, Melda, "Sosyal Standartların Uluslararası Ticaretle İlişkilendirilmesi" in **Prof. Dr. Nuri Çelik'e Armağan I**, Beta Yayınevi, 2001, İstanbul, ss.765-783.

SUR, Melda, "*Globalleşme Bağlamında İnsan Hakları Konferansı*", in **Türkiye'de İnsan Hakları**

Konferansı, 7-9 Aralık 1998, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2000, ss.597-610.

ŞAHİN, Adil, "*Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme"*, AÜHFD, C:59, S.4, 2010, ss.711-766.

TEPE, Harun, *"Sosyal Haklar ve İnsan Hakları: Sosyal ve Ekonomik Haklar Olmadan İnsan Hakları Korunabilir mi?"* in **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu**, http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm, ss.97-105 (erişim tarihi, 20.05.2011).

TOMASEVSKI, Katarina, "*Strengthenin Po-Poor Law: Legal Enforcement of Economic and Social Rights*", http://www.odi.org.uk/rights/Meeting%20Series/EcoSocRights.pdf (erişim tarihi, 01.06.2010).

TOPAL, Ahmet, H., "*Birleşmiş Milletler Sistemi'nde İnsan Haklarının Korunması*", Mevzuat Dergisi, Yıl:7, S.83, 2004, ss.1-11. http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm (erişim tarihi, 04.05.2011).

UYGUN, Oktay, "*Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi*", http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/uygun.pdf (erişim tarihi, 03.05.2011).

Belgeler ve İnternet Adresleri

Open-ended Working Group on an Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, "Comments to the Draft Optional Protocol to the ICESCR", E/CN.4/2004/WG.23/CRP.6, para.A/1.

ECOSOC Resolution 1988/4, 24 May 1988.

Limburg İlkeleri: UN doc.E/CN.4/1987/17.

ECOSOC Resolution 1985/17, 28 May 1985.

ECOSOC Resolution 1995/39, 25 July 1995.

Economic and Social Official Records, Supplement No 2.

Committe on Economic, Social and Cultural Rights, 1999, Report on the Eighteenth and Nineteenth Sessions.

COSOC Resolution 1985/17, 28.05.1985, 1985 UN E.S.C.O.R Supp. (No.1), s.15, UN. Doc. E/1985/85.

Report of the Committee's Seventh Session, UN Doc. E/1993/22.

"*Report on the Technical Assistance Mission to Panama*" in Report of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/1996/22.

"*Report on the Technical Assistance Mission to Dominician Republic*" in Report of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UN doc. E/1998/22.

E/C.12/TUR/Q; E/C.12/TUR/Q/1; E/C.12/TUR/Q/1/Add.1.

http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm (erişim tarihi, 26.05.2011).

http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm (erişim tarihi, 25.05.2010).

http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm (erişim tarihi, 25.05.2010).

http://www.unis.unvienna.org/unis/pressrels/2007/unisinf216.html (erişim tarihi, 25.05.2010).

http://www.escr-net.org/usr_doc/HR's_Committee_Decision_Brooks.html (erişim tarihi, 25.05.2011).

http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/3c839cb2ae3bef6fc1256dac002b3034?Opendocument (erişim tarihi, 25.05.2010).

http://www.escr-net.org/caselaw/caselaw_show.htm?doc_id=400936. (erişim tarihi, 26.05.2010).

http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/38e23a6ddd6c0f4dc12563ed0051cde7?Opendocument (erişim tarihi, 15.05.2011).

http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3-a&chapter=4&lang=en. (erişim tarihi, 26.06.2011).

http://www.ohchr.org/EN/countries/ENACARegion/Pages/TRIndex.aspx (erişim tarihi, 05.06.2010).

http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/5038ebdcb712174dc1256a2a002796da/6cccb8be5f8e3a47c12574a80053306d?OpenDocument (erişim tarihi, 05.06.2010).

http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/405/55/PDF/G1040555.pdf?OpenElement (erişim tarihi, 02.06.2010).

http://www.odi.org.uk/rights/Meeting%20Series/EcoSocRights.pdf (erişim tarihi, 03.06.2010).

http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/rapor_donem23.htm (erişim tarihi, 01.06.2011).

http://www.ihb.gov.tr/Raporlar.aspx (erişim tarihi, 10.05.2011).

YENİ ANAYASA TARTIŞMALARI VE SOSYAL HAKLAR

Hakan Sabri Çelikyay
Trakya Üniversitesi

ÖZET

1982 Anayasası'nda bugüne kadar yapılan birçok değişikliğe rağmen, "yeni anayasa" tartışmaları gündemdeki yerini korumaktadır. Yeni anayasa hazırlıklarında, temel hak ve özgürlükler rejimi içinde sosyal hakların statüsünün de önemli bir yer tutması beklenebilir. Zira, 1982 Anayasası'ndaki sosyal haklar ile ilgili hükümlerde yapılan değişiklikler, tatmin edici olmamıştır. Diğer taraftan, uluslararası hukukta sosyal haklar alanında yaşanan gelişmelerden, yeni anayasa hazırlığı çalışmalarında da yararlanılması gerekmektedir.

Bu bakış açısı ile çalışmada, ülkemizde farklı kurumlar tarafından hazırlanan anayasa taslaklarının sosyal haklar ile ilgili yaklaşımları genel olarak ve karşılaştırmalı biçimde ele alınmaktadır. Bu incelemenin neticesinde, anayasa taslaklarının, büyük ölçüde, 1982 Anayasası'ndan hareketle sosyal hakları düzenledikleri görülmektedir. Ancak, uygulamadan kaynaklanan sorunlara çözüm getirmeye çalışan ve uluslararası gelişmeleri dikkate alan, sosyal haklar açısından "yeni anayasa" taslakları da bulunduğu dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Haklar, Yeni Anayasa Taslakları, 1982 Anayasası

ABSTRACT

Though there are many amendments since 1982, "new constitution" discussions are still keeping up to date. In the preparation of new constitution, the statue of social rights in the context of basic rights and freedoms regime must have an important place. Because, amendments on social rights rules in 1982 Constitution have been unsatisfying. On the other hand, new constitution preparations should benefit from developments on social rights in international area.

From this point of view, the aim of this paper is to discuss-generally and comparatively-the social right approaches of constitution drafts that are prepared by different institutions in Turkey. As a result of this analysis, generally, constitution drafts, settle social rights with reference to 1982 Constitution. Additions to these, there are "new constitution" drafts which catch attention with their concern on solution overtures to the problems during the implications and show regard to developments in international area.

Keywords: Social Rights, New Constitution Drafts, 1982 Constitution

GİRİŞ

1982 Anayasası'nda bugüne kadar yapılan birçok değişikliğe rağmen, "yeni anayasa" tartışmaları ülkemiz gündemindeki yerini korumaya devam etmektedir. Genel seçimlerin ardından oluşan parlamentonun temel gündem maddelerinden birini de "yeni anayasa" çalışmalarının oluşturacağı anlaşılmaktadır. Esasen, 1982 Anayasası'nda bugüne kadar yapılan değişikliklerin önemli bir bölümü, temel hak ve özgürlükler alanında yoğunlaştığı halde, her anayasa değişikliği paketinde temel hak ve özgürlüklerle ilgili hükümlerin gözden geçirilmesi, bu alandaki sorunların devam ettiğini göstermektedir. Ancak, temel hak ve özgürlükler alanındaki anayasa değişiklikleri, daha ziyade, klasik haklar olarak nitelendirilen kişisel ve siyasal haklarla ilgili hükümlerdeki yasakların kaldırılmasında yoğunlaşmaktadır. Sosyal haklar ile ilgili hükümlerde yapılan değişiklikler de aynı anlayışı yansıtan, özellikle, sendikal özgürlükler alanındaki yasakları hafifletmeye çalışan niteliktedir.

Oysa, sosyal hakların "yeni anayasa" tartışmalarında ele alınması sırasında, sadece mevcut anayasanın sosyal haklar ile ilgili hükümlerindeki yasakların ayıklanmasına ağırlık veren bir yaklaşım, sosyal hakların hayata geçirilmesi açısından yetersiz olacağı gibi, 1982 Anayasası ve uygulamasının sosyal haklar açısından yaşadığı sorunları da görmezden gelmek anlamını taşıyacaktır. Ayrıca, küreselleşme sürecinin sosyal devlet ve onun önemli bir aracı olan sosyal haklar üzerinde yarattığı tahribata rağmen, uluslararası hukukta sosyal hakların güçlendirilmesine yönelik gelişmeler bulunmaktadır ve bunların da yeni anayasa çalışmalarında dikkate alınması zorunludur.

Bu açıklamalar çerçevesinde, çalışmada, sosyal haklar ile ilgili teorik tartışmalar tekrarlanmak yerine, ağırlıklı olarak, sosyal hakların yeni anayasa taslaklarında hangi yaklaşımla ele alındığı üzerinde durulmaktadır.

I. 1982 ANAYASASI'NIN SOSYAL HAKLAR AÇISINDAN KISA EVRİMİ

1982 Anayasası'nın *"sosyal ve ekonomik hak ve ödevler"* bölümü, aynı konuları düzenleyen 1961 Anayasası'na kıyasla daha ayrıntılı hükümlere yer vermektedir. Örneğin, sendikal haklar 1961 Anayasası'nda oldukça kısa iki madde halinde düzenlenmiş iken, 1982 Anayasası'nda bunlar, oldukça ayrıntılı dört madde olarak düzenlenmiştir. Ancak, 1982 Anayasası'ndaki bu düzenlemelerin önemli bölümünü "yasaklar" ve "sınırlamalar" oluşturduğundan, ayrıntılı düzenlemenin sosyal hakların korunması ya da geliştirilmesi yönünde olumlu bir katkı sağlamadığı söylenebilir (Çelik, 2010: 313; Çelik, 2007: 85). Bu saptama, iki anayasanın sosyal haklar açısından da birbirinden ayrıldığını ortaya koymaktadır.

1982 Anayasası'nın *"sosyal ve ekonomik hak ve ödevler"* başlıklı bölümünü oluşturan 41-65. maddelerinde bazı sosyal haklara yer verildiği gibi, devlete sosyal ve ekonomik alanlarda görevler veren ve "program hüküm" şeklinde adlandırılan hükümlere de yer verilmektedir (Gözler; 2010: 77). Ancak, "hak" olarak ortaya konulsa da "konut hakkı" başlığını taşıyan 57. maddenin içeriğinde bir hak değil, devlete ödev yükleyen bir program hüküm yer almaktadır (Kaboğlu, 2010a: 44).

1982 Anayasası'nın sosyal haklarla ilgili hükümlerinde bugüne kadar bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikleri, bilinenlerin tekrarı niteliğinde de olsa, başlıklar halinde sıralamak, günümüzde ulaşılan noktanın tespiti açısından önemlidir (Tanör-Yüzbaşıoğlu, 2011: 41 vd; Eroğul, 1997: 273; DİSK, 2009: 25-26). 1995 değişikliklerinde sendikal faaliyetlerle ilgili

yasakları düzenleyen 52. madde kaldırıldı. 53. maddede yapılan değişiklik ile kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanındı. Ancak, bu hakkın uzantısı olan "grev ve toplu sözleşme" hakkı yerine, kamu görevlilerine "toplu görüşme" hakkı tanınması, eleştiri konusu oldu. 1999 yılında 47. maddede yapılan değişiklik ile özelleştirme anayasal statüye bağlandı. Sosyal hakların hayata geçirilmesinde önemli bir araç olan kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların uluslararası tahkimle çözülmesine olanak sağlandı (md.125/1), Danıştay'ın bu konudaki "inceleme" yetkisi, "düşüncesini bildirmek" şeklinde zayıflatıldı (md.155/2). 2001 yılında yapılan değişiklik ile sosyal hakları da ilgilendiren, Anayasa'nın genel sınırlama hükmü olan 13. maddesi, bu niteliğinden arındırıldı ve temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan 14. madde iyileştirildi. Eşler arasında eşitlik ilkesi Anayasa'ya girdi (md.41/1). Sendika üyeliği sadece "işçiler" için değil, "çalışanlar" için tanımlandı. Ancak, sendika kurma hakkı geniş sınırlamalara bağlandı (md.51). Asgari ücretin tespitinde, çalışanların geçim şartlarının da dikkate alınması Anayasa hükmü haline geldi (md.55). Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırını çizen 65. maddede yer alan *"ekonomik istikrarın korunması"* ölçütü çıkartılarak, *"bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikler"* ölçütü maddeye dahil edildi. 2004 yılındaki değişiklik ile "kanun önünde eşitlik" ilkesinin düzenlendiği 10. madde, sosyal haklar açısından önem taşıyan fiili eşitliği, kadın-erkek eşitliği ekseninde hayata geçirmek hususunda devlete pozitif görevler yükleyen bir hale getirildi. Türban yasağını çözümlemek hedefiyle eşitlik ilkesi ile ilgili 10. maddede ve eğitim hakkı ile ilgili 42. maddede 2008 yılında yapılan değişiklikler, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. 2010 değişikliğinde ise eşitlik ilkesi ile ilgili 10. maddeye *"Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz"* ifadesi ile *"Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz"* hükmü eklendi. Böylece, "pozitif ayrımcılık" uygulamalarının anayasal dayanağı somutlaştırıldı. 41. maddeye yapılan ekleme ile de taraf olduğumuz Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerimiz ana hatları ile "çocuk hakları" olarak Anayasa'ya girmiş oldu. Aynı pakette, 53. maddede yer alan *"aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapma"* ve 54. maddede yer alan *"siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme"* yasakları kaldırıldı. 53. maddede yapılan diğer bir değişiklik ile memurlar ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme yapma hakkı tanındı; *"toplu görüşme"* nihayetinde *"toplu sözleşme"* haline getirildi. Ancak, bu düzenleme anayasal güvenceden yoksun bir halde bırakılarak, toplu sözleşme yapma hakkının kapsamı, istisnaları ve bu haktan yararlananları belirleme yetkisi tümüyle yasa koyucunun takdirine bırakıldı. Aynı şekilde, toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde, son sözü söyleme yetkisi Kamu Görevlileri Hakem Kurulu'na bırakıldı ve bu Kurulun oluşumu ile çalışma usul ve esaslarını düzenleme yetkisi, hiçbir anayasal güvenceye bağlanmadan, yasama organına verildi. 54. maddede yapılan değişiklik ile grev esnasında oluşan zarardan sendikayı sorumlu tutan düzenleme kaldırıldı. Keza, 51. maddede yapılan değişiklik ile de *"aynı zamanda, aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olma yasağı"* Anayasa'dan çıkarıldı.

Ancak, anayasal düzeyde yaşanan bu değişimler, uyumlu bir bütün oluşturmaktan uzak olduğu gibi, değişikliklerin yasalara ve uygulamaya tam olarak yansıtılması ile ilgili bazı sorunlar halen sürmektedir (DİSK, 2009: 25, 26).

II. ULUSLARARASI HUKUKTA SOSYAL HAKLAR ALANINDAKİ GELİŞMELER

1982 Anayasası'nda sosyal haklar açısından bu değişiklikler yaşanırken, dünyada da sosyal haklar alanında önemli gelişmeler görülmektedir. Ancak, sosyal haklar alanındaki gelişmeler, küreselleşme sürecinin sosyal haklar üzerinde yarattığı tahribatla paralel biçimde gitmektedir. Gerçekten de, küreselleşme süreci, sosyal haklar alanında birçok yönden kayıplara neden olduğu için eleştirilmektedir (Çağlar, 2010a: 211 vd; Gülmez, 2009: 3 vd; Balkır, 2009: 234 vd; Özdek, 2011: 24 vd; Algan, 2011: 3-7). Ancak, diğer taraftan, uluslararası platformda, sosyal hakları güçlendirmeye yönelik çalışmalar da sürmektedir. Bunlardan, evrensel platformda hazırlanan Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS) ile bölgesel düzlemede Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) üzerinde kısaca durulması yararlı olacaktır.

Bunlardan ESKHS'nin denetim mekanizmasını geliştirmeye yönelik olarak yürütülen çabalar dikkat çekici niteliktedir. Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği 1976 yılından bu yana, denetim mekanizmasının etkisiz kaldığı, sosyal hakların ikinci plana itildiği, bu hakların hayata geçirilmesi konusunda devletlerin arasında büyük farklılıklar olduğu eleştirileri yoğun biçimde dile getirilmiştir. Bilindiği üzere, Sözleşme'nin 4. Bölümü'nde yer alan 16-25. maddelerinde, taraf devletlerin raporlama faaliyetlerine dayanan bir denetim mekanizması öngörülmüştür (Çağlar, 2008: 52 vd). Sözleşme'de kişisel ya da devletlerarası bir başvuru mekanizmasına yer verilmemiştir. Ancak, bir seçmeli protokol hazırlanarak, bireysel başvuru yolunun Sözleşme'nin denetim mekanizmasına dahil edilmesi çalışmaları başlatılmış (Eren, 2007: 350-352; Çağlar, 2008: 64 vd), nihayet 10 Aralık 2008 tarihinde BM Genel Kurulu, bahsi geçen seçmeli protokolü kabul etmiş, ancak protokol henüz yürürlüğe girmemiştir. Böylece, sosyal hakların denetimi konusunda önemli bir aşamaya gelindiğini söylemek mümkündür (Sağlam, 2010: 292). Bu gelişmenin, sosyal hakların dava edilebilirliği açısından ulusal mevzuat ve uygulamayı da etkilemesi beklenebilir.

Diğer taraftan, BM İnsan Hakları Komitesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin genel yorumlarında, sosyal hakların somutlaştırılması yönünde önemli görülebilecek birçok karar alınmıştır. Bu yorum kararlarının yarattığı birikimden, yeni anayasa hazırlıkları sürecinde yararlanılması düşünülmelidir. Özellikle, "kadın-erkek eşitliğinin hayata geçirilmesi", "çocuk hakları", "ayrımcılık yasağı", "azınlık hakları", "konut hakkı", "engelli hakları", "yaşlı hakları", "eğitim hakkı", "yeterli beslenme hakkı", "sağlık hakkı", "su hakkı", "çalışma hakkı" gibi bir kısmı yeni nitelikte olan sosyal hakları somutlaştıran yorum kararları (Uyar, 2006: 7-9, 36-40, 40-45, 61-65, 92-103, 151-165, 165-177, 177-185, 203-215, 215-236, 236-264, 264-287, 287-301, 324-344), önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan ve 19 sosyal hakkı güvence altına alan ASŞ, 1961 yılında yürürlüğe girdikten sonra 1988 yılında hazırlanan ve 1992 yılında yürürlüğe giren bir protokolle 4 yeni hakkı bünyesine dahil etmiştir. Bunlar; "cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi", "bilgi alma ve danışılma", "çalışma koşullarının ve iş ortamının iyileştirilmesi" ve "yaşlıların korunması" haklarıdır. 1996 yılında kabul edilen ve 1999 yılında yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş ASŞ ise 31 haktan oluşan ayrıntılı bir sosyal haklar listesine yer vermiştir (Kaboğlu, 2010b: 304). ASŞ, üye ülkelere belirli maddeleri seçmeli onaylama

olanağı tanımaktadır. Şartı onaylayan ülkelerin dokuz temel maddeden en az altısını ve bu zorunlu maddeler dahil toplam en az 16 maddeyi veya numaralandırılmış fıkralardan altmış üçünü kabul etmeleri beklenmektedir (Akıllıoğlu, 2010: 240-244; Çelik, 2010: 285-286; Çağlar, 2009a: 63; Kalabalık, 2009: 94-96; Algan, 2007: 212-217; Bulut, 2009: 80; Reisoğlu, 2001: 208-212; Eren, 2007: 610-615). Gözden Geçirilmiş ASŞ, sosyal haklar alanını genişletmiş olmakla beraber, özellikle yargısal bir denetim mekanizması oluşturmaması nedeniyle, eleştirilmektedir (Algan, 2007: 222-224). Bilindiği üzere, ASŞ, denetim mekanizması olarak rapor verme ve toplu şikâyet yöntemlerine yer vermektedir (Akıllıoğlu, 2010: 245; Algan: 2007, 217-222; Bulut, 2009: 81-82; Reisoğlu, 2001: 212-214; Eren, 2007: 615-626).

Sosyal haklar alanında yaşanan bu gelişmeler, doktrinde ve anayasalarda insan haklarının değişik açılardan sınıflandırılmasına yönelik bakış açısını da etkilemektedir. Klasik üç kuşak hak anlayışı aşılmakta, birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların insanca bir yaşamın sürdürülmesi için gerekli ve hepsinin birbirine bağımlı olduğu vurgulanmaktadır (Donnelly, 1995: 8 vd). Gerçekten de, bunlardan birinin eksikliği ya da ihlal edilmesi, diğerlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında, insan hakları arasında bir hiyerarşi ya da önem sıralaması bulunmadığının altı çizilmelidir. "İnsan haklarının bütünlüğü" anlayışını yansıtan bu açıklamaların anayasal düzeyde ifade edilmesi, özellikle sosyal haklara yönelik olumsuz bakış açısının giderilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. BM Genel Kurulu'nun 16.12.1977 tarih ve 32/130 sayılı kararında da insan haklarının birbirine bağlı ve bölünmez olduğu, kişisel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tümüne, koruma, uygulama ve geliştirme bakımından eşit özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Batum, 2010: 325). Keza, 1993 yılında kabul edilen Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı'nda da tüm insan haklarının evrensel, bölünmez, karşılıklı bağımlı ve birbirlerine bağlı oldukları ifade edilmiş; uluslararası toplumun bu haklara küresel olarak adil ve eşit bir tarzda, aynı temelde ve aynı vurguyla muamele etmesi gerektiği ilan edilmiş; aynı ilkeler başka uluslararası belgelerde de tekrarlanmıştır (Algan, 2007: 73-74; DİSK, 2009: 43).

III. SOSYAL HAKLAR AÇISINDAN ANAYASAL SORUNLAR VE YENİ ANAYASA İÇİN GENEL PERSPEKTİFLER

1982 Anayasası'nda sosyal haklar alanında yapılan değişiklikler genel olarak değerlendirildiğinde; ilk olarak, ekonomik alanda özelleştirmenin önünü açan düzenlemeler dikkat çekmektedir. Sosyal hakların hayata geçirilmesi, çoğunlukla devletin ekonomik hayata müdahalesini gerektirdiğinden, özelleştirme politikalarının önünü açan anayasal düzenlemelerin sosyal haklar açısından bir kazanç olduğunu ileri sürmek güçtür. Kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından görülmesine olanak sağlayan düzenlemeler de aynı açıdan eleştiriye açıktır. Kamu hizmeti alanının uluslararası sermayeye açılması ve bu alanda çıkabilecek uyuşmazlıklarda ulusal yargı organlarının yetkisinin devre dışı bırakılarak, uluslararası tahkime başvurulmasına olanak sağlanması "küreselleşmenin" anayasal düzlemde kamu hizmeti ve sosyal haklar aleyhine yer bulduğunu ortaya koymaktadır.

Bugüne kadar yapılan anayasa değişikliklerini, sosyal haklar açısından, ana hatlarıyla birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilkini, Anayasa'nın orijinal metninde yer alan yasakları ve sınırlamaları azaltıcı yöndeki değişiklikler oluşturmaktadır. Yukarıda değinilen sendikal haklar ile ilgili değişiklikler, buna örnek olarak verilebilir. Ancak, bu

alanlardaki tüm sorunların çözüldüğünü ileri sürmek mümkün değildir. Sendikal haklarla ilgili ILO denetim organlarının ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin kararları ile ASŞ dikkate alındığında, halen sorunlu olarak görülebilecek anayasal kurallar bulunmaktadır (Çelik, 2010: 319-320; Algan, 2007: 291 vd). Anayasa'nın 13. maddesindeki genel sınırlama kuralını değiştiren düzenleme de sosyal hakların sınırlanması açısından olumlu bir gelişme olmakla beraber, bu alanda başka sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Somutlaştırmak gerekirse, 2001 Anayasa değişikliği ile 51. maddede yapılan düzenlemeler sendika kurma hakkının, bazı nitelikli yasa kayıtlarına bağlı olarak sınırlanmasına imkân sağlamıştır. Ancak, bu sınırlama nedenleri, daha ziyade sendikal faaliyetlerin sınırlanmasında kullanılacak nitelikte olup, sendika kurma hakkı için aşırı niteliktedir (Kaboğlu, 2002: 477; Bahçeci, 2004: 177). Sosyal haklar bakımından 1982 Anayasası'nda oluşan sınırlandırma tablosunu şu şekilde okumak mümkündür. Çalışma (md.49) ve dinlenme (md.50) hakları için bir sınırlandırma nedenine yer verilmemiştir. Sendika kurma hakkı için ise nitelikli yasa kaydını gerektiren sınırlama rejimi bulunmaktadır. Toplu iş sözleşmesi hakkını düzenleyen 53. madde, bazı anayasal sınırlara yer vermektedir. Grev hakkını düzenleyen 54. maddede basit yasa kaydına ve bazı anayasal sınırlara yer verilmektedir (Bahçeci, 2004: 179; Bulut: 2009: 97, Algan, 2007: 279-280). Kısacası, soysal haklar ile ilgili maddelerdeki sınırlama nedenlerinde ve yasaklarda özgürleştirici yönde değişiklikler yapılmış ise de, bunlar yeterli değildir (DİSK, 2009: 26).

Anayasa'nın sosyal haklar ile ilgili hükümlerinde yapılan değişikliklerde dikkat çeken bir diğer husus, devlete görev yükleyen program hükümlerde yeni vurgular yapan ifadelere yer verilmesidir. Asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartlarının da dikkate alınması (md.55), bu yönde bir değişiklik olarak görülebilir. Bunlar arasında en çok dikkat çeken *"sosyal ve ekonomik hakların sınırı"* başlığını taşıyan 65. maddede yapılan değişiklikle maddenin *"devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları"* başlığını alması ve maddeye yeni ölçütler ilave edilmesidir (Tiryaki, 2008: 260 vd). Bu bağlamda, sosyal haklar başlıklı bölümde yer almamakla beraber, *"devletin temel amaç ve görevleri"* başlığını taşıyan 5. madde, sosyal hakların hayata geçirilmesi bakımından taşıdığı önem açısından, üzerinde durulması gereken bir diğer program hükümdür.

Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan *"kanun önünde eşitlik"* ilkesinde yapılan değişiklikler de sosyal haklar açısından önem taşımaktadır. Belirtmek gerekir ki, "eşitlik" Anayasa'nın *"Genel Esaslar"* kısmında yer almakla beraber, aynı zamanda bir hak olarak algılanmaktadır. Bu hakkın uygulamaya geçirilmesinde sadece kanun önünde eşitlik ilkesi değil, "ayrımcılık yasağı" ve "pozitif ayrımcılık yükümlülüğü" de dikkate alınmakta, böylece sosyal hakların temelini oluşturan fiili eşitliğe yaklaşma hedefi ön plana çıkmaktadır.

1982 Anayasası'nda insan hakları alanında yapılan iyileştirmeler büyük ölçüde klasik haklar alanında yoğunlaşmaktadır. Sosyal haklar ile ilgili iyileştirmeler ise daha ziyade negatif statü hakkı olma yönü ağır basan sendikal haklardaki yasakların azaltılmasından ibarettir. Esasen, ülkemizde insan hakları ihlalleri, büyük ölçüde klasik haklar üzerinden algılanmaktadır. Devletin sosyal haklar ile ilgili görevlerini ihmal etmesinden kaynaklanan sorunların insan hakkı ihlali olarak algılanmaması, bu alandaki temel sorunlardan biridir. Oysa, insan haklarının bir bütün olduğu düşünüldüğünde, bir alanda yapılacak iyileştirmelerin sorunun çözümünde yetersiz kalacağı açıktır.

Sosyal hakların yeni anayasadaki statüsünün belirlenmesinde sadece 1982 Anayasası'nın mevcut halinden kaynaklanan sorunları giderme hedefiyle hareket edilmesi de yeterli değildir. Bu bağlamda, sosyal hakların hayata geçirilmesini sağlayacak yeni düzenlemelere yer verilmesi düşünülebilir. Gerçekten de, yukarıda değinildiği üzere, sosyal haklar ile ilgili uluslararası sözleşmelerde, bu yönde gelişmeler bulunmaktadır. Ayrıca, insan haklarının dinamik yapısı, sosyal haklar alanına da yansımakta, yeni sosyal hak türleri uluslararası hukukta ve yeni hazırlanan anayasalarda yer almaktadır. "Yeni anayasa", Türkiye'nin sadece bugünü değil, geleceğini de düzenleyeceğinden, sosyal haklar alanındaki gelişmelere kayıtsız kalınması kabul edilemez.

IV. YENİ ANAYASA TASLAKLARININ SOSYAL HAKLAR PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yeni anayasa arayışlarında, bugüne kadar değişik toplum kesimleri tarafından hazırlanan anayasa taslaklarının da bir hareket noktası oluşturması beklenebilir. Bu bağlamda, çalışmayı sınırlı tutmak amacıyla, aşağıda sadece TÜSAİD 1992, TOBB 2000, TBB 2001, TBB 2007 ve ÖZBUDUN 2007 anayasa taslaklarının sosyal haklar yaklaşımı ana hatlarıyla ve karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır[1]. Yeni anayasa arayışları ile ilgili başka çalışmalar da bulunmakla beraber, çalışmamızda bu taslakların incelenmesinin nedeni, tümünün yeni bir anayasa metni taslağına yer vermiş olmalarıdır. Ancak, yeni bir anayasa metni taslağı ile ortaya çıkmamakla beraber, başta DİSK öncülüğünde 2009 yılında hazırlanan ve "Özgürlükçü, Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Bir Anayasa İçin Temel İlkeler (Anayasa Raporu)"[2] başlıklı belge ile diğer bazı yeni anayasa çalışmalarına da yeri geldikçe değinilecektir. Çalışmaya esas alınan anayasa taslaklarının ortak yönü, "yeni anayasa" yaklaşımı ile ortaya çıkmalarına rağmen, büyük ölçüde 1982 Anayasası'nı hareket noktası olarak almalarıdır (Şahin, 2010: 28 vd). Bu yaklaşım tarzı, yeni anayasa arayışlarının ne kadar "yeni" olduğu sorusunu akla getirmekle beraber (DİSK, 2009: 27-29; 48-49), bu husus, ayrı bir çalışma konusu olduğundan, burada sadece işaret etmekle yetinilmiştir.

A. İnsan Haklarının Bütünlüğü

İncelenen taslaklardan sadece TBB 2001 ve TBB 2007 taslaklarında bu konuda bir hüküm yer almaktadır. TBB 2001 taslağının *"temel hak ve özgürlüklerin bölünmezliği"* başlığını taşıyan 13. maddesinde *"Temel hak ve özgürlükler hukuksal yönden birbirini tamamlayan bir bütün oluşturur"* ifadesi yer almaktadır. TBB 2007 taslağında ise aynı başlık altında *"Temel hak ve özgürlükler onurlu ve insanca bir yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak bir bütün oluşturur. Devlet her bir temel hak ve özgürlüğün korunmasını ve gerçekleştirilmesini*

[1] Bahsi geçen ve bu çalışmada yararlanılan 5 anayasa taslağından TÜSİAD 1992 Taslağı için bkz. TBMM Başkanlığı "TBMM Başkanlığına Bazı Kurum ve Kuruluşlarca Verilmiş ve Ayrıca TBMM'deki Siyasi Partilerin Anayasa Değişikliğine İlişkin Hazırlık çalışmaları ve Taslak Metinler", Ankara, 1993; TOBB 2000 Taslağı için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi, Anayasa 2000, Nisan 2000, TOBB, Yayın No: Genel 357, BÖM 58, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 2000; TBB 2001 Taslağı için bkz. Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi (Gerekçeli), 2001, TBB Yayın No: 14, Şen Matbaa, 3. Baskı, Ankara, 2002; TBB 2007 Taslağı için bkz. Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi (Geliştirilmiş ve Gerekçeli Yeni Metin), Kasım 2007, TBB Yayın No: 131, Kanunlar Dizisi. 4, Şen Matbaa, 2. Baskı, Ankara, 2007; ÖZBUDUN 2007 Taslağı için bkz. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi", Legal Hukuk Dergisi, Ekim 2007, Yıl:5, Sayı: 58, s.3177-3272. Bu taslak için ayrıca bkz. http://www.haber7.com/haberphp?haber_id=268304.

[2] DİSK 2009 Anayasa Raporu için bkz. http://www.disk.org.tr/content_images/DiSKanayasa.pdf

sağlamakla yükümlüdür" hükmü bulunmaktadır (md.13). Bu düzenleme, bir yandan insan onurunun dokunulmazlığını insan haklarının bütünlüğü ilkesi ile kaynaştırmakta, diğer yandan da insan haklarının hayata geçirilmesinde devlete pozitif yükümlülükler getirmektedir ve bu nedenle olumlu karşılanmalıdır. Ancak, sosyal hakların devlete olumlu edimde bulunma yükümlülüğü getirmesi, bunların anayasal düzeyde tanınmasının yanında, bütçeden kaynak ayrılmasını da gerektirmektedir. Sosyal hakların bu özelliği, onların "aşamalı" gerçekleştirilen haklar olmasını da beraberinde getirmektedir (DİSK, 2009: 44-45). ÖZBUDUN 2007 taslağında sosyal hakların bu özelliğinin görmezden gelinmesi, insan haklarının bütünlüğü ilkesini ihlal edici niteliktedir (Kaboğlu, 2008: 61, 64). ÖZBUDUN 2007 taslağında din özgürlüğü ile ilgili sorunlara çözüm bulma arayışı ön plana çıktığından ve adeta bu özgürlük ayrıcalıklı olarak ele alındığından, bu yaklaşım biçiminin de insan haklarının bütünlüğü açısından sorunlu olduğu söylenebilir (Kaboğlu, 2008: 63).

B. Eşitlik

2004 ve 2010 yıllarında yapılan değişiklikler ile "pozitif ayrımcılık" anlayışına dayanak teşkil eden düzenlemelere Anayasa'da yer verilmiş olmakla beraber, özellikle kadın-erkek eşitliğini hayata geçmesini sağlayacak somut düzenlemeler Anayasa'da bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu noktada önemli olan, sadece devlete direktif veren düzenlemelere yer vermek değil, eşitliği gerçek anlamda hayata geçirmektir (Uygun, 2008: 330). TÜSİAD 1992, TOBB 2000 (md.10), TBB 2001 (md.11) taslaklarının eşitlik ile ilgili hükümleri, genel olarak, mevcut anayasal düzenlemenin tekrarı niteliğindedir (Şahin 2010: 135). Aynı yaklaşım tarzı ÖZBUDUN 2007 taslağında da mevcuttur. Bu taslağın eşitlik ilkesinin düzenlendiği 9/3. maddesinde kadınların, çocuklar, yaşlılar ve engelliler ile birlikte "özel surette korunmaya muhtaç kesim" olarak görülmesi ve 2004 değişikliği ile Anayasa'ya giren ifadeye yer verilmemesi eleştiriye açıktır. Gerçekten de, kadınları, erkeklerle eşit haklara sahip yurttaşlar olarak tanımlamak yerine, engelliler ile aynı kategoride değerlendirmenin kabulü mümkün değildir (Uygun, 2008: 330; Bakırcı, 2009: 369-370, Batum, 2010: 268). Bu nedenle, ÖZBUDUN 2007 taslağının eşitlik ilkesi ile ilgili düzenlemesine yapılan eleştirileri "polemiksel" nitelikte görmek (Yazıcı, 2009: 179) haksız bir değerlendirmedir. Kadın haklarının ayrı bir maddede geniş bir biçimde düzenlenmesi, eşitlik ile ilgili maddeye BM Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nde öngörüldüğü gibi, kadınlar için geçici özel önlemler alınması konusunda devlete yükümlülük getiren bir hüküm eklenmesi düşünülebilir. AB Temel Haklar Şartı'nın 23. maddesi de yol gösterici olabilir: *"Eşitlik ilkesi, eksik temsil edilen cinsiyet lehine olan tedbirlerin muhafazasını veya kabul edilmesini engellemez"*.

Bu açıklamalar ışığında, yeni anayasada eşitlik ilkesinin "fiili eşitlik" esas alınacak şekilde düzenlenmesi ve "pozitif ayrımcılığın" anayasada yer alması zorunludur (DİSK, 2009: 32). Bu bağlamda, TBB 2007 taslağının 11/3. maddesi, kadın-erkek eşitliği ilkesinin hayata geçirilmesi bakımından somut bir düzenlemeye yer vermesi açısından dikkat çekmektedir: *"Üyeleri, atama veya seçimle belirlenen tüm kamusal organların oluşturulmasında, ilgili kurumun niteliğine uygun düştüğü ölçüde, kadınların ve erkeklerin eşit temsil ilkesi öncelikle gözetilir"*. Bu taslağın diğer maddelerinde de bazı kurumlar bakımından bu ilkenin hangi oranlarda uygulanacağı belirtilmiş olup (Batum, 2010: 351-352), eşitlik ile ilgili anılan düzenleme, özel olarak belirtilmeyen kurumlar için dikkate alınacak bir genel hüküm niteliğini

taşımaktadır (Uygun, 2008: 331-332). Kanaatimizce, TBB 2007 taslağında yer alan tarzda bir kota düzenlemesinin yeni anayasada yer alması, gerçek anlamda kadın-erkek eşitliğinin hayata geçmesinde önemli bir adım olacak (Gören, 1999: 317 vd), eşitlik ilkesi ile ilgili hüküm, devlete direktif veren bir temenniden ibaret olmaktan kurtulacaktır.

Eşitlik ilkesi çerçevesinde ayrımcılık yasağının da yeni anayasada ifadesini bulması yararlı olacaktır. 1982 Anayasası'nın 10/1. maddesi, sınırlayıcı olmayan bir sayımla, ayrımcılık teşkil edebilecek nedenleri sıralamıştır. İncelenen anayasa taslaklarında da benzer bir yaklaşım görülmektedir. Engellilik ve cinsel yönelim gibi nedenlerin de ayrımcılık yasağı ile ilgili hükümde sayılması, ayrımcılığa uğrama potansiyeli yüksek olan bu guruplar açısından önem taşımaktadır. Bu hususlar, DİSK öncülüğünde hazırlanan Anayasa Raporu'nda da vurgulanmaktadır (DİSK, 2009: 32). Ancak, taslakların hiçbirinde bu yönde bir düzenleme bulunmamaktadır. ÖZBUDUN 2007 taslağında (md.9/3) eşitlik ilkesi düzenlenirken, özel olarak korunması düşünülenler arasında çocuklar da sayılmış ve bunlar için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamayacağı ifade edilmiştir. Oysa, çocuklar fiziksel, biyolojik, psikolojik olarak yetişkinlerden ayrı bir grup olup, çocuk haklarının ayrı hukuksal düzenlemelerle korunması gerekir. Olsa olsa, çocuklar içinde belli bir grubun (örneğin engelli çocukların) özel olarak korunmasına yönelik tedbirler açısından böyle bir hüküm düşünülebilir. Esasen, günümüzde çocukların korunması düşüncesi, yerini çocuk haklarının korunmasına bırakmakta olup, ÖZBUDUN 2007 taslağındaki bu düzenleme çağdaş anlayışla uyumlu değildir. Taslağın anılan hükmüne, yaşa dayalı ayrımcılık yasağının eklenmesi daha isabetli olacaktır (Bakırcı. 2009; 369). Benzer bir öneri CHP tarafından kamuoyuna açıklanan "CHP'nin Yeni Anayasa'ya Dair Görüşleri" başlıklı metinde de yer almaktadır. TÜSİAD tarafından kamuoyuna sunulan "Çağdaş Bir Anayasanın Önkoşul, İlke ve Kurumları-TÜSİAD Anayasa Platformu Belgesi" başlıklı metinde de eşitlik ilkesinin özellikle kadınlar açısından yaşama geçirilmesi hedefine vurgu yapılmaktadır. Aynı kurum tarafından kamuoyuna açıklanan "Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu" başlıklı çalışmada da eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına özel bir önem verildiği görülmektedir (TÜSİAD, 2011: 17).

Eşitlik ilkesinin sosyal haklar açısından önemli bir görünümünün de fırsat eşitliği olduğu dikkate alınmalı, fırsat eşitliğinin sağlanmasının sosyal devletin başlıca amaçlarından biri olduğu hatırlanmalı (DİSK, 2009: 43), bu anlayış yeni anayasanın sosyal haklar rejimine yansımalıdır.

C. Sosyal Hakların Asgari Düzeylerinin Belirlenmesi

Küreselleşme sürecinin sosyal haklar üzerindeki olumsuz etkileri sürerken, bir yanda da bu hakların somutlaşmasını sağlayacak yeni düzenlemeler üzerinde durulmaya başlanmış, sosyal hakların zorunlu asgari düzeylerinin belirlenmesi çabaları yoğunlaşmıştır. Bu çabalar, sosyal hakların aşamalı gerçekleştirilmesi (Gülmez, 2009: 11) anlayışı ile de uyumludur.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 19 Ocak 2000 tarihli ve 3 sayılı kararında da beslenme, barınma, giyim ve sağlık hizmetleri alanlarında zor koşullarda yaşayanların gereksinimlerini minimum düzeyde karşılayacak hakların güvence altına alınması için üye devletlere tavsiyede bulunulmaktadır. Bu noktada önem taşıyan, tavsiye kararında sayılan hakların ulusal mevzuatta sadece tanınması değil, bunların yerine getirilmesi zorunlu düzeylerinin de

belirlenmesidir. Bu tavsiye kararı dikkate alınarak en azından bazı sosyal haklar için bunları minimum düzeyde karşılayacak somutlaştırıcı düzenlemelere yeni anayasada yer verilmesi, sosyal hakların hayata geçirilmesi açısından yararlı olacaktır (Uygun, 2008: 343-344). Keza, BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi'nin 2000 yılında verdiği 14 sayılı Erişilebilir En Yüksek Düzeyde Sağlık Standartları Tavsiye Kararı'nda, gelişme düzeyi ne olursa olsun, Sözleşme'ye taraf tüm devletlerin bazı temel sağlık hizmetlerini derhal yerine getirmekle yükümlü oldukları vurgulanmaktadır (Bakırcı, 2009: 368). Böylece, sosyal hakların tümü için geçerli bir "aşamalı gerçekleştirme" yükümlülüğünden söz etmenin mümkün olmadığının altı çizilmektedir (Gülmez, 2009: 11; DİSK, 2009, 49).

1982 Anayasası'nda, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması şeklinde bir düzenlemeye yer verilerek (md.42/5), sadece eğitim hakkı bağlamında bir zorunlu asgari düzey belirtilmiştir. Bu düzenlemeyi, sosyal hakların dava edilebilirliğine sınırlı bir örnek olarak görmek de mümkündür. 1982 Anayasası'nın sosyal haklar ile ilgili diğer hükümlerinde bu tarz zorunlu asgari düzey belirleyen hükümlere yer verilmediğinden, bu haklar büyük ölçüde hayata geçirilememiş, sosyal hakların temel hak kimliği zedelenmiştir.

İncelediğimiz taslaklarda, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması yönündeki mevcut anayasal düzenlemenin tekrar edildiğini, sadece bunun süresinin farklı biçimde düzenlendiğini görmekteyiz (Şahin, 2010: 290 vd.). TBB 2007 taslağında ise anaokulu ve orta öğretimin de herkese açık ve kamuya ait kurumlarda parasız olduğuna dair bir hükme yer verilerek, eğitim hakkının zorunlu asgari düzeyini genişletici bir düzenleme yapılmıştır (md.70). Aynı taslağın 65. maddesinde, *"yurttaşlar temel sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılmaz"* hükmüne yer verilerek sağlık hakkının asgari düzeyi; 62. maddesinde *"kendi kontrolü dışında geçim olanaklarını yitiren kişiler asgari düzeyde bir gelirden yoksun bırakılamaz. Yurttaşlara sağlanması gereken asgari sosyal güvenlik standartları kanunla düzenlenir"* hükmüne yer verilerek sosyal güvenlik hakkının asgari düzeyi; 66. maddesinde *"hiç kimse yaşamını sürdürmesi için gerekli barınacak bir yerden yoksun bırakılamaz. Bu hakkın gerçekleştirilmesi için yerel yönetimlerin üstleneceği yükümlülükler kanunla belirlenir"* hükmüne yer verilerek konut hakkının asgari düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

D. Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırları ve Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği

Gerek 1961 Anayasası (md.53), gerekse 1982 Anayasası (md.65), sosyal hakların düzenlendiği bölümlerinde, devletin bu haklardan kaynaklanan yükümlülüklerinin sınırını belirleyen bir hükme yer vermiştir. Bu hükümler, sosyal hakların gerçekleşmesi ile devletin mali olanakları arasında bir denge oluşturmaya çalışmaktadır. 1982 Anayasası'nın 65. maddesi, hukukilik denetiminden çok, yerindelik denetimi yapılmasına kapı aralayan şekilde formüle edildiği, yargı organlarının ve özellikle Anayasa Mahkemesi'nin etkin bir denetim yapmasını güçleştirdiği için eleştirilmektedir. 2001 yılında yapılan değişiklikle maddenin yeniden formüle edilmiş biçimi, yargı denetiminin etkinliğini sağlamak açısından daha olumludur. Maddedeki değişikliğin hükmün sınırlayıcı işlevini, düzenleyici işleve dönüştürdüğü, böylece yeni hükmün, mali kaynakların tahsis edilmesindeki önceliği belirlemede Anayasa Mahkemesi'ne bir takdir alanı yarattığı ve devlete olumlu bir davranış ölçütü getirdiği ifade edilmektedir (Sağlam, 2010: 293). Ancak, uygulamada bu değişikliğin ardından,

Anayasa Mahkemesi'nin tavrında anlamlı bir değişiklik olmamıştır (Kaboğlu, 2010a: 45-46, 47, 55; Çağlar, 2009b: 270-271). Nitekim, Anayasa Mahkemesi, değişiklikten sonraki bir kararında, sağlık hizmetlerinin devlet tarafından belirlenen bir bedelinin olmasını, bu hizmetin Anayasa'nın öngördüğü düzeyde yerine getirilmesi için zorunlu görmüştür. Mahkeme, devlete verilen görevin Anayasa'nın 65. maddesinde belirtilen mali kaynakların yeterliliği ölçüsü ile sınırlı olduğunu vurgulamıştır (E.2005/52, K.2007/35, Karar Tarihi 03.04.2007).

Anayasa'da böyle bir hükmün bulunması, sosyal hakların gerçekleştirilmesini tümüyle siyasi iktidarların tercihine bırakmakta, yargı denetimini etkisizleştirmekte, sosyal hakların "hak" olmaktan kaynaklanan talep edilebilirliğini dışlamaktadır. Özellikle, sosyal hakların asgari düzeylerinin düzenlenmediği metinlerde bu sakınca daha da artmaktadır. Bu nedenle, 1982 Anayasası'nın 65. maddesi paralelinde, sosyal hakları etkisizleştiren (Sancar, 2004: 319) bir hükme yeni anayasada yer verilmesinin isabetli olmadığını düşünmekteyiz (Bakırcı, 2009: 365; Gören, 2006:133-135). Mutlaka bu yönde bir hüküm anayasada yer alacaksa, Türkiye'nin de taraf olduğu BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 4. maddesindeki hükümden yararlanılabilir. Anılan hükme göre *"Taraf Devletler, bu Sözleşmede tanınan hakların uygulanması amacıyla gereken her türlü yasal, idari ve diğer önlemleri alırlar. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin olarak, taraf Devletler eldeki kaynaklarını olabildiğince geniş tutarak, gerekirse uluslararası işbirliği çerçevesinde bu tür önlemleri alırlar"*. Belirtmek gerekir ki, 65. maddede yapılacak değişikliklerin ya da maddenin tümüyle kaldırılmasının hukuki bir sonuç doğurmayacağını, her durumda, devletin sosyal hakları mali kaynakları ölçüsünde yerine getireceğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Gözler, 2001: 38).

Devletin ekonomik ve sosyal ödevlerinin sınırları, sosyal hakların dava edilebilirliği ile de yakından bağlantılıdır (Çağlar, 2009a: 169 vd.). 1982 Anayasası'nın 65. maddesinden hareketle, devletin olumlu edimini gerektiren program hükümlerin salt anayasada yer almalarının bireylere sübjektif kamu hakkı vermediği ileri sürülmektedir (Gözler, 2011: 515-516; Özbudun, 1998: 111-112, Eroğul, 1997: 273-274). Oysa, 1982 Anayasası'nın 11. maddesi dikkate alındığında, program hükümlerin hukuksal açısından bağlayıcı olmadığını ileri sürmek güçtür. Sosyal haklarla ilgili anayasa hükümlerinin, sadece yasama organına yönelik siyasi nitelikte direktifler olduğu, bunların kişiler açısından dava hakkı doğurabilmesinin ancak yasama organının harekete geçmesinden sonra söz konusu olabileceğini savunmak, kabul edilebilir bir yaklaşım değildir (Gören, 2006: 133, Özdek, 2011: 22-23; Sabuncu, 1997: 115-116). Bu nedenle, farklı gerekçelerden hareketle, sosyal hakların dava edilebilir olduğunu savunmak mümkündür (Algan, 2007:146-153). Ayrıca, sosyal hakları düzenleyen uluslararası sözleşmelerin denetim organlarının ve ulusal mahkemelerin kararları, sosyal hakların dava edilebilirliği hususunda bazı kazanımlar sağlamıştır. Ancak, Türkiye uygulamasında Anayasa Mahkemesi, sosyal hakların bu yöndeki yorumundan kaçınmakta, soruna hak öznesi bireyler açısından değil, devletin yükümlülükleri açısından yaklaşmaktadır (E.1989/6, K.1989/42, Karar Tarihi 07.11.1989; Kaboğlu, 2010a: 45).

Anayasalarda sosyal hakların; program hükümler, yetki veren kurallar, sosyal devlet ilkesi, kurumsal güvenceler ve temel hak şeklinde düzenlemeler ya da anayasa başlangıcı şeklinde düzenleme, program kurallar olarak düzenleme, devletten olumlu edimde bulunulmasını isteme hakkı şeklinde düzenleme ve devlete hak ve yetki veren kurallar şeklinde sınıflandırıldıkları görülmektedir (Batum, 2010: 327-329).

İncelediğimiz taslaklarda ise 1982 Anayasası'nın 65. maddesi hükmünün ana hatları ile korunduğunu görmekteyiz. Ancak, bunlar içinde TÜSİAD 1992, TOBB 2000 ve ÖZBUDUN 2007 taslağında (md.50) *"devletin sosyal ve ekonomik ödevlerinin sınırları"* başlığıyla sosyal hakların sınırlanmasına vurgu yapılırken, TBB 2001 ve TBB 2007 taslaklarındaki 66. maddenin başlığı *"devletin iktisadi ve sosyal ödevleri"* şeklini almış ve devletin görevine vurgu yapılmıştır. Eğer bu yönde bir hükme yer verilecekse, TBB taslaklarındaki yaklaşımın benimsenmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır. Esasen, sosyal ve ekonomik haklar alanında yaşanan uluslararası gelişmeler dikkate alındığında, "mazeret hükmü" niteliğinde bir hükme yeni anayasada yer vermek doğru bir yaklaşım olarak görülemez (Tarhanlı, 2008: 131).

E. Sosyal Haklar Kataloğu ve Yeni Sosyal Haklar

İncelediğimiz anayasa taslaklarında, büyük ölçüde 1982 Anayasası'nın sosyal haklar kataloğu esas alınmaktadır. Sosyal haklar kataloğu açısından, ÖZBUDUN 2007 taslağının, 1982 Anayasası'ndan da geri seviyede olduğu söylenebilir. Bu taslakta, 1982 Anayasası'nda yer alan devletin aile planlamasına ilişkin yükümlülüğü (md.41) kaldırılmış, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması (md.45), konut hakkı (md.46), gençliğin korunması (md.58), sporun geliştirilmesi (md.59), yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşları (md.62), sanatın ve sanatçının korunması (md.107), orman köylüsünün korunması (md.170) hükümlerine yer verilmemiştir. Burada sayılan 1982 Anayasası'nın hükümlerinden önemli bir bölümü, sosyal hak olarak değilse bile, program hükümler olarak devlete bazı yükümlülükler getirmekteydi. ÖZBUDUN 2007 taslağında, devlet bu anayasal yükümlülüklerden kurtulmakta, sayılan yükümlülükler siyasi iktidarın tercihine bırakılmaktadır. 1982 Anayasası'nın anılan hükümleri, ÖZBUDUN 2007 taslağında *"çevrenin korunması ve milli servetlere ilişkin hükümler"* başlığı ile özel bir kısımda düzenlenmiş ise de, sosyal haklar açısından bir geriye gidiş söz konusudur. Zira, bunlar sosyal hak kategorisinden çıkarılmakta, tümüyle devlete yönelik direktif hükümler halini almaktadır (Bakırcı, 2009: 364; İnceoğlu, 2008: 65). 1961 ve 1982 Anayasaları'nda *"sosyal ve ekonomik haklar"* kategorisinde sayılan çalışma, teşebbüs ve sözleşme özgürlüğü ise ÖZBUDUN 2007 taslağında, *"kişisel haklar"* arasında sayılmıştır (md.29). Bu yaklaşım tarzı, taslağın sosyal haklara bakış açısını ortaya koyması açısından önemli olduğu gibi, "ideolojisiz anayasa" söyleminin içinin boş olduğunu da ortaya koymaktadır (Tarhanlı, 2008: 126). Zira, temel hak ve özgürlüklerin anayasadaki yerleri, basit bir sıralama ya da sistematik sorunu olmaktan ziyade, anayasa koyucunun insan hakları yaklaşımı konusunda ipuçları vermektedir.

Sosyal haklar içinde bütün çalışanları ilgilendirdikleri ve sosyal hak mücadelesinin aracı oldukları için özel önem taşıyan sendikal haklar (DİSK, 2009: 45-46) açısından anayasa taslakları incelendiğinde; 1982 Anayasası döneminde yaşanan kısmi iyileştirmelerin genel olarak korunduğu gözlenmektedir. Ancak, ÖZBUDUN 2007 taslağının 48/1. maddesinde, 1982 Anayasası'nın 53/3. maddesine uygun olarak *"aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz"* ifadesi yer almaktadır. ÖZBUDUN 2007 taslağının sendika kurma hakkını düzenleyen 47/1. maddesinde, *"aynı zamanda ve aynı iş veya hizmet kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz"* hükmü yer almış olup, benzer nitelikteki bir hüküm 2010 değişikliği ile 1982 Anayasası'nın md.51/son hükmünden çıkarılmıştır. ÖZBUDUN 2007 taslağındaki bu yasağın kabulü mümkün olmadığı gibi, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Türkiye'nin de tarafı olduğu 87 ve 98 sayılı Sözleşmelerine aykırı niteliktedir

(Bakırcı, 2009: 373). Aynı taslağın 48. maddesinde, 1982 Anayasası'nın 53/1 maddesine uygun biçimde, toplu iş sözleşmesi hakkı, sosyal koruma amacına bağlı olmaktan arındırılıp, düzenleme ilkesi ön plana çıkarılmıştır. TBB 2007 taslağının 60. maddesinde ise 1961 Anayasası'ndaki düzenlemeye paralel biçimde, koruma amacını ön plana alan bir ifade tercih edilmiştir. TBB 2007 taslağındaki bu düzenleme biçiminin toplu iş sözleşmesi hakkının niteliğine daha uygun düştüğü söylenebilir. ÖZBUDUN 2007 taslağında (md.48/1) toplu sözleşme hakkının sadece işçiler açısından tanındığı da dikkat çekmektedir. 1982 Anayasası'nın 53. maddesinde 2010 yılında yapılan değişiklikle memurlar ve diğer kamu görevlilerine tanınan toplu sözleşme hakkı, ÖZBUDUN 2007 taslağında bu çalışanlardan esirgenmektedir. TBB 2001 ve 2007 taslakları ise bu hakkı tüm çalışanlara tanımakta, işçi niteliği taşımayan kamu görevlileri açısından toplu sözleşme hakkı ile ilgili düzenlemeyi, anayasal güvenceye yer vererek, kanun koyucuya bırakmaktadır (md.60). Grev hakkı da ÖZBUDUN 2007 taslağının 48. maddesinde sadece işçilere tanınmakta ve bu hakkın hangi nedenlerle sınırlanabileceğine yer verilmektedir. Oysa, TÜSAİD 1992, TOBB 2000 (md.54), TBB 2001 ve 2007 (md.61) taslaklarında grev hakkı sadece "işçiler" için değil, "çalışanlar" için ifade edilmekte, işçi niteliği taşımayan kamu görevlileri açısından bu hakkın düzenlenmesi, anayasal güvencelere yer verilerek, kanun koyucuya bırakılmaktadır. Böylece, ÖZBUDUN 2007 taslağı dışındakilerin, grev hakkının öznesini genişlettikleri ifade edilebilir.

"Yeni" anayasa hazırlıkları sürecinde, çağdaş gelişmeleri ve taraf olduğumuz ESKHS ve ASŞ başta olmak üzere, uluslararası sözleşmeleri dikkate alan yeni sosyal hakların anayasa metninde yer alması da önem taşımaktadır. 2004 yılında yapılan bir çalışmada, 72 farklı ekonomik, sosyal ve kültürel hakkın varlığından söz edilmektedir (Öndül, 2008: 86). Bu konuda 1982 Anayasası'nın listesi ile sınırlı kalmak, ülkenin geleceğini düzenlemesi beklenen anayasanın daha doğumunda çağın gerisinde kalması anlamına gelecektir. ÖZBUDUN 2007 taslağında, ekonomik ve sosyal hak olarak sadece 8 hakka yer verilmesi düşündürücüdür (Öndül, 2008: 86). Anılan taslakta, sosyal haklar açısından özel bir önem taşıyan ve sosyal devlete pozitif bir yükümlülük getiren "kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı"na dahi yer verilmemiş, çağdaş insan hakları belgelerinde "elverişli konut hakkı" (Çağlar, 2010b: 50-51) söz konusu edilmekte iken, taslakta "konut hakkı" olarak dahi yer almamıştır (Azrak, 2008: 120,121). Oysa, AİHM 24.11.1986 tarihli *Gillov v. U.K.* kararında konut hakkını, yaşam hakkı, ailenin korunması, insan onuru ve mülkiyet hakkı ile bağlantılı bir biçimde ele almaktadır. Bu karar, kamu otoritelerine olumlu edim yükümlülüğü getiren ve bireylere devletten talepte bulunma hakkı sağlayan bir yaklaşımın da altını çizmektedir (Azrak: 2008, 122).

1982 Anayasası'nda mevcut olmadığı halde, incelenen anayasa taslaklarında "demokratik yurttaş girişimleri", "insanlığın ortak mirasına saygı", "barış hakkı", "gelişme hakkı", "savunma mesleği ve barolar", "diğer uzman ve özerk kuruluşlar", "kültür ve sanat yüksek kurumu", "katılma hakkı", "yeterli besin ve temiz suya ulaşma hakkı" başlıklarında yeni haklara yer verilmektedir. (Şahin, 2010: 48-61). Taslaklarda yer alan bu yeni haklar listesinde, sosyal haklar olarak sıralananlar da mevcuttur. Özellikle, yeni bir hak olarak "yeterli besin ve temiz suya ulaşma hakkı"na yer veren TBB 2007 taslağının 67. maddesinin altı çizilmelidir. 19 Ocak 2000 tarihli Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tavsiye kararında da sözü geçen bu hak, küresel çevre ve ekonomik sorunların yarattığı sakıncalardan korunmak için büyük bir

önem taşımaktadır. DİSK 2009 Anayasa Raporu'nda da "sosyal, ekonomik ve kültürel haklar" başlığı altında çağdaş gelişmeleri yansıtan oldukça geniş bir sosyal haklar listesine yer verildiği görülmektedir (DİSK, 2009: 53-54). Aynı çalışmada, "çevre, gelişme ve barış hakları" başlığı altında bir haklar listesine ve düzenleme ilkelerine de yer verilmektedir. Anılan listede, "çevre hakkı" (su hakkı ve çevre hakkının farklı boyutları), "çevresel bilgilenme hakkı", "katılım hakkı", "başvuru hakkı", "barış hakkı", "sürdürülebilir gelişme hakkı", "insanlığın ortak mirasına saygı hakkı" yer bulurken, düzenleme ilkelerinde de "toprak mülkiyet / yerleşme özgürlüğü", "tarım topraklarının korunması", "ormanların korunması", "doğal kaynaklar ve varlıklar", "kıyılar" ve "planlama" başlıkları bulunmaktadır (DİSK, 2009: 54-57).

Bu bağlamda, yukarıda sayılan yeni sosyal hak kategorilerine, "kadın hakları", "engellilerin hakları", "yaşlıların hakları", "eşcinsel hakları" gibi hükümlerin ilave edilmesi düşünülebilir. Böylece, hem bunların birer hak olarak kabul edildiği vurgulanmış olacak, hem de bağımsız bir maddede yer almakla bu haklar üzerindeki vurgu arttırılmış olacaktır. Şüphesiz, bu vurgunun belirginleşmesi, hakların içeriğinin de yeniden ele alınması ile mümkün hale gelecektir. Buna örnek olarak, 1982 Anayasası'nda bağımsız bir maddede yer almayan çocuk hakları ile ilgili hükmü (md.41/3) ve hak olarak formüle edilmeyen "tüketicilerin korunması" (md.172) hükmünü göstermek mümkündür. ÖZBUDUN 2007 taslağının 44. maddesinde, çocuk hakları bağımsız bir hüküm olarak yer alırken, TBB 2007 taslağının 55/3. maddesinde bu hak, "ailenin korunması" başlığı altında yer almıştır. ÖZBUDUN 2007 taslağındaki çocuk hakları maddesi, AB Temel Haklar Şartı'nın 24. maddesi ile paralel bir hükme yer vermektedir. Ancak, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde devletin yükümlülüklerine yapılan güçlü vurgu, bu maddede yer almamıştır. Ayrıca, bu hükümde çocukların ekonomik sömürüye karşı korunmasına ilişkin bir düzenleme bulunmaması da eleştirilebilir (Bakırcı, 2009: 368). ÖZBUDUN 2007 taslağındaki çocuk hakları ile ilgili madde, devlete hiçbir yükümlülük getirmeyen, çocuk ile aile ilişkisini düzenlemeyen, yetersiz bir hüküm olarak görülmektedir (Tuncel, 2008: 88-89). TBB 2007 (md.63) ve ÖZBUDUN 2007 (md.49) taslaklarında, sosyal güvenlik açısından özel olarak korunması gerekenlerin tek bir maddede toplanması da eleştiriye açıktır. Özellikle, kadınlar, engelliler ve yaşlılar için ayrı düzenleme yapılması, bunların haklarına verilen önemi vurgulayıcı olacaktır (Bakırcı, 2009: 367).

SONUÇ

1982 Anayasası'nda yapılan birçok değişikliğe rağmen, sosyal hakların anayasal statüsü ile ilgili önemli sorunlar bulunmaktadır. İncelenen anayasa taslaklarının ise sosyal hakları genel olarak 1982 Anayasası'ndan hareketle düzenlemeye çalışan, "yeni anayasa" beklentilerini karşılamaktan uzak metinler olduğu görülmektedir. Yine de, yakın tarihte hazırlanan anayasa taslaklarının, sosyal haklar alanındaki gelişmelere daha duyarlı oldukları söylenebilir. Özellikle, TBB tarafından 2001 yılında hazırlanan taslak, bunun 2007 tarihli revize edilmiş hali ve DİSK öncülünde 2009 yılında hazırlanan Anayasa Raporu, yeni anayasa tartışmalarında sosyal hakların düzenlenmesinde dikkate alınmaya değer niteliktedir. Buna karşılık, AKP'nin isteği üzerine hazırlanan ÖZBUDUN 2007 taslağı, sosyal haklar açısından yaşanan gelişmeleri yansıtmaktan uzak, yer yer 1982 Anayasası'ndan da geri bir metindir.

Kısa süre önce CHP tarafından kamuoyuna açıklanan "CHP'nin Yeni Anayasa'ya Dair Görüşleri" başlıklı metinde sosyal hakların anayasal güvenceye kavuşturulması hedefine;

TÜSİAD tarafından kamuoyuna açıklanan "Çağdaş Bir Anayasanın Önkoşul, İlke ve Kurumları-TÜSİAD Anayasa Platformu Belgesi" başlıklı metinde de eşitlik ilkesinin özellikle kadınlar açısından yaşama geçirilmesi hedefine vurgu yapılması, yeni anayasa arayışlarında sosyal haklar açısından umutlanmamıza yol açan gelişmelerdir. TÜSİAD tarafından kamuoyuna açıklanan "Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu" başlıklı çalışmada da eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına özel bir önem verilmekte, "kültürel hakların" ayrı bir başlıkta ele alınması gerektiği ifade edilmektedir (TÜSİAD, 2011: 17,19).

Sosyal haklar alanındaki gelişmelerin yeni anayasada vücut bulması halinde, giderek sosyal devletten uzaklaşarak "sosyal yardım devleti" halini alan ve sosyal hakları, iktidara bağımlı insanlar yaratmanın aracı olarak gören uygulamalar (İnsel, 2007: 83; Özbek, 2007: 90-91), sosyal devletin gerekleri ile uyumlu hale gelebilecektir.

Ancak, sosyal hakların korunup geliştirilmesinin sadece bir hukuk sorunu olmayıp, (Bahçeci, 2010: 209-210) daha ziyade bir siyasi irade sorunu olduğu da unutulmamalıdır. Bu nedenle, sosyal hakların gerçek savunucuları olan sivil toplum örgütleri ve özellikle sendikalar güçlenmedikçe, yeni anayasada etkili bir sosyal haklar rejimi beklemek, fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akıllıoğlu, Tekin (2010), *İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, İmaj Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara.

Algan, Bülent (2007), *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Batum, Süheyl (2010), *99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa*, 2. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul.

Bulut, Nihat (2009), *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, On İki Levha Yayınları, İstanbul.

Çağlar, Selda (2009a), *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri,* Beta Yayınevi, İstanbul.

Donnelly, Jack (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları* (Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara.

Eren, Abdurrahman (2007), *Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması-Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Eroğul, Cem (1997), *Anatüzeye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş),* 5. Bası, İmaj Yayınları, Ankara.

Gören, Zafer (1999), *Anayasa ve Sorumluluk*, Cilt II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir.

Gören, Zafer (2006), *Anayasa Hukuku,* Seçkin Yayınları, Ankara.

Gözler, Kemal (2001), *Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma,* Ekin Kitabevi, Bursa.

Gözler, Kemal (2010), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 9. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.

Gözler, Kemal (2011), *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt II, Ekin Kitabevi, Bursa.

Kaboğlu, İbrahim (2002), *Özgürlükler Hukuku,* 6. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.

Kaboğlu, İbrahim (2010b), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar),* Legal Yayınları, İstanbul.

Kalabalık, Halil (2009), *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Özbudun, Ergun (1998), *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.

Reisoğlu, Safa (2001), *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*, Beta Yayınları, İstanbul.

Sabuncu, Yavuz (1997), *Anayasaya Giriş*, 5. Baskı, Ankara.

Şahin, Adil (2010), *Türkiye'de Anayasalarda ve Anayasa Talaklarında İnsan Hakları*, Yetkin Yayınları, Ankara.

Tanör, Bülent-Yüzbaşıoğlu, Necmi (2011), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 10. Baskı, Beta Yayını, İstanbul.

Tiryaki, Refik (2008), *Ekonomik Özgürlükler ve Anayasa*, Yetkin Yayınları, Ankara.

Uyar, Lema (2006), *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları-İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Yazıcı, Serap (2009), *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye-Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Özgürlükçü, Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Bir Anayasa İçin Temel İlkeler (Anayasa Raporu), (2009), DİSK Yayınları No: 57, Ankara.

TBMM Başkanlığına Bazı Kurum ve Kuruluşlarca Verilmiş ve Ayrıca TBMM'deki Siyasi Partilerin Anayasa Değişikliğine İlişkin Hazırlık Çalışmaları ve Taslak Metinler, (1993), TBMM Başkanlığı, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi (2000), Anayasa 2000, TOBB, Yayın No: Genel 357, BÖM 58, Afşaroğlu Matbaası, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi (Gerekçeli) (2002), TBB Yayın No: 14, Şen Matbaa, 3. Baskı, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi (Geliştirilmiş ve Gerekçeli Yeni Metin), (2007), 2. Baskı, TBB Yayın No: 131, Kanunlar Dizisi: 4, Şen Matbaa, Ankara.

Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu, (2011), TÜSİAD Yayını, İstanbul.

Makaleler

Algan, Bülent (2011), "Sosyal Devlet Düşerken: Bazı Yanılgılar ve Göz Ardı Edilen Gerçekler", Kamu Hukukçuları Platformu'nun KKTC Yakın Doğu Üniversitesinde 19-21 Mayıs 2011 tarihlerinde düzenlediği *Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi* konulu toplantıda sunulan bildiri.

Azrak, Ülkü (2008), *Nasıl Bir Anayasa İstiyoruz* içinde, Siyah Beyaz Basım, İstanbul, s.119-125.

Bahçeci, Barış (2004), "2001 Anayasa Değişikliklerinin Sosyal Hakların Sınırlandırılma Rejimine Etkisi", *Bülent Tanör Armağanı*, Legal Yayını, İstanbul, s.175-204.

Bahçeci, Barış (2010), "Sosyal Haklara Bakışımız Üzerine Bir Eleştiri", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2010/1, İstanbul, s.207-210.

Bakırcı, Kadriye (2009), "1961 ve 1982 Anayasalarında ve 2007 Tarihli Anayasa Önerisi'nde Sosyal Haklar", *Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu'na Armağan*, Yetkin Yayınları, Ankara, s.355-378.

Balkır, Zehra Gönül (2009), "Küreselleşmenin Ekonomik Özgürlüklere Yansıması: Sosyal Hakların Daraltılması", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu-Bildiriler,* Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara, s.234-243.

Çağlar, Selda (2008), "BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde Denetimin Etkinliğini Geliştirme Çabaları", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Üniversitemizin ve Fakültemizin 10. Yıl Kuruluş Armağanı, İstanbul, s.49-72.

Çağlar, Selda (2009b), "Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunmasında Yargı Kurumlarının Rolü", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu-Bildiririler*, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara, s.267-273.

Çağlar, Selda (2010a), "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Hakları Yeniden Düşünmek", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2010/1, İstanbul, s.211-226.

Çağlar, Selda (2010b), "Avrupalı Romanların Hak Arayışları: Ayrımcılığa Karşı Hukuksal Mücadele", *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları,* Beta Yayınları, İstanbul, s.33-112.

Çelik, Aziz (2007), *Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış* içinde, Heinrich Böll Stiftung

Derneği, İstanbul, s.84-88.

Çelik, Aziz (2010), "Sendikal Haklar: Uluslararası Çalışma Hukuku ve Türkiye'nin Uyumsuzluğu", *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Beta Yayınları, İstanbul, s.255-331.

Gülmez, Mesut (2009), "İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu-Bildiririler*, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara, s.3-17.

İnsel, Ahmet (2007), *Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, s.79-84.

İnceoğlu, Sibel (2008), *Nasıl Bir Anayasa İstiyoruz* içinde, Siyah Beyaz Basım, İstanbul, s.65-71.

Kaboğlu, İbrahim (2008), *Nasıl Bir Anayasa İstiyoruz* içinde, Siyah Beyaz Basım, İstanbul, s.58-65.

Kaboğlu, İbrahim (2010a), *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II- Bildiriler* içinde, Petrol-İş Yayını-113, İstanbul, s.43-60.

Öndül, Hüsnü (2008), *Nasıl Bir Anayasa İstiyoruz* içinde, Siyah Beyaz Basım, İstanbul, s.85-87.

Özbek, Nadir (2007), *Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, s.89-91.

Özbudun, Ergun-Arslan Zühtü-Atar, Yavuz-Erdem, Fazıl Hüsnü-Köker, Levent-Yazıcı, Serap (2007), "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Önerisi", *Legal Hukuk Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 58, s.3177-3272.

Özdek, Yasemin (2011), "Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü", Kamu Hukukçuları Platformu'nun KKTC Yakın Doğu Üniversitesinde 19-21 Mayıs 2011 tarihlerinde düzenlediği *Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi* konulu toplantıda sunulan bildiri.

Sağlam, Fazıl (2010), "Küresel Bunalımda Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2010/1, İstanbul, s.291-294.

Sancar, Mithat (2004), "Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki", *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları,* 2. Baskı, H.Ü. İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, s.305-326.

Tarhanlı, Turgut (2008), *Nasıl Bir Anayasa İstiyoruz* içinde, Siyah Beyaz Basım, İstanbul, s.125-131.

Tuncel, Aynur (2008), *Nasıl Bir Anayasa İstiyoruz* içinde, Siyah Beyaz Basım, İstanbul, s.87-90.

Uygun, Oktay (2008), "İnsan Hakları Açısından Yeni Anayasa Çalışmaları", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Üniversitemizin ve Fakültemizin 10. Yıl Kuruluş Armağanı, İstanbul, s.323-352.

Web Pages

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2524&content=

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=885&content=

http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/21yuzyilinanayasasi-basinbulteni.pdf

http://www.disk.org.tr/content_images/DiSKanayasa.pdf

http://www.haber7.com/haberphp?haber_id=268304

http://www.tusiad.org/__rsc/shared/file/2007-12-07-YeniAnayasaTemelIlkeler.pdf

http://www.tusiad.org/__rsc/shared/file/YENI-ANAYASA-YUVARLAK-MASA.pdf

BASINDA SİYASAL LİDERLERİN VE KÖŞE YAZARLARININ SOSYAL HAKLARA İLİŞKİN İLETİLERİNİN ANALİZİ

Füsun Alver
Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Medya sistemi siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sistemlerden enformasyon almakta, bu enformasyonları medyanın kendi üretim ve iletim tekniklerine göre işleyip, biçimlendirerek, kamuoyuna sunmaktadır. Dolayısıyla da siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel gerçekliğin yeniden üretilmesinde ve tasarlanmasında tek belirleyici sistem olmamakla birlikte etkili olmaktadır. Problem; siyasal sistemin, sosyal politika ve sosyal haklar alanında var olan sorunlara yönelik belirlemelerinin ve çözüm önerilerinin, siyasal seçimler öncesinde siyasal liderler tarafından yeterince ortaya konulamamasının yanında medya sisteminin, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderlerinin, sosyal politika ve sosyal haklara ilişkin problemleri, izlenen politikaları ve izlemeyi öngördükleri politikaları kamuoyuna iletirken, iletilere ne ölçüde meşruiyet sağlamaya ve rıza üretmeye çalıştığı veya eleştirel bir yaklaşımla müzakereci veya muhalif bir yaklaşımı üstlendiği ve çözüm önerisi formüle edebildiğidir.

Bu çalışmada; 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleştirilen siyasal seçimlerde; siyasal partilerden AKP, CHP, MHP ve BDP'li siyasi liderlerin, uygulanan sosyal hak ve sosyal politikalara yönelttikleri eleştiriler, siyasal seçimler sonrasında siyasal iktidara sahip olmaları halinde uygulanmasını önerdikleri ve vaat ettikleri sosyal politikalar, 1 Mayıs 2011-10 Haziran 2011 tarihleri arasında Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman ve Yeni Çağ gazetelerinde, gazete yazı türlerinden haberler içinde incelenecektir. Ayrıca aynı zaman dilimi içinde siyasi liderlerin eleştirdikleri, önerdikleri ve vaat ettikleri sosyal hak ve sosyal politikaların Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman ve Yeni Çağ gazetelerinde köşe yazarları tarafından ne ölçüde ele alındığı ve nasıl yorumlandığı irdelenecektir. Haber ve köşe yazıları, içerik analizi yöntemi ile incelenecektir. Bu çalışmada; her siyasal partinin ideolojisine göre liderinin sosyal politikalara ve sosyal haklara yaklaşımına yönelik varsayımlar geliştirilecektir. Aynı şekilde farklı gazetelerin yayın kimlikleri ve yayın politikalarına uygun olarak köşe yazıları için de varsayımlar formüle edilecek, buradan hareketle oluşturulan değişkenler, kategori sisteminde somutlaştırılacak ve elde edilen bulgulara göre varsayımlar sınanacak ve yorumlanacaktır.

Bu araştırmanın temel soruları şunlardır: Siyasal seçime hazırlanan siyasal partilerin liderleri seçim konuşmaları sırasında tüm diğer konular ve alt konular içinde (iç politika, dış politika, ekonomi, sosyal ve toplumsal konular, sağlık vb.) sosyal haklara ne ölçüde yer ayırmaktadır? Sosyal hakların siyasal seçim konuşmaları içinde sahip olduğu öncelik nedir? Siyasal liderler, sosyal hakları hangi siyasal, ekonomik, toplumsal-kültürel bağlamda problemleştirmekte ve hangi çözüm önerilerini getirmektedirler? Yukarıda belirtilen gazetelerde köşe yazıları içinde siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal haklar ne ölçüde sorgulanmakta, hangi bağlamda ve nasıl yorumlamakta, eleştirilmekte ve çözüm önerisi formüle edilmektedir?

Anahtar Sözcükler: Medya, haber, köşe yazısı, sosyal haklar.

ABSTRACT

The media system receives information from political, economic, social and cultural systems, and processes and reproducts these information with its own production and transmission techniques then presents to the public opinion. Thus, it is effective about reproduction of political, economic, social and cultural reality but not the only determinant system.The problem is; in addition the political system's determinations and solution suggestions about the existing issues are not expressed enough by the political leaders before the political elections; the media system while disseminating the issues and thoughts about suggestions of political leaders on social rights to the public opinion before the political election, how media system ensures legitimacy to messages and tries to manufacture of consent or undertakes negotiative or critical approach and formulates solutions.

In this study, political election which was held on June 12, 2011, the critics about social rights of the political leaders from AKP,CHP, MHP and BDP and social policies proposed and promised by them if they have political power after the elections will be examined in the news from types of writing in newspapers between 1 May 2011 to 10 June in Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman and Yeni Çağ. In addition, in the same period of time, the critics, proposes of political leaders and social rights, proposed by them, will be discussed how the news are dealed with and interpreted by newspapers columnists, belonging to Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman and Yeni Çağ. The news and columns will be examined by content analysis method. In this study, according to the ideology of each political party, the hypothesis about the approach of the leader's social rights will be developed. Hypothesis will also be formulated for the columns, according to the broadcasting of different identities and publication policies of different newspapers in the same way. Thus the created variables will be concretized and according to obtained results the hypothesis will be examined and interpreted.

Basic questions of this study are as follows: How much political leaders of political parties refer to social rights during their election speeches within the all other topics and subtopics (domestic politics, foreign policy, economy, social issues and health, etc.)? What is the priority of in political election speeches? How political leaders make problem in context of political, economic, social –cultural issues about social rights and which solutions they propose? In columns of the above- mentioned newspapers in the political issues, whether dealt with or not by political party leaders, how much social rights are questioned and in which context how interpreted, criticized and proposal solutions formulated before the election?

Key words: Media, news, column, social rights.

GİRİŞ

Fransız Devrimi ile siyasal bir perspektiften belirlenen hak kavramı[1], kapitalizmin gelişim sürecinde ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsayan ekonomik ve sosyal perspektiften açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle de İkinci Dünya Savaşından sonra geniş toplumsal kitleler üzerinde ekonomik baskıların artması, kapitalist ekonomik ve sosyal sistemin daha güçlü yapısal engeller ortaya koyması ile siyasal hakların yanında sosyal haklar kavramı, demokratik, hukuk ve sosyal devlet anlayışı içinde bağlayıcılık kazanmaya başlamıştır.

Kapitalizm öncesi toplumsal sistemlerde de pazar varolmasına rağmen insanların pek çok eyleminin pazar koşulları tarafından belirlenmesi anlamına gelen pazara bağımlılık, küresel kapitalist ekonomik sistemin güçlenmesi ile birlikte artmıştır. Kapitalist ekonominin, rasyonelleştirme ve küreselleştirme yönelimi, günümüzün önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin göstergeleri; malların uluslararası değişimi, dünya ticaretinin genişlemesi ve üretim faktörlerinin uluslararası dolaşımıdır. Bunun yanında çok uluslu şirketler aracılığıyla sınır ötesi işbölümüne yönelinmesi, çok ulusluluğun göstergesi olarak yabancı yatırımcıların dolaysız yatırımları, uluslararası işbirliği, finans kuruluşlarının uluslararası dolaşımı ve finans pazarının küresel ağlaşması da ekonomik küreselleşmenin göstergeleri olmaktadır (Hansen, 2008:80-89). Kapitalist modernleşme, küreselleşme ve rasyonelleştirme; endüstride, hizmet sektöründe ve yönetimde, emeğin teknoloji tarafından ikame edilmesini berberinde getirmiş ve emek faktörünün değerinin düşmesine neden olmuştur. Emeğin yerini bir yandan teknoloji almış, doğu Avrupa'dan Asya'ya ve orta ve güney Amerika'ya kadar gelişmekte olan ülkelerde düşük ücret karşılığında emekten yararlanılma yoluna gidilmiştir. Buna çalışma süreçlerinin rasyonelleştirilmesi eklenince geniş kitlelerin çalışmalarına rağmen yoksul kaldıkları görülmektedir (Böhnisch; Arnold; Schröder, 1999: 90 vd.). Rasyonelleşme, iş bölümünün uluslararasılaşması, küresel enformasyon sistemleri ve uluslararası sermaye pazarı, ulusal sosyal politikalar üzerinde baskı oluşturmakta ve merkezin çevresinde sosyal haklar ve eşitlikten uzak yaşayan kitlelerin, sosyal devlet tarafından desteklenmelerini gerektirmektedir. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde adaletli bir sosyal düzenin oluşturulabilmesi; mesleki eğitim görme ve iş edinmede kamusal hizmetten yararlanmayı, emeklilik, sağlık, kaza ya da işsizlik sigortası gibi sosyal güvencelere sahip olmayı, aile, eğitim, öğretim ve iş desteği almayı, savaş ve şiddet mağduru olma durumunda rehabilitasyon desteği, işsizlik ve gençlik yardımı gibi sosyal yardımlar görmeyi ifade eden sosyal hakların (Eichenhofer, 2007: 9 vd.) ve asgari düzeyde gereksinimlerin karşılanmasını gerektirmektedir. Sosyal adaletin ve sosyal güvenliğin sağlanmasının bir koşulu olan sosyal haklar; emeklilik, sağlık, kaza, işsizlik sigortası gibi sosyal riskleri azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bunun yanında sosyal teşvikler ile fırsat eşitliğinin yaratılmasını, ailenin ve çalışmanın desteklenmesini ve yaşam koşullarının iyileştirilmesini[2] de öngörmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde bir yandan siyasal hakların genişletilmesi için mücadele edilirken, diğer yandan da ekonomik ve sosyal koşullara bağımlı olan sosyal hakların geliş-

[1] Hak kavramı; sosyal, ekonomik ve politik ilişkileri düzenleme mekanizmasını ifade etmektedir; hak, ortak toplumsal yaşamı yönetmekte, istikrara kavuşturmakta ve rahatlatmaktadır. Hakkın olmaması, ortak yaşamda keyfiliği ve şiddet içerikli çatışmaları beraberinde getirmektedir (Fritzsche, 2004:14). Hak; tüm yurttaşların yaşama hakkının, özgürlüğünün, güvenliğinin, özel ve aile yaşamının güvence altına alınmasını kapsamakta ve tüm yurttaşların düşünce, vicdan, dini inanç, toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne sahip olmasını ifade etmektedir. Özgürlük kavramı; düşünce ifade etme özgürlüğünün yanında siyasal, sosyal ve ekonomik seçim ve din özgürlüğünü de içermektedir. Eşitlik ise; hukuki eşitliği ve fırsat eşitliğini kapsamaktadır (Beichelt; Chotuj; Rowe; Wagener, 2006:68 v.d.). Eşitlik, yalnızca bireylerin özerkliğinin hukuki olarak güvence altına alınması hakkını değil, aynı zamanda eşitliğin birey tarafından iddia edilmesine ve yaşanmasına da vurgu yapmaktadır (Böhnisch ve Schröer, 2007:178).

[2] Uygun bir yaşam standardına sahip olma, beslenme, konut, sağlık, sosyal güvenlik ve çalışma haklarından yararlanmayı kapsayan ekonomik ve sosyal hakların yanında yer alan kültürel haklar, kültürel kimliği koruma, geliştirme ve kültürel yaşamda yer alma, eğitim ve öğretim, enformasyon özgürlüğü, bilim ve öğrenme, bilimsel ilerlemelerden yararlanma ve bilgiyi kullanma, yaratıcılığı geliştirme ve uluslararası kültürel işbirliğini kapsamaktadır (Fritzsche, 2004:21 v.d.; 99 v.d.).

tirilmesi için çaba gösterilmektedir. Otuz yıldır liberal ekonomi politikalarının uygulandığı ülkemizde ise, ekonominin dış ekonomilerle entegrasyonu ve serbest pazar ekonomisi içinde işsizlik ve yoksulluk oranlarının yükselmesi, sosyal korumaya olan gereksinimi arttırmakta ancak istenilen düzeyde sosyal koruma sağlanamamaktadır. Varolan ekonomik problemler ve ağırlıklı olarak ekonomik problemlerden kaynaklanan sosyal sorunların aşılması, sosyal hakların ve güvenliğin, yurttaşlık hakları çerçevesinde kabul görmesi, işsizliğin azaltılması ve üretimin arttırılması gibi ekonomide yapısal problemleri ortadan kaldıran kalıcı çözümlere yönelinmesini gerektirmektedir.

Belirlenen bu problemler çerçevesinde bir sosyal sistem olarak medya sisteminin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gerçekliğin yeniden üretilmesinde ve tasarlanmasında tek belirleyici sistem olmamakla birlikte etkili olması önem kazanmaktadır. Medya sistemi; siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemlerden, sosyal politikanın bir araştırma konusu olan sosyal haklara ilişkin enformasyon almakta, bu enformasyonu, kendi üretim ve iletim tekniklerine göre işleyip, biçimlendirmekte, yorum yapmakta ve kamuoyuna sunmaktadır. İletişim bilimi perspektifinden problem; siyasal sistemin temsilcileri olan ve önemli haber aktörleri arasında yer alan siyasi parti liderlerinin, insan haklarının gerçekleştirilme sürecinde bir ölçüt olarak kabul edilebilecek sosyal haklar konularını, iktidar elde etme ve koruma mücadelesi çerçevesinde popülist bir yaklaşımla ele almaları ve soysal hakların kamuoyunda tartışılması sürecinde toplum için bilgilendirici, aydınlatıcı ve fikir oluşturucu role sahip olması beklenen basının, siyasi liderlerin sosyal haklara yönelik projelerine, projelerinin yetersizliğine veya projelerinin olmamasına haberlerinde gerektiği önemde ve kapsamda yer vermemesidir. Gazete yazı türleri içinde haberlerin yanında fikir oluşum sürecine etki eden köşe yazılarında da siyasal liderlerin sosyal haklara yaklaşımlarının irdelenmesi problemi bulunmaktadır.

Bu çalışma; tarihsel gelişim süreci içinde genel bir çerçeveden sosyal hakları irdelemekle birlikte araştırmacının kendisinin iletişim bilimci olması dolayısıyla siyasal liderler tarafından ele alınan sosyal hakların, gazete yazı türleri içinde birbirini tamamlayan iki tür olan haberlere ve köşe yazılarına yansıma biçimine odaklanmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede diğer tüm konular içinde sosyal hakların, haber aktörleri olan siyasal liderler tarafından 12 Haziran 2011 siyasal seçimlerinin öncesinde yapılan mitinglerde ele alınışının içerik ve kapsamının Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman ve Yeniçağ gazetelerinin haberlerinde içerik analizi metodu ile belirlenmesi istenmektedir. Çalışma; siyasal liderlerin sosyal haklara yaklaşımlarını gazete haberleri içinde belirlemenin yanında fikir oluşum sürecine etki eden köşe yazarlarının, siyasal liderlerin yaklaşımlarını nasıl yorumlandığını içerik analizi metodu ile incelemeyi de öngörmektedir.

Entegratif Sosyal Kuramlar[3] (Alver,2011; Giddens, 2001;2000) perspektifinden gerçekleştirilecek olan bu araştırmanın temel soruları şunlardır: 12 Haziran 2011 genel siyasal

[3] Entegratif Sosyal Kuramlar; sosyal bilimler alanında makro ve mikro kuramların, sosyal olgu ve gelişmelere ilişkin açıklama krizinin aşılması amacıyla geliştirilmeye çalışılmakta ve günümüzde büyük ölçüde ilgi çeken bir kuram tasarımının çerçevesini ifade etmektedir (Alver,2011:205). 90'lı yıllarından itibaren yapı ve eylem perspektiflerini birlikte içeren Entegratif Sosyal Kuram oluşturma çabaları, entegral tasarımlarla oluşturulmaya çalışılmaktadır. Sistem ile özne, yapı ile eylem arasındaki ikiliği ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni perspektifler, farklı konumlardan geliştirilmektedir. Entegratif Sosyal Kuramların referans çerçevesi; Sosyo-kültürel Konstrüktivizm, Aktör-Yapı-Dinamik Kuram Tasarımı ve Yapılaşma (Strukturasyon) Kuramıdır (Löffelholz,2004:57,62).

seçimine hazırlanan siyasal partilerin liderleri, araştırma objesi olarak seçilen gazetelerde ne ölçüde ve nasıl temsil edilmektedir? Siyasal partilerin liderleri, mitinglerdeki konuşmalarında tüm diğer konular (ekonomi, politika, toplumsal konular vb.) içinde sosyal politikanın bir konusu olan sosyal haklara ne ölçüde yer ayırmakta ve bu ifadeler, araştırma objesi olarak belirlenen gazete haberlerine, gazetelerin yayın kimlikleri ve yayın politikaları çerçevesinde ne ölçüde ve nasıl yansımaktadır? Siyasal liderler, sosyal hakları hangi siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel bağlamda problemleştirmekte, hangi çözüm önerilerini getirmekte ve kendilerini haklılaştırmak ve meşrulaştırmak için hangi iletişim stratejilerini kullanmaktadırlar? Gazetelerde; sosyal hakların, siyasal seçim konuşmaları içinde sahip olduğu öncelik nedir? Gazetelerin köşe yazarları, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları ne ölçüde irdelemekte, sorgulamakta, hangi bağlamda ve nasıl yorumlamakta, eleştirmekte ve çözüm önerisi formüle etmektedirler? Köşe yazarları, destekledikleri siyasal liderleri haklılaştırmak ve meşrulaştırmak için hangi iletişim stratejilerini kullanmaktadırlar?

2-TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİNDE SOSYAL HAKLAR

Hakların elde edilmesinin mücadele tarihi olarak görülebilecek insanlık tarihi, günümüzde hâlâ erişilememiş olan siyasal ve sosyal haklara erişim yönelimini sürdürmektedir. Sosyal hakların elde edilmesi mücadelesinin, tarihsel gelişim sürecinde, genel seyir eğilimleri ile irdelenmesi yararlı olacaktır.

2.1- Avrupa'da Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Sosyal Hakların Gelişimi

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda, Avrupa ülkelerinin coğrafi keşifleri, sömürgecilik faaliyetleri, onsekizinci yüzyılda doğa bilimlerinin ve tekniğin gelişimi ve İngiltere'de başlayan ve daha sonraki yıllarda diğer Avrupa ülkelerine yayılan sanayi devrimi, işçi sınıfının yaşam koşullarını güçleştirmiştir. Onsekizinci yüzyılda ekonomik ve toplumsal yapının dönüşüm süreci hızlanmış; ana faktörleri, üretim araçlarının özel mülkiyetin elinde bulunması ile kapitalizmin itici gücü olan sermayenin yanında işbölümü, rasyonelleştirme ve endüstriyelleşme ile birlikte belirginleşen siyasal ve ekonomik iktidar arasındaki ilişki, kapitalizmin gelişim sürecinde dönüşüm geçirmiş ve kapitalizm, kendi kurallarının geçerli olduğu bir ekonomik sistem yaratarak, iktidarının kendi biçimlerini oluşturmaya başlamıştır. Sanayileşmenin yarattığı ve ağırlıklı olarak işçi sınıfına ait olan sosyal problemler, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal politikaların geliştirilmesini gerektirmiş ve ele alınmaya başlanmıştır (Kaufmann:2009:27). Bu çerçevede sosyal problem kavramı, kapitalizmin yarattığı işçi sınıfının içinde bulunduğu koşullar dolayısıyla ortaya çıkmış ve kapitalizmin kendi ekonomik ve sosyal sisteminin bir sonucu olmuştur.

Sermaye ile devlet arasındaki yeni ilişkiler ağı ve çalışan ancak yoksulluğu giderilemeyen geniş toplumsal kesimler için ortaya çıkan adaletsiz ekonomik ve sosyal sistem, işçi problemlerinin aşılması için sosyal politikaların[4] geliştirilmesini kaçınılmaz kılmıştır.

[4] Sosyal politikanın bir konusu olarak sosyal hak kavramının kökleri, İlkçağ'a kadar uzanmaktadır. İlkçağ'da sosyal hak kavramı, yasalarla güvence altına alınmamış olmakla birlikte dini ve moral nedenlerle yardım yükümlülüğü çerçevesinde var olmuştur. Atina ve Roma'nın şehir kültürlerinde, şehir yönetimleri tarafından yoksullara, hastalara ve yaşlılara beslenme yardımı yapılması, savaş yaralılarına ve savaşta ölenlerin yakınlarına yardımda bulunulması önemli görülmüştür. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte geç Antikite döneminde kilise cemaati ve manastırlar yoksullara, hastalara, yaşlılara, dullara ve yetimlere yardım etmişlerdir.

Almanya gibi batı ülkelerinde sosyal politika kavramı, sosyal problem kavramı kadar ilgi çekmiş ve tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçişi sağlamak için sosyal programlar düzenlenmiştir. Bu programların odak noktasında "insan" yer almış; yaşam boyu bireylere, insan hakları ve kendi yaşamlarını şekillendirme hakkının verilmesi amaçlanmıştır. Ancak sanayileşmenin erken döneminde sosyal programların geliştirilmesinde yaşanılan zorluklar, sosyal sınıfların kolektif yazgılarının iyileştirilmesi olarak değil de doğa tarafından insanlara verildiği öngörülen haklara yeniden sahip olunması olarak düşünülmüştür (Böhnisch; Arnold; Schröder, 1999:27 vd.). Bu çerçevede çağdaş sosyal haklar, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış ve yoksullara yardımın yanı sıra çalışmayanlara da yardım edilmesi amaçlanmış ve sosyal sigortalama sisteminin kurulması öngörülmüştür (Eichenhofer, 2007:15). Ondokuzuncu yüzyılın sonunda sermaye ve emek yani ekonomik sistem ile insani üretim arasındaki ilişki önem kazanmış; bu dönemin sosyal politikası, en yoğun problemleri yaşayan işçi sınıfına yönelmiştir. İşçi sınıfının durumunun iyileştirilmesi ve aynı zamanda siyasal kontrolü ve disipline edilmesi, izlenen sosyal politikaların temel amacı olmuştur.

Yirminci yüzyılın başında; endüstriyel devriminin kendiliğinden toplumu zenginleştirmediği ve adaleti getirmediği aksine sosyal adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açtığı belirlenmiştir. Bunun üzerine Avrupa ülkelerinde sosyal hak kavramı tartışmaları yeniden önem kazanmış ve toplumun sosyal durumuna ilişkin analizler yapılmıştır. Bireyselleşme, endüstriyelleşme, sermaye birikimi ve ticarileşmeye dayalı para ekonomisi, sosyal yaşamın koşullarını derinden etkilemiştir. 1929-1935 yılları arasında yaşanan dünya ekonomik krizi, sosyal haklara ilişkin tartışmaları şiddetlendirmiştir (Eichenhofer, 2007:17). Böylece sosyal politika, kapitalizmin politikasının düzenlenmesinin bir koşulu olarak ortaya çıkmış ve paylaştırma politikası olarak anlaşılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), insanların doğuştan eşit ve özgür olduğunu kabul etmiş; insan haklarını devletlerin bir iç sorunu olarak görmek yerine dünya toplumunun bir sorunu olarak kavramıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, uluslararası bir sözleşme olmamasına rağmen teamülde devletler arasında bağlayıcılık kazanmış, uluslararası insan hakları hukukunun gelişiminde önemli bir kilometre taşı olmuş ve insan haklarının, uluslararası politikanın bir konusu haline gelmesine yol açmıştır. İnsan Halkları Beyannamesi, insan haklarının politik olarak evrenselleştirilmesi çabalarını içermiş; politik haklar, sosyal hakların da geliştirilmesini gerektirmiş ve insan hakları alanında gelişme sağlayacak diğer önemli adımlar atılmıştır. Bu çerçevede 1966 yılında çıkarılan ancak 1976 yılında yürürlüğe giren ve İkiz Sözleşmeler olarak bilinen yurttaşlık

Geç Ortaçağ'da dilenci cemaatleri oluşturulmuş, el zanaatları ile uğraşanların kurdukları loncalar, sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Antikite'nin şehir devletlerinde var olan ve Ortaçağ'da anlamı genişleyen sosyal hak; reform, hümanizma ve ulus devletlerin kurulmaya başlandığı Yeniçağ'da anlamının kapsamını geliştirmiştir. Ondördüncü yüzyılda tarım toplumunun çözülmeye başlaması ve göç hareketlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte şehirlerde korunma ve sosyal yardım edinmek isteyen toplumsal kesimler oluşmuştur. Bu ise, hukuki bir düzen kurulmasını gerektirmiştir. 1349 yılında İngiltere'de belediyeleri, yoksullara yardımla yükümlü kılan yasa çıkarılmış (Eichenhofer, 2007:12-15) böylece sosyal yardım, yasalarla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Onbeşinci yüzyılda ise, bir ekonomik ve sosyal sistem olarak feodalitenin çözülüşünün hızlanması ve ticari kapitalist ekonomik sistemin gelişimine paralel olarak işgücünü oluşturan geniş kitlelerin gereksinim duydukları sosyal hakların geliştirilmesi, sosyal yardım çerçevesinde ve ağırlıklı olarak kilise tarafından bir ölçüde de şehir yönetimleri tarafından sağlanmıştır.

haklarını ve politik hakları kapsayan uluslararası Sivil Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (Riedel, 1999: 14) önemli bir rol oynamıştır. Yurttaşlık hakları ve politik haklar çerçevesinde; yaşama hakkı, düşünce ve inanç özgürlüğünün sağlanması, ayrımcılık, işkence ve insanlık dışı muamelenin ve köleliğin yasaklanması öngörülmüştür. Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi kapsamında ise; çalışma ve uygun çalışma koşullarına sahip olma, sendikaya üye olma, sosyal güvenlik, ailenin, annenin ve çocuğun korunması, uygun yaşam standardına (beslenme, giyinme ve barınma) sahip olma, yaşam koşullarının düzenli olarak iyileştirilmesi, sağlık, eğitim, kültürel yaşama ve bilimsel ilerlemeye katılma ve fikir hakkının korunması amaçlanmıştır (http://www.admin.ch/ch/d/sr/i1/0.103.1.de.pdf).

Bu süreçte insan haklarının ihlal edilmesi ve geliştirilmesi talepleriyle politik değişimi amaçlayan toplumsal hareketler etkili olmuş; 60'lı ve 70'li yıllarda toplumsal hareketler ve kadın hareketleri, sosyal hakların geliştirilmesini hedeflemiştir. Bu çerçevede sosyal politika gelişmiş ve farklılaşmıştır. Yeniden üretimin özel olarak görülen alanları giderek toplumsallaşmıştır. İşçi politikası olarak gelişen sosyal politika zaman içinde karmaşık bir toplum politikası olarak gelişme eğilimi göstermiş; aileyi, sağlığı, eğitimi ve sosyal politika açısından önemli olan diğer alanları kapsamıştır (Böhnisch; Arnold; Schröder, 1999:103). Ortaya konuluş sürecinde ekonomi bilimi perspektifinden belirlenen sosyal politika kavramı, 1970'li yıllardan itibaren sosyal hak, sosyal tarih, sosyoloji ve politika bilimi araştırmaları çerçevesinde ele alınmış ve sosyal politika bilimi geliştirilmiştir. Toplumun ve sosyal devletin demokratikleşmeye başlaması ile sosyal entegrasyon ve sınırlandırma politikaları, sosyal politika için önem kazanmıştır. İş, yoksulluk, aile, sağlık, eğitim vb. geçmişten günümüze birbirine bağımlı problemleri oluşturmuştur. Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde bir yandan üretimi ve rekabeti arttırmak amacıyla özel girişim desteklenmiş diğer yandan ise, çalışanların korunması istenmiştir. Bu nedenle genel sosyal güvenlik sistemi, bir sosyal ağ olarak toplumun çoğunluğunu risklerden korumak için yapılandırılmıştır. Ancak son otuz yıldır sosyal güvensizlik yine Avrupa ülkelerinin halklarını tehdit etmeye başlamıştır (Castel, 2009:21). Bu çerçevede sosyal politikanın yöneldiği alanları yoksulluk ve sosyal dışlanma; yaygın eğitim; hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi durumlarda bireyi desteklemeye yönelik sosyal güvenlik önlemleri ve çalışma hayatının düzenlenmesi (Buğra ve Keyder, 2010:9) olarak belirlemek mümkündür. Yirminci yüzyılın sonunda artık sosyal politika dinamik bir bileşke, sonuç değil daha çok giderek iç içe giren ilişkilerin problemli bir istikrarlaştırıcısı olarak kavranmıştır (Böhnisch; Arnold; Schröder, 1999:98-103). Günümüzde ise, sosyal politikanın ekonomik değeri de tartışılmaktadır. Sosyal politika ile diğer kamusal politikalar arasındaki sınır giderek geçirgenleşmektedir. Bu, sosyal politikanın giderek bütünsel olarak toplum ve ekonomi bağlantısı içinde kavrandığını göstermektedir. Ekonomik büyüme, demografik yapı, sermaye oluşumu ve iyi işleyen iş pazarları, ağırlığa sahip bulunmaktadır. Bu çerçevede sosyal politika, sosyal yatırım olarak görülmektedir (Evers ve Heinze, 2008:10).

Entegratif Sosyal Kuramlar perspektifinden Üçüncü Yolun Politikası (Giddens, 2001;2000) modernleşmeyi, ekonomik büyüme ile eş anlamda tutmamakta ve daha çok ekolojik duyarlılığa sahip toplumsal bir görev olarak kavramaktadır. Bu perspektiften 2000 yılında belirlenen ve 2005-2010 yılı için yeniden üzerinde çalışılan AB'nin Lizbon Stratejisi (Europaischer Rat, 2000), ekonomi, çalışma ve sosyal politika arasında pozitif ve dinamik karşılıklı etkileşimin olduğunu öngörmektedir. Bu çerçeveden tasarlanan Avrupa Toplum

Modeli, aynı zamanda bilgiye dayalı sosyal ekonomik bir gelişme modeli olarak kavranmaktadır. AB, Avrupa Sosyal Modeli kapsamında; (Europaischer Rat, 2001a;2001b;2001c ;2005;2006a;2006b), iş pazarında katılımın güçlendirilmesini ve güçlendirmenin özellikle de az temsil edilen dezavantajlı durumdaki gruplar için fırsat eşitliği yaratılarak, gerçekleştirilmesini ve mesleki katılım oranlarının yükseltilmesini amaçlamaktadır. Sosyal güvenlik sistemi ile sosyal birliğin korunması ve sosyal diyaloğun geliştirilmesi; sosyal sınırlandırma ve yoksulluğun keskinleştirilmesinden kaçınılması istenmektedir. Bunun yanında eğitim ve bilgi alanına katılımın iyileştirilmesi, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerine erişimin genişletilmesi, yaşam boyu öğrenme hakkının korunması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, sosyal paydaşlar ve sivil toplum arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve küreselleşmenin sosyal boyutunun da göz önünde bulundurulması öngörülmektedir.

2.2-Türkiye'de Sosyal Hakların Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Cumhuriyet'e, sosyal hakların gelişimi, tarihsel süreç içinde ana çizgileri ile irdelendiğinde; ülkenin sahip olduğu ekonomik ve siyasal yapının belirleyiciliği çerçevesinde sosyal hakların istenilen düzeye getirilemediği görülmektedir. Geleneksel, kapalı, provizyonist ve fiskalist ekonomi düzenine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak onsekizinci yüzyılda Batı ile ilişkilerini geliştirmeye başladığı ve iç ve dış ticaret hacmini genişleterek, parasallaşma sürecine girdiği belirlenmektedir. Batı'dan farklı olarak kapitalizmin gelişmediği ve bir işçi sınıfının oluşmadığı ülkede, onsekizinci yüzyılın sonuna kadar devletin sosyal güvenliğin sağlanmasına yönelik yasal düzenlemeleri olmamış; bu noksanlık toplumun geleneksel dayanışma ilişkileri çerçevesinde giderilmeye çalışılmış ve bu süreçte aile, meslek örgütleri ve vakıflar etkin rol oynamışlardır. Parasallaşmanın, tarımsal ilişkilerde ortaya çıkmasıyla birlikte ekonomide dinamizm belirtileri görülmüş, yapısal dönüşümlerin işareti ondokuzuncu yüzyılda belirginleşmiştir. Tanzimat'ın (1839) ilanıyla devletin ekonomik ve siyasal yapılarında reform başlatılmış ve sınırlı ölçüde de olsa çalışma alanı, tüzüklerle düzenlenmiş ve çalışma koşulları belirlenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan sınırlı yasal düzenlemeler[5], yoksulluğun giderilmesi için yeterli olmamıştır. Bu süreçte bazı faktörlerin belirleyici olduğunu söylemek gerekmektedir. Temel kaygısı siyasal düzeni, ekonomik dengelerle sürekli kılmak olan ve klasik döneminde toprak düzeni parasallaşmamış; tüketim örüntüsü son derece kısıtlı kalan

[5] Medeni Kanunu oluşturan Mecelle, sosyal güvenliğe yönelik bazı maddeler içermiştir. Mecelle'nin 495.maddesi, çalışma süresini, güneşin doğuşundan batışına kadar olan süre olarak belirlemiş; 563.maddesi, kişinin hizmet akdi gereğince bir başkası için gördüğü iş karşılığında ücret alabilmesi için işçiliği meslek edinmiş olması gerektiğini öngörmüştür. 566.maddesi ise, ücretlerin ayni olarak ödenmesini yasaklamıştır. Bunun yanında kömür gibi madenlerde çalışma ilişkilerini düzenleyen tüzükler de çıkarılmıştır. 1865 yılında Dilaver Paşa Nizamnamesi, Ereğli Kömür Havzasındaki çalışmaların ve çalışanların çalışma esaslarını belirlemiştir. Bu tüzük, 1869 yılında iş kazalarına karşı önlemlerin alınmasına ilişkin düzenlemeleri de içerecek şekilde iyileştirilmiştir. Bunun yanında devlet hizmetinde çalışan sivil ve askerlerin, emeklilik durumlarını güvence altına alan ve onların dul ve yetimlerini de kapsayan yasal düzenlemeler yapılmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde (1908) ise, sosyal hak ve sosyal güvenceler alanında önemli gelişmeler olmamakla birlikte demiryollarında, liman ve rıhtımlarda yükleme ve boşaltma işlerinde, kent içi vapur ve tramvay ulaşımında ortaya çıkabilecek iç uyuşmazlıkları konularında düzenlemeleri içeren İşlerin Durdurulması Cemiyetleri Hakkında Geçici Kanun (1908) ve bu yasada kamu çalışanlarının sendika kurma haklarını yasaklayan bir değişiklik ile çıkarılan İşlerin Durdurulması Kanunu (1909) ve derneklerin kuruluş, faaliyet ve denetimine ilişkin Cemiyetler Kanunu (1909) (Talas, 1992:39 v.d.;42 v.d.) çıkarılmıştır.

ancak onsekizinci yüzyılda geleneksel, kapalı, provizyonist ve fiskalist ekonomi düzeninden ayrılma eğilimine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda (Toprak, 2005:222) endüstriyelleşme olmadığı gibi sosyal sınıfların doğup güçlenmesi de olası olmamış, dar anlamdaki sosyal politikanın doğması için gerekli koşullar gerçekleşmemiştir. Devletin sosyal sorunlara müdahalesi ise, koruyuculuktan uzak ve yasaklayıcı nitelikte olmuştur (Koray, 2008:167). Bu çerçevede bir tarım toplumu özelliği gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi devriminin yapılamamış olması, batılı ülkelerde ortaya çıkış nedeni kapitalist ekonomi sistemine dayanan sosyal hakların geliştirilememesini açıklamaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ise, yasal düzenlemelerle[6] sosyal hakları sınırlı ölçüde geliştirici önlemler alınması sürdürülmüştür. Bu dönemde sosyal yardım büyük ölçüde gönüllü çabalara dayanmış ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir alan olarak değerlendirilmiştir. Dönemin gönüllü kuruluşları, devletten bağımsız bir varlığa sahip olmamışlardır. Çoğu zaman Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenlerinin önderliğinde, devletle iç içe ve devletin mali desteğinden yararlanarak faaliyet göstermişlerdir (Buğra, 2010:98). Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da çalışma alanının ve koşullarının iyi düzenlenememesinin nedenleri arasında sanayileşme çabalarına rağmen kısa zaman içinde sanayi devriminin gerçekleştirilememesi ve örgütlü bir işçi sınıfının ortaya çıkamaması yer almaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal haklara yönelik yasal düzenlemeler yapılmış; 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, sosyal güvenlik alanında önemli bir adım oluşturmuştur. Planlı ekonomi sistemine geçiş, toplumsal gelir dağılımı politikaları ile sosyal sigorta sisteminin gelişmesinde[7] destekleyici bir rol oynamıştır (Gül Sallan, 2006:267 vd.). *Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, ülkemizde 1949 yılında yürürlüğe girmiş; hukuki bağlayıcılığı olmayan bu metin, insan haklarının geliştirilmesi sürecine etkide bulunmuştur.* 1950'lerin başında sosyal haklrın geliştirilmesi[8] süreci bir ölçüde de olsa devam etmiş; sigorta kapsamındaki işçilere yönelik emeklilik düzenlemeleri yapılmış, malullük sigortası uygulamalarına başlanmış (Buğra, 2010:160 vd.) ve basın çalışanlarına yönelik yasal düzenlemeler[9] yapılmıştır.

[6] 1924 Anayasası, sosyal haklardan ziyade seçme ve seçilme hakları gibi siyasal hakları kapsamıştır. Sosyal haklar açısından en önemli düzenleme, toprak reformuna ilişkin olmuştur. Bunun yanında Anayasa'nın 70. maddesi; sözleşme, çalışma, toplanma, dernek kurma haklarını içermiştir (Talas, 1992:65 v.d.). 1924 Anayasası, sosyal haklarla ilgili sınırlı bir perspektife sahip olmakla birlikte izleyen yıllarda devletin sosyal yaşamın geliştirilmesine etkileri belirgin olarak görülmüştür. Bu çerçevede 1925 yılında Hafta Tatili Kanunu çıkarılmış; 1926 yılında Medeni ve Borçlar Kanunlarında çalışma yaşamı ile ilgili düzenlemeler yapılmış, işçilere işverenle umumi mukavele yapma hakkı tanınmıştır. 1930 yılında ise, kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarını ve işçi sağlığını koruyucu hükümler içeren Umumi Hıfzısıhha Kanunu çıkarılmıştır. Sosyal haklara yönelik başka yasal düzenlemeler de gerçekleştirilmiş; 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu, yeterli olmamakla birlikte çalışma hayatını düzenleyici çabaları içermiştir (Koray, 2008:167-169).

[7] 1945 yılında Çalışma Bakanlığı kurulmuş, İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. 1946 yılında İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuş, 1947'de Sendikalar Kanunu çıkarılmış ve buna bağlı olarak grev hakkının tanınması, sosyal hakların geliştirilmesi için umut verici olmuştur. 1949 yılında Emekli Sandığı, farklı devlet kurumlarında çalışan memurları tek çatı altında toplayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (Buğra, 2010:160 v.d.).

[8] 1950 yılında Hastalık Sigortası Kanunu, İş Mahkemeleri Kanunu, 1953 yılında Deniz İş Kanunu ve bu kanunun 1967 yılında yeniden geliştirilmesi, 1954 yılında Öğle Dinlencesi Kanunu ve 1956 yılında Ek Ödeme Yapılması Kanunu bu kapsamda çıkarılmıştır (Talas, 1992:137-145)

[9] 1950 yılında Basın Kanunu, 1952 yılında ise, Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir (Atılgan, 2009:70).

Hak ve özgürlükler gibi sendika, toplusözleşme ve grev haklarını güvence altına alan 1961 Anayasası[10] ise, Cumhuriyet'in bir sosyal devlet olduğunu kabul etmiş ve sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak üzere devleti görevlendirmiştir. Bu süreçte beş yıllık kalkınma planları aracılığıyla sosyal politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. 1961 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra yasal düzenlemeler[11] sürdürülmüştür.

1980 yılı ekonomi alanında bir dönüm noktası olmuş ve 24 Ocak 1980 tarihinde kabul edilen "Ekonomik İstikrar Kararları[12]" ile serbest pazar ekonomisine yönelinmiştir. Ekonomi İstikrar Kararları, planlı ekonomi politikasının bir yana bırakılmasını beraberinde getirmiş; devletin mal ve hizmetler ile faiz ve döviz fiyatlarına müdahale etmemesi, Türk parasının konvertibilitesinin sağlanması, ihracatın arttırılması, ithalatın serbestleştirilmesi ve yabancı sermayenin ülkeye girişinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında devletin ekonomideki müdahaleci rolünün olabildiğince sınırlandırılması ile ülke ekonomisinin uluslararası pazarlara açılması ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunun gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Boratav, 2005:196; Ulagay,1984:21). Bu ekonomik yönelim, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında da sürdürülmüş ve hazırlanan 1982 Anayasası[13], tüm toplumsal alanlara yönelik otoriter ve sınırlı özgürlük anlayışıyla uyumlu olarak sosyal hakları da sınırlandırmış ancak devletin bir sosyal devlet olduğunu kabul etmiştir.

Türkiye'de Avrupa Birliği'ne (AB) uyum sürecinde sosyal güvenlik sistemi yeniden yapılandırılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede 1999 yılında kabul edilen 4447 sayılı Kanun ile sosyal güvenlik sistemi bir ölçüde iyileştirilmeye çalışılmış; 2000 yılında yurttaşlık ve politik hakların yanında sosyal, ekonomik ve kültürel hakların geliştirilmesini amaçlayan İkiz Sözleşmeler[14] imzalanmıştır (Soysal, 2003:8 vd.). Bunun yanında 2000 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ve 2003 yılında yapılan yasal düzenlemelerle sosyal güvenlik kurumları, işlevselleştirilmeye çalışılmış ancak emeklilik ve sağlık hizmetleri problemleri ortadan kaldırılarak, istenilen düzeyde iyileştirme sağlanamamıştır. Türkiye, AB'ne üye olma sürecinde sosyal hakların geliştirilmesine yönelik belgeleri kısmen de olsa onaylamıştır. Bu kapsamda AB'nin 1961 tarihli Sosyal Şart'ı ve 2001, 2003, 2006 ve 2008 Katılım Ortaklığı Belgeleri belirtilebilir. Türkiye, AB Sosyal Şart'ını bedensel ya da

[10] 1961 Anayasası; 10., 41. ve 42.maddeleri ile sosyal adaleti sağlamayı amaçlamıştır. 10. madde devleti, siyasi, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak ve mutlu bir toplumun yaratılmasının koşullarını hazırlamakla görevlendirmiştir. 41.madde, sosyal adaletin sağlanması, tam çalıştırma, insanlık onuruna yakışan yaşam düzeyinin sağlanması, devletin kalkınma görevlerinin belirlenmesini içermiştir. 42.madde çalışmayı herkesin hakkı ve ödevi olarak belirlemiştir. Bu madde, angaryayı yasaklamıştır. 45.madde, ücrette adalet sağlanmasını öngörmüş; 48.madde sosyal güvenliği; 49.madde sağlık; 50.madde ise, öğrenim hakkını düzenlemiştir (Talas, 1992:69 v.d.).

[11] 1963 yılında sendikal haklar, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt hakkı kabul edilmiştir. 1964 yılında İşçi Sigortaları Kurumu yerini Sosyal Sigortalar Kurumu'na bırakmış ve İş Kanunu'na bağlı olma koşuluna bağlı olmadan bütün işletmelerde işçilerin sosyal güvenlik kapsamına alınması kabul edilmiş (Buğra, 2010:178) ve Devlet Personeli Sendikalar Yasası (1965) çıkarılmıştır (Talas, 1992:155 v.d).

[12] 24 Ocak Kararları, 80'li yılların başında İngiltere'de Margaret Thatcher'in, Almanya'da Helmut Kohl'un ve ABD'de Ronald Reagan'ın "neoliberal" politikaları ile örtüşmektedir.

[13] 1982 Anayasası'nın 48. ve 49.maddeleri, çalışma ve sözleşme özgürlüğünü, dinlenme hakkını, sendika kurma ve sendika faaliyetlerini sınırlandırarak, düzenlemiştir. 54.madde; grev ve lokavt hakkını sınırlandırmış; 55.madde, ücrette adalet sağlanması ilkesini; 56.maddesi sağlık, sağlıklı çevre ve konut hakkını kapsamıştır. 60.ve 61.maddeler ise; sosyal güvenlik haklarını içermiştir (Talas, 1992:237-245 v.d).

[14] Türkiye'de İkiz Sözleşmeler, 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Soysal, 2003:8 v.d).

zihinsel özürlülerin mesleki eğitimi hakkı, çalışan kadınların korunması, iş güvenliği, işçi sağlığı, sendika ve toplu pazarlık hakkı, mesleki ve yeniden uyum haklarına çekince koyarak, 1989 yılında onaylamıştır. Türkiye'nin müktesebatını, AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmeyi amaçlayan Katılım Ortaklığı Belgeleri ise; çocuk işçiler sorunu, sendikal haklar, sosyal diyalog, cinsiyet, ırk ve etnik köken, din ve inanç, bedensel özür ve cinsel tercihler nedeniyle yapılan ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Bunun yanında iş hukuku ve çalışma alanında eşitliğin sağlanması, iş güvenliği ve işçi sağlığı, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve hizmetlerin ve toplumun sağlık durumunun iyileştirilmesi amacıyla önlemler alınması ve sosyal güvenlik ağının güçlendirilmesi gibi sosyal hakları kapsamaktadır (Özerdem, 2010:19 vd.).

AB'ne üyelik sürecinde ülkemizde çalışma esasları ve koşullarının iyileştirilmesi çabalarına rağmen pazarın zorlayıcı mekanizmalarına karşı çalışan kitleleri koruyucu sosyal politika ve sosyal hak düzenlemelerinin ve uygulamalarının yetersiz kaldığı belirlenmektedir. Yoksullukla mücadele edilmesi ve sosyal hakların geliştirilmesi için siyasal bir projenin geliştirilmesi ve sosyal hukuk devleti çerçevesinde, sosyal eşitsizliklerin giderilmesine ve insan varlığının korunmasına odaklanılması gerekmektedir.

3- BASINDA SİYASİ LİDERLERİN VE KÖŞE YAZARLARININ SOSYAL HAKLARA İLİŞKİN İLETİLERİNİN İÇERİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde; siyasi liderlerin ve köşe yazarlarının sosyal haklara ilişkin iletileri Cumhuriyet, Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde, niteliksel ve niceliksel içerik analizine tabi tutulacaktır.

3.1-Amaç

Bu çalışmada ülkemizde 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleştirilen siyasal seçimlerde; siyasal partilerden AKP'nin, CHP'nin ve MHP'nin siyasi liderlerinin ve BDP'nin bağımsız adaylarının, miting alanlarında sosyal politikanın bir konusu olarak ele aldıkları sosyal hakların, basın haberlerine yansımasının içeriksel ve biçimsel özelliklerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca siyasi liderlerin vaat ettikleri, önerdikleri ve eleştirdikleri sosyal hak konusunun Cumhuriyet, Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde köşe yazarları tarafından ne ölçüde ele alındığı, nasıl yorumlandığı ve sosyal haklara ilişkin çözüm önerilerinin formüle edilip, edilmediği veya hangi çözüm önerilerinin formüle edildiği belirlenmek istenmektedir.

3.2- Araştırmanın Kapsamı, Metodu ve Varsayımlar

Çalışma kapsamında; siyasal partilerin liderlerinin, 2011 genel siyasal seçimleri öncesinde miting alanlarında yaptıkları konuşmalarda ele aldıkları konuların, 1 Mayıs 2011-10 Haziran 2011 tarihleri arasında Cumhuriyet, Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin haberlerine yansıması irdelenecektir. Bunun yanında aşağıda adı yer alan köşe yazarlarının, genel siyasal seçimlerle dolaylı ve dolaysız ilgisi belirlenen köşe yazıları incelenecektir.

Çalışmada araştırma nesnesi olarak Cumhuriyet, Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin seçilme nedeni, söz konusu gazetelerin, farklı ve etkili medya grupları içinde yer almalarıdır. Sol-Kemalist bir yayın kimliğine sahip olan Cumhuriyet'in imtiyaz sahibi Cumhuriyet Vakfı adına Orhan Erinç'tir. Gazete, Cumhuriyet Vakfı'na bağlı dört şirket tarafından

çıkarılmaktadır. Bu şirketler; Yeni Gün A.Ş., Çağ Pazarlama A.Ş., Yeni Gün Holding A.Ş. ve Yapım-C A.Ş'dir. Gazetenin hisselerinin %40'ı Turgay Ciner'e, %40'ı Mehmet Emin Karamehmet'e, %10'u Cumhuriyet Vakfına, %10'u ise, diğer küçük ortaklara aittir (Topuz, 2003:346; Sönmez, 2003:254).Genel yayın politikasının siyasal ve toplumsal açıdan muhafazakar, iktisadi açıdan ise, liberal bir çizgide olduğu görülen Hürriyet Gazetesi, Aydın Doğan'a aittir. Milliyetçi yayın kimliğine sahip olan Yeniçağ Gazetesinin sahibi Ahmet Çelik'tir. Muhafazakar, liberal ve dini bir yönelime sahip olan Zaman Gazetesi ise, Feza Gazetecilik A.Ş'ye bağlıdır ve imtiyaz sahibi Ali Akbulut'dur. Çalışma kapsamında incelenen gazetelerin ortalama günlük satışları şöyledir: Cumhuriyet, 54.609; Yeniçağ, 51.437; Hürriyet, 463.750 ve Zaman, 950.370 (Tiraj[15], www.medyatava.com/tiraj.asp).

Bu çerçevede; Cumhuriyet Gazetesinden; Ali Sirmen, Bekir Coşkun, Cüneyt Arcayürek, Deniz Kavukçuoğlu, Emre Kongar, Ergin Yıldızoğlu, Erol Manisalı, Güray Öz, Hikmet Çetinkaya, Işık Kansu, Kürşat Başar, Mustafa Balbay, Mustafa Sönmez, Mümtaz Soysal, Nilgün Cerrahoğlu, Oktay Akbal, Orhan Birgit, Orhan Bursalı, Öztin Akgüç, Serdar Kızık, Utku Çakırözer ve Yakup Kepenek'in köşe yazıları incelenecektir.

Yeniçağ Gazetesinden; Afet Ilgaz, Agah Oktay Güner, Altemur Kılıç, Armağan Bulut, Arslan Bulut, A.Bircan Ercilasun, Behiç Kılıç, Erdoğan Somuncuoğlu, Hasan Demir, İsrafil Kumbasar, Kenan Akın, Mustafa Arslan, M.Uluğtekin Yılmaz, Özcan Yeniçeri, Remzi Özdemir, Savaş Süzal, Sami Yavrucuk, Sebahattin Önkibar, Selcan Taşçı ve Şuayip Özcan'ın köşe yazıları incelenecektir.

Hürriyet Gazetesinden; Ahmet Hakan, Erdal Sağlam, Ertuğrul Özkök, Fatih Çekirge, Ferai Tınç, Gila Benmayor, Hadi Uluengin, İsmet Berkan, Mehmet Yılmaz, Sedat Ergin, Şükrü Küçükşahin, Yalçın Bayer, Yalçın Doğan ve Yılmaz Özdil'in köşe yazıları incelenecektir.

Zaman Gazetesinden; Ahmet Selim, Ali Bulaç, Ali Ünal, A.Turan Aklan, Bülent Korucu, Ekrem Dumanlı, Etyen Mahçupyan, Fehmi Koru, Hüseyin Gülerce, İbrahim Öztürk, İhsan Dağı, İskender Pala, Joost Lagendijk, Kadir Dikbeg, Mehmet Ali Yıldırımtürk, Mehmet Kamış, Mustafa Ünal, Nedim Hazar, Mümtazer Türköne, Selim Işıklar ve Şahin Alpay'ın köşe yazıları incelenecektir.

İçerik analizi, bir metnin açık içeriksel karakteristiklerinden yararlanarak, açık olmayan karakteristiklerinin ve bağlamının araştırılıp, sosyal gerçekliğin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir yöntemdir (Merten, 1995:15). İçerik analizi yöntemi, çalışma sorununun ve araştırma amacının ortaya konulması, araştırma nesnelerinin seçilmesi, araştırma zamanının belirlenmesi, varsayımların oluşturulması, değişkenlerin somutlaştırılması, sınıflandırmaların yapılması, örneklemin tanımlanması, ön kodlama, kodlama ve sonuçların yorumlanması aşamalarını kapsamaktadır. Çalışmanın güvenilirliği için tarafımdan farklı zamanlarda iki kez kodlama yapılmış, geçerliliği sağlamak için ise, sınıflandırmaların sınırlarının olabildiğince kesin olarak belirlenmesine çalışılmış, hataları önlemek için sınıflandırmalar kapsamına "diğer" değişkeni de alınmıştır.

Araştırmanın varsayımları şöyle belirlenmiştir:

[15] www.medyatava.com/tiraj.asp.06.06.2011-12.06.2011 tarihleri arasındaki veriler.

1- İnceleme kapsamına alınan gazetelerde haber aktörü olarak siyasi liderler, gazetelerin yayın kimliği ve yayın politikasına göre, daha fazla oranda, daha kapsamlı yer verilerek veya daha az oranda ve sınırlı yer verilerek ve pozitif veya negatif olarak temsil edilmektedir.

1.1-Cumhuriyet Gazetesi'nin, CHP lideri Kılıçdaroğlu'nun miting konuşmalarını daha fazla oranda ve daha kapsamlı yer vererek, haberleştirdiği; AKP lideri Erdoğan'ın ve MHP lideri Bahçeli'nin miting konuşmalarına daha az oranda ve sınırlı yer verdiği varsayılmaktadır. BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarına ise, düşük oranda ve sınırlı yer verdiği öngörülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nin, CHP liderinin miting konuşmalarını pozitif, MHP liderinin miting konuşmalarını nötr ve pozitif, AKP liderinin ve BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarını nötr ve negatif değerlendirdiği varsayılmaktadır.

1.2-Yeniçağ Gazetesi'nin, MHP lideri Bahçeli'nin miting konuşmalarını daha fazla oranda ve daha kapsamlı yer vererek, haberleştirdiği; CHP liderlerine bir ölçüde, AKP liderlerinin miting konuşmalarına ise, daha az oranda yer verdiği varsayılmaktadır. BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarını ise, düşük oranda ve sınırlı yer vererek haberleştirdiği öngörülmektedir. Gazetenin, MHP ve CHP liderinin miting konuşmalarını pozitif, AKP liderinin ve BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarını negatif değerlendirdiği varsayılmaktadır.

1.3- Hürriyet Gazetesi'nin, CHP ve MHP liderinin miting konuşmalarını daha fazla oranda ve daha kapsamlı yer vererek, haberleştirdiği; AKP liderinin miting konuşmalarına daha az oranda ve sınırlı yer verdiği varsayılmaktadır. BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarını ise, düşük oranda ve sınırlı yer vererek haberleştirdiği öngörülmektedir. Gazetenin, CHP, MHP ve AKP liderlerinin miting konuşmalarını nötr, BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarını ise, negatif değerlendirdiği varsayılmaktadır.

1.4-Zaman Gazetesinin, AKP liderinin miting konuşmalarını daha fazla oranda ve daha kapsamlı yer vererek, haberleştirdiği; CHP ve MHP liderlerinin miting konuşmalarına daha az oranda ve sınırlı yer verdiği varsayılmaktadır. BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarına ise, düşük oranda ve sınırlı yer vererek haberleştirdiği öngörülmektedir. Gazetenin, AKP liderinin miting konuşmalarını pozitif, CHP ve MHP liderinin ve BDP'nin bağımsız adaylarının miting konuşmalarını negatif değerlendirdiği varsayılmaktadır.

2-Siyasal iktidara sahip AKP liderinin sosyal haklar konularını az; muhalefette yer alan CHP ve MHP liderlerinin ise, daha fazla ele aldıkları varsayılmaktadır. Bunun yanında siyasi liderlerin sosyal hakların geliştirilmesi problemini, eleştiri ve çatışma, siyasal iktidar kazanmak ve / veya sürdürmek için nedenselleştirme, kendini haklılaştırma, rıza üretme ve meşrulaştırma için araçsallaştırdıkları öngörülmektedir.

3- İnceleme kapsamına alınan gazetelerde köşe yazarlarının, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları sınırlı ölçüde irdeledikleri, sorguladıkları ve çözüm önerisi formüle ettikleri

öngörülmektedir. Köşe yazarlarının desteklediklerı siyasal liderleri, haklılaştırmaya ve meşrulaştırmaya çalıştıkları varsayılmaktadır.

3.1- Cumhuriyet Gazetesi'nin köşe yazarlarının, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları, bir ölçüde irdelediği, sorguladığı ve çözüm önerisi formüle ettikleri öngörülmektedir.

3.2- Yeniçağ Gazetesi'nin, köşe yazarlarının, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları yeterince irdelemediği, sorgulamadığı ve sınırlı olarak çözüm önerisi formüle ettiği öngörülmektedir.

3.3- Hürriyet Gazetesi'nin köşe yazarlarının, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları sınırlı olarak irdeledikleri ve çözüm önerisi formüle ettikleri öngörülmektedir.

3.4- Zaman Gazetesi'nin köşe yazarlarının, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları, çok sınırlı oranda irdeledikleri öngörülmektedir.

3.3- Elde Edilen Bulgular ve Bulguların Yorumlanması

Cumhuriyet, Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde 12 Haziran 2011 genel siyasal seçimi öncesinde siyasi parti liderleri tarafından gerçekleştirilen mitinglerde ele alınan konular ve sosyal, ekonomik ve kültürel hakların bu konular içindeki oranı niceliksel ve niteliksel içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında ikinci bir kodlama çizelgesi daha oluşturularak, köşe yazarlarının siyasal liderler tarafından ele alınan sosyal haklara ilişkin yazıları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu çerçevede haberlerin kodlanma çizelgesinden elde edilen bulgulara aşağıdaki tablolarda[16] yer verilmiştir.

3.3.1-Gazete Yazı Türlerinden Haberlerin Niceliksel İçerik Analizi

Tablo 1: Gazetelerde yer alan haber sayısı

GAZETE YAZI TÜRLERİNDEN HABER	CUMHURİYET	YENİÇAĞ	HÜRRİYET	ZAMAN
	SAYI	SAYI	SAYI	SAYI
TOPLAM HABER	155	166	167	128

Cumhuriyet, Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde siyasi liderlerin miting konuşmalarına ilişkin yer alan haberler irdelendiğinde; haber sayılarının birbirine yakın olduğu ancak az bir farkla en fazla haberin Hürriyet ve Yeniçağ gazetelerinde yayınlandığı görülmektedir. Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde ise, yayınlanan haber sayısı daha azdır.

[16] Tablolarda boş bırakılan sayı ve oranlar bölümleri, "sıfır" değeri taşımaktadır.

Tablo 2: Gazete haberlerinde siyasal parti liderlerine ayrılan yer

HABERLERE AYRILAN YER (cm²)	CUMHURİYET	YENİÇAĞ	HÜRRİYET	ZAMAN
Tayyip Erdoğan	4.586.6	4.116	4.600	4.440
Kemal Kılıçdaroğlu	5.973.3	4.318	5.420	4.038
Devlet Bahçeli	2.113.3	5.612.8	4.234	2.026
BDP'den Bağımsız Adaylar	477	226	238	384
TOPLAM YER (cm²)	12.720.9	6.478.8	14.492	10.888

Elde edilen bulgular; Cumhuriyet Gazetesinin haberlere en geniş yeri ayırdığını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Gazetesini, Hürriyet ve Zaman gazeteleri izlemektedir. Yeniçağ Gazetesinin ise, bu araştırma sınırları çerçevesinde Hürriyet Gazetesinden sonra en fazla sayıda haber yapan gazete olmasına rağmen haberlere ayırdığı alanın daha sınırlı olduğu gözlenmektedir.

Cumhuriyet Gazetesinin en fazla yeri sırasıyla CHP, AKP ve MHP liderlerine ayırdığı görülmektedir. BDP'nin bağımsız adaylarına ayrılan yer ise, diğer liderlere ayrılan yere göre, çok sınırlı kalmaktadır. Yeniçağ gazetesinin en fazla yeri, MHP liderine ayırdığı görülmektedir. Bahçeli'yi sırasıyla Kılıçdaroğlu ve Erdoğan izlemektedir. En sınırlı alanın ise, BDP'nin bağımsız adaylarına ayrıldığı belirlenmektedir. Hürriyet Gazetesi, en geniş yeri sırasıyla CHP, AKP ve MHP liderine ayırmıştır. En sınırlı alanın BDP'nin bağımsız adaylarına ayrıldığı görülmektedir. Zaman Gazetesi, en geniş yeri sırasıyla AKP, CHP ve MHP liderlerine ayırmıştır. Diğer gazetelerde olduğu gibi en sınırlı alan BDP'nin bağımsız adaylarına verilmiştir.

Elde edilen bulgular; gazetelerde siyasi liderlerin, gazetelerin yayın kimliği ve yayın politikasına göre, daha kapsamlı veya daha sınırlı alanda yer verilerek temsil edildiklerine ilişkin birinci varsayımı büyük ölçüde doğrulmaktadır.

Tablo 3: Siyasal parti liderlerinin temsili

	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Adalet ve Kalkınma Partisi Lideri Tayyip Erdoğan	51	32.9	41	24.7	53	31.8	55	43
Cumhuriyet Halk Partisi Lideri Kemal Kılıçdaroğlu	71	45.8	54	32.6	65	39	41	32
Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Devlet Bahçeli	24	15.5	67	40.3	45	26.9	25	19.5
Barış ve Demokrasi Partisi'nin Bağımsız Adayları	9	5.8	4	2.4	4	2.3	7	5.5
Toplam	155	100	166	100	167	100	128	100

Elde edilen bulgular; gazetelerin yayın kimlikleri ve yayın politikalarına uygun olarak siyasi liderlerin temsiline olanak tanıdıklarını göstermektedir. Cumhuriyet Gazetesinde en fazla oranda temsil edilen siyasi lider, Kılıçdaroğlu'dur. Onu, AKP ve MHP liderleri izlemektedir. Yeniçağ Gazetesinde en fazla oranda temsil edilen siyasi lider, Bahçeli'dir. Onu, CHP ve AKP liderleri izlemektedir. Hürriyet Gazetesinde en fazla oranda temsil edilen siyasi lider, Kılıçdaroğlu'dur. Onu AKP ve MHP liderleri izlemektedir. Zaman Gazetesinde ise en fazla oranda temsil edilen siyasi lider, Erdoğan'dır. Onu, CHP ve MHP liderleri izlemektedir. Tüm gazetelerde BDP'nin bağımsız adaylarının az oranda temsil edildikleri belirlenmektedir. En fazla oranda temsil edildikleri gazeteler sırasıyla Cumhuriyet ve Zaman'dır. Yeniçağ ve Hürriyet'te eşit oranda temsil edildikleri görülmektedir. Bu bulgular, gazetelerde siyasi liderlerin, gazetelerin yayın kimliği ve yayın politikasına göre, daha fazla oranda veya daha az oranda yer verilerek temsil edildiğine ilişkin birinci varsayımın büyük ölçüde doğrulandığını göstermektedir. Hürriyet Gazetesinin yayın kimliği ve yayın politikası, liberal-muhafazakar olarak belirlenmesine rağmen en fazla oranda CHP liderinin temsiline olanak sağlaması, Doğan Yayın Grubu ile siyasal iktidar partisi arasında yaşanılan vergi borcu ve Deniz Feneri Davasıyla dolayısıyla ortaya çıkan sorunlarla ilişkilendirilerek, yorumlanılabilir.

3.3.2-Gazete Yazı Türlerinden Haberlerin Niteliksel İçerik Analizi

Çalışmada gazetelerin niceliksel içerik analizinin yanında niteliksel içerik analizi de gerçekleştirilmiştir. Haberlerin niteliksel içerik analizi, haber aktörleri olarak siyasal liderlerin iletilerinin yanında gazetelerin kendi iletilerinin de irdelenmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede haber aktörü olarak siyasi liderlerin iletileri ve siyasi liderlerin iletilerinin, haberler içindeki değerlendirilmesi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 4: Siyasal parti liderlerinin miting alanında ele aldıkları konular

Siyasal Parti Liderlerinin Miting Konuşmalarında Seçtikleri Konulara İlişkin İletileri		CUMHURİYET				YENİÇAĞ				HÜRRİYET				ZAMAN			
		T. Erdoğan	K. Kılıçdaroğlu	D. Bahçeli	BDP Bağımsız Adayları	T. Erdoğan	K. Kılıçdaroğlu	D. Bahçeli	BDP Bağımsız Adayları	T. Erdoğan	K. Kılıçdaroğlu	D. Bahçeli	BDP Bağımsız Adayları	T. Erdoğan	K. Kılıçdaroğlu	D. Bahçeli	BDP Bağımsız Adayları
Genel olarak siyasal seçimler	Sayı	2	3	2	1	1	2	1		1	1			2	1	1	
	Oran	1,5	1,5	1,9	2,2	1,1	1,1	1,4		0,8	0,8			1,5	1,2	1,6	6,7
Demokrasi ve siyasi özgürlükler	Sayı	4	4	2	8	3	3	2		1	3		1	4	1		2
	Oran	2,9	2	1,9	18	6,4	2,4			7,1	2,3		14	3,1	1,2		13
Türkiye'nin üniter yapısı / özerklik	Sayı		2	1	9		3	1	4		1	3	2		1	4	3
	Oran		1	0,9	20		2,4	0,8	36		0,8	4,3	14		1,2	6,3	20
Kürt sorunu	Sayı	5	3	1	9	2	1	1	4	1	1	1	1	2	1		3
	Oran	3,7	1,5	0,9	20	1,1	0,8	1,6	36	1,4	0,8	1,4	7	1,2	1,2		20
PKK terörü	Sayı	8	3	6		2	1	13	4	4	1	4	3	2	1	5	
	Oran	5,9	1,5	5,7		4,3	0,8	10	36	5,8	0,8	5,8	21	7,6	1,2	7,8	
Ergenekon örgütü tasarımı	Sayı	6	7	1			2			2	1			10			
	Oran	4,4	3,4	0,9			1,6			4,6	0,8			7,6			
Ordu	Sayı	5	3	1	1	1	1	2		2	1			6			
	Oran	3,7	1,5	0,9	2,2	1,1	0,8	1,6		2,1	0,8			4,6			
Dış politika	Sayı	4	5	1		1	3	2		2	2	1		3	3		
	Oran	2,9	2,5	0,9		2,1	2,4	1,6		2,1	1,6	1,4		2,3	3,7		
Hukuk / yeni anayasa	Sayı	4	8	3	1	2	1	2		3	2	2		2	1	2	2
	Oran	2,9	3,9	2,8	2,2	4,3	0,8	1,6		3,2	1,6	2,9		1,5	1,2	3,1	
Ekonomi	Sayı	5	12	9	1	2	1	2		2	1			2	3	1	
	Oran	3,7	5,9	8,5	2,2	1,6	0,8	1,6		2,1	0,8			1,5	3,7	1,2	
Liderin parti projeleri	Sayı	8	16	7		2	15	10		6	14	2		8	21	2	
	Oran	5,9	7,9	6,6		4,3	12	8,1		6,3	11	2,9		6,1	26	3,1	
Medya	Sayı	4	5	1						1	1			1			
	Oran	2,9	2,5	0,9						1,1	0,8			0,8			
Sosyal haklar	Sayı	2	51	31		1	28	12		1	36	16			24	9	14
	Oran	1,5	25	29		2,1	22	9,7		1,1	28				30		
Ekonomik haklar	Sayı	1	25	13			36	32		1	11			2	16	26	
	Oran	0,7	12	14			28	26		1,1	8,6			1,5	20	41	
Kültürel haklar	Sayı	5	8	1	8	2	5	2	4	3	7	2	4	6	2	2	5
	Oran	3,7	3,9	0,9	18	4,3	3,9	1,6	36	3,2	5,5	2,9	29	4,6	2,5	3,1	33
Din	Sayı	9								8	2			8			
	Oran	6,6								8,4	1,6			6,1			
AKP eleştirisi	Sayı		27	14	3	3	21	20	2	35	27	15	2	37	3	7	11
	Oran		13	13	6,7	6,4	17	16	18			22	14	28	3,7	11	
CHP eleştirisi	Sayı	30		1		12				25							
	Oran	22		0,9		26				26							
MHP eleştirisi	Sayı	16	2		3	8				8			2	12			1
	Oran	12	1		6,7	17				8,4			14	9,2			6,7
BDP eleştirisi	Sayı	12	4	1		6				10				20			
	Oran	8,8	2	0,9		13				11				15			
MHP'li yöneticilerin kaset görüntüleri	Sayı	6	7	7	1	2	4	9	1	2	2	12		6	4	4	
	Oran	4,4	3,4	6,6	2,2	4,3	3,1	7,3	9,1	2,1	1,6	17		4,6	3,7	6,3	
Telekulak	Sayı		8	2	1						3	1	1				
	Oran		3,9	1,9	2,2						2,3	1,4					
Toplam		**136**	**203**	**106**	**45**	**47**	**127**	**124**	**11**	**95**	**128**	**69**	**14**	**131**	**81**	**64**	**15**
		100	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Tablo 5: Siyasal parti liderlerinin miting konuşmalarında seçtikleri konulara yerleştirdikleri iletiler

Siyasi Parti Liderlerinin Miting Konuşmalarında Seçtikleri Konulara Yerleştirdikleri İletileri		Uygulamalarını ya da yaklaşımını nedensselleştirme	Uygulamalarını ya da yaklaşımını haklılaştırma	Uygulamalarına rıza üretme	Uygulamalarını ya da yaklaşımını meşruluştırma	Toplam
CUMHURİYET	T. Erdoğan	Sayı 18	8	8	8	42
		Oran 43	19	19	19	100
	K. Kılıçdaroğlu	Sayı 18	16	16	22	72
		Oran 25	22.2	22.2	30.6	100
	D. Bahçeli	Sayı 16	12	16	14	58
		Oran 27.6	20.7	27.6	24.1	100
	BDP Bağımsız Adayları	Sayı 2	6	2	5	15
		Oran 13.3	40	13.3	33.4	100
YENİÇAĞ	T. Erdoğan	Sayı 20	10	9	7	46
		Oran 43.4	21.8	19.6	15.2	100
	K. Kılıçdaroğlu	Sayı 28	22	24	20	94
		Oran 29.8	23.4	25.6	21.2	100
	D. Bahçeli	Sayı 39	35	26	28	128
		Oran 30.4	27.4	20.3	21.9	100
	BDP Bağımsız Adayları	Sayı 1	1	1	2	5
		Oran 20	20	20	40	100
HÜRRİYET	T. Erdoğan	Sayı 24	14	9	5	52
		Oran 46.1	27	17.3	9.6	100
	K. Kılıçdaroğlu	Sayı 11	9	15	13	48
		Oran 23	18.8	31.2	27	100
	D. Bahçeli	Sayı 17	21	8	7	53
		Oran 32	39.7	15	13.3	100
	BDP Bağımsız Adayları	Sayı 2	2	1	1	6
		Oran 33.3	33.3	16.7	16.7	100
ZAMAN	T. Erdoğan	Sayı 33	26	21	16	96
		Oran 34.3	27	21.7	17	100
	K. Kılıçdaroğlu	Sayı 14	16	5	3	38
		Oran 36.9	42.1	13.1	7.9	100
	D. Bahçeli	Sayı 9	13	7	3	32
		Oran 28.1	40.7	21.9	9.3	100
	BDP Bağımsız Adayları	Sayı 2	3	1		6
		Oran 33.3	50	16.7		100

Tablo 4'de de görüldüğü gibi siyasal parti temsilcilerinin miting alanında ele aldıkları konular irdelendiğinde Cumhuriyet Gazetesinde; AKP liderinin en yüksek oranda CHP, MHP ve BDP eleştirilerine ve dinsel iletilere yer verdiği görülmektedir. Bunun yanında PKK terör örgütü ve parti projeleri, Erdoğan'ın önem atfettiği diğer konular olmaktadır. En az üzerinde durduğu konular ise; ekonomik haklar, genel olarak siyasal seçimler ve sosyal haklardır. Cumhuriyet Gazetesinde; CHP liderinin iletileri irdelendiğinde; sosyal haklara ilişkin iletilerinin en yüksek oranda yer aldığı belirlenmektedir. Bunu AKP eleştirisi, ekonomik haklar ve parti projeleri izlemektedir. Kültürel haklara ilişkin iletilere bir ölçüde yer verildiği görülmektedir. En az oranda yer verilen iletiler ise, özerklik ve MHP eleştirisi olmaktadır. Cumhuriyet Gazetesinde; MHP liderinin iletileri irdelendiğinde; en yüksek oranda sosyal haklar, ekonomik haklar, AKP eleştirisi, ekonomi ve parti projelerine ilişkin iletileri verdiği belirlenmektedir. Bu iletileri, PKK terör örgütü ve MHP'li yöneticilerin kaset görüntülerine ilişkin iletiler izlemektedir. En az oranda yer verilen iletiler ise özerklik, Kürt sorunu, Ergenekon terör örgütü tasarımı, ordu, dış politika, medya, kültürel haklar, CHP ve BDP eleştirisi olmaktadır. Cumhuriyet Gazetesinde; BDP'nin bağımsız adaylarının iletileri irdelendiğinde; en fazla oranda özerklik ve Kürt sorununa ilişkin iletilere yer verildiği belirlenmektedir. Bu iletileri, demokrasi ve siyasal özgürlükler ile kültürel haklara ilişkin iletiler izlemektedir. En az yer verilen iletiler ise, genel olarak siyasal seçimler, ordu, hukuk ve yeni anayasa, dış politika, MHP'li yöneticilerin kaset görüntüleri ve telekulak olmaktadır. Buna karşılık sosyal ve ekonomik haklara yönelik iletilere rastlanmamaktadır.

Yeniçağ Gazetesinde siyasal parti temsilcilerinin miting alanında ele aldıkları konular irdelendiğinde; Cumhuriyet Gazetesine yansıdığı gibi AKP liderinin en yüksek oranda CHP, MHP ve BDP eleştirilerine yer verdiği belirlenmektedir. Bunu demokrasi ve siyasi özgürlükler ve dinsel iletiler izlemektedir. Sosyal haklara ilişkin iletilerin oranının oldukça düşük, ekonomik haklara ilişkin iletilere yer verilmediği, kültürel haklara yönelik iletilerin ise, bir ölçüde yer verildiği belirlenmektedir. Yeniçağ Gazetesinde; CHP liderinin iletileri incelendiğinde; en yüksek oranda ekonomik haklara yönelik iletilere yer verildiği görülmektedir. Bunu sosyal haklar ve AKP eleştirilerini içeren iletiler izlemektedir. Kültürel haklara yönelik iletilere daha düşük oranda yer verildiği görülmektedir. En az oranda yer alan iletiler ise, PKK terör örgütü, hukuk ve yeni anayasaya yönelik olmaktadır. Ayrıca genel olarak siyasal seçimler, Ergenekon terör örgütü tasarımı ve ekonomi alanına yönelik iletilerin düşük oranda kaldığı görülmektedir. Yeniçağ Gazetesinde; MHP liderinin iletileri incelendiğinde; en yüksek oranda ekonomik haklar, parti projeleri, sosyal haklar ve PKK terör örgütüne yönelik iletiler olduğu görülmektedir. En az yer verilen iletiler genel olarak siyasal seçimler, Kürt sorunu, dış politika, hukuk, yeni anayasa ve kültürel haklar olmaktadır. Yeniçağ Gazetesinde; BDP'nin bağımsız adaylarının iletileri irdelendiğinde; en fazla oranda özerklik ve kültürel haklara ilişkin iletilere yer verildiği belirlenmektedir. Bunu AKP'ye yönelik eleştiriler içeren iletiler izlemektedir.

Yeniçağ Gazetesinde siyasal parti temsilcilerinin miting alanında ele aldıkları konular irdelendiğinde; Cumhuriyet Gazetesine yansıdığı gibi AKP liderinin en yüksek oranda CHP, MHP ve BDP eleştirilerine yer verdiği belirlenmektedir. Bunu demokrasi ve siyasi özgürlükler ve dinsel iletiler izlemektedir. Sosyal haklara ilişkin iletilerin oranının oldukça düşük, ekonomik haklara ilişkin iletilere yer verilmediği, kültürel haklara yönelik iletilerin ise, bir

ölçüde yer verildiği belirlenmektedir. Yeniçağ Gazetesinde; CHP liderinin iletileri incelendiğinde; en yüksek oranda ekonomik haklara yönelik iletilere yer verildiği görülmektedir. Bunu sosyal haklar ve AKP eleştirilerini içeren iletiler izlemektedir. Kültürel haklara yönelik iletilere daha düşük oranda yer verildiği görülmektedir. En az oranda yer alan iletiler ise, PKK terör örgütü, hukuk ve yeni anayasaya yönelik olmaktadır. Ayrıca genel olarak siyasal seçimler, Ergenekon terör örgütü tasarımı ve ekonomi alanına yönelik iletilerin düşük oranda kaldığı görülmektedir. Yeniçağ Gazetesinde; MHP liderinin iletileri incelendiğinde; en yüksek oranda ekonomik haklar, parti projeleri, sosyal haklar ve PKK terör örgütüne yönelik iletiler olduğu görülmektedir. En az yer verilen iletiler genel olarak siyasal seçimler, Kürt sorunu, dış politika, hukuk, yeni anayasa ve kültürel haklar olmaktadır. Yeniçağ Gazetesinde; BDP'nin bağımsız adaylarının iletileri irdelendiğinde; en fazla oranda özerklik ve kültürel haklara ilişkin iletilere yer verildiği belirlenmektedir. Bunu AKP'ye yönelik eleştiriler içeren iletiler izlemektedir.

Hürriyet Gazetesinde siyasi parti temsilcilerinin miting alanında ele aldıkları konular irdelendiğinde; AKP liderinin en yüksek oranda CHP, BDP ve MHP eleştirilerine ve PKK terörüne ilişkin iletilere yer verdiği belirlenmektedir. Bunun yanında dinsel ve ekonomi alanına yönelik iletileri de aktardığı görülmektedir. Sosyal haklar ile ekonomik haklara yönelik yalnızca birer ileti aktardığı belirlenmektedir. Kültürel haklara yönelik iletileri de düşük oranda bulgulanmaktadır. Bunun yanında genel olarak siyasal seçimler, özerklik ve parti projelerine yönelik iletilerin en düşük oranda olduğu görülmektedir. Hürriyet Gazetesinde CHP liderinin iletileri incelendiğinde; en yüksek oranda sosyal haklara yönelik iletileri, AKP eleştirileri, parti projelerine ve ekonomik haklara yönelik iletileri aktardığı belirlenmektedir. Kültürel haklara yönelik iletileri ise, daha az oranda aktardığı görülmektedir. En az oranda iletiyi ise, genel olarak siyasal seçimler, özerklik, PKK terörü, Ergenekon terör örgütü tasarımı, ordu ve medyaya yönelik olarak verdiği ortaya çıkmaktadır. Hürriyet Gazetesinde MHP liderinin iletileri incelendiğinde; en yüksek oranda AKP eleştirileri, MHP'li yöneticilerin kaset görüntüleri ve ekonomik haklara ilişkin iletilere yer verdiği görülmektedir. Bu iletileri sosyal haklara ilişkin iletiler izlemektedir. Kültürel haklara yönelik iletileri ise, düşük orandadır. En az iletiyi Kürt sorunu, dış politika ve telekulak konularına yöneliktir. Hiç ileti vermediği konular ise, genel olarak siyasal seçimler, Ergenekon terör örgütü tasarımı, ordu, din, CHP, MHP ve BDP eleştirisidir. BDP'nin bağımsız adaylarının iletileri irdelendiğinde; kültürel haklar ve Kürt sorununa ilişkin iletilere en yüksek oranda yer verildiği belirlenmektedir. Demokrasi ve siyasal özgürlüklere yönelik iletiler ise, en az oranda yer almaktadır.

Zaman Gazetesinde siyasal parti temsilcilerinin miting alanında ele aldıkları konular irdelendiğinde; AKP liderinin en yüksek oranda iletilere CHP, BDP ve MHP eleştirilerinde yer verdiği belirlenmektedir. Bunu PKK terör örgütü, parti projeleri ve dinsel iletiler izlemektedir. Ergenekon terör örgütü tasarımı, kültürel haklar ve MHP'li yöneticilerin kaset görüntülerine ilişkin iletilere de bir ölçüde yer verildiği görülmektedir. En düşük oranda iletiler medya, genel olarak siyasal seçimler, dış politika, hukuk ve anayasa, ekonomi ve ekonomik haklara yönelik olarak belirlenmektedir. Zaman Gazetesinde CHP liderinin iletileri irdelendiğinde; en yüksek oranda iletilere sosyal haklar, parti projeleri ve ekonomik haklara yönelik olarak yer verildiği görülmektedir. Bu iletileri dış politika, ekonomi, AKP eleştirisi ve MHP'li yöneticilerin kaset görüntülerine ilişkin iletiler izlemektedir. En düşük oranda verilen iletiler ise,

genel olarak siyasal seçimler, demokrasi ve siyasal özgürlükler, özerklik, Kürt sorunu, PKK terörü, hukuk ve anayasa izlemektedir. BDP'nin bağımsız adaylarının iletileri irdelendiğinde; en yüksek oranda özerklik ve kültürel haklara ilişkin iletilere yer verildiği belirlenmektedir. Bunu özerklik, Kürt sorunu, demokrasi ve siyasal özgürlükler izlemektedir. En az iletilere ise, genel olarak siyasal seçimler ve MHP eleştirileri konularında rastlanılmaktadır.

Elde edilen bulgular; siyasal partilerin liderlerinin, mitinglerde yaptıkları konuşmalarda ele aldıkları tüm konular (ekonomi, politika, toplumsal konular vb.) içinde sosyal politikanın bir konusu olan sosyal haklara farklı oranlarda değindiklerini göstermektedir. Ülkenin önemli bir problemi olan sosyal haklar konusunun muhalif siyasal liderler tarafından tüm diğer konular içinde düşük olmayan oranda işlendiği belirlenmektedir. Sosyal haklar, ekonomik sorunlarla yakından ilişkili olduğu için muhalif siyasi liderler tarafından ele alınmakta, siyasal iktidar partisi lideri ise, sosyal haklardan çok az söz etmektedir. Sosyal haklar konusu, ağırlıklı olarak muhalif siyasi liderler tarafından iktidar mücadelesinde araçsallaştırılmaktadır.

Tablo 5'de görüldüğü gibi siyasal parti liderlerinin miting konuşmalarında seçtikleri konulara yerleştirdikleri iletiler irdelendiğinde; elde edilen bulgular; siyasi parti liderlerinin mitinglerde seçtikleri konular içine yerleştirdikleri iletiler ile geniş kitleler karşısında uygulamalarını ya da yaklaşımlarını nedenselleştirme, haklılaştırma, rıza üretme ve meşrulaştırmayı amaçladıklarını göstermektedir. Gazetelere göre siyasi liderlerin bu stratejilerine az ya da daha fazla yer verildiği görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesinde liderlerden en yüksek oranda AKP liderinin nedenselleştirme stratejilerini içeren iletilerine yer verildiği belirlenmektedir. Onu, Bahçeli ve Kılıçdaroğlu izlemektedir. Bu oran BDP'nin bağımsız adaylarında düşük kalmaktadır. Haklılaştırma stratejisini en yüksek oranda uygulayan ise, sahip oldukları sınırlı sayıdaki ileti içinde BDP'nin bağımsız adayları olmaktadır. Onları, Kılıçdaroğlu, Bahçeli ve Erdoğan izlemektedir. Rıza üretme stratejisini en yüksek oranda uygulayan siyasi lider, Bahçeli'dir. Onu, Kılıçdaroğlu, Erdoğan ve BDP'nin bağımsız adayları izlemektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nde meşruiyet sağlama stratejisini en yüksek oranda uygulayan ise, sahip oldukları sınırlı sayıda ileti içinde BDP'nin bağımsız adaylarıdır. Onları Kılıçdaroğlu, Bahçeli ve Erdoğan izlemektedir.

Yeniçağ Gazetesinde; en yüksek oranda nedenselleştirme stratejisinin Erdoğan tarafından verilen iletilerde yer aldığı görülmektedir. Onu, Bahçeli, Kılıçdaroğlu ve BDP'nin bağımsız adayları izlemektedir. En yüksek oranda haklılaştırma stratejisini içeren iletiler ise, Bahçeli tarafından verilmiştir. Kılıçdaroğlu, Erdoğan ve BDP'nin bağımsız adaylarının daha az oranda bu stratejiyi içeren iletilerine yer verilmiştir. Rıza üretmeyi amaçlayan stratejiler ise, Yeniçağ Gazetesinde ağırlıklı olarak Kılıçdaroğlu'nun iletileri içinde yer almaktadır. Onu, Bahçeli, BDP'nin bağımsız adayları ve Erdoğan izlemektedir. Meşruiyet sağlama amaçlı stratejilerin ise, ağırlıklı olarak BDP'nin bağımsız adayları, Bahçeli, Kılıçdaroğlu ve Erdoğan tarafından kullanıldığı belirlenmektedir.

Hürriyet Gazetesinde; en yüksek oranda nedenselleştirme stratejisinin Erdoğan tarafından uygulanan iletilerde yer aldığı görülmektedir. Onu, BDP'nin bağımsız adayları, Bahçeli ve Kılıçdaroğlu izlemektedir. En yüksek oranda haklılaştırma stratejisini içeren iletiler ise, Bahçeli tarafından verilmiştir. BDP'nin bağımsız adayları, Erdoğan ve Kılıçdaroğlu'nun daha az oranda bu stratejiyi içeren iletilerine yer verilmiştir. Rıza üreten stratejiler, Hürriyet Gazetesinde ağırlıklı olarak Kılıçdaroğlu'nun iletileri içinde yer almaktadır. Onu, Erdoğan,

BDP'nin bağımsız adayları ve Bahçeli izlemektedir. Meşruiyet sağlama stratejilerinin ise, ağırlıklı olarak Kılıçdaroğlu'nun iletileri içinde kullanıldığı belirlenmektedir. Onu BDP'nin bağımsız adayları, Bahçeli ve Erdoğan izlemektedir.

Zaman Gazetesinde; en yüksek oranda nedenselleştirme stratejisinin Kılıçdaroğlu tarafından uygulanan iletilerde yer aldığı görülmektedir. Onu, Erdoğan, BDP'nin bağımsız adayları ve Bahçeli izlemektedir. En yüksek oranda haklılaştırma stratejisini içeren iletiler ise, BDP'nin bağımsız adayları ve Kılıçdaroğlu tarafından verilmiştir. Bahçeli ve Erdoğan'ın daha az oranda bu stratejiyi içeren iletilerine yer verilmiştir. Rıza üreten stratejiler ise, Zaman Gazetesinde, Bahçeli ve Erdoğan'ın iletileri içinde yer almıştır. Onları BDP'nin bağımsız adayları ve Kılıçdaroğlu izlemektedir. Meşruiyet sağlama amaçlı stratejilerin ağırlıklı olarak Erdoğan'ın iletileri içinde kullanıldığı belirlenmektedir. Onu Bahçeli ve Kılıçdaroğlu izlemektedir. BDP'nin bağımsız adaylarının ise, aynı stratejiyi içeren iletilerine Zaman Gazetesinde rastlanılmamaktadır.

Farklı yayın kimliğine ve siyasal eğilimlere sahip olan gazetelerin destekledikleri siyasi liderlerin stratejilerini içeren iletilere en yüksek ya da yüksek oranda yer verme eğiliminde olduğu görülmesine rağmen bunun araştırma yapılan dönem içinde her zaman ve sistemli olarak yapıldığını söylemek olası değildir. Bunun yanında BDP'nin sınırlı sayıdaki iletileri içinde bu stratejilerin ağırlıklı olarak kullanıldığı ve az değişken içeren tablolarda oranların yüksek çıkmasını beraberinde getirdiği de belirlenmektedir.

4. ve 5. tablolarda da görüldüğü gibi elde edilen bulgular; siyasal iktidara sahip olan AKP liderinin sosyal haklar konularını az; muhalefette yer alan CHP ve MHP liderlerinin ise, daha fazla ele aldıklarını göstermektedir. Siyasi liderlerin sosyal hakların geliştirilmesi problemini, eleştiri ve çatışma, siyasal iktidar kazanmak ve / veya sürdürmek için nedenselleştirme, kendini haklılaştırma, rıza üretme ve meşrulaştırma için araçsallaştırdıkları da belirlenmektedir. Bu bulgular, ikinci varsayımı desteklemektedir.

Tablo 6: AKP liderinin sosyal haklara ilişkin iletileri

AKP Lideri Erdoğan'ın Sosyal Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Aile desteği								
Emeklilik sigortası					1	100		
Eğitim ve öğretim	1	50	1	100				
Eşit yurttaşlık statüsü								
Gençlik yardımı								
İş edinmede kamusal hizmetten yararlanma								
İşsizlik sigortası								
Kadın sorunları								
Kaza sigortası								
Mesleki eğitim	1	50						
Sağlık sigortası								
Şiddet mağduruna destek								
Toplam	2	100	1	100	1	100		

Gazetelere göre AKP liderinin sosyal haklara ilişkin iletileri incelendiğinde; tüm konular içinde sosyal haklara ilişkin yok denecek kadar az ileti verdiği görülmektedir. Bu sayı Cumhuriyet Gazetesinde 2, Yeniçağ ve Hürriyet'te 1'dir. Zaman'da ise, sosyal haklara ilişkin hiç ileti yer almamaktadır.

Tablo 7: AKP liderinin ekonomik haklara ilişkin iletileri

AKP Lideri Erdoğan'ın Ekonomik Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN		
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	
Adil ücret									
Yoksulluk ve ortadan kaldırılması / beslenme							1	50	
İşsizlik									
Konut	1	100							
Uygun bir yaşam standardına sahip olmak					1	100	1	50	
Toplam	1	100			1	100	2	100	

Gazetelere göre AKP liderinin ekonomik haklara ilişkin iletileri incelendiğinde; tüm konular içinde ekonomik haklara ilişkin yok denecek kadar az ileti verdiği görülmektedir. Bu sayı Zaman'da 2, Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinde 1'dir. Yeniçağ'da ise, ekonomik haklara ilişkin hiç ileti yer almamaktadır.

Tablo 8: AKP liderinin kültürel haklara ilişkin iletileri

AKP Lideri Erdoğan'ın Kültürel Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Kültürel kimlik	1	20					1	16.7
Anadil	4	80	2	100	3	100	5	83.3
Bilimsel ilerlemelerden yararlanma ve bilgiyi kullanma								
Yaratıcılığı Geliştirme								
Uluslararası kültürel işbirliği								
Toplam	5	100	2	100	3	100	6	100

Gazetelere göre AKP liderinin kültürel haklara ilişkin iletileri incelendiğinde; tüm konular içinde kültürel haklara ilişkin yok denecek kadar az ileti verdiği görülmektedir. Bu sayı Zaman'da 6, Cumhuriyet'te 5, Hürriyet'te 3, Yeniçağ'da ise, 2'dir.

Farklı gazetelerde AKP liderinin kültürel haklara yönelik bulgulanan bazı iletileri şöyledir:

Erdoğan: "Yola çıkarken etnik milliyetçilik yapmayacağız, bölgesel milliyetçilik yapmayacağız, dinsel milliyetçilik yapmayacağız dedik. Türküyle, Kürdüyle, Lazıyla, Çerkesiyle, Gürcüsüyle, Abhazasıyla, Romanıyla, Boşnakıyla aklınıza ne gelirse 74 milyonu, yaratılanı severiz yaratandan dolayı anlayışıyla sevdik, bağrımıza bastık. Alevi demedik, Sünni demedik hangi dinden olursa olsun eşit mesafede durduk. Çünkü herkesin dini kendine ama güvencesi biziz. Biz, böyle bir medeniyetten geliyoruz. Bölgesel ayrım yapmadık. Batıda ne varsa doğuda var; kuzeyde ne varsa güneyde var. Bundan sonra da böyle devam edeceğiz. Biz bu Türkiye'yi özgürlükle, demokrasiyle, kardeşlikle büyüttük" (Yeniçağ, 30 Mayıs 2011 s.11).

Erdoğan: "Oyumuzu kullanmaksa kullanıyoruz. Öyle mi, demokrasi bu. Olağanüstü hali kim kaldırdı, çekiç gücü kim kaldırdı? Üniversitelerde Kürtçe bölümler açıldı mı? Bağımsız aday diye gelenlerin bunları yapmaya gücü yeter mi?" (Cumhuriyet, 25 Mayıs 2011 s.5).

Tablo 9: CHP liderinin sosyal haklara ilişkin iletileri

CHP Lideri Kılıçdaroğlu'nun Sosyal Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Aile desteği	6	11.8	8	28.6	9	25	9	37.5
Emeklilik sigortası	6	11.8	3	10.7	5	13.9	3	12.5
Eğitim ve öğretim	9	17.6	3	10.7	10	27.8	1	4.2
Eşit yurttaşlık statüsü	2	3.9			2	5.5	1	4.2
Gençlik yardımı	6	11.8						
İş edinmede kamusal hizmetten yararlanma								
İşsizlik sigortası	8	15.7	6	21.4	3	8.3	3	12.5
Kadın sorunları	5	9.8	3	10.7	5	13.9	2	8.3
Kaza sigortası								
Mesleki eğitim	2	3.9	1	3.6			2	8.3
Sağlık sigortası	6	11.8	3	10.7	1	2.8	3	12.5
Şiddet mağduruna destek	1	1.9	1	3.6	1	2.8		
Toplam	51	100	28	100	36	100	24	100

Gazetelere göre CHP liderinin sosyal haklara ilişkin iletileri incelendiğinde; tüm siyasi liderler içinde en fazla ileti aktaran taraf olduğu belirlenmektedir. Kılıçdaroğlu'nun sosyal haklara ilişkin en fazla iletilerine yer veren gazeteler sırasıyla; Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeniçağ'dır. Bu konuda en az iletilerine ise, Zaman Gazetesinde rastlanılmıştır.

CHP liderinin sosyal haklara yönelik gazetelerde bulgulanan bazı iletileri şöyledir:

Kılıçdaroğlu: "Sosyal devleti yeniden ayağa kaldıracağız. Devlet yandaşların değil, halkın devleti olacak. Toplumun örgütlenebildiği, sözleşmeli, sendikalı düzeni yeniden kuracağız" (Yeniçağ, 16 Mayıs 2011 s.11).

Kılıçdaroğlu: "Gazeteciler çok çalışıyor, zor koşullarda görev yapıyor. Ancak sendika üyesi değiller… Halkın iktidarında bütün gazeteci arkadaşlarımız sendikalı olacaklar. Yazdıkları haberlerin arkasında durma gücünü elde edecekler" (Yeniçağ, 2 Mayıs 2011 s.10).

Tablo 10: CHP liderinin ekonomik haklara ilişkin iletileri

CHP Lideri Kılıçdaroğlu'nun Ekonomik Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Adil ücret	4	16						
Yoksulluk ve ortadan kaldırılması / beslenme	7	28	15	41.7	6	54.5	9	56.2
İşsizlik	5	20	14	38.8	2	18.2	6	37.6
Konut	4	16						
Uygun bir yaşam standardına sahip olmak	5	20	7	19.5	3	27.3	1	6.2
Toplam	25	100	36	100	11	100	16	100

Gazetelere göre CHP liderinin ekonomik haklara ilişkin iletileri incelendiğinde; en fazla iletiye sırasıyla Yeniçağ, Cumhuriyet, Zaman ve Hürriyet gazetelerinin yer verdiği görülmektedir. Ekonomik haklara ilişkin iletiler içinde "yoksulluk" en çok üzerinde durulan konu olmuştur.

CHP liderinin ekonomik haklara yönelik bazı iletileri şöyledir:

Kılıçdaroğlu: "Herkesin karnının doyabildiği güzel bir Türkiye'yi yeniden ayağa kaldırmak istiyoruz" (Yeniçağ, 4 Mayıs 2011 s.10).

Kılıçdaroğlu: "Usta başbakanının iktidarında iki buçuk aylık bebek açlıktan ölmez… herkesin rahat edebileceği, birbirine düşmanlık duymayacağı bir Türkiye istiyoruz. Herkesin karnının doyacağı, herkesin mutlu, huzurlu olacağı, yoksulluğun tarihe gömüleceği, hiçbir çocuğun yatağa aç girmeyeceği bir Türkiye istiyoruz" (Yeniçağ, 13 Mayıs 2011 s.11).

Kılıçdaroğlu: "13 Haziran'dan sonraki dört ayda her yoksul aileye ve yoksul kadının banka hesabına en az 600 TL para yatıracağız. Onu namerde muhtaç etmeyeceğiz. O, sosyal devletin koruması altında olacak, çoluk çocuğunun rızkını sağlayacak" (Yeniçağ, 16 Mayıs 2011 s.11).

Tablo 11: CHP liderinin kültürel haklara ilişkin iletileri

CHP Lideri Kılıçdaroğlu'nun Kültürel Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Kültürel kimlik	3	37.5	2	40	2	28.6		
Anadil	5	62.5	3	60	1	14.3	2	100
Bilimsel ilerlemelerden yararlanma ve bilgiyi kullanma					4	57.1		
Yaratıcılığı geliştirme								
Uluslararası kültürel işbirliği								
Toplam	8	100	5	100	7	100	2	100

Gazetelere göre CHP liderinin kültürel haklara ilişkin iletileri incelendiğinde; en fazla iletiye sırasıyla Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeniçağ'ın en az ise, Zaman gazetesinin yer verdiği görülmektedir. Kültürel haklara ilişkin iletiler içinde "anadil" en çok üzerinde durulan konu olmaktadır.

CHP liderinin kültürel haklara yönelik iletilerinden bir örnek verilebilir:

Kılıçdaroğlu: "Bu ülkede kardeşliğin, barışın adresi olacağız. Kimseyi ötekileştirmeyeceğiz" (Zaman, 17 Mayıs 2011 s.15).

Tablo 12: MHP liderinin sosyal haklara ilişkin iletileri

MHP Lideri Bahçeli'nin Sosyal Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Aile desteği	10	32.3	6	50	4	36.4	4	44.5
Emeklilik sigortası	9	29	4	33.3	2	18.2	1	11.1
Eğitim ve öğretim	7	22.6	2	16.7	3	27.2	2	22.2
Eşit yurttaşlık statüsü					2	18.2		
Gençlik yardımı								
İş edinmede kamusal hizmetten yararlanma								
İşsizlik sigortası							2	22.2
Kadın sorunları								
Kaza sigortası								
Mesleki eğitim								
Sağlık sigortası	5	16.1						
Şiddet mağduruna destek								
Toplam	31	100	12	100	11	100	9	100

Elde edilen bulgular; MHP liderinin sosyal haklara ilişkin iletilerine en fazla oranda yer veren gazetenin Cumhuriyet olduğunu göstermektedir. Onu izleyen gazeteler ise, Yeniçağ ve Hürriyet'tir. Az bir farkla daha az oranda yer veren gazete ise, Zaman olarak belirlenmektedir.

Tablo 13: MHP liderinin ekonomik haklara ilişkin iletileri

MHP Lideri Bahçeli'nin Ekonomik Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Adil Ücret								
Yoksulluk ve ortadan kaldırılması / beslenme	5	35.7	15	46.9	4	3.3	11	42.3
İşsizlik	4	28.5	14	43.8	5	41.7	13	50
Konut			1	3.1				
Uygun bir yaşam standardına sahip olmak	5	35.7	2	6.2	3	25	2	7.7
Toplam	14	100	32	100	12	100	26	100

Elde edilen bulgular; MHP liderinin ekonomik haklara ilişkin iletilerine en fazla oranda yer veren gazetenin Yeniçağ olduğunu göstermektedir. Yeniçağ'ı, sırasıyla Zaman, Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri izlemektedir.

MHP liderinin farklı gazetelerde bulgulanan ekonomik ve sosyal haklara yönelik iletileri şöyledir:

Bahçeli: "Eğer işsizliği çözemediyse, yolsuzluk aldı başını gidiyorsa, sağlık sorunları diz boyuysa bunun cevabını 12 Haziran'da sandıkta verin" (Hürriyet, 12 Mayıs 2011 s.26).

Bahçeli: "Hiç işsizlikten, yoksulluktan bahsettiğini duyuyor musunuz? Bu AKP'nin gündeminde yok" (Hürriyet, 18 Mayıs 2011 s.26).

Bahçeli: "Yediyüz bin kişiye iş bulmayı vaat ediyoruz. Yoksul insanları yaşayabilecekleri bir konuma getireceğiz. Helal Kart, harcama kartıdır. Namerde muhtaç olmadan, kimseye el açmadan, gelen paketi sıkılarak, utanarak alma ihtiyacı duymadan kendi paketini kendisinin hazırlayabileceği alnı açık, başı dik olarak namerde muhtaç olmadığı gibi haysiyeti ve şerefiyle toplumda yaşamasına olanak sağlayan bir kart olacak" (Yeniçağ, 25 Mayıs 2011 s.10).

Bahçeli: "Gelir dağılımı ve adaletsizlik almış başını gidiyor. İşsizlik yine öyle. Yoksulluk her geçen gün artıyor. Biz işsizliğin, yoksulluğun ve gelir adaletsizliğinin ortadan kalkması için hazırlanıyoruz" (Zaman, 12 Mayıs 2011 s.14).

Tablo 14: MHP liderinin kültürel haklara ilişkin iletileri

MHP Lideri Bahçeli'nin Kültürel Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Kültürel kimlik								
Anadil	1	100	2	100	2	100	2	100
Bilimsel ilerlemelerden yararlanma ve bilgiyi kullanma								
Yaratıcılığı geliştirme								
Uluslararası kültürel işbirliği								
Toplam	1	100	2	100	2	100	2	100

Elde edilen bulgular; MHP liderinin kültürel haklara ilişkin iletilerinin çok az sayıda olduğunu ve bu iletilere Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetesinin aynı oranda yer verildiğini göstermektedir. Onları çok az farkla Cumhuriyet izlemektedir. Kültürel haklara ilişkin iletiler içinde tüm gazetelerde "anadil"e ilişkin iletinin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 15: BDP bağımsız adaylarının sosyal haklara ilişkin iletileri

BDP Bağımsız Adaylarının Sosyal Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Aile desteği								
Emeklilik sigortası								
Eğitim ve öğretim								
Eşit yurttaşlık statüsü								
Gençlik yardımı								
İş edinmede kamusal hizmetten yararlanma								
İşsizlik sigortası								
Kadın sorunları								
Kaza sigortası								
Mesleki eğitim								
Sağlık sigortası								
Şiddet mağduruna destek								
Toplam								

İncelenen gazetelerde genel olarak az sayıda temsil edilen BDP bağımsız adaylarının sosyal haklara ilişkin iletilerine rastlanmamıştır.

Tablo 16: BDP bağımsız adaylarının ekonomik haklara ilişkin iletileri

BDP Bağımsız Adaylarının Ekonomik Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Adil ücret								
Yoksulluk ve ortadan kaldırılması / beslenme								
İşsizlik								
Konut								
Uygun bir yaşam standardına sahip olmak								
Toplam								

İncelenen gazetelerde BDP bağımsız adaylarının ekonomik haklara ilişkin iletilerine rastlanmamıştır.

Tablo 17: BDP'nin bağımsız adaylarının kültürel haklara ilişkin iletileri

BDP Bağımsız Adaylarının Kültürel Haklara İlişkin İletileri	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Kültürel kimlik	2	25			1	25		
Anadil	6	75	4	100	3	75	5	100
Bilimsel ilerleme lerden yararlanma ve bilgiyi kullanma								
Yaratıcılığı geliştirme								
Uluslararası kültürel işbirliği								
Toplam	8	100	4	100	4	100	5	100

Elde edilen bulgular; BDP bağımsız adaylarının kültürel haklara ilişkin iletilerine en fazla oranda yer veren gazetenin Cumhuriyet olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet'i, Zaman ve ilgili konuda eşit oranda iletiye veren Yeniçağ ve Hürriyet gazeteleri izlemektedir. Kültürel haklara ilişkin iletiler içinde en fazla oranda ele alınan konunun "anadil" olduğu görülmektedir.

BDP bağımsız adaylarının kültürel haklara yönelik bazı iletileri şöyledir:

BDP'nin desteklediği bağımsız aday Şerafettin Elçi: "Bu ittifak temel ilkeler üzerine kurulu bir ittifak. Üç temel ilke bizi bir araya getirdi. Bunlar; Kürt kimliğinin tanınması ve yasal güvenceye kavuşması, Kürt dilinin eğitimde olmak üzere özel ve kamusal alanda serbestçe kullanılması ve Kürtlerin kendi kendilerini yönetebilecek bir özyönetime kavuşması" (Cumhuriyet, 20 Mayıs 2011 s.9).

BDP Eşbaşkanı Filiz Koçali: "Kürt kimliğinin tanınması, anayasal güvenceye alınması, anadilde eğitim, Kürtlerin kendi kendini yönetmesi. Bunu birileri demokratik özerklik olarak tanımlayabilir. Mesele Kürtler artık kendi kendilerini yönetmek istiyorlar" (Cumhuriyet, 27 Mayıs 2011 s.6).

Elde edilen bulgular; siyasi liderlerin parti projeleri kapsamında sosyal, ekonomik ve kültürel hakları farklı bağlamlarda ele aldıkları görülmektedir. AKP lideri, sosyal haklara çok sınırlı olarak yer vermekte ve sınırlı iletileri diğer siyasal parti liderlerinin yetersiz gördükleri sosyal ve ekonomik haklara yönelik iddialarını yanıtlamayı amaçlamaktadır. Kültürel hakları

ise, Kürt sorunu bağlamında ele almakta bütünsel olarak kültürel hak ve gelişme kavrayışına sahip bulunmamaktadır. AKP lideri, parti projeleri içinde yer alan İstanbul ve Ankara projelerinde; şehir planlamasına yönelik bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Şehrin fiziksel yapısının değişimine odaklı bu projelerde, şehrin sosyo-ekonomik dönüşümüne yönelik bir amacın açıkça vurgulanmadığı görülmektedir. Benzer şekilde ülkede sosyo-ekonomik dönüşümü hedefleyen sosyal, ekonomik ve kültürel hak odaklı bir perspektifin de ortaya konulamadığı belirlenmektedir.

CHP lideri, sosyal politika, sosyal, ekonomik ve kültürel hakları, işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk ve yanlış eğitim politikaları bağlamında ele almakta ve toplumla iletişim stratejilerini bu kavramlara odaklanarak ve hükümeti eleştirerek uygulamaktadır. Kendi parti projelerini ise, aile, kadın, demokratikleşme, dış politika, bilgi toplumu, sağlık ve eğitim raporları ile ortaya koymaktadır. CHP liderinin, diğer liderler içinde en kapsamlı ve ayrıntılı sosyal politika odaklı projeler ortaya koyduğu düşünülebilir.

MHP lideri, sosyal politika, sosyal, ekonomik ve kültürel hakları, CHP lideri gibi işsizlik, yoksulluk ve yolsuzluk odaklı olarak ele almakta hükümetin uygulamalarını eleştirmekte, ailenin ekonomik açıdan güçlendirilmesini amaçlayan projelerin yanında Hilal Kart gibi projelerle de esnafa yönelik vaatlerini ortaya koymaktadır. Ancak bu projelerin bir sosyo-ekonomik dönüştürme modeli olarak belirlenme potansiyeli ve yetkinliği tartışmalıdır.

BDP'nin bağımsız adaylarının ise, incelenen tüm gazetelerde çok az iletileri yer almakta ve bu iletilerin sosyal ve ekonomik haklardan ziyade tüm Türkiye'yi kapsamayan ve etnik ve kültürel ayrıma odaklı, sınırlı bir kültürel hak kavrayışı temeline dayandırıldığı görülmektedir. Bu kavrayışın tüm ülkeye yönelik bir sosyo-ekonomik dönüştürme modeli olduğunu söylemek olası değildir.

Bu çerçevede siyasi liderlerin sosyal, ekonomik ve kültürel hak kavramlarına farklı yaklaştıkları ancak bu kavramları karşılıklı iktidar sağlama veya iktidarı sürdürme mücadelesi çerçevesinde de araçsallaştırdıkları belirlenmektedir.

Tablo 18: Cumhuriyet'in siyasal parti liderlerinin iletilerine yaklaşımı

Siyasal Parti Liderlerinin İletilerine Gazetenin Yaklaşımı	Cumhuriyet'te Tayyip Erdoğan		Cumhuriyet'te Kemal Kılıçdaroğlu		Cumhuriyet'te Devlet Bahçeli		Cumhuriyet'te BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Pozitif			31	15.2	11	10.3	1	2.2
Negatif	32	23.6			1	1	2	4.5
Nötr	101	74.2	163	80.3	90	85	37	82.2
Yukarıda yer alanların bir kaçı birarada	3	2.2		0.5	4	3.7	5	11.1
Belirlenememiştir			8	4				
Toplam	136	100	203	100	106	100	45	100

Elde edilen bulgular; Cumhuriyet Gazetesinin siyasi liderlerin iletilerine ağırlıklı olarak nötr yaklaştığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet Gazetesinin, Kılıçdaroğlu'nun iletilerine pozitif yaklaştığı görülmektedir. Kılıçdaroğlu'nu, Bahçeli izlemektedir. Erdoğan'a ilişkin pozitif iletiye rastlanılmaktadır. Buna karşılık Erdoğan'ın en fazla negatif değerlendirilen siyasi lider olduğu görülmektedir. BDP'nin bağımsız adaylarının çok az sayıdaki iletilerinin ağırlıklı olarak nötr, negatif ve pozitif olarak sunulduğu belirlenmektedir.

Tablo 19: Yeniçağ'ın siyasal parti liderlerinin iletilerine yaklaşımı

Siyasal Parti Liderlerinin İletilerine Gazetenin Yaklaşımı	Yeniçağ'da Tayyip Erdoğan		Yeniçağ'da Kemal Kılıçdaroğlu		Yeniçağ'da Devlet Bahçeli		Yeniçağ'da BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Pozitif			22	17.3	112	90.3		
Negatif	23	49	2	1.6			8	72.7
Nötr	21	44.7	100	78.8	12	9.7	3	27.3
Yukarıda yer alanların bir kaçı birarada	3	6.3	3	2.3				
Belirlenememiştir								
Toplam	47	100	127	100	124	100	11	100

Elde edilen bulgular; Yeniçağ Gazetesinin, AKP ve CHP liderlerinin iletilerine nötre yakın ya da ağırlıklı olarak nötr yaklaştığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Yeniçağ Gazetesinin, Bahçeli'nin iletilerine %90.3 oranında pozitif yaklaştığı görülmektedir. Erdoğan'a ilişkin pozitif iletiye rastlanılmamıştır. Buna karşılık Erdoğan'ın en fazla oranda negatif değerlendirilen lider olduğu görülmektedir. Az orandaki temsiliyetleri içinde BDP'nin bağımsız adaylarının da negatif değerlendirildiği belirlenmektedir.

Tablo 20: Hürriyet'in siyasal parti liderlerinin iletilerine yaklaşımı

Siyasal Parti Liderlerinin İletilerine Gazetenin Yaklaşımı	Hürriyet'de Tayyip Erdoğan		Hürriyet'de Kemal Kılıçdaroğlu		Hürriyet'de Devlet Bahçeli		Hürriyet'de BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Pozitif	21	22.1	19	14.9	16	23.2		
Negatif	6	6.3	8	6.2	9	13	11	78.6
Nötr	63	66.3	94	73.4	36	52.2	3	21.4
Yukarıda yer alanların bir kaçı birarada	5	5.3	7	5.5	8	11.6		
Belirlenememiştir								
Toplam	95	100	128	100	69	100	14	100

Elde edilen bulgular; Hürriyet Gazetesinin, siyasi liderlerin iletilerine ağırlıklı olarak nötr yaklaştığını ortaya koymaktadır. AKP ve MHP liderlerinin iletilerine yakın oranda pozitif yaklaştığı görülmektedir. Bununla birlikte Hürriyet Gazetesi, AKP ve CHP liderlerine göre, Bahçeli'nin iletilerini daha yüksek oranda negatif değerlendirmektedir. Bununla birlikte az sayıdaki haberleri içinde BDP'nin bağımsız adayları en fazla oranda negatif değerlendirilen siyasi parti temsilcileri olmaktadır.

Tablo 21: Zaman'ın siyasal parti liderlerinin iletilerine yaklaşımı

Siyasal Parti Liderlerinin İletilerine Gazetenin Yaklaşımı	Zaman'da Tayyip Erdoğan		Zaman'da Kemal Kılıçdaroğlu		Zaman'da Devlet Bahçeli		Zaman'da BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Pozitif	114	87	2	2.5				
Negatif			47	58	40	62.5	9	60
Nötr	17	13	32	39.5	24	37.5	6	40
Yukarıda yer alanların birkaçı bir arada								
Belirlenememiştir								
Toplam	131	100	81	100	64	100	15	100

Zaman Gazetesi, siyasi liderlerin iletilerine diğer gazeteler kadar nötr yaklaşmamaktadır. Zaman Gazetesinin, AKP liderlerinin iletilerine %87 oranında pozitif yaklaştığı ve hiç negatif iletiye yer vermediği görülmektedir. CHP liderine %2.5 oranında pozitif iletiyle yaklaşmakta; MHP liderine ve BDP'nin bağımsız adaylarına yönelik pozitif iletiye hiç rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte Zaman Gazetesi, en yüksek oranda Bahçeli'nin ve BDP'nin bağımsız adaylarının iletilerini negatif değerlendirmektedir.

Elde edilen bulgular; gazetelerin yayın kimliği ve yayın politikasına göre, siyasal parti liderlerinin iletilerine yaklaşımlarının, pozitif veya negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Gazeteler, desteklekdikleri siyasi liderlere pozitif veya nötr yaklaşmakta, desteklemedikleri liderleri ise, nötr veya negatif değerlendirebilmektedir. Bu bulgu, birinci varsayımı büyük ölçüde doğrulamaktadır.

3.3.3-Gazete Yazı Türlerinden Köşe Yazılarının Niceliksel İçerik Analizi

Çalışmada haberlerin yanında köşe yazıları için de bir kodlama çizelgesi geliştirilmiş ve köşe yazıları niceliksel ve niteliksel içerik analizine tabi tutulmuştur

Tablo 22: Gazetelere göre köşe yazısı sayısı

GAZETE YAZI TÜRÜ KÖŞE YAZISI	CUMHURİYET	YENİÇAĞ	HÜRRİYET	ZAMAN
	SAYI	SAYI	SAYI	SAYI
TOPLAM KÖŞE YAZISI	106	123	68	93

Gazete yazı türlerinden köşe yazılarının niceliksel içerik analizi; siyasal seçim öncesinde siyasal seçimle ilgili dolaysız ve dolaylı olarak yazılan köşe yazısının en fazla sayıda Yeniçağ Gazetesinde yer aldığını göstermektedir. Yeniçağ Gazetesini sırasıyla Cumhuriyet, Zaman ve Hürriyet gazeteleri izlemektedir.

Tablo 23: Köşe yazarlarının genel seçimle ilişkilendirerek ele aldıkları konulara ilişkin iletiler

KÖŞE YAZARLARININ GENEL SEÇİMLERLE İLİŞKİLENDİREREK ELE ALDIKLARI KONULARA İLİŞKİN İLETİLER	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Genel olarak siyasal seçimler	50	21.5	41	15.3	33	31.4	50	27
Demokrasi ve siyasal Özgürlükler	2	0.8	2	0.7	4	3.8	2	1.1
Türkiye'nin üniter yapısı / özerklik	3	1.2	11	4	1	1	2	1.1
Kürt sorunu	15	6.5	4	1.5	3	2.8	16	8.8
PKK terörü	4	1.8	16	6	2	1.9	4	2.2
Ergenekon örgütü tasarımı	6	2.6	4	1.5			3	1.6
Ordu	4	1.8	5	1.9			5	2.7
Dış politika	4	1.8	2	0.7	1	1	2	1.1
Hukuk / yeni anayasa	4	1.8	1	0.3	2	1.9	4	2.2
Ekonomi	2	0.8	7	2.6	6	5.6	1	0.5
AKP parti projeleri	4	1.8	4	1.5	5	4.9	5	2.7
CHP parti projeleri	9	3.8	6	2.2	9	8.5	2	1.1
MHP parti projeleri	1	0.4	9	3.4	1	1	1	0.5
BDP parti projeleri	4	1.8	2	0.7				
Medya	1	0.4	1	0.3			1	0.5
Sosyal haklar	8	3.4	6	2.2	4	3.8	1	0.5

Ekonomik haklar	7	3	6	2.2	1	1	2	1.1
Kültürel haklar	3	1.2			3	2.8		
Sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerileri	12	5.1	5	1.9	4	3.8		
Din	1	0.4					1	0.5
AKP yorum ya da eleştirisi	23	9.9	33	12.3	9	8.5	13	7
CHP yorum ya da eleştirisi	24	10.3	31	11.6	5	4.9	25	13.5
MHP yorum ya da eleştirisi	9	3.8	42	15.7	2	1.9	25	13.5
BDP yorum ya da eleştirisi	12	5.1	9	3.4	1	1	10	5.4
MHP'li yöneticilerin kaset görüntüleri	19	8.2	21	7.8	9	8.5	10	5.4
Telekulak	2	0.8	1	0.3				
Toplam	233	100	269	100	105	100	185	100

Köşe yazarlarının genel seçimle ve siyasi liderlerin miting alanında ifade ettikleri iletilerle dolaylı veya dolaysız olarak ilişkilendirerek ele aldıkları konulara ilişkin iletiler irdelendiğinde; Cumhuriyet Gazetesi'nde en yüksek oranda ele alınan konuların genel olarak siyasal seçimler, CHP'ye ilişkin yorumlar, AKP'ye ilişkin yorum ve eleştiriler ve MHP'li yöneticilerin kaset görüntüleri olduğu belirlenmektedir. Kürt sorunu ise, bir ölçüde ele alınan konudur. En az oranda ele alınan konular ise; demokrasi, siyasal özgürlükler, medya ve din gibi konulardır. Cumhuriyet Gazetesi yazarlarının sosyal haklara ilişkin yazılarının oranı % 3.4; ekonomik haklara ilişkin yazılarının oranı % 3; kültürel haklara ilişkin yazılarının oranı ise, % 1.2 olarak belirlenmektedir. Yazarların sosyal haklarla bağlantılı olarak ele aldıkları sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerilerinin oranı ise, %5.1'dir.

Yeniçağ Gazetesinde en yüksek oranda ele alınan konunun CHP'ye ilişkin yorum ve eleştiriler, AKP'ye ilişkin yorum ve eleştiriler ve genel olarak siyasal seçimler olduğu belirlenmektedir. Yazarların, PKK terör örgütüne ilişkin yorumlar yaptığı görülmektedir. En az oranda ele alınan konular ise; hukuk, yeni anayasa, medya ve din gibi konular olmaktadır. Yeniçağ Gazetesi yazarlarının sosyal ve ekonomik haklara ilişkin yazılarının oranı % 2.2'dir. Kültürel haklara ilişkin yazılarına hiç rastlanmadığı belirlenmektedir. Yazarların, sosyal haklarla bağlantılı olarak ele aldıkları sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerilerinin oranı ise, %1.9'dur.

Hürriyet Gazetesinde köşe yazılarında ele alınan konular irdelendiğinde; en yüksek oranda iletilerin genel olarak siyasal seçimler, CHP projeleri, AKP'ye ilişkin yorum ve eleştiriler ve MHP'li yöneticilerin kaset görüntülerine ilişkin olduğu belirlenmektedir. Hürriyet'te ele alınan diğer konular ise, ekonomi ve Kürt sorunu olmaktadır. En az oranda ele alınan konular ise; özerklik, dış politika ve ekonomik haklar gibi konular olmaktadır. Hürriyet Gazetesi yazarlarının sosyal haklara ilişkin yazılarının oranı % 3.8; ekonomik haklara ilişkin yazılarının oranı % 1; kültürel haklara ilişkin yazılarının oranı ise, % 2.8 olarak belirlenmektedir. Yazarların sosyal haklarla bağlantılı olarak ele aldıkları sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerilerinin oranı ise, %3.8'dir.

Zaman Gazetesinde en yüksek oranda ele alınan konunun genel olarak siyasal seçimler, CHP'ye ve MHP'ye yönelik yorum ve eleştiriler olduğu belirlenmektedir. Köşe yazarlarının bir ölçüde üzerinde durduğu diğer konular ise; ordu, PKK terör örgütü ve Ergenekon terör örgütü tasarımıdır. En az ele alınan konular ise; MHP projeleri, medya, din ve sosyal haklar gibi konular olmaktadır. Zaman Gazetesi yazarlarının, sosyal haklara ilişkin iletilerinin oranı %0.5; ekonomik haklara ilişkin iletilerinin oranı % 1.1'dir. Kültürel haklara yönelik iletilerine hiç rastlanmadığı belirlenmektedir. Yazarların sosyal haklarla bağlantılı olarak ele aldıkları sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerileri ise, yoktur.

Elde edilen bulgular; tüm gazetelerin köşe yazarlarının, MHP'li politikacıların kaset görüntüleri gibi sansasyonel konulara ağırlıklı olarak yöneldiğini ortaya koymaktadır. Toplam olarak sosyal, ekonomik ve kültürel hakların ve sosyal politikaların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerileri ise, sırasıyla en fazla oranda Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeniçağ gazetelerinin köşe yazarları; en az oranda ise, Zaman Gazetesi köşe yazarları tarafından ele alınmaktadır.

3.3.4-Gazete Yazı Türlerinden Köşe Yazılarının Niteliksel İçerik Analizi

Farklı gazetelerin köşe yazarları yazılarında, genel seçimlerle ilişkilendirerek sosyal, ekonomik ve kültürel haklara ilişkin iletilere yer vermişlerdir. Aşağıda yer alan alıntılar, Cumhuriyet ve Hürriyet köşe yazarlarının, CHP'nin projelerine yönelik pozitif, AKP'nin projelerine negatif, BDP'nin projelerine ise, eleştirel yaklaşımlarına örnek oluşturmaktadır:

Hikmet Çetinkaya: "Korkmadan, Yüreklice…": "Halkın derdi iş, aş, ekmek… Aile sigortası projesi, demokratik açılım, anayasal haklar, çağdaş demokratik sivil anayasa, Kürt sorunu çözümü konusunda konuşmaktan çekinmemeli…. CHP bu konuların üzerine biraz daha gitmeli… korkmadan yüreklice" (Cumhuriyet, 14 Mayıs 2011 s.5).

Sedat Ergin: "CHP'nin Yeni Demokrasi Yörüngesi": "CHP'nin demokrasi raporu, örgütlenme özgürlüğüne ve sendikal haklara yaptığı kuvvetli taahhütlerle CHP'nin Batılı ölçülerde bir sosyal demokrat parti kimliğine doğru evrildiğini de göstermektedir" (Hürriyet, 1 Haziran 2011 s.24).

Emre Kongar: "CHP Etkisi: Sosyal Devlet Geri Mi Dönüyor": "Popülist söylemlerle iktidara gelen ve vahşi kapitalist sömürüyü kendi kaynaklarını geliştirmek için destekleyen AKP iktidarı, yarattığı tahribatı bir ölçüde de olsa saklamak için 'Sadaka Devleti' uygulamalarını devreye soktu… Artık herkesin anayasal hakkı olan Sosyal Devlet uygulamaları rafa kaldırıldı, seçmenleri AKP'ye bağımlı kılacak Sadaka Devleti dönemi başladı… CHP'nin yeni 'Demokrasi Projesi' ise daha şimdiden Türkiye'yi etkilemeye siyasal, ekonomi ve toplumsal yaşamımızda yeni umutları filizlendirmeye başladı" (Cumhuriyet, 10 Haziran 2011 s.3).

Emre Kongar: "Bir Siyasal Oksimoron Örneği Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi": "Partinin adı Adalet ve Kalkınma Partisi. Sekiz yıllık iktidar döneminde adaleti ne hale getirdikleri ortada; fazla lafa gerek yok. Kalkınmaya gelince kendilerini bazı yakınlarını ve taraftarlarını kalkındırdıklarına kuşku yok. Ya halkın geri kalanı; büyüyen işsizlik, uçurum-

laşan gelir dağılımı farkları, satılan üretim tesisleri, büyüyen cari açık vs. vs." (Cumhuriyet, 14 Mayıs 2011 s.3).

Hikmet Çetinkaya: "Ben Yoksulu Değil Varsılı Severim": "Onüç milyon insanımız sosyal güvenlikten yoksunmuş; milyonlarca insan günde bir dolarla yaşıyormuş; işsizlik ve yoksulluk giderek ivme kazanmış…. Bana ne?" (Cumhuriyet, 20 Mayıs 2011 s.5).

Orhan Bursalı: "Özerk Bölge Ve Dil": "BDP'nin seçim beyannamelerinde sol söylem vardır. Özellikle ekonomide ve demokratikleşme boyutunda. Ama esası yine de Kürt meselesine çözüm odaklıdır ve bu amaçla da Türkiye'nin 20-25 yeni özerk bölgesel yönetime ayrılmasını istiyorlar. Savunma, dış işleri, maliye merkezi; adalet hizmetleri ise, merkezi ve bölge meclislerince yönetilecek. Diğer tüm konular özerk bölgelerin sorumluluğunda kadın, gençlik, spor, eğitim, sağlık, kültür, tüm sosyal hizmetler, turizm ve telekomünikasyon. Türkiye gibi bir ulusal devlette bölgesel ve tarihsel nedenlerden dolayı böyle bir dil politikası, esas olarak ayrımcılığı geliştirir" (Cumhuriyet, 16 Mayıs 2011 s.6).

Aşağıdaki değerlendirmeler Yeniçağ köşe yazarlarının AKP projelerine negatif değerlendirmelerine örnek oluşturmaktadır:

Agah Oktay Güner: "OECD'nin Patlattığı AKP Balonları": "Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde yirmisi açlık sınırının altında yaşıyor. Ama kırk adım ötesindeki komşun açken tok yatarsan bizden değilsin diyen yüce peygamber buyruğuna rağmen bu tabloya ilgisiz ve sorumsuz kalanlar nasıl oluyor da Müslümanlıktan bahsedebiliyorlar. Ülkede uzun süredir uygulanan ekonomi modeli ile kaynaklarımız, servetimiz ve insanımız eriyor" (Yeniçağ, 23 Mayıs 2011 s.9).

İsrafil Kumbasar: "Garibanlar İçin Çılgın Bir Proje Yok Mu?": "AKP'nin iktidarının ekonomik sistemi şu üç sacayağı üzerine formüle edilebilir: Gelir dağılımında adaletsizlik, rantiyecilere imtiyaz ve yolsuzluklar… Üretime dayalı önemli bir yatırım yapıp, ülke ekonomisine ciddi bir katkıda mı bulunuyorlar? Tabiiki hayır… Gelir dağılımındaki uçurum büyüyor, ülke bir sınıf çatışmasına sürükleniyor. Ama iktidar zenginleri daha zengin etmekten başka bir işe yaramayacak olan saçma sapan projeler ile göz boyamaya devam ediyor" (Yeniçağ, 1 Haziran 2011 s.10).

Aşağıdaki değerlendirme ise, Zaman köşe yazarlarının CHP projelerine yönelik negatif değerlendirmelere bir örnek oluşturmaktadır.

Mehmet Ali Yıldırımtürk: "Yeni CHP Ve Umutlar": "Yeni CHP'den daha farklı bir vizyon getirecek ve Türkiye'yi daha fazla zıplatacak bir program beklerdim. Yine yoksulluk ve işsizlik üzerine kurgulanmış bir program, dış politika konusu ve dünya ekonomisinde Türkiye'yi nereye koydukları konusunda bir açıklama bulamadım" (Zaman, 14 Mayıs 2011 s.7).

Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinin köşe yazarları, sosyal hakları, bir ölçüde irdelemekte ve bir ölçüde çözüm önerisi formüle etmektedirler. Yeniçağ Gazetesinin köşe yazarlarının, sosyal hakları, sınırlı olarak irdeledikleri ve sınırlı çözüm önerisi formüle ettikleri belirlenmektedir. Bu bulgu, siyasi liderlerin seçim konuşmalarında ele aldıkları konular ile köşe yazarlarının irdeledikleri konular arasında bir paralellik bulunduğunu da göstermektedir. Sosyal haklar, muhalif siyasi liderler ve muhalif gazetelerin köşe yazarları tarafından ele alınmaktadır. Siyasal iktidar partisi ve siyasal iktidarı destekleyen basın ise, sosyal hakları

çok sınırlı olarak ele almaktadır. Bunu AKP siyasi liderinin ve Zaman Gazetesi'nin köşe yazarlarının sosyal hakları, az oranda ele almalarında görmek olasıdır.

Köşe yazılarının niceliksel ve niteliksel içerik analizi ile elde edilen bulgular; inceleme kapsamına alınan gazetelerde, köşe yazarlarının, siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları bir ölçüde veya sınırlı olarak irdeledikleri, sorguladıkları ve çözüm önerisi formüle ettiklerini göstermektedir. Köşe yazarları destekledikleri siyasal liderleri, haklılaştırmaya ve meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu bulgular, üçüncü varsayımı büyük ölçüde doğrulamaktadır.

SONUÇ

Ülkemizde 2000'li yıllardan itibaren AB'ne üyelik sürecinde sosyal politika ve sosyal hakların geliştirilmesinde ilerlemeler kaydedildiği ancak gelişmelerin batılı ülkelere göre sınırlı kaldığı görülmektedir. Kuşkusuz sosyal politika ve sosyal haklar alanında ortaya çıkan sorunlar yalnız bizim ülkemize özgü değildir. Sosyal politika kendi içinde de paradokslara sahiptir; çünkü kapitalist sistemin içinde yabancı bir unsur ancak onun bir parçası olarak yer almakta ve egemenliğin, egemen olunanların lehine ortadan kaldırılması ve sosyal düşüncenin, kapitalist ekonomik sistem içinde kapitalizme karşı kabul gördürülmesini amaçlamaktadır. Bu, sosyal politikanın dinamiğini, diyalektik paradoksunu ve kuramsal sorununu oluşturmaktadır.

Ülkemizde yapılan 2011 genel siyasal seçimleri öncesinde miting alanlarında siyasi liderler tarafından ele alınan konuların içinde sosyal hakların istenilen düzeyde olmadığı belirlenebilir. Muhafazakar-liberal iktidar partisi liderinin sosyal haklar konusunu çok az; sosyal demokrat ve muhafazakar eğilimli muhalif siyasal parti liderlerinin daha fazla oranda, etnik temelde politika üreten BDP temsilcilerinin ise, kültürel haklar bağlamında ancak az oranda ele aldığı görülmektedir. Siyasi liderlerin, diğer konular gibi sosyal hakların geliştirilmesi konusunu da diğer siyasal partilere karşı eleştiri ve çatışma, siyasal iktidar kazanmak ve / veya sürdürmek için nedenselleştirme, kendini haklılaştırma, rıza üretme ve meşrulaştırma için araçsallaştırmaları, sanayileşeme ve demokratikleşme yolunda aşılması gereken önemli problemlere sahip olan ülkemizde, ekonomik ve sosyal açıdan güçsüz olan geniş kitlelerin sosyal haklar sorunlarının göz ardı edilmesi ve siyasal seçim dönemlerinde potansiyel oy olarak görülmeleri problemini ortaya koymaktadır.

Basın ise, diğer sosyal sistemler gibi siyasal sistemle de karşılıklı etki ve bağımlılık ilişkileri nedeniyle siyasal seçimler öncesinde sosyal politikanın bir konusu olarak sosyal haklar sorununun haberler içinde kapsamlı olarak ele alınması ve irdelenmesi için topluma yol gösterme, bilgilendirme ve aydınlatma rolünü sınırlı olarak yerine getirebilmektedir. İnceleme kapsamına alınan gazetelerin yayın kimliği ve yayın politikasına göre, haber metinlerinde siyasi liderlerin, daha fazla oranda, daha kapsamlı yer verilerek veya daha az oranda ve sınırlı yer verilerek, pozitif veya negatif olarak temsil edildiği belirlenmektedir. Bu bulgu, haber aktörü olan siyasi liderlerin sosyal haklara yönelik iletileri için de belirlenmektedir. Ancak bulgular, ülkemizde basının, sosyal haklar sorununu hiç ele almadığını ve irdelemediğini göstermemektedir. Siyasal iktidara muhalif olan gazeteler bu sınırlılığı haberlerinde ve köşe yazılarında bir ölçüde aşabilmektedir. Zaman Gazetesinden farklı olarak siyasal iktidara muhalif olan Cumhuriyet ve Yeniçağ gazeteleri, sosyal haklar konusunda siyasi liderlerin

iletilerine haberleri içinde yer vermişler ve köşe yazarları, bu sorunları istenilen düzeyde olmasa bile tartışmışlar; siyasal seçim öncesinde siyasal parti liderleri tarafından ele alınan veya alınmayan konular içinde sosyal hakları sorgulamışlar ve çözüm önerisi formüle etmeye çalışmışlardır. Ekonomik ve siyasal kaygılarla siyasi yelpazedeki yerini yeniden belirlemeye çalışan Hürriyet Gazetesi ise, haberleri içinde ve köşe yazılarında sosyal haklar sorununu istenilen düzeyde olmamakla birlikte irdelemiş ve Cumhuriyet'ten sonra köşe yazarlarının sosyal haklar sorununu en fazla oranda ele aldıkları gazete olmuştur. Bu çerçevede ülkemizde siyasal, ekonomik ve sosyal pek çok olumsuzluğa ve basının üzerindeki siyasi ve ekonomik baskılara rağmen basının, sosyal haklar sorunlarını dile getirme, irdeleme ve çözüm önerisi formüle etme potansiyeline ve yetkinliğine sınırlı da olsa sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Basın, siyasal ve ekonomik sistem tarafından etkilendiği gibi kendisi de sınırlı olmakla birlikte siyasal ve ekonomik sistemi etkileme ve kamuoyunu yönlendirme potansiyeline sahip bulunmaktadır.

TABLOLARA EK

Tablo 24: Haberin üretildiği haber organizasyonu

HABERİN ÜRETİLDİĞİ HABER ORGANİZASYONU	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Kendi Üretimi	145	93.5	157	94.5	144	86.2	110	86
Haber Ajanslarının Üretimi	6	3.9	2	1.2	7	4.2	14	11
Karma Üretim					4	2.4	4	3
Belirsiz	4	2.6	7	4.3	12	7.2		
Toplam	155	100	166	100	167	100	128	100

Elde edilen bulgular; en fazla oranda kendi haber üretimini gerçekleştiren gazetenin Yeniçağ olduğunu göstermekte, onu Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri izlemektedir. Kendi haber üretimini gerçekleştirme açısından Hürriyet ve Zaman gazeteleri arasında çok az bir fark olduğu belirlenmektedir. Cumhuriyet Gazetesinin Anadolu Haber Ajansının, Hürriyet Gazetesinin Doğan Haber Ajansının haberlerinden; Zaman Gazetesinin ise, Anadolu Ajansının yanında Cihan Haber Ajansının da haberlerinden yararlandığı görülmektedir.

Tablo 25: Cumhuriyet'te haberlerin yer aldığı sayfa

HABERİN YER ALDIĞI SAYFA	Cumhuriyet'te Tayyip Erdoğan		Cumhuriyet'te Kemal Kılıçdaroğlu		Cumhuriyet'te Devlet Bahçeli		Cumhuriyet'te BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Birinci Sayfa	13	25.5	24	33.8	10	41.6	2	22.2
İç Sayfalar	38	74.5	47	66.2	14	58.4	7	77.8
Toplam	51	100	71	100	24	100	9	100

Cumhuriyet Gazetesinde; haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığı belirlenmektedir. Birinci sayfada sırasıyla en fazla oranda CHP liderine, AKP liderine ve MHP liderine yer verilmiştir. BDP'nin bağımsız adayları birinci sayfada sınırlı yer almıştır.

Tablo 26: Yeniçağ'da haberlerin yer aldığı sayfa

HABERİN YER ALDIĞI SAYFA	Yeniçağ'da Tayyip Erdoğan		Yeniçağ'da Kemal Kılıçdaroğlu		Yeniçağ'da Devlet Bahçeli		Yeniçağ'da BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Birinci Sayfa	10	24.4	6	11.1	23	34.3	1	25
İç Sayfalar	31	75.6	48	88.9	44	65.7	3	75
Toplam	41	100	54	100	67	100	4	100

Yeniçağ Gazetesinde; haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığı belirlenmektedir. Birinci sayfada sırasıyla en fazla oranda MHP liderine, AKP liderine ve CHP liderine yer verilmiştir. BDP'nin bağımsız adayları birinci sayfada sınırlı yer almıştır.

Tablo 27: Hürriyet'te haberlerin yer aldığı sayfa

HABERİN YER ALDIĞI SAYFA	Hürriyet'te Tayyip Erdoğan		Hürriyet'te Kemal Kılıçdaroğlu		Hürriyet'te Devlet Bahçeli		Hürriyet'te BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Birinci Sayfa	12	22.7	15	23.1	18	40	1	25
İç Sayfalar	41	77.3	50	76.9	27	60	3	75
Toplam	53	100	65	100	45	100	4	100

Hürriyet Gazetesinde; haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığı belirlenmektedir. Birinci sayfada sırasıyla en fazla oranda MHP liderine, CHP liderine ve AKP liderine yer verilmiştir. BDP'nin bağımsız adayları birinci sayfada daha sınırlı yer almıştır.

Tablo 28: Zaman'da haberlerin yer aldığı sayfa

HABERİN YER ALDIĞI SAYFA	Zaman'da Tayyip Erdoğan		Zaman'da Kemal Kılıçdaroğlu		Zaman'da Devlet Bahçeli		Zaman'daBDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Birinci Sayfa	8	14.6	1	2.5	1	4		
İç Sayfalar	47	85.4	40	97.5	24	96	7	100
Toplam	55	100	41	100	25	100	7	100

Zaman Gazetesinde de diğer gazetelerde olduğu gibi haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığı belirlenmektedir. Birinci sayfada sırasıyla en fazla oranda AKP liderine; eşit oranda CHP ve MHP liderlerine yer verilmiştir. BDP'nin bağımsız adayları ise birinci sayfada yer almamıştır.

Tablo 29: Cumhuriyet'te haberlerin sayfa içindeki yeri

HABERLERİN SAYFA İÇİNDEKİ YERİ	Cumhuriyet'te Tayyip Erdoğan		Cumhuriyet'te Kemal Kılıçdaroğlu		Cumhuriyet'te Devlet Bahçeli		Cumhuriyet'te BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Sürmanşet			1	1.5				
Manşet			3	4.2				
Sağ Üst Köşede	11	21.5	6	8.5	3	12.5		
Sağ Ortada	3	5.9	17	24	2	8.3		
Sağ Alt Köşede	12	23.5	3	4.2	4	16.8	1	11.1
Orta Üstte	1	1.9	9	12.6	3	12.5	1	11.1
Tam Ortada	8	15.7	12	17	6	25	2	22.2
Orta Altta	4	7.9	2	2.8	3	12.5	5	55.6
Sol Üst Köşede	4	7.9	9	12.6	2	8.3		
Sol Alt Köşede	5	9.8	2	2.8	1	4.1		
Sol Ortada	3	5.9	5	7				
Tüm Sayfayı Kaplıyor			2	2.8				
Toplam	51	100	71	100	24	100	9	100

Cumhuriyet'te; AKP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda sağ alt köşede, sağ üst köşede, tam ortada ve sol alt köşede yayınlandığı belirlenmiştir. CHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda sağ ortada, tam ortada, orta üstte ve sağ üst köşede yayınlandığı görülmüştür. MHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda orta üstte ve sağ alt köşede yayınlandığı gözlenmiştir. BDP'nin Bağımsız Adaylarının yer aldığı haberlerin ise, en fazla oranda orta altta ve tam ortada yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 30: Yeniçağ'da haberlerin sayfa içindeki yeri

HABERLERİN SAYFA İÇİNDEKİ YERİ	Yeniçağ'da Tayyip Erdoğan		Yeniçağ'da Kemal Kılıçdaroğlu		Yeniçağ'da Devlet Bahçeli		Yeniçağ'da BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Sürmanşet			6	11.1	9	13.5		
Manşet	1	2.5			5	7.5		
Sağ Üst Köşede	6	14.7	3	5.6	6	9	1	25
Sağ Alt Köşede	4	9.8	3	5.6	1	1.5	1	25
Sağ Ortada	4	9.8	7	12.9	4	5.9		
Orta Üstte	5	12.1	2	3.7	3	4.4		
Orta Altta	14	34	4	7.4	3	4.4		
Tam Ortada	2	4.9	19	35.2	12	18		
Sol Üst Köşede	3	7.3	6	11.2	5	7.4		
Sol Alt Köşede	2	4.9	2	3.7	2	3	2	50
Sol Ortada			2	3.7	11	16.4		
Tüm Sayfayı Kaplıyor					6	9		
Toplam	41	100	54	100	67	100	4	100

AKP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda orta alt köşede, sağ üst köşede, sağ alt köşede ve sağ ortada yayınlandığı belirlenmiştir. CHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda tam ortada, sağ ortada, sürmanşette ve sol üst köşede yayınlandığı görülmüştür. MHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda tam ortada, sol ortada, sürmanşette ve sağ üst köşede veya tam sayfa olarak yayınlandığı gözlenmiştir. BDP'nin Bağımsız Adaylarının yer aldığı haberlerin en fazla oranda sol alt köşede yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 31: Hürriyet'te haberlerin sayfa içindeki yeri

HABERLERİN SAYFA İÇİNDEKİ YERİ	Hürriyet'te Tayyip Erdoğan		Hürriyet'te Kemal Kılıçdaroğlu		Hürriyet'te Devlet Bahçeli		Hürriyet'te BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Sürmanşet					1	2.2		
Manşet								
Sağ Üst Köşede	4	7.5	3	4.7	4	8.9		
Sağ Alt Köşede	7	13.2	10	15.3	9	20	1	25
Sağ Ortada	2	3.8	3	4.7	3	6.7		
Orta Ustte	2	3.8	6	9.2	6	13.3	1	25
Orta Altta	9	17	20	30.8	4	8.9		
Tam Ortada	13	24.5	12	18.4	8	17.8		
Sol Ust Köşede	2	3.8	2	3.1	1	2.2		
Sol Alt Köşede	5	9.4	2	3.1	3	6.7	2	50
Sol Ortada	2	3.8	6	9.2	4	8.9		
Tüm Sayfayı Kaplıyor	7	13.2	1	1.5	2	4.4		
Toplam	53	100	65	100	45	100	4	100

AKP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda tam ortada, orta altta, sağ üst köşede veya tam sayfa olarak yayınlandığı belirlenmiştir. CHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda orta altta, tam ortada ve sağ alt köşede yayınlandığı görülmüştür. MHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda sağ alt köşede, tam ortada ve orta üstte yayınlandığı gözlenmiştir. BDP'nin Bağımsız Adaylarının yer aldığı haberlerin en fazla oranda sol alt köşede yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 32: Zaman'da haberlerin sayfa içindeki yeri

HABERLERİN SAYFA İÇİNDEKİ YERİ	Zaman'da Tayip Erdoğan		Zaman'da Kemal Kılıçdaroğlu		Zaman'da Devlet Bahçeli		Zaman'da BDP'nin Bağımsız Adayları	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Sürmanşet	2	3.7						
Manşet	3	5.4						
Sağ Üst Köşede	5	9	5	12.1	7	28		
Sağ Alt Köşede	2	3.6	12	29.3	4	16	2	28.6
Sağ Ortada	6	11	2	4.9	1	4	1	14.2
Orta Üstte	8	14.6	2	4.9	3	12		
Orta Altta	1	1.8	2	4.9	2	8	2	28.6
Tam Ortada	6	11	2	4.9	1	4		
Sol Üst Köşede	7	12.7	5	12.1	4	16		
Sol Alt Köşede	4	7.2	9	22			2	28.6
Sol Ortada	8	14.6	2	4.9	3	12		
Tüm Sayfayı Kaplıyor	3	5.4						
Toplam	55	100	41	100	25	100	7	100

AKP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda orta üstte, sol ortada, sol üst köşede, sağ ortada ve tam ortada yayınlandığı belirlenmiştir. CHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda sağ alt köşede, sol alt köşede, sağ üst köşede ve sağ alt köşede yayınlandığı görülmüştür. MHP liderinin iletilerinin yer aldığı haberlerin en fazla oranda sağ üst köşede, sağ alt köşede ve sol üst köşede yayınlandığı gözlenmiştir. BDP'nin Bağımsız Adaylarının yer aldığı haberlerin en fazla oranda sağ alt köşede, orta altta ve sol alt köşede yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 33: Haberde ana başlığın içeriksel özellikleri

Haberde Ana Başlığın İçeriksel Özellikleri (Siyasi liderin haber başlığında yer alan iletileri dikkate alınmamıştır).	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Nesnel	77	66.9	24	20.3	32	23.9	21	21.9
Nesnel değil	38	33.1	94	79.7	102	76.1	75	79.1
Toplam	115	100	118	100	134	100	96	100

Elde edilen bulgular; Cumhuriyet Gazetesinin diğer gazetelere gör, haberlerini büyük oranda nesnel ana başlıkla verdiğini göstermektedir. Yeniçağ, Hürriyet ve Zaman gazetelerindeki haberlerin ana başlıklarının ise, ağırlıklı olarak nesnel olmadığı belirlenmektedir.

Tablo 34: Gazetelerin haberde fotoğraf kullanımı

Haberde Fotoğraf Kullanımı	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Fotoğraflı	127	82	152	91.6	127	76	84	65.6
Fotoğrafsız	28	18	14	8.4	40	24	44	34.4
Toplam	155	100	166	100	167	100	128	100

Haberlerinde en fazla oranda fotoğraf kullanan gazetenin Yeniçağ Gazetesi olduğu belirlenmektedir. Onu bir fikir gazetesi olan Cumhuriyet ile popüler gazetecilik yönelimi de olan Hürriyet Gazetesi ve fikir gazetesi özelliği gösteren Zaman Gazetesi izlemektedir.

Tablo 35: Fotoğrafın rengi

Haberde Fotoğrafın Rengi	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Siyah / Beyaz	74	58.3	115	75.7	9	7.1	58	69
Renkli	53	41.7	37	24.3	118	92.9	26	31
Toplam	127	100	152	100	127	100	84	100

Elde edilen bulgular; Cumhuriyet, Yeniçağ ve Zaman gazetelerinin ağırlıklı olarak renksiz, Hürriyet Gazetesinin ise, popüler gazetecilik yönelimine uygun olarak renkli fotoğraf kullandığını göstermektedir.

Tablo 36: Fotoğrafların içerik özelliği

Haberde Fotoğrafın İçerik Özelliği	CUMHURİYET		YENİÇAĞ		HÜRRİYET		ZAMAN	
	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)	SAYI	ORAN (%)
Siyasal Lider Tek Başına	35	27.5	26	17.1	36	28.3	19	22.7
Siyasal Lider Miting Alanında	87	68.5	118	77.6	85	67	59	70.2
Diğer	5	4	8	5.3	6	4.7	6	7.1
Toplam	127	100	152	100	127	100	84	100

Elde edilen bulgular; tüm gazetelerde siyasi liderlerin ağırlıklı olarak miting alanından geniş kitlelerin de görüldüğü fotoğraflarına yer verildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Alver, Füsun (2011). Gazetecilik Bilimi ve Kuramları. Gazetecilik Kuram Tasarımlarını Türkiye'deki Gazetecilik Sistemi ve Uygulamalarıyla Sınama Denemesi. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Atılgan, Semra (2009). Türk Basınında Fikir İşçileri ve Yasal Hakları. İstanbul: BAS-HAŞ. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Beichelt, Timm; Chotuj, Bozena; Rowe, Gerard; Wagener, Hans-Jürgen (2006). Europa Studien: Eine Einführung Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Böhnisch, Lothar; Arnold, Helmut; Schröder Wolfgang (1999). Sozial Politik. Eine sozialwissenschaftliche Einführung. Weinheim / München: Juventa Verlag.

Böhnisch, Lothar; Schröer, Wolfgang (2007). Politische Paedogogik. Eine problemorientierte Einführung. Weinheim / München: Juventa Verlag.

Buğra, Ayşe (2010). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eichenhofer, Eberhard (2007). Sozialrecht. Tübingen: Mohr Siebeck.

Fritzsche, Karl Peter (2004). Menschenrechte. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.

Giddens, Anthony (2000). Üçüncü Yol- Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi. Çeviren: Mehmet Özay. İstanbul: Birey Yayınları.

Giddens, Anthony (2001). Üçüncü Yol ve Eleştirileri. Çeviren: Süleyman Nihat Şad. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gül Sallan, Songül (2006). Sosyal Devlet Bitti. Yaşasın Piyasa. Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Hansen, Hendrik (2008). Politik und wirtschaftlicher Wettbewerb in der Globalisierung. Kritik der Paradigmendisskussion in der Internationalen Politischen Ökonomie. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Heimann, Eduard (1980). *Soziale Theorie des Kapitalismus: Theorie der Sozialpolitik.* Frankfurt am Main: Suhrkamp

Kaufmann, Franz-Xaver (2009). Sozialpolitik und Sozialstaat:Soziologische Analysen. Wiesbaden:VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Koray, Meryem (2008). Sosyal Politika. Ankara:İmge Kitabevi.

Merten, Klaus. (1995). Inhaltsanalyse. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH.

Sönmez, Mustafa (2003). Filler ve Çimenler. Medya ve Finans Sektöründe Doğan / Anti-Doğan Savaşı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Talas, Cahit (1992). Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Topuz, Hıfzı (2003). II.Mahmud'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ulagay, Osman (1984). 24 Ocak Deneyimi Üzerine. İstanbul: Hil Yayınları.

Makaleler

Boratav, Korkut (2005). "İktisat Tarihi (1981-2002)". Sina Akşin (der.). Bugünkü Türkiye. 1980-2003. Türkiye Tarihi. Cilt V. İstanbul: Cem Yayınevi.187-246.

Buğra, Ayşe; Keyder, Çağlar (2010). "Önsöz". Ayşe Buğra; Çağlar Keyder (der.). Sosyal Politika Yazıları. İstanbul:İletişim Yayınları. 7-17.

Castel, Robert (2009). "Die Wiederkehr der sozialen Unsicherheit". Robert Castel; Klaus Dörre (der.). Prekaritaet, Abstieg, Ausgrenzung. Die soziale Frage am Beginn des 21.Jahrhunderts. Frankfurt am Main: Campus Verlag. 21- 34.

Evers, Adalbert; Heinze, Rolf G. (2008). "Sozialpolitik: gefahren der Ökonomisierung und Chancen der Entgrenzung". Adalbert Evers; Rolf G. Heinze (der.). Sozialpolitik. Ökonomisierung und Entgrenzung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 9- 13.

Kleinman, Mark (2010). "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim". Çeviren: Burcu Yakut-Çakar; Utku Barış Balaban. Ayşe Buğra; Çağlar, Keyder (der.). Sosyal Politika Yazıları. İstanbul:İletişim Yayınları. 159-193.

Löffelholz, Martin (2004). "Theorien des Journalismus. Eine historische, metatheoretische und synoptische Einführung". Martin Löffelholz (der.). Theorien des Journalismus. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 17-63.

Özerdem, Füsun (2010)."Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye'nin Uyumu". Yardım ve Dayanışma. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Araştırma Dergisi. Yıl:1. Cilt:1. Sayı:1. Ankara. 17-28.

Riedel, Eibe (1999). "Der internationale Menschenrechtsschutz. Eine Einführung". Bundeszentrale für politische Bildung (der.). Menschenrechte. Dokumente und Deklarationen. Bonn. 11-36.

Soysal, Tamer (2003). "Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmeleri ve Self Determination İlkesi". Türk Hukuk Dergisi. Aralık Sayısı. 8-13.

Toprak, Zafer (2005). "İktisat Tarihi". Sina Akşin (der.). Osmanlı Devleti. 1600-1908. Türkiye Tarihi. Cilt III. İstanbul: Cem Yayınevi. 219-271

Raporlar

Europäischer Rat (2000). Schlussfolgerungen des Vorsitzes (Lissabon). 23. und 24. Maerz 2000.

Europäischer Rat (2001a). Schlussfolgerungen des Vorsitzes (Stockholm). 23. und 24. Maerz 2001.

Europäischer Rat (2001b). Schlussfolgerungen des Vorsitzes (Göteborg). 15. und 16. Juni 2001.

Europäischer Rat (2001c). Schlussfolgerungen des Vorsitzes (Laeken). 14. und 15. Dezember 2001.

Europäischer Rat (2005). Schlussfolgerungen des Vorsitzes (Brüssel). 22. und 23. Maerz 2005.

Europäischer Rat (2006a). Schlussfolgerungen des Vorsitzes (Brüssel). 23. und 24. Maerz 2006.

Europäischer Rat (2006b). Gemeinsame Stellungnahme des Ausschusses für Sozialschutz und des Ausschusses für Wirtschaftspolitik zur Mitteilung der Kommission "Zusammenarbeiten, zusammen mehr erreichen: ein neuer Rahmen für die offene Koordinierung der Sozialschutzpolitik und der Eingliederungspolitik in der Europäischen Union". 6801 / 06, vom 27.02.2006.

İnternet Sitesi

http://www.admin.ch/ch/d/sr/i1/0.103.1.de.pdf. 06.08.2011. saat 10.45

http://www.medyatava.com/tiraj.asp.18.06.2011. saat 11.15.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mayıs – 10 Haziran 2011.

Hürriyet Gazetesi, 1 Mayıs – 10 Haziran 2011.

Yeniçağ Gazetesi, 1 Mayıs – 10 Haziran 2011.

Zaman Gazetesi, 1 Mayıs – 10 Haziran 2011.

İKTİDARIN ŞAŞI DİLİ: MEDYA

12 EYLÜL 2010'DAKİ REFERANDUM ÖNCESİNDE ANAYASA'DA ÇALIŞMA HAYATI İLE İLGİLİ DEĞİŞİKLİKLER TÜRK BASININDA NASIL SUNULMUŞTUR?

Meral Çakır Berzah
Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Çalışma hayatına yönelik düzenlemeler sosyal politikanın en önemli boyutlarından birini oluşturur. Sosyal politikalar, siyasal iktidarı elinde bulunduranların ekonomik, siyasal ve toplumsal tercihlerinin bir yansımasıdır. Siyasal iktidarların bu tercihlerinin oluşmasında da ekonomik ve toplumsal iktidar çevreleri etkili olmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikalar, iktidarı elinde bulunduranlarla yönetilenler ve yönetilenlerin kendi aralarındaki sosyal sorunları ve ilişkileri düzenleyen politikalardır.

İktidarı elinde bulunduranların karar ve uygulamalarını meşrulaştırmalarında ve topluma benimsetmelerinde enformasyonun kontrolü temel bir unsurdur. Bu da bilgi ve enformasyon üreten çevrelerle bunları topluma ileten medyayı düzenleme ve kontrol etmelerini gerektirir. Bilgi ve enformasyon üretiminin kontrolü büyük ölçüde bilim ve eğitim çevrelerinin ve örgün eğitim-öğretim sürecinin, iletiminin kontrolü ise medyanın kontrol edilmesi ve düzenlenmesiyle gerçekleştirilir.

Medya, liberal görüşe göre yönetenlerle yönetilenler arasında iletişimi sağlayan bir köprü vazifesi görür ve yasama, yürütme, yargılama erkini elinde bulunduranları halk adına denetleyen bir –dördüncü- güçtür. Oysa medyanın kamu yararına diğer güç odaklarını denetleme işlevi ancak medya kuruluşlarının mülkiyet ve piyasa ilişkilerinin dışında olması halinde mümkündür. Gerçekte medya, kamu adına değil, iktidar odakları adına bir dördüncü güç olarak, toplumların kendisinin de içinde yer aldığı ekonomik, politik ve toplumsal güç odaklarının beklentilerine uygun biçimde yönlendirilmesi görevini yerine getiren bir işlev görmektedir. Bu çalışmada 12 Eylül 2010'da referanduma sunulan Anayasa değişikliği öncesinde çalışma ilişkileri ile ilgili maddelerin yazılı basında nasıl tasarlandığını belirlemeye yönelik bir içerik çözümlemesi yapılmış ve medyanın işlevi ekonomi politik bir yaklaşımla irdelenmeye çalışılmıştır. İçerik çözümlemesi farklı ideolojilere sahip Cumhuriyet, Hürriyet, Taraf, Yeniçağ ve Zaman gazetelerinde referandumdan önceki iki ayda konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili haberler üzerinden yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anayasa, Çalışma İlişkileri, Sendikal Haklar, Medya, Bilim

ABSTRACT

Regulations directed the business life constitutes the most important dimension of the social policy. Social policies is a reflexion of the general economic, political and social choice of the political power. Economical and social environments are effective to constitute for this choice of the political power. Accodingly, social policies regulate the social problems and relations between political power, the governed and between the governed.

Information control has a basic role to legalize and impose the society of the decisions and practices of the political power. And this requres regulation and control of the environment that produces information and knowledge and the media that transmits these to the society. The control of knowledge and information production is widely made by science and education community while the control of conduct is done by controlling and organizing the media.

According to the liberal view, media is a bridge between ruler and the ruled and is a 4th power witch audits law, enforcement and jurisdiction for public. But to fulfill this mission, media institutions has to be out of property rights and market relations. In real life media is not a power for public, in fact media acts like a forth power of government partners and canalizes the public in the way that, economic, politic and public power groups request. In this study, the function of the media will be examined in a economic and political approach to make a content analysis to the working principles written by the printed media before the 12 September 2010 referendum about constitutional amendment. The content analysis will be made throughout the papers of Cumhuriyet, Hürriyet, Taraf, Yeniçağ and Zaman which has different ideologies. The news which are directly or indirectly related with the topic will be used in the content analysis and news which are two month earlier from the referendum will be considered.

Keywords: Constitution, Labour Relations, Union Rights, Media, Science

GİRİŞ

Sosyal politikalar, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin etkileri altında toplumun bütün sınıf ve zümrelerinin birbirleriyle ve devletle (yönetenlerle) ilişkilerini düzenleyen karar ve uygulamaları ifade eder. Her toplumda sosyal politikaların temel düzenleyicisi siyasal iktidarlardır. Bir başka ifadeyle sosyal politikalar, siyasal iktidarı elinde bulunduranların ekonomik, siyasal ve toplumsal tercihlerinin bir yansımasıdır. Siyasal iktidarların bu tercihlerinin oluşmasında da ekonomik ve toplumsal iktidar çevreleri etkili olmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikalar, iktidarı elinde bulunduranlarla yönetilenler ve yönetilenlerin kendi aralarındaki sosyal sorunları ve ilişkileri düzenleyen politikalardır.

Sosyal politikaların temel ve en önemli boyutlarından birini çalışma ilişkileri oluşturmaktadır. Ancak çalışma ilişkilerinin 7 bin yıla yakın tarihi içinde çalıştıran, çalışmayı örgütleyen ve yönetenlere karşı çalışanların örgütlü bir biçimde hak arama, sosyal politikaların düzenleyicisi olma ya da sosyal politikaları düzenleyen iktidar çevrelerini etkilemede sayısal üstünlükleriyle orantılı olmayan bir konumda bulundukları görülmektedir. Çalışmanın ve çalışma ilişkilerinin örgütlü bir biçimde düzenlenmesinin başlangıcı bilindiği kadarıyla ilk kez tarım toplumuna geçişten bir süre sonra, M.Ö. 5 bin dolaylarında Mezopotamya'da gerçekleşmiştir. Tarım toplumuna geçiş, insanın doğada bulduklarını tüketerek yaşamını sür-

dürürken yiyeceğini üretir hale gelmesinin başlangıcıdır. Bu başlangıcın sonuçları ise günümüzde sosyal politikanın ana konuları arasında yer alan artı değer, sosyal tabakalaşma, gelirin bölüşümü, iktidarın örgütlenmesi, sosyal adalet(sizlik), eşit(sizlik) olgularının ortaya çıkması olmuştur.

İnsanın üretebilir ve biriktirebilir hale gelmesi, bu birikimlere sahip olmak ya da daha çok pay almak için önce topluluk içinde kısa zamanda topluluklar arasında mücadelelerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu gelişmelerle günümüzdeki hegemonik dünya düzeninin temelleri de atılmıştır. Tarım toplumuna geçiş kadınların toplayıcılık, erkeklerin avcılık yaptığı ilk toplumsal işbölümünden farklı bir işbölümünün, giderek toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıktığı bir dönem olmuş, topluluktan toplum olmaya geçilirken üyeler arasındaki eşitlikçi yapı da yerini eşitsizliğe bırakmaya başlamıştır. Tarım toplumunda başlangıçta aile üyeleri arasında gerçekleşen işbölümü bir süre sonra doğa koşullarına karşı daha çok sayıda insanın işbirliği içinde ve örgütlü bir biçimde çalışmasının gerekmesiyle farklılaşmış ve ilkel toplulukların sihircileri; tarım toplumunun din adamları bu çalışmayı örgütleyen –aynı zamanda ortaya çıkan toplumsal artıya el koyarak bunun bölüşümünün nasıl olacağına karar veren- kesimi oluşturmuştur. Zamanla değişen çevre ve sosyal koşullar, toplumdaki gücü elinde bulunduran sınıfla toplumun sosyal katmanlarındaki yapıyı da etkileyerek değiştirmiştir. Örneğin; doğa koşulları göçebe toplulukları da tarım yapılan bölgelere kaymaya zorladığında bu kez göçebe toplulukların askerleri çalıştıran ve çalışmayı örgütleyen, toplumsal artıya el koyan kesimi oluşturmaya başlamış, kısa sürede din adamları ile askerler çalıştıran, yöneten ve toplumsal artıya el koyup bölüşümün nasıl olacağına karar veren egemen sınıf olarak ortaya çıkmışlardır. Mısır'da Nil nehrinin sağladığı kontrol etme kolaylığını kullanarak merkezi bir yönetim kuran egemen sınıfın ortaya çıkardığı siyasal ve bürokratik yapı bu kez iktidarın bu üç kesim; siyasal, askeri ve dini kesimlerin (zaman zaman biri daha güçlü olsa da) paylaştığı bir yapıya dönüştürmüştür.

Sanayi devrimi, iktidarı elinde bulunduran kesimlerin arasına sermaye sınıfının da katılması sonucunu getirmiştir. Sermaye, iktidarı paylaşan kesimler arasına en son katılan sınıfı oluşturmakla birlikte kısa sürede iktidarın en güçlü ortağı haline gelmiştir. Sanayi devrimi sermaye sınıfının iktidarı paylaşanlar arasına girmesini sağlarken çalışan kesim için son derece ağır olumsuz koşulların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Ağır olumsuz koşullar çalışan kesimi işbirliğine ve örgütlü bir şekilde dayanışmaya itmiş ve çalışma ilişkilerinin binlerce yıllık tarihi içinde ilk kez çalışanlar yaşadıkları koşulların belirlenmesinde, çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinde söz sahibi olmak için harekete geçmişlerdir. Bu süreç sendikal hareketin ortaya çıkışına neden olmuş, çalışma ilişkileri düzeninin aktörlerini 'devlet-sermaye-sendika' oluşturmuştur.

Bu düzende sermaye ve emeğin (işçi sendikalarının) tarafları, devletin de hakemlik rolünü üstlendiği kabul edilen -sosyal devlet anlayışının egemen olduğu- kısa bir dönemde emeği temsil eden sendikaların sosyal politikaların oluşumunda etkili çevrelerden biri olduğu görülmektedir. Ancak 2'nci Dünya Savaşından 1980'lerin ortasına kadar sürebilen bu dönemin ardından emeğin (onları temsil eden sendikaların) bu rolü gitgide zayıflamaya başlarken, sermaye kesiminin gücü ve etkisinin siyasal karar vericileri etkileyen en önemli iktidar çevresi olarak ortaya çıktığı bir döneme girilmiştir. Sonuçta içinde bulunduğumuz dönemde devletin hakemlik rolünün ortadan kalktığı ve devletin bu en etkili iktidar çevresi-

nin çıkarları doğrultusunda düzenlemeleri gerçekleştiren bir aygıt biçimine dönüştüğü, emek kesiminin ise kendisini de doğrudan etkileyen koşulları belirleyen politikaların oluşmasında iyice güçsüzleştiği görülmektedir.

Sermaye kesiminin iktidarı paylaşan çevreler içinde yer almaya başladığı sanayi devriminden bu yana iktidarın en etkili çevresi haline gelmesinde ilgili çevreleri kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda etkileyebilmesinin en önemli unsur olduğu görülmektedir. Sermaye kesiminin iktidar çevresi olarak konumunu güçlendirmesi, ilgili çevreleri kendi çıkar ve amaçları doğrultusundaki etkileyebilmesinde ise enformasyonun kontrolünün en önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İktidarı elinde bulunduranların karar ve uygulamalarını meşrulaştırmalarında ve topluma benimsetmelerinde enformasyonun kontrolü temel bir unsurdur. Bu da bilgi ve enformasyon üreten çevrelerle bunları topluma ileten medyayı düzenleme ve kontrol etmelerini gerektirmektedir. Bilgi ve enformasyon üretiminin kontrolü büyük ölçüde bilim ve eğitim çevrelerinin ve örgün eğitim-öğretim sürecinin; iletiminin kontrolü ise medyanın kontrol edilmesi ve düzenlenmesiyle gerçekleştirilmektedir.

İktidarın desteklenmesi, meşrulaştırılması ve benimsenmesinde bilim çevreleri temel bir işleve sahiptirler. Objektiflik, tarafsızlık ve saygınlığına ilişkin ön kabul dolayısıyla bilim, iktidar odaklarının tarihin hiçbir döneminde ihmal etmedikleri bir unsur olmuştur. Tarih boyunca yönetenler iktidarlarını sürdürebilmek için 'bilgi'nin kontrolüne ihtiyaç duymuşlar; binlerce yıl önce doğrudan bilginin şekillendirilmesine yönelik çabalar zamanla bilgi üretenlerin kontrolü yoluyla dolaylı şekilde uygulanmaya devam etmiştir. İktidar odaklarının rıza sağlamaya duydukları gereksinimin artışına paralel olarak bilim çevrelerini bir etki aracı olarak kullanmaya ilişkin yöntemler de gelişmiştir. (Çakır Berzah: 2006: 69) Erdoğan'a göre (2000: 10) egemen bilim faaliyetlerinin altında gerçekte bir teknolojik ve ideolojik egemenliğin sağladığı çıkarlar düzeninin korunması ve gelişmesi çabası yatmaktadır. Güç ilişkileriyle baskınlığı belirlenen, sürdürülen ve ideolojik pratiklerle nesnelleştirilen öznel çıkarlar, toplumda doğruyu tanımlamakta ve kurumlaştırmaktadır. Yani doğruyu ve haklıyı saptayan nesnel ölçütler değil, belli güçlerin nesnelleştirilmiş öznel çıkarının ölçekleridir. Örneğin günümüzde bilimsel çalışmalarda özelleştirme ve kuralsızlaştırma (deregülasyon) gündemdeyse ve egemenlik kazanmışsa bu, kamu sisteminin ve destekleyenlerin siyasal ve ekonomik pazardaki görece egemenliğinin oldukça zayıfladığına, egemenliği özel teşebbüse devretmek zorunda bırakıldıklarına işaret etmektedir. Bilimde egemen yaklaşımlar nesnel gerçekliğin, doğruluğun, haksızlığın farkına varılmasını ve bu nedenle en doğruyu seçmeyi değil; özel teşebbüsün ekonomik ve ideolojik bir gücü kendi kontrolü altına almasını anlatmaktadır. Bilim kapitalizmin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm arar ve sunarken aslında kapitalizmin egemenliği altındaki durumunu perçinleyen bir rol oynamaktadır. Böylelikle bilim kapitalizmin yarattığı ciddi sorunların çözümleyicisi değil, yaratıcısı ve destekleyicisi bir işlev görmektedir. Çünkü bu süreçte bilimin getirdiği çözümler sorunları yaratan düzendeki değişikliğin değil, düzenin bazı istenmeyen, tepkilere neden olan sonuçlarının kapatılmasıdır.

Egemen modernleşme bilime, kapitalist düzenin meşrulaştırılmış örgütlenme biçimini, teknolojik yapısını, iletişim kanallarını ve tecrübesini kullanmayı; onlara dayanmayı ve bağlanmayı zorunlu kılmaktadır. Böylece bilim yapanlar egemen politikaların bir parçası ol-

maktadır. Üniversitelerin farklı bölümlerinde aynı konuların farklı yaklaşımlarla ele alınması "bilimde demokratik çoğulculuğun yansıması" değil, aynı ideolojik çerçeve içindeki çeşitli pozisyonlar ve pozisyonlandırmalardır. Bu çokluğa bağlı olarak üzerinde anlaşılan tek bir tanım yerine birbirini tamamlayan tanımlar vardır. (Erdoğan: 2000: 8-9) Bilimin sorununun tanımlama, hipotez testi ve indirgemeciliğin çok ötesinde olduğunu kaydeden Erdoğan asıl sorunu şöyle açıklamaktadır: Sorun; a) Tanımlamanın ve hipotezlerin dayandığı kuramsal çerçeve ve beraberinde getirdiği düşünce tarzı, b) Bu tarzın belirlediği (daha doğrusu belirler göründüğü fakat gerçekte desteklediği) bilimsel ve sosyal politika, c) Soruna ve sorun çözümüne yaklaşım biçimi, ç) Bunların insanın bugününe ve geleceğine yaptığı katkılar sorunudur.

Bilimin egemen iktidar çevrelerinin çıkar ve amaçlarının meşrulaştırılmasına katkısına bir örnek de sosyal politika alanında yapılan bilimsel çalışmalardan vermek gerekirse günümüzde esnek çalışma, ücretlerin düşürülmesi ve iş güvencesizliği ile ilgili bilimsel çalışmalarda en çok üzerinde durulan ve sorgulanan konulardan birinin işgücünün maliyet içindeki payı olduğu görülmektedir. Sosyal politika alanında faaliyet gösteren bilim adamları sosyal politikanın ortaya çıkış gerekçeleriyle oluşturduğu çelişkiye karşın işgücünün maliyet içindeki payını tartışarak esnek, güvencesiz ve düşük ücretle çalışmayı açıklamaya çalışmaktadırlar. Buna karşın sermayenin kâr oranını sorgulayarak toplam gelirin bölüşümündeki dengesizlikleri irdeleyen sosyal politikacılara birinci gruptakilere oranla daha az rastlanmaktadır.

İktidarı elinde bulunduranların çıkar ve amaçlarını destekleyen bilgi ve enformasyon üretiminin kontrolü büyük ölçüde bilim ve eğitim çevrelerinin ve örgün eğitim-öğretim sürecinin, iletiminin kontrolü ise medyanın kontrol edilmesi ve düzenlenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Medya, ilettiği enformasyonla kitleleri iktidar odaklarının çıkar ve beklentileri doğrultusunda etkilemekte ve yönlendirmekte, bu çerçevede bir dünya resmi çizmektedir. Medya "bağımsız bir gözlemci değildir, aksine aktif bir seçme ve sunma, yapılandırma ve biçimlendirmeyle gelen bir anlam pratiği, anlam üretimi yapmaktadır". (Duruoğlu: 2007: 2) Medyada gerçek basitçe yeniden üretilmemekte, belli amaçlara uygun biçimde yeniden inşa edilmektedir. Bu süreç; seçme ve sunma, yapılandırma ve biçimlendirme işlemlerinin bütününü içine almaktadır. Haber inşasıyla biçimlendirilen içerik aynı zamanda profesyonel ideolojilerin paketlenmiş karakterini taşımaktadır. (Çiler: 2001: 79)

Haberde gerçeklik tasarımları ve önyargı içerikli iletilerle ilgili çalışmalar medya haberlerinin gerçekliği yansıtmadığını, aksine özellikle de toplumsal açıdan önemli ve tartışmalı konularda haber seçiminde tek yanlı, önyargılı ve politik davranıldığını göstermektedir. Kepplinger'e göre medya, belirli olay ve konularda öneme sahip olduğu için haber yapmamakta, aksine belirli amaçlara ulaşmayı desteklemek için haber yapmaktadır. (Alver: 2003:203) Donsbach da olayların ya da haberlerin doğal öneme sahip oldukları için değil, konunun içeriğine göre medyada yer aldıkları için araçsal bir karaktere sahip olabildiklerini söylemektedir. Gazeteci amaçlı olarak etki yaratmak istiyorsa, önemsiz haberleri gündeme taşıyarak enformasyonu araçsallaştırmakta ve aktüelleştirmektedir. Röben de haber faktörlerinin olaylar arasından doğru seçim yapılmasını engllediğini ve olayın gerçek karakterinin sistematik olarak deformasyona uğradığını belirtmektedir. Medyanın enformasyon ve algılama şablonlarıyla kamuoyunu etkilerken, siyasal ve toplumsal yaşamı biçimlendirirken, bilgi

ve enformasyon adına neler sunduğu; toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunları ve içinde bulunulan durumu nasıl tanımladığı ve yorumladığı önem kazanmaktadır. (Alver: 2003: 208)

Medya, toplumları iktidar odaklarının hedef ve çıkarları doğrultusunda "haberdar" etmekte ve bu çerçeveye uygun bir dünya tanımlamaktadır. Bu işlevin yerine getirilmesinde medyanın neyin haber olarak değerlendirileceğine dair seçimi kadar haberlerin dayandırıldığı kaynağa dair tercihi de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir olayı haber olarak sunarken kaynak olarak belirlediği aktör/ler de medyanın hangi iktidar odağının çıkar ya da beklentilerine uygun bir dünyayı inşa ettiği, tanımladığına ilişkin bir veri oluşturmaktadır. Medyanın hangi konuda olursa olsun hem haberin içeriği hem de içeriğin dayandırıldığı aktörleri seçimi rastlantısal değildir. Haber kaynağı ya da haber aktörü olarak söylem seçkinleri, medyanın geniş kitlelere ulaştırdığı enformasyonu (haberi) dayandırdığı kaynak veya aktörlerdir. Alver'e göre (2003) iktidar odakları (seçkinler) iktidarın uygulanması ya da sürdürülmesi için gerekli ideolojik çerçeveyi söylem yoluyla sağlamakta, medya onların söylemlerini topluma iletmektedir. Söylem ve haber söylemi içinde dayandırılan ideoloji, iktidarın harekete geçirilmesinde ya da meşrulaştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Haberlerde sık sık seçkinlere yer verilerek onların ideolojilerinin ve iktidarlarının onaylanması ve meşrulaştırılması sağlanmaktadır. Medya profesyonelleri bir yandan iktidar sahiplerinin iktidarlarını betimlemekte, diğer yandan ise kendi çalıştıkları medya örgütünün iktidarının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadırlar.

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada, yukarıda açıklanan çerçeve içinde 12 Eylül 2010'da yapılan halkoylaması öncesinde gazetelerde anayasa değişikliğinin çalışma ilişkileri ile ilgili maddelerini nasıl sundukları araştırılmaktadır. 12 Eylül 2010'da halkoylamasına sunulan Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda çalışma ilişkileri ile ilgili olarak 51, 53 ve 54'üncü maddelerde değişiklik yapılmıştır. Buna göre;

1- Anayasanın 51'inci maddesinde yapılan değişiklikle aynı işkolunda birden fazla sendikaya üye olma yasağı kaldırılmıştır.

2- Anayasasının 53'üncü maddesinde yapılan değişiklikle maddenin kenar başlığı "A. Toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı" olarak değiştirilmiştir. 53'üncü maddenin üçüncü ve dördüncü fıkraları yürürlükten kaldırılarak maddeye şu fıkralar eklenmiştir:

"Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler. Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir.

Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir."

3- Anayasasının 54'üncü maddesinde yapılan değişiklikle bu maddenin 3'üncü ve 7'nci fıkraları yürürlükten kaldırılmıştır. Yürürlükten kaldırılan 3'üncü fıkra şöyledir; "grev esnasında greve katılan işçilerin kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde

sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur." 7'nci fıkraya göre ise; "Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler yapılamaz".

Anayasada yapılan değişikliklerin gerekçeleri ise a) Sendikal haklar ile grev hakkında öngörülen bazı sınırlamaların kaldırılması, memurlara ve diğer kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkının tanınması, b) Uluslararası Çalışma Örgütü konferanslarında sendika özgürlüğü, örgütlenme ve toplu pazarlık hakları konularında kabul edilen ve Türkiye tarafından onaylanan 87 ve 98 sayılı uluslararası sözleşmelere uyum sağlama amacı olarak açıklanmıştır.

Anayasa değişiklik paketini hazırlayan mevcut siyasal iktidar temsilcileri ile değişiklikleri onayladıklarını açıklayan bazı çalışan sendikaları ve sivil toplum örgütleri düzenlemelerin çalışanlara ve sendikalara yeni hak ve özgürlükler getirdiğini ve olumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Değişikliklerin ne çalışanlara ne de sendikalara gerçekte yeni haklar getirmediğini belirten sendika ve STÖ temsilcileri ile muhalefet partilerinin temsilcileri ise aksine sendikaların güçsüzleştirileceğini, çalışanlara yönelik düzenlemelerin ise anlamlı bir iyileştirme getirmediği gibi çalışanları yeni sorunlarla karşı karşıya bırakacağını kaydetmişlerdir.

Anayasadaki ilgili değişikliklere olumlu yaklaşan çevrelere göre 53'üncü maddede yapılan değişiklikle memurlara toplu sözleşme hakkı getirilmiş, toplu sözleşmenin uyuşmazlıkla sonuçlanması halinde Uzlaştırma Kurulunun alacağı karara uyma hükmü getirilmiştir. Ayrıca memurlara kınama ve uyarma cezalarını yargıya taşıma hakkı verilmesi özlük haklarıyla ilgili olumlu bir değişiklik olarak değerlendirilmiştir.

Ancak ilgili düzenlemelerin gerçekte mevcut duruma göre bir iyileştirme getirmediği görülmektedir. Kaboğlu'na göre (2010: 53) doğrudan anayasal tanıma önemli olmakla birlikte, hakkın kullanımına ilişkin düzenleme, üç açıdan sorunludur:

1. Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar, Kamu Görevlileri Hakem Kurulu'na başvurabilirler. Kurul kararı kesin olup, toplu sözleşme hükmündedir.
2. Toplu sözleşme hakkının kullanılması, büyük ölçüde kanuna bırakılmaktadır.
3. Toplu sözleşme hakkı, İHAM kararıyla tescil edildiği halde bu hakkı düzenleyen madde gerekçesinde buna referans yapılmamaktadır. Grev hakkından söz edilmemektedir.

Memurlara yönelik olumlu bir gelişme ve bir hak olarak sunulan bu değişiklik halkoylamasından önce Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun yayın organlarından İşveren Dergisinde yer verilen bir değerlendirmede oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir:

"Kamu sendikacılığına ağır bir darbe"

"Anayasanın 53. maddesinde yapılmak istenen değişiklik, kamu görevlileri sendikacılığına ağır bir darbe niteliğindedir. Çünkü bu değişiklikle, 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'la 53. maddeye 3. fıkra olarak eklenen düzenleme ile getirilen kamu görevlileri sendikaları ve bunların idare ile yapacakları toplu görüşmelerin anayasal dayanağı ortadan kaldırılmaktadır. Eğer bu değişiklik önerisi kabul edilirse, sözü edilen 3. fıkranın uygulanmasına ilişkin 25.6.2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu da, anayasal temelden yoksun kalacaktır.

Anayasanın "Sendika kurma hakkı" kenar başlıklı 51. maddesinde 5. fıkra olarak yer alan "İşçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin bu alandaki haklarının kapsam, istisna ve sınırları gördükleri hizmetin niteliğine uygun olarak kanunla düzenlenir." hükmü ise, 51. maddede içinde "sendika" sözcüğü geçmeyen tek fıkra durumundadır. Dolayısıyla kamu görevlileri sendikaları için bu fıkraya anayasal destek işlevi yüklenemez. Zaten bu fıkra yeterli olsaydı, 53. maddeye 4121 sayılı Kanun'la şimdi yürürlükten kaldırılmak istenen 3. fıkra eklenmezdi.

Eğer önerilen değişiklik gerçekleşirse, memurlar ve diğer kamu görevlileri için getirilmek istendiği öne sürülen "toplusözleşme yapma hakkı" nasıl uygulanacaktır? Acaba memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplusözleşme yapma hakkını bireysel olarak mı kullanacaklardır? Sendikasız toplusözleşme olabilir mi? Kamu görevlileri sendikacılığı için sonun başlangıcı anlamına gelen bu değişiklikten vazgeçilmelidir.

Ekleyelim ki, toplu sözleşme sürecinde uyuşmazlık çıkması durumunda tarafların başvurusu üzerine vereceği karara -bir kavramsal çelişki olarak- "toplusözleşme" niteliği kazandırılmak istenen Uzlaştırma Kurulu, 4688 sayılı Kanun uyarınca "Yüksek Hakem Kurulu Başkanı'nın başkanlığında; Üniversitelerarası Kurul tarafından fakültelerin çalışma ekonomisi, iş hukuku, idare hukuku ve kamu maliyesi bilim dallarından seçilecek birer üye olmak üzere dört öğretim üyesinden oluşur." (m. 35/ II c. 1). Böyle bir kurulun takdir yetkisini parlamento önünde sorumlu Bakanlar Kurulu'ndan daha iyi kullanacağı, tutarlı bir gerekçe ile savunulamaz. Kaldı ki, her durumda gerçek veya varsayımsal bir toplusözleşmenin gerektirdiği idari veya yasal düzenlemenin yapılabilmesi için Bakanlar Kurulu'nun -bugün olduğu gibi- devreye girmesi kaçınılmazdır. " ((Türk: 2010)

"Örtülü bir grev yasağı getiriliyor"

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun dergisinde konuyla ilgili yapılan değerlendirmede de "değişikliklerin yeni haklar sağlamadığı, Anayasa metninden bazı ifadeler ve engeller çıkarılırken onların yokluğunu aratmayan ve onların işlevini yerine getiren düzenlemelerin korunduğu" (Çelik: 2010: 64-65) belirtilmektedir. Çelik'e göre (2010: 65) 53'üncü maddede yapılan değişiklikle bütün kamu görevlileri grev hakkından yoksun bırakılmakta ve adeta örtülü bir grev yasağı getirilmektedir. Bu, UÇÖ sözleşmeleri, UÇÖ denetim organı kararlarının ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) kararlarının açıkça ihlalidir. Grev hakkını içermeyen toplu sözleşme hakkı ise göstermelik olmaktan ileri gitmeyecektir. Maddede yapılan değişiklikle toplu sözleşme hükümlerinin emeklilere de yansıtılması öngörülmektedir. Ancak bu durum kamuoyunda "emeklilere toplu sözleşme hakkı" sağlandığı gibi algılanmaktadır. Öncelikle sorulması gereken soru: olmayan bir toplu sözleşme hakkından emeklilerin nasıl yararlanacağıdır. Emeklinin toplu iş sözleşmesinden yararlanması gerçekten isteniyorsa hükümet emeklilerin sendikalaşması önündeki fiili engelleri kaldırmalıdır.

Alpagut (2010: 15), UÇÖ'nün kamu görevlilerinin grev hakkından yararlanamadıkları durumlarda, menfaatlerini korumak için yeterli güvencelere sahip olmasının gerekli olduğunu belirttiğini kaydetmektedir:

"Bu güvenceler, tarafların tüm aşamalarda katılabileceği, tahkim kararlarının her iki taraf için bağlayıcı olacağı, tamamen ve derhal uygulanabilecek, uygun tarafsız ve hızlı arabuluculuk ve tahkim prosedürünü de içermelidir. Anayasa'nın 53. maddesinde yapılan değişiklik bu noktada değerlendirildiğinde 'Kamu Görevlileri Hakem Kurulu'nun' tarafsız bir tahkim kurulu olarak şekillendirilmesi ve toplu sözleşme bağıtlama yetkisinin sağlanması ILO ilkeleri ile uyumludur. Ancak başa dönecek olursak, tüm kamu görevlileri bakımından grev hakkının yasaklanması ve zorunlu tahkimin öngörülmesinin ILO hükümleri ile bağdaşmadığı açıktır. Ülkemizde konunun iki noktada sorunlu olduğu bilinmektedir. Birincisi işçi ve kamu görevlisi ayrımı. Uygulamada kamu görevlisi statüsü taşıyan memur ve sözleşmeli personelin büyük oranda iş sözleşmesinin içeriğini oluşturacak işlerde çalıştığı dikkate alındığında, sınırlamanın oldukça geniş olduğu görülmektedir. İkincisi ise, zaten kapsam olarak geniş tutulmuş bu çalışan kesimin tümüyle grev yasağına tabi tutulmasıdır."

Anayasa'nın 51'inci maddesindeki 4'üncü fıkranın kaldırılmasıyla aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olmanın serbest bırakılması, değişikliği destekleyen çevreler tarafından olumlu bir hak olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu değişikliğin sendikalar arası rekabeti artırırken sendikaları güçsüzleştireceği de açıktır. Türk'e göre (2010) bu düzenlemeyle aynı işkolunda rakip sendikaların çoğalmasının, mevcut sendikaların bölünmesi ve parçalanmasının, sonuçta da her birinin toplu pazarlık gücünün zayıflamasının yolu açılmaktadır. Çelik (2010) ise aynı anda birden fazla sendikaya üye olma yasağının kaldırılmasının 2822 sayılı yasada yer alan yetki prosedürü değişmeden ve çoğulcu bir toplu pazarlık sistemi oluşturulmadan ancak göstermelik bir değişiklik olarak kalacağını ve yetki kaoslarını artırmaktan başka işe yaramayacağını kaydetmektedir.

Değişiklikle, Anayasanın 54'üncü maddesinin "grev sırasında işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucunda grev uygulanan işyerlerinde sendikanın sorumlu olduğuna" dair 3'üncü fıkrası ile aynı maddenin "siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamayacağını" hükme bağlayan 7'nci fıkrası kaldırılmıştır. Ancak bu maddede yapılan değişikliklerin aslında anlamlı olmadığı belirtilmektedir:

"Grev hakkını düzenleyen Anayasanın 54. maddesi bilindiği gibi aslında grev hakkını ortadan kaldırmaktadır. Değişiklik ile 12 Eylül darbesinin adeta simgesi olan bu maddenin özünde bir değişiklik yapılmıyor. Genel, grev, siyasi grev, iş yavaşlatma ve işyeri işgali gibi yasaklar Anayasa metninden çıkarılıyor. Peki, böylece her türlü grev olanaklı hale mi geliyor? Genel grev serbestisi mi geldi? Hak grevi mümkün hale mi geldi? Bu sorulara olumlu yanıt vermek mümkün değil. 54. maddede yapılan değişiklik sonuç doğurucu, hak sağlayıcı değildir. 54. maddenin 1. fıkrasında yer alan asıl yasak devam ediyor. 54. maddenin 1. fıkrasında şu hüküm yer alıyor: 'Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması

halinde işçiler grev hakkına sahiptirler.' Buna göre işçiler sadece ve sadece toplu iş sözleşmesi sırasında uyuşmazlık çıkması halinde grev hakkına sahiptir. Anayasa bunun dışındaki bütün grevlerin yolunu kapatmaktadır. Yasalar bunun dışındaki bütün grevleri kanunsuz grev saymaktadır. Maddenin ilk fıkrasındaki yasak devam ettiği sürece 7. fıkradaki yasakları kaldırmak sadece görüntüyü kurtarmak olacaktır. Öte yandan 54. maddenin grev erteleme ve yasaklarına olanak veren hükümleri de aynen korunmaktadır. Grev ertelemelerinin grevleri olanaksız hale getirdiği bilinmektedir." (Çelik: 2010: 65)

Görüldüğü gibi 12 Eylül 2010'da halkoylamasına sunulan Anayasa değişiklik paketindeki çalışma ilişkileri ile ilgili bu maddeler aslında ne yeni hak ve özgürlükler getirmekte ne de mevcut sorunlara yeterli çözüm üretmektedir. Aksine çalışanları temsil eden sendikaların gücünün azalmasına yol açacağı gibi çalışma hayatında yeni sorunlara da yol açacak görünmektedir. Peki bu değişiklikler kamuoyuna ne şekilde aktarılmış ve değişikliklerin içeriği ve sonuçları hakkında kamuoyunun yeterince bilgilenmesi söz konusu olmuş mudur? Çalışmada bu sorunun yanıtı Anayasa değişiklik paketindeki çalışma ilişkileri ile ilgili maddelerin gazetelerde ne şekilde yer bulduğu analiz edilerek verilmeye çalışılmaktadır. Araştırma için farklı ideolojileri temsil eden beş gazete seçilmiştir: Cumhuriyet, Hürriyet, Taraf, Yeniçağ ve Zaman. Belirlenen gazetelerde 1 Temmuz-11 Eylül 2010 tarihleri arasında yayınlanan konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili haberler incelenmiştir. Haberlerin incelenmesinde; gazetelere göre haberin kaynağı, haberin ve varsa fotoğraf/ların aktörleri, konusu çalışma ilişkileri ile ilgili maddelerin hem gazeteler hem de haber kaynakları ya da aktörleri tarafından ne şekilde tasarlandığını saptayabilmek için belirlenen değişkenlerle ilgili elde edilen veriler SPSS paket programına kaydedilmiştir. Nitel ve nicel içerik çözümleme yönteminin bir arada kullanıldığı araştırmada şu varsayımlardan yola çıkılmıştır:

1. İncelenen gazetelerde toplantı, konuşma, konferans, açıklama, olay vb. kaynaklı tasarlanmış içerikleri ileten haberler, habercinin kendi araştırmasıyla ürettiği (haber kaynağı ya da aktörünün kontrolü dışındaki) özel haberlerden fazladır.
2. Gazetelerde 12 Eylül 2010'da yapılacak referandumda oylanacak anayasa değişiklik paketindeki çalışma ilişkileri (toplu sosyal haklar) ile ilgili haberlerin kaynağı ve/veya aktörleri ağırlıklı olarak söylem seçkinleri olarak adlandırılan iktidar odaklarıdır. Hangi ideolojiyi benimserse benimsesin gazeteler iktidar çevrelerinin mesajlarını topluma iletmektedir. Bu çerçevede incelenen beş gazetede de konuyla ilgili doğrudan ya da dolaylı haberlerin kaynağı ve/veya aktörleri daha çok iktidar çevreleridir. Haberlerde iktidar çevreleri karar veren, yargılayan, tartışan, eyleyen rolleriyle kaynak ya da aktör olarak yer bulmaktadır. Anayasa değişikliğindeki ilgili maddelerden etkilenecek çalışanlar ise söz konusu haberlerde haklarında karar verilen kesim olarak tartışmaların konusu olarak yer bulmakta; tartışmaya katılan taraflar arasında doğrudan yer almamaktadır. Araştırma kapsamındaki gazetelerin tümünde konuyla ilgili düzenlemelerden etkilenecek işçi ve memurlar haber aktörü olarak söylem seçkinleri olarak adlandırılan aktörlere oranla çok az oranda yer almaktadır.
3. Araştırma kapsamındaki gazetelerde haber aktörleri yaş ve cinsiyet açısından değerlendirildiğinde yetişkin erkekler diğer tüm gruplardan daha çok yer almaktadır.

4. Gazetelerin olan biteni sunmasında benimsedikleri ideolojiler etkili olmakta ve bu gazetelerin hem haber hem haber aktörü seçimine yansımaktadır. Araştırma kapsamındaki gazeteler bu açıdan incelendiğinde;

- Referanduma sunulacak anayasa değişiklik paketinde çalışma ilişkileri ile ilgili değişiklikleri ele alan olumsuz içerikli haberlerin Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinde, olumlu içerikli haberlerin Zaman ve Taraf gazetelerinde sayıca daha çok olması beklenmektedir. Hürriyet Gazetesi'nde ise konuyla ilgili hem olumsuz hem olumlu içeriğe sahip haberlerin sayısının birbirine yakın olması beklenmektedir. Bu çerçevede;

- Memurların toplu sözleşme hakkı ile ilgili düzenleme Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinde grev hakkı verilmeden toplu sözleşme hakkı verilmesinin anlamsız/yetersiz olduğuna dair olumsuz, Zaman ve Taraf gazetelerinde memurların kazandığı önemli bir hak olarak yer almakta, Hürriyet Gazetesi'nde her iki görüşe de yer verilmektedir.

- Çalışanların birden çok sendikaya üye olabilmesi Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinde sendikalar arası olumsuz rekabet ve sendikaların güçsüzleştirileceğine dair olumsuz, Zaman ve Taraf gazetelerinde çalışanların elde ettiği önemli bir hak olarak verilmekte, Hürriyet Gazetesi'nde hem olumlu hem olumsuz yönleriyle yer almaktadır.

- Haber aktörleri incelendiğinde Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinde konuyla daha çok çalışanları temsil eden (muhalif) örgütler ve muhalefet partileri temsilcileri; Zaman ve Taraf gazetelerinde çalışanları temsil eden örgütlerden değişiklikleri destekleyenler ve mevcut siyasal iktidar partisinin temsilcileri daha çok yer bulmaktadır. Hürriyet Gazetesi'nde ise çalışanları temsil eden örgütler ve hem muhalefet hem mevcut siyasal iktidar partisinin temsilcileri yer almaktadır.

5. 5- Konuyla ilgili haberlerin yapıldığı yerler ele alındığında bir merkez-çevre ilişkisi/yapılanması görülmektedir. Bu çerçevede Ankara, İstanbul ve İzmir haberlere konu 'olay-durum'ların haber olarak en fazla değerlendirildiği illerdir. Diğer illerdeki olay-durum-gelişmeler ya iktidar çevrelerinin o illerdeki herhangi bir etkinliği ya da genellikle olumsuz içeriğe sahip ilgi çekici bir etkinlik-gelişme-olayla haber olarak değerlendirilmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

Araştırma için seçilen beş gazetede 1 Temmuz-11 Eylül 2010 tarihleri arasında Anayasa değişiklik paketinde yer alan çalışma ilişkileri ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı doğrudan veya dolaylı ilgili toplam 125 haber incelenmiştir.

1. Haberlerin gazetelere göre dağılımı

Gazeteler	Sayı	Oran
Cumhuriyet	41	32,8
Hürriyet	13	10,4
Taraf	9	7,2
Yeniçağ	39	31,2
Zaman	23	18,4
Toplam	125	100,0

Araştırma için belirlenen gazetelerde konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili haberlerin gazetelere göre dağılımı değerlendirildiğinde konuyla ilgili en çok habere Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinin, en az habere ise Taraf ve Hürriyet gazetelerinin yer verdiği görülmektedir. Yayınlanan haberlerin konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili olmalarına göre bir değerlendirme yapıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

	KONU			Toplam
	Anayasa değişikliği referandum çalışanlarla da ilgili	Anayasa değişikliği fererandum çalışanlarla ilgili	Genel olarak anayasa değişikliği	
CUMHURİYET	16	26	4	41
	40,0%	49,1%	10,0%	
HÜRRİYET	3	3	8	13
	23,1%	23,1%	61,5%	
TARAF	2	4	3	9
	22,2%	44,4%	33,3%	
YENİÇAĞ	16	17	7	39
	41,0%	43,6%	17,9%	
ZAMAN	3	3	18	23
	13,0%	13,0%	78,3%	
TOPLAM	40	53	40	125

(Tabloda gazetelerdeki haber sayıları ile toplam haber sayıları arasında bir uyumsuzluk var gibi görünmektedir. Bunun kaynağı bazen bir haberde birden fazla konunun ele alınmasıdır. SPSS paket programında değişkenler kodlanırken bu durum dikkate alınarak haber konuları için birden fazla değişken belirlenmiş, çoklu değişkenler iki ayrı sütunda işaretlenmiştir. Yukarıdaki tabloda haberlerin konulara göre dağılımı ile toplam haber sayısındaki farklılık da bundan; bir haber için birden fazla konu işaretlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır)

Gazetelerde anayasa değişikliği öncesi konuyla ilgili haberler incelenirken kimi zaman haberin içinde çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelere yalnızca bir ya da iki cümle ile değinildiği, bazı haberlerin ise tamamen çalışma hayatı ile ilgili olduğu görülmüştür. Bu tablo, beş gazetede toplam 125 haberde çalışma hayatı ile ilgili değişikliklerden bahsedilmekle birlikte aslında bunların yarıdan azının toplam 53 haberin doğrudan çalışma hayatındaki düzenlemelerle ilgili olduğunu göstermektedir. Gazeteler ve yayınladıkları haberler bu açıdan değerlendirildiğinde konuyla doğrudan ilgili haberlere en yüksek oranda Cumhuriyet, en düşük oranda ise Zaman Gazetesinin yer verdiği ortaya çıkmaktadır.

Ancak sayı ve oranla birlikte haberlerde konunun ne derinlikte işlendiği irdelendiğinde dikkate alınması gereken başka bir unsur daha ortaya çıkmaktadır. Haberler taranırken sayı ve oran olarak az olsa da Zaman ve Taraf gazetelerinin çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeleri doğrudan ele alan haberlerinde konunun okuru ikna etmeye yönelik bir içerikle oldukça ayrıntılı (olumsuzluklara yer vermeden değişiklikleri olumlayan bir yaklaşımla) işlendiği buna karşın değişikliklerle ilgili olumsuz içerikli haberlere daha çok yer veren Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinde ise neden bu değişikliklerin aslında çalışanlara yönelik iyileştirmeleri içermediği doyurucu ve ayrıntılı bir şekilde işlenmemiştir. Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinde daha çok haber aktörlerinin sonucu ortaya koyan örneğin "Memura grev hakkı olmadan toplu sözleşme hakkı verilmesi anlamsız" türündeki ifadelerine yer verilen haberler yer almıştır. Zaman ve Taraf gazetelerinde ise sayıca az olmasına karşın uzmanlar, STÖ temsilcileri vb.nin haber aktörü olduğu haberlerde değişikliklerin olumlu gösterilen yanları oldukça ayrıntılı ve ikna etmeyi amaçlayan bir şekilde işlenmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmeleri başka bir açıdan yapabilmeye olanak veren verileri ise haberlerin yapılış nedenleri sağlamaktadır. Aşağıdaki tabloda bu değerlendirmeyi yapmayı sağlayacak veriler yer almaktadır.

2. Haberlerin Yapılış Nedenleri

GAZETE	CUMHURİYET	HÜRRİYET	TARAF	YENİÇAĞ	ZAMAN	TOPLAM
Belirlenemedi	2	0	0	0	0	2
Basın toplantısı	1	0	0	1	0	2
Açıklama	11	1	1	17	9	39
Konferans, seminer, panel vb.	0	0	0	0	1	1
Miting, gösteri, eylem vb.	9	5	0	6	2	22
Diğer toplantı	5	5	3	2	2	17
Araştırma-Özel haber	7	0	0	7	3	17
Diğer	6	2	5	6	6	25
Toplam	41	13	9	39	23	125

Gazetelerde haberlerin yapılış nedenleri incelendiğinde medyanın iktidar çevrelerinin çıkar ve amaçlarını meşrulaştırma ve benimsetme işlevine dair fikir verecek bir tablo ortaya çıkmaktadır. İncelenen gazetelerde konuyla ilgili değerlendirilen haberlerin yalnızca yüzde 13.6'sı özel haber ya da araştırma haberidir. (Diğer başlığı altındaki metinlerin bir kısmında yasa metni verilmiş, bir kısmı makale ya da uzman görüşlerinden oluşmuştur. Bunların yapılış nedeni haber yapma nedenlerinden farklı olduğu için diğer başlığı altında toplanmıştır.) Geriye kalan haberlerin tümünün yapılış nedeni haber aktörlerinin basın toplantısı, miting, gösteri ve diğer toplantılarda yaptığı konuşmalar veya yazılı açıklamalardır. Bu, gazetelerin iktidar çevrelerinin (söylem seçkinlerinin) mesajlarını topluma ileten birer bülten ya da rapora dönüştüğünü göstermektedir. Bu durum, ana akım medya yaklaşımlarındaki medyanın halkın gözü, kulağı ve sesi olduğu, halk adına iktidarı denetleme işlevini gördüğü iddialarının geçersizliğine ilişkin bir veri de oluşturmaktadır. Ana akım medya yaklaşımlarındaki gibi medya halk adına iktidarı denetleyen bir işleve sahip olsaydı, gazetelerin özellikle gösterilen ve açıklanan kadar gösterilmeyen ve açıklanmayanı da araştırıp irdelemeleri ve topluma bunları da sunmaları gerekirdi.

Haberlerde haber aktörlerinin basın toplantısı, kongre, seminer, miting ve diğer toplantılarda yaptığı konuşmalar ya da sözlü-yazılı diğer açıklamalarına yer verilmesi ve haberlerin bunlar üzerine kurulması haber metninin içeriğinin haber aktörünün kontrolünde olduğunu göstermektedir. Bu ortamlarda yapılan konuşmalar, yazılı-sözlü açıklamalar tasarlanmış içeriklere sahiptir; şu veya bu şekilde haber aktörlerinin çizdiği bir çerçeve içinde, haber aktörlerinin (söylem seçkinlerinin) tercih ettiği başlıklar altında bir içerik vardır.

Araştırma haberleri veya özel haberler ise gazetecinin seçimleri, bilgisi, ideolojisi, gazetenin yayın politikası gibi etkenlerin belirleyiciliği söz konusu olsa da haber aktörlerinin çizdiği çerçeveyle sınırlı, onların kontrollü bir şekilde tasarlayıp sunduğu içeriklerin dışına çıkılmasıyla ilgilidir ve özel haberlerle araştırma haberlerinin oranı gazete ile bülten-rapor farkını ortaya koyar. Yukarıdaki tabloda yer alan verilere göre ise gazetelerin büyük ölçüde iktidar çevrelerinin mesajlarını topluma ileten aracılık işlevini üstlendikleri, gazeteden ziyade bülten olarak değerlendirilmeye daha yakın oldukları görülmektedir.

Gazetelerdeki haber aktörlerinin kimler olduğuna dair verilerin yer aldığı aşağıdaki tablo bu konudaki değerlendirmenin geçerliliğini de göstermektedir.

3. Gazetelerdeki Haberlerin Aktörleri

	CUMHURİYET	HÜRRİYET	TARAF	YENİÇAĞ	ZAMAN	TOPLAM
Aktörler	64	24	18	77	41	224
Cumhurbaşkanı	0	0	0	0	1	1
Başbakan	0	1	0	0	0	1
ÇSG Bakanı	0	0	1	0	0	1
Diğer bakanlar	0	4	1	0	1	6
AKP Parti yöneticileri	0	0	0	0	1	1
CHP genel başkanı	1	4	0	2	2	9
CHP parti yöneticileri	0	0	1	2	0	3
CHP il başkanı veya diğer yön.	1	0	0	0	0	1
MHP genel başkanı	1	1	0	1	0	3
MHP milletvekilleri	0	0	0	1	0	1
DSP milletvekilleri	0	0	0	1	0	1
BDP milletvekilleri	1	0	0	0	0	1
TBMM'de temsil edilmeyen partilerin temsilcileri	4	0	0	0	1	5
Bilim adamları	1	0	0	0	2	3
Din-inanç adamları diyanete bağlı resmi görevliler	0	0	0	1	0	1
Gazeteciler-televizyoncular	0	0	0	1	0	1
STÖ yöneticileri-temsilcileri	6	0	0	3	5	14
Birleşik Kamu-İş yöneticileri	3	0	0	4	0	7
KESK yöneticileri	11	1	1	2	0	15
Memur-Sen yöneticileri	0	1	0	1	5	7
Türkiye Kamu-Sen yöneticileri	3	1	0	6	0	10
Türk-İş yöneticileri	2	0	0	0	1	3
Türk-İş'e bağlı sendikaların yöneticileri	5	0	0	3	0	8
DİSK yöneticileri	7	1	0	0	0	8

DİSK'e bağlı sendikaların yöneticileri	2	0	0	1	0	3
HAK-İş yöneticileri	1	0	1	0	1	3
Bağımsız sendikaların yöneticileri	2	0	0	0	0	2
Çalışanlarla ilgili diğer örgütlerin yöneticileri	0	0	0	2	0	2
İşadamı-sanayiciler	0	1	1	0	3	5
Sıradan vatandaşlar	1	0	0	2	0	3
Memurlar	0	0	0	1	0	1
İşçiler	1	0	0	0	0	1
Sanatçı/lar	1	0	0	3	0	4
Diğer	2	0	1	1	1	5
Eski cumhurbaşkanı-politikacılar	0	0	0	0	2	2
Hukukçu/lar	3	0	2	1	2	8
Emekliler	0	0	0	1	0	1
Toplam	41	13	9	39	23	125

İncelenen gazetelerde konuyla ilgili haberlerin aktörlerinin dağılımı değerlendirildiğinde sayısal olarak en büyük grubu oluşturan ve çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelerden doğrudan etkilenecek olan işçi ve memurların haber aktörleri içindeki oranının sırasıyla yüzde 0,3 ve yüzde 0,3 olduğu görülmektedir. Haberlerde toplumsal konumu belirtilmeyen ve sıradan vatandaşlar olarak kodlanan grup ise haber aktörleri içinde yüzde 0,8'lik bir oranla yer alabilmiştir. Anayasa değişiklik paketinde çalışma hayatı ile doğrudan veya dolaylı haberlerin haber aktörleri içinde en yüksek oranda sendika yöneticilerinin, ardından politikacılar, sivil toplum örgütü yöneticileri, hukukçuların geldiği görülmektedir.

Burada önemli olan diğer bulgu haber aktörleri içinde politikacılar, sendikacılar ve diğer sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin ne oranda yer aldığı kadar bu haber aktörlerinin kendi örgütleri içindeki konumlarıdır. Gazeteler mevcut siyasal iktidar partisini ya da muhalefet partilerini destekleyip desteklememelerine göre siyasal iktidar partisi ya da muhalefet partisi temsilcilerine diğerlerinden daha yüksek oranda haber aktörü olarak yer verebilmektedir. Ancak her iki tarafta da üst düzey yöneticiler orta ve alt düzey yöneticilerden daha çok haber aktörü olarak yer almaktadır. Bu durum, örgütlerde dış dünyaya karşı temsil görevini ve sözcülüğü üstlenenlerin daha çok haber konusu olarak değerlendirilebilecek eylemde bulunduğu ve içerik ürettiği şeklinde izah edilmeye çalışabilir. Ancak içeriği haber değeri açısından ne kadar iyi olursa olsun herhangi bir partinin, sendikanın veya başka bir örgütün üst düzey yöneticilerinden birinin aktörü olduğu haberle orta veya alt düzey

yöneticilerinin aktörü olduğu haber arasında seçim yapılması gerektiğinde genellikle tercih edilenler ilk gruptakilerdir. Bu genel durumun dışına çıkılan örneklerde alt-orta düzey yöneticilerin haber aktörü olarak yer aldığı haberlerin yayınlanma olasılığı ya çok sıra dışı bir eylem gerçekleştirmeleri ya da gazetelerin desteklediği oluşumlara olumlu katkıda bulunacak bir şekilde kendi içlerinde muhalif bir yol izlemeleriyle ilgili olmaktadır. Nitekim araştırma çerçevesinde herhangi bir kurumun üst düzey yöneticisi olmayan temsilcilerinin haberlerde yer bulmalarında ilgili gazetenin bu konudaki yayın politikasını destekleyen eylemlerinin neden olduğu belirlenmiştir.

Haber aktörlerinin dağılımı ve hangi gazetede hangi aktörlerin daha çok yer aldığına ilişkin verilerin yer aldığı bu tabloda altı çizilmesi gereken hangi kuruma ait olurlarsa olsunlar haber aktörlerinin çoğunlukla o kurumda iktidarı elinde bulunduranlar olduğudur. Bu da gazetelerin haber aktörü seçiminde de iktidar çevrelerinin mesajlarını topluma iletme işlevini farklı bir açıdan ortaya koymaktadır. Yukarıdaki tabloda ayrıca farklı gazetelerde farklı haber aktörlerinin daha çok yer alması gazetelerin benimsediği ideoloji ya da destekledikleri oluşumla ilgili seçimlerini haber aktörleri konusunda da yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Gazetelerde haber aktörleriyle ilgili yaş ve cinsiyet açısından dağılım, toplumda bir başka iktidarla ilgili değerlendirmeme yapılmasına da olanak sağlamaktadır:

4. Haber Aktörlerinin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Aktörler	12	9,6
Yetişkin erkek/ler	95	76,0
Yetişkin kadın/lar	5	4,0
Kalabalık	1	,8
Diğer	2	1,6
Yetişkin erkek ve kadınlar	9	7,2
Yaşlı erkek ve kadınlar	1	,8
Toplam	125	100,0

Araştırmada haber aktörlerinin yaş ve cinsiyetiyle ilgili değişkenler yetişkin erkek/ler, yetişkin kadın/lar, genç erkek/ler, genç kadın/lar, yaşlı erkek/ler, yaşlı kadın/lar, çocuk/lar, kalabalık, diğer (cansız varlıklar vb) şeklinde belirlenmiştir. (Yukarıdaki tabloda herhangi bir değişkene ait olmayan sayı (yüzde 9.6'lık oranda 12 haber aktörü) haber aktörünün bir kurum olması ya da haberin bir yasa metni üzerine kurulması nedeniyle yaş ve cinsiyet değişkeni konusunda işaretleme yapılamayacak haberlerle ilgilidir.) Tablodaki veriler haber aktörlerinin büyük çoğunluğunun iktidarı elinde bulunduranlar (söylem seçkinleri) olduğu dikkate alınarak değerlendirildiğinde toplumda yetişkin erkeklerin egemenliğinin ezici bir oranda olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle yetişkin erkeklerin iktidarının söz konusu olduğu bir toplumsal yapının varlığı görülmektedir.

İncelenen gazetelerde anayasa değişiklik paketindeki çalışma hayatı ile ilgili doğrudan ya da dolaylı haberlerin içeriği değerlendirildiğinde gazetelerin konuya açıkça taraf oldukları ve kendi görüşlerini desteklemeyen haberlere neredeyse hiç yer vermediği görülmektedir. İlgili varsayımı destekleyen bir sonucu gösteren bu verilere göre, Cumhuriyet ve Yeniçağ gazeteleri değişiklikle ilgili olumsuz, Zaman ve Taraf gazeteleri olumlu haberlere ağırlıklı olarak yer vermiş, Hürriyet gazetesinde hem olumlu hem de olumsuz haberler yer almıştır.

6- Haberlerin Yapıldığı Yer: Merkez-Çevre İlişkisi

	Sayı	Oran
Belirlenemedi	48	38,4
Adana	4	3,2
Adıyaman	1	,8
Ankara	31	24,8
Balıkesir	2	1,6
Bursa	1	,8
Elazığ	1	,8
Gaziantep	1	,8
İstanbul	22	17,6
İzmir	4	3,2
Kastamonu	2	1,6
Kayseri	3	2,4
Kırşehir	1	,8
Mardin	1	,8
Nevşehir	1	,8
Ordu	1	,8
Trabzon	1	,8
Toplam	125	100,0

Araştırmada haberlerin yapıldığı ilçe, belde veya köyler bağlı oldukları iller işaretlenerek belirlenmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir'den yapılan haberlerin dışındaki iller genellikle siyasal parti liderlerinin düzenlediği mitingler nedeniyle haber yapılan yerler arasına girebilmiştir. Gazetelerinin merkezinin bulunduğu İstanbul ile siyasal ve bürokratik yapılanmanın merkezi başkent Ankara'nın haberlerin yapıldığı yerler değerlendirmesinde diğer illere göre durumu, hem siyasal hem toplumsal açıdan merkez çevre ilişkisini göstermektedir. Araştırma çerçevesinde incelenen 125 haberden yalnızca 20'si Ankara-İstanbul dışındaki illerden 14'ünde yapılmıştır. Genellikle merkezde yer alan illerdeki olaylar haberlere konu olmuştur. (İzmir de merkez içinde yer alan illerden biri olmasına karşın bu çalışmaya konu olan haberlerle ilgili İzmir'den yapılan haberlerin İstanbul ve Ankara'ya oranla çok az olduğu görülmektedir.) Bu bulgu haber aktörlerinin genellikle kimler olduğu bulgusuyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı olmaktadır. Tablonun ilk satırında nerede yapıldığı belirlenemeyen haberler (48 tane) yer almaktadır. Bazı haberlerde mahreç belirtilmemesine karşın metin içinde habere konu olayın gerçekleştiği yeri belirten ifadelerle saptama yapılabilirken, bu 48 haberde yerle ilgili hiçbir ifade olmadığı için işaretleme yapılamamıştır. Ancak bu haberlerin içeriği ve haber aktörleri dikkate alındığında gazetelerin İstanbul'daki merkezlerinde veya Ankara bürolarından yapıldığı kanaati oluşmuş, ancak yapıldığı yer belirlenemedi seçeneği işaretlenmiştir.

SONUÇ

Araştırmanın bulguları bir arada değerlendirildiğinde, gazete-gazetecilik, haber-habercilik kavramlarının dışında bir anlayış ve uygulamanın egemen olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırma kapsamındaki gazetelerin adeta destekledikleri iktidar odaklarının yayın organı ya da haber bülteni kimliğini hak eden bir yayın anlayışını benimsedikleri; haber aktörlerinin tasarladığı, onların kontrolündeki içeriğe sahip iletileri okura ulaştırdığı görülmektedir. Herhangi bir durum ya da olayın farklı yanlarını ya da haber aktörlerinin tasarlanmış iletileri dışındaki yönlerini araştırma ve okura sunma gibi bültenle gazete arasındaki farkı gösterecek bir anlayış ya da uygulamanın neredeyse bulunmadığı görülmektedir. Araştırmanın bulguları gazetelerin mevcut yayın anlayışı ve uygulamalarının a) Kamuoyunun oluşumuna sağlıklı bir katkıda bulunmaktan uzak olduğunu, b) İktidar çevrelerinden halka mesaj ileten ancak halkın görüş, beklenti ve eleştirilerine aynı şekilde duyarlı olmayan adeta tek yönlü bir köprü işlevi gördüğünü[1], c) Haber içeriklerinin okuru bilgilendirme konusunda yetersiz olduğunu[2] ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında incelenen haberlerde ele alınan konuyla ilgili "neden" ve "nasıl" sorularının yanıtlarının bulunmadığı da görülmektedir. Bulguların tamamı bir arada ele alındığında incelenen gazetelerin konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili haberlerinin okura bilgi vermekten çok yönlendirmeye yönelik olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse araştırmanın bulguları varsayımları doğrulamaktadır. Çalışmanın uzunluğu ile ilgili sınırlama nedeniyle haberlerin hangi sayfada ve sayfanın neresinde yer aldığı, fotoğraf aktörleri ile vb. diğer bulgulara yer verilememiştir. Ancak fotoğraf aktörleri ile haber aktörleri genel olarak uyumludur. Aralarında belirtilmesi gereken önemli sayılabilecek fark ise fotoğraf aktörleri arasında sıradan insanların haber aktörlerindeki orandan daha yüksek oranda yer almasıdır. Bunun nedeni de halkoylaması öncesinde siyasal parti liderlerinin mitingleri dolayısıyla yapılan haberlerde mitinge katılan kalabalıklarla ilgili fotoğrafların da kullanılmasıdır.

Yukarıda yer verilen bulgularla ilgili değerlendirmeler ilgili bölümlerde yapılmıştır. Ek olarak araştırma sürecinde tespit edilen bir durumdan söz etmek yararlı görülmektedir. Bu da gazetelerde yer alan haberlerin okura konuyla ilgili fikir verecek bir içeriğe sahip olmadıklarıdır. Gazete haberlerinde dergi haberleri kadar derinlikli bir içerik olması gerekmemektedir. Ancak araştırma nedeniyle incelenen haberlerin konunun esasını ele almaktan çok haber aktörlerinin ne yaptığı, kaç kişiye hitap ettiği vb. gibi özel bir önemi yoksa ikinci üçüncü planda işlenmesi gereken konuları öne çıkardıkları belirlenmiştir. Bu da okura (kamuoyuna) konuyu

[1] Haber aktörlerine ilişkin bulgular bu sonuca varmayı sağlamaktadır.

[2] Araştırma kapsamında incelenen haberler ağırlıklı olarak ya herhangi bir haber aktörünün başka bir haber aktörüyle tartışması ya da nerede ne yaptığıyla ilgilidir. Haberler, haber aktörlerinin ne yaptıkları ya da ne söyledikleri üzerine kurulmuştur. Okuru haber konusuyla ilgili bilgilendirmeye yönelik haberlerde de desteklenen iktidar çevresinin söylemini olumlayan tek yanlı bir içerik mevcuttur.

aktararak bir fikir sahibi olmasına katkıda bulunmak yerine haber aktörlerinin "bence bu doğru, destekleyin", ya da "desteklemeyin" şeklindeki mesajlarını ileterek haber aktörünün-iktidar çevrelerinin onlar yerine düşünüp karar verdiklerini ve okurdan beklenenin de bu aktörlerin vardığı sonuçları kendileri için doğru, geçerli ve yeterli olduğunu kabul etmelerinin istendiğini göstermektedir.

Araştırmanın başlangıcında öngörülemeyen bir bulgusu da sol ve sağ görüşleri temsil ettikleri bilinen iki gazete, Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinin ekonomi sayfalarının içeriği ile ilgilidir. Belirlenen sürede incelenen Cumhuriyet Gazetesinin ekonomi sayfalarının daha çok iş dünyası, sermaye kesimi ile ilgili bir içeriğe sahip olduğu buna karşın Yeniçağ Gazetesinin ekonomi sayfalarında sıradan insanı ilgilendiren bir içeriğin ağırlıklı olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKLAR:

Kitaplar:

Alver, Füsun; Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı, İstanbul: Der yayınları, 2003

Çakır Berzah, Meral, Medyanın Ördüğü Berlin Duvarı, Ankara: Nobel, 2006

Çiler, Dursun; TV Haberlerinde İdeoloji, Ankara: İmge Kitabevi,

Erdoğan, İrfan; Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim, Sömürünün Paketlenişi, Ankara: Erk, 2000

Makale ve Bildiriler:

Alpagut, Gülsevil; "Çalışma Yaşamına İlişkin Anayasal Değişikliklere Genel Bir Bakış" Çimento İşveren Dergisi, Temmuz 2010, Sayı: 4, Cilt: 24

Çelik, Aziz; "Anayasa Değişiklikleri ve Sendikal Haklar", Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayın Organı, Mart - Nisan 2010 • Say› : 388 2001

Duruoğlu, Tuba: "Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Olayı Üzerine Bir İnceleme" İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 25 Yaz-Güz 2007

Kaboğlu, İbrahim; "Anayasa'da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları", Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II, Bildiriler, Petrol-İş Yayını: 113

Türk, Hikmet Sami; "Anayasa Değişikliği ve Sendikal Haklar", TİSK İşveren Dergisi, Mayıs 2010

Gazeteler:

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Temmuz-11 Eylül 2010

Hürriyet Gazetesi, 1 Temmuz-11 Eylül 2010

Taraf Gazetesi, 1 Temmuz-11 Eylül 2010

Yeniçağ Gazetesi, 1 Temmuz-11 Eylül 2010

Zaman Gazetesi, 1 Temmuz-11 Eylül 2010

BASIN İŞLETMELERİNDE TEKELLEŞMEYE BAĞLI HAK İHLALLERİNİN İŞGÖREN ÜZERİNDEKİ SOSYAL PSİKOLOJİK ETKİLERİ: İZMİR BASIN İŞLETMELERİ ÖRNEĞİ

Ahsen Armağan
Ege Üniversitesi

Çiğdem Dirik
Ege Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacını; küreselleşme ve tekelleşmeye bağlı olarak, mülkiyet yapı ve ilişkileri ile dönüşüme uğrayan basın işletmeleri ve basın işletmelerinde çalışan işgörenlerin karşılaştıkları hak ihlalleri, yoksulluk ve yoksunluğa bağlı deneyimlenen yabancılaşma pratikleri ve onları çalışan insan onurundan uzaklaştıran diğer sosyolojik etkenler oluşturmaktadır. Araştırmada Young Şema Ölçeği ve Likert Tutum Ölçeği kullanılmakta ve istatistiksel bulgular eleştirel kuramlar çerçevesinde analiz edilmektedir.

Günümüzde tekelleşmenin kıskacı altında giderek tecimselleşen basın işletmelerinde işgörenler, adil ücret, sendikal haklar, sosyal güvenlik, cinsiyetçi kimlik ayrımı, mobbing, kadrosuz çalışma, karar sürecine katılım yoksunluğu, emeğin sömürüsü gibi pek çok alanda hak ihlalleri girdabı içine itilmekte ve yine pek çok sosyal psikolojik yoksunluğu deneyimlemektedir. Başarısızlık, karamsarlık, güvensizlik, yabancılaşma, onay arayıcılık, cezalandırılma, yetersiz özdenetim, tehdit karşısında boyun eğme, stres gibi pek çok etmenle karşılaşmakta ve meslek pratiklerinden gün geçtikçe uzaklaşmaktadır. Bu nedenle; Türkiye ölçeğinin önemli bir yansıması olan İzmir basın işletmelerindeki hak ihlallerinin ve işgörenlerin sosyal psikolojik yoksunluklarının boyutu bu çalışmada analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, tekelleşme, yabancılaşma, hak ihlalleri, sosyal psikolojik yoksunluklar.

ABSTRACT

The main purpose of this study is press institutions which have undergone a transformation with their relations and structures of property owing to globalization and monopolization,and violations of rights faced by the employees, estrangement practices experienced due to poverty and deprivation; and other sociological factors which keep them apart from their honour of being an employed individual. In the research, Young Schema Scale and Likert Attitude Scale are used and statistical findings are analyzed within the framework of critical theories.

Today, in press institutions that are gradually becoming commercialized under the pressure of monopolization, employees are forced into a vortex of violations of rights in the fields such as fair payment, union rights, social security, sexual discrimination, mobbing,temporary employment, being deprived of the right of taking part in decision making processes, exploitation of labour and they experience lots of social psychological deprivations. They face a lot of factors such as failure, pessimism, distrust, estrangement, seeking for approval, being punished, inadequate self control, abidance with thereats, stress and are drawn away from their occupational practices day by day. Therefore, violations of rights in Izmir press institutions which are a reflection of Turkey scale and the extent of social psychological deprivations are analized in this study.

Key words: Globalization, monopolization, estrangement, violations of rights, social psychological deprivations

GİRİŞ

Eleştirel perspektiften yaklaşıldığında; küreselleşme olgusu, genelde teknoloji özelde ise iletişimden geçerek uluslararası alışveriş, karşılıklı bağımlılık ve bilgi toplumuna evrilme mitini yerleştirip yaygınlaştırmak için kullanılan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Ulus devletin korumacı politikalarının ortadan kalktığı, emperyalizmin sonunun geldiği, refaha ulaşıldığı, ideolojilerin sonunun geldiği paradigmalarını yaygınlaştırarak, neo-liberalizmin değerlerini ve egemen gerçekliğini pazarlama ve kendi yönetim uzmanları kanalı ile gizleyip gizemleştirerek, sistemi meşrulaştırmaya çalışmaktadır. 1900-2000'li yıllara bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma, özelleştirme, esnekleştirme, yapısal ve dinamiksel dönüşüm, demokratikleşme ve deregülasyon (kuralsızlaşma) pratikleri ile girilmiş ve bu olgular yaygınlaştırılmıştır.

Küreselleşmeye koşut olarak yaygınlaştırılan yeniden yapılanma süreci, 1980'lerden sonra Türkiye'nin de gerçekliğini oluşturmuş, neo-liberal politikalara koşut olarak her alanda izlenebilen değişim ve dönüşüm, basın sektörünün yapı ve dinamiklerini de etkilemiştir.

Basının yoğun teknolojiye bağlı olarak büyük sermayeye olan gereksinimi, üretim, dağıtım ve hammaddenin yüksek maliyeti ve rekabet koşullarına ayak uydurabilmesi, reklam gelirlerine bağımlılığı ve reklam gelirlerinin sınırlı olması, hatalı hükümet politikaları, hukuki düzenlemeler, gün geçtikçe sınırlanan tiraj kaygısı sonucunda basın işletmeleri de özelleştirme paradigması çerçevesi altında çok uluslu şirketlere ve sermaye çevrelerine kapısını açmıştır. Çok geçmeden dikey, yatay ve çapraz yoğunlaşma yolu ile; kendi alanının dışında olan ulaşım, turizm, müteahhitlik, enerji, bankacılık gibi sektörlerle işbirliğine girişerek oligopol piyasaları oluşturmuştur (Aras, 2008: 12).Basındaki oligopolleşme hareketleri sermaye sahiplerinin en gözde yatırım alanı haline gelmiştir. Diğer yandan 1990'lı yıllarda medya ve siyaset ilişkisi de yoğunlaşmış ve siyasal etkinlikler artmıştır. (Sönmez, 2004: 32), Türkiye'de sermaye çevrelerinin basın sektörüne girmek istemesinin gerekçelerini, dördüncü gücü paylaşma, siyasi çevreler içinde itibar görme ve elindeki güçle korkutma, bu sayede devlet ihalelerinden ve banka kredilerinden yararlanma, teşvikleri ele geçirerek ve basını kullanarak pazarlama faaliyetlerini üst düzeye çıkarmak olarak belirtmiştir.

Basındaki tekelleşme, ekonomik açıdan büyük güç alanlarına kapılarını açarken, aynı zamanda siyasal etkinlik sağlama, muhalefetin sesini kısma ve neo-liberalizmin tek yanlı ideolojik etkinliğini meşrulaştırmaya da katkıda bulunmuştur (Uzun, 2008:42-48).

Murdock ve Golding (1991: 30) günümüz basın sektöründe, paydaşların artmasına bağlı olarak denetim (yönetim) yapısının sahiplik (sermaye) yapısından ayrıldığı öne sürülse dahi, sahiplik yapısının hala denetimi ellerinde tuttuğunu ifade etmektedir. Bu durum, tekelleşme içindeki basında şirketin genel politikalarının saptanmasında, gündemin belirlenmesinde ve uygulanmasında sahiplik denetiminin devam ettiğinin bir göstergesi olarak görülmektedir.* Farklı bir ifade ile tekelleşme altında üretim araçlarına sahip olanlar, üretim ve dağıtımın ana süreçleri üzerinde de denetim uygulamaktadırlar. Bu bağlamda, basın işletmelerinde genel ve temel amaç, sahiplerinin çıkarlarının korunması ve kârlılıktır. Kârdan sonuçlanan artı değerin büyük kısmına sahip olmak, kendi çıkarlarını, güç ve ayrıcalıklarını pekiştirmektir.

Maddi üretim araçlarını, denetleyen sınıfın düşünce, üretim ve dağıtımını belirlemesi nedeni ile çıkar sahiplerinin düşünceleri, dönemin egemen düşüncesi olarak meşrulaştırılmaktadır.

Chomsky, tekelleşme altında medyanın temel görevinin, içte egemenliği dışta ise emperyalizmi desteklediğini ifade etmektedir (Chomsky, 1988). Basına yansıyan haberlerin birbiri ile ilişkili beş süzgeçten geçtiğini, bu süzgeçlerin sırası ile; kâr amacı gütmek, tekelcilik ve sahipliğin ideolojisini uygulamak, reklamların en önemli gelir kaynağı olarak egemenlik kurması, temel enformasyon kaynağı olarak, devlet, iş çevresi ve uzmanların dikkate alınması ve saldırı kaynağı kullanarak demokratik toplum üzerinde düşünce bekçisi olarak çalışmasının temel alındığını belirtmektedir. İnsanların dikkatini, spor, seks skandalları, medyatik olanlar ve meşhurlar üzerinde toplayarak, onları emtialaştırıp sosyal bilinci yönettiğini gözler önüne sermektedir.

* Eleştirel ekonomi politik yaklaşım, medyada ana akım düşüncenin tersine, politik iktidar oyunu ve toplumsal ilişkiler üzerine odaklanır. Medya incelemeleri, genel toplumsal üretim, artı değerin gasbı, üretim biçimi, üretim ilişkileri ve üretim koşullarından bağımsız incelemez; örgüt yapısı, sahiplik, tekelleşme, pazar kontrolü, kitle iletişim kurumlarındaki iş ilişkileri, çalışma politika ve yöntemleri, sendikalaşma, toplu sözleşme, maddi ve simgesel kaynakların eşit olmayan paylaşımı ve yeniden inşası üzerine odaklanır (Golding ve Murdock, 1991:56). Temsilcileri; Smythe, Schiller, Murdock, Chomski, Granham, Mosco, Wasco ve diğerleridir.

Tekelci kapitalizm altında Adorno'nun deyimi ile kültür endüstrisi, kitlelerin bilincini o kadar kolonileştirmiştir ki akıl tutulması içinde kitleler düşünemez hale gelmiş, yaratıcılık adına hiçbir alan bırakılmamıştır. Kapitalist üretim altında haberler, tüketicinin bedenini ve düşüncesini kuşatmıştır. Tekel altında reklamlar daha çok anlamsızlaştıkça daha fazla her şeye gücü yeten olmuştur (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 266 - 398).

Smythe de basının, sivil satış çabası olarak işlev gördüğünü, oluşturduğu gündemle toplum için sorunlar yarattığını, izleyiciyi kitle halinde üretip reklamcıya pazarladığını ifade etmektedir. Böylece insanlar; maddi şeylere, kendilerinden başkaya başkalaşmakta, para çalışmakta, sermaye üretmekte, kitle iletişim araçları etkilemekte ve fetişleştirmektedir. Farklı bir ifadeyle, üretim araçlarına sahip olanlar; denetleme gücü altında emeği sömürmekte, özel

girişim, demokrasi, yatırım, iş kurma, kişisel özgürlük, bağımsızlık mitleri ile fetişleştirme işlevini sürdürmektedirler.

Tekelleşme karşısında küçük gazeteler kapanmış, 1990'larda çalışanlar işsiz kalmış ve sendikasızlaştırma yaygınlaşmıştır. Bu durum, çalışanlar üzerinde ücret ve sosyal haklar üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Yeni centilmenlik anlaşmaları ile eleman transferleri engellenmiş, işten ayrılan fikir üreticileri başka kurumda çalışamadıkları gibi herhangi bir hak talepleri de engellenmiştir. İşveren ücretler üzerinde söz sahibi olurken, iş arzı daraltılmış, maliyet düşüşleri ile sermaye daha çok artmıştır.

Marks sermayeyi, geçmiş, birikmiş ve maddileşmiş emeğin canlı emek üzerinde tahakküm kurma biçimi olarak tanımlar (www.toplumdusmani.net). Emeğini satarak pazara giren fikir üreticisi de ne eşittir ne özgürdür. Emek, kontrol altına alınan pazar durumuna getirilmektedir. Bu nedenle özgürlük ve bağımsızlıktan söz eden bir gazetecinin özgürlük ve bağımsızlık söylemi, onun bağlı olduğu basın işletmesinin çıkar ve mülkiyet ilişkileri ile belirlenen bağımsızlık ve özgürlük alanı kadar görülmelidir. Bunun dışındaki alan risklidir ve bu lüks, gazeteciye verilmemiştir (Alemdar ve Erdoğan, 2005: 257).

Basın sektöründeki ilişki ve etkileşim kalıpları sermaye çıkarlarını gerçekleştirmeye doğru evrilirken, işgörenler giderek eşitsizliğin doğurduğu mutlak ve göreli yoksunluk ve yoksulluk içine itilmektedir. Göreli yoksunlar siyasi, kültürel ve sosyal kaynaklardan yararlanamazken; mutlak yoksullar hem ekonomik, hem de göreli yoksulların sahip olduğu kaynaklardan yararlanamamakta ve yabancılaşmayı yaşamaktadırlar.

Günümüzde ticari bir işletme haline dönüşen basında çalışan iş görenler, adil ücret alamama, sendikalara üye olamama, sosyal güvenlik haklarından mahrum bırakılma, iş koşullarına bağlı hastalıklar ve izin alamama, cinsiyetçi yönelim gibi çeşitli hak ihlalleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Hak ihlalleri fikir üreticilerinde gün geçtikçe artan biçimde ürettiği nesneden, üretim kararlarından, üretim tarzına bağlı maddi ve bilişsel egemenlik altında biçimlenmiş olan kendinden ve diğerleri ile olan ilişkisinden kaynaklanan yabancılaşma duygularını yoğun yaşamalarına neden olmakta, ayrıca farklı sosyal psikolojik olumsuz etmenlerle karşılaşmaktadırlar. Örneğin, duygusal yoksunluk, karamsarlık, güvensizlik, başarısızlık, zedelenmiş otonomi bunlardan sadece birkaç tanesidir (Tutar, 2009: 17).

Yapılan bu çalışmada basın işgörenlerinin mesleki hak ihlalleri ve hak ihlallerine bağlı deneyimlenen sosyal psikolojik etkenler, hem kuramsal hem de ampirik düzlemde irdelenmektedir.

a) Basın Çalışanlarının Hak İhlalleri

Basın çalışanları, çalışma hayatında yaşanan hak ihlallerini sık sık gündeme getirirken kendi sorunları ile ilgili sesini duyurabileceği bir mecra bulamamaktadır. Sektörde çalışanların yoğun ve stresli çalışma temposuna hak ihlallerinin de eklenmesi motivasyonlarının düşmesine ve sağlıklarının bozulmasına neden olmaktadır. Basında yaşanan hak ihlalleri daha fazla başlık altında toplanacağı gibi genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

Sendikasızlaştırılma, yetersiz ücret politikası, kadroların daraltılması ve kadrosuz çalıştırılma, cinsiyetçi kimlik ayrımı, mobbing, çalışma süresi, kıdem tazminatı ve izinler ile ilgili ihlaller.

- Sendikasızlaştırılma: Basın sektöründe çalışanların sosyal haklarından birisi olan sendikalaşma hakkı; sendika kurma, serbestçe bir sendikaya üye olma, ayrılma ve sendikal mücadele haklarını içermektedir (Özsever, 2004:60). Ancak basın çalışanlarının sendikalaşma ve örgütlenme hakkı 1980'li yıllarda sektörün yapısındaki değişimle birlikte engellenmeye başlanmıştır.

Bugün itibariyle yaklaşık olarak elli bin kişilik çalışanı olan basın sektöründe, emekçilerin yarısı kayıtdışı olarak çalıştırılmakla birlikte, sendikal haklardan yararlananların sayısı % 1'i geçmemektedir. (www.tgs.org.tr//index2.php?option=c...) Sektörün yapısı incelendiğinde çalışanların büyük çoğunluğunun haklarının korunamaz duruma geldiği gözlenmektedir.

- *Yetersiz Ücret Politikası:* Basın sektöründe çalışan fikir işçileri arasında ücret politikası açısından farklılık bulunmaktadır. Yüksek yaşam standardına sahip, yüksek ücret alan köşe yazarları ve yöneticilere karşılık, mesleğin zorluklarını yaşayan, güvencesiz koşullarda çalışan muhabirler, düşük ücretlerle çalışmaktadır (Seçkin, 2010:70).

Basın sektöründe çalışan muhabirlere ortalama olarak benzer ücretler ödenmekle birlikte çoğu zaman yaşanan ekonomik krizlerin ve kurumun yaşadığı finansal sıkıntıların yükü çalışanların omzuna yüklenmeye çalışılmaktadır. Sözü edilen durumlarda fikir işçisi, en kolay vazgeçilen üretim faktörü haline gelmekte, çalışmaya devam etmesi halinde de kendisinden fedakarlık yapması beklenmektedir. Sonuçta ya maaşına çok az zam yapılmakta ya da maaşlarını düzensiz almaktadır.

Basında uygulanan havuz sistemi de çalışanların ücreti açısından değerlendirilmelidir. Bu sistemde bir medya grubuna bağlı olarak çalışan bir gazetecinin haberi, grubun diğer gazete, dergi, televizyon gibi yayın organlarında yayınlandığı halde çalışana tek bir ücret ödenmekte ve çalışanlar ücret yönünden mağdur olmaktadır (Özsever, 2004:160).

Ücretle ilgili bir diğer sorunda, bordro uygulaması ile ilgilidir. Muhabir tam zamanlı çalışan bile olsa, çoğunlukla maaşının bir kısmı bordroda gösterilmekte, diğer kısmı telif ücreti olarak ödenmektedir. Bu durum, çalışanların kıdem tazminatlarının bordro üzerinden hesaplanmasına, dolayısıyla daha düşük tazminat almalarına neden olurken, işverenin de daha az vergi vermesine yol açmaktadır (Seçkin, 2010 : 72).

Basın sektöründe çalışan muhabirlerin, büyük çoğunluğu zorlu çalışma koşullarına rağmen çoğu zaman emeklerinin karşılıklarını alamazken işsizlik korkusu nedeniyle çalışmalarına devam etmektedirler.

- *Kadroların Daraltılması ve Kadrosuz Çalıştırılma:* Basın sektöründe kadrolar gün geçtikçe daralırken işveren minimum kadro ile maksimum çalışma beklentisi içine girmektedir. Bu durum, işsizliğin yoğun olarak yaşandığı basın piyasasını etkilerken, bir yandan da çalışanlar açısından tehdit oluşturmaktadır.

2011 yılında, büyük medya kuruluşlarından, bir ay içinde yaklaşık 360 basın çalışanının işten çıkartılması, 2001 ekonomik krizinde 5000 çalışanın işini kaybetmesi ve bir daha mesleklerine dönememeleri, kalan bazılarının da aylarca ücretsiz çalışmak zorunda kalması, çalışanları etkileyen olaylardan bazılarıdır. (www.tgs.org.tr//index2.php?option=c...).

Basın sektöründe, çalışanların bir kısmı 212 Sayılı Basın İş Yasası'na göre çalıştırılırken, bir kısmı da daha az ekonomik ve sosyal haklar içeren İş Yasası'na göre sigortalanmakta, bir kısmı ise sigortalanmadan çalıştırılmaktadır (Seçkin, 2010:72).

Özellikle çalışanların haklarını koruyan 212 sayılı yasa işverenler tarafından kendilerine yüksek maliyet ve sorumluluklar getirdiği ileri sürülerek eleştirilmektedir.

Kadroların daraltılmasının yanında sektör açısından sorun teşkil eden diğer bir noktada stajyer konumunda uzun süre çalıştırılmadır. Basın İş Kanunu'na göre mesleğe yeni başlayan gazeteciler "stajyer gazeteci" olarak üç ay deneme süresiyle çalışmaktadır. Daha önce bir gazetede çalışan ve stajyerliği kalkan gazetecinin başka bir kuruma girdiğinde deneme süresi konulmaması ve stajyer kadrolarının yazı işleri kadrosunun % 10'unu geçmemesi koşuluna rağmen pek çok gazeteci yıllarca stajyer olarak çalıştırılmaktadır (Görmüş, 2008: 67). Sektörün koşullarına dayanarak kadroya alınabilecekleri umuduyla çalışan genç fikir işçileri, çok az ücretlerle sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmaktadırlar.

- *Cinsiyetçi Kimlik Ayrımı:* Her sektörde olduğu gibi basın sektöründe de cinsiyetçi kimlik ayrımı ile ilgili hak ihlallerine rastlanmaktadır. Toplumdaki erkek egemen yapının kadınlar için doğurduğu sorunlar, gazeteciliğe ve basın kuruluşlarına aynı şekilde taşınmaktadır (Tılıç, 1998 : 130).

Her ne kadar erkek gazetecilerin bir kısmı kadın muhabirlerin mesleklerini icra ederken daha avantajlı olduklarını ifade etseler de, kadın muhabirlere gazetecilikle ilgili bazı alanlarda daha az rastlanmaktadır. Basın kuruluşlarının organizasyon yapıları incelendiğinde, yönetimle ilgili bölümlerde erkek egemen yapı daha net ortaya çıkmaktadır.

- *Mobbing:* Mobbing kavramı çalışma yaşamında bireylere üstleri, eşit düzeydeki çalışanlar veya astları tarafından sistematik bir biçimde uygulanan her tür kötü muamele, tehdit, şiddet ve aşağılama gibi davranışları ifade etmektedir (Tınaz, 2006 : 13-14).

Basın çalışanları açısından düşünüldüğünde, sürekli basın piyasasında çalışmak isteyen ama işsiz olan potansiyel iş gücünün hatırlatılması, yaptığı işin beğenilmemesi, eleştirilip küçümsenmesi, ücretinin artmamasına rağmen giderek iş yükünün artırılması vb. örneklerle sürekli karşılaşılmaktadır. Bu durum zaten stresli bir meslek olan gazeteciliğin çalışma koşullarını daha da ağırlaştırmakta ve çalışanlarda, gerek psikolojik gerekse fizyolojik rahatsızlıklara neden olmaktadır.

Bu konu ile ilgili olumlu bir gelişme olarak, Anadolu Ajansı ile TGS(Türkiye Gazeteciler Sendikası) arasında imzalanan toplu iş sözleşmesi hükümleri arasına ilk defa mobbing kavramı girmiştir (www.tgs.org.tr//index2.php?option=c...). Mobbing kavramının gerek yasalarda gerekse sözleşmelerde yer alması çalışan hakları açısından olumlu bir gelişmedir.

- *Çalışma Süresi, Kıdem Tazminatı ve İzinler İle İlgili İhlaller:* Basın çalışanları çoğunlukla yasal çalışma süresi olan sekiz saatin üzerinde çalışmakta ve kendilerine bu durumun mesleğin doğası gereği olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Uzun çalışma saatleri düzensiz yaşam ve stres bazen gazetecilerin sağlığını tehdit eder boyuta gelse de çalışma koşullarında değişiklik olmamaktadır.

Sendika korumasının olmayışı nedeniyle gazetecilerin hafta tatilleri ve yıllık izinleri, olması gerektiği şekilde kullandırılmazken, çalışma saatlerinin de giderek belirsizleşmesine neden olmaktadır (Tılıç, 1998 : 220).

Çalışanlar açısından 2008 yılında yıpranma payının kaldırılması da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Gazeteciler yıpranma paylarını tekrar elde etmek için çalışmalar yapmaktadırlar. Kıdem tazminatı konusunda ise Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından verilen gazetecinin istifa etmesi halinde kıdem tazminatı alamayacağı yönündeki karar, çalışanlar açısından olumsuz bir gelişmedir (www.tgs.org.tr//index2.php?option=c...).

Çalışanlarla ilgili hak ihlallerine hastalık, askerlik ve doğum hallerinde yaşanan sıkıntılarda eklenmektedir. Özellikle sigortaları olmayan basın çalışanları, hastalanmaları halinde mağdur olmaktadırlar. Aynı durumda olan kadın çalışanlar doğum sonrasında, erkek çalışanlar ise askerlik sonrasında işlerini kaybetme endişesini taşımaktadırlar.

Görünen o ki birçok gazeteci yoksulluk ve yoksunluklara rağmen mesleklerinde devam etmektedirler. Bu grubun içinde bir kısmı idealist olarak çalışmaya devam etmesine rağmen, bir kısmı da iş bulamama korkusu nedeniyle şartları kabullenme yoluna gitmektedir.

b) Fikir Üreticilerinin İçinde bulunduğu Olumsuz Sosyal Psikolojik Tepkiler

Sosyal psikolojik perspektiften yaklaşıldığında, bireyin farkındalık düzeyi ve davranışları, onun sosyalizasyon sürecinde edindiği tutumlarının (olumlu, olumsuz, kalıpsal), dış çevresel faktörlerin, edinti, alışkanlıklarının ve geleceğe yönelik beklentilerinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Bilişsel kuramlar (tutarlılık ve çelişki); bireyin duygulanım ve deneyimlerinin onun bilişsel yapısında sayılamayacak kadar çok şemalar oluşturduğunu savunur. Bireyin bu şemalarla dünyayı algıladığı, edimleri ve davranışlarının biçimlenmesinde anahtar rol oynadığı savunulmaktadır (Beck, Weishaar, 1997 : 250), (Shaw ve Ark, 1988 : 538-553).

Bilişsel şemalar bireyin kişisel ve çevresel bilgiyi düzenlemesine katkı sağladığı gibi, bireyin kendilik algısının oluşmasında da olumlu ya da olumsuz işleve sahiptirler. Farklı bir anlatımla; erken dönemlerde geliştirilen bilişsel şemaların daha sonra bireyin çevresi ile olumlu ya da olumsuz etkileşimi sonucunda kendilik algı ve davranışları da ona göre belirlenmektedir. Şemaların olumlu çevre ile etkileşimi bireyin özerkliği, öz denetimi, dengeli ve tutarlı olmasını ve yaşamdan keyif alıp, çelişkileri ile baş etme ve problem çözme becerisini kazandırabileceği gibi, bunun tam tersi olumsuz çevresel faktörlerle etkileşimi onun disfonksiyonel duygulanım ve davranış örüntülerini meydana çıkaracaktır. Yani birey, dışlanma, duygusal yoksunluk, sosyal izolasyon/yabancılaşma, bozulmuş özerklik, yetersizlik/bağımlılık, başarısızlık, yetersiz özdenetim, boyun eğme/geri çekilme, kendini feda etme, karamsarlık, aşırı eleştirellik, acımasızlık/cezalandırıcılık, duyguları bastırma gibi engellere karşı savunma mekanizmaları geliştirecektir.

Young'un da (1991:77) üzerinde önemle durduğu mekanizmalar, günümüzde tekelleşme ortamında, temsil, kamuya bilgi verme ve gözlemleme (watchdog) gibi gazetecilik yapma ideolojisinden sapmış, ürettiği ürüne ve kurumuna yabancılaşan, sadece yazı işlerinin diktesi altında etkinlikte bulunan basın fikir işçileri için de söz konusu olabilmektedir. Bu sosyal psikolojik etkenler aşağıda özetle betimlenmektedir:

- *Duygusal Yoksunluk / Anlamsızlık*: İşgörenin normal karşılaması gereken duygusal gereksinimlerinin karşılanmadığı algısıdır. Sevilmeme, ilgilenilmeme, destek olunmama, dinlenilmeme, rehbersiz kalma duygusudur.
- *Hatalı Karar / Başarısızlık:* İşgörenin iş yaşamında performans, etkinlik ve verimliliğini kaybettiği inancı ile kendini yetersiz ve beceriksiz olarak algılamasıdır.
- *Duyguları Bastırma / Karamsarlık:* İşgörenin kendisi ve kurumsal yaşamının kötüye doğru gittiği algısıdır. Olumsuz perspektiften olay örgülerinin değerlendirilmesi, aşağılama, yanlış yapmaktan korkma, anksiyete ve baskı yaşamasıdır.
- *Yabancılaşma / Sosyal İzolasyon:* Kendisini kuruma karşı ve kurum içinde, farklı, grup dışı olarak algılamasıdır. Grubun parçası olarak görmemesi, ürünün, ortamın ve iş ilişkilerinin dışında hissetmesidir.
- *Bağımlılık / Yetersizlik:* İşgörenin gündelik iş yaşam sürecinin tek başına sürdürme yetisinin kaybolduğu algısıdır. Önemli ve öncelikli kararlar alamaması, vereceği kararların yanlış ve geçersiz olduğu sanısı ile çaresizlik yaşamasıdır.
- *Üstünlük Duygusu / Aşırı Eleştirellik:* İşgörenin iş yaşamında mükemmellik durumu asla gerçekleştirilmeyecek bir hedef konumundadır. Diğerlerini eleştirmek ancak kendisinin eleştirilmeden kaçınması, aşırı titizlik, kuralcılık, katı tutum geliştirme, sürekli çalışma ve en iyisini yapma zorunluluğu hissetmesidir.
- *Cezalandırma / Acımasızlık:* İşgörenin kendisi de dahil standart ve normlara uymayanlara katlanamaması, öfke duyması, hiçbir yanlışın cezasız kalmaması gerektiğine inanmasıdır.
- *Boyun Eğme / Geri Çekilme:* İşgörenin kendisi ve kurumu ile ilgili alınacak kararları, denetimi, bir başkasına bırakması gerektiği algısıdır. Öfke ve tepkiden kaçmak için bu yoldaki ihtiyaçlarını bastırmasıdır.
- *İstismar Edilme / Kendini Feda Etme:* İşgörenin kendi memnuniyetinin yerine başkalarının memnuniyetinin ön plana çıkması, haklarının karşılanmadığını düşünmesi, suçluluktan kaçınmak için başkalarına abartılı duyarlık göstermesidir.
- *Onaylanmak:* İşgörenin her yaptığı iş, aldığı kararlarla ilgili sürekli çevresindeki kişilerden ödül alma beklentisi.
- *Huzursuz ve Stresli Olmak*: İşgörenin çevresinden gelen uyaranlarla baş edememesi ve anksiyete, huzursuzluk, mutsuzluk yaşamasıdır.
- *Güvensizlik:* İşgörenin her an kendisine, kurumuna karşı olumsuz bir şey olacağı algısı ile strese sürüklenmesidir.
- *Öz Denetim Yetersizliği:* İşgörenin proaktif planlamalardan, öngörüde bulunmaktan ve saptanacak hedeflere ulaşmak için gereken eylem planlarından, sıkıntı, sorumluluk ve kişilerle yüzleşmeden kaçınmasıdır.

Her ne kadar bu özelliklerin hemen hemen hepsi her bireyde bir miktar mevcut olsa da, olumsuz nitelenebilmesi algıların şiddetine bağlıdır.

c) Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Araştırmanın kuramsal çerçevesini, ekonomi politik yaklaşım oluşturmaktadır.

Araştırma "betimsel" niteliklidir ve İzmir basın işletmesi dinamiklerine analitik perspektiften yaklaşılmaktadır.

Ölçüm aracı olarak Young Şema Ölçeğinden yararlanılmıştır. Beck, Shaw ve Ark'ın geliştirdiği şema ölçeğini yeniden revize eden Young, yaptığı bir dizi çalışmalar ve faktör analizleri sonucunda, kısa formunu onbeş şema başlığı altında toplamıştır (Young ve Ark: 1991).

Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Karaosmanoğlu ve arkadaşları (2009) tarafından gerçekleştirilmiş ve alanda kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı oldukça yüksek bulunmuştur. (Cronbach, Alfa = .95). Ölçeğin alt ölçeklerinin iç tutarlılık katsayısı .54 ile .85 arasında değişmektedir (Karaosmanoğlu ve Ark, 2009: 75-86).

Araştırmanın Temel Amacı

İzmir ulusal basın işletmelerinde çalışan işgörenlerin (fikir üretici ve yöneticilerinin), çalışma koşullarına bağlı olarak karşılaştıkları hak ihlallerine yönelik algılarının ortaya çıkarılmasını ve hak ihlallerine bağlı olarak yaşanan, işgörenin tutum ve davranış örüntülerinde yarattığı olumsuz sosyal psikolojik etkilerin neler olduğunu saptamaya yöneliktir.

Araştırma Değişkenleri

Araştırmada iki bağımsız değişken kullanılmıştır.

Bunlardan ilki, demografik özelliklerdir (yaş, cinsiyet, çalışma süresi, statüsü).

İkinci bağımsız değişken ise, on kategoride özetlenen hak ihlâl algılarıdır (Sendika üyeliği, mobbinge maruz kalma, sosyal güvenlik hakları, cinsiyetçi kimlik ayrımı, yeterli ücret alamama, asgari ücret ödemeleri, kadrosuz çalışma, çalışma süre aşımı, karar sürecince bağımlılık).

Araştırmanın bağımlı değişkeni ise, yine on kategoride özetlenen işgörenin sosyal psikolojik tepkileri olarak belirlenmiştir (Duygusal yoksunluk, hatalı karar verme, duyguları bastırma, yabancılaşma, bağımlılık, eleştirellik, cezalandırma, boyun eğme, istismar edilme, onay beklemek, stres ve güvensizliktir).

Araştırmanın Hipotezleri

H1: Basın işletmesinde çalışan fikir işçilerinin hak ihlallerine ilişkin algıları, çalışma süresi, statüsü ve yaşına bağlı olarak farklılaşma göstermektedir.

H2: Basın işletmelerinde çalışan fikir işçisinin deneyimlediği sosyal, psikolojik olumsuzluk ve açmazlar onun statüsü, yaşı ve çalışma sürelerine bağlı olarak farklılaşmaktadır.

H3: Basın işletmelerinde çalışan fikir işçilerinin hak ihlallerine ilişkin algıları ile onların sosyal, psikolojik tepkileri arasında ilişki vardır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

İş görenin basın işletmesinde uğradıkları hak ihlalleri ve ihlallere bağlı sosyal, psikolojik etkilenmeler uzun bir süreçte ortaya çıkan olgular olmasına karşın, bu kadar derinlikli bir konu zaman kısıtlaması nedeni ile "boylamsal" olmayıp "kesitsel" bir araştırma ile saptanılmaya çalışılmıştır. Diğer bir sınırlama, gazete işletmelerinin merkezinin, sahipliliğinin ve yönetim yapısının İstanbul'da bulunmasıdır. Bu nedenle araştırma sadece İzmir ulusal basınında gerçekleştirilmiştir. Üçüncü sınırlama, araştırmanın zaman yetersizliği nedeni ile sadece fikir üreticilerine uygulanması, diğerlerini dışarıda bırakmasından kaynaklanmakta-

dır. Diğer bir kısıtlama da araştırmanın yerel basın tarafından kabul edilmemesinden (reddedilmesinden) kaynaklanmaktadır.

Araştırmaya başlangıçta ulusal basın ile yerel basın çalışanlarının uğradığı hak ihlallerinin farklılığının olup olmadığı amacı ile yola çıkılmış ancak yapılan pilot çalışmalar sonucunda, yerel basın işletmelerindeki işletme sahiplerinin araştırmayı kabul etmemeleri sonucunda, yerel basın araştırma kapsamından çıkarılmak zorunda kalınmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İzmir şehir merkezinde faaliyet gösteren, öncelikli öneme sahip, ulusal ölçekli olan, basın işletmelerinde etkinlikte bulunan fikir üreticilerinin tümü oluşturmaktadır.

Araştırma örnekleminin seçiminde, tirajları yüksek olan ve farklı ideolojik görüşleri temsil eden (muhafazakar, ana akım ve sol ideoloji) gazeteler tercih edilmiştir. Bunlar Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Star, Bugün, Habertürk, Akşam, Zaman gazetelerindeki fikir üreticileridir. Seçimde en çok özen gösterilen noktalardan birisi, evrenin özelliğini temsil etmesi olmuştur. Bu nedenle herkese eşit şans tanıma olasılığını arttırmak için eşit olasılıklı örneklem yöntemi tercih edilmiştir ve nerede ise evrene yakın olarak seksen altı fikir üreticisi ile yüz yüze ve derinlemesine görüşülmüş, bunlardan altı tanesi verdiği tutarsız yanıtlar nedeniyle iptal edilmiştir.

Araştırma Tekniği

Araştırmada toplam otuz soruyu kapsayan beşli Likert ve çoktan seçmeli anket tekniği kullanılmıştır. Ayrıca derinlemesine gözlem ve mülakat tekniğinden de yararlanılmıştır.

Verilerin İstatistiki Analizi

Araştırma verileri SPSS 15 programında değerlendirilmiştir. Sırası ile; frekans dağılımı, ki-kare testi ve nanparametrik olan Spearman korelasyonundan faydalanılmıştır. 0.05 ve 0.01 güven aralığı temel alınmıştır.

d) Bulguların Yorumlanması

Demografik Bulgular

Fikir üreticilerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, statü, eğitim, hizmet yılı, basın kartına göre dağılımı.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Tablo 14. Hak İhlalleri ile Sosyal Psikolojik Olumsuzluklar İlişkisi		n N	%	Toplam N %	Demografik Değişkenler		n N	%	Toplam N %
Yaş	25-30	28	35,0	80	Eğitim	Lise	14	17,5	80
	31-40	28	35,0			Üniversite	59	73,8	
	41 ve üstü	24	30,0	100,0		Yüksek Lisans	7	8,8	100,0
Cinsiyet	Kadın	18	22,5	80	Hizmet Yılı	1-5	44	55,0	80
	Erkek	61	76,3	100,0		6-10	15	18,8	
Medeni Durum	Evli	51	63,8	80		11 ve üstü	21	26,3	100,0
	Bekar	29	36,3	100,0	Basın Kartı	Var	38	47,5	
Statü	Yönetici	15	18,8	80					
	Fikir İşçisi	65	81,3	100,0		Yok	42	52,5	

Bulgular incelendiğinde, basın işletmesinde çalışan fikir üreticilerinin yaş aralıklarının (yaklaşık % 30-35) birbirine yakın dağılım gösterdiği, erkeklerin (% 61) kadınlardan daha fazla istihdam edildiği, çalışanların yarısından fazlasının (% 63,8) evli ve üniversite (% 73,8) mezunu olduğu, büyük çoğunluğunun (% 55,0) 1-5 yılları arasında basın sektöründe çalıştığı ve % 18,8'inin yönetici, % 81,3'ünün ise fikir üreticisi olarak görev yaptığı gözlenmektedir.

Tablo 2. Bireysel Hak İhlalleri

		N	%
Sendikaya Üyeyim	Evet	6	7,5
	Hayır	74	92,5
Mobbinge Maruz Kalıyorum	Evet	48	60,0
	Hayır	28	35,0
	Belki	4	5,0
Sosyal Güvenlik Haklarım Uygulanmıyor	Evet	44	55,0
	Hayır	28	35,0
	Belki	8	10,0
Cinsiyetçi Kimlik Ayrımı Var	Evet	13	16,3
	Hayır	62	77,5
	Belki	5	6,3
Yeterli Ücret Alamıyorum	Evet	48	60,0
	Hayır	30	37,5
	Belki	2	2,5
Asgari Ücret Ödeniyor	Evet	13	16,3
	Hayır	67	83,8
Kadrosuz Çalışıyorum	Evet	12	15,0
	Hayır	68	85,0
Çalışma Saatim Yasal Sınırın Üstündedir	Evet	43	53,8
	Hayır	32	40,0
	Belki	5	6,3
Karar Sürecinde Bağımsız Değilim	Evet	54	67,5
	Hayır	24	30,0
	Belki	2	2,5
Alternatif İş Olanağım Olsa İşten Ayrılırım	Evet	46	57,5
	Hayır	30	37,5
	Belki	4	5,0

Fikir üreticilerinin kendilerine yönelik hak ihlal algıları incelendiğinde; % 92,5 ile birinci sırada yer alan sendika üyeliğinden yoksun oldukları dikkat çekmektedir. Bunu % 67,5 ile karar süreçlerine katılamama izlemektedir. Antidemokratik olarak nitelenebilecek bu uygulama, nesnel bilgiye ulaşamama ya da bilgi akışının engellenmesi olasılığını doğurmaktadır. Üçüncü sırayı % 60 ile mobbinge maruz kalma ve yine % 60 ile yeterli ücret alamama takip etmektedir. Yine işgörenlerin yarısından biraz fazlası (% 55) sosyal güvenlik haklarının tam uygulanmadığını ifade ederlerken, % 57,5 de alternatif iş olanakları olsa işten ayrılacaklarını belirtmişlerdir. Buna karşın işgörenlerin % 85'inin kadrolu çalıştıkları, çoğunun cinsiyetçi ayrıma maruz kalmadıkları (% 77,5) ve her ne kadar ücret sistemini az buluyorlarsa da, asgari ücret (% 83,8) sınırının üzerinde çalıştıkları dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Sosyal – Psikolojik Tepkiler

	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	Toplam
	%	%	%	%	%	80
Duygusal Yoksunluk	8,8	42,5	13,8	32,5	2,5	100,0
Başarısızlık, Hatalı Karar Verme	1,3	30,0	13,8	50,0	5,0	100,0
Duyguları Bastırma	6,3	48,8	17,5	26,3	1,3	100,0
Yabancılaşma	2,5	43,6	22,5	30,0	1,3	99,0
Bağımlılık	13,8	52,5	15,0	17,5	1,3	100,0
Aşırı Eleştirellik, Üstünlük Duygusu	1,3	26,3	28,8	38,8	5,0	100,0
Cezalandırma	2,5	23,8	20,0	50,0	3,8	100,0
Tehditlere Boyun Eğme	2,5	42,5	15,0	32,5	7,5	100,0
İstismar Edilme	8,8	51,3	12,5	23,8	3,8	100,0
Onaylanmak İsteme	7,5	41,3	16,3	32,5	2,5	100,0
Stres ve Huzursuzluk	15,0	53,8	10,0	18,8	2,5	100,0
Güvensizlik Yaşama	11,3	46,3	13,8	27,5	1,3	100,0
Öz Denetim Yetersizliği	5,0	36,3	17,5	36,3	5,0	100,0

Basın işletmesinde çalışan işgörenlerin içinde bulundukları sosyal psikolojik olumsuzluklara bakıldığında, öncelikli sırayı (53.8 + 15.0 = 68.8) yoğun huzursuzluk ve stres altında çalıştıkları dikkat çekmektedir. İkinci sırada, üstlerine bağımlı oldukları (52.5 + 13.8 = 66.3), üçüncü sırada ise (51.3 + 8.8 = 60.1) istismar edildiklerini ifade etmeleri yer almaktadır. Güvensizlik yaşama ve duygularını bastırma yarısından fazlası için söz konusudur. Buna karşın fikir üreticilerinin yine yarıdan fazlası cezalandırılma işleminin kurumlarında gerçekleştirilmediğini (50.0 + 3.8 = 53.8), başarısız olmadıklarını tam tersine üstünlük duygusu taşıyıp, zaman zaman aşırı eleştirel (38.8 + 5.0 = 43.8) olduklarını da ifade etmişlerdir.

Hipotezlerin Sınanması

***H1 Hipotezi*;** hak ihlallerinin, demografik verilerden yaş, statü ve çalışma süresine bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesini temel almıştır.

Tablo 4. Yaş - Asgari Ücret Ödemesi

Yaş	Evet %	Hayır %	Toplam %
25 – 30	32,1	67,9	100,0
31 - 40	7,1	92,9	100,0
41 ve üstü	8,3	91,7	100,0
Toplam %	16,3	83,8	100,0

$x^2 = 8{,}008 \quad p < 0{,}01$

Tablo 5. Yaş – Kadrosuz Çalışma

Yaş	Evet %	Hayır %	Toplam %
25 – 30	32,1	67,9	100,0
31 - 40	0,0	100,0	100,0
41 ve üstü	12,5	87,5	100,0
Toplam %	15,0	85,0	100,0

$x^2 = 11{,}513 \quad p < 0{,}003$

İstatistiki veriler hak ihlallerinden sayılan asgari ücret ödemeleri ile, işletmede kadrosuz çalışanların, yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Genel toplam içinde asgari ücret alanların payı % 16,3'dür ve bununda % 32,1'ini 25-30 yaş arasında mesleğe yeni başlayanlar oluşturmaktadır. Yaş büyüdükçe, asgari ücret alanların oranı (% 92,9 - % 91,7) düşüş göstermektedir.

Kadrosuz çalışanların yaşa göre dağılımına bakıldığında; 25-30 yaş aralığındaki grubun %32,1'inin hala kadroya geçirilmediği, buna karşın 31-40 yaş aralığındaki fikir üreticilerinin ise, tamamının kadrolu olduğu dikkat çekmektedir. 41 ve üstü yaş grubunda sözleşmeli olarak çalışan % 12,5'lik grup olduğu izlenmektedir.

Tablo 6. Statü - Asgari Ücret

Statü	Evet %	Hayır %	Toplam %
Fikir Üreticisi	20,0	80,0	100,0
Yönetici	0,0	100,0	100,0
Toplam %	16,3	83,8	100,0

$x^2 = 13{,}582 \quad p < 0{,}04$

Analizler, statü ile asgari ücret arasında ($p < 0{,}04$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir. Yöneticilerin tamamına (% 100) asgari ücretin üzerinde ödeme yapılırken, fikir üreticilerinin % 20'si asgari ücretle çalışmaktadır.

Tablo 7. Çalışma Süresi ve Sosyal Güvenlik Hakkı

Çalışma Süresi	Evet %	Hayır %	Bazen %	Toplam %
1 - 5	65,9	34,1	0,0	100,0
6 - 10	46,7	33,3	20,0	100,0
11 ve üstü	38,1	38,1	23.8	100,0
Toplam %	55,0	35,0	10,0	100,0

$x^2 = 12{,}217 \quad p < 0{,}016$

Çalışma süreleri ile sosyal güvenlik haklarının ihlalleri arasında istatistiksel olarak $p < 0{,}016$ sonucuna göre anlamlı bir farklılaşma olduğu gözlenmiştir.

Çalışma süresi ne olursa olsun sosyal güvenlik hakkının ihlal edildiğini (% 55)'lik bir kesim kabul ederken (% 10)'luk bir kesim de bazen ihlal edildiğini belirtmiştir.

Çalışma süresi 1–5 yılları arasında olanlar (% 65.9) en fazla ihlale uğrayanlardır. Çalışma süresi arttıkça sosyal güvenlik hak ihlallerinin de giderek azaldığı görülmektedir.

Özetle; H1 Hipotezi, asgari ücret alma, kadrosuz çalışma ve yaş farklılaşması, asgari ücret alma ve statü farklılaşması, sosyal güvenlik hak ihlali ile çalışma süresi farklılaşması için doğrulanmış, diğer değişkenler için doğrulanmamıştır.

b) ***H2 Hipotezi;*** *b*asın işletmelerinde çalışan fikir üreticilerinin içinde bulunduğu iş ortamından kaynaklanan sosyal psikolojik olumsuzluklar; yaş, statü ve çalışma sürelerine göre farklılaşma gösterir olarak belirlenmiştir.

Tablo 8. Yaş – Duygularını Bastırma

	25-30 %	31-40 %	41 ve üstü	Toplam %
Tamamen Katılıyorum %	3,6	10,7	4,2	6,3
Katılıyorum %	50,0	60,7	33,3	48,8
Kararsızım %	28,6	10,7	48,8	17,5
Katılmıyorum %	17,0	14,3	17,5	26,3
Hiç Katılmıyorum %	0,0	3,6	26,3	1,3
Toplam %	100,0	100,0	1,3	100,0

$x^2 = 15{,}716 \quad p < 0{,}04$

Tablo 9. Yaş – Yabancılaşma

	25-30 %	31-40 %	41 ve üstü	Toplam %
Tamamen Katılıyorum%	7,1	0,0	0,0	2,5
Katılıyorum%	39,3	57,1	33,3	43,6
Kararsızım %	32,1	21,4	12,5	22,5
Katılmıyorum%	21,4	17,9	54,2	30,0
Hiç Katılmıyorum %	0,0	3,6	0,0	1,3
Toplam %	100,0	100,0	100,0	100,0

$x^2 = 16,414$ $p < 0,031$

Olumsuz iş koşullarında duygularını bastırdıklarını ifade eden işgörenler hemen hemen her yaş grubunda görülmekte ise de en fazla 31-40 (% 60.7) ve 25-30 (% 50) yaşları arasında olanlar oluşturmaktadır. 41 ve üstü yaş grubu ise duygularını bastırmada (% 48,8) kararsız olduklarını ve (% 17,5) katılmadığını belirtmiştir.

Yaşlı kuşağın katılmaması yılların deneyimine ve duygu yönetimindeki başarılarına bağlanabilir. Diğer yandan işine, kendine ve kurumuna karşı en çok yabancılaşma yaşayan yaş grubu, 31-40'dır (% 57.1). İkinci sırada gençler (25-30) ve üst yaş grubu olan 41 ve üstü (% 33) gelmekte ise de, genel dağılımın yaklaşık yarısı yabancılaşma yaşamaktadır (% 43,6 + % 2,5 = % 46,1).

Tablo 10. Statü – Duygusal Yoksunluk

	Fikir Üreticisi %	Yönetici %	Toplam %
Tamamen Katılıyorum %	10,8	0,0	8,8
Katılıyorum %	49,2	13,3	42,5
Kararsızım %	10,8	26,7	13,8
Katılmıyorum %	27,7	53,3	32,5
Hiç Katılmıyorum %	1,5	6,7	2,5
Toplam %	100,0	100,0	100,0

$x^2 = 11,298$ $p < 0,023$

Tablo 11. Statü – Başarısızlık

	Fikir Üreticisi %	Yönetici %	Toplam %
Tamamen Katılıyorum %	1,5	0,0	1,3
Katılıyorum %	36,9	0,0	30,0
Kararsızım %	15,4	6,7	13,0
Katılmıyorum %	41,5	86,7	50,0
Hiç Katılmıyorum %	4,6	6,7	5,0
Toplam %	100,0	100,0	100,0

$x^2 = 11,510$ $p < 0,021$

Tablo 12. Statü – Bağımsızlık

	FikirÜreticisi %	Yönetici %
Tamamen Katılıyorum %	15,4	6,7
Katılıyorum %	60,0	20,0
Kararsızım %	12,3	26,7
Katılmıyorum %	10,8	46,7
Hiç Katılmıyorum %	1,5	0,0
Toplam %	100,0	100,0

$x^2 = 15,268$ $p < 0,004$

Tablo 13. Statü – Güvensizlik

	FikirÜreticisi %	Yönetici %	Toplam %
Tamamen Katılıyorum %	7,7	26,7	11,3
Katılıyorum %	52,3	20,0	46,3
Kararsızım %	15,4	6,7	13,8
Katılmıyorum %	23,1	46,7	27,5
Hiç Katılmıyorum %	1,5	0,0	1,3

$x^2 = 10,021$ $p < 0,04$

İstatistiksel bulgular, basın işletmelerinde çalışan işgörenlerin içinde bulunduğu sosyal psikolojik olumsuzluklardan; duygusal yoksunluk, hatalı karar verme ya da başarısızlık, üstlerine bağımlı olma ve güvensizlik duyguları ile bulundukları statüler (fikir üreticisi, yönetici) arasında anlamlı farklılaşma olduğunu ortaya koymuştur.

Duygusal yoksunluk ile statü farklılığı ilişkisine bakıldığında, fikir üreticilerinin (% 49.2 + % 10.8 = % 60) yarıdan fazlasının duygusal yoksunluk içinde olurken bunun tam karşıtı, yöneticilerin (% 53.3 + % 6.7 = % 60.0) duygusal yoksunluğu deneyimlemedikleri gözlenmiştir.

Bulundukları statüye göre, başarısızlık oranları arasındaki anlamlı farklılaşmanın; fikir üreticilerinin kendilerini (% 36.9 + % 1.5 = % 38.4) başarısız bulmalarına karşın, yöneticilerin (% 86.7 + % 6.7 = % 93.4) neredeyse tamamına yakınının kendilerini başarılı bulmalarından kaynaklandığı dikkatleri çekmektedir.

Bağımlılık ve statüler arasındaki istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma analiz edildiğinde; fikir üreticilerinin (% 60 + % 15.4 = % 75.4) % 75.4 üstlerine bağımlı olduklarını ifade ederken, bu oran yöneticilerde yerini, katılmıyorum % 46.7 ve kararsızlığa % 26.7'ye bırakmaktadır.

İşte ve sosyal ilişkilerde en fazla güvensizlik yaşayan kesim fikir üreticileri (% 52.3) olurken, yöneticiler (% 46.7) güvensizliği büyük ölçüde atlatmış görülmektedir.

Sonuçta, sosyal psikolojik etkenlerden; duygularını bastırma ve yabancılaşmanın, yaş gruplarına göre; duygusal yoksunluk, başarısızlık, bağımlılık ve güvensizliğin statü durumla-

rına göre; x^2 değeri dikkate alındığında anlamlı farklılaşma gösterdiği, bu nedenle hipotezin kısmen doğrulandığı, değişkenlerden hizmet süresi dikkate alındığında; sosyal psikolojik etkenlerin hiçbirisi ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma gözlenmediği için, bu anlamda belirlenen hipotezin reddedildiği ifade edilebilir. Özetle; hipotezimiz, kısmen doğrulanmıştır.

Tablo 14. Hak İhlalleri ile Sosyal Psikolojik Olumsuzluklar İlişkisi

Spearman's Rho	Sendika Üyeliği	Mobbing	Sosyal Güvenlik Hakkı	Cinsiyetci Ayırım	Ücret	Asgari Ücret	Kadrosuz Çalışma
Duygusal Yoksunluk, Anlamsızlık		262**					
Başarısızlık, Hatalı Karar						243*	
Duyguları Bastırma		312**			320**		
Yabancılaşma		411**		242*	239*		
Bağımlılık					233*		
Aşırı Eleştirellik, Üstünlük Duygusu						234*	
Cezalandırma		342**					
Tehditlere Boyun Eğme		273*	244*				
İstismar Edilme		336**			326**		
Onaylanmak İsteme		240*				318**	
Stres ve Huzursuzluk		298**					
Güvensizlik Yaşama		310**					
Öz Denetim Yetersizliği							

** Correlation is significant 0.01 level (2 tailed)

* Correlation is significant 0.05 level (2 tailed)

a-H3 Hipotezi; "Basın işletmelerinde çalışan fikir üreticilerinin uğradıkları hak ihlalleri ile içinde bulundukları sosyal psikolojik olumsuzluklar arasında ilişki vardır" sınamasına dayanmaktadır.

Tablo-14 incelendiğinde, nonparametrik Spearman's Rho korelasyon testi sonuçlarına göre; sendikaya üyeliği, sosyal güvenlik haklarından mahrumiyet ve kadrosuz çalışma ile sosyal psikolojik olumsuzluklar arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu değişkenler için hipotezimiz reddedilmiştir. Buna karşın;

- Mobbinge maruz kalma ile duygusal anlamsızlık, duyguları bastırma, cezalandırma, boyun eğme, istismar edilme, onaylanmak isteme, stres ve huzursuzluk, güvensizlik arasında zayıf, yabancılaşma arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır.
- Sosyal güvenlik haklarından mahrum olma ile boyun eğme arasında zayıf,
- Cinsiyetçi ayırım ile yabancılaşma arasında ters yönlü,

- Yeterli ücret alamama ile duyguları bastırma, yabancılaşma bağımlılık ve istismar edilme,
- Asgari ücret alanlar ile başarısızlık (hatalı karar verme), eleştirellik, onaylanmak isteme arasında,
- Yasal sınırların üzerinde çalışma ile yabancılaşma ve stresli oluş arasında,
- Kararlara katılamama ile stresli oluş arasında, zayıf korelatif ilişkiler saptanmıştır.
- İş değiştirmek isteme ile duygusal yoksunluk, başarısızlık, yabancılaşma, bağımlılık, cezalandırma, boyun eğme, istismar edilme, stres, güvensizlik arasında ise orta ve üst düzeyde ilişki olduğu saptanmıştır.

Bu değişkenler söz konusu olduğunda, H3 hipotezimizin kısmen doğrulandığı belirlenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye 21.yüzyıla tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi küreselleşme paradigmasına koşut olarak, iletişim ağları; sofistike teknoloji, özelleştirme ve deregülasyon uygulamaları ve örgüt yapı ve dinamiklerindeki dönüşümler ile girmiştir. Küresel pazarın önemli parçası olmaya devam etmektedir. Kitle iletişim alanındaki mülkiyet ilişkileri büyük tekellerin kurulmasına neden olmuş ve tekeller arasında kuralsız çatışma ve rekabetler yaşanmıştır.

Bu bağlamda medya örgütlerindeki iş ilişkileri, ücret politikaları, sömürgen karaktere bürünmüş ve iş güvencesi kaybolmuş, siyasetin ve sermayenin çıkarını gerçekleştirme ve sürdürmek temel hedef haline gelmiş ve işgörenlerde hak ihlalleri ve onun doğurduğu sosyal psikolojik bunalımlar işgöreni işine ve ürettiği ürüne giderek yabancılaştırmıştır.

Durumu analiz etmek amacı ile; merkezi İstanbul'da olan ancak Türkiye ölçeğinin önemli büyüklükte bir yansıması olan İzmir, basın işletmelerinde çalışan işgörenlerin hak ihlallerinin ve onlarda yarattığı sosyal psikolojik olumsuzlukların hangi boyutta olduğuna dair yapılan araştırma sonuçlarının, istatistiki analizleri şu bulguları göstermiştir:

- İşgörenlerin 25-41 ve üstü yaş aralıklarında olduğu, kadınlardan fazla erkeklerin istihdam edildiği, çoğunun üniversite mezunu olduğu, yarıdan fazlasının 1-5 yılları arasında hizmet yılında yoğunlaştığı ve yine yarıdan fazlasının da henüz basın kartına sahip olmadığı saptanmıştır.
- Bireysel hak ihlalleri ile ilgili yapılan inceleme sonucunda; neredeyse tamamına yakınının sendika ve toplu sözleşme haklarından mahrum olduğu, yine yarısından fazlasının mobbinge (psikolojik baskı) maruz kaldığı, asgari ücret almadıkları ama emeklerinin sömürüsüne, yoksulluk ve yoksunluklarını pekiştirecek olan yeterli ücret seviyesine ulaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Fikir üreticilerinin çoğunun (% 68) mesleğin temel ideolojisi olan nesnel, gerçek, adil ve doğru bilgiyi verebilme ve kamusal işlevini gerçekleştirme işlevini yerine getirebilmede ön koşul olan karar sürecine katılımdan mahrum oldukları ve antidemokratik ve merkezi uygulamanın devam ettiği de dikkatleri çekmiştir. Yine fikir üreticileri-

nin yarısından fazlası yasal çalışma süresinin üstünde çalıştıklarını ve alternatif iş olanakları olsa işlerinden ayrılacaklarını ifade etmişlerdir.

- Fikir üreticilerinin içinde bulundukları koşullara bağlı olarak sosyal psikolojik olumsuzluklar hakkındaki bulgular incelendiğinde en çok dikkat çekenler arasında; iş yerinde stresli oldukları ve huzursuzluk duydukları ifade edilebilir.
- Bu durumu, üstlerine bağımlı olma ve görevsel istismar edildikleri duyguları izlemektedir. Ayrıca fikir üreticileri, kurumuna karşı güvensizlik yaşadıklarını, duygularını bastırdıklarını, tehditlere boyun eğdiklerini ve yabancılaşma yaşadıklarını belirtmişlerdir.
- Hak ihlallerinin demografik verilerden, yaş statü ve çalışma süresine göre farklılık taşıyıp taşımadığı konusunda yapılan analizler;
- Asgari ücret alanlarda, kadrosuz çalışanlarda ve yönetici
- statüsünde olmayıp sadece fikir üreticisi olarak çalışanlarda ve çalışma süresi 1-5 yıl olanlarda, yönetici kesimin tersi olarak istihdam edilenlerde sosyal hak ihlalleri daha fazla izlenmiştir.
- Sosyal psikolojik yoksunluklarla, yaş, statü ve çalışma süresine göre istatistiksel anlamdaki farklılığın olup olmadığı hususunda;
- Sosyal psikolojik yoksunluklardan, duygularını sürekli bastırmanın daha fazla 25-30, yabancılaşmanın ise 31-40 yaşlarındaki fikir üreticilerinde yaygın olduğu; bağımlı olma, güvensizlik yaşama, başarısız olma ve duygusal yoksunluk yaşamanın da, yöneticilerin tersine fikir üreticilerinde de izlendiği dikkatleri çekmiştir.
- Hak ihlalleri ile sosyal psikolojik olumsuzluk arasındaki ilişki sonuçlarının analizleri;
- İş değiştirmek isteyenlerin ve mobbinge maruz kalanların ise hemen hemen hepsi de sosyal psikolojik olumsuzluk olan duygusal yoksunluk, başarısızlık, duyguları bastırma, yabancılaşma, boyun eğme, istismar edilme, onay arama, güvensizlik yaşama ve öz denetim yetersizliği duyduklarını ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aras, Ö., 2008, Türk Basınında Mülkiyet ve Sahiplik yapısı, GaziÜniv.S.B.Enstitüsü, Gazetecilik ABD., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Beck J., Weishar K., 1997, Adult Attachement Processes Individual Perspectives Brit J.Med Psy.70

Chomsky N., Herman E.S., 1988, Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Communication, NH: Panteon N.Y.

Erdoğan İ., Alemdar K., 2005, Öteki Kuram, Erk Yayınları, Ankara.

Girgin A., 2000,Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i, İnkılap Kitabevi, İstanbul,

Golding P., Murdock G., 1991, Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik, S.Iruan (Der), Medya, Kültür, Siyaset, Bilim ve Sanat Yay., Ark Kitapları, Ankara.

Özsever A., 2004 Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci, İmge Kitabevi, Ankara,

Shaw B., Segal ZV ve Ark, 1988, Introduction to Cognitive Therapy Review of Psyc. Vol 7 Washington DC Psych.Press

Sönmez M., 2004, Türkiye Medyasında Yeni Sahiplik Yapısı: Cepheler ve Profiller, D.Tılıç (Der), Türkiye Gazetecilik ÇGD Yayınları, Ankara.

Tılıç D., 1998, Utanıyorum Ama Gazeteciyim, İletişim Yayınları, Ankara.

Tutar H., 2009, İşgören Yabancılaşması ve Örgütsel Sağlık İlişkisi, Sakarya Üniv.GMY Yayını, Sakarya.

Uzun M., 2008, Medyada Tekelleşme, Ankara Üniv. S. B. E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Young J., 1991, Early Maladaptive Schemas, NY, The Guilford Pres.

Makaleler

Görmüş A., Basın İş Sözleşmesi, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt 21, Sayı 5-6, 2008

Seçkin G., 2000 yılında Türkiye'de Gazetecilerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü, Global Media Journal, Güz 2010, Cilt1, Sayı 1, ISSN 1309-7601

Soygüt G., Karaosmanoğlu A., Çakır Z., 2009, Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'ün Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme, Türk Psikiyatri Dergisi, 20(1), 75-86.

Tınaz P., İş Yerinde Psikolojik Taciz (Mobbing),Çalışma ve *Toplum, 2006/4*

İnternet Kaynakları

Anadolu Ajansı'nda Toplu İş Sözleşmesi İmzalandı, www.tgs.org.tr//index2.php?option=c.... , erişim tarihi:15.05.2011

İşten Atılan Basın Emekçileri ile Dayanışma Çağrısı,

www.tgs.org.tr//index2.php?option=c..., 2005,erişim tarihi:15.05.2011

Kıdem Tazminatı Hakkı, www.tgs.org.tr//index2.php?option=c... erişim tarihi:15.05.2011

Smythe D., 1981, Dependency Road: Communications, Capitalism, Consciourness and Canada N.J. Ablex.

www.toplumdusmani.net, erişim tarihi: 29.05.2011

MEDYADA FİKİR İŞÇİLERİNE TANINAN HAKLAR SÜRECİ VE KARŞILAŞTIRMALI UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Olcay Uçak
İstanbul Aydın Üniversitesi

ÖZET

Basının kamusal görevlerle donatılması ve kendine özgü bir özgürlükten, basın özgürlüğünden yararlanması, gazetecilerin mesleki ve sosyal haklarının özel bir biçimde düzenlenmesi gereksiniminin başlıca nedenidir. Türkiye'deki gazetecilerin sosyal haklarının düzenlenmesinde, 1952'den 2004'e uzanan dönemde alınan siyasal ve ekonomik kararlar etkili olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren medya, alınan ekonomik kararların etkisi ve medya dışı sektörlerle bütünleşmesi sonucunda; iktidar ilişkileri, ifade özgürlüğü ve sosyal haklar alanında yeni sorunlarla karşılaşır. Medyada yaşanan sorunların nedenlerinden biri yeniden yapılanma sürecinde yaşanan sendikasızlaştırma hareketidir. Basın grupları arasında birbirinden eleman almamayı içeren "centilmenlik anlaşmaları", çalışanların var olan şartları özel sözleşmelerle kabule zorlanmaları diğer önemli unsurlardır. Medyadaki bu yeni kuruluş ve kimlik yapısı basının medyaya dönüşümü aşamasında, televizyonlara ve diğer mecralara da taşınır. Sabah Gazetesi ile başlayan, gazeteyi bir işletme olarak gören, kâr amaçlı yönetim modeli benimsenmeye başlanır. Bu süreç, Türkiye'de gazetecinin işine yabancılaşmasının ve sosyal haklarda geriye gidişin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada, 13 Haziran 1952'de "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun" adıyla bilinen 5953 sayılı Kanun, 1961'de 212 sayılı ve 2004'de kabul edilen 5187 sayılı Basın Kanunu değişiklikleriyle gelinen süreçte gazetecilerin sosyal haklarında yaşanan dönüşüm tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: sosyal haklar, basın özgürlüğü, basın kanunu.

ABSTRACT

The main reason behind the necessity of special arrangement in journalists' professional and social rights is that the press needs to be equipped with public duties and needs to benefit from freedom of press which is unique to itself. Among the development process of journalists' social rights in Turkey, the political and economic decisions which have been made between the years of 1952 and 2004 are important.

Until 1980s, the media has been having problems in terms of power relations, freedom of expression and social rights because of the governments' economic decisions and integration of media with

other sectors. One of the reasons behind the problems in media is the non-unionization movement in the restructuring process of media. The "gentlemen's agreements" including not recruiting each other's employees and enforcing the employees to accept the existing conditions with private contracts are others important reasons. The transformation process to a new organization and identification structure in media has been spread to television and other areas. The management pattern for profit, treating the newspaper as a business/enterprise has been adopted. This process has been accepted as the starting point of journalists' alienation to their work and the regression in social rights.

In this paper, the process starting with the law no. 5953 established in June 13th 1952 named as "The law concerning the arrangement of the relations between the employers and employees in press", the law no. 212 in 1961, ending with the Press Law no. 5187 in year 2004 will be discusses in terms of transformation of journalists' social rights.

Key Words: social rights, freedom of press, Press Law.

GİRİŞ

Haberin haber olma niteliğini kaybetmeden, gazeteciliğin yoğun temposunda ve en kısa sürede kamuoyuna ulaştırılması mesleğin gereğidir. Çok yoğun ve hızlı bir çalışma temposu gerektiren gazetecilik, dünyanın her yerinde özveri isteyen, stresli ve asgari ömrün en düşük olduğu meslekler grubunda yer almaktadır. Gazetecilik mesleğinin bu kendine özgü yapısı gazetecilerin sosyal devlet ilkesi kapsamındaki özel bir kanun ve geniş sosyal haklarla çalışmalarını gerektirir. Fikir işçisi olarak tanımlanan gazetecilerin sosyal hakları 1952 tarihinden 2004 tarihine çeşitli kanun değişiklikleriyle düzenlenmiştir. Bu kanun değişiklikleri sürecinde gazetecilerin sosyal haklarında bir dönüşüm yaşanmış; binlerce gazeteci işten çıkartılmış, sendikasızlaştırılmış ya da sigortasız çalıştırılmıştır. Çalışma, bir tespit çalışması olarak bu süreci ve çözüm önerilerini aktarmayı amaçlamaktadır.

SOSYAL DEVLET İLKESİ

Haklar ve özgürlükler insanı içinde bulunduğu toplumsal ortam ve koşulları da göz önüne alarak hak öznesi yapmaktadır. Soyut özgürlükler yerine eşitlik ilkesi geçerli kılınarak, insanların sahip oldukları özgürlüklerden yararlanabilmesi amaçlanmaktadır. Bu hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesinde devletin konumu değişmekte, sosyal devlet anlayışı öne çıkmaktadır (Kaboğlu, 2009, 222). Sosyal devlet ilkesinin en önemli unsurlarından birisi olan sosyal hak kavramı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile uluslararası kabul görmüştür. Bildirge'nin, 22-26. maddeleri sosyal hakları ayrıntılı biçimde tanımlar: *"Her şahsın cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır…"* (Mad.22) (İnsan.., 2010, 40).

1982 Anayasası'nın Genel Esaslar Kısmı 2. maddesi sosyal devlet tanımlamasını yapar: *"Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir."* Anayasa'nın Temel Haklar ve Ödevler kısmında ise vatandaşların ekonomik ve sosyal haklarının yanı sıra çalışma, sözleşme, sendika kurma ve grev hakları 49-54. maddelerde sırasıyla açıklanır (Anayasa, 2010, 30-35).

Türkiye sosyal haklar konusunda uluslararası hükümlülüğü bulunan, Avrupa Sosyal Şartı'nı 2007 tarihinde onaylamıştır (İnsan.., 2010, 202). Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa Konseyi çerçevesinde kabul edilen en önemli insan hakları belgelerinden biri olup, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin sosyal haklar alanındaki karşılığını oluşturmakta ve onaylayan devletleri hukuken bağlayıcı niteliği bulunmaktadır. Sözleşme'nin öngördüğü başlıca haklar şunlardır: Çalışma hakkı, adil çalışma koşulları hakkı, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı, adil bir ücret hakkı, örgütlenme hakkı, toplu pazarlık hakkı, çocukların ve gençlerin korunma hakkı, çalışan kadınların korunma hakkı, mesleğe yönelme hakkı, mesleki eğitim hakkı, sağlığın korunması hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık ve sosyal yardım hakkı, sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı,…Böylece Sözleşme, insanın onurlu yaşamı için maddi gereksinimlerinin giderilmesini güvence altına almaya yönelik bireysel ve kolektif sosyal hakları düzenlemeyi amaçlamaktadır. Ne var ki Türkiye'de, adil çalışma koşulları, iş güvenliği ve işçi sağlığı, adil ücret, sendika, toplu pazarlık ve kadın işçilerin korunması haklarına ilişkin maddelere çekince konulmuştur.

Sosyal haklar, toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmeleri için devletin önlemler alması ya da doğrudan edimlerde bulunması şeklinde olumlu müdahalesiyle gerçekleşebilen haklardır. Bu bakımdan sosyal haklar, sosyal hukuk devleti bağlamında toplumsal eşitlik amacına yönelmiş haklar olarak tanımlanabilir. Sosyal hakların birincisi, çalışma hakkı ve özgürlüğüdür; ikincisi, sosyal güvenlik hakkıdır. Bunlar doğrudan doğruya kişinin "yaşama hakkı"na sahip olabilmesi, yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez haklardır. Toplu sosyal haklar (sendika özgürlüğü, grev hakkı gibi) ise, çalışma ve sosyal güvenlik haklarının "aracı" hakları ya da güvenceleridir (Kaboğlu, 2009, 461).

Türkiye'de sosyal devlet ilkesi 1960 sonrasında ağırlık kazanır; grev hakkı Mayıs 1950'de kurulan birinci Demokrat Parti(DP) hükümeti programında yer alsa da Mayıs 1954 tarihinde kurulan üçüncü DP hükümeti programında grev ve sendika kelimeleri kullanılmaz. Bu durum 1961 Anayasası'nın 41-49. maddeleriyle sosyal hakların güçlü ifadeyle koruma altına alınmasına kadar devam eder. 1980 sonrası dönem, özellikle sosyal devlet anlayışının şiddetle eleştirildiği ve *"her şeyi devletten beklemeye alışmış"* bir milletin piyasayla terbiye edilmesi görüşünün benimsendiği bir dönem olur (Buğra, 2010, 198).

Bu yıllar tüm çalışanlar için olduğu gibi basın çalışanları için de zordur. Basın çalışanları kadrosuz ve sigortasız çalıştırılma, sendikasız çalıştırılmaya zorlanma, haksız nedenlerle işten atılma, tazminat haklarından mahrum edilme gibi pek çok sorunla karşılaşırlar. Sendikasızlaştırma, işverenler tarafından temel politika haline getirilir ve mevcut iktidarlarla birlikte pek çok kazanılmış hakkın geri alınması yoluna gidilir (Atılgan, 2009, 86). Öte yandan basında yaşanan ekonomik sorunların ve sosyal hak kayıplarının en önemli nedenlerinden biri, gazete kağıdına devlet tarafından yapılan sübvansiyonların 25 Ocak 1980'de kaldırılmasını takiben, gazete kağıdına % 300 oranında zam yapılmasıdır (Adaklı, 2006, 140). Oysa 1980 sonrası gazetelerde ekonomik sorunların başlamasına 212 sayılı Kanun'un gazetecilere tanıdığı geniş sosyal hakların neden olduğu fikri yaygındır ve sendikasızlaştırma hareketinin bu nedenle haklı görülmesi beklentisi vardır:

> *"1980'li yıllarda gazete kağıdının en fazla zam yapılan temel mallardan biri haline gelmesi, basının mali yapısının bir anda bozulmasında önemli bir etken*

olmuştur. 24 Ocak 1980 ile 1988 arasında geçen 8 yılda en fazla zam gören mal, %7.890'lık oranla gazete kağıdı olmuştur." (Adaklı, 2006, 141)

Demokrasinin devamlılığı için kamuoyunu aydınlatması beklenen gazeteciler, ekonomik baskılar ve sendikasızlaştırma sorunlarını yaşamaya başlarlar. Oysa basın çalışanları ancak eğitim ve yetki verilerek, teşvik edilerek ve düzenli maddi kaynak sağlanarak, gazetecilik mesleğini düzgün bir şekilde yapabilirler (Bertrand, 2000, 70).

Haklar konusunda kendisiyle benzer konumdaki ülkelerden geride kalan Türkiye'de, medya sektöründe yaşanan değişimle söz konusu güvencelerden uzaklaşılmış; medya sahipleri ve iktidar ilişkilerinde eşitsizlikten doğan tehlikeli bir yapı ortaya çıkmıştır (Dişbudak ve Bozkulak, 2010, 107). Türkiye'de sosyal haklar alanında önemli bir süreç 1990'larda, kamu harcamalarının azaltılması amacıyla yapılan sosyal güvenlik reformuyla başlar (Buğra, 2006, 220). Basında işverenin 212 sayılı Kanun uygulamasından kaçınması ve sendikasızlaştırma hareketleri de aynı yıllara rastlar. 1990 yılında Milliyet Gazetesi'nde yapılan toplu sözleşme ve 1994 tarihinde Hürriyet Gazetesi'nin satılması döneminde yüzlerce kişi sendika üyeliğinden ayrılmaya ikna edilir.

Basında yaşanan diğer önemli kırılma noktası da 2001 ekonomik krizidir. 4229 gazetecinin tasarruf gerekçesiyle işten çıkartıldığı bu dönemden sonra basın yeni bir sürece girer; bu 2002 seçimleriyle başlayan, 2004 Basın Kanunu ile devam eden AKP hükümeti sürecidir. Ayşe Buğra'ya göre 2001 krizi Türkiye tarihinde görülen ilk ve gerçek anlamda kapitalist krizdir (Buğra, 2010, 220).

"Anayasal bir ilke olan sosyal devlet ilkesi doğrultusunda, sosyal güvenlik birey açısından hak, devlet açısından görevdir." Cumhurbaşkanı Sezer 19 Nisan 2006'da mecliste kabul edilen Sosyal Güvenlik Reform Tasarısı'nın 15 maddesini yukarıdaki gerekçeyle reddeder (Buğra, 2010, 237). 2006 yılı sonunda ise medya, sosyal hakların yasama sürecinde uyarıcı nitelikte değildir. Sonuçta, yeni Basın Kanunu ve sendikasızlaştırma ile kendi haklarını dile getiremeyen gazeteciler kamuoyunu yeni Sosyal Güvenlik Reform Tasarısı için de yeterince bilgilendiremezler.

Sosyal Haklar Derneği'nden Nazır Kapusuz'a göre son dönemin küresel krizi olan 2008 krizinde yaşananlar da sosyal haklar açısından farklı değildir:

"2009 yılına Türkiye ekonomik krizle girdi. Bunun ilk bedeli yine çalışanlara ödetildi…. Yurtdışından Türkiye'ye gelip binlerce dolarlık söyleşi yapan bir danışman Türkiye ile başka ülkelerdeki farkı şöyle ortaya koydu: 'Batıda kriz döneminde üst yöneticilerin maaş ve primleri tartışıldı ama sizde bunlar yine dağıtıldı; bedeli çalışanlara kestiniz." (www.sosyalhaklar.org/Kapusuz, 2011).

"FİKİR İŞÇİSİ" KAVRAMI

Gazeteciler yasal düzenlemelerde "fikir işçisi" olarak tanımlanırlar. Bu kavram, gazetecinin fikri çalışmasının beden çalışmasından daha fazla olduğunu belirtmek için ve beden çalışması fikri çalışmasından daha fazla ya da eşit olan işçilerden ayrı bir kanun kapsamına girdikleri için kullanılmaktadır.

5953 sayılı Kanunun 1.maddesinin 1.fıkrası bu durumu açıklamaktadır:

"Bu Kanunun hükümleri Türkiye'de yayınlanan ve mevkutelerle (periyodik yayın) haber ve fotoğraf ajanslarında her türlü fikir ve sanat işlerinde çalışan ve İş Kanunundaki-işçi- tarifi şümulu haricinde kalan kimselerle bunların işverenleri hakkında uygulanır. Bu Kanunun şümulüne giren fikir ve sanat işlerinde ücret karşılığı çalışanlara gazeteci denir." (İçel ve Ünver, 2009, 219).

Kanunda belirtildiği gibi dönemsel olmayan yayınlarda çalışan fikir işçileri bu Kanun kapsamında değildir. Ayrıca "gazete" ve "mevkute" kelimeleri, günlük gazete ya da diğer dönemsel yayınların basıldığı işletmeleri ifade eder.

Fikir ve sanat işinde çalışma ölçütü, gazetecilik mesleğinin yerine getirilmesine dair ve doğrudan doğruya ilgili alanlarda çalışmayı ifade eder. Buna göre, yazar, muhabir, redaktör, düzeltmen, çevirmen, fotoğrafçı, kameraman, ressam, karikatürist gibi çalışanlar gazetecilik mesleği ile doğrudan doğruya ilgili olup, gazeteci olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunun 38.maddesinde, özel radyo ve televizyonların haberle ilgili birimlerinde çalışanların da 5953 sayılı Kanunun kapsamında olduğu açıklanır. (Resmi Gazete,1994)

5953 sayılı Kanun kapsamında fikir işçisine tanınan haklar ana başlıklarıyla şöyledir; ücret, ücretli tatiller, yıllık ücretli izin, mazeret izni, askerlikte ve gebelikte ücret, mahkumiyet halinde ücret ve başka işte çalışmadır. Fikir işçileri ayrıca Toplu İş Hukukuna ve Sosyal Güvenlik Hukukuna ilişkin haklara da sahiptirler. Sendikalar Kanunu gereğince sendika kurabilecekleri ve böylece bir sendikanın üyesi olabilecekleri gibi, Sosyal Sigortalar Kanununun sağladığı olanaklardan da yararlanma hakları vardır.

Türkiye'de uygulamasına çok sık rastlanmayan, fikir işçisinden ayrı bir gazetecilik tanımlaması ise "serbest gazetecilik" tir. Serbest gazeteci, özel haberler derleyen ve bunu haber ajanslarıyla, gazetelere para karşılığı satan gazetecidir. Serbest gazetecilerin talep edecekleri ücret büyük oranda pazarlık ölçülerine bağlıdır ve sosyal güvenlik açısından da diğer meslektaşlarına göre kötü durumdadırlar. Bu sorunlar pek çok ülkede özel yasal önlemlerle ve serbest gazetecileri bünyelerine alan sendikalar sayesinde hafifletilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de ise serbest gazeteciler 5953 sayılı yasa hükümlerinden faydalanamazlar (Özgen, 2004, 94). Geçmiş yıllarda toplam gazeteci sayısı içinde istatistiksel olarak kayda değer oranlara ulaşmayan serbest gazetecilik günümüzde, "kurumların yasal düzenlemelerden kaçınmak için kullandıkları bir tuzaktır." (Nies ve Pedersini, 2003, 9).

MEDYA ÇALIŞANLARININ KANUNİ DÜZENLEMELERİ

Gazeteciliğin özel ve toplumsal öneme sahip bir meslek olduğu 1928'de Uluslararası Çalışma Bürosu'nun, "Gazetecilerin Yaşam ve Çalışma Koşulları Üzerine" başlığıyla hazırladığı bir rapor ile vurgulanarak, gazetecilere özel bir statü tanımlanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Fransa, gazetecilerin özel konumlarını yasal bir düzenlemeyle belirleyen ilk ülkelerdendir. 1935'de Fransa'da kabul edilen "Gazetecilerin Profesyonel Statüsü Yasası (Le Statut Professionnel Des Journalistes)" Türkiye'de gazetecilerin çalışma koşullarını düzenleyen temel yasa niteliğindeki Basın İş Yasası'na örnek olmuştur (Topuz, 1954, 13). Diğer ülkelere bakıldığında; Almanya'da gazetecilik özel bir yasa ile düzenlenmemiştir, gazetecilerin konumları toplu sözleşmelerle belirlenmektedir. Danimarka'da gazetecilik yasalar yerine geleneklerle düzenlenmiş; Danimarka Gazeteciler Birliği'ne üye olmak gazeteci sayılmak için

yeterli görülmüştür. Benzer biçimde Hollanda, İngiltere ve Yunanistan'da da yasal düzenlemeler yoktur. Hollanda'da gazetecilik tamamen serbest bir iş niteliğinde olup gazeteciler asıl işleri gazetecilik olmak şartıyla Gazeteciler Sendikası'na üye olabilmektedirler. İngiltere'de sendikaların verdikleri basın kartları mesleki kimlik yerine geçmektedir. Yunanistan'da gazetecilerin hukuki durumu toplu sözleşme ile belirlenmekte, sendika, gazeteci sayılabilmek için asıl geçim kaynağının gazetecilik olması koşulunu getirmektedir (Yıldırım, 2005, 2).

Türkiye, gazeteciliği genel iş yasası dışında özel bir yasayla tanımlayan az sayıda ülkeden biridir. Bu konudaki ilk kanun 1952 tarihli 5953 sayılı Basın İş Kanunu olarak da bilinen, Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun, ikincisi 1961'de yapılan değişikliklerle oluşturulan 212 sayılı Kanun, üçüncüsü de 2004 tarihli 5187 sayılı Basın Kanunu'dur. 13.5.1952 tarihinde kabul edilen ve 20.6.1952 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren, 5953 sayılı Basın İş Kanunu ile her meslek grubunun kendine özgü çalışma şartlarının özel kanunla düzenlenmesi fikri ilk defa gazetecilik mesleğinde çalışanlara uygulanmıştır (Atılgan, 1991,103). 5953 sayılı Basın İş Kanunu'nun hazırlanmasında dönemin siyasi yapısının rolü önemlidir. 1950'lerden sonra basının siyasi organlar ve demokratik rejim içinde kazandığı itibar Kanunun hazırlanmasında önemli bir hareket noktası olmuştur. Daha sonra kanunun eksiklikleri görülerek 12 Şubat 1954'te kabul edilen ve 19 Şubat 1954'te yürürlüğe giren, 6253 sayılı Kanun ile özellikle ücret ve fazla mesai konularındaki hükümlerle ilgili değişiklikler yapılmıştır (Atılgan, 1991,104). 1960'lı yıllarda, kazanılmış olan sosyal hakların yetersiz geldiği düşünülerek, 5953 sayılı Basın İş Kanunu 10 Ocak 1961'de yürürlüğe giren 212 sayılı Kanun ile ikinci kez değiştirilir. Prof. Dr. Semra Atılgan'a göre son derece olaylı bir şekilde kabul edilen 212 sayılı Kanun ile gazetecilere çok fazla yeni haklar verilmiş ya da işverenlere eskisine oranla çok fazla yükümlülükler getirilmiş değildir. Sadece 1936 yılından beri işçilere sağlanmış haklara gazeteciler ancak 1961 yılında kavuşabilmişlerdir (Atılgan, 1991,104). Son yapılan kanun düzenlemesiyle 5187 sayılı Basın Kanunu kabul edilir. Bu Kanun ile gazeteci sayılmak için taşınması gereken asgari koşullarda değişiklik yapılmış ve bu durum meslek örgütlerinin tepkisine neden olmuştur.

5953 Sayılı Basın İş Kanunu

1952 tarihli ve 5953 sayılı Basın İş Kanunu, basın işlerinde çalışan gazeteciler ile bunların işverenleri arasındaki iş ilişkilerini İş Kanunu dışında ve ayrıca özel olarak düzenleyen ilk ve tek kanundur. 1961'de 212 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik önemlidir (Centel, 1992, 17). 5953 sayılı Kanun özel sektörde çalışan fikir işçilerinin haklarını korumak amacıyla hazırlanmıştır (Özek, 1962, 67). 5953 sayılı Basın İş Kanunu, 3008 sayılı İş Kanunu'na göre iki yenilik getirmiştir. Birincisi, iş kolunda bir kişi çalıştıran işyerlerini bile kapsamıştır. İkincisi, memurlar dışında, işçilere ve fikir işçileri arasında ilk defa gazetecilere yıllık ücretli izin hakkının verilmesidir (İş Kanunu'na tabi olan işyerlerinde çalışanlara yıllık ücretli izin hakkının verilmesi ancak 8 yıl sonra 1960 yılında mümkün olmuştu.) (Atılgan, 1991, 103). 5953 sayılı Kanun ile gazeteciler, sendika kurabilmek, sosyal sigortalardan yararlanmak, işverenin gazeteciyle yazılı iş anlaşması yapma zorunluluğu, iş anlaşmasını bozmak isteyen gazete sahibinin gazeteciye kıdemine göre tazminat ödemesi, askerlikte, mahkumiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi, haftalık tatil, yıllık ücretli izin gibi haklar elde etmişlerdir." (Topuz, 2003, 193-194).

5953 sayılı Kanuna göre gazeteci sayılmanın bazı koşulları vardır. Birincisi, Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergi gibi süreli yayınlarda, haber ve fotoğraf ajanslarında çalışmaktır (Tuncay, 1989, 27). Gazeteci sayılmanın ikinci koşulu, fikir ve sanat işlerinde çalışmaktır. Gazete, dergi gibi yazılı eser basan işletmelerde ya da haber, fotoğraf ajanslarında çalışan yazar, muhabir, redaktör, fotoğrafçı, ressam, karikatürist, çevirmen, düzeltmen gibi gazetecilik mesleğiyle doğrudan ilgili, fikren çalışanlar gazetecidir. Ayrıca, çalışmanın gazetecilik mesleğine özgü bir sanatı içermesi gerekir. Bu nedenle gazetenin ilan, pazarlama, satış, personel, muhasebe bölümleri gibi yardımcı teknik ve hizmet bölümlerinde çalışanların, sekreterlerin fikir işçisi olsalar da gazeteci sayılmaları mümkün değildir (Tuncay, 1989, 31-32). Basın Kanununa göre gazeteci sayılmanın bir diğer koşulu ise ücret karşılığı çalışmadır. Bu koşul gazeteci ile işveren arasında bir hizmet akdi bulunmasını gerekli kılar. Kanunun dördüncü maddesinde, *"Gazeteci ile kendisini çalıştıran işveren arasındaki iş akdinin yazılı şekilde yapılması mecburidir"* denilmektedir. Buna göre, işin nev'i, ücret miktarı ve gazetecinin kıdemi iş akdinde belirtilmek zorundadır. Ayrıca yapılan işin türü ve ücret değişiklikleri sözleşmeye yansıtılmalıdır.

Gazeteci Oktay Ekşi'ye göre "yazılı mukavele" mecburiyeti işverenin genellikle kaçındığı bir konudur:

> *"Çünkü bununla ilgili kişiyi kadroya alma ve sigorta pirimi dahil birçok yükümlülükleri beraberinde getirme gibi işverence özellikle taşrada, gazetecilik yapan pek çok insanın işverenle yazılı olan bir yana sözlü mukavelesi dahi yoktur. Tabii sosyal güvenceleri de mevcut değildir." (Ekşi, 1993, 32)*

Basın çalışanlarının ücretleri iki yönlü olarak belirlenebilir. Öncelikle gazetecilerin çalıştıkları işyerlerinin kamu ya da özel sektör niteliğine göre farklı yasal düzenlemelere tabii tutulması ücretlerin belirlenmesi yöntemlerini de farklılaştırmaktadır. Buna göre özel sektörde çalışanların ücretleri 5953 sayılı Kanun kapsamında belirlenirken, bu kanun kapsamı dışında kalan TRT ve Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nde (BYEGM) çalışan gazetecilerin ücretleri bütçe kanunlarıyla belirlenmekte, diğer devlet memurları gibi ücretleri memur maaş katsayısına göre artmaktadır (Karaca, 2000, 137).

5953 sayılı Basın İş Kanunu üzerindeki değişiklikler 212 sayılı Kanun ile yapılır.

212 Sayılı Kanun

Prof. Dr. Murat Özgen'e göre, 10 Ocak 1961 tarihli, 212 sayılı Kanun, 1960 ihtilali sonrasında getirilen ve gazetecilerin özlük haklarında önemli kazanımlar elde etmelerini sağlayan yasal bir düzenleme niteliğindedir (Özgen, 2004,91). 212 sayılı Kanun ile gazetecilere sağlanan hakların en önemlileri şunlardır:

Kıdem hakkı: Eski kanunla gazetecinin kıdemi çalıştığı gazeteye girişiyle başlıyordu. Mesleğe ilk giriş tarihi göz önünde tutulmuyordu. Yeni kanun ise mesleğe ilk giriş tarihini kıdemin başlangıcı saydı.

Ölüm tazminatı: Yeni kanun, gazetecinin ailesine, Sosyal Sigortalar Kurumu'nun yaptığı ödemelerin dışında kıdeme göre bir ödeme yapılması zorunluluğunu koydu.

Gazetelerin kapanması durumunda gazetecilere tazminat verilmesi: Yeni kanun, gazeteler kapanacak olursa gazeteciye iki aylık maaşla birlikte kıdemine göre ödenek verilmesini kabul etti.

Ayrıca, istifa eden gazeteciye kıdem tazminatı verilmesi, gece çalışanlara haftada iki gün izin hakkı tanınması, kâr eden gazetelerin gazetecilerine her yıl bir maaş ikramiye vermeleri, iş anlaşmazlıklarının ticaret mahkemelerine değil, iş mahkemelerine verilmesi. Geciken ödemelerle ilgili ise gazete sahiplerinin yılda %1830 oranında zam istendiği gerekçesiyle büyük tepkisine neden olan değişiklik, ödemelerin gecikmesi halinde her gün için %5 faiz yükümlülüğü getirilmesi maddesiydi (Topuz, 2003, 29).

5187 Sayılı Basın Kanunu

9 Haziran 2004 tarihinde 5187 sayılı Basın Kanunu yürürlüğe girmiştir. İşçi-işveren ilişkileri boyutuyla, çalışanlar açısından beklentileri karşılamayan yeni Basın Kanununda, yayın sahibi, sorumlu yazı işleri müdürü gibi sıfatlarla gazeteci sayılmak için taşınması gereken asgari koşullarda değişiklikler yapılmıştır.

5187 sayılı Basın Kanununun 5.maddesinde yer alan sorumlu yazı işleri müdürünün taşıması gereken asgari koşulları önceki kanun ile karşılaştırırsak:

- "Türk vatandaşı ve lise tahsili görmüş olmak" koşulu yeni Basın Kanununda "En az orta öğretim veya dengi bir eğitim kurumundan mezun olmak" şeklinde değiştirilmiş ve Türk vatandaşı olma koşulu kaldırılmıştır. TC vatandaşı olmayanlar için karşılıklılık koşulu aranacaktır.
- "21 yaşını bitirmiş olmak" koşulu yeni Kanunda 18 yaşa indirilmiştir.
- "Türkiye'de ikametgâh sahibi olmak ve devamlı oturmak." ve
- "Kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak" yeni Kanunda aynen devam eden koşullardır.
- Eski Basın Kanununda hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, hileli iflas, zimmet, yalan yere yemin etmek gibi tek tek sayılan fiillerden mahkum olmamak yerine 5187 sayılı yeni Kanunda kısaca "Yüz kızartıcı suçlardan mahkum olmamak" koşulu getirilmiştir.
- "Devlet memuru, asker ya da ordu mensubu bulunmamak (mesleki ve ilmi mevkuteler için bu şart aranmaz)" şeklindeki 1950 tarihli, 5680 sayılı Basın Kanununda yer alan ve sorumlu yazı işleri müdürünün taşıması gereken asgari koşullardan birini ifade eden bu koşul 5187 sayılı yeni Basın Kanununda yer almamaktadır. Böylece devlet memuru ya da ordu mensubu olanlara da, gazeteci olmadıkları halde sorumlu yazı işleri müdürü olma yolu açılmıştır. Doğru olan, eskiden olduğu gibi, bu kişilerin kendi alanlarındaki mesleki yayınlarda sorumluluk üstlenmeleridir.
- 5187 sayılı Kanununun 5. maddesine, "Sorumlu müdürün Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyesi olması halinde sorumlu müdürlüğü üstlenmek üzere müdür yardımcısı tayin edilir. Sorumlu müdür için bu kanunda yer alan hükümler, sorumluluğu üstlenen yardımcı için de geçerlidir" şeklinde bir fıkra eklenmiştir. Sorumlu yazı işleri müdürünün "TBMM üyesi olması" ifadesine neden gerek duyulduğu açık değildir. Uygulamada bu durum, TBMM üyesinin yazı işleri müdürlüğü kağıt üzerinde kalacak ve sadece milletvekilinin adından veya konumundan yararlanmak için künyede yer alacak şüphesi uyandıracaktır. Bu da

nesnellik ilkesine aykırılık ve haksız rekabete yol açmanın yanı sıra milletvekili dokunulmazlığı ve hukuki açıdan da sorun yaratacaktır. Bu nedenle milletvekili dokunulmazlığının sorumlu yazı işleri görevinde geçerli olmayacağına ilişkin Anayasa değişikliği yapılması zorunluluğu doğmaktadır (solMeclis,2004,4).

MEDYADA 2001 EKONOMİK KRİZİNİN SONUÇLARI

Fikir işçileri basın tarihinde en çok sosyal hak kayıplarına uğradıkları 2001 ekonomik krizine sendikasız, kadrosuz ve iş güvencesiz girerler. Türk basınında gazeteciler uzun yıllar kadrosuz, sosyal güvenceden yoksun ve karın tokluğuna çalışmakta, bu durum ücretsiz stajyerlik süresinin yasada en çok 3 ay ile sınırlandırılmış olmasına karşın 6 ay-8 yıl arasında sürebilmektedir (Uysal, 1997, 22). Gazetecilik mesleğinin yıpratıcı ve tehlikeli yapısı sosyal hak kayıplarıyla bir kat artmaktadır. Medya çalışanlarının sekiz saatlik düzenli iş günü ve zamanlı öğle yemeği saatlerinin olduğunu hayal etmek zaten güçtür (Fıscher, 1985, 1367-1371).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre, 2003 yılında Türkiye'de basın yayın kuruluşlarında işten çıkarılanların sayısı 6078'dir. İlginç olan ise bu kişilerden 3486'sının kendi isteği ile istifa etmesi, 797 kişinin iş akdi tazminatı ile feshedilmesidir (TGS, 2004, 15).

2001 krizi ülke genelinde ağır faturaların ödenmesine ve Türk basın sektöründeki istihdam sorununun devasa boyutlara taşınmasına neden olmuştur. Haklı ekonomik gerekçelerin yanı sıra medya patronlarının "fırsat bu fırsat" zihniyeti ile gazeteciler üzerinde kıyım gerçekleştirerek sendikanın olmadığı, Basın İş Yasası'nın işletilmediği bir döneme geçiş yapıldığı da değerlendirmeler arasındadır (Araştırma: 2001, 52).

Basında 212 kadrolu çalışabilen az sayıdaki gazeteciye yine tasarruf gerekçesiyle kendilerini koruyan bu hükümleri geçersiz kılan sözleşmeler imzalatılır. Medya sahipleri 4857 sayılı Yasa'nın esneklik getiren hükümlerinden faydalanırken, gazeteciler ya iş güvencesini tamamen ortadan kaldıran ve Basın İş Kanununun çalışanlardan yana hükümlerini geçersiz kılan bireysel sözleşmeleri imzalamak ya da yeni Kanun ile getirilen performans/verimlilik düşüklüğü gerekçesiyle işsiz kalmak seçenekleri arasındadır (Aksoy, 2004).

Gazetecilerin iş güvencesi hakkına sahip olmasıyla birlikte Basın İş Kanunundan kaynaklanan ancak kullanılmayan hakların basın çalışanlarınca kullanılacağı endişesi medya patronlarının, geçmiş yıllar için "fazla mesaim yoktur" ya da "kıdem tazminatımı aldım" veya "iznimi tam olarak kullandım" türünde bordro ve belge imzalatma şeklinde dayatmalara yol açarken iş sözleşmesinde yer almayan görevlerin yapılmasını zorunlu kılma, başka illere geçici görevle atanma, geçmiş izinlerin toplu olarak kullandırılıp aynı dönemde göreve başka kişilerin atanması gibi çalışanı yıldırarak tazminatsız istifaya zorlama yöntemleri kullanılmıştır. Belgeleri imzalamayan ya da dayatmaları kabul etmeyen basın çalışanlarının işine son verilirken, gazetecilerin bazıları yine aynı yasa sayesinde açtıkları davaları kazanarak işe iade edilebilmektedir. (TGS, 2004, 23).

Fikir işçilerinin sorunlarından bir diğeri "havuz sistemi" denilen, bir medya kuruluşunda çalışan kişinin yazı, fotoğraf, haber, karikatür vb. fikir ürünlerinin o medya kuruluşuna ait olan bütün yayınlarda tek bir maaş bedeliyle yayımlanmasıdır. Kanunun, gazetecileri başka

iş yapmakta özgür bırakan maddesi işveren tarafından "havuz sistemi"ne dönüştürülmüştür. Oysa kaldırılan 212 sayılı Kanunun 1.maddesi sözleşme dışındaki her ek iş için ek ücret ve sigorta primlerini gazetecinin hakkı olarak belirtmektedir.

5953 sayılı Basın İş Kanununun gazeteciye tanıdığı ek ücret hakkı ile yeni Kanunda gazeteciyi işverenle yaptığı sözleşmede aksi belirtilmedikçe, basınla ilgili ya da ilgisiz başka iş yapmakta özgür bırakan rekabet memnuniyeti maddesi(13.Mad.) günümüzde kullanılan "havuz sistemine" olanak sağlamaktadır. Gazetecinin başka bir basın işletmesinde çalışmasına ilişkin olarak ücrete dair bir düzenleme getirilmeyişi, uygulamada yapılan hizmet akitleriyle işletme yararına kullanılmakta, ücretin, gazetecinin imzalı ve imzasız tüm yazı, röportaj, haber, fıkra, tefrika, karikatür, resim diğer yazılı basın, radyo ve televizyon haberciliğiyle ilgili tüm çalışmalarını kapsadığı ve her ne sebeple olursa olsun kararlaştırılmış ücretin dışında başka bir ücret ödenmeyeceği hüküm altına alınmaktadır (Karaca, 2000, 124). Türkiye'de birkaç büyük medya grubunun bilgisayar sistemleri içerisinde oluşturulan haber havuzları sayesinde hem en düşük, en ucuz maliyetle eleman çalıştırma hem de bir kumaştan beş elbise çıkartma imkanı doğmuş; gazetecilerin kendi yazdıkları haberlerin sahibi olabilme olanakları ortadan kalkmıştır (Doğan, 2004, 51). Fikir işçilerini insan haklarına saygılı, evrensel ilkelere uygun çalışmalara yönlendirmesi beklenen medya kuruluşları, kamusal misyonlarını unutup, daha yüksek kazanç peşine düşmüşlerdir. Oya kuruluşlar, çalışanlarının etik anlayışa uygun davranmasına karar verebilir, meslek ilkelerine uymayı teşvik hatta talep edebilir. Bu durum medya şirketlerinin politikalarına bağlıdır (Bertrand, 2000, 70).

Gazetecilerin sorunlarının çözümsüzlüğünün ve hak kayıplarının artmasının en önemli nedenlerinden biri sendikasızlaştırma hareketidir. Birçok demokratik ülkede basında zorunlu örgütlenme barolar gibi kamu kuruluşu şeklinde olmaktadır. Türkiye'de ise böyle bir koşul bulunmamaktadır. (Karaca, 2000, 157)

Gazeteci Sendikaları

ABD'de 1933 yılında kabul edilen Milli Endüstriyel Kalkınma Kanunu (National Industrial Recovery Act) basın sektöründe çalışan gazetecileri bir sendika kurmaya zorlamıştır. ABD'de basın alanındaki ilk sendika 1933 yılında kurulan American Newspaper Guild'dir (Atılgan, 1991, 29).

Türkiye'de Sendikalar Kanununda milli sendika kurulması olanağını sağlayan değişikliğin yapılmasından sonra, İstanbul Gazeteciler Sendikası'nın 30 Eylül 1963 günü toplanan olağan genel kurulunda sendikanın adı Türkiye Gazeteciler Sendikası olarak değiştirilmiştir. Başlangıçta sadece 212 sayılı Kanuna tabi olarak çalışan basın mensuplarının üye olabildikleri Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS), bütün basın emekçilerini kapsayacak biçimde örgütlenme çabalarına 1969 yılında başlamıştır (Atılgan, 2009,59). Sendika konusunda en etkin uygulama Milliyet Gazetesi'nin 6 Ekim 1980 yılında el değiştirmesi üzerine başlatılmıştır: (Girgin, 2000, 188).

> *"Aydın Doğan'ın Milliyet'i satın almasından sonra başlatılan süreçte iki gün içinde yaklaşık 900 gazete çalışanı TGS'ndan istifa ettirilmiştir. Bu arada gazete bünyesindeki bazı hizmetler de taşeron şirketler aracılığıyla yürütülmeye başlanmıştır. Benzer olaylar Hürriyet Gazetesi'nin satılmasından önce, 10 Ağustos 1994'de de yaşanmıştır."*

TGS 1980 sonrası Günaydın, Sabah, Türkiye gibi gazetelerde örgütlenme girişimlerinde bulunmuş; 27 Haziran 1989 tarihinde bu gazetelerin çalışanlarına yapılan çağrı ile toplu sözleşmeyle sağlanan haklar bir kez daha ortaya konmuştur. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın resmi istatistiklerine göre, 1994 yılında sektörde çalışan 6 bin 919 gazetecinin 4 bin 454'ü sendikalıydı. Sendikalaşma oranı % 64.37 idi (Girgin, 2008, 281)**.** 1998-1999 arasında sendikalı gazeteci sayısında bir artış olmasına rağmen, toplam gazeteci sayısına oranlandığında gazeteci sayısı düşmektedir. En hızlı erime ise 1999-2000 yılları arasında olmuştur. 1999 yılında 7913 gazetecinin yüzde 60.82'si sendikalıdır. 2000 Temmuz ayı itibariyle bu oran yüzde 39.17'dir. Aynı yıl çalışan gazeteci sayısı 9184'e yükselmesine rağmen sendikalaşma oranının düştüğü görülmektedir (Atılgan, 2009, 165). TGS'den alınan son bilgiye göre şu andaki oran yaklaşık % 25'dir. (TGS, Ergin, Kişisel görüşme, 12.5.2011)

2001 Şubat kriziyle birlikte çoğu Doğan Medya Grubu'nda çalışmakta olan binlerce kişi işten çıkarıldığında onları savunacak herhangi bir kolektif yapı bulunmamaktaydı. 2001 yılında kriz gerekçe gösterilerek işten çıkarılan basın çalışanlarının sayısı Çağdaş Gazeteciler Derneği İstanbul Şubesi Çalışma Hayatı Komisyonu'na göre 4.838, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na göre ise 4.229'dur (ÇGD, 2003, 15). 2007 yılında ise TGS ile toplu iş sözleşmesi imzalamayı sürdüren tek basın kuruluşu Anadolu Ajansı'dır (2007 yılında Türkiye'de 44 yaygın gazetenin yanı sıra 1000 dolayında yerel gazete bulunmaktadır.) (Girgin, 2008, 282). Gazeteci Ümit Otan'a göre; *"Örgütsüz gazeteci özgür değildir; doğru haber yazamaz; ciddi haber yazamaz. Kendisini demokrasi mücadelesi içinde göremez."* (Otan, Babıtelli, 1995, 87).

Yıllarca gazeteciler sendikasız çalıştırılmaya açıkça zorlanmıştır. Bu durum 1980 sonrası Türk basınında greve gitmenin önünde en büyük engel olmuştur. Tek grev hareketi olarak 29 yıl aradan sonra Sabah-ATV grevini görüyoruz. Sabah Gazetesi ve ATV çalışanları, TGS'nin almış olduğu grev kararına uyarak 13 Şubat 2009 tarihinde greve çıktılar. Bu grev 1980'den sonra Türk basınında gerçekleştirilen ilk grevdir. Bu grev pek çok kanunsuz uygulamalarla karşılaşmıştır. En önemlisi 10 grev sözcüsünün işine işverence anayasal bir suç işlenerek son verilmesidir. Karara itiraz eden gazeteciler bu davayı kazanmışlardır. Ancak bu kez de işveren yasadan gelen hakkını kullanarak gazetecileri işe başlatmayıp, tazminatlarını ödeyerek işlerine son vermiştir. Turkuvaz grubuna bağlı Sabah-ATV grevi 154.gününde, İstanbul 2. İş mahkemesinin kararıyla durduruldu. Mahkemenin gerekçesi, 2822 sayılı Grev ve Lokavt Kanunu'nun 51/4 maddesi uyarınca sendika üyelerinin dörtte üç oranında azalmış olmasıdır. Bu karara uyarak İstanbul ve Ankara'daki grev durdurulmuş, Antalya, İzmir, Adana, Diyarbakır, Bursa ve Trabzon'da 3 Temmuz'da başlayan greve devam edilmiştir. TGS bu karara, yeterli inceleme yapılmadığı, üye sayısında grevin başlamasından sonraki azalmanın dikkate alınmasının Yargıtay içtihatlarına aykırı olduğunu belirterek itiraz etmiştir. Yargıtay'daki temyiz süreci 2011 Mayıs ayında halen devam etmektedir (TGS, Ergin, Kişisel görüşme, 12.5.2011).

2001 krizinden sonra işten atılan gazeteci sayısının artmasıyla birlikte işverene açılan davalar da artmıştır. İşten çıkarılanların sendikalı olması dikkat çekicidir. Haksız işten çıkarmalara karşı üyeleri adına dava açan TGS'dan alınan dava dilekçesi örneklerinde görüldüğü üzere en önemli dava açma nedenleri; haklı bir neden olmaksızın sözleşmenin feshi, izinsiz

çalışma ve uzun çalışma saatleri, alınamayan ücretler, geciken ödemeler için %5 hakkı talebi ve tazminat hakkı talebidir.

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın Üyesi Olan Gazeteciler İçin 2001 Sonrası Açtığı Dava Örnekleri

Davacı Y.Ö., İstanbul 6. İş Mahkemesi'nde 2005/924 esas numarası ile Aslı Gazetecilik ve Matbaacılık AŞ.'ye açtığı dava dilekçesinde, haklı bir neden olmaksızın işten çıkarıldığını, beyanla ödenmeyen toplam 3.000.000.000 TL tutarında ihbar tazminatı, fazla mesai, bayram-genel tatil alacakları ile %5 fazla alacakları ve ikramiye alacağını talep etmiştir. Dava, fazla mesai ücreti %5 alacağından %70 hakkaniyet indirimi yapılarak indirimlerle kısmen kabul edilmiştir.

Davacı A.G., İstanbul 8. İş Mahkemesi'nde 2009/183 esas numarası ile Turkuvaz Radyo Televizyon Haberleşme ve Yayıncılık AŞ.'ye açtığı dava dilekçesinde, işyerinde üyesi bulunduğu Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın uygulamaya koyduğu greve katıldığından dolayı davalı şirket tarafından işten çıkarıldığını belirtmiştir. Ayrıca Sendikalar Yasası'nın 31/6 İş Yasası'nın ilgili hükümleri uyarınca işe iade, işe iade olmaz ise yine 4857 sayılı İş Kanunu'nun 18,19, 20, 21 ve 116 mad. uyarınca işe başlatılmaması halinde ödenecek tazminatın 1 yıllık ücret tutarından az olmayacak şekilde belirlenmesini istemiştir. Dava kazanılmış, davalının temyiz başvurusu sonucu değiştirmemiştir.

Davacı O.P., İstanbul 8. İş Mahkemesi'nde 2007/408 esas numarası ile Merkez Gazete Dergi Basım ve Yayıncılık A.Ş.'ye açtığı dava dilekçesinde, birçok arkadaşı gibi Türkiye Gazeteciler Sendikası'na üye olmasının ardından işine son verildiğini, işverenin dayanılmaz baskıları sonucu bazı arkadaşlarının sendikadan istifa etmek zorunda kaldıklarını, savunması alınmadan feshin son çare olması ilkesine uyulmadığından feshin geçersizliği ile işe iadesini, aksi halde en az bir yıllık ücret karşılığı tazminatını talep etmiştir. Sonuçta davacının işe iadesine karar verilmiştir.

Davacı S.A., Esas No: 2001/1733 ile (Simge Yayıncılık ve Dağıtım AŞ'ye) açtığı dava dilekçesinde, 300.000.000 TL maaşla çalıştığı işten çıkarıldığını, 14:00-21:00 olan mesai saatleri yerine her gün 24:00'e kadar, bazen 24:00'den sonra da çalıştığı gibi bazı günler 9:00 ya da 10:00 gibi işbaşı yaptığını, dini ve milli bayramlarda çalıştığını, sadece 12 gün yıllık izin kullandığını belirterek; fazla mesai ücreti, genel tatil ücreti ve izin ücretinden oluşan 2.000.000.000 TL'yi talep etmiştir. Toplanan delillerden davacının fazla mesai yaptığı, genel tatillerde çalıştığı, kendisine mesai ücreti verilmediği anlaşılmış, işveren mesai verildiğine dair belge ibra edememiş, mahkemece yapılan değerlendirmede ½ hakkaniyet indirimi yapılarak, 1.043.153.353 lira mesai alacağı, 118.736.627 lira genel tatil alacağı olduğu tespit edilmiş. Dava 2003/1261 karar numarası ile kısmen kabul edilmiş. Davalının temyiz başvurusu Yargıtay'ın 2004/9079 numaralı kararı ile reddedilmiştir.

Davacı E.B., Bakırköy 11. İş Mahkemesi'nde 2008/320 esas numarası ile Milliyet Haber Ajansı A.Ş.'ye açtığı dava dilekçesinde, iş sözleşmesi haklı bir nedene dayanmadan feshedildiğinden işe iadesini, iş güvencesi tazminatını, boşta geçen süre için ücret alacağını talep etmiştir. Sonuçta davacı gazetecinin işe iadesi kararı alınmıştır. Temyiz sonrasında da kararda değişiklik yapılmamıştır.

Davacı E.B.:

> *"Gazeteciliğe 1987 yılında Milliyet Gazetesinin fotoğraf servisinde laborant olarak başladım. 1997 yılında foto muhabiri olarak 212 'ye geçtim. 1997 yılından işten çıkarıldığım 2008 yılı başlarına kadar Foto Muhabiri ve Fotoğraf Editör Yardımcısı olarak görev yaptım. Yirmi yılı aşkın bir süre basın sektöründe çalıştım. Fakat işten çıkarılmama konu olan bu dava, 212 'ye geçtiğim 1997 yılından 2008 'e kadar olan son on yıl ve altı ayı kapsamaktadır... 212'ye geçmeden önce 1475 diye tabir edilen beden işçisi sınıfına tabi idim. Fakat 212'li olmak bazı dezavantajları da beraberinde getirdi. Örneğin işçiyken vardiyalı çalışabiliyor, kendime daha fazla zaman ayırabiliyordum. Milli ve dini bayramlara denk gelen günlerde fazla mesai ücreti alabiliyordum. Gazeteci olduktan sonra haftada bir gün izinle, bazen de izinsiz çalıştım. 2001 ekonomik krizi herkes gibi bizi de çok etkiledi. Şirket dahilinde birçok ekonomik tedbir alındı. Kullandığımız kalem, kağıttan, iğne, ataşa kadar birçok şeye kısıtlama getirildi; gazetenin tarihinde ilk kez ücret zammı almadık."*

Meslek Örgütlerinin ve Gazetecilerin Değerlendirmeleri

Gazetecilik mesleğinde sendikasızlaştırmadan sonra meslek örgütlerinin sorumluluğu artmıştır. Başlıca meslek örgütleri olarak, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Gazeteciler Sendikası, Çağdaş Gazeteciler Derneği ve Gazeteciler Federasyonu hakların yeniden kazanılması konusunda çalışmaktadır.

TGS Avukatı Güven Ergin'e göre, gazetecilikte en önemli konulardan biri iş güvencesidir: (TGS, Ergin, Kişisel görüşme, Mayıs, 2011).

> *"İstatistiklerde gazetecilik işkolunda sendikalı görülen işçilerin ancak dörtte biri 5953 sayılı Yasaya tabi gazetecidir; diğerleri işverenlerce 4857 sayılı Yasaya tabi olarak çalıştırılanlardır. AB ülkelerinde sendikaya karşı tavır takınılmamakta, hatta bazı ülkelerde işe girmeden sendika üyesi olmaları istenmektedir. Türkiye'de ise işe alınırken sendikalı olup olmadığı sorulmakta sendikalı ise işe alınmak istenmemektedir. Örneğin Sabah gazetesinde sendikalı olmayan çalışanların da sendikadan istifası istenmiştir ve istifa etmişlerdir."*

Çağdaş Gazeteciler Derneği Genel Başkanı Ahmet Abakay, Türkiye'de, gazetecilerin sosyal haklarının, demokratik olarak adlandırılan ülkelerin çok gerisinde olduğunu, iş güvencesiz ve kadrosuz çalıştırılma konularında çok sıkıntılı bir süreç yaşandığını belirtiyor: (ÇGD, Abakay, Kişisel görüşme, Mayıs, 2011).

> *"AKP hükümetinin 2008 yılında, gazetecilerin kazanılmış hakları olan ,'fiili hizmet zammı' adıyla bilinen, 'yıpranma' hakkını ve kazanımı ortadan kaldırması zaten zor koşullarda olan gazeteci-yayıncıların durumunu daha da zora sokmuştur ve haksız bir durum ortaya çıkarmıştır. Gece-gündüz çalışan, mesai saatinin geçerli olmadığı, mesai ücretinin hemen hemen yok sayıldığı bir medya dünyasında, 25 yıl yerine 20 yılda emeklilik hakkına sahip olan gazetecilerin, bu yeni yasal değişiklikle bu hakkı kaybetmesi meslek örgütleri olarak bizlerin yoğun çabasına karşın önlenememiştir. Gazeteciler işe başlarken stajyerlikleri aylarca değil çoğu kez yıllarca sürer, kadrosuz çalışan gazetecilerin sayıları binlercedir. Medyada taşeron uygulamasının yaygınlaşması, hem iş güvencesini ortadan kaldırmakta, muhabirler 212 sayılı basın yasası yerine iş yasasına göre çalıştırılmakta; basın kartı sahibi*

olamadığı gibi en önemlisi sendikalaşma hakkını kullanamamaktadırlar. 2001 yılındaki ekonomik krizden gazeteciler de büyük darbe aldı, çok sayıda gazeteci işsiz kaldı."

ÇGD Antalya şubesinin başvurusu üzerine Çalışma Bakanlığı denetlemeleri sonunda, Antalya'daki 180 gazetecinin üçte birinin Basın iş Yasası, diğer üçte birinin İş Yasası kapsamında çalışırken kalan üçte birinin ise sigortasız çalıştırıldığı belirlenmiştir (Üstün, www.bianet.org/).

Çalışma ortamında tüm kararları veren medya sahipleri veya onların atadığı üst düzey yöneticiler olmaktadır. Durumundan memnun olmayan çalışanlar için tek seçenek işlerinden ayrılmaktır. Arzın çok ve talebin az olduğu basın sektöründe, ayrılanların yerleri ise başkaları tarafından doldurulacaktır (Shoemaker ve Reese, 1996, 163).

Türkiye Gazeteciler Federasyonu tarafından Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Bülent Arınç'a sunulan "Medyanın sorunları ve Çözüm Önerileri 2009 Raporu"nda, medya işletmesi açmanın zorlaştırılması ve eğitim şartının önemi vurgulandı. Federasyon, 2008 tarihinde kaybedilen yıpranma hakkının iadesi ve 212 sayılı Kanun ile gazetecilere verilen önemli bir hak olarak gördükleri fikir işçisinin istifası halinde kıdem tazminatına hakkının iadesini talep ederek; "*Basın Kanunu'nda bu konuda düzenlemeler yapılması için katkı vermeye hazırız."* çağrısı yaptı (http://www.tgf.com, TGF, 2009).

Türkiye'de gazetecilerin yaşadıkları sorunlar uluslararası örgütlerin de dikkatini çekerek; bu konuda raporlar yayımlamalarına neden oldu. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (RFS-Reporters Sans Frontieres) 2010 Dünya Basın Özgürlüğü sıralamasında Türkiye'yi 138. sıraya yerleştirdiğini duyurdu. (RFS, http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html)

Merkezi ABD'de bulunan İnsan Hakları ve Özgürlükleri İzleme Örgütü Freedom House (Özgürlükler Evi), dünyada basın özgürlüğünün durumunu incelediği raporunda Türkiye, basın özgürlüğünde ciddi gerilemelerin olduğu ülkeler arasında yer aldı. Örgütün "Basın Özgürlüğü 2011: Küresel Medya Bağımsızlığı Araştırması" başlığını taşıyan ve Washington'da düzenlenen Dünya Basın Özgürlüğü Günü konferansı sırasında açıklanan raporunda, ülkeler basın özgürlüğü açısından en iyi durumdan en kötü durumda olana, 0'dan (en iyi) 100'e (en kötü) kadar olan rakamlarla notlandırıldı. Buna göre Türkiye'ye, 196 ülkenin değerlendirildiği raporda 54 puanla 112'inci sırada, "yarı özgür" kategorisinde yer verildi. Raporun Batı Avrupa ülkeleriyle ilgili bölümüne dahil edilen Türkiye, basın özgürlüğünün derecesine göre bu listenin son sırasında yer buldu (Freedom House, http://www.freedomhouse 2011).

AİHM 2010 İlerleme Raporu'nda basında yaşanan sorunların bir başka yönü, işverenin durumu açısından anlamlıdır:

"Basın özgürlüğü ile ilgili olarak, basına yönelik siyasî saldırılarla ilgili endişeler devam etmektedir. Hükümeti eleştiren Doğan Medya Grubu'na 2009 yılında verilen vergi cezasıyla ilgili dava sürmektedir. Basın, bu davanın başlamasının ardından haber yaparken kendi kendini sınırlamaktadır. Askerî yetkililer de dâhil, üst düzey yetkililer ve siyasetçiler tarafından gazeteciler hakkında çalışmalarıyla ilgili davalar açılmıştır." (İlkiz, 2010, www2.bianet.org/)

Son söz olarak, gazeteciler bireysel durumlarından, çalıştıkları kurumların yönetimine ve içinde yaşadıkları toplumun siyasal ve ekonomik özelliklerine kadar birçok sınırlamalarla karşı karşıyadırlar (Uçak, 2010, 86). Bu sınırlamalara son yıllarda yapılan kanun değişiklikleriyle sosyal hak kayıplarından dolayı yaşanan, fikir işçisi yerine beden işçisi kanunlarına göre çalıştırılmak gibi sınırlamalar eklenmiştir. Görülüyor ki gazeteciler, meslek örgütlerinin de katkısıyla basın kanununda yapılacak değişiklikler sonunda hak ettikleri "fikir işçisi" kapsamına girebilirler.

Öncelikle gazeteci tanımı yeniden yapılmalıdır. 5953 sayılı Kanunun 1.maddesinde yer alan gazeteci tanımı kapsamı dışında, 3984 sayılı Kanunun 38. maddesine göre, radyo ve televizyonların haber biriminde çalışanlar da 5953 sayılı Kanunun gazeteci tanımı kapsamına alınmakta; ancak 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre görev yapmaktadırlar. Bu nedenle Basın İş Kanununun 1. Maddesi özel ve kamuya ait radyo ve televizyon haber birimlerinde çalışanları da kapsayacak biçimde genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca yasa kapsamına girmeyen "serbest gazeteciler" için yasal düzenlemeler yapılmalı, internet gazetecilerinin hak ve sorumluluk düzenlemeleri geliştirilmelidir.

4857 sayılı İş Kanununun iş güvencesini, "30 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri" şartına bağlaması, basın sektöründe aynı kadro ile birçok gazete çıkarılabildiğinden çoğu gazetede 30 kişi sınırına ulaşmanın güçlüğü ile ve Basın İş Kanununun kapsamında istihdam edilen sınırlı sayıda gazeteci bulunması nedenleriyle iş güvencesi sağlanamamaktadır. Bu nedenle kıdem tazminatı iş güvencesi olarak ele alınmalıdır. Basın İş Kanununun "kıdem hakkı" olarak ifade edilen terim "kıdem tazminatı" olarak yeniden düzenlenmelidir. Bu takdirde meslekte beş yılını dolduran gazeteciler istifa etseler dahi kıdem tazminatı almaya hak kazanabilirler. Düzenleme ile beş yıllık süreye ilişkin tüm tazminatın son işveren tarafından ödenmesi şeklindeki adil olmayan hükmün de işçi işveren arasında gizli belgeler imzalanmasını gerektirmeyecek netlikte düzenlenmesi gerekmektedir (Kılınç, 1994, 71).

Ayrıca meslekte beş yılını dolduran gazeteciye istifası halinde tazminat tanınmaması durumunda; İş Kanununa bağlı tüm işçiler bir yıl çalışarak kıdem tazminatını hak ederken, gazetecilerin beş yıl beklemesi zorunluluğunun gerekçesi anlaşılamamaktadır. Basın İş Kanunu 6. maddesine göre, eğer yalnızca işverenin hizmet sözleşmesini feshi halinde gazeteci kıdem tazminatını alabilecekse, bu durumda gazetecilerin de kıdem tazminatına hak kazanma süresinin beş yıldan bir yıla indirilmesi gerekmektedir (Özsever, 2004, 13).

Medyadaki havuz sistemine karşı alınabilecek etkin bir önlem olarak Basın İş Kanununun ek işlerde ücrete ilişkin maddesi yeniden düzenlenebilir. Gazeteciler tek yanlı imzalattırılan bireysel iş sözleşmelerindeki işçi aleyhine olan hükümlerin geçersiz sayılacağı koşulunu getiren bir madde hem ek işlerde ücret için hem de Kanun'un ihlal edilen diğer maddeleri için koruyucu nitelik taşıyacağından, iş güvencesi istihdam sorunlarının çözümüne katkı sağlayacaktır (TGS, 2005). Basın İş Kanununa madde eklenmesiyle gazetecilerin iş ilişkileri bakımından medya kuruluşlarına zorunlu asgari kadro uygulaması getirilebilir (TGS, 2005).

Diğer yandan iş kollarında yapılan değişiklik sonucu, radyo ve televizyonların haber merkezlerinde çalışan gazetecilerin 27 sayılı gazetecilik iş kolunda yer alması gerekirken, Çalışma Genel Müdürlüğü'nün yaptığı tespite göre, radyo ve televizyonların 17 sayılı büro, güzel sanatlar, eğitim iş kolunda kabul edilmesi görsel ve sözlü basında da kadro sorunlarının

sürmesine yol açmaktadır. TGC verilerine göre, bu iş kolunda çalışan yaklaşık 45 bin kişinin gazetecilik iş kolunda görünmemesi, sektördeki istihdam ve işsizlik rakamlarına ulaşılmasını engellemektedir. Dolayısıyla bu alandaki işkolu düzenlemesinin de tamamlanması gerekmektedir (TGS, Bildirge, 2005).

Sonuç olarak, anayasal bir ilke olan sosyal devlet ilkesinin gereği sosyal güvenlik hakkı, bütün bireyler için olduğu gibi gazeteciler için de bir haktır; devletin görevi ise bunun devamlılığını sağlamaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adaklı, Gülseren, 2006, Türkiye'de Medya Endüstrisi, Ankara, Ütopya Yayınevi.

Aksoy, Metin, 2004, "Aynaya Bakabilmek", www.sansürsüz.com, Sol Meclis Medya Çalışma Grubu Medya İzleme Raporu, 2004.

Anayasa, TCK, CMK ve İnfaz Kanunu, 2010, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Atılgan, Semra, 1991, Gazetecilerin Korunması, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti.

Atılgan, Semra, 2009, Türk Basınında Fikir İşçileri ve Yasal Hakları, 2.Basım, İstanbul, Bas-Haş Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını.

Bertrand, Clude Jean, 2000, Media Ethics in Perspective, Mass Media, Lavrence Erlbourn Associates Publisher, London.

Buğra, Ayşe, 2010, Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika, İstanbul, İletişim Yayınları.

Centel, Tankut, 1992, İş Hukuku Cilt 1, Bireysel İş Hukuku, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul.

Clude Jean Bertrand, "Media Ethics in Perspective", 2000, Mass Media, Lavrence Erlbourn Associates Publisher, London.

ÇGD, 2003, Gazetecilik ve Ahlak, Çağdaş Gazeteciler Derneği 16.Olağan Genel Kurulu'na Sunulan Onur Kurulu Çalışma Raporu 31 Mayıs, Ankara.

Doğan, Zülfikar, Şubat 2004, "Türkiye'de Ekonomi Gazeteciliği", X. Yerel Medya Eğitim Semineri, BYEGM Yayını, Ankara.

Ekşi, Oktay, 1993, Gazeteci Kimdir? Basın Konseyi Yayınları: 9, İstanbul.

Girgin, Atilla, 2000, Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Girgin, Atilla, 2008, Gazeteciliğin Temel İlkeleri, İstanbul, Der Yayınları.

İçel, Kayıhan; Ünver, Yener, 2009, Kitle Haberleşme Hukuku, 8. Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi.

İnsan Hakları Mevzuatı, 2010, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Kaboğlu, İbrahim Ö., 2009, Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul, Legal Yayınları.

Nies, Gerd; Pedersini, 2003, Roberto, Freelance Journalist in the European Media Industry, IFJ; Brussels, October.

Otan, Ümit, 1995, Babıtelli, İzmir Kitaplığı, İzmir.

Özgen, Murat, 2004, Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Özsever, Atilla, 2004, Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci, İmge Kitapevi, İstanbul.

Shoemaker, P.J. ve Reese, S.D., Meating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content, Longman, USA, NewYork, 1996, s.163.

TGS Ankara Şubesi Yönetim Kurulu Çalışma Raporu, 2004, 18.Olağan Genel Kurul, TGS Yayını, Ankara.

Topuz, Hıfzı, 2003, Türk Basın Tarihi, İstanbul, Remzi Kitapevi.

Topuz, Hıfzı, 1954, Fransa'da Gazetecilerin Statüsü ve Asgari Ücret, İstanbul.

Tuncay, A.Can, 1989, Hukuki Yönden Basında İşçi-İşveren İlişkileri, Evrim Yayınları.

Uysal, Asiye, 1997, Türk Basınında Muhabir, TGC Yayını, İstanbul.

Makaleler

Araştırma: 2001, "Kriz ve Medya" Ekonomi Muhabirleri Derneği Ekonom Dergisi, S:18.

Dişbudak, Cem; Bozkulak, Serpil, Mart 2010, "Sosyal ve Ekonomik Haklar: Sözler ve Sınırlar", İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:42.

Fıscher, H., 1985, "State of Health and Stres Factors in Occupation The Mass Media Profession", Social Science Medicine, C:12, S:21, s.1367-1371.

Özek, Çetin, 1962, "Basın Hukukumuza Göre Fikir İşçileri İle İşverenler Arasındaki Hukuki Münasebet" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:28, İstanbul.

Üstün, Hasan, "ÇGD'nin Antalya Zaferi", www.bianet.org

Yıldırım, Rahmi, 2005, "Medyada Emek Sermaye Çelişkisi" www.sendika.org.tr

http://www.sosyalhaklar.org/makaleler/2009-Yili-Istihdam-Hakki-ve-Adil-Ucret-Ihlalleri-Nazir-Kapusuz Erişim 7.6.2011

Diğer

İlkiz, Fikret, 2010, www2.bianet.org/bianet/bianet/129323-yeniden-basin-ozgurlugu

ÇGD, Ahmet Abakay, Kişisel görüşme, Mayıs, 2011.

Karaca, Nuray Gökçek, 2000, Türkiye'de Basın Çalışanlarının İş İlişkileri ve Sorunları, (Yayımlanmamış Dr. Tezi) , Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kılınç, Kazım, 1994, Türk Basınında İstihdam ve Ücret Politikası, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Reporters Sans Frontieres (RFS), http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html.

Resmi Gazete: 20/471994,sayı 21911, Kabul tarihi 13/4/1994.

TGS, Güven Ergin, Kişisel görüşme, 12.5.2011.

TGS, Basın Özgürlüğü Bildirgesi, 8 Ocak 2005, www.tgs.org.tr/açıklamalar

Uçak, Olcay, 2010, Mesleki Etik Kapsamında Basının Adil Yargılanma Hakkı İlkesine Yaklaşımı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

http://www.tgf.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=82:medyann-sorunlar-ve-coezuem-oenerileri&catid=47:raporlar&Itemid=86 Erişim: 8.3.2011

http://medyadernegi.org/2010-rsf-raporu-basin-ozgurlugunde-turkiye-138-sirada

http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2010&country=7937 Erişim: 6 Mayıs 2011

solMeclis Medya Çalışma Grubu, Medya İzleme Raporu, Nisan-Haziran 2004, http://www.solmeclis.net/sm_izrap_medya_02.htm

TÜRK BASININDA KADIN: 2010 TÜRKİYESİ'NDE SOSYAL HAKLAR AÇISINDAN KADINLARIN TEMSİLİ

Aynur Köse
Karadeniz Teknik Üniversitesi

ÖZET

Kullandığı dil ve haber kalıpları aracılığıyla kamuoyunun zihnindeki konuların önemlilik algılamasını etkileyen medyanın oluşturduğu cinsiyet kalıpları ve kadınları temsil biçimleri çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Kadınların kağıt üstünde sahip oldukları hak ve özgürlüklerin gündelik hayatta ne ile sınırlı olduğunu göstermek amacıyla gazeteler üzerine bir inceleme yapılmıştır. Böylece kadınların genelde ne tür haberlerle gazetelerde yer bulabildiği ve haber konusu olduklarında haber dili, temsil edilme biçimleri ve sunum kalıpları açısından uğradıkları hak ihlalleri sergilenerek, kadın haklarına duyarlı bir habercilik dili açısından neler yapılabileceğine ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet, Hürriyet, Posta, Radikal, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinin baş sayfaları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda kadınların genelde çeşitli şiddet şekillerinin mağduru ya da görselliği ağır basan magazin malzemesi olarak haberleştirilmelerinden hareketle temsil şekli ve sunuluş biçimi açısından gazetelerin cinsiyetçi kalıplara sahip olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The main subject of this study is gender stereotypes and representation forms of women constituted by media which influence importance of issues in public's mind through patterns of language and news. To show limits of rights and liberties of women a research was done on newspapers. Thus by exhibiting how women are represented on newspapers and when they are subjects of news, how their rights are violated, it was aimed to draw a framework in terms of what can be done against sufferings of women's rights. In this context, head pages of Cumhuriyet, Hürriyet, Posta, Radikal, Zaman ve Yeni Şafak daily newspapers were searched by content analysis. As a result it was found that newspapers have sexist stereotypes in terms of representation types and presentation formats.

GİRİŞ

İnsan hakları, insanların yalnızca insan oldukları için ve doğdukları andan itibaren sahip oldukları dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez haklardır. Her insanın eşit ve özgür doğduğu, insanların dil, din, mezhep, renk, ırk, cinsiyet gibi özelliklerinden dolayı ayrımcılığa tabi tutulamayacağı evrensel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede ülkeler yurttaşlarına temel özgürlüklere ve toplumun standartları ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik haklarına sahip olmaktan başlayarak çağdaş bir birey gibi yaşamalarını sağlayacak bir dizi haklar vermektedir (Marshall ve Bottomore, 2006:6). Bu hak ve özgürlüklerin sınıflandırılmasında tarihsel gelişimine uygun bir ayrıma gidilerek birinci kuşak (kişi hakları ve siyasal haklar), ikinci kuşak (ekonomik, sosyal ve kültürel haklar) ve üçüncü kuşak (dayanışma hakları) ayrımı yapılmaktadır (Kaboğlu, 1989:17). Bu açıdan ikinci kuşak haklar olarak nitelendirilen sosyal hakları, eğitim, sağlık, çalışma hakkı gibi insani gelişim açısından gerekli olan koşulların geliştirilmesini sağlayan, sosyal eşitsizlikleri gidermeye yardımcı olacak şekilde bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan haklar olarak nitelendirmek mümkündür (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002:182). Bir başka ifade ile ikinci kuşak haklar, bireyi toplumsal risklere karşı koruyan ve insanca yaşam için gerekli koşulları sağlamayı amaçlayan haklardır (Uzak ve Altunışık, 2007:16). Böylece ayrım gözetilmeksizin her birey, barınma, sağlık, eğitim, beslenme, iş güvencesi gibi sosyal haklara sahip olmak noktasında eşit konumda bulunmaktadır.

Sosyal hakların doğuşunda ve gelişmesinde rol oynayan etkenlerin başında, düşünsel düzeydeki gelişmeler ve bunlardan etkilenerek ortaya çıkan işçi hareketleri gelmektedir. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfının siyasal ve sosyal eşitsizliklere tepki göstermesi, karşı koyması ve mücadelesi sosyal haklar bakımından itici bir güç olmuştur (Uygun, 2000:23). Bu bağlamda sosyal hakların gelişiminin kapitalizmin gelişimiyle paralel olduğunu söylemek mümkündür. Kapitalist sanayileşmenin yarattığı eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik mücadeleler sonucunda çalışma koşullarını düzenleyen yasalar çıkarılmıştır. İngiltere'de 1842 tarihinde çıkarılan ve kadın işçilerin çalışma koşullarına ilişkin koruyucu düzenlemeler getiren yasa da bunlardan biridir (Kara, 2004). 19. yüzyılda önem kazanmaya başlayan kadın hakları çerçevesinde verilen mücadeleler sonunda kadınlar, kamusal yaşamda ve iş hayatında yer almaya başlamıştır. Bu çerçevede kadınların kamusal hayata girişte karşılaştıkları cinsiyete dayalı eşitsizlik ve ayrımcılığı önlemeye ve kadınların haklarını korumaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak zihniyet kalıplarını, tutum ve davranışları değiştirmek yasaları değiştirmek kadar kolay değildir. Bu bağlamda kadınların sosyal yaşamdaki hakları konusundaki yasal düzenlemeleri hayata geçirmek ve uygulanmasını sağlamak, yani teori ile pratik uyumunu sağlamak zorlu bir süreçtir.

Sosyal haklar, temel olarak fiili eşitsizliklerin giderilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede belli bir sosyal kategoriye giren insanlara birtakım sosyal

hakları tanımak, bu insanların yasaların kendiliğinden işleyişi yoluyla elde edebileceklerinin ötesinde bazı hakları olduğunun kabulü anlamına gelmektedir (Tanör, 1978:41). Bu şekilde özel olarak korunması gereken kişiler arasında kadınlar da yer almaktadır. Zira kadın erkek eşitsizliği bütün dünyada, üstelik yaşamın her alanında karşılaşılan bir olgudur. Bu olgunun en önemli sebebi ise ataerkil toplum yapısıdır. En genel ifadeyle ataerkillik, kadın erkek eşitsizliğini besleyen ve derinleştiren bir olgudur. Kadının ikincilleştirilmesi biyolojisiyle ilişkilendirilmek istense de bunun asıl nedeni toplumsal cinsiyet ve oluşturduğu cinsiyet kalıpları ile kadına ve erkeğe atfedilen cinsiyet rolleridir. Zira bedensel boyutunun ötesinde insanlar arasındaki ilişkilerin biçimlendiği ve sürdürüldüğü toplumsal pratiklerin içinde belirlenmesi nedeniyle cinsellikte toplumsal bir bağ bulunmaktadır (Connell, 1998: 102-107). Ataerkilleşmenin kadına biçtiği rol her yerde karşımıza çıkmakta ve kadın özel alana kapatılarak kamusal alandan dışlanmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyete dayanan cinsel rol ayrımlaşmasında erkeklerin kamusal alan yani siyasal, geniş ve yaygın alanda, kadınların ise duyguların dar, evsel ve sınırlı alanında yani özel alanda varoldukları görüşü belirleyici olmaktadır (El-Bakri-Kameir, 1986; 41). Bu bağlamda insanca bir yaşam için gereken asgari koşulları ifade eden sosyal haklar, çoğu zaman kağıt üstünde kalmakta ve günümüzde neredeyse hak olmaktan çıkartılıp birer ayrıcalık haline getirilmektedir.

Bu süreçte yönlendiriciliği ve etkileyiciliği ile bireylerin zihin yapılanmasında ve bilişsel şemalarında etkili olan medya önemli işlevler üstlenmektedir (Hall, 1993:198). Zira bu araçlar belli söylemleri geliştirerek ya da dışlayarak, meşruluk iddialarını destekleyerek ya da çürüterek söylemsel mücadeleleri düzenlemektedir (Fowler, 1991:120). Diğer bir deyişle medya toplumdaki güç ilişkileri içinde inşa edilen ve yeniden üretilerek toplama sunulan temsil pratikleri aracılığıyla iktidar ilişkilerini ve uygulamalarını meşrulaştırmaktadır. Bu anlamda medyanın görevi kısaca var olanı pekiştirmektir. Bu bağlamda medya ataerkil kültür kalıplarını tekrarlayarak, yeniden üreterek kadınlara bir anlamda değiştiremeyecekleri bu dünyayı kabul etmelerini öğretmektedir.

Temel olarak medyadaki kadın temsilleri üzerine odaklanan bu çalışmanın amacı, kadınların kağıt üstünde sahip oldukları bireysel ve kolektif sayısız hak ve özgürlüğün gündelik hayatta ne ile sınırlı olduğunu göstermek üzere yine basılı bir materyal olan gazeteler üzerinde bir inceleme yapmaktır. Böylece kadınların genelde ne tür haberlerle gazetelerde yer bulabildiği, şiddet, taciz, tecavüz, cinayet… vb. nedenlerle haber konusu olduklarında haber dili ve temsil edilme biçimleri açısından uğradıkları hak ihlalleri sergilenerek, kadın odaklı bir habercilik dili açısından neler yapılabileceğine ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Kadınların kişilik ve sosyal hakları açısından gazetelerde temsil biçimleri ve kadınlarla ilgili haberlerde kullanılan çerçeveler üzerine odaklanan bu çalışmanın araştırma evreninde 1 Ocak-31 Aralık 2010 tarihleri arasında yayımlanan günlük gazeteler yer almaktadır. Araştırmanın örneklemini ise dünya görüşü, yayın politikası, ideolojik duruş, sahiplik yapısı gibi kriterler açısından farklı kesimleri temsil gücüne sahip olan Cumhuriyet, Hürriyet, Posta, Radikal, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinin baş sayfalarında yer alan kadınlarla ilgili haberler oluşturmaktadır. Bu kapsamda haber medyası tarafından kadınlar söz konusu olduğunda hangi konuların seçildiğine, bu konuların sunum kalıpları olarak haber çerçevelerine

ve kadınların temsil biçimlerine odaklanan üç boyutlu ve birbirini destekleyen bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Medya içeriklerinde kullanılan dil ve belli haber öykü kalıpları ile gerçeklik farklı yollarla düzenlenmektedir (Durfee, 2006: 463). Çerçevelemek, algılanan bir gerçekliğin belli yönlerini seçerek bunları bir iletişim metni içinde daha önemli hale getirmek ve böylece belli bir problem tanımını, neden-sonuç yorumunu, ahlaki değerlendirmeyi veya çözüm önerisini desteklemektir (Entman 1993: 52). Haber çerçeveleri olarak tarif edilen bu sunum kalıplarının kadınlar söz konusu olduğunda; sorumluluk, çatışma, insani ilgi, ahlakilik ve ekonomik sonuçlar çerçevelerinden[1*] hangisinde yoğunlaştığı ve incelenen gazeteler arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir (Price ve ark., 1997: 484; Valkenburg ve ark. 1999: 555). Mesajda, bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik "ikinci bir okuma" (Bilgin, 2000:7) olarak nitelendirilen içerik analizi yöntemiyle elde edilen verilerden hareketle kadınlarla ilgili haberlerde kullanılan seçme, yorumlama, vurgulama ve dışlama gibi sunum kalıpları üzerinden yazılı basının oluşturmaya çalıştığı "bilişsel şemalar" tespit edilmeye çalışılmıştır (Iyengar,1997:244). Bu veriler üzerinden ayrıca yazılı basının kadınlarla ilgili özellikle hangi konuları haberleştirdikleri incelenmiştir.

Kitle iletişim araçlarının toplumsal gerçekliği inşa ettiği ve yeniden ürettiği varsayımı temelde medyanın belli konu veya meseleleri, kullandığı dil ve haber kalıplarıyla yorumlayarak ilgi ve dikkatimizin yöneldiği konu ve meselelerle ilgili önceliklerimizi belirlediğini öne sürmektedir (McLeod ve ark, 2003: 144) . Bu çerçevede medya ürünlerinin metinsel ve söylemsel özelliklerine göre kadının temsil biçimiyle ilgili olarak yapılmış araştırmalar (Butler, Paisley 1980; Danacı Yüce, 2008, Saktanber, 1993, Uğur Tanrıöver 2007; Gencel Bek ve Binark, 2000:4-15) sonucunda çeşitli kategoriler oluşturulmuştur. Buna göre medya içeriklerinde kadınlar 6 farklı şekilde temsil edilmektedir.

1- Doğal-eşit varlık: Kadınların, hayatın herhangi bir alanında erkekler ile eşit biçimde "doğal" olarak temsil edildiği durumlardır.

2- Eş, anne, fedakar kadın: Kadınların salt eş ya da annelik konumunun altını çizen ve/veya "fedakarlık" niteliğini ön plana çıkaran içeriklerdir.

3- Üçüncü sayfa-magazin nesnesi: Kadınların, genelde "üçüncü sayfa" olarak tanımlanan haber türleri kapsamında cani, suçlu ya da tersine kurban olarak yer aldığı haberler ve özellikle gösteri dünyasındaki yıldızların, aşk ilişkileri, giyim-kuşamları, gezdikleri yerler gibi içerikler bu kategoride yer almaktadır.

4- Cinsel nesne-haz nesnesi: Haber ya da içerikle doğrudan ilişkisi olmadığı halde kadınların bedenlerini/cinselliklerini ön plana çıkaran içeriklerdir.

[1*] 1) Sorumluluk çerçeveleri bir meseleye veya probleme neden olma veya çözme sorumluluğunu hükümete, bir bireye veya bir gruba atar.

2) Çatışma çerçeveleri izleyici ilgisini çekmek için bireyler, gruplar veya kurumlar arasındaki çatışmayı anlatır.

3) İnsani ilgi çerçeveleri insan yaşamına dair hikayeleri ve duygusallığı öne çıkarır.

4) Ahlâkilik çerçevesi problemi veya konuyu dini inançlar veya ahlâki prensipler bağlamında ele alır.

5) Ekonomik sonuçlar çerçeveleri konuları bireyler, gruplar, kurumlar, bölgeler veya ülkeler için doğuracağı maddi yararlar veya maliyetler bakımından anlatır (Semetko ve Valkenburg, 2000: 95).

5- Örgüt - eylem öznesi: Kadınların herhangi bir eyleme (toplumsal, siyasal, kültürel) doğrudan katılır biçimde ya da belli bir örgüte dahil olarak sunuldukları içeriklerdir.

6- Araçsal varlık: İçerikle doğrudan ilgili olmadığı durumlarda kadınların, gündelik deyimle "konu mankeni" biçiminde temsil edildikleri içeriklerdir.

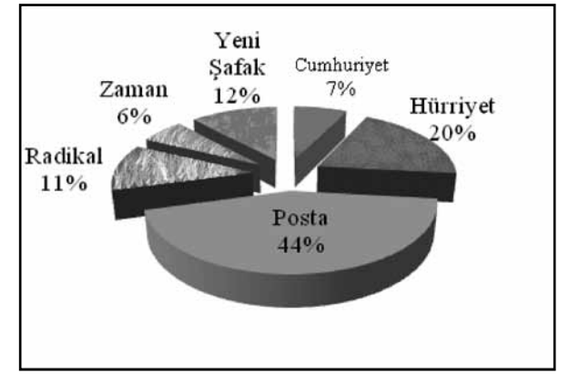
Tüm bu analizler sonucunda 2010 yılında kadınların en çok hangi haber konularıyla, temsil biçimleriyle ve sunum kalıplarıyla baş sayfalarda haberleştirildikleri, bu açıdan gazeteler arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Gazetede haberin hangi sayfada yayımlandığı, sayfadaki yeri ve boyutu okuyucunun etkilenmesi ve habere çekilmesinde önemli bir faktördür[2*]. Bu açıdan gazetelerin en dikkat çekici ve dolayısıyla en fazla okunan sayfaları olarak baş sayfalarında yer alan haberler ve bu haberlerin ele alınış tarzı özellikle önemlidir. Çünkü medya kullandığı dil ve haber kalıpları aracılığıyla önemli ya da öncelikli gösterdiği konular ile kamuoyunun zihnindeki konuların önem sıralamasını belirlemektedir (Yüksel, 2009: 130). İşte bu nedenle kadınların gazetelerin baş sayfalarında günün en önemli konusu olarak sunulan manşet ya da sürmanşetlerde ne oranda haberleştirildikleri konusu önemlidir.

Araştırma kapsamında taranan 2190 sayı gazetenin 318'inde (yüzde 15) kadınların manşet ya da sürmanşette haberleştirildikleri saptanmıştır. Bu alanlarda kadınlarla ilgili haberlerin yüzde 15 ile sınırlı olmasının nedeni, bu sayfalarda ağırlıklı olarak "iç politika", "ekonomi", "dış politika" gibi erkeklerin ilgi alanına girdiği düşünülen, üzerine düşünce üretildiği varsayılan dolayısıyla da kadınların uzak durduğu "ciddi" konular olarak görülen haberlere yer verilmesidir (Mater ve Çalışlar, 2007: 181). Örneklem içerisindeki gazeteler arasında bu açıdan anlamlı bir fark olup olmadığı incelendiğinde ise aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Grafik-1: Manşet ya da sürmanşetlerde kadınlara yer verme oranı

[2*] Haberin önem derecesini göstermek için "ters üçgen" kullanılmaktadır. Haberin önemi yukarıdan aşağıya doğru azaldığından sayfanın üst kısmında yer alan haberler önemli, alt kısmında yer alan haberler ise üstteki haberlere göre daha az önemlidir.

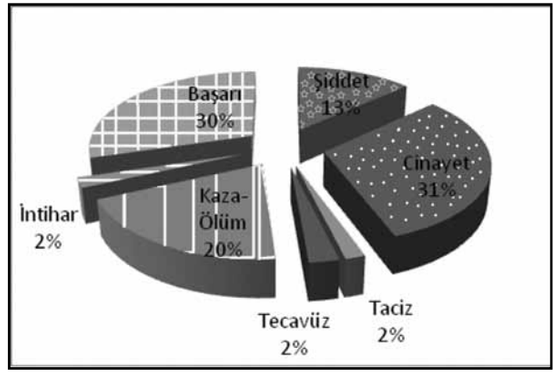
Satış rakamları itibariyle "Türkiye'nin en çok satan gazetesi" olarak nitelendirilen ve popüler basının en önemli temsilcilerinden biri olan Posta Gazetesi (yüzde 44) ile incelenen diğer gazeteler arasında, günün en önemli haberi olarak manşette kadınlara yer verme açısından anlamlı bir fark vardır. Bu durumu ticari yayıncılığın nitelikleri gereği, Posta gazetesinin hem daha fazla sansasyonel haber içermesi, hem de daha fazla görsel kullanması ile açıklamak mümkündür. Manşette kadınlara en az yer verenin ise Zaman Gazetesi (yüzde 6) olduğu saptanmıştır. Bunu ise gazetenin ideolojik aidiyeti itibariyle muhafazakar ve dini hassasiyetleri yüksek bir kesime hitap etmesi ile açıklayabiliriz.

Baş sayfanın tamamında kadınlarla ilgili haberlerin oranı ise 2701'dir. Baş sayfalarda ortalama 8 habere yer verildiği bilgisinden hareketle, toplam 17520 haber içinde manşet dahil kadınların oranının yüzde 17 olduğu saptanmıştır. Bu haberlerin bazılarında kadınlar haberin öznesi konumunda iken bazılarında ise vitrin malzemesi olarak sunulmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ise gerçek temsil oranının çok daha sınırlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kadınların hangi konularla baş sayfalarda yer bulabildikleri önemli bir husustur.

1- Kadın Konulu Haberler: Kurban ve Mağdur Kadınlar

2010 yılı içerisinde gazetelerin vitrini olarak baş sayfalarında sunulan haberlerin içeriklerinin hangi konularda yoğunlaştığını ortaya çıkarmaya yönelik yapılan analiz sonucunda; kadınları konu alan haberlerin yüzde 70'inin cinayet, ölüm, tecavüz, taciz gibi çeşitli "şiddet" biçimlerine maruz kalan kurban ve mağdur kadın hikayelerini içerdiği saptanmıştır. Bu noktada önemli olan gazetelerin kurban ve mağdur kadınları haberleştirirken ortaya koyduğu neden sonuç ilişkisidir. Bunun için çoğunlukla eğitimsiz, işsiz ve sosyal güvenlikten yoksun olan bu kadınların mağduriyetlerini pekiştiren ya da meşrulaştıran klişe ifadelerin dışına çıkarak, kadınları bu tarz toplumsal risklere karşı korumak ve insanca yaşamalarını sağlamak için yapılması gerekenlere işaret eden sosyal haklara duyarlı ve toplumsal anlamda sorumlu bir yayımcılık anlayışı gerekmektedir. Ancak incelenen haberlerde bu tarz bir anlayışın izlerine nadiren rastlanmıştır.

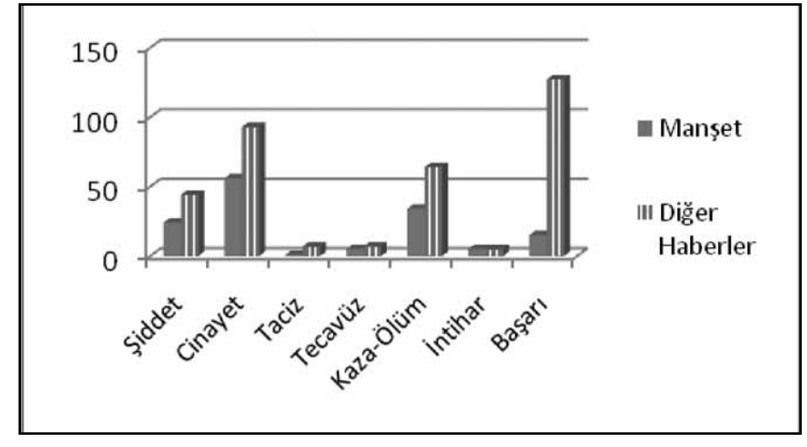
Grafik-2: Kadınlarla ilgili haberlerin konularına göre dağılımı

Analiz sonucunda aldatılan, aldatan, tecavüze uğrayan, şiddet gören, kısaca başına çeşitli felaketler gelen kadınların medyanın manşetlerinde en sık kullandığı malzemeler olduğu

bulgulanmıştır. Bu anlamda iyi bir mağduriyet haberi ya da öznesi kadın olan "cinsel içerikli" bir haber, gazeteler için daha yüksek tiraj anlamına gelmektedir (Doğan, 2008:117). Burada dikkat çeken nokta ise kadınların en fazla mağduriyetleriyle manşet olurken başarılarının ancak küçük bir haber olarak baş sayfalarda yer bulabilmesidir. Bu bağlamda kadınların başarılarının değil yaşadıkları felaketlerin ve mağduriyetlerinin daha fazla haber değeri taşıdığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Grafik-2: Manşet ve diğer haberlerin konularına göre birbirlerine oranı

Nitekim cinayet (frekansı 40), kaza-ölüm (frekansı 24) ve şiddet (15) konulu haberleri sık sık manşetine ve baş sayfasına taşıyan Posta gazetesinin Türkiye'nin en çok satan gazetesi olması da kadının mağduriyetinin çok okutan bir konu olduğu saptamasını destekler niteliktedir. Bu tür haberlere manşetinde en az yer veren ise yayın politikası ve ideolojik duruşu itibariyle fikir gazetesi olarak nitelendirilen Cumhuriyet Gazetesidir. Nitekim Cumhuriyet, kadınları genelde olduğu gibi mağduriyetleri ile değil, başarıları ile (yüzde 74) baş sayfasına taşımayı tercih etmiştir. Kadınları kamusal yaşamda ve iş hayatında aktif bireyler olarak konumlandırılan Cumhuriyet gazetesi kadınların uğradıkları fiili eşitsizlikleri de sayfalarına taşımak suretiyle sosyal hak ihlallerine de gönderme yapmaktadır.

Manşetlerde sınırlı sayıda yer bulabilmekle birlikte baş sayfadaki haberlerde en sık işlenen konulardan biri de kadınların şaşırtıcı başarıların örneği olarak haber öznesine dönüşmeleridir. Bu tür haberlerde özellikle kadınların aldıkları eğitime ve çalışma hayatındaki üstün başarılarına gönderme yapılmak suretiyle insani gelişim ve temel hak ve özgürlüklere sahip olmak için gerekli olan koşullara işaret edilmektedir. Ancak başarılarıyla, mücadeleleriyle, yükselen sesleri ve sözleriyle kadınların medyada görünebilmesinin belli kuralları vardır. Bu kuralların başında ise, bu başarının beklenmedik ve şaşırtıcı olduğuna vurgu yapmak suretiyle kadınların toplumdaki ikincil konumuna gönderme yapılması gelir. Aşağıdaki örnekler, başarılarıyla haberleştirilen kadınların sunumunda kullanılan kalıpları ortaya koyması açısından anlamlıdır.

Resim-1:18 Nisan 2010

Resim-1: 20 Nisan 2010

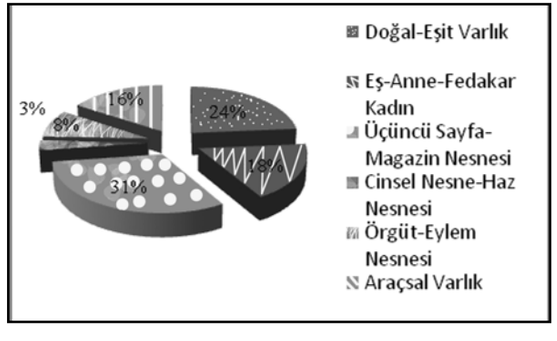
Resim-1: 9 Mart 2010

Radikal, "*Genç profesör Feryal Özel aşk olsun dedirtiyor*" üst başlığıyla ve spotunda yer alan "…*İki de çocuk büyütüyor*" ifadesiyle bu beklenmeyen başarının şaşırtıcılığını, profesyonel bir bilim insanı bile olsa kadın ve annelik rolüne gönderme yaparak belirginleştirmektedir. Bu bağlamda gazeteler genelde değişik alanlara ve kadınlara dair konuları işlerken, bilgi, deneyim ve birikime sahip kadınları muhatap almayarak ve sınırlı olarak görüşlerine ya da uzmanlıklarına başvurarak aslında kadınlara yönelik cinsiyetçi kalıplarla hareket etmektedir (Tanrıöver, 2008: 115). Ancak haberlerdeki sözcük seçimleri ve cümle yapılarının cinsiyetçiliği gizleyecek şekilde örgütlenmesi nedeniyle bu temsil şeklini fark etmek kolay değildir.

2- Gazetelerde Kadınların Temsil Biçimleri

Medyada temsil ve sunuluş biçimleri birbirini destekler ve toplumsal algıya katkıda bulunur niteliktedir. İnsan hakları, eşitlik ve sosyal haklar açısından bakıldığında kadının medyadaki temsil şekli ve sunuluş biçiminin cinsiyetçi kalıplara sahip olduğu gözlenmektedir. Medya, her gün kullandığı cinsiyet ayrımcılığını pekiştiren ifadeler, yorumlar, görüntüler, alıntılar ile kadın bedeni üzerinden cinsiyetçi bir söylem inşa etmektedir. Bu noktada kadınların temsilinde kullanılan kategorilerin özelliklerine değinmek medyanın tavrını ortaya koymak açısından yararlı olacaktır.

Grafik-5: Baş sayfalarda kadınların temsil biçimleri

Kadınlara ilişkin haberlerin yüzde 31'i, kadınların kurban, mağdur ya da cani olarak konumlandırıldıkları cinayet, şiddet, ölüm, tecavüz, taciz gibi üçüncü sayfa haberlerinden ya da gösteri dünyasındaki popüler kadınların özel hayatları, giyim tarzları, yaptıkları ya da söyledikleri gibi magazinel içerikli haberlerden oluşmaktadır. Bu noktada görsellik, kadınların cinsel nesne ya da üçüncü sayfa-magazin amaçlı temsilini pekiştirici bir etkiye sahiptir. Gazeteler bazen de kadınları ve kadınlara yönelik işlenen suçları magazinleştirerek ve bu suçları erotik röntgenciliği besleyecek şekilde reyting malzemesine dönüştürerek kullanmaktadır (Tanrıöver, 2008:116). Bu bağlamda "hayatın esası kabul edilen alanlarda" yani politikada, ekonomide, hatta magazinde fotoğraflarıyla, görüntüleriyle erkekler konuşurken, kadına bu "ciddiyet dünyası"nda "mağdur", "kurban", "vitrin malzemesi", "namus taşıyıcılığı" gibi roller düşmekte ve bu roller sürekli yeniden üretilmektedir. Bu yaygın temsil biçiminden hareketle "kadınlar ne zaman haber olur?" sorusuna verilebilecek yanıtlardan biri "kadınlar mağdur ya da kurban olunca haberleştirilir" şeklinde olacaktır (Mater ve Çalışlar, 2007:175). Kadınların haberlerde temsilinde kullanılan diğer kalıplar ise sırayla hayatın içinde "doğal ve eşit bir varlık" (yüzde 24), bireysel varlığı olmayan "eş ve anne" (yüzde 18) ya da vitrin malzemesi olarak "araçsal varlık" (yüzde 16) şeklindedir. Siyaset söz konusu olduğunda ya da teknolojik gelişmelerle ilgili haberlerde, yani içerikle doğrudan ilgili olmayan durumlarda kadınlar, genellikle konu mankeni olarak haberin görselinde yer almaktadır. Ancak haberin içine dahil edilmeyerek bir anlamda yok sayılmaktadır. Gazetelerin baş sayfalarında yer alan haber ve fotoğrafları incelemek bu yaklaşımı görmek açısından yeterlidir.

Resim-3: 30 Ocak 2010

Resim-4: 12 Ağustos 2010

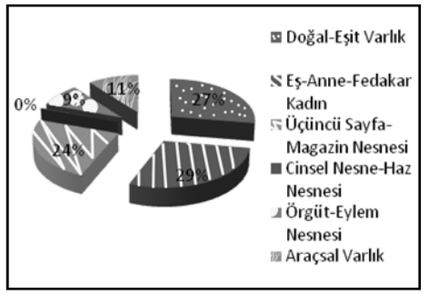

Resim-4: 9 Şubat 2010

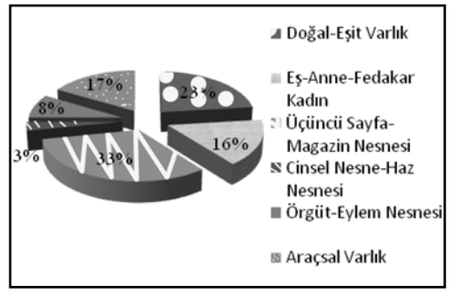
Radikal Gazetesi "*Açlık, yoksulluk, dayak, taciz, tecavüz…"* üst başlığıyla kadınların en çok yaşadıkları sorunları sıraladıktan sonra *"Memleketimden kadın manzaraları*" manşetiyle ülkenin kadın hakları açısından profilini ortaya koymaktadır. Böylece insanca yaşam için gerekli olan temel hak ve özgürlüklerden olan eğitim, çalışma, sosyal güvence, barınma gibi sosyal haklara ilişkin bir Türkiye tablosu çizmektedir. Burada bir parantez açarak özellikle namus ve töre cinayetleri konusunda eleştirel bir yayıncılık anlayışı benimseyen Radikal gazetesinin kişilik hakları ve sosyal haklar bağlamında sorumlu bir yayıncılık gerçekleştirdiğini ifade etmek gerekmektedir. Benzer şekilde "*Suikast kurbanlarının yakınlarından ortak çağrı"* üst başlığı ve *"Çoğalmak istemiyoruz*" manşetinde ve haber metninde olduğu gibi kadınlar, genelde şiddetin nesnesi, savaş, çatışma, doğal olaylar ve ailevi dramlarda acının simgesi ol-

duklarında haber öznesine dönüşebilmektedir (Mater ve Çalışlar, 2007: 178). Bu haberlerde kadınların temsil edilme biçimleri olabildiğince şiddet içerikli ve duygu sömürüsü odaklıdır.

Genel olarak haber başlıklarında ve metinlerinde temsil edilen, kadınların çaresizliği, zavallılığı, hatta kimi zamanda bu durumu "hak etmiş" olmalarıdır (Tanrıöver, 2007: 159). Zira doğal felaketlerden siyasi skandallara ve bireysel facialara kadar uzanan yelpaze içinde haber, gizli ve açık biçimde toplumsal suçun failine bir beden inşa etmektedir. Bu şekilde özellikle manşetlerde kadın bedeni suçlu ya da kurban olarak seçilerek eril bilinçdışının dile dökülmesine aracılık edilmektedir. Böylece haber, olup bitenin bir aktarım aracı olmaktan çok, mevcut iktidar güçlerinin inşa ettiği gerçeklik kurgusunun güvenilir bir aktarım aracına dönüşmektedir (Köker, 2007: 136). Buna bağlı olarak kadınların işsizlik, eğitimsizlik, sağlık ve sosyal güvencelerden yoksunluk gibi gerçek sorunları üçüncü sayfa ya da magazin malzemesi olarak kullanılarak bir anlamda önemsizleştirilmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı cinsel rol ayrımlaşmasını belirginleştiren ve dolayısıyla kadın ve erkek eşitsizliğini derinleştiren bu sunum şekli sosyal açıdan kadınların haklarının ihlal edilmesini de beraberinde getirmektedir. Zira karşılaştığı şiddet sonrası hırpalanan kadınları, saldırı kurbanı mağdur kadınları, açlık ve yoksulluk içindeki kadınları ya da ölü kadın bedenlerini sergileyen haber medyası, aslında kadınların insanlık onuruyla temellenen haklarını ihlal etmektedir (Köker, 2007: 140). Bu noktada kadınları manşet ya da sürmanşette haberleştirirken kullanılan temsil biçimleri arasındaki farklılıklara işaret etmek medyanın kadına bakışını ortaya koymak açısından önemlidir.

Grafik-5: Manşetlerde kadınların temsil biçimleri oranları

Grafik-6: Baş sayfadaki diğer haberlerde kadınların temsil biçimleri ve oranları

Manşetlerde kadınlar genelde dünyanın bütününden kopmuşçasına "iyi eş", "iyi anne", "fedakar kadın" olarak hem "anne-eş" hem de "zavallı-merhamet dilenen" nitelikleriyle bir arada haberleştirilmektedir. Bu bağlamda özellikle şehit haberleri sunulurken acı içindeki annelere, eşlere geniş yer verilmektedir. Öyle ki sıkça kullanılan bir konumlandırma olarak eş ve annelik rolü çerçevesinde, çocuğu ya da eşi için fedakarlıkta bulunan anneler, günlük gazetelerin "baş tacı"dır (Tanrıöver, 2007: 157). Ancak medya, kadının insan hakları ihlalleri açısından en kötü notu "geleneksel rollerde kadın temsili" konusunda almaktadır. Zira medya metinlerinde kadınlar, haberlerde kadın adlarının önüne getirilen "iyi eş", "fedakar anne",

"becerikli ev kadını", "şahane aşçı" gibi nitelemelerle sunulmaktadır (Doğan, 2008:117). Buna karşın bu kadınların kişisel özelliklerine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değildir.

Resim-3: 21 Aralık 2010

Resim-4: 9 Mayıs 2010

Resim-4: 21 Haziran 2010

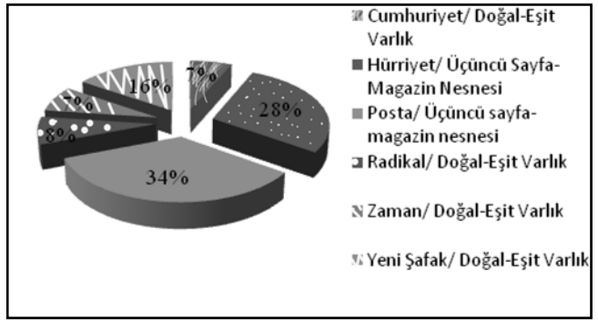

Resim-5: 16 Eylül 2010

Söz konusu "üçüncü sayfa" haberleri olduğunda ise bu listeye "canavar anne", "vicdansız anne", "aldatan eş", "sapık sevgili" gibi nitelemeler eklenmektedir. Bu bağlamda öfke, empati, şefkat, sempati veya merhamet duyguları uyandıran sıfatlar veya kişisel portreler kadınların temsilinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu adlandırmalar ve kurulan bu duygu dili üzerinden kadından "beklenen" ve "beklenmeyen" davranışlarla ilgili zihinlerdeki toplumsal kalıplar yeniden üretilmektedir. Bu tür haberlerde ayrıca olayı skandalize edip magazinelleştirmeye ve böylece reytingi artırmaya yardımcı olacak fotoğraflar seçilmektedir. Nitekim Posta gazetesi, evrensel ve etik değerlere atıfla "*Vahşet*" olarak nitelendirdiği olayı haberleştirirken kullandığı fotoğrafla aslında, hem bu vahşete kendisi de ortaklık etmekte hem de kişilik haklarına zarar vermektedir. Oysa ki bu tarz haberlerin başlıklarında ve spotlarında

yargı ifadelerindense olayın toplumsal, hukuki ve psikolojik nedenlerine ve sonuçlarına vurgu yapan bir dil kullanmak ve böylece kamusal bir farkındalık yaratmak gerekmektedir. Bu haberler ayrıca, kadınların yaşadıkları sosyal eşitsizliklere dikkat çekmek ve bu eşitsizlikleri gidermeye yönelik toplumsal bir hassasiyet yaratmak açısından da işlevseldir.

Bu noktada kadınları ağırlıklı olarak hangi kategorilerle haberleştirdiklerini incelemek, gazetelerin kadın konusuna yaklaşımıyla ilgili bir çerçeve çizmek açısından yararlı olacaktır

Grafik-6: Gazetelerde kadınların temsil biçimleri ve oranları

Genel olarak baş sayfada kadınların temsil biçimleri açısından gazeteler arasında anlamlı farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Hürriyet ve Posta gazetelerinin kadınları genelde "üçüncü sayfa-magazin nesnesi" olarak (yüzde 62) tanımlanan haber türleri kapsamında cani, suçlu ya da tersine kurban olarak ya da gösteri dünyasındaki yıldızların, aşkları, kıyafetleri, sözlerinden hareketle magazin nesnesi olarak sundukları bulgulanmıştır. Bu haber sunumu, kadınların çağdaş bireyler olarak eşit bir şekilde yaşama haklarına karşı mesafeli duruşu ve kadınların özel hayatını teşhir etmesi açısından sosyal ve kişilik haklarına zarar vermektedir. Cumhuriyet, Radikal, Zaman ve Yeni Şafak gazeteleri ise kadınları, yaşamın siyaset, ekonomi, iş hayatı gibi farklı alanlarında erkekler ile eşit biçimde, haberin temel öznesi olarak konumlandırmayı tercih etmişlerdir. Buna rağmen kadınlar genel olarak gazetelerde üçüncü sayfa haberi ya da magazin malzemesi olarak sunulmaktadır çünkü kadına baş sayfada en fazla yer veren Posta ve Hürriyet gazetelerindeki yaygın temsil şekli bu yöndedir.

Resim-6: 16 Şubat 2010

Resim-7: 23 Eylül 2010

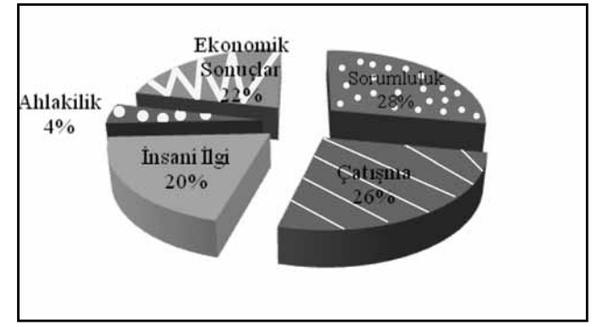

Resim-8: 14 Şubat 2010

Yukarıdaki haberlerde kadınlar hayatın içinde erkeklerle eşit bir şekilde haberin konusu, öznesi, kaynağı, yorumcusu ya da görüntüsü kısaca sosyal haklara sahip asli unsuru konumundadır. Kadının doğal-eşit varlık olarak temsil edildiği bu tür haberleri, kadını merkeze alması ve habercilik anlayışını kadını güçlendirecek, görünür kılacak, sözünü aktaracak ve kişisel kalifikasyonuna yer verecek şekilde kurması açısından "kadın odaklı" olarak değerlendirmek mümkündür.

3- Kadınları Haberleştirirken Kullanılan Çerçeveler

Haber kurgularında ve içeriklerinde hangi öykülerin ele alınacağına yönelik tercih, kamunun algılayışı üzerinde etkili olması açısından önemlidir. Nitekim Tuchman'a göre kitle medyası, okuyucuların veya izleyicilerin kamusal olayları yorumlamakta kullandıkları referans çerçevelerinin önemli bir belirleyicisidir (Tuchman'dan akt. Scheufele, 1999: 105; Severin ve Tankard, 1994: 536). Çünkü medya çerçeveleri, olaylar hakkında belli yönde bir anlayış oluşturmaya yönelik algı ve düşünmeyi teşvik eden belli haber anlatılarıdır. Bu çerçeveler, bir haber metninde öne çıkarılan anahtar sözcükler, kavramlar, semboller ve nitelemelerde gizlidir. Bu yüzden, olayların ve haberlerin kitle iletişim medyasında çerçevelenmesi ve sunumu, haberi izleyenlerin bunları anlayışlarını sistemli biçimde etkilemektedir (Price ve ark. 1997: 489; Entman, 1993: 52; Scheufele, 1999: 107). Bu bağlamda medya söylemlerine hakim olan "habercilik kalıplarının" kadınlar açısından nasıl kullanıldığı incelendiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Grafik-7: İncelenen gazetelerde kullanılan haber çerçeveleri

Kadınları baş sayfada haberleştirirken en fazla sorumluluk (yüzde 28) ve çatışma (yüzde 26) çerçeveleri kullanılmaktadır. Haber kurgusu içinde bireyler, gruplar ve kurumlar arasındaki çatışmalar öne çıkarılarak ya da bir meseleye veya soruna neden olma ve çözme sorumluluğunu bir gruba, kuruma veya hükümete yükleme yoluyla haber sunulmaktadır. Bu iki çerçevenin yoğun olarak kullanılması, kadınları baş sayfalara taşıyan haber konuları ve temsil biçimleri ile birlikte değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Zira kadınlar baş sayfalarda yüzde 70 oranında cinayet, şiddet, tecavüz, kıskançlık ya da ihanet gibi nedenlerle kocaları, nişanlıları ya da sevgilileri tarafından katledildiklerine ilişkin "üçüncü sayfa" haberleriyle temsil edilmektedir. Dolayısıyla da ağırlıklı olarak çatışma ve yaşananlar sonrasında bir çözüme ulaşma çabası bağlamında sorumluluk çerçevesinde sunulmaktadır.

Özellikle aile içi şiddet ve töre gibi sorumluluk çerçevesinde sunulan haberlerde kadınların mağdur oldukları durumlardan hareketle sosyal eşitsizliklere gönderme yapılmakta ve toplumsal anlamda farkındalık yaratılmaya çalışılmaktadır.

Burada dikkat çeken diğer önemli nokta ise haberlerin, bir yandan çatışma çerçevesi açısından kurgulanırken bir yandan da "failin suçunu mazur gösterip hafifletecek, mağdurun da suçlu olduğunu düşündürecek" (Mater ve Çalışlar, 2007: 185) şekilde sorumluluk çerçevesinin belirsizleştirilerek sunulmasıdır. Böylece cinsel suçlara ve şiddete maruz kalan kadınlar cinsiyetçi yargılar eşliğinde sunularak tecavüz ya da şiddete maruz kalanın "ahlakı" ve "yaşam biçimi" ahlaki çerçeveler bağlamında sorgulanarak, aslında suçlu ya da suç değil, suça maruz kalan kadın yargılanmaktadır (Mater, 2008:111). Bu sunum şekli ile yaygın medya, kadınları haberleştirirken yeni bir hak ihlali yapmaktadır. Gazetelerin kadınlarla ilgili haber çerçevelerine ilişkin genel tavrı incelendiğinde ise aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo-1: Kadınlarla ilgili haberlerde kullanılan çerçevelerin dağılımı

Çerçeveleme	Cumhuriyet	Hürriyet	Posta	Radikal	Yeni Şafak	Zaman	Toplam
Sorumluluk	105	125	79	86	136	87	618
Çatışma	56	132	182	68	106	35	579
İnsani İlgi	37	95	147	51	72	43	445
Ahlakilik	5	17	57	6	7	4	96
Ekonomik Sonuçlar	60	121	67	55	102	67	472
Toplam	263	490	532	266	423	266	2240

Posta ve Hürriyet gazeteleri kadınlarla ilgili haberleri en çok çatışma çerçevesinde kurgularken, Cumhuriyet, Radikal, Zaman ve Yeni Şafak gazeteleri sorumluluk çerçevesinde sunmayı tercih etmiştir. Bu durumu, Posta ve Hürriyet'in kadınlarla ilgili olarak en fazla cinayet ve şiddet konulu üçüncü sayfa haberlerine yer vermesi ve bu haberleri de güç ve uyuşmazlık açılarından ele almasıyla açıklamak mümkündür. Örneklem içerisindeki diğer gazeteler değerlendirildiğinde ise; Cumhuriyet gazetesinin genelde kadınları başarı haberleri ile hayatın içindeki doğal bir varlık olarak sorumluluk ve ekonomik sonuçlar çerçevesinde ele aldığı saptanmıştır. Bu haberlerde sosyal haklarının bilincinde olan bir birey, hayatın içinde aktif bir özne olarak konumlandırılan kadınlara yer verilmektedir. Radikal gazetesi, kadınların haberin konusu, öznesi olduğu ve erkeklerle eşit şekilde temsil edildiği haberlere (yüzde 26) ve mağduriyetleri ile ilgili üçüncü sayfa haberlerine (yüzde 26) daha çok yer vermekle birlikte bu haberleri toplumsal sorumluluk açısından ele almakta ve neler yapılabileceğiyle ilgili sorumlu bir yayıncılık anlayışı ortaya koymaktadır. Yeni Şafak Gazetesi yüzde 47, Zaman Gazetesi ise yüzde 77 oranında kadınları başarıları ile baş sayfasına taşımakta ve hayatın içindeki doğal-eşit varlıklar olarak taşıdıkları sorumluluklara vurgu yapan çerçevelerle sunmaktadır.

SONUÇ

Medyada kadınların sosyal haklar açısından nasıl temsil edildikleri üzerine odaklanan bu araştırmanın sonucunda; Türkiye'de kadınların gazetelerde genelde dramatik ya da trajik

üçüncü sayfa haberlerinde şiddet eyleminin nesnesi ya da öznesi ve baş sayfaları renklendiren, dolayısıyla okunurluğunu artıran magazin malzemesi olarak temsil edildiği saptanmıştır. Bunun yanı sıra kadınların hayatın içinde doğal ve eşit varlık; fedakar anne ve eş ya da herhangi bir haberi görselleştirmede araç olarak kullanılmasının yaygın temsil biçimleri olduğu bulgulanmıştır.

Kadınları baş sayfalarına ağırlıklı olarak hangi konularla taşıdıkları, hangi temsil biçimleriyle haberleştirdikleri ve tercih ettikleri sunum kalıpları birlikte değerlendirildiğinde incelenen gazetelerin kadın odaklı habercilik açısından sahip oldukları profil net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında; kadınların Hürriyet ve Posta gazetelerinde genelde yaşadıkları sorunlar ve maruz kaldıkları hak ihlalleri ile yani çeşitli "şiddet" biçimlerinin nesnesi kimi zaman da öznesi olarak, kısaca "üçüncü sayfa haberi"nin mağduru olarak temsil edildikleri bulgulanmıştır. Bu tarz haberlerde çatışma çerçevesinin öne çıkarıldığı saptanmıştır. Bu haberler, her bireyin toplumsal risklere karşı korunma ve insanca yaşam için gerekli koşullara sahip olma noktasında eşit olduğu düşüncesine dayanan sosyal haklar açısından ele alındığında, yaşanan fiili eşitsizlikleri tek boyutlu olarak ele alması ve klişeleşmiş haber kalıpları ile sorunlu bir yapıya sahiptir. Gazetelerde yaygın olarak kullanılan bir diğer temsil şekli ise kadınlarla ilgili herhangi bir bilginin yer almadığı, salt gürünürlükten ibaret olan "vitrin" rolüdür. Bu tarz haberlerde ise kadınlar bir birey olarak değil sadece görsel bir unsur olarak sayfada yer almaktadır.

Cumhuriyet, Radikal, Yeni Şafak ve Zaman gazetelerinde ise kadınların mücadele, başarı, görüş, eleştiri ve değerlendirmeleri ile de haber konusu olabildikleri; bu tür haberlerde kadınların genelde hayatın içinde eşit bir varlık olarak konumlandırıldıkları ve bu eşitlikten hareketle de çeşitli sorumluluklarına vurgu yapan çerçevelerle sunuldukları saptanmıştır. Başta Cumhuriyet gazetesi olmak üzere incelenen diğer gazeteler de rastlanan bu haberlerde sosyal haklarının bilincinde olan bir birey, hayatın içinde aktif bir özne olarak konumlandırılan kadınlara yer verilmektedir.

Gazeteler arasındaki sunum farklılıklarına ilişkin bu kısa özetin ardından şu sonuç değerlendirmelerini yapmak mümkündür: Popüler basının en önemli temsilcileri olarak Hürriyet ve Posta gazetelerinin kadınları mağdur ve kurban konumunda, sansasyonel bir dille haberleştirdikleri ve bunu yaparken kişisel ve sosyal haklarını ihlal ettikleri saptanmıştır. Buna karşın Cumhuriyet, Radikal, Yeni Şafak ve Zaman gazetelerinin kadınları, daha duyarlı ve sansasyonellikten uzak bir dille haberleştirdikleri tespit edilmiştir. Ancak kadınlar ağırlıklı olarak Posta ve Hürriyet gazetelerinin baş sayfalarında yer bulabildikleri için kadının medyadaki temsili genel olarak üçüncü sayfa haberi ve magazin malzemesi şeklindedir. Tüm bunların sonucunda ise gazetelerin her gün kullandığı cinsiyet ayrımcılığını pekiştiren ifadeler, yorumlar, görüntüler, alıntılar ile kadın bedeni üzerinden cinsiyetçi bir söylem inşa ettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Bilgin Nuri (2000), ***İçerik Analizi,*** No: 109, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Butler Matilda, William Paisley (1980), *Women and the Mass Media*, Sourcebook for Research and Action, New York: Human Sciences Press.

Connell Robert William (1998), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fowler Roger (1991), *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, London&New York: Routledge.

Gencel Bek Mine ve Mutlu Binark (2000), *Medyada Kadın*, Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Kaboğlu İbrahim Ö. (1989), *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Marshall Thomas H. ve Tom Bottomore (2006), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*,

İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Severin Werner J. ve Tankard James W. (1994), *İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları*, Çev. Ali Atıf Bir ve Serdar Sever, Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.

Tanör Bülent (1978), *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları.

Tanör Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu (2002), *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uzak Ahmet ve Mehmet Altunışık (2007), İnsan Hakları Nedir?, Ankara: Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı.

Makaleler

Danacı Yüce Özlem (2008), "Siyasal Kimlikli Gazetelerde Kadın Kimlikleri", *Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun? Toplumsal Yaşamda Kimlik İzdüşümleri*, İstanbul: Hil Yayınları.

Doğan Selen (2008), "Daha Çok 'Tık', Daha Yüksek Tiraj, Daha Fazla Reyting İçin...", *Başka Bir İletişim Mümkün*, Haz. Sevilay Çelenk, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Durfee Jessica L. (2006), " 'Social Change' and 'Status Quo' Fraing Effects on Risk Perception: An Exploratory Experiment", *Science Communication*, Vol.27, No.4, June.

El Bakri Zeinap Bashir- El Watig Mohamed Kameir (1986),"Sudan'da Kadınların Siyasal Katılımlarının Yönleri" Çev: Saime Tuğrul, *Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Yaşamda Kadın, Ülkelerden Örnekler*, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisinden Seçmeler:3, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara: Maya Yayıncılık.

Entman Robert M. (1993), "Framing: Toward Clarification of a Fractual Paradigm", *Journal of Communication*, Vol. 43, No.4, Autumn.

Hall Stuart (1993), "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki", *Medya İktidar İdeoloji*, Çeviren: Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları.

Iyengar Shanto (1997), "Siyasette Erişim Yanlılığı: Televizyon Haberleri ve Kamuoyu", *Medya Kültür Siyaset*, Çev: Süleyman İrvan, Ankara: Ark Yayınları.

Köker Eser (2007), "Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri", *Kadın Odaklı Habercilik*, Haz: Sevda Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Mater Nadire (2008), "Kadın Odaklı Habercilik ve bianet", *Başka Bir İletişim Mümkün*, Haz: Sevilay Çelenk, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Mater Nadire ve İpek Çalışlar (2007), "Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek", *Kadın Odaklı Habercilik*, Haz: Sevda Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

McLeod Jack M., Gerald M. Kosicki, Zhongdang Pan (2003), "Medya Etkilerinin Anlaşılması ve Yanlış Anlaşılması; Medya Etki Araştırmaları", *Mass Media and Society*, Çev: Murat S. Çebi, Ankara: Alternatif Yayınları.

Price Vincent, David Tewksbury, Elizabeth Power (1997), "Switching Trains of Thought: The Impact of News Frames on Reader's Cognition Respoonses", *Communication Research*, Vol. 24, No.5.

Saktanber Ayşe (1993), "Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest-Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Haz. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.

Scheufele Dietram A. (1999), "Framing as a Theory of Media Effects", *Journal of Communication*, Vol. 49, Issue 1, Winter.

Tanrıöver Hülya Uğur (2007), "Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri", *Kadın Odaklı Habercilik*, Haz: Sevda Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Tanrıöver Uğur Hülya (2007), "Medyada İdeolojik Söylem ve Kadınların Araçsallaştırılması", *Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu*, Cilt 2, İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını.

Tanrıöver Hülya Uğur (2008), "Medyada Kadın Hakları İhlallerine Son!: MEDİZ", *Başka Bir İletişim Mümkün*, Haz. Sevilay Çelenk, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Uygun Oktay (2000), "İnsan Hakları Kuramı", *İnsan Hakları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Valkenburg Patti M., Holli A. Semetko, Claes H. De Vreese (1999), "The Effects of News Frames on Readers' Thought and Recall", *Communication Research*, Vol. 26, No.5, October.

Yüksel Erkan (2009), "Sizce Bugün Ülkeyi İlgilendiren En Önemli Sorun Nedir?", Siyasetin İletişimi, Ed: Abdullah Özkan, İstanbul: TASAM Yayınları.

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ: MARABADAN ÜCRETLİ FINDIK İŞÇİLİĞİNE

Sidar Çınar
Marmara Üniversitesi

Kuvvet Lordoğlu
Marmara Üniversitesi

ÖZET

Mevsimlik tarım işçileri her yıl ağırlıklı olarak güneydoğu'dan ülkenin dört bir yanına birkaç aylığına çalışmak için göç ederler. Bu göçler genellikle iki merkez arasında gerçekleşmez. Tarım işçileri hasat mevsimine göre birkaç yer değiştirdikten sonra kış aylarını geçirmek için evlerine dönerler. Bu sürekli yer değiştirme hali bireysel olarak gerçekleşen bir süreç değildir. Mevsimlik tarım işçiliği küçük çocukları ve yaşlıları da içerecek şekilde tüm aile bireylerinin birlikte göç etmelerine dayanır.

Göçebe bir yaşamları olan mevsimlik tarım işçileri ile ilgili bu çalışmada temel olarak iki soru üzerinde durulmuştur. Birincisi mevsimlik tarım işçilerinin neden özellikle güneydoğu kökenli oldukları sorusudur. Bu sorunun cevabı Türkiye'de kırsal dönüşüm ve göç süreçleri üzerinden şekillenmiştir. Ancak bu süreçlerin belirlediği başka bir durum da enformel sektörde görülen tabakalaşma eğilimidir. Söz konusu tabakalaşma, bu yapının bir parçası olarak, mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarını önemli oranda şekillendirmektedir.

İkinci soru ilk sorunun cevabını temel alarak mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ilişkileri ve koşullarının nasıl belirlendiği ve "geçici" yaşam koşullarının nasıl şekillendiği üzerinedir. Buna cevap aramak amacıyla Sakarya'nın Karasu ilçesine fındık toplama işinde çalışan işçilerle, aracılarla ve bölgedeki işverenlerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin ortaya çıkardığı en önemli gerçek oldukça yalnız, kendi kaderine bırakılmış işçilerin zor yaşamları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik Tarım İşçiliği, Kırsal Dönüşüm, Enformel Sektörde Katmanlaşma, Karasu Fındık İşçileri.

Seasonal Agricultural Workers: From Coppers to Paid Hazelnut Laborers

ABSTRACT

Every year, seasonal agricultural workers, mostly from the southeastern province of Turkey, migrate to work across the country for a couple of months. However, this migration does not take place between only two locations, as the workers are relocated multiple times during the harvest season.

Furthermore, workers' migration patterns indicate that these movements include all the members of their families, both young and old.

This paper on seasonal agricultural workers' experiences with migration centers on two questions. The first question explores why are most of the seasonal agricultural workers from the southeast province of Turkey? The rural transformation and the broader migration processes may provide some answers to this question. These processes also play a role in the segregation of jobs in the informal sector, and thus largely determine the working conditions of the seasonal agricultural workers.

In light of this discussion, the second question examines the seasonal agricultural workers' relation with the industry, as well as their working and "temporary" living conditons. To answer all these questions, in-depth interviews were conducted with the temporary laborers working in the hazelnut harvest, their employers, and the subcontructers in the Karasu province of Sakarya. The most important finding of the reaserch is that the workers are abondaned to their "destinies" and they lead very hard lives.

Keywords: Seasonal Agricultural Workers, Rural Transformation, Segregation in The Informal Sector, Karasu Hazelnut Laborers.

GİRİŞ

Göç olgusunda genel olarak rol oynayan iktisadi faktörler temel ağırlık taşıyan unsurlardır. Elbette bu unsurların dışında kültürel, politik ve farklı sosyolojik nedenler de bulunmaktadır. Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi IX. Yüzyıldan itibaren başlarken, aslında bir göç ve göçmenlik olgusu ile tanışıklığımızın tarihi eskilere dayanmakta yeni göçlerle beslenerek bir çeşit taban verisi oluşmaktadır (Timur, 2007: 26-35).

Mevsimlik Göç olgusu ise iktisadi temelleri ile göç olgusu gibi çok disiplinli bir alanın sadece bir yanını bizlere aktarmaktadır. Mevsimlik göç özellikle tarımsal yörelerde mevsimlere bağlı olarak işgücü arzı ile talebi arasındaki açığın kapatılmasına yönelik hareketlilik olarak algılanmaktadır. Elbette bu genel tanımlamanın farklı unsurlarını ve türlerini mevsimlik göç ile birlikte ele almak gerekir.

Mevsimlik işçilik ise özetle işgücü açığının karşılanmasına yönelik farklı bir bölgeden mevsimlere dayalı olarak başta tarımsal üretim olmak üzere birçok iktisadi faaliyet alanında gerçekleşen bir işçilik biçimi olarak görülmektedir. Burada mevsimlik işçilik iki ayrı bağlamda dikkate alınmaktadır. Bunlardan biri gezicilik diğeri ise geçiciliktir. [1]Her iki niteliğin de ortak yanı formel bir ekonomi dışında kalıyor olmasıdır. Bu yönü, tarımda gerçekleşen küçük üreticilik, geçimlik tarım işçiliği, ücretli tarım işçiliği ve ücretsiz aile işçiliğinden mevsimlik işçiliği ayıran en önemli özelliğidir. Formel bir ekonomi dışında kalmak işgücü piyasası verileri içinde değil işgücü piyasasına dahil olmayanlar içine girmektedir. Yani geçici tarım işçiliği, mevsimlik işçilik enformel bir ekonominin başat unsurları arasındadır.

[1] Özbekmekçi ve Sahil (2004), makalelerinde gezici mevsimlik tarım işçiliğini bulunduğu bölgeyi terk etme ve bir dönem boyunca yaşadığı yere dönmeme olarak, geçici mevsimlik tarım işçiliğini ise sabah evinden çıkıp bir başkasının arazisinde ücretli olarak çalışıp gün bitiminde kendi evlerine dönmek olarak ayrıma tabi tutmuşlardır. Bu noktada mevsimlik tarım işçiliğinin ister geçici isterse gezici olmasının işçinin çalışma koşullarında ve konumunda önemli bir değişim yaratmamaktadır.

Mevsimlik tarım işçiliği kavramının burada ele aldığımız biçimi ile iki özelliği bir arada taşıdığı görülür: bunlardan biri yapılan işin mevsimlik olması, diğeri ise çalışanın ücretli işçilik niteliğidir. Bu iki özellik mevsimlik tarım işçilerinin işlerini olduğu kadar yaşam koşullarının da belirleyicisidir.

Mevsimlik tarım işçilerinin işçileşme süreçleri çalışılan bölgeye bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Örneğin Afrika'da tarımda işçileşme süreci üzerine yapılan bir çalışma sadece ücretleriyle geçinen ve toprak sahiplerine tamamen bağımlı olan, bir toprak mülkiyetine sahip olmayan kesimi tam proleterleşmiş olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık "yarı proleter" olarak isimlendirilecek bir başka grup vardır ki, mevsimlik tarım işçileri bu grubun içine dahil edilir. Yarı proleterler hâlâ bazı üretim araçlarına sahiptir. Bir miktar toprağın mülkiyetine sahip olarak küçük çiftçilikle uğraşanlar bu grupta sayılabildiği gibi kendi hesabına bağımsız çalışanlar ya da küçük çapta ticaretle uğraşanlar da söz konusu gruba dahil edilir. Esas olarak sadece ücretleriyle geçinmezler ve tarımdaki ücretli işlere mevsimlik olarak katılırlar (Foeken ve Tellegen, 1997:296-313). Oysa Marksist politik ekonomiye göre proleterleşme olgusunu topraktan tamamen kopmaya eşitlemek eksik bir yaklaşımdır. Proleter sadece üretim araçlarına sahip olmayan kişi değildir. Aynı zamanda bir grup işverenden ya da herhangi bir işverenden bağımsız bir şekilde karar verme özgürlüğüne sahip olması gerekir (Brass, 1997:227-258). Dolayısıyla burada proleterleşme süreci mülksüzleşmeye eşitlenmemeli; aynı zamanda herhangi bir işverene bağımlı kalmadan özgürce sözleşme yapma ve bu sözleşmeyi sonlandırabilme vasfının da proleterleşme sürecinin diğer önemli bileşeni olduğu hesaba katılmalıdır (Gürsoy, 2010).

Diğer bir özellik olan "mevsimlik" göç etme tarımda mevsimlik işgücü ihtiyacının oluşundan kaynaklanmaktadır. Örneğin Martin, Amerikan tarımı çerçevesinde şöyle bir karşılaştırma yapmıştır: kölelik çok fazla işgücüne ve uzun süreli olarak ihtiyaç duyulan ürünlerde ekonomik olarak daha uygun bir yöntem iken, mevsimlik tarım işçiliği nispeten kısa bir süre için ve çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulması halinde rasyonel bir yöntem olmaktadır (Martin, 2002:1124-1142).

Ancak tarımda bu tür kısa süreli işlerin hâlâ var olabilmesi makineleşme ya da ürün özelliğinin yanında bu işlerde çalışmak isteyecek emeğin miktarına da bağlıdır. Yani tarımda mevsimlik göçün tek nedeni işverenlerin bu yönde bir talep oluşturması değildir. Aynı zamanda geçici olarak göç etmeye, kısa süreli işlerde çalışmaya istekli bir kesimin de bulunması gerekir. Mevsimlik tarım işçilerinin bu tür özellikler gösterebilmesi için bunların iş alternatiflerinin oldukça sınırlı olması gerekir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre mevsimlik tarım işçileri çoğunlukla tarım sektörünün vasıf gerektirmeyen işlerinde yoğunlaşırlar (Foeken ve Tellegen, 1997; Hoggart ve Mendoza, 1999; Martin, 2002).

Mevsimlik tarım işçisi olarak emeklerini arz edenlerin niteliklerine bakıldığında, bu işçi kesiminin dezavantajlı bazı gruplardan oluştuğunu iddia etmek için yeterli kanıt bulunmaktadır. ABD'de yapılmış çok sayıda araştırmaya göre yasal korumadan yoksun tarımsal işgücünü oluşturan kesimlerin genç Meksikalı ve Hispanik kökenlilerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Kandel ve Donato, 2009). İspanya'da ise Afrikalı göçmen işçiler kayıt dışı olarak mevsimlik tarım işçiliği yapmaktadırlar (Hoggart ve Mendoza, 1999). Norveç'te ise tarımda mevsimlik işçi olarak Doğu Avrupalıların çalıştığı görülmektedir (Rye ve Andrzejewska, 2010).

TÜRKİYE'DE TARIMDA MEVSİMLİK İŞÇİLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE SINIF OLUŞUM SÜREÇLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Kırsal Dönüşüm

Türkiye'de ikinci dünya savaşını izleyen yıllarda gerçekleşen kırsal dönüşüm çoğunlukla kentlere doğru gerçekleşen göç üzerinden tartışılmıştır. Bu dönüşümün en belirgin, etkisi kente göç ve bu süreçle birlikte kentlerdeki hızlı değişim olmakla birlikte, bir de kırsalda kalanlar ya da henüz göç etmeyenler üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. Kırsal dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı işgücü fazlası, bazı bölgelerde kentlere kitlesel göç hareketi olarak tezahür ederken, bazı bölgelerde ise tarımda ücretli işçilik biçiminde çalışma eğilimini ortaya koymaktadır. Ancak kente gidenler ile kırsalda kalanların yolları birbirlerinden belirgin bir şekilde ayrılmamaktadır. Kırsal bölgede kalmaya devam edenler, marjinal bir işgücü kesimini oluştururken büyük olasılıkla göç sürecinin daha sonraki aktörleri olmaktadırlar. Göç edenler ise kentlerde tutunma aşamasında kentsel bir marjinal işgücünü oluşturmuşlardır. Kırsal alanlarda kalanlar ve kente göç edenler her iki alanda da ucuz işgücünü oluşturarak işçileşme sürecinin farklı tezahürlerini sergilemektedirler. Kente göç edenlerin göç etme öncelikleri, yani daha sonra göç edenler aleyhine yaşanan farklılıklar, bir ölçüde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kesimin kimler olacağını belirlemektedir.

Buradan yola çıkarak bu çalışmada mevsimlik tarım işçisi arzını artıran ve kentlere göçü belirleyen iki gelişme üzerinde duruldu. Birincisi 1948-1970 yılları arasında tarımda dönüşüm, kapitalistleşme, makineleşme süreci şeklinde nitelendirilen toplumsal yapı üzerinde çok önemli etkileri olan kırsal dönüşüm sürecidir. Bu süreç mevsimlik tarım işçiliğini köklü bir biçimde değiştirdiği gibi kırsal alanda işgücü arzını da artırmıştır. İkinci gelişme 1986-1995 yılları arasında en yoğun dönemini yaşayan zorunlu göç sürecidir. Bu dönemde sosyal ve ekonomik politikalardaki değişim, zorunlu göçün de etkisiyle iç göç sürecinde yaşanan değişimle birlikte mevsimlik tarım işçisi arzında artış yaratmıştır.

Kırsal dönüşüm olarak bahsettiğimiz gelişme 1948-1970 yılları arasında gerçekleşmiştir. Dönüşüm süreci kırsal alanda doğa, teknoloji ve insan gücü faktörlerinin kullanım oranlarını ve yöntemlerini değiştirerek toplumsal bir değişime sebep olmuştur (Ecevit, 1996: 495). Tekeli ve Erder bu süreci üç alt bölüme ayırır. İlki 1948-1956 arasında makineleşmenin başladığı süreçtir. Marshall yardımlarının bir sonucu olarak bu dönemde traktör sayısı 1800'den 44.000'e yükselmiştir. 1956'da dış ödemeler dengesinde oluşan sorunlar nedeniyle traktör alımı durdurulmuştur. Ancak değişim sadece kullanılan makine sayısının artmasıyla sınırlı kalmamıştır. Bu tarihlerde tarımda kullanılan arazi miktarı da makineleşmeye bağlı olarak artmıştır. 1948'de ekili, dikili, nadasa bırakılan alanlar 15,408 hektardan 1956'da 24, 329 hektara hızla yükselmiştir. Yani Türkiye'de ekilebilecek alanların neredeyse sınırına gelinmiştir (Tekeli ve Erder, 1978: 303). Ekim alanının hızla artmasının bir sonucu olarak tarımsal üretim de artmıştır. Ancak artan ekili alanlar az sayıda çiftçinin elinde yoğunlaşmıştır. Yani tarımsal bazı işletmeler hızla büyümüştür. 1952 yılında yapılan SBF anketi ortalama işletme büyüklüğünün 1948 yılında 847 dönüm iken, yüzde 31 oranında artarak 1952 yılında 1113 dönüme çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Ankete göre arazi mülkiyetindeki bu genişleme yüzde 64 oranında daha önce tamamen işlenmekte olan, yüzde 13 oranında kısmen işlenmekte olan ve yüzde 23 oranında hiç işlenmeyen arazinin[2] satın alınmasıyla gerçekleşmiştir. Ankete göre

[2] Hiç işlenmemiş arazilerin önemli bir kısmının meralardan oluştuğu söylenebilir. Mera arazilerinin tarıma açılma-

tamamen ve kısmen işlenmekte olan arazinin makine sahibinin mülkiyetine geçmesi, küçük işletmelerin büyük işletmelere terk edilmesi demektir. Mülkiyetteki genişleme, yüzde 77 oranında, sahibi, kiracı ve ortakçı marifetiyle işlenen arazi aleyhine gerçekleşmiştir (aktaran: Avcıoğlu, 1978: 62). Ancak makineleşmedeki artış ekili alanlardaki artışı karşılamadığı için makineleşme yanında hâlâ önemli bir miktar toprak çift hayvanı kullanılarak işlenmekteydi ki bu oran %40'tı. Çekim hayvanı kullanılarak işlenen arazi miktarında önemli bir artış olduğuna göre tarımda işgücüne duyulan ihtiyacın azalması beklenemez. Dolayısıyla tarıma açılan arazinin arttığı ancak makineleşmenin aynı oranda artmadığı kırsal dönüşümün ilk sürecinde büyük toprak sahipleri makine kullanmaya başlamalarına rağmen henüz ortakçı ve yarıcıların emeklerine ihtiyaçları tam olarak tükenmemiştir (Tekeli ve Erder, 1978: 313).

Bu değişim içinde mevsimlik tarım işçisi olmaya en fazla aday olan iki köylü kesimi, ortakçı-yarıcılar ve küçük köylülerin nasıl etkilendikleri önemlidir. Ortakçı ve yarıcılar makineleşmenin yetersizliğinden dolayı bir süre daha topraktan geçinmeye devam etmişlerdir. Ancak küçük üreticiler için aynı şeyi söylemek zordur. Çünkü büyük ve orta boy çiftçilerin topraklarını genişletme çabaları onları büyük oranda etkilemiştir. Toprağın belli ellerde yoğunlaşması[3] ile küçük toprak parçasında geçimlik üretim yapan çiftçilerin topraktan kopma süreci başlamıştır. Bunun başlıca sebebi de küçük üreticilerin yeni teknolojiye uyum sağlayacak maddi güce sahip olmamaları nedeniyle krediye ihtiyaç duymalarıdır. Kredilerini ödeyemeyen küçük toprak sahiplerinin birçoğu topraklarını kaybetmiştir (Akşit, 1999: 174; Kıray, 1999: 154). Kıray'ın Adana'nın bazı köyleri üzerine yaptığı araştırmaya göre küçük toprak sahiplerinin yoğunlukla bulunduğu bir köyde kısa bir süre içinde hanelerin %20,7'si topraklarını yitirmiş, buna karşılık bir kişinin toprağı 1.000 dönüme çıkmıştır (Kıray, 1999: 154).

Toprak genişlemesi sürecinin yoğun bir şekilde gerçekleştiği 1948-1956 dönemi Türkiye'de kırsal alanlardan şehirlere göçün büyük boyutlara ulaştığı bir süreçtir (Tekeli ve Erder, 1978: 305). Kırsal dönüşümün ilk döneminde ortaya çıkan işgücü fazlası makineleşmeden değil, büyük oranda toprağın belli ellerde yoğunlaşmasından etkilenen küçük köylülerdir.

1956'dan 1962'ye kadar traktör sayısının sabit kaldığı ikinci dönem yaşanmıştır. İkinci dönemde ekili alanların artışı yavaşlamış, 1962 yılında ekili alanlar 25.416 hektara ulaşmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı 1963'den sonra da üçüncü dönemde tarımda kullanılan arazi miktarı daha yavaş bir artışla 27.337 hektara ulaşmıştır (Tekeli ve Erder, 1978: 303-304). Bu dönemin kırsal dönüşüm sürecine en büyük etkisi traktör sayısının iki mislinden fazla bir artış göstermesidir. Yani traktör sayısının artmasına rağmen, ekilen arazi miktarındaki artışın sınırlı kalması kırsal alanlarda ortakçı ve yarıcılar aleyhine gerçekleşen dönüşümü sağlayan gelişmedir. Hayvanla sürülen arazi miktarı traktör lehine azalma eğilimine girince büyük toprak sahiplerinin artık ortakçı emeğine ihtiyaç duymadığı ve geleneksel ilişkilerin çözüldüğü bir aşamaya gelinmiştir. Nitekim toprak sahibi ile ortakçılar arasındaki ilişkilerin 1965 ve sonrasında mutlak bir çelişkiye dönüşmeye başladığı söylenir. Yani artık tarımda kullanılan makine sayısının iyice attığı yıllarda ortakçı ve yarıcıların top-

sında orta ve büyük çiftçilerin büyük bir rolü olduğu söylenebilir (Avcıoğlu, 1978: 622).

[3] Toprağın az sayıda kişinin mülkiyetinde toplanması, toprak temerküzü, kutuplaşma olarak da adlandırılır. Bunun başlıca yöntemleri de toprak açma, satın alma, başkalarının topraklarına ekonomi dışı baskılarla el koyma ve artan kredi ihtiyaçları karşısında toprağı ipotek altına alan tefecilerin borç ödenmeyince toprağa el koyması şeklindedir (Akşit, 1999: 174).

rakla bağlantısı kesilmeye başlamıştır. Köylülerin zor yoluyla köyden kovulmaya başlamaları da yine aynı tarihlere rastlar. Köylülerin topraklardan ayrılmalarının sessiz sedasız bir süreç olmadığına dair bazı bulgular vardır. Toprak sahiplerine karşı çıkanların dövülmesi, evlerinin kurşunlanması ve dozerle yıkılması, köylülerin, toprak sahipleri tarafından hemen bastırılan bir eylem de olsa, arazi işgaline girişmeleri buna kanıttır (Akçay, 1999: 126-127). Bu sürecin ne boyutta bir işgücü fazlası yarattığının anlaşılabilmesi için topraksız aile oranlarına bakılabilir. Ayrıca topraksız aile oranının en yüksek olduğu kentlerin Güneydoğu Anadolu'da yoğunlaşması dikkat çekicidir.

Çizelge: 1 Topraksız Aile Oranları

Kentler	Oran (%)
Bingöl	39,3
Mardin	40,9
Siirt	42
Hakkâri	45
Diyarbakır	46,9
Şanlıurfa	55

Çizelge: 2 Topraksız Aile En Yüksek olduğu kentler

Yıl	Topraksız aile oranı (%)
1913	8,0
927	17,0
1950	14,5
1963	9,1
1968	17,5
1973	21,9
1981	27,2

Kaynak: Necdet Oral, Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar, Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası, 2006, s.48, 327.

Güneydoğu'da topraksız köylü sayısını daha da artıran bir başka etken küçük toprak sahiplerinin arazilerini kaybetmeleridir. Diyarbakır'daki değişim buna örnek verilebilir. Bu kentte 1950-1980 zaman aralığında 5 hektardan küçük işletmelerin oranı %67'den %58'e düşerken, işledikleri arazi miktarı da %29'dan %7,9'a düşmüştür. Buna karşılık 5 hektardan büyük işletme arazilerinde %21,1 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Bu süreci sadece nüfus artışından kaynaklanan miras ile açıklamak mümkün değildir. Büyük işletmelere doğru bir devir ve satın alma yolu ile bu toprak devri yaşanmıştır. Aynı doğrultudaki değişim Türkiye

genelinde de yaşanmıştır. Buna rağmen büyük işletmeler Güneydoğuya göre %9 civarında daha az arazi kazanmışlardır (Diyarbakır Sanayi Odası, 1999: 80-81).

Tüm bu dönüşümler bir araya geldiğinde, kırsal alanda yeni üretim ilişkilerinin netlik kazandığı görülür. Modern işletmeler olarak faaliyet gösteren büyük toprak sahipleri[4]; arazi mülkiyetinde değişimlerin yaşandığı süreçte topraklarını artırabilmiş orta müstahsil çiftçiler tarım kesiminin işverenleri olarak konumlanmışlardır.

Dönüşümün diğer bir sonucu olan ücretli işçiler bir taraftan tarımda makineleşmenin sonucu olarak ortakçılığın geçerliliğini yitirmesiyle, diğer taraftan da toprak yoğunlaşması sürecinde ortaya çıkan topraksız köylülerden oluşmaktadırlar (Kıray, 1999: 156). Ancak hangi kesimin ağırlıklı olarak mevsimlik tarım işçiliğine yönelmiş olabilecekleri sorusu hangi kesimin kente göç sürecine daha fazla katıldıkları sorusuyla birlikte değerlendirilebilir. Küçük toprak sahiplerinin bu dönemde kentlere olan göçlere daha fazla katıldıkları ifade edilir (Tekeli ve Erder, 1978: 314). Nitekim küçük köylülüğün çözülme süreci olarak yukarıda belirtilen arazi yoğunlaşmasının yaşandığı kırsal dönüşümün ilk dönemi kentlere göçün de yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Küçük köylülerin toprak sahipliğinden kaynaklanan sermayeleriyle kente göçü finanse edebilmişlerdir.

Ortakçı-yarıcı ilişkilerinin çözülmesinden ortaya çıkan topraksız köylüler ise kırsal dönüşüm sürecinin dikkat çekici toplumsal gelişmesinin, kente göçün, önemli bir aktörü olamamışlardır[5]. Konuyla ilgili iki önemli etkenin ön plana çıktığı söylenebilir. Birincisi 1960'lara kadar ortakçılık, değişim sürecine girmesine rağmen hâlâ geçerli bir geçinme yöntemiydi. Dolayısıyla bu durum, ortakçıları toprağa bir süre daha bağlamıştı. Oysa bu süreç büyük kentlere göçün kitleler halinde gerçekleştiği bir aşamasıydı. Bu süreçte ortakçı ve yarıcıların göç sürecinde ön plana çıkmamasına gösterilecek en iyi kanıt 1955-1960 döneminde en fazla göç veren bölgelerin Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusu, kısmen de İç Anadolu olmasına rağmen Güneydoğu Anadolu bölgesinin daha gerilerde olmasıdır (Tümertekin, 1968: 20-21,25). Bu veriyle uyumlu olarak 1950-1960 arasında İstanbul'a en çok göç veren üç bölge sırasıyla Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu'dur (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 262). İkinci etken ise 1960larda geleneksel tarımsal ilişkilerin tam anlamıyla çözülme aşamasında ortakçı ve yarıcıların kente göçlerini finanse edebilecek bir toprağa sahip olmamaları nedeniyle kentlere göçte geri planda kalmış olma olasılıklarıdır. Dolayısıyla kırsal dönüşüm küçük üreticiler ve topraksız köylüler için iki farklı yol olarak düşünülen kente göç etmek ve tarımda ücretli işçi olarak çalışmak (Kıray, 1982b: 343) seçeneklerinden, Güneydoğu'da yaşayan topraksız köylüler daha fazla tarımda ücretli işçi olmak durumunda kalmışlardır.

Tekeli'nin ifade ettiği gibi kırsal dönüşümün ardından kırsal kesimin işverenleri olan büyük toprak sahipleri kentlerdekine benzer şekilde marjinal bir kesim ortaya çıkarmışlardır.

[4] Kırsal dönüşüm üzerine yazılarda büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkışında toprak yoğunlaşması yoluyla ellerindeki toprakları daha da genişleten eski üretim şeklinin büyük ailelerinin yanında, toprak karşılığında kredi veren tefecilerin daha sonra kredilerini ödeyemeyenlerin ellerinden topraklarını alarak büyük toprak sahipliğine dönüşmesini de sık görülen bir durum olarak değerlendirirler (Kıray, 1999: 154; Tekeli ve Erder, 1978: 316).

[5] Ormandan ya da dağdan arazi açarak küçük üreticiye dönüşenler de bulunmaktadır. Buna ilişkin sayısal bir veri de vardır: sadece 1963 yılına kadar köylüler ormandan 3337 bin dönüm toprak kazandıkları söylenir. (Tekeli ve Erder, 1978: 317). Ancak küçük üreticiye dönüşen bu kesimin arazilerini işlemekte zorlandıkları, tarım araçlarına sahip olmadıkları için yine ücretli tarım işçisi olarak çalıştıkları söylenebilir.

Bu yolla kırsal bölgedeki nüfusun kısmen stabilize olmasına da neden olmuşlardır (Tekeli ve Erder, 1978: 318-319). Bu kesimin mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla yöneldikleri iddiasını destekleyen bulgular vardır. Adana'da pamukta çalışan mevsimlik tarım işçilerini konu alan bu araştırmaya göre 1960lı yılların ortalarından itibaren tarım işçilerinin geldikleri yörelerde makineleşme nedeniyle topraktan kovulan ortakçıların sayıları giderek artmıştır. Adana'ya önceleri Hatay ve Silifke'den mevsimlik tarım işçisi gelirken, bu süreçte daha çok Doğu ve özellikle de Güney Doğu Anadolu'dan (Diyarbakır ve Şanlıurfa) mevsimlik tarım işçisi gelmeye başlamıştır. Araştırmaya katılan mevsimlik tarım işçilerinin %65 gibi önemli bir kısmı eskiden ortakçılık yaptıklarını ve bu grubun %77'si de toprak sahibinin zorlaması ile ortakçılığı bıraktıklarını belirtmiştir (Şeker, 1982: 102-107).

Zorunlu Göç

Kırsal dönüşümün ardından Güneydoğu'daki topraksız köylülerin mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla yönelmelerinden sonra zorunlu göç süreci bu bölgede mevsimlik işçi arzını artıran bir başka önemli gelişme olmuştur. Daha net bir ifadeyle 1980'den önce toprağı traktöre terk edenlere (Şeker, 1986: 107), 1980lerin ortalarından itibaren topraklarını en başta güvenlik nedeni ile bırakmak zorunda olanlar eklenmiştir.

Zorunlu göç bireyin göç kararını kendi iradesi dışındaki çeşitli zorlamalar nedeniyle vermesi anlamına gelmektedir. Göçün kaynağını oluşturan bölgeden hemen her toplumsal katmandan insanın göç etmesi anlamını taşıyan kitlesel göçün bir türüdür (Erder, 1995: 110). Türkiye'de zorunlu göç mağdurlarının sayısı ile ilgili çeşitli rakamlar verilmektedir. OHAL Bölge Valiliği'nin verdiği rakamlara göre Kasım 1997 verilerine göre boşaltılan yerleşimler 820 köy, 2.345 mezradan oluşmaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1999: 338-339). Elde edilen veriler ve delillerden yola çıkılarak 1985'ten bu yana 3000 köy ve mezranın boşaltıldığı ve bunun sonucu olarak 2,5- 3 milyon insanın yerlerinden edildiği kanaatine varılmıştır (Yıldız ve Düzgören, 2002: 30).

Zorunlu göçün yöneldiği kentlerin büyük ölçüde İstanbul, Diyarbakır, Mersin olduğu belirtilmiştir. Ancak bu süreçte Şanlıurfa ve Van gibi bazı Güneydoğu ve Doğu kentleri de önemli oranda göç almıştır. Zorunlu göçmenlerin göç edecekleri kentlere karar vermelerinde ekonomik sermayeleri belirleyici olmuştur. Bu durumda İstanbul, Mersin gibi bölgeye uzak büyük kentlere göç edenler ekonomik ve sosyal sermayeleri daha iyi durumda olanlardır. En yoksul olanları bölgedeki kent merkezlerine göç etmişlerdir (Kaya, 2009: 99,172).

Zorunlu göç sürecinde İstanbul'a göç edenler kitlenin maddi açıdan en iyi durumda olanları olsa da kentin en yoksul kesimlerinden birini oluşturmuşlardır. Sermayesiz ya da çok az bir sermayeyle ve ilişki ağlarının desteğinden yoksun olarak büyük kentlere göç edenler buralarda ilişki ağları oluşturamamışlar, var olanlara da dahil olamamışlardır. Dolaysıyla önceki göç süreçlerinden farklı olarak zorunlu göçle gelenler kendilerinden önce göç eden hemşerilerinden yardım ve destek görememişler; bu durum onların işe erişimlerini ve kente uyumlarını zorlaştırmıştır (Şen, 2002: 187).

Göçün yöneldiği diğer kentler olan Diyarbakır, Van, Şanlıurfa gibi Güneydoğu ve Doğu kentleri ekonomik sebeplerle göç veren yerler olmalarına rağmen zorunlu göçle nüfusları hızla artmıştır. Ancak bu nüfusu istihdam edebilecek bir ekonomik alt yapı oluşmamıştır. Zorunlu göçmenler üzerine yapılmış araştırmalar bu kesimin en büyük sorunları olarak işsizliği

gördüklerini ifade etmişlerdir (Kaya, 2009: 122-123; Tesev, 2008: 349; Yıldız ve Düzgören, 2002: 87-89).

Güneydoğu Anadolu'daki kent merkezlerine göç eden zorunlu göçmenler buralarda ciddi bir işgücü fazlasının oluşumuna neden olmuşlardır. Yaşadıkları yerlerde iş bulamayan zorunlu göçmenler için mevsimlik tarım işçiliği dışında fazla bir alternatif kalmamıştır. Nitekim Güneydoğu kentlerine yerleşmiş zorunlu göçmenlerle ilgili yapılmış bazı araştırmalar bu göçle mevsimlik tarım işçiliği arasındaki bağın güçlü olduğunu ortaya koymaktadırlar (Kaya, 2009: 122; Tesev, 2008:180, 229). Öte yandan Türkiye Ziraatçılar Derneği'nin bir çalışmasında köy boşaltmalar ve orman yakmalardan kaynaklanan ekonomik kaybın 12-13 milyon TL olduğu tahmini yapılmaktaydı. Diyarbakır'ı çevreleyen bölgedeki ormanların %60'ı ve hayvanların da %50'si yok olmuştu (aktaran: Yıldız ve Düzgören, 2002: 87-89). 1980 öncesinde de güneydoğu mevsimlik tarım işçisi olarak geçinme konusunda öne çıkan bir bölge iken zorunlu göç bu sayıyı daha da artırmıştır.

Enformel Sektörde Göçe Dayalı Tabakalaşma Eğilimi

Kırsal dönüşümün ardından kırsal alanlarda yaşanan marjinal anlamda işçileşme sürecine paralel olarak kentlerde benzer bir süreç yaşanmıştır. Kıray'ın ifade ettiği gibi şehirlere yerleşen nüfusun oranı sanayileşme ve örgütleşme hızından fazla olduğu için gelenler, seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı gibi, marjinal işlerde yoğunlaşmışlardır (Kıray, 1982b: 276-277). 1962 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin yaptığı çalışmaya göre incelenen göçmen grubunun %20'si becerili işçi, %10'u düz işçi, %3'ü beyaz yakalı ve geri kalanı da diğer olarak sınıflandırılmıştır. Diğer kategorisi gezici satıcıları, çeşitli eşya onarıcılarını ve benzeri işlerle uğraşanları içermektedir (Kıray, 1982b: 344).

Ancak bu kesimin ekonomik faaliyetleri sadece kendi geçimlerini sağlamaya yönelik enformel iktisadi faaliyetler değildir. Gecekondularda[6] yaşayan bu kesim ile kapitalist işleyiş arasında önemli bağlar bulunmaktadır. Bu kesim tüm sektörlere ucuz işgücü sağlayarak, taklit üretim gibi yollarla arz boşluğunu kapatarak, seyyar satıcılık, kapıdan kapıya satış gibi yollarla ucuz dağıtım olanakları yaratarak, sürekli artması gereken iç talebi destekleyerek, kırdan kendi kendine yarattığı birikimi kente aktararak ithal ikame modelinin yaşamasını sağlamışlardır (İçduygu vd., 1998: 235).

Gecekondulular tüm bu ekonomik faaliyetleri enformel ilişki ağları[7] içinde örgütlemişlerdir. Hatta öyle ki bazı iş alanlarında belirli göçmen gruplarının hâkimiyeti, bilinen ve normal karşılanan bir durum haline gelmiştir. Erder'in Ümraniye'de yaptığı araştırmaya göre

[6] Gecekondunun çok net bir sınıfsal içeriği vardır. Gecekondular kente yeni gelen, kentte tutunmaya çalışan ve devlet ile piyasanın unuttuğu, yok saydığı kesimlerin konutudur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009: 112).

[7] Kentlerdeki bu enformel sektör iki konu etrafında şekillenmiştir: iş bulma ve barınma süreci. Barınma sürecine göçmenlerin buldukları çözüm gecekondulaşmadır. Gecekondu yapım süreci dayanışma ve yardımlaşma bağlarının güçlü bir şekilde kurulmasını sağlar (Erder, 2000: 199) çünkü bu süreçte arazi işgali ve konutun yapımı aşamasında kamu otoritelerine karşı bir mücadele gereklidir. Arsa işgal edilmeyip satın alınsa bile yine hemşeri ağı içinde gerçekleşmektedir. Arsa satışları kentteki hemşerilik haberleşme ağı aracılığıyla duyurulur. Hatta henüz kente göç etmeyenler de bu yolla arazi satın alıp sonra göç edebilirler (Erder, 2006: 264). Ayrıca konut yapımı maliyetlidir. Bu yüzden inşaatta çalışacak tanıdıklara ihtiyaç vardır (Kıray, 1982a: 278). İnşaat malzemelerinin maliyetini borçlanma üzerinden zamana yaymak ancak güven ve dayanışma ilişkilerinin mümkün olduğu bir çevrede geçerlidir (Duben, 2002: 55). Gecekondulaşma sürecinde özellikle hemşerilik ilişkisinin bu zorluklar içinde güçlü bir bağ olarak öne çıktığını belirtmek gerekir.

bu göçmenler, kendilerinden önce gelen akraba ve hemşerilerinin yoğunlaştığı iş alanlarına, yine hemşerilerinden elde ettikleri bilgilerle girmişlerdir. Örneğin, "gemicilik Görelelilerin işi ben de girdim; "Çankırılılar tesisatçı oluyor, ben de gelir gelmez o işe başladım"; "Konyalılar manav olur ben de onların yardımıyla seyyar satıcılıkla işe başladım"; "Karadeniz insanı genellikle inşaatçıdır. Halaoğlu vesile oldu bu işi yapmama" (Erder, 2006: 268).

1980'lerin başından itibaren kırdan kente göçün, zorunlu göç şeklinde gerçekleşmesi ve ülkenin sosyo ekonomik yapısındaki köklü değişimler yanında eski göçmenlerin kente uyum sürecini de geride bıraktıkları söylenebilir. Kente tutunma aşaması geride kaldıktan sonra eski göçmenler artık kentin bir parçası haline gelmişlerdir. İşgal ettikleri arsalarına imar aflarıyla tapu almışlar, bazıları enformel sektörde küçük işletme sahibi, formel sektörde vasıflı işçilik gibi daha güvenceli ya da daha yüksek gelir getiren istihdam alanlarına geçmişlerdir. Ayrıca çeşitli siyasi partilerde, yerel yönetimlerde aktif olarak yer almaya başlamışlar, hemşeri dernekleri halinde örgütlenmişlerdir. Bu arada kendilerini örneğin, İstanbullu olarak kabul etmeyip burada kalıcı görmek gibi bir düşünce eşliğinde kendi yörelerinin kültürüyle yaşamayı sürdürmüşlerdir. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde denilebilir ki göçmenler kentte kendi içine kapalı adacıklarda, eski kentlilerin "köylü" tanımlamaları karşısında savunma durumunda yaşamamışlar aksine kentsel yaşamı dönüştürmeye başlamıştır.

Daha önce göç etmiş olanlar ise, fason ve taşeron üretim örgütlenmelerinin yükselişe geçtiği süreçte enformel sektörün işverenleri olmayı başarmışlardır. Ancak bu eski göçmenler aynı zamanda sonraki göçmenlere enformel sektörde benzer bir tırmanma yolunu kapatmıştır (Atauz ve Atauz, 1992: 9). Eski göçmenlerin işveren oldukları bu tür esnek üretim modellerinin ayakta kalması ucuz emek arzına bağlıdır. Yeni göç dalgaları da onlara bu konuda ihtiyaç duyduğu desteği sunmuştur. Yeni göçmenler iş kurmayı başarmış eski göçmenlere ucuz işgücü sağlayan en önemli kaynak haline gelmiştir. Ancak yukarıya doğru hareketlilikte yolları tıkanan yeni göçmenler için ucuz işgücü olma halinin süreklilik taşıyan bir duruma dönüşme olasılığı yüksektir. Enformel sektörde göç sürecine dayalı katmanlaşma bu noktada gerçekleşmiştir. Bir tarafta kente önceden gelmiş, kentsel kurumlara uyum sağlamış, edindiği vasıf ve sermaye sayesinde daha avantajlı konuma sahip eski göçmenler bulunmaktadır. Diğer tarafta da vasıfsız, sermayesiz, 1980 öncesinin zincirleme yaşanan göç deneyimlerinin aksine 1980 sonrasının zorunlu göçmenleri bulunmaktadır. Bunlar kentlerde arazilerin ve iş yaratma kapasitesinin artık tükenmeye bağladığı bir noktada göç etmişlerdir. Öncekiler gibi herhangi bir alana gecekondu yapma şansları bulunmamaktadır. Ancak daha önce yapılan gecekondulara kiracı olurlar. Geriye kalan enformel sektörün düşük ücretli işleridir.

Enformel sektörün bu ucuz emek kaynağı, gecekonduların kiracıları Güneydoğu Anadolu'dan zorunlu göçle büyük kentlere gelenlerdir. Bu göçmenlerin Türkiye kentleşmesinin son 10-15 yıldaki ucuz işgücünü sağladığı ifade edilmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009). Buna uygun olarak Güneydoğu Anadolu göçmenlerinin enformel sektörün düşük ücretli işlerinde daha fazla istihdam edildiklerine dair bulgulara rastlanmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009; Kaygalak, 2001: 144-145; Yılmaz ve Doğan, 2011: 527). Mersin'de bir mahallede yapılan araştırmaya göre enformel sektörde ücretli çalışanların %40,8'ini ve kendi hesabına çalışanların %15,8'ini Güneydoğulu göçmenler oluştururken formel sektörde diğer bölgelerden göç edenlere ve yerli halka göre daha az oranlarda yer bulmaktadırlar (Yılmaz ve

Doğan, 2011:527). Bu sonuçlar aynı mahallede daha önce yapılmış bir araştırmayla benzer sonuçları yansıtmaktadır. Önceki araştırmaya göre de Güneydoğu Anadolu'dan göç edenler enformel sektörde[8] en yüksek oranlara sahip göçmen gruptur. Buna karşılık iç Anadolu'dan göç edenler, formel sektörde en yüksek oranda temsil edilen ve en düşük işsizlik oranına sahip kesimdir (Kaygalak, 2001: 145-146).

İşgücü piyasasında göçmen grupların oluşturduğu bölgesel farklılıkları en net olarak gösteren Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2009) verdiği örnektir. Buna göre İstanbul'da konut inşaat sektöründe Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Ordu, Rize, Sinop, Tokat, Trabzon, Bayburt ve Batman illerinde doğmuş olanların İstanbul ortalamalarını çok aşan oranlarda temsil edildikleri görülmektedir. Ancak ilginçtir ki, bu göçmen grupları konut inşaat sektöründe aynı koşullarda yer almamaktadır. Bu gruplar arasında Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon doğumluların önemli bir bölümü, işveren ya da kendi hesabına çalışan statüsünde iken, adı geçen diğer göçmen grubu üyeleri, özellikle Güneydoğu doğumlular, ücretli statüde çalışmaktadırlar. Benzer şekilde konfeksiyon ve tekstil sektöründe, köken temelli farklılaşmalar olduğu, yani Güneydoğu kökenlilerin ağırlıkla ücretli statüde çalıştıkları gözlenmektedir. Bu bulguyu destekler şekilde zorunlu göçmenler üzerine yapılan bir araştırmasında İstanbul'da bu göçmen grubundan gençlerin çok büyük bir oranda fason üretim yapan, sağlıksız çalışma koşullarında faaliyet gösteren, çalışanları için sosyal güvenlik kaygıları taşımayan ve günde on iki saati bulan mesai süreleriyle faaliyet gösteren tekstil atölyelerinde ve konfeksiyonlarda çalıştıklarını tespit etmiştir (Kaya, 2009: 161-162).

Burada görüldüğü gibi inşaat sektöründe müteahhitlerin Karadenizlilerden inşaat işçilerinin Güneydoğululardan oluşması, ya da enformel sektörde Güneydoğudan göç edenlerin diğer göçmen gruplarına göre daha yoğun olmaları tesadüfi değildir[9]. Güneydoğudan göç edenlerin enformel sektörün alt katmanlarındaki düşük ücretli, güvencesiz işlerde ağırlıklı olarak istihdam edilmelerinde iç göç süreci etkilidir. 1950lerin göçünde daha önce belirttiğimiz gibi Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri'nden ağırlıklı olarak yer alırken 1980 sonrasında Güneydoğu Anadolu en fazla göç veren bölge olmuştur. Dolayısıyla eski göçmenler Karadeniz, İç Anadolu ve kısmen Doğu Anadolu kökenli iken ve bu kesimler kentsel alanlarda barınma ve iş sorunlarını tamamen çözmüşken Güneydoğu'dan göç eden yeni göçmenlerin, eski göçmenlerin yarattıkları kurallara göre işleyen enformel sektörde çalışmaktan başka seçenekleri kalmamıştır.

Zorunlu göçün ardından bu göçmenlerin hem kırsal alanda hem de kentsel alanlarda ucuz işgücü ihtiyacını karşıladıkları görülmektedir. Kentsel ve kırsal alanlarda marjinal işleri üstlenen çok sayıda farklı kesim sayılabilir. Ancak hem kentsel alanda hem de kırsal alanda aynı bölgeden göç edenlerin marjinal işleri üstlenmiş olmalarının bir sonucu olarak bu tür işlerde etnik bir yoğunlaşmadan bahsedilebileceğini göstermektedir. Wallerstein'in "işgücü-

[8] Enformel işgücü piyasasında yer alanlar inşaat işçisi, boyacı, garson gibi sürekliliği olmayan ücretli işlerde çalışanlar ile seyyar satıcılık, işportacılık, pazarcılık gibi kendi hesabına çalışanlardan oluşmaktadır (Kaygalak, 2001: 145-146).

[9] Göçmenlerin ilişki ağları aslında sadece kendilerinden olanlara iş imkanları sağlama eğilimine sahipken bazı göçmen gruplarının diğerlerine göre daha fazla işveren barındırması, kendi ilişki ağlarında işgücü arzının az olması ya da pahalıya mal olması nedeniyle başka bir nitelik etrafında şekillenmiş ilişki ağlarından olanları işe almalarına neden olur. Dolayısıyla bazı göçmen grupları daha fazla işveren ve bazıları da daha fazla işçi barındırmış olur (Light vd., 1999).

nün etnikleşmesi" kavramı ile Güneydoğuluların düşük statülü işlerle özdeşleşmelerini açıklamada kullanılabilir. Wallerstein bu kavramı şöyle açıklamıştır: "bu tür bir sistem belirli bir yer ve zamanda en düşük ücretli ve iktisadi olarak en az ödüllendirici rolleri alabilecek olanların sayısını o günkü ihtiyaçlara göre genişletmeye ya da daraltmaya olanak sağlar… İşgücünün etnikleşmesi emek gücünün tüm kesimleri için çok düşük ücretlere zemin sağlamak üzere vardır" (Balibar ve Wallerstein, 2000: 45-46).

Etnik kimliğin yeniden tanımlanmasında[10] ya da etnik kimlikler arasındaki çatışmalarda ekonomik bir boyutun olduğu bilinmektedir. Bu çatışma, bazı durumlarda, Wallerstein'in açıkladığı gibi, etnik olarak tanımlanmış bir grubun yoğun bir şekilde ucuz emek olarak kullanılmasını sağlamaya yönelik olduğu gibi bazı durumlarda etnik kimlikler arasında var olan işler ya da kentsel kaynaklar üzerinden sürdürülen yarışa zemin oluşturmaktadır. İkinci duruma bir örnek verilebilir: "tarımsal alanların azaldığı ve rant ekonomisine doğru bir eğilimin olduğu Mersin'de işsizliğin giderek arttığı gözlemlenirken, kentsel alanda daha fazla görünür olmaya başlayan Güneydoğulu kitlelerin yerli halk tarafından hoş karşılanmadıkları görülmektedir. Her ne kadar, bu gerilim Türkler ve Kürtler arasında bir kentsel gerilimmiş gibi etnik bir karakter arz ediyor olsa bile, sorunun aslında toplumsal ve sınıfsal bir sorun olduğunun altı çizilmelidir. Neredeyse nüfusunun tamamını Kürt kökenli insanların oluşturduğu ve işsizliği %50'nin üzerinde seyrettiği Diyarbakır ve Van gibi kentlerde de, kırdan henüz gelen göçmenlerin yerli gruplar tarafından hoş karşılanmadığı dikkate alınırsa, ifade edilen gerilimin etnik olmaktan ziyade toplumsal ve sınıfsal olduğu gözden uzak tutulmamalıdır[11]" (Kaya, 2009: 106).

Ancak bu kadarla da bitmez bu sınıfsal amaçları gerçekleştirmek için bir de "eşitsizliğin haklı çıkarılması" gerekir (Wallerstein, 2000). İşte bu noktada etnik kitlenin yaşadığı ikincilleştirmeyi doğallaştıracak toplumsal algılar ortaya çıkmaya başlar. 1980 sonrasında enformel ilişki ağlarının kamusal yaşama hakim olmasıyla bazı hemşeri grupları kentsel sisteme eklemlenirken diğerleri dışlanmıştır. Bu durumda bazı bölgeler, etnik kimlikler ve dini inanışlar diğerlerine göre her açıdan daha avantajlı bir konuma geçmişlerdir. Böyle bir toplumsal iklim içinde etnik kimlikler, dini inanışlar, bölgesel farklılıklar üzerinden hiyerarşik toplumsal konumlar yaratmak zor olmamıştır. Dolayısıyla Güneydoğuda süren terör olayları ülkenin geri kalanında bu bölge insanına yönelik belirli bir algı oluşturmuştur. Böylece böl-

[10] Aslında etnik kimlik, dil, din, giyim, gelenekler gibi uzun zamandır var olan ve kolay ayırt edilebilir özelliklerle değil, tersine birbirlerine bakarak, sosyal ilişkiler içinde kendilerini oluştururlar ve kendilerini konumlandırırlar. Bir grup için kendisine özgü olanla olmayanı, kendisini farklı kılanla kılmayanı belirlemenin yolu aynı sosyal ve siyasal sistem içindeki diğer etnik gruplarla ilişki halinde olmaktır. Bu açıdan her ne kadar ayrıştıran özellikler şartsa da esas etnik kimliği belirleyen bireylerin bu sosyal ilişkiler bütünü içinde yaşayarak geliştirdikleri psikolojik süreçler, yaşam tarzlarının, çıkarların, motifler ve değer çatışmalarının kolektif temsilidir. Bu açıdan her etnik grup etnikliği farklı olarak yaşar. Bu anlamda etniklik göreli bir kavramdır. Ve etnik gerçeklik zamanda değişebilir. Etnik grupların zamanla kendi kendilerini keşfettiklerini, tanımlarını değiştirdiklerini, kimliklerini yeniden tarif ettiklerini bazen yok olup bazen ortaya çıktıklarını görüyoruz (Güneş-Ayata, 1996: 222).

[11] Benzer bir bakış açısına ilginç bir örnek verilebilir. 2011 seçimlerinde Balıkesir Bağımsız milletvekilinin ifadelerinde de görmek mümkündür. Milletvekili adayının "Balıkesir Balıkesirlilerindir", "Bu topraktan büyüdün, bu topraktan beslendin. Ama artık bu topraklarda yaşayamıyor, çalışamıyorsun, aileni besleyemiyor, kendi işini yapamıyorsun çünkü şehrin işgal altında" ifadesi aşırı milliyetçi bir bakış açısının yanında, Güneydoğu'dan Balıkesir'e gerçekleşen göçlere karşı aslında Mersin, Diyarbakır ve Van'da yaşanan rahatsızlıklara benzer bir düşünce üzerinden de hareket ettiği söylenebilir (Öğünç, 2011:4).

geden batı illerine gerçekleşen göçler bir güvenlik sorunu olarak algılanmaya başlanmıştır[12]. Medyanın söyleminin bu algıların oluşumundaki etkisinin belirleyiciliğini de unutmamak gerekir.

Bu algı sayesinde, modernleşmeye karşı, çok çocuklu, çok eşli, töre ve namus cinayetiyle, aşiret ilişkileriyle bir tutulan geleneksel yaşamlarını sürdürmek konusunda ısrarlı insanlar işgücü piyasasında aslında iç göç süreci ve bölgenin kendi değişim dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerle sıkıştıkları ikincil konumlarıyla özdeşleştirilmişlerdir. Bir türlü seküler bir yaşam tarzını benimsemeyen insanlara sadece vasıfsız işlerin kalması da beklenebilir bir sonuçtur.

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA VE YAŞAMLARI: KARASU ÖRNEĞİ

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın örneklemi Sakarya-Karasu'da 2010 Ağustos ayında yapılan bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Karasu beldesinin seçiminde fındık toplama işinde bölgenin önemli bir merkezi olması ve uzun bir süredir mevsimlik tarım işçilerinin bölgeye düzenli olarak gelmeleri etken olmuştur. Karasu beldesine fındık toplama dönemlerinde önemli sayıda işçinin çalışmak için geldiği Sakarya iline bağlı bir Karadeniz kasabasıdır. İlçe merkezi denize kıyısı olan, bir ölçüde küçük turizm yatırımlarına da sahip, hızla kentleşen bir yapıya sahiptir. Fındık bahçeleri, ilçeye bağlı köylerde de yoğun bir şekilde yer almaktadır.

Fındık toplama işçilerinin ifadelerine göre Karasu'ya ağırlıklı olarak Diyarbakır ve Mardin'den işçi gelmektedir. Gerçekten de araştırma sırasında, en yoğun mevsimlik işçi göçü veren illerden biri olan Şanlıurfa'dan gelen işçilere bu bölgede rastlamamıştır. Şanlıurfalı işçilerin daha çok Samsun, Giresun ve Ordu'ya gittikleri buradaki işçiler tarafından ifade edilmiştir. Bu durum büyük oranda elçilerle işverenler arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Ancak bu dağılımın tesadüfî olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Mardinli işçiler arasında daha önce Ordu'da çalışmış olanlara da rastlanmıştır.

Alan araştırmasının örneklemi olarak seçtiğimiz işçilerin ve işverenlerin seçiminde tamamen tesadüfi yöntem tercih edilmiştir. İşçiler bölgeye gelmeden önce bahçe sahipleri ile yapılan ön görüşmelerde (Nisan- Mayıs 2010) fındık toplama işçileri ile bağlantı sağlayabilecek işverenlerle önceden temas kurulmuştur. İşçi gruplarıyla bağlantı sağlamak işverenlerle olduğundan daha fazla zorluk taşımıştır. İşverenlerle gerçekleştirilen görüşmeler herhangi bir aracıya gerek kalmadan doğrudan temas ederek yapılmıştır. İşverenlere ulaşmak için en uygun olan, daha uzun görüşmelerin gerçekleştirilmesine imkân veren kahvehanelerde yapılmıştır. Bu alanların görüşme ortamı olarak fındık bahçelerine göre daha fazla üstünlük sağlamaktadır. İşçilerle yaşanan güven probleminin aşılması ancak elçilerinin tanıdıkları ve güvendikleri bir kişinin aracılığıyla gerçekleşmiştir. Elçilerin bu konudaki istekliliği işçilere ulaşmakta oldukça belirleyici olmuştur. Elçilerle bu şekilde bağlantı kurarak farklı işçi grubuyla farklı zamanlarda ayrı ayrı derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

[12] Zorunlu göçmenlerin kentlerde yoğun olarak yerleştikleri mahallelere, semtlere dair yapılan bazı araştırmalarda(Kaya, 2009: 84; Yılmaz ve Doğan, 2010: 512) kentin diğer kesimlerinde yaşayanların bu mahallelere, semtlere güvenlik merkezli yaklaşımlarını vurgulamaktadırlar. Buralar "suçla anılan yerler", "dışından geçmeye cesaret edilen varoş"lardır.

Yarı yapılandırılmış soru formları kullanılarak gerçekleştirilen mülakatlar tek tek işçiler yerine birkaç işçinin birlikte yer aldığı gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemle işçiler deneyimlerini paylaşırken daha rahat ve açık olabildikleri gibi, birbirlerinden etkilenerek daha fazla bilgi vermeye istekli davranmışlardır. İşçilerle birebir görüşmeler görüşme ortamının doğallığını bozduğu gibi, işçiler standart cevaplar verme çabası içinde olmuşlardır. Bu yüzden gruplar halinde yapılan görüşmelerde araştırmacıların sadece soru sormaya odaklanmaması, işçilerin sorularını da cevaplaması, karşılıklı bir konuşma yaratması işçilerin olması gerekeni kurgulayarak, standart cevaplar verme eğilimini azaltmıştır. Kadınlar ve erkeklerle ayrı ortamlarda gerçekleştirilen görüşmelerde kadınlarla yapılan görüşmeleri kadın görüşmeci erkeklerle yapılan görüşmeleri de erkek görüşmeci gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde ailelerinin yaşadıkları ekonomik problemleri anlatmakta erkeklere göre kadınların daha rahat davrandıkları gözlenmiştir.

Mülakatlar, elçiyle bağlantı sağlanarak yapılanlar, İşçilerin geçici konaklama yerleri olan çadır yerleşkelerinde ve işçi barınaklarında gerçekleştirilmiştir. Tesadüfî olarak karşılaşılan ekiplerle yapılan görüşmeler fındık bahçelerinde, çalışma esnasında olmuştur. İşçi yerleşkelerinde yapılan görüşmeler daha uzun sürdüğü gibi, işçiler deneyimlerini anlatmakta daha açık davranmışlardır. Bu yöntemle sayıları on ile yirmi kişi arasında değişen beş işçi ekibiyle görüşmeler yapılmıştır. Bundan sonrasında gerek işverenlerle gerekse fındık işçileri ile yapılan görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmış ve daha sonra bu kayıtlar yazılı hale getirilmiştir.

Karasu beldesindeki fındık toplama işçilerinin çalıştıkları ve dinledikleri mekânlara aracı yardımı ile ulaşılmıştır. Görüşmelerin başlangıcı Kürtçe bilgisi nedeni ile Mustafa Aslan tarafından yönlendirilmiştir.

Sosyal Dışlanma

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları sosyal dışlanma farklı etkenlere dayalı olan çoklu bir dışlanmadır. Çünkü mevsimlik tarım işçileri dışarıdan, geçici bir süre için gelen yabancılardır, ucuz işçi ya da ırgat, ameledir, yoksuldur, bazı bölgeler için farklı bir dil konuşan dolayısıyla iletişim kurma şansını baştan kaybetmiş iki kat yabancılardır. Nitekim Türkiye'de mevsimlik tarım işçisi olarak çalışanların %90 gibi çok önemli bir kısmını güneydoğu kökenliler oluşturmaktadır (Akbıyık, 2008: 230; Geçgin, 2009: 15; Özbek, 2007: 49; Özbekmezci ve Sahil,2004: 266; Yıldırak vd., 2003). Güneydoğu Anadolu bölgesinden her baharda binlerce insan aileleriyle, akrabalarıyla, komşularıyla birlikte evlerini ve yiyeceklerini yanlarına alarak Türkiye'nin diğer bölgelerine çalışmak amacıyla göç ederler.

Öncelikle çalışmak için gittikleri bölgelerde etnik kökenlerinden dolayı yaşadıkları sosyal dışlanma ile başlamak gerekir. Mevsimlik tarım işçilerinin önemli bir kısmının Güneydoğu kökenli olması ve diğer bölgelerde çalışmaları yukarıda bahsedilen algıların da dahil olduğu bir toplumsal bir karşılaşma halini çok net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. İşçiler çalışmak için gittikleri bölgelerde yerli halkla iletişim kurmalarını zorlaştıracak bir atmosfer oluşmuştur denilebilir. Tekrar belirtmek gerekirse Güneydoğu'da süren çatışma ortamı ve bunun yansıtılma şekilleri, bu bölgeden göçün bir güvenlik sorunu olarak algılanması, tek problemin iletişim sorunu olmamasına neden olmuştur. Bunun sonucunda mevsimlik tarım işçilerini hedef alan bazen medyaya da yansıyan linç girişimleri olmuştur[13]. Bu linç girişimlerinin bazen birkaç tarım işçisi için binlerce kişinin toplandığı ciddi sosyal patlamalara dönüştüğü görülmüştür. (Milliyet, 24 Ekim 2009).

[13] Sadece mevsimlik tarım işçilerine karşı değil, Türkiye'de çok çeşitli sebeplerle linç eylemleri, girişimleri görülebilmektedir. Bu konun kapsamlı bir tartışması için: Tanıl Bora, **Türkiye'nin Linç Rejimi**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008.

Mevsimlik tarım işçileri karşısındaki bu savunmacı duruş Karadeniz ambargosu tartışmalarında çok net bir hal almıştır. Mayıs ayında Giresun'da vali ve askeri yetkililerin katıldığı toplantıda güvenlik gerekçesiyle Güneydoğu'dan gelen işçilerin yerine Gürcistan'dan işçi getirilmesi kararı alınması ilginç bir gelişmedir. Bölgeye girecek Güneydoğuluların ise sıkı kontrol altına alınması benimsenmiştir[14]. Bu zirveden çıkan kararlar fındık toplama döneminde uygulanmamasına rağmen, Güneydoğu'dan gelen tüm mevsimlik işçilere yönelik potansiyel teröristmiş gibi bir algının hâkim olduğunu gösterir. Bu bakış açısının bir etkisi olarak mevsimlik tarım işçilerinin en önemli sorunlarından birinin etnik kökenden kaynaklanan bu tür dışlayıcı tavırlar olduğu konuyla ilgili çeşitli araştırmalarda yer almıştır (Geçgin, 2009: 23; Kaya, 2009: 124). Ancak Karadeniz'deki bu savunma halinin ve kullanılan dilin ulaştığı boyut çarpıcıdır. İşveren bir görüşmecinin fındık üreticilerinin sorunlarından bahsederken kullandığı ifadeler buna örnek verilebilir: *"Onların (fındıkların) kökü toprağı dalları da insanları besliyor. Oturanlar da vatanını bekliyor, o vatanı bekliyor yoksa teröristler çoktan o Giresun'u işgal etmişlerdi, Ordu'nun tepelerini. Oradaki oturan, o bahçelerini bekleyen insanlar bekliyor memleketi. Topuyla tüfeğiyle, dağın tepesinde bir ev devletini bekliyor, vatanını bekliyor. Ona rağmen bu üretici sesini duyuramıyor."*

Etnik köken üzerinden devam eden bu tartışmalar çalışma ilişkilerinin devamlılığını da etkileyecek boyutlardadır. Tüm bu söylemler işçiler ve işverenlerin birbirlerine şüpheci yaklaşmalarına neden olmaktadır. Görüşmeler kapsamındaki bir aracı Karadeniz ambargosu tartışmalarının yaşandığı sene daha az işçi geldiğini ifade etmiştir: *"Ordu valisinin konuşmasından sonra işçiler gelmek istemediler. Bir valinin konuşmasına tepki vermek için. Gelenler de geçinmek için başka çaresi olmayanlar, imkânım olsaydı bir tane (bile) işçi getirmezdim."*

Şüpheci yaklaşımı işverenler de farklı şekillerde ifade etmişlerdir. İşverenler işçilerin konuştuklarını anlamadıkları için onlara daha fazla şüpheyle yaklaşabiliyorlar. Örneğin bir işveren işçilerle ilgili olumsuzluklardan bahsederken işçilerin dillerini anlamamalarına şöyle değinmiştir: *"bazıları Türkçe 'çalışın' dedikten sonra Kürtçe 'işinize bakın, ne acele edeceksiniz' diyorlarmış. Buradaki insanlar nasıl olsa Kürtçe anlamıyor."*

Bir işveren işçilerden şöyle bahsetmiştir: *"bulundukları yerde çok aşırı bir çevre kirliliği oluşturuyorlar" çöpleri, tuvalet ihtiyaçları oluyor. "onlar için normal olan bir şey bunlar için anormal, tuvalet gösteriyorsun onlara, onlar başka yerlere gidiyorlar. Orada alışmış, orada normal"*. Açıklama sadece mevsimlik tarım işçilerinin çevreyi kirlettiklerine dair bir şikâyet içermemektedir. Aynı zamanda işçilerin yerli halka göre modernlikten uzak olduğu, kendileriyle işçilerin davranışlar, yaşam tarzları bakımından aslında çok farklı oldukları düşüncesinin ne kadar içselleştirildiğini de göstermektedir. Yani farklılıklarını "hoşgörüyle" karşılayıp işçilerin kötü koşullarda yaşamalarının onların yaşam biçimlerinden kaynaklandığını kabul ederek bir anlamda onlara yapılan haksızlığı haklı çıkarmaktadır.

[14] Karadeniz Ambargosu ile ilgili bazı haberler: http://www.ortakyasam.org/kent-gundemleri/kurt-iscilere-karadeniz-ambargosu, (erişim:12 Haziran 2010); Karadeniz'de yaşanan PKK eylemleri, Güneydoğulu fındık işçisinin başına patladı. http://net.sabah.com.tr/net/kurtlere_giresun_ambargosu (Erişim: 23 Haziran 2010).

Araştırma kapsamında yer alan Balıkesirli işçi grubu benzer bir sosyal dışlanmadan bahsetmemişlerdir. Yerli halkla daha rahat iletişim kurdukları gibi, yol paralarının işveren tarafından ödenmesi, günlük ücretlerinin daha fazla olması, öğlen yemeklerinin işveren tarafından karşılanması gibi bazı ayrıcalıklara da sahiptirler. Bunun sebebini işverenler "işi daha iyi bildikleri için" şeklinde gerekçelendirirler. Ancak Güneydoğu'dan gelen işçiler arasında yıllarca da gelseler işi daha iyi bildikleri için daha fazla ücret alabilecek bir yetkinliğe ulaşana rastlanmamıştır.

Ancak mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları sosyal dışlanma sadece etnik kökenler arasında süren bir ayrımdan dolayı değildir. "yoksul olmak" dışlanmalarında ve ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olan bir başka özellikleridir. Bazı işçiler özellikle yaşama koşullarının kötü olması nedeniyle yerli halkın kendilerinden uzak durduklarını düşünmektedirler. İşçilere yerli halkla iletişimlerinin kopuk olmasının sebeplerinin neler olabileceği sorulduğunda bazıları Kürt olmalarını neden olarak gösterirken, bazıları da asıl sebebin yoksullukları olduğunu *"sen hiç dilenciyle konuşur musun"*, *"biz burada Çingene gibiyiz"* ifadeleriyle çarpıcı bir şekilde açıklamışlardır. Yoksul olmak, Kürt olmak, ucuz işgücü olmak işçiler için ayrımcılığa uğramak noktasında birbirinden ayrılan özellikler değildir. Konu ile ilgili yapılmış başka bir araştırma, ucuz işgücü olmanın ikincilleştirme noktasında önemli bir özellik olduğunu şöyle ifade etmiştir: "…mevsimlik tarım işçileri kahvelerin makbul müşterileri arasında yer almazlar. Yöre halkından kahveye gelenlere yer bulunmazsa "ameleler hemen kovulur" " (Şeker, 1986: 136).

Ancak mevsimlik tarım işçilerinin yoksulluğu, son dönemlerde yoksulluğun en göze çarpan özelliklerinden birisi olan, kuşaktan kuşağa geçen, sürekli bir yoksulluk halidir. İşçiler için, mevsimlik tarım işçiliği dışında bir alternatif yoktur. Daha da kötüsü gelecekte de çocukları için bir alternatif görememektedirler. Mevsimlik tarım işçileri arasında kuşaklar boyu bu şekilde çalışanlara rastlanmaktadır. Örneğin, bir gazete haberine göre 18 yıldır fındık toplamaya giden üç çocuk babası bir işçi, 9 yaşında babası ve annesiyle Çukurova'ya gittiğini ve sonraki sene 3 çocuğunu da çalışmaya götüreceğini söylemiştir (Radikal, 27 Temmuz 2009). İşçiler için kuşaklar boyu bu işi yapmak neredeyse kanıksanmış bir durumdur. Görüşmeciler arasındaki bir kadın mevsimlik tarım işçisi şimdilik iki çocuğunun olduğunu en az iki tane daha çocuk yapmayı düşündüğünü ifade etmiştir. Çok çocuk yapmasının sebebini de *"buraya iki kişi gelmek var, beş kişi gelmek var"* şeklinde açıklamıştır.

Gelecek kuşaklara aktarılan yoksullukta mevsimlik tarım işçisi çocukların eğitim haklarından yoksun olmaları da önemli bir nedendir. Çocuklar henüz okul kapanmadan başlayan işler için evlerinden ilkbaharda ayrılırlar ve ancak okullar başladıktan sonra yaşadıkları yerlere geri dönebilmektedirler.[15] Bu çocukların eğitimden erken yaşlarda kopmaları beklenen bir sonuç olacaktır. Nitekim ilköğretim çağındaki görüşmeciler arasında okulu kendi isteğiyle bırakanlar ve çalışmak zorunda olduğu için gidemeyenler ezici bir çoğunluğa sahipti.

[15] Eğitim Sen Şanlıurfa Şubesinin mevsimlik tarım işçiliğinin ilköğretim çağındaki çocukların eğitimi üzerindeki olumsuz etkilerini saptamaya yönelik araştırmasında, Şanlıurfa, Adıyaman, Adana, Batman, Diyarbakır ve Gaziantep illerinden seçilen 115 ilköğretim okulu incelendi. 6 ildeki okullarda toplam 243 bin 339 öğrencinin okuduğu ve bunlardan 23 bin 683'ünün tarım işçiliğinden kaynaklı okullarını erken terk edip geç başladıkları saptandı. Araştırmada bu iller arasında sorunun en yaygın yaşandığı ilin Şanlıurfa olduğu belirtildi. Şanlıurfa'da kenar semtlerdeki ilköğretim okullarından, öğrencilerin okullarını erken bırakıp geç başladıkları belirtilen raporda, mart ayında 3 bin 949, Nisan ayında 5 bin 910, Mayısta ise 10 bin 27 öğrencinin aynı "kaderi" yaşadığına dikkat çekildi (Evrensel, 5 Mayıs 2010).

Hatta bir çocuk işçi okuldayken, işe gitmeleri gerektiğinde ailesinin okula telefon ederek kendisini çağırdığından bahsetmiştir. Kısaca mevsimlik tarım işçisi çocukların için gelecekte daha iyi bir işe sahip olma ihtimali henüz erken yaşlardan itibaren azalmaktadır. Bu da, yoksulluk döngüsünün sürüp gitmesine sebep olmaktadır.

Mevsimlik tarım işçilerinin çoğunun Güneydoğu kökenli olması, aynı zamanda ucuz işgücü olmaları etnik kimlik ve sınıfsal konumlarını bir arada düşünmeyi gerektirir. Hatta görüşülen işçilerden birinin etnik kökenlerine yapılan vurgudan duyduğu rahatsızlığı açıklarken kullandığı *"Manisa'da böyle şeylerle hiç karşılaşmadık orada 'Türk gibi çalıştık.' "* ifadesi etnik kimlik ve sınıf algısının nasıl iç içe geçtiğini çarpıcı bir biçimde göstermiştir. Ancak işgücü piyasasında daha kötü konumdaki işlerin belirli bir etnik kökene devredilmesi halinde işçi olmak, yoksul olmak ve söz konusu etnik kökene aidiyet bir arada anlamlıdır. Dolaysıyla bu sorunlar arasında öncelikli olan, olmayan ayrımı yapmak sonuçsuz bir tartışma anlamına da gelebilir.

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Yaşamları

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ilişkilerinin aktörleri aracılar ve işverenlerden oluşmaktadır. İşçilerle işverenler doğrudan bir iş ilişkisi kurmazlar. Aracılar işçilere iş, işverenlere de işçi sağlayan önemli bir aktördür. Feodal üretim ilişkilerinde ağanın ortakçılarına sağladığı korumayı yeni toplumsal yapılanma içinde bulamayan, ortakçılık geçmişinden gelen mevsimlik tarım işçileri için aracı önemli bir boşluğu doldurmuştur. Nitekim feodal ilişkilerin çözülmesinin hemen ardından mevsimlik tarım işçileri üzerine söylenenler işçilerin yaşadığı bu otorite ve toplumsal koruma boşluğunu göstermektedir: "mevsimlik tarım işçileri, geçmişte içinde yer aldıkları geleneksel üretim yapısı içinde ortakçılık ilişkilerinin belirlediği koşullandırılmadan kurtulmuş değillerdir. Toplumsal-psikolojik erk sahibi büyük toprak sahibi 'ağa'nın yokluğunu hâlâ yadırgamaktadırlar. Bir işçi buranın ağalarını anlamıyorum demiştir, ameleler aralarında kavga ettiklerinde hemen polis, jandarma çağırıyor. Nerede kaldı onun ağalığı. Aradıkları ağa tipi her zaman toprağın başında elinde kırbacı ile beliriverecek, zaman zaman baba zaman zaman da despot olacak bir toprak sahibidir. Bu tipte üretim düzenleyicisini çalıştıkları yerde bulamamanın ve geldikleri yörelerde de kaybetmenin boşluğunu taşımaktadırlar" (Şeker, 1986:126-127).

Kıray'ın kırsal dönüşümün hemen ardından gerçekleştirdiği araştırmasında aracıların söz konusu boşluğu doldurmaya aday olduğunu net bir şekilde görmek mümkündür. Buna göre elçi veya aracı yeni oluşan kuvvet dengeleri içinde büyük toprak sahiplerinden daha çok köylüye yakın ve köylülerin güvenilir temsilcileridir. Büyük toprak sahiplerine karşı koyması elçiyi yeni ortaya çıkan önderlerden biri haline getirmiştir (Kıray, 1999:161).

Aracıya atfedilen bu roller aslında daha gerideki sömürü ilişkilerini gizlemektedir. Bu ilişkiyi gizleme aslında işçilerin çaresizliğinden kaynaklanmaktadır. Sömürü ilişkisi işçilerin aracılara her konuda bağımlı oldukları bir çalışma düzeninden kaynaklanmaktadır. Aracıların, işçileri bağımlı hale getirmelerinde bazı faktörler önemli rol oynar. Bunlardan ilki aracı ile işçi arasındaki ilişkinin akrabalık, hemşerilik, komşuluk gibi birincil ilişkiler üzerinden şekillenen bir yapıda olmasıdır. Dolayısıyla işçiler ve aracıların ilişkileri güven, karşılıklı bağımlılık, sadakat, dayanışma gibi birincil ilişki kodlarıyla tanımlanır (Çetinkaya, 2008: 72). Aracılar ise işçiler için yerine getirdikleri tüm sorumlulukları karşılığında onlardan da sadakat beklerler.

Örneğin, araştırma kapsamındaki bir aracının daha önce iş bulamayan işçilere birlikte çalıştığı işverenlerin birinin yanında iş bulmuş, ancak sonraki sene bu işçiler kendisine haber vermeden doğrudan işverenle görüşmüşler. Aracı, işçilerin bu tutumlarını nankörlük olarak değerlendirmiştir. Bu aracı, işçilerden açıkça kendisine sadakat beklediğini ifade etmiştir. Sadakat beklentisi, ilişkilerin yaşa, cinsiyete, topluluk içindeki statüye dayalı olarak oluşan hiyerarşik yapı içinde şekillenmektedir. Dolayısıyla işçilerin kendi emekleri üzerindeki kontrollerini aracıya devrettikleri bir bağımlılık ilişkisinin ayrı bir nedeni ortaya çıkmaktadır.

Bağımlılığı güçlendiren diğer bir önemli etken aracı ile işçi arasındaki borçlanma ilişkisidir. Borçlanma, aracıların yoksul işçilere özellikle çalışmadıkları kış aylarında ve henüz ücret almadıkları çalışma dönemlerinde, sonra ücretlerinden kesmek üzere borç vermeleri ile kurulur. Bu durum işçinin hâlihazırda çalıştığı aracıdan başka kimse ile çalışamaz duruma gelmesine neden olur (Gürsoy, 2010: 57-58). Aynı zamanda da işçiler üzerinde aracının nüfuzunu da arttırır (Kıray, 1999: 161). Sonuçta işçilerin, emekleri üzerindeki kontrolü devretmelerine yol açmış olur.

Aracıların, işçilerin emekleri üzerinden haksız kazanç sağladıkları kimi durumlara da rastlanabilmektedir. En sık rastlanan durum ise aracıların, işverenden aldıkları ücretleri işçilere ödememeleridir. Araştırma sırasında işçiler, bazı aracıların, işverenlerden ücretleri aldıktan sonra işçilere paralarını vermeyerek ortadan kaybolmaları ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Bu tür durumlarda işçiler aracılardan paralarını alabilmek için yapabilecekleri bir şeyin olmadığını ifade etmişlerdir: *"Bazıları işçi paralarını alıp kaçıyor. Böyle çok sayıda dayıbaşı olduklarını söylüyor. Art niyetle çalışmıyorlar, ama işin içinden çıkamayıp kaçıyorlar."* Ayrıca benzer bir dolandırıcılığın trenle yolculuk yapılması halinde yaşanabildiği konu ile ilgili yapılan başka bir araştırmada ortaya çıkarılmıştır[16]: "işçileri trenle götüren dayıbaşlarının onları trene biletsiz bindirdikleri halde işçilerden bilet parası almaktadırlar. Biletlerin tümü dayıbaşlarında olduğundan kontrol sırasında tren memuru işçilerden tek tek biletlerini sormuyor. Sorduğunda da işçi, biletim dayıbaşında diyor. Dolayısıyla işçiler kendileri için bilet alınıp alınmadığını bilmiyor. Aynı şey bagajları için de yapılıyor. Dayıbaşları eşyaları indirimli olarak yük vagonuna koyuyor ama işçilerden tam bagaj parası alıyor.[17]"

Ancak aracıların, mevsimlik tarım işçileri ve para arasındaki aracılık hizmeti bununla bitmemektedir. Örneğin, işçiler çalışmaya gitmeden önce yaşadıkları yerde marketlerden veresiye alışveriş yaparlar. Market sahibi, işçinin aldıklarının listesini aracıya verir. İş dönüşünde aracı bu parayı işçilerden kesiyor ve market sahibine parasını öder[18]. İlginç bir şekilde aracı para üzerine gelişen tüm süreçleri kontrol etmektedir. İşçinin eline tüm giderler çıktıktan sonra geriye kalan tutar geçmektedir.

Bu bağımlılık ilişkisinin gölgesinde işçi-işveren ilişkileri şekillenmektedir. İşverenin dahil olduğu çalışma ilişkileri aracıların henüz çalışma sezonu başlamadan işverenlerle görüşerek ihtiyaç duyacakları işçi sayısını öğrenmeleri ile başlar (Yıldırak vd., 2003: 39). Sonra kendi işçi grubunu anlaştıkları işverenlerin ihtiyaçlarına göre belirli sayılarda dağıtırlar. Aracı aynı zamanda işveren ile birlikte ücretleri belirler (Akbıyık, 2008: 32;Yıldırak vd., 2003: 39). Aracı kiminle bağlantı sağlamışsa işçiler, anlaşmaya varılan ücret üzerinden, o

[16] Mustafa Aslan'ın mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin notları
[17] Mustafa Aslan'ın mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin notları
[18] Mustafa Aslan'ın mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin notları

işveren için çalışırlar. Ancak hemen belirtmek gerekir ki işçiler ücret belirleme konusunda kendilerinden çok aracıya güvenirler. Aracılar, işgücünü kontrol etmelerinden dolayı işveren karşısında işçilere göre daha güçlü bir konumda bulunurlar.

Ancak yine de işçilerin kim için ve ne kadar bir ücretle çalışacaklarını belirleyen bu sürece bizzat etki edememeleri, çalışmanın öznesi olmaktan çok nesnesi haline geldiklerini göstermektedir. Dolayısıyla işçinin serbest bir şekilde karar vererek taraf olduğu bir çalışma ilişkisi yerine işçinin işverene kiralandığı bir süreçten bahsedilebilir.

İşçinin işverene kiralanması aracı ile işveren arasındaki karşılıklı güvene dayanan bir çalışma ilişkisi içinde şekillenmektedir. İşverenle aracı arasındaki bu güven ilişkisi işçinin çalışma ilişkilerinin kurulmasındaki inisiyatifini ortadan kaldırır. Çünkü işverenler tek tek tüm işçilerle doğrudan iş bağlantısı kurmak istemezler. İşveren, işçilerin zamanında geleceği, iş sonuna kadar kalacağı ve iyi çalışacakları konularında işçiye değil aracıya güvenir. Aracılarla işverenler arasında karşılıklı güven ilişkisi gelişmiştir. İşverenler bazen ücretlerin bir kısmını ödemediklerinde aracılar işverenle olan samimiyet derecesine göre anlayış gösterebilirler. Örneğin, araştırma sırasında dört senedir 16 yevmiye tutarındaki alacağını bir işverenden alamayan aracı, tavrını şu şekilde açıklamıştır: *"arkadaştır ne yapacağız yirmi senedir samimiyiz fındık işinin dışında da."* İşveren ile işçi arasında buna benzer güven ilişkinin gelişmesi ancak birkaç yıl birlikte çalışmaları halinde mümkündür. Bunu araştırmaya katılan bir işverenin ifadesinde görmek mümkündür: *"İşçilere parayı iş bitince dayıbaşına verir işveren, o da işçilere dağıtır. Bazen avans verirler, buradaki giderleri için ama bahçe sahipleri bunu kabul etmez çünkü sözleşmesiz çalışıyorlar. Bırakıp gidebilirler diye düşünerek. Ama işveren işçilerini birkaç yıl çalıştırmışsa güvenleri de vardır, onlar yarı parasını verebiliyorlar, onların kaçma durumu olmayacağı için."*

Aracının bu rolü çalışma ilişkilerinin kurulmasında o kadar belirleyicidir ki, bir aracıya bağlı çalışmayan işçinin iş bulma ihtimali çok düşüktür: *"Aracı (dayıbaşı, elçi) kullanmadan gelenlerin de zor durumda kaldığı oldu, kalacak yerleri olmuyor."* İşverenin ifadesinden de anlaşıldığı gibi aracıya bağlı olmadan gelen işçiler, iş bağlantısı kurmadan gelirler, dolayısıyla çalışacak bir yer bulmaları çok zordur. Çünkü işverenler aracı olmadan işçilerle bağlantı kurmak istemezler. Aracıya bağlı olmadan gelenler, istasyon gibi yerlerde günlerce iş bekleyebilirler. Bu çok belirsiz bir süreçtir. Hatta bazıları iş bulamadıkları için geri dönerler ki bu durum işçi aileleri için çok büyük bir ekonomik yük anlamına gelir. Aracıya bağlı olmadan gelir iş bulmaları halinde de işçilerin üstlendikleri risk devam eder çünkü karşılarına çıkacak pek çok sorunla başa çıkabilecek birine ihtiyaç duyacaklardır. Buna çok sayıda örnek verilebilir: İşçilerin çalıştıkları dönemlerde paraya ihtiyaç duymaları halinde aracıları olmadığı için avans alamazlar. Hastalanan işçilerin hastaneye götürülmesi, evine gönderilmesi veya ailesiyle ilişki kurulması yine aracılar tarafından yapılmaktadır (Yıldırak vd., 2003: 39). Ayrıca çalıştıkları süre içinde veresiye alışveriş yapacakları yerleri onlar bulurlar. Buna benzer sorunların hiçbirinde kimsenin desteğini bulamayabilirler.

İşçilerin, işveren karşısındaki savunmasız konumları aracıya olan bağımlılıklarını daha fazla artırmaktadır. İşverenin işçi karşısındaki güçlü konumu fazlasıyla orantısızdır. Tüm çalışma dönemine dair kararları işveren keyfi olarak vermektedir. Araştırma sırasında bir işverenin ücretlerin nasıl belirlendiğine ilişkin şu açıklaması bu keyfiliği net bir şekilde göstermektedir: *"Kaymakamlık, bazı muhtarlar, ziraat odası toplanıp 'işçinin fiyatını' belirlerler.*

Ama vatandaş ona kulak da asmaz. Kahvenin camlarına falan asarlar. Aşağı yukarı o fiyat oluyor ama onu önemsemiyorlar. Kaymakamlık belirlemiş bu ücreti verelim demiyorlar."

Hatta bundan daha da fazlası işverenlerin ücretleri ödemediği durumlara da rastlanır. Örneğin bir araştırmaya göre işverenlerin, işçiler çalışmaya başlamadan önce aracı ile kararlaştırdıkları koşullara uymamaları sık görülen bir olaydır. Ayrıca ücretlerin verilmemesi de işçilerin alıştığı bir hak ihlalidir (Şeker, 1986:133-134). Bununla uyumlu olarak araştırma sırasında, bir işçi daha önce fidan dikimi işinde çalışırken, işverenin, işi iyi yapmadıkları gerekçesiyle ücretlerini ödemediğinden bahsetmiştir.

Ayrıca işveren bir işçiyle ya da işçi grubunun tamamıyla çalışmak istemezse, istemediği işçiyi ya da tüm işçileri hemen işten çıkarabilir. Bu konuda işvereni durdurabilecek herhangi bir güç yoktur. Örneğin işveren bir görüşmeci işçileri işten çıkarma konusunda tek belirleyici olduklarını şu şekilde ifade etmiştir: *"İyi çalışmadıkları zaman akşam "sizinle daha çalışamayız" diyebiliyorlar." "Bazen işveren işçiyi çok tembel diye beğenmiyor, onları yolluyor başka işçi alıyor."*

Çalışma döneminde işveren işçilerine dair herhangi bir sorumluluk üstlenmez. İşçilerin kalacak yerlerinin belirlenmesinde etkilidir. Bu da, işçilerin yaşadıkları yerden çalışacakları yere taşıma masraflarını azaltmak gibi bir amaç taşır. İş kazası ve hastalık durumunda işçinin sorununa çözüm bulma tamamen işverenin insafına kalmıştır. Ayrıca işveren, işçilerin çalıştığı süre boyunca beslenme giderlerine karışmaz. İşverenlerin bu sorumluluklardan herhangi birini üzerine almaları onların inisiyatifine kalmıştır. Bu konuda onlara yükümlülük getiren hiçbir şey yoktur. İşverenlerin davranışlarına ilişkin anlatılanlar oldukça çarpıcıdır. İşveren bir görüşmeci, işçilere karşı sorumlulukları hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır: *"Bazen işveren ikramda bulunur çay meyve helva ekmek öğleden sonra. Ama herkes de yapmaz."* İşverenlerin benzer tavırlarına başka bir araştırmanın bulgularında da rastlanmaktadır: "(işverenler) Fındıkları biter bitmez akşam dahi olsa işçilere 'hadi yerimi boşaltın' diyorlar. Hemen o anda işçilerin kaldığı yerin suyu ve elektriği kesiliyor, işçilerin eşyalarını dışarı atıyorlar. Bazen işçilere sebze ve meyve getirirler ama bunu işçiler iyi çalışırsa yaparlar. Bazıları işçiler hastalandığında onları doktora götürürler. Çalışılmayan günün de ücretini öderler. Ama bazıları da on dakika eksik çalışıldığında dahi işçilerin ertesi gün on dakika fazla çalışmalarını istiyorlar" [19].

Bu bulguların gösterdiği en açık sonuçlar Güneydoğu'dan gelen işçilerin işveren için maliyetinin çok düşük olması ve işçi arzının çok fazla olmasıdır[20]. Ücret dışında, eğer işveren istemezse hiçbir sosyal yardımda bulunmaz. Kendiliğinden gelirler, tüm sorunları kendi kendilerine çözerler, çözemezlerse de işverenden herhangi bir talepleri olmaz. Bir işverenin şu karşılaştırması buna iyi bir örnektir: *"aşağı yukarı yirmi sene önce Trakya'dan, Balıkesir'den, Romanlardan getiriyorlardı. Onlar doğulular gibi değil, gidilecek, arabayla alınacak. Biraz daha nazik onlar, Onlarla uğraşması zordur, masraflı. Bunlara yer göstermesen de çadır kurar kalırlar."*

İşçiler ise çözüm yöntemi konusunda hemfikirler: *"bir sene hiç gelmesek bu sorun ortadan kalkar."* Aynı söylemi benzer araştırmalarda da görmek mümkündür: "iki sene kadar gidilmezse, bunlar senin ayağının dibine gelir, seni evinden alır getirir, kaç tane işçi lazımsa, lütfen gelin çalışın derler" (Nuhoğlu, 2003: 32). Ancak, işveren üzerinde bu yönde bir baskı oluşturabilecek bir örgütlenme girişimine işçiler arasında rastlandığı olmamıştır. Hatta işçiler işveren karşısındaki çaresizliklerinden daha fazla söz etmişlerdir. İşverenin ücretlerini vermediği durumlarda ne yaptıkları sorusuna cevabı ise *"ne yapabiliriz elimizden bir şey gelmez"* şeklinde olmuştur. Aynı şekilde işçilerden birisi bahçe sahipleri çok kötü davrandığı zaman işi bırakıp bırakmayacakları sorusuna*" idare ederiz, işi bırakmayız. O zaman buralara kadar boşu boşuna gelmiş oluruz"* şeklinde cevap vermiştir.

İşçilerin, işveren karşısındaki bu savunmasız konumu işçi arzının çok fazla olmasının yanında hatta bundan daha da önemli bir nedeni işçilerin işverenle olan çalışma ilişkilerinin yasal bir zeminin olmamasıdır. Mevsimlik tarım işçilerinin yaptıkları işler iş kanunu kapsamındaki tarım işlerinden sayılmalarına ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun istisnalar maddesine konulan hükümle tarım işçileri kanun kapsamına alınmış olmasına rağmen işyerinde veya işletmede 51 ve daha fazla tarım işçisi çalışıyorsa, o işyeri veya işletme İş Kanunu kapsamında olacaktır (m.4/b). Ayrıca İş Kanunu'na göre görülen iş niteliği gereği 30 günden az sürüyorsa, süreksiz iş, 30 günden fazla sürüyorsa sürekli iş sayılacak; süreksiz işlere, İş Kanunu'nun temel pek çok maddesi uygulanamayacaktır. Mevsimlik tarım işçilerinin de çoğu işlerinin 30 günden kısa sürmesi onları İş Kanunu dışına atmaktadır (Keskin, 2011).

Bu durumda büyük oranda İş Kanunu'nun kapsamı dışında kalan mevsimlik tarım işçileri asıl amacı işçiyi korumak olmayan Borçlar Kanunu kapsamına girmektedirler. Ancak araştırma kapsamında bu kanunun da uygulandığına dair en ufak bir kanıta rastlanmamıştır. İşçi ve işverenler çalışma ilişkisini düzenleyen yasal zeminden bihaberdirler. Dolayısıyla mevsimlik tarım işçileri yasal korumanın çok uzağında, güç ilişkilerinin hakim olduğu enformel bir çalışma ilişkisinde işverenin insafına bırakılmış işçilerdir.

İşverenlerin keyfi uygulamalarına izin veren çalışma yaşamlarının kanunlarla düzenlenmeyen, var olan yasal düzenlemelerin de uygulanmadığı kayıt dışı yapısı işçilerin hak arayışlarını engellemektedir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki kanunların ve denetimlerin daha sıkı, kayıt dışı çalışmanın daha düşük oranlarda olduğu gelişmiş ülkelerde de mevsimlik tarım işçiliği Türkiye'dekine benzer bir kayıt dışılık ve savunmasızlıkla birlikte ele alınır (Hoggart ve Mendoza, 1999; Kandel ve Donato, 2009; Rye ve Andrzejewska, 2010). Bu durumun başlıca sebebi de mevsimlik tarım işçisi olarak çalışanların sadece bu çalışma ilişkisinin güçsüz tarafını değil, genel anlamda işgücü piyasasının marjinal bir kesimini oluşturmalarından kaynaklanmaktadır. Bu tür gruplar arasında işsizlik, iş alternatiflerinin sınırlı olması, işgücü piyasasının diğer kesimlerine göre daha yoğun bir şekilde yaşanabilir. İşgücü

[19] Mustafa Aslan'ın mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin notları

[20] İşçi arzının yeterli olmadığı, tarımsal üretimin de ülke ekonomisinde önemli olduğu zamanlarda işçi azlığı sorununu ortadan kaldırmak için çözüm üretildiği geçmişte görülmüştür: "1920lerde Adana'da pamuk üretiminde temel sorunlardan birisi işgücü açığıydı. Üretici zaman zaman 'amele buhranı' ile karşılaşır, yüksek ücret ödemek zorunda kalırdı. Bu durumu ortadan kaldırmak için 'amele talimatnamesi' yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre pamuk amelelerinin sağlanması için komisyonlar kuruldu. Bu komisyonlar kendi mıntıkalarında amale ihtiyacını saptayıp bu işgücünün sağlanacağı yörelerle temasa geçecekti. Amele talebinde bulunan çiftçilerin istedikleri amele miktarına göre uygun gördüğü bir oranda amele başına peşinen bir avans alacaktı. Bu avans amelenin yol parasına tahsis edilerek gündeliğinden düşülecekti. Komisyon avans olarak getirttiği ameleyi avansı veren çiftçilere avansın oranı dâhilinde dağıtılacaktı. İş bulamayan amelenin yatı, iaşe ve sağlık durumlarıyla yakından ilgilenecekti. Çiftlikteki amelenin durumunu gözetecek; uygunsuz gördüğü durumlarda müdahale edecekti. İş hukuku müvacehesinde işin düzenli bir biçimde sürdürülmesini sağlayacaktı" (Toprak, 1997: 9-10).

piyasasında yaşanan alternatifsizliğin bazı kesimleri mevsimlik tarım işçiliğine yönelttiğine dair düşünceler Türkiye'de mevsimlik tarım işçisi olarak çalışanların en büyük sorunlarını işsizlik olarak tanımlamalarından da anlaşılabilir (Radikal, 27 Temmuz 2009).

Mevsimlik tarım işçiliğinin bu kesim için sınırlı iş imkanlarından birisi olduğunu işçilerin tarımsal üretimin olmadığı dönemleri işsiz geçirmelerinden ya da kentsel alanlarda geçici işlerde çalışmalarından anlayabiliriz (Özbekmezci ve Sahil, 2004: 262). Yoğun işsizlik baskısının mevsimlik tarım işçilerini işgücü piyasasının marjinal bir kesimi haline getirmesinde iki önemli etkisi söz konusudur. Bunlardan birisi işçilerin başka alternatifleri olmadığı için düşük ücretlere razı olmalarına sebep olmaktadır. Örneğin *"bütün sene burada ne kazandıysak onunla geçiniyoruz, başka hiçbir gelirimiz yok"* diyen bir kadın mevsimlik tarım işçisi ailesindeki erkeklerin de başka hiçbir yerde çalışmadığını zaten Diyarbakır'da iş olanaklarının olmadığını ifade etmiştir[21]. İşsizliğin yarattığı marjinalleştirmede diğer bir etken, ailenin geçinmesine yetecek parayı kazanmak için tüm aile bireylerinin çalışmak zorunda olmasıdır. Yani ailelerin çocuk ve yaşlı üyelerinin de çalışmak zorunda kalmaları mevsimlik tarım işçiliği içinde bazı kesimlerin daha fazla savunmasız ve daha fazla sömürüye açık hale getirmektedir.

Ancak bu noktada katı toplumsal kuralların etkisini de unutmamak gerekir. Bunu da en fazla kadınların söylemlerinde izlemek mümkündür. İronik olarak birkaç kadın mevsimlik tarım işçisi Diyarbakır'da iş olsa da ailelerinin çalışmalarına izin vermeyeceklerinden bahsetmiştir. Bunun çok çeşitli sebepleri olabilir. Öncelikle yaşadıkları yerden uzakta çalışmaları görünürlüğü azaltıyor olabilir. Sonra ücretsiz aile işçisi geçmişinden dolayı tarım işleri, özellikle de yanlarında aileden erkekler varken ilk bakışta kadınları ' çalıştırdıklarına' dair bir algı yaratmayabilir.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları işsizlik bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda çalışmak için gittikleri yerde iş bulamadıkları da olabilir. Bu durum işçiler için karşılarına çıkabilecek en kötü ihtimallerden birisidir çünkü bazıları çalışmaya gelmeden önce yaşadıkları yerlerde çalıştıkları dönemde tüketmek üzere gıda maddeleri alırlar. Bu harcamaları da döndüklerinde kazandıkları ücretlerinden öderler. Ayrıca çalışmadıkları aylarda yine tek gelirleri birkaç ayda kazandıkları paradır.

Çalışma ilişkilerindeki korunmasızlıkları ve işsizlik tehdidi bir arada düşünüldüğünde ücretlerinin düşük olması şaşırtıcı değildir. İşçilerin neredeyse tamamı uzun çalışma saatlerine ve kötü yaşam koşullarına karşılık ücretlerinin çok düşük olmasından şikâyet etmektedirler. Örneğin, görüşülen fındık işçileri genel olarak aldıkları ücretin çok düşük olduğunu, emeklerinin karşılığını alamadıklarını, masrafları çıkardıktan sonra geriye çok az kaldığını düşünüyorlardı. Ancak başka bir alternatiflerinin olmaması, sosyal korumanın tamamen dışında olmaları onların düşük ücretler karşısında çaresiz kalmalarına neden olmaktadır.

[21] Gürsel, işgücü piyasasındaki konumları anadil ayrımında yorumlarken anadili Kürtçe olan nüfusta işsizlik oranının %8 iken bu oranın anadili Türkçe olan nüfusta %7,5 olduğunu ifade etmiştir. Aradaki küçük farkın tamamı ise işsizlik oranının kırsal kesimde farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. İşgücü piyasası konumları arasındaki asıl fark, kentsel istihdamda göze çarpmaktadır. Anadili Kürtçe olan nüfusta ücretli ve maaşlı çalışma oranı %38 iken aynı oran anadili Türkçe olan nüfusta %57'ye yükselmektedir. Kentsel alanda iki nüfus için de işsizlik oranı aynı iken (%9,7) kırsal alanda anadili Kürtçe olan nüfusta işsizlik %5,5 ile anadili Türkçe olan nüfusa göre daha yüksektir (%3,2) (Gürsel, 2009).

Fındık toplama işinde çalışan mevsimlik tarım işçilerinin Sakarya'da bir önceki yıl da 21 lira iken 2010 sezonunda günlük yevmiyeleri 22 liraydı[22]. Ancak işçiler giderlerinin fiyat artışlarıyla karşılaştırıldığında ücretlerindeki artışın çok küçük kaldığından şikâyetçidirler. Bir aracı yol masraflarındaki artışı örnek vermiştir: *"geçen sene 1 milyara araba getiriyordum bu sene 1800'e getiriyorum."*

Düşük ücretlerine karşın çalışma saatleri günde 12 saat hatta bazen daha fazladır. İşe başlama ve bırakma saatlerinin belirli bir kuralı yoktur. Bir işverenin ifadesiyle *"Ortalama 12-13 saat çalışırlar. Sabah 7 akşam 6.30 arası, öylen 1 saat kadar mola"* çalışma saatleri geçerlidir[23]. Ancak çalışmanın akşam 6.30'da biteceğinin bir garantisinin olmadığı da ortadadır. Bu durumda haftalık tatil günü de telaffuz bile edilmez. Ayrıca işçilerin kendileri de haftalık tatil gününe sıcak bakmayabilirler. Onlar, para biriktirmek için, olabildiğince çok çalışmak isteyeceklerdir.

Bazı tarım ürünlerinde ya da işlerinde çalışırken işin koşullarına ve hava şartlarına bağlı olarak eldiven, maske, şapka gibi araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin fındık toplarken eldiven kullanmak gereklidir. Eldiven kullanan işçiler eldivenlerini kendilerinin aldıklarını söylemişlerdir. Ayrıca bazıları çoraplardan kendilerine eldiven yapmışlardı. Bir kısmı da işverenlerinin eldiven kullanmalarını istemediği için kullanamadıklarından bahsetmiştir. İşverenin gerekçesi de eldivenin çalışmayı yavaşlattığını düşünmeleridir.

Çalışma koşullarının ağırlığına rağmen mevsimlik tarım işçileri işleri üzerinden bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değiller. Örneğin 2011'de hane halkı işgücü anketine göre tarım sektöründe sosyal güvenlikten yoksun çalışanların oranı % 83,5'tür (Tüik, tarihsiz). Tarımda sosyal güvenlik kapsamında olmamaları çalıştıkları süre içinde iş kazası, meslek hastalığı veya ölüm hallerinde herhangi bir kurumsal destek görmemelerine neden olmaktadır. Bu durumda sorunlarını kendi aralarında ya da aracılar yardımıyla çözmek zorunda kalmaktadırlar.

Bu kitlenin belirgin bir yoksulluğuna karşın sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar açısından bir potansiyel taşımaktadırlar. Nitekim mevsimlik tarım işçilerinin dâhil olduğu tarım sektöründe çalışanlar yoksulluk riskinin en yüksek olduğu gruptur. Tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı, 2008 yılında % 37,97 iken 2009 yılında % 33,01 olarak tahmin edilmiştir Tüik, tarihsiz). Buna rağmen sosyal yardımlardan yararlananlara hiç rastlanmamıştır. Sağlık sigortası açısından bakıldığında durum biraz daha iyidir. Görüşülen işçilerin tamamı yeşil kart kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak genel olarak bakıldığında yeşil kart uygulamasının da mevsimlik tarım işçilerinin çok önemli bir kısmını kapsamadığı ifade edilmektedir (Karadeniz, 2007).

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Gündelik Yaşamları

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarını geçici yaşam koşullarının zorluğu tamamlar. Yaşam koşullarının zorluğu çalışacakları yere yaptıkları yolculuklar ile başlar. Kamyon kasalarında yapılan yolculukları kazayla noktalanması halinde medyanın da bir süre

[22] Bu ücretler Tüik'in yayınladığı Tarımsal İşletmelerde Ücret Yapısı 2010 verilerine göre daha düşüktür. Bu verilere göre fındık hasadında kadınların günlük ücretleri 26,84 ve erkeklerin günlük ücretleri 27,27 liradır.

[23] Önceleri ezanla başlayan çalışma saatlerinden bahsedilir. Hatta bazı toprak sahiplerinin vaktinden önce "amele ezanları" okutarak işçileri erken işbaşı yaptırdıkları söylenmektedir (Akbıyık, 2008: 234).

dikkatini çekmiştir[24]. İşçilerin bahsettiğine göre trafik denetiminin artması nedeniyle artık kamyonla yolculuk azalmış, bunun yerine dolmuşla yapılan yolculuklar artmıştır. Ancak yol masrafının daha ucuza gelmesi için 14 kişilik dolmuşa 20 kişi alınarak yapılan yolculuklar yine ciddi can kayıplarına davetiye çıkarmaktadır[25].

Yolculuktan sonra işçiler iş buluncaya kadar geçici yerleşimler oluştururlar. Buralar bazen istasyonun herhangi bir yeri, şehir içinde bir park ya da boş bir alan olabiliyor. Karasu'da geçici barınma yeri "köpek meydanı"ydı. İşçiler çalışacakları yerler belli oluncaya kadar burada kalıyor, sonra işverenin gösterdiği yere yerleşirler.

Karasu'da gözlemlenen geçici barınma yerleri evlerinden gelirken yanlarında getirdikleri branda, bez, naylon gibi malzemelerle kurdukları çadırlardır. Bazı durumlarda işverenin eski evini kullanabildikleri gibi bazı işverenler de işçilerin barınmaları için çok odalı ev benzeri yapılar inşa etmişlerdir. Buralarda yaşayanlar çadırlarda yaşayanlara göre biraz daha şanslıdır. Hem daha korumalı bir mekândır hem de elektrik tesisatı bulunmaktadır. Çadır yerleşimlerinde, çadırlar doğrudan toprak zemine kurulmuştur, mutfak, banyo ve tuvaletleri yoktur. Banyo ve tuvalet için bez ve sopalarla geçici çözümler bulmuşlardır. Bazı durumlarda bu çadır yerleşimlerinin elektriği bile yoktur. Su ihtiyacı tamamen kadınların omzundadır. İşçi kadınlar yakındaki bir yerden bidonlarla su taşırlar. Bursa Tabip Odasının bir işçi yerleşimine dair benzer gözlemleri olmuştur: "yerleşim alanı, alana daha ilk varıldığında pek çok sorunu gözler önüne sermektedir. Burada yaşayan insanların neredeyse temel yaşam ihtiyaçlarının hiçbirisi karşılanmamaktadır. Yaklaşık 250-300 civarında olan hanenin çok ilkel şartlarda barınma koşullarına sahip olduğu gözlenmiştir. Yaklaşık 1300 kişinin yaşadığı bu yerleşimde barınma son derece ilkel koşullarda, toprak üzerine yerleştirilmiş el yapımı çadırlarla sağlanmaktadır. Bu barınma alanında temiz içme ve kullanma suyu yoktur. Su ihtiyaçları bölgede açılan artezyen kuyulardan sağlanmaktadır. İki kuyudan alınan numunelerden birinde suyun görünümünün bulanık olduğu gözlenmiştir. Orada yaşayanlar tarafından suların bakteriyolojik ve biyokimyasal analizlerinin hiç yaptırılmadığı söylenmektedir. Çadırların toprak zemin üzerine oturması nedeniyle yağışlı havalarda su baskınları olduğunu ifade etmektedirler. Çadırlara elektrik sağlanamamıştır. Kanalizasyon bulunmamaktadır. Temizlik ihtiyaçlarını gidermek için evlerin birkaç metre ötesinde etrafı bezlerle kapanmış üstü açık tuvalet ve banyo olarak düzenlenmiş yerler vardır. Bu alanların hijyen koşullarından bahsetmek mümkün değildir. Yemek pişirmek için yine bezlerle çevrilmiş alanlar mutfak olarak kullanılmaktadır. Barınma alanında yaşayanlar çöplerin toplanmadığını ayrıca ilaçlamanın da yapılmadığını ifade etmiştir. Katı atıklar yerleşim alanının her tarafına serpilmiş, biriktirilmiş olarak göze çarpmaktadır" (Bursa Tabip Odası, 2010: 3,7).

Aslında yaşam koşullarının kötü olması kadınları (Geçgin, 2009: 21; Yıldırak, 2003: 2) ve çocukları daha fazla etkiler. Kadınlar su taşımak, yemek yapmak için ateş yakmak, yaşadıkları yerleri temiz tutmak gibi bazı zorluklarla doğrudan uğraşmak zorundadırlar. Yaşadıkları yerlerle ilgili bu zorluklar para biriktirme baskısı ile birleşince işçilerin yetersiz beslenmelerine sebep olur (Özbekmezci ve Sahil, 2004: 262,268). Dolayısıyla özellikle çocukların bulaşıcı hastalık, gelişim bozuklukları gibi sorunlarla daha fazla karşılaşmaları mümkündür.

[24] Mevsimlik tarım işçilerinin geçirdikleri trafik kazaları sıklıkla gündeme gelir: Radikal, mevsimlik facia: 9 ölü, 13/04/2008; Birgün, tarım işçileri kaza geçirdi: 26 yaralı, 16/08/2010; Evrensel, kazada ölen 11 işçi toprağa verildi, 28/01/2011.

Yaşama koşullarının zorluğu itibariyle mevsimlik tarım işçileri en temel haklardan olan, Avrupa Sosyal Şartında yer alan sağlığın korunması hakkı ve konut hakkından yoksundurlar. Temel yaşam haklarından yoksunluk sadece belirli bölgelerde çalışan mevsimlik tarım işçilerine özgü değildir. Türkiye'nin genelinde bu işçiler aynı problemle karşılaşırlar. Adana'da mevsimlik tarım işçileri üzerine araştırmasında Özbek'e göre, "Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişim İndeksi'ne göre normal ve sağlıklı evden yoksunluk, yoksulluğun en önemli göstergelerinden birisidir. Bu açıdan Türkiye'de gecekondu terimiyle açıklanan kentsel yoksul mahallelerdeki barınma koşulları, bu kentsel yerleşimlerde yoksulluğun esas göstergelerinden birini oluşturur. Tuzla'da (Adana) yaşayan insanların durumları gecekondu mahallesinde yaşayanlardan çok daha kötüdür çünkü evlerinin dört duvarı bile yoktur" (Özbek, 2007: 65).

Yaşam koşullarına yönelik hak kayıpları sadece barınma yerleri ile sınırlı kalmaz. Aynı zamanda işçiler çalıştıkları dönemlerde sağlık hakkından da önemli ölçüde yoksundurlar. İşçiler acil haller dışında sağlık birimlerine gitmiyorlar. Ancak bunun sebebi giderleri karşılayacak maddi kaynaklara sahip olmamalarının yanında sağlık personelinin kendileriyle ilgilenmediği yönünde bir düşünceye de sahip olmalarıdır. Örneğin mevsimlik tarım işçisi bir kadın bir buçuk yaşındaki kızı hasta olduğunda ilaçları Adana'daki yakınlarından istemiş. Karasu'da doktora gidecek ve ilaç alacak paraları yokmuş. Ayrıca Karasu'daki sağlık personeline, yeterince ilgilenmedikleri için, güvenmediğini de belirtiyor. İlaçlar gelinceye kadar bir süre yiyeceklerle ve kendi yaptıkları bitkisel karışımlarla çözüm bulmaya çalışmışlar. Personelin kendilerine yönelik ilgisiz, hatta kötü davrandıklarını düşünerek sağlık kurumlarına gitmemeleri mevsimlik tarım işçileri ile ilgili bazı çalışmalarda da yine ortaya çıkan bir sonuçtur. İşçilerin buldukları en yaygın çözüm de doğrudan eczaneye gidip ilaç almaktır (Nuhoğlu, 2003: 36; Yıldırak vd., 2003: 100-101).

Sağlık hizmetlerine erişim konusunda işçilerin, personelin ayrımcı davranışlarından bahsetmeleri hakların kâğıt üzerinde verilmesinin hatta bunların düzenli denetiminin çözüm olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla sosyal haklardan bahsederken bu hakların sağlanması ile doğrudan ilgili kurumların personellerinin bireysel yaklaşımlarının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğitim, sağlık, adalet ve güvenliği yerine getirmekten sorumlu personelin bu hizmetlerin sunumunu 'insani' sınırlar içinde sağlayıp sağlamadığı üzerinde durulması gereken bir konudur.

SONUÇ

Bu çalışma mevsimlik tarım işçilerini Türkiye'de işçiliğin dönüşümü bağlamında ele almaktadır. Karasu mevsimlik fındık toplama işçilerinin verdiği bilgilerle bu dönüşüm örneklenmektedir. Karasu ilçesi ülkemizde fındık tarımının yoğun olarak yapıldığı bölgelerden sadece birisidir. Fındık üretimin yoğun olarak yapıldığı diğer yerlere olduğu gibi buraya da yaz aylarında binlerce işçi çalışmak için gelmektedir. Bu süreç sadece mevsimlik tarımda mevsimlik çalışma ilişkilerinin yoğunluk kazandığı bir dönem değildir. Bu dönem içinde mevsimlik tarım işçileri toplumsal anlamda da birçok ayrımcılığa maruz kalırlar. Ailelerin parçalandığı, çocukların eğitimsiz kaldığı, sosyal ve sağlık güvencelerinin bulunmadığı ve bunların üstüne çalışmak için gelinen bölgenin yerleşikleri tarafından tacize, ayrıma tabi tutulmalarının olduğu bir dönem her yıl yeniden tekrarlanmaktadır. Bu bağlamda Karasu ilçesinde mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşama koşullarının zorluğu daha geniş bir pers-

pektifin sadece bir bölümüdür. Mevsimlik tarım işçilerin çalışmak için gittikleri her yerde benzer sorunları yaşadıklarını konuyla ilgili yapılmış farklı araştırmalardan görülmektedir.

Karasu, fındık toplama işçilerin anlatımlarına göre, yerli halkın davranışları, çalışma koşulları, yaşam şartları açısından kimi yerlerden daha iyi kimilerinden daha kötüdür. Ancak her halükarda bir süre kalınacak, katlanılacak herhangi bir yöredir Karasu. Bölgede yaşayanlar açısından durum farklı değildir. Güneydoğudan gelen mevsimlik tarım işçileri yaklaşık iki aylığına gelen dilleri kendilerinden farklı, kalabalık yaratan ancak bir süreliğine katlanılan, yaptırılan işten sonra bölgeden ayrılması gereken gruplardır. Yani yerli halkın gözünde gelenler dışarlıklı, kısaca yabancıdır. Ayrıca bu işçilerin tercih edilmelerinde en önemli ölçüt, söz konusu işçilerin fındık fiyatlarının düşüklüğü karşısında toplama maliyetini yerli işçiye göre daha düşük tutabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu önemli ölçüde güneydoğulu Kürt işçilerin tercih nedeni olarak da gözükmektedir.

Çalışma ilişkileri, yaşam koşulları açısından karşılaşılan zorlukların mevsimlik tarım işçileri ile sınırlı kalmadığı açıktır. Kentsel alanlarda güvencesiz olarak çalışan geçici işçilerin sorunları ve çalışma ilişkileri bütünü ile benzer bir durumu yansıtmaktadır. Yani çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunların önemli bir kısmı ancak çok geniş çaplı bir yasal, sosyal anlamda iyileştirmelerle birlikte düşünülebilir.

Mevsimlik tarım işçilerinin kentsel alanda güvencesiz çalışanlardan ayrılan en önemli nokta bizce tarım işlerinde denetimi sağlayan bir aracı kurumun bulunuşudur. Bu bağlamda aracıların üstlendikleri rolün düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Mevsimlik tarım işçilerinin barınma yerlerine ilişkin ciddi sorunlar bulunmaktadır. Ancak bu konuda iki önemli bakış açısı sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Birincisi işçilerin geldikleri yerlerde yaşam koşullarını ve barınma yerlerinin, işçilerin çalıştıkları yerlerdeki yaşam koşullarından farklı olmadığı, yani işçilerin zaten bu koşullarda yaşamaya alışkın oldukları tarzındaki düşüncedir. Diğeri ise daha dolaylı olarak barınma koşullarının düzeltilmesi halinde tarım işçilerinin çalıştıkları yerlere yerleşip kalacakları endişesidir. Bu endişe de özellikle bölgenin yerleşik nüfusu tarafından paylaşılmaktadır. İki bakış açısı birlikte düşünüldüğünde farklılıklar üzerinden bir sosyal dışlanma ve "ötekileştirme" görülmektedir.

Bu konuda mevsimlik tarım işçileri dışında da güneydoğudan gelen işçilerin işgücü piyasalarında belirgin bir ayrıma tabi tutulmaları ile karşı karsıya olduğumuz düşünülmektedir. Ancak bunların dışında devletin onların çalışma yaşamlarına çok fazla müdahil olmamalarından kaynaklı bir dizi sorun ortaya çıkmaktadır. İşçilerin yaşadıkları ağır sorunları, yoksunlukları ortadan kaldırmanın yolu belki de önce devletin temel bazı düzenlemeleri yerine getirmesi ve çalışanları koruyucu önlemleri alması olarak beklenmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Avcıoğlu D. (1978). Türkiye'nin Düzeni. Tekin Yayınevi. İstanbul.

Balibar E., Wallerstein I. (2000) Irk Ulus Sınıf. Çev.Nazlı Ökten. Metis Yayınları. İstanbul.

Bora T. (2008). Türkiye'nin Linç Rejimi. Birikim Yayınları. İstanbul.

Duben A. (2002). Kent Aile Tarih. İletişim Yayınları. İstanbul.

Erder S. (2006). İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye. İstanbul İletişim. Ankara.

Erder S. (1997). Kentsel Gerilim. umag. Ankara.

Işık O., Pınarcıoğlu M. M. (2009). Nöbetleşe Yoksulluk. İletişim Yayınları. İstanbul.

Kaya A (2009). Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü?. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Şeker M. (1986). Türkiye'de Tarım işçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi. Değişim Yayınları. Ankara

Oral N. (2006). Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar. Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara.

TESEV (2008). Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. Dilek Kurban, Deniz Yükseker, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünalan, A.Tamer Aker, Tesev Yayınları. İstanbul.

Tümertekin E. (1968). Türkiye'de İç Göçler. İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Yıldırak N. vd. (2003). Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım işçilerinin Çalışma ve Yasam Koşulları ve Sorunları. Tarım-İş. Ankara.

Yıldız K. ve Düzgören K. (2002). Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Kürt Göçü. Kürt İnsan Hakları Projesi.

Makaleler

Akbıyık N (2008), Türkiye'de Tarım Kesiminde İşgücü Piyasalarının Yapısı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (24): 220-238.

Akçay A (1999), *Toprak Ağalığından Kapitalist İşletmeciliğe Türkiye Tarımında Büyük Topraklı İşletmeler*, içinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 115-131.

Akşit B. (1999), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler*, içinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 173-186.

Atauz S., Atauz A. (1992), Enformel Sektör, Kentsel İşgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik Yapılanmalar Üzerine Betimsel Tartışmalar, *Planlama Dergisi*, 1(4):4-21.

Cumhuriyet Halk Partisi (1999), *Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden Göç*, içinde: 75 Yılda Köyden

Şehirlere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 334-342.

Diyarbakır Sanayi Odası (1999), *GAP Bölgesi'nde Arazi Mülkiyet Yapısı*, içinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 80-83.

Ecevit M. (1996), *İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri*, içinde: II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 493-501.

Erder S. (2000). *Nerelisin Hemşerim*, içinde: İstanbul Küresel İle Yerel Arasında, Ed. Çağlar Keyder, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 192-205.

Erder S. (1995), Yeni Kentliler Kentin Yeni Yoksulları, *Toplum ve Bilim*, 66: 106–121.

Geçgin E. 8 (2009), Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1): 3-35.

Güneş-Ayata A. (1996), *Türkiye'de Etnik Kimlik ve Gruplar*, içinde: II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 221-230.

Gürsoy Ö. B. (2010), *Bir Yaşam Biçimi Olarak Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçileri*, içinde: Sınıftan Sınıfa, der. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 33-65.

İçduygu A., Sirkeci İ (1999), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri*, içinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 249- 268.

İçduygu A., Sirkeci İ., Aydıngün İ, *Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketlerine Etkisi,* http://www.migrationletters.com/sirkeci/Icduygu_Sirkeci_Aydingun_1998_turkiyede_icgoc.pdf.

Hoggart K., Mendoza C. (1999), African Immigrant Workers in Spanish Agriculture, *Sociologia Ruralis*, 39 (4): 538-562.

Kandel W.A., Donato K.M. (2009)**,** Does Unauthorized Status Reduce Exposure to Pesticides? : Evidence From the National Agricultural Workers Survey*, Work and Occupations,* 36(4): 367-399.

Karadeniz O. (2007), *Social Security of Casual Agricultural Workers in Turkey*, http://www.issa.int/Resursy/Conference-Reports/Social-security-of-casual-agricultural-workers-in-Turkey.

Kaygalak S. (2001),Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması, *Praksis*, 2: 124-172.

Keskin D. (2011), Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Yasalar Karşısında Konumu, Tanımı ve Çalışma Koşulları, Mevsimlik Tarım işçileri Çalışma Grubuna(MİGA) Gönderilen Bilgilendirme Notu.

Kıray M. (1999), *Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması*, içinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 151- 162.

Kıray M. (a) (1982), *Gecekondular,* içinde: Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi, Ankara, 275-282.

Kıray M. (b) (1982), *Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşme*, içinde: Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi, Ankara, 339- 352.

Light I., vd. (1999), Immirant Incorporation in The Garment Industry of Los Angeles, *International Migration Review*, 33(1):0005-0025.

Martin P. (2002), Mexican Workers and U.S. Agriculture: The Revolving Door, *International Migration Review*, 36 (4): 1124-1142.

Nuhoğlu Ş. (2003), Gazap Fındıkları, *Express Dergisi*, 31: 26-40.

Özbekmezci Ş., Sahil S. (2004), Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi,* 19 (3): 261-274.

Rye J.F., Andrzejewska J. (2010), The Structural Disempowerment of Eastern European Migrant Farm Workers in Norwegian Agriculture, *Journal of Rural Studies*, 26: 41-51.

Şen M. (2002), *Kökene Dayalı Yardımlaşma-Dayanışma: "Zor İş…*, içinde: Yoksulluk Halleri, Ed. Necmi Erdoğan İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 165-192.

Timur T. (2007), Osmanlı tarihinde Göç Olgusu, *Toplumsal Tarih*, 165: 17-35

Toprak Z. (1997), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Adana'da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi, *Toplumsal Tarih*, 41: 7-13.

Yılmaz B., Doğan A.E. (2010) , *Merkezde Kalmış Bir Göç Mahallesinin Dönüşümleri: 1990lardan Bugüne Mersin Demirtaş'ta Zorunlu Göç, Yoksulluk ve Kentsellik*, içinde: Tarih Sınıflar Kent, Der. Besime Şen ve Ali Ekber Doğan, Dipnot Yayınları, Ankara, 507-535.

Gazete haberleri

Birgün (16 Ağustos 2010), Tarım İşçileri Kaza Geçirdi: 26 Yaralı.

Evrensel, (5 Mayıs 2010), Haydi Çocuklar Tarlaya.

Evrensel (28 Ocak 2011), Kazada Ölen 11 İşçi Toprağa Verildi.

Milliyet (24 Ekim 2009), Camiye 5 Saat Sığınarak Linç Girişiminden Kurtuldular.

Radikal Hayat (Öğünç P). (30 Mayıs 2011), Balıkesir'de Kürt İstilası, Radikal Hayat.

Radikal (09 Ağustos 2009), Fındık İşçileri İsyanda: Köle Değiliz.

Radikal (27 Temmuz 2009), Diyarbakır Garı'ndan, Umuda Yolculuk Manzaraları.

Radikal (22 Haziran 2009), Mevsimlik Tarım İşçilerini Bir Gören Oldu.

Radikal (13 Nisan 2008), Mevsimlik Facia: 9 ölü.

Yayınlanmamış kaynaklar

Çetinkaya Ö. (2008), *Farm Labor Intermediaries In Seasonal Agricultural Work In Adana-Çukurova*, Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özbek A. (2007), *New Actors of New Poverty: The "Other" Children of Çukurova,* Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aslan M. (tarihsiz), Mevsimlik Tarım İşçileri ile Gerçekleştirdiği Görüşmelerin Notları

İnternet Kaynakları

ANF, Kürt İşçilere Karadeniz Ambargosu, http://www.ortakyasam.org/kent-gundemleri/kurt-iscilere-karadeniz-ambargosu (Erişim:12 Haziran 2010).

Bursa Tabip Odası (2010), Mevsimlik Tarım İşçilerinin Barınma ve Sağlık Sorunları, http://www.bto.org.tr/sunular/mevsimliktarim%20iscilerinin%20barinma%20kosullari.pdf

Gürsel S. (2009), Anadil Ayrımında İşgücü Piyasası Konumları, araştırma notu 09/60, Betam, http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/2009/12/anadil-ayriminda-isgucu-piyasasi-konumlari/arastirmanotu060/ (Erişim 18 Mayıs 2010).

Karadeniz'de yaşanan PKK eylemleri, Güneydoğulu fındık işçisinin başına patladı. http://net.sabah.com.tr/net/kurtlere_giresun_ambargosu (Erişim: 23 Haziran 2010).

Kurban D. (2007), Mevsimlik İşçiler: Zorunlu Göç Mağdurları, BİA Haber Merkezi, http://bianet.org/biamag/bianet/100867-mevsimlik-isciler-zorunlu-goc-magdurlari

Tüik (tarihsiz), Hanehalkı işgücü araştırması 2011 Ocak dönemi sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8485 (Erişim: 14 Mayıs 2011).

Tüik (tarihsiz), Tarımsal İşletmelerde Ücret Yapısı 2010, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8497 (Erişim: 14 Mayıs 2011).

Tüik (tarihsiz), 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=23&ust_id=7 (Erişim: 14 Mayıs 2011).

ENGELLİLERE YÖNELİK TOPLUMSAL ALGI VE DIŞLANMIŞLIK (SİİRT ÖRNEĞİ)

Mustafa Aslan
Siirt Üniversitesi

Selim Şeker
Siirt Üniversitesi

ÖZET

Türkiye İstatistik Kurumu ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre, ülkemizdeki nüfusun % 12,29'unu engelliler (kalp, şeker, böbrek yetmezliği gibi süreğen hastalığı ya da bedensel veya zihinsel engeli olan) oluşturmaktadır. Bunlardan doğuştan, doğum sırasında ve doğumdan sonra zihinsel, bedensel, işitme, dil vb. engelli olan kişilerin toplam nüfus içindeki oranı ise % 2,58 (yaklaşık 1,8 milyon)'dır. Engelli kişiler doğrudan ilişkide bulundukları aileleriyle birlikte düşünüldüğünde, "engellilik" konusu yaklaşık 10 milyon kişiyi ilgilendirmektedir. Yapılan yasal düzenleme ve alınan idari tedbirlerle engellilerin yaşamında kayda değer iyileştirmeler sağlandı. Ancak alınan tüm yasal ve idari önlemlere rağmen engelliler hâlâ "acınılan, dışlanılan, kabul görmeyen, alay edilen, küçümsenen, güvenilmeyen insanlar" olarak görülmektedir. Bu tutum engellilere ilişkin olumsuz bir algının oluşmasına ve toplumdan dışlanmalarına neden olmaktadır.

Engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlığı yerinde gözlemlemek amacıyla Siirt merkezde hizmet veren üç özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitim gören engellilerden 75 kişinin (kadın-erkek) velileriyle yüz yüze görüşmeler yapıldı. Elde edilen sonuçlar engellilere yönelik toplumsal algının son derece olumsuz ve önyargılı olduğunu, özellikle zihinsel engellilerin aileleriyle birlikte toplum tarafından dışlandığını, bundan dolayı engelli çocuğu olan ebeveynlerin de mümkün olduğu kadar toplum içine çıkmamayı tercih ettiğini ortaya koymuştur.

Dolayısıyla engellilere yönelik toplumsal algının değişmesi, engellilerle ailelerinin toplumsal dışlanmışlıktan kurtarılması için alınacak idari ve yasal önlemler yanında toplumca sorumlulukların yerine getirilmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler: *Engellilik, dışlanma, toplumsal algı*

ABSTRACT

According to the results of a statistical survey conducted in 2002 12.29 % of the population of our country is disabled (people suffering from heart or renal failure, having diabetes, mental and / or physical handicap). The number of the persons with a mental or physical handicap and those with he-

aring or speaking disabilities run up to 2.58 % (nearly 1.8 million people) of the total population. With their relatives, the total number of persons concerned by disability reaches to nearly 10 million. Despite the improving of the living conditions by juridical and administrative measures the disabled persons continue to be maltreated, abused and considered as the individuals lacking the confidence. This creates a negative perception of disabled persons and makes them the outcasts of society.

For studying this negative perception excluding the disabled peoples from society a survey is conducted on 75 disabled students from three private centers of education and rehabilitation in Siirt. The results of survey show that this negative and prejudicial perception excludes both the disabled people and their families from society.

It is necessary to take the needed juridical and administrative measures and the society must fulfills they responsibilities so that this negative perception of disables people changes and protects the disabled people from exclusion.

Keywords: *Disability, exclusion, social perception*

GİRİŞ

2002 yapılan Özürlüler Araştırması sonuçlarına göre, ülkemizdeki toplam nüfusun % 12,29'unu engelli (kalp, şeker, böbrek yetmezliği gibi süreğen hastalığı olan ya da bedensel veya zihinsel engeli olan) vatandaşlar oluşturmaktadır[1]. Bunların % 2,58'i (yaklaşık 1,8 milyon) doğuştan, doğum sırasında ve doğumdan sonra zihinsel, bedensel, işitme, vb. engelli olan kişilerdir. İlişkide bulundukları aile bireyleriyle birlikte düşünüldüğünde, "engellilik" konusu yaklaşık 10 milyon kişiyi ilgilendirmektedir. Engellilerin sosyo-ekonomik yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik yapılan yasal düzenlemeler yanında değişik dönemlerde idari tedbirler de alınmıştır. Böylece, engelli bir vatandaşın deyimiyle, engellilere yönelik "yasalar çıktıkça, engelliler dışarı çıktıkça, halkın da bakış açısı değişti; hor görücü bakış açısı azaldı..."[2] Ulusal mevzuatta yapılan yasal düzenlemeler yanında, engellilere yönelik iyileştirmelerin yapılması ve yönetim düzeyinde gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılan Avrupa Kentsel Şartı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 142 Sayılı Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Özürlü Hakları Bildirgesi gibi birçok uluslararası sözleşmeyi Türkiye taraf ülke olarak onaylayarak gereklerini yerine getirme taahhüdünde bulunmuştur.

Amerikalı psikoterapist Rhoda Olkin (1999)'in de belirttiği gibi, her yerde engelliler "önyargı, ayırımcılık ve damgalanmakla yüz yüze kalmaktadır" (Sachs, 2003: 3). Çünkü "engelli olmayan" çoğunluk tarafından "geleneksel olarak küçük görülen, ekonomik kaynaklara ulaşma imkânları çok sınırlı olan engellilerden ne medya ve sanat alanlarında, ne de makam ve güç sahibi siyasiler arasında onları temsil edecek fazla kimse yoktur. Kısacası, sosyal konum olarak da güçsüz olan engelliler yaşamın tüm önemli olanaklarından yoksundurlar" (Sachs, 2003: 3). Bu nedenle, tüm yasal düzenleme ve mevzuata rağmen var olan bu "toplumsal" dışlanmışlık algısı, engellilerin sosyal haklarının da ihlal edilmesine yol açmakta,

[1] Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, Ankara, s. 5.

[2] Esra Burcu Türkiye'de Engelli Bireylerin Sosyolojik Profili, Malatya İnönü Üniversitesi'nde 2010 yılında verilmiş olan konferans (Power-Point) sunumu.

onların eşit bireyler olarak görülmelerine engel olmaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu "Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ile "Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme" engelli kişilerin haklarının ihlal edilmemesi için gerekli her türlü tedbirin alınmasını açıkça ifade etmektedir. Fakat buna rağmen engelliler "normal" kişiler olarak değil, ait oldukları ailenin toplumsal konumunu da zedeleyen "özürlü" ve "eksik" bireyler olarak algılanmaktadırlar.

Engellilik konusunda uzman Amerikalı yazar Rosemarie Garland Thomson, *Olağandışı Bedenler* adlı eserinde, engellileri toplumda "aşağı konumdaki talihsiz bireyler" olarak tanımlamaktadır. Yazara göre bu, sosyal kimlikleri önyargı ile damgalanmış, değersiz, kuşku duyulan ve önemsenmeyen kişiler olarak görülen engelliler hakkındaki hâkim, yaygın ve korku çağrıştıran olumsuz algıdan kaynaklanmaktadır (Sachs, 2003: 3).

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009) ve Esra Burcu (2010)'nun yakın zamanda ayrı ayrı yaptıkları araştırma sonuçları, Türkiye'deki engellilere yönelik algının Thomson'un tanımladığı algıdan pek farklı olmadığını göstermektedir.

ENGELLİĞİN TANIMI

Bu alanda yapılmış hem ulusal hem uluslararası araştırmalarda birey fiziksel veya zihinsel rahatsızlıktan dolayı olduğu gibi yaşadığı süreğen bir hastalıktan nedeniyle de engelli olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, "engelli" kavramı çok geniş bir kesimi ifade eder (Dalbay, 2009: 35). Bu yüzden engellilik kavramını tanımlamak hiç de kolay bir şey değildir. Çünkü engellilik fiziksel bir yoksunluk ya da eksiklik olabileceği gibi aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik ya da herhangi bir neden de olabilir. Dolayısıyla "engellilik" kavramı, fiziksel yoksunluktan başka birçok nedene bağlı "sınırlandırılma" durumunu da ifade edebilir (Dalbay, 2009: 35).

Örneğin Dünya Sağlık Örgütü, "kendi çalışma alanına bağlı kalarak medikal bir yaklaşım kullanmış, engelliliği bir hastalık olarak kabul etmiş ve kavramları da ayrı ayrı sınıflayarak tanımlamıştır[3]." Dünya Sağlık Örgütü engelliliği "bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesi hali" olarak tanımlamaktadır[4]. Engelliliği "sakatlık" olarak tanımlayan BM'ye göre ise "kişisel ve sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki, kalıtımsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlara" engelli denir[5].

Engelliliği "özür" olarak kabul eden Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın tanımı ise şöyledir: **"***Özürlü, d*oğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucubedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir."[6]

[3] T.C. Başbakanlık, ÖZİDA, I. Özürlüler Şurası: Özürlülerle İlgili Yönetim ve Örgütlenme; Özürlülerle İlgili Sosyal Politika Yönetim ve Örgütlenme Komisyon Raporu, Ankara, 29.11-02.12.1999, s.74. (aktaran Dalbay 2009: 36)

[4] Classification Internationale du Fonctionnement du Handicap et de la Santé, Résolution de l'Assemblée Mondıale de la Santé, 22 mai 2001.

[5] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine ek 3447 sayılı Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi'nin 1. maddesi.

[6] Devlet İstatistik Enstitüsü-Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, s. 2.

Bu çalışmada kullanılan "engelli" kavramı ise zihinsel ve fiziksel işlevler açısından bireyin kavramsal, sosyal ve pratik olarak çevresiyle uyum göstermesini sınırlayan durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda "engellilik" toplum açısından çok farklı bir durum arz eder. Kuşkusuz her birey sahip olduğu kendine has özellikleriyle toplumun diğer bireylerinden farklıdır. Dolayısıyla "farklı olmak kötü bir şey değildir. Bireyi ilginç kılan bu özellik olmakla birlikte" toplumun beklentilerine cevap vermekte zorlandığı andan itibaren farklı olmak sorun haline gelmektedir (Ataman, 2009: 14).

ENGELLİLERE İLGİLİ YAPILMIŞ OLAN YASAL DÜZENLEMELER VE SAYISAL VERİLER

1-Engellilere İlgili yapılmış Olan İdari ve Yasal Düzenlemeler

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de engellilik ve engellilerin sorunlarına eğitim, meslek edindirme, istihdam ve ekonomik bakış açısıyla yaklaşılmış ve engellilere ilişkin alınan ilk önlemler bu yönde olmuştur. Örneğin 1961 yılında çıkarılan 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun **12. maddesi** "mecburi ilköğretim çağında bulundukları halde zihnen, bedenen ve sosyal bakımdan özürlü olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmelerine" hükmetmektedir. 1983 yılında çıkarılan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu ile de engelli kişilerin eğitimi sorumluluğu Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmiştir.

1967 yılında çıkarılan 854 sayılı Deniz İş Kanunu'nun 13. Maddesi denizcilik alanında faaliyet gösteren işletmelerin "sakat ve eski hükümlü 'gemi adamı' çalıştırmak zorundadır" hükmü konularak engellilerin kısmen de olsa istihdam edilmeleri amaçlanmıştır. Yine 1986 yılında çıkarılan 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nun 39. maddesi ile "özel eğitime muhtaç kişilere iş hayatında geçerliliği olan görevlere hazırlayıcı özel meslek kursların" düzenlenmesi öngörülerek engellilerin istihdam edilmesi amaçlanmıştır[7].

1997 yılında çıkarılan 571 sayılı yasa ile yönetim düzeyinde engelli kişilerin sorunlarıyla ilgilenilmeye başlanmış ve engellilere yönelik hukuki ve kurumsal birçok düzenlemeye gidilmiştir. Bu amaçla aynı yıl Başbakanlığa bağlı olarak Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur.

1999 yılı sonlarında Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nca I. Özürlüler Şûrası yapılmış, şûrada engellilere ilişkin bir bilgi bankası kurulmasından toplumun engelliler konusunda bilinçlendirilmesine, engellilerin eğitim ve istihdam sorunlarına kadar birçok konuda 300'den fazla karar alınmıştır[8]. Ancak yapılan tüm yasal düzenlemelere, çıkarılan tüm kanun ve kararnamelere rağmen gerek istihdam açısından gerek toplumsal katılım açısından Türkiye'de engellilerin durumu iç açıcı değildir.

2-Engellilere İlişkin Sayısal Veriler

ÖZİDA verilerine göre Türkiye'deki nüfusun % 12,29'u, (8 milyonun üzerinde) engelli kişilerden oluşmaktadır. Engelli olarak kabul edilen nüfusun % 9,7'si "süreğen" bir hastalığa (kalp, şeker, tansiyon vb. hastalıklar dolayısıyla ilaca bağımlı yaşayanlar) sahip kişilerden oluşmaktadır. Söz konusu araştırmanın verilerine göre, "süreğen" hastalıktan dolayı engelli olarak kabul edilenlerin dışında doğuştan ya da doğum sırasında ve doğumdan sonra zihinsel, bedensel, işitme, dil vb. engelli olan kişilerin toplam nüfus içindeki oranı % 2,58 (yaklaşık 1,8 milyon)'dir. Bu bireyler doğrudan ilişkide bulundukları aileleriyle birlikte düşünüldüğünde, "engellilik" konusu yaklaşık 10 milyon kişiyi öncelikli olarak ilgilendirdiği ve yaşam kalitesini doğrudan etkilediği gibi sağlık ve çalışma imkânlarına ulaşması ile sosyokültürel yaşama katılımını da önemli ölçüde belirlemektedir.

İşçi alımlarında 1960'lardan bu yana çıkarılan yasalarla engellilere öncelik verilmesi zorunlu hale getirilmiş olmasına rağmen Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) tarafından 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması bu konuda çok az ilerleme kaydedildiğini ve engellilerin büyük bir kısmının hâlâ üretim dışı bırakıldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırmanın verilerine göre Türkiye'de engellerin iş gücüne katılım oranı % 21.71'dir. Engelli erkekler % 32.22 oranında iş gücüne katılırlarken, engelli kadınlarda bu oran çok daha düşüktür (% 6.71). İş gücüne dâhil olmayan engellilerin oranı % 78.29'dur. Bu oran erkeklerde ve kadınlarda sırasıyla % 67.78 ve % 93.29'dur (ÖZİDA, 2002: 44). Bu veriler engellilerin çok büyük ölçüde üretim dışı bırakıldıkları ve başkalarına bağımlı yaşamaya mahkûm edildiklerini ortaya koymaktadır.

Eğitim konusunda da durum farklı değildir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye'deki genel nüfusun % 12,9'u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha fazladır (% 36,3). Bu oran zihinsel engellilerde % 61'6, bedensel engellilerde % 27, işitme engellilerde ise % 35'dir (ÖZİDA, 2002).

AMAÇ

Türkiye'de engelliler konusunda bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmalarda engelliliğe yol açan nedenler (patolojik ve kalıtsal), engellilerin eğitim sorunları ve engelli kişilere verilmesi gereken eğitim üzerinde durulmuştur. Engellilere ilişkin toplumsal algı konusunda en geniş kapsamlı çalışma ÖZİDA tarafından 2010 yılında yapılmış olan araştırmadır.

Öte yandan dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de engelli bireylerin rencide olmasına ve dışlanmasına yol açan olumsuz tutumların başında önyargı, küçümseme, horlama, eksik ve dolayısıyla yararsız kişiler olarak görme gibi tutumlar gelmektedir. Sergilenen bu tutumlar sonuçta engellilere yönelik dışlayıcı toplumsal algının oluşmasına yol açmaktadır. Bu çalışma Türkiye'de yeteri kadar araştırılmamış olan engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlık konusuna katkı sağlamayı amaç edinmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Engelliler konusunda yapılan araştırmalar daha çok engelliliğin medikal nedenleri ve (çocuk yaştaki) engellilerin eğitimi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir[9]. Engellilere yönelik yapılan araştırmalarda üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri de toplumsal

[7] Bunların dışında Anayasa'nın 42. maddesinde "Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır."; 50. maddesinde, "Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar." ve 59. maddesinde "Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır." gibi çeşitli tedbirlerin alınması alınması öngörülmüştür.

8 T. C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlı (ÖZİDA), I. Özürlüler Şurası, Özürlülerle İlgili Sosyal Politika, Özürlülerle İlgili Sosyal Politika Yönetim ve Örgütlenme Komisyon Raporu; ÖZİDA, Ankara, 29.11-02.12 1999.

[9] Eripek S. (2009), Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklar, (ed. A. Ataman) *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Ankara, Gündüz Yayıncılık, ss. 107-140; Akçamete, G. ve Kargın, T. (1994), Aral, N. ve Gürsoy F. (2009), *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, İstanbul Morpa Yayınları; Ataman, A. (2009), Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim, (ed. A. Ataman), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Ankara, Gündüz Yayıncılık, ss. 13- 28 bu yönlü çalışmalara örnek olarak verilebilir.

algı ve dışlanmışlık konusudur. Engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlık konusunu analiz eden bu çalışma daha önce bu konuda yapılmış olan araştırmalara önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma Siirt il merkezinde hizmet veren üç özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim gören engelli kişilerin aileleriyle görüşme ve mülakat ile rehabilitasyon merkezlerinde görevli yönetici ve eğitimcilerle yapılan görüşme ve alanda seçilen "uygun örneklem" yöntemiyle sınırlandırıldı.

YÖNTEM

1- Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel ve nitel verilere dayanmaktadır. Verilerin elde edilmesi için yüz yüze yapılan görüşmeler yanında anket formu da kullanıldı. Anket çalışması sırasında rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan eğitimci ve yöneticilerle görüşmeler yapıldı. Öte yandan, örneklem olarak seçilen engelli kişilerin engel durumu, yaş, cinsiyet, ailelerin maddi durumu, vs. gibi bilgileri elde etmek amacıyla toplam 19 sorudan oluşan bir anket formu hazırlandı. Engelli kişilerin yakınlarıyla yapılan yüz yüze görüşmeler için bu anket formu kullanıldı. Anket formunun birinci bölüm soruları engelli kişiler ve aileleri hakkında nicel bilgilerin elde edilmesine yardımcı oldu. Anketin ikinci kısmını oluşturan açık uçlu sorular aracılığıyla da sosyal çevrenin engelli kişi ve ailesine karşı bakış açısını, onlara davranış şekli ve düşünceleri öğrenilmeye çalışıldı. Ankette elde edilen veriler daha önce Dalbay (2009), ÖZİDA (2009) ve Burcu (2010) tarafından yapılmış benzer araştırma verileriyle karşılaştırılarak Türkiye genelinde engellilere yönelik toplumsal algıyla Siirt özelindeki toplumsal algı arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışıldı.

2- Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Siirt merkezde bulunan üç özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitime devam eden engelli kişiler ile aileleridir. Anket için örneklem belirlenirken yaş, cinsiyet, vb. kriterler yerine söz konusu üç merkezde eğitim alan engelli kişilerin toplam sayısı dikkate alındı. Araştırmanın yürütüldüğü tarihte söz konusu üç merkezde eğitim alan yaklaşık 750 kişiden (kadın-erkek) 75'inin velileriyle[10] yüz yüze görüşmeler yapıldı. Bu da araştırma evreninin % 10'nu oluşturmaktadır. Bunun dışında her merkezden bir yönetici ve iki eğitimci ile de yüz yüze mülakatlar yapıldı.

3- Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için iki bölümden oluşan bir anket formu kullanıldı. Birinci bölümde engelli kişinin yaşı, engel şekli ve durumu, ailenin ikamet ettiği yer, ekonomik durumu, vb. konularda nicel bilgi toplamaya yönelik kapalı uçlu sorular yer aldı. İkinci bölümde daha çok sosyal çevrenin engelli ve ailesine yönelik bakış açısını tespit etmek, ailenin engelli kişinin tedavi ve eğitimi için izlediği yöntemi öğrenmek amacıyla kullanılan açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan bu sorular araştırmanın amaçlarına uygun olarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Anket formu hazırlanmadan önce rehabilitasyon merkezlerine gidilerek hem yönetici ve eğitimcilerle hem engelli çocuklarıyla merkeze gelmiş velilerle birkaç ön görüşme yapılarak anket çalışmasında üzerinde öncelikli olarak durulması gerekli görülen noktalar tespit edilmeye çalışıldı ve sorular ona göre hazırlandı. Anket formu hazırlandıktan sonra anket çalışmasından önce bir pilot çalışma yürütülerek belirlenen soruların araştırma amaçlarına hizmet edecek verileri sağlıklı bir şekilde sağlayıp sağlayamayacağı test edilmeye çalışıldı. Pilot çalışmadan elde edilen verilerin ışığında anket formuna son şekli verildi.

[10] Örneklemi oluşturan kişilerin önemli bir kısmı zihinsel engelli olması diğerlerinin de anket yapıldığı tarihte yaşları küçük olmasından dolayı velileriyle görüşülmüştür.

ENGELLİLİK, SOSYAL ALGI VE DIŞLANMIŞLIK

Engelliler açısından dışlanmışlık her zaman ve her yerde sosyal eşitsizlik veya ekonomik imkânsızlıktan kaynaklanmayabilir. Engelli kişinin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılması için devlet kurumları tarafından gerekli önlemler alınsa da bazı durumlarda toplumsal ilişki ve algılar engellilerin sosyal olarak dışlanmasına neden olabilir.

Böyle durumlarda kişinin engeli (fiziksel veya zihinsel) onun sosyal dışlanmışlığının ancak dolaylı nedeni olarak ele alınabilir. Çok geniş bir alana ve çok farklı durumlara uygulanabilen sosyal dışlanmışlık genelde "maddi yoksunluk" ve "fakirlik" olarak tanımlanmaktadır. Çünkü maddi yoksunluk veya fakirlik bireyin kendini "sosyal ve kültürel" olarak gerçekleştirmesini ve toplum içinde "bir yer edinmesine" engel olmaktadır. Bunun önüne geçmenin yolu da devletin gerekli sosyo-ekonomik tedbirlerin almasından geçmektedir. Oysa engelli kişinin sosyal yaşama aktif olarak katılması için kurumsal ve yasal olarak gerekli tüm önlemler alınsa da engellilere yönelik hâkim toplumsal algı onların toplumdan dışlanmalarına neden olabilir. Soruna bu şekilde yaklaşıldığında sosyal dışlanmışlık, Adam Smith'in deyimiyle, "toplum içine çıkmaktan utanmak" olarak da görülebilir (Sen, 2000: 4).

Adam Smith bu deyimi bireyin maddi yoksunluktan dolayı toplum içine çıkmama durumu için kullanmıştır. Ancak toplumun içine çıkılmasını engelleyen sadece maddi yoksunluklar değil. Çoğu zaman kişi maddi olarak iyi bir konumda olsa dahi toplum içine girmeye "utandığı" durumlar olur. Örneğin bazı kültürlerde AIDS'li hastaların toplum içine çıkmaya utanması gibi. Böyle bir durum ortaya çıktığı andan itibaren toplumsal dışlanmışlık başlamış olur.

Kişinin kamusal alana çıkmasına engel olan toplumsal algının temelinde bireysel tutumlardır. Bu konuya öncelik veren ÖZİDA (2009)'nın Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor? adındaki araştırmasında Türkiye'de engellilere yönelik tutumların oluşumu ele alınmıştır. Araştırma engellilere yönelik tutumların değişik yollardan oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Bunlardan bir tanesi öğrenme yoluyla engellilere[11] yönelik tutumun oluşumudur. Bu yaklaşıma göre, birey engelli kişilerle karşılaştığında "onların pis, aptal, uğursuz, tehlikeli vb. olduğunu duyarsa, klasik koşullama yoluyla onlara yönelik olumsuz tutum" geliştirecektir. Tersine "birey, önem verdiği bir kişinin, örneğin annesinin, bir engelliyle saygılı ve kabul edici bir tutumla konuştuğunu görürse, onu model alarak aynı davranışı sergileyebilir" (ÖZİDA, 2009: 33)

"Beklenti ihlali" olarak da adlandırabileceğimiz bilişsel yaklaşım yoluyla engellilere yönelik tutum modeline göre ise "deneyimleri sonucu insanların fiziksel özellikleri, kıyafetleri, konuşmaları, hareketleri ve davranışları konusunda [kendisine] bir beklenti seti (şema) oluşturan birey", buna uymayan (beklentiyi ihlal eden) kişilerle "karşılaştığında kaygı ve korku yaşamaktadır". Benzer şekilde birey "sakat, deli, acayip ve hasta" olarak değerlendiri-

[11] Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor? adlı çalışmada engelli yerine "özürlü" kavramı kullanılmıştır.

len engellilerle karşılaştığında, yine beklenti ihlalinden dolayı "onlardan uzaklaşmayı tercih edecektir" (ÖZİDA, 2009: 33-34).

Bu iki yaklaşımın tersine, "sosyal temas" yaklaşımına göre ise, eğer engelli olan ile engelli olmayanlar arasında "statü farkı ile rekabet yoksa" ve "ortak amaçlar" çerçevesinde engelli olanlar ile olmayanlar sık sık bir araya gelirse engellilere yönelik "olumlu tutum değişimi gerçekleşebilir" (ÖZİDA, 2009: 34).

Bu yaklaşımı destekler nitelikte olan "Ayrıntılandırma Olasılığı" yaklaşımına göre de bireyler engelliler hakkında ayrıntılı ve gerçek bilgilere sahip olduklarında "doğru ve gerçekçi tutumlar oluşturmakta"; bu bilgilere sahip değillerse "yüzeysel bir değerlendirme ile" engellilerin "yetersiz oldukları noktalara takılır ve mevcut kestirme yolları kullanarak çabucak yanlı, önyargılı ve ayrımcı tutum ve davranışları benimseyebilirler" (ÖZİDA, 2009: 34-35).

Engellilere yönelik tutumların toplumun "sosyal temsillerine", yani "ortak düşünce ve inançlara göre" şekillendiğini savunan ÖZİDA çalışmasına göre, eğer toplumun sosyal temsilleri engelli kişileri "günahkâr, uğursuz, cadı vb." olarak görüyorsa, toplumu oluşturan bireyler haliyle engellilere karşı şiddet ve kötü muamele içeren, önyargılı ve ayrımcı davranışlar sergileyecektir (ÖZİDA, 2009: 35).

Bu değerlendirmeden şöyle bir sonuca varılabilir: engelliler hakkındaki toplumsal algının temelinde sosyal temsiller tarafından şekillenen toplumsal tutumlar yatmaktadır. Dolayısıyla toplumda engelliliğe karşı var olan tutumlar "olumlu" (pozitif) olduğunda engellileri kapsayıcı, "olumsuz" (negatif) olduğunda ise engellileri dışlayıcı olacaktır. Arıkan, (2002)'ın da belirttiği gibi, engellilere karşı tutum her zaman "açıkça ayırımcı" olmayabilir. Engellileri "ve onların sorunlarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini görmezden gelmek ya da önemsememek" bazen en büyük ayırımcılık olabilir (Arıkan, 2002: 7).

Engelliler ve sorunları görmezlikten gelinmese de onlara karşı gösterilen tutum çoğunlukla "acıma, dışlama, alay etme ve aşağılama biçiminde" olmaktadır[12]. Bu da, engellileri toplumun eşit bireyleri olarak kabul etmek yerine "acınacak" veya "suçlu ve günahkâr" kişiler olarak görülmelerine neden olmaktadır. Daha önce çalışmasına yer verdiğimiz Esra Burcu, Türkiye'de engellilere yönelik olumsuz tutumların bazen onun en yakını (baba, kardeş, vs.) tarafından sergilendiğini aktarmaktadır. Bu araştırma için yapılan anket sonuçlarında ise daha çok toplumsal çevrenin hem engelliyi hem ailesini birlikte yargılayarak dışladığını göstermektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

1- Örneklemin Demografik ve Toplumsal Özellikleri

Örneklem seçimini yaparken Siirt merkezde hizmet veren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine gelen engellilerin toplam sayısı ölçüt alındı. Bu merkezlere gelen bazı engelliler kendilerine parasız ulaşım imkânı sağlandığından, aileleri il dışında ikamet ettiği halde eğitim için bu merkezlere gelmektedir. Bu nedenle, görüşülen kişilerin % 68'i (51 kişi) Siirt merkezde ikamet ederken % 24'ü Siirt'e bağlı köylerde % 8'i de ilçelerde oturmaktadır.

Görüşülen engelli yakınlarının büyük çoğunluğu "anne"dir, (75 kişiden 45'i, % 60 anne). Annelerin çoğunlukta olması "bu grubun çoğunluğunun ev hanımı olması ve eğitim ve rehabilitasyon ortamlarında çocuklarına refakat etmelerinden" kaynaklanmaktadır (Dalbay,

[12] Engelliliğin Psikososyal Boyutu Üzerine Prof. Dr. Orhan Doğan ile söyleşi, 2007 s. 4.

2009: 66). Nihayet, 2009 yılında Isparta'da benzer bir çalışma yapan Dalbay da buna yakın bir oran (% 65,3) bulmuştur.

Araştırma sırasında görüşülen kişilerin % 22,7 (17 kişi)'si babadır. Bu oran da Dalbay'ın bulduğu orana (% 24,7) oldukça yakındır. Engelliyle ilgilenen ve görüşülen kişilerin % 13,3 (10 kişi)'ü abladır. Abla sayısını anne sayısıyla birlikte ele alındığında aile içinde engelli kişilerin 4/3'ü ile sadece kadınların (% 73,3, 55 kişi) ilgilendiği ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda aile bireyleri arasındaki geleneksel işbölümünü de yansıtmaktadır: Baba ya da erkekler aileyi geçindirmekten sorumlu iken anne veya evin kızı da aile bireylerin bakımı ve eğitim sorunlarından sorumludur. Bu araştırma için yapılan anket sonuçları bunu yansıtmaktadır.

Aileyi geçindiren kişilere baktığımızda aynı sonuca ulaşmaktayız. Örneğin, görüşülen kişilerin % 77,3'ü (58 kişi) baba ve % 5,3'ü (4 kişi) Ağabey olmak üzere toplam % 82,6'ı (62 kişi) aileye gelir getiren erkeklerdir. Görüşülen annelerden sadece bir tanesi gelir getirici işte çalışırken ablalardan çalışan kimse yoktur. Bu da aile geçimini neredeyse sadece erkeklerin sağladığını göstermektedir. Ailelerin % 16'sının (12 aile) çalışan hiç kimsesi yoktur.

Meslek dağılımına baktığımızda görüşülen kişilerden maaşlı çalışanların sayısı sadece 6 (% 8)'dır. Geri kalanların yarısından fazlası (% 61,3) çalışmayan ev hanımı ya da ev kızıdır. Bu da engelli kişilerin mensup olduğu toplumsal çevrede daha çok erkeklerin aileyi geçindirme sorumluluğunu aldığını göstermektedir.

Örneklemi oluşturan engellilerin ait olduğu ailelerin gelir düzeyi belirlenirken ailelerin rehabilitasyon merkezinde eğitim gören çocukları için aldıkları engelli maaşı ve bakıcı parası da dahil tüm gelir kaynakları hesaplanmıştır. Buna göre görüşülen ailelerin önemli bir kısmının çok düşük bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Ailelerin % 20'sine yakınının ya hiç geliri yok ya da en fazla ayda 300 TL gelire sahiptir. Buna karşılık ailelerin ancak % 13'ünün aylık geliri 1200 TL ve üzerindedir. Ailelerin % 56'sının aylık geliri 300 ile 900 TL arasında iken, % 12'sinin geliri 900 ile 1200 TL arasındadır. Rioux (1994)'un da belirttiği gibi düşük gelir düzeyi veya ekonomik imkânsızlıklar engellileri iyi bir yaşam standardından yoksun bıraktığı gibi gerekli tedavi ve eğitimi almalarını da zorlaştırmaktadır. Rioux'un şiddetle karşı çıktığı en büyük toplumsal dışlanmışlık da budur (Rioux, 1994: 6).

Kişinin yaşam standardını yükseltmenin en iyi yolu onun üretime katılmasını ve çalışarak gelir elde etmesini sağlamaktır. Oysa Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de engellilerin üretime katılma oranı son derece düşüktür. "Düşük işe yerleştirme oranları, özürlülerin toplumda karşılaştıkları en önemli ayrımcılıklardan biridir. Bir işte çalışma özürlüye hem maddi kaynaklar sağlaması hem de onların toplumla bütünleşmeleri açısından önemlidir. Özürlüler arasında işsizlik oranının yüksek olması yoksulluğu" artırdığı gibi onların toplumdan dışlanmalarına da neden olmaktadır (ÖZİDA, 2002: 44).

Benzer şekilde görüşülen ailelere mensup fertlerin eğitim düzeyi de çok düşüktür. Örneğin görüşülen engelli yakını annelerin %58'i, babaların da % 49,3'ü, ağabeylerin % 56,2'si ve ablaların % 70,5'i okuryazar değildir. Okuryazar olanların önemli bir kısmı da ancak ilköğretimi bitirmişler. Buna karşılık annelerin % 4'ü, babaların % 18,6'sı, ağabeylerin % 12,5'i ve ablaların % 8,8'i ancak liseyi bitirmiş.

2- Örneklemin Demografik Özellikleri ve Engel Durumları

Anket kapsamında ele alınan engelli kişilerin neredeyse tümü 16 yaşından küçüktür. Eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kayıt olmak için yaş sınırı olmamasına rağmen bu merkezlere sadece genç yaşta kişilerin gidiyor olması dikkat çekicidir. Hem erkeklerde hem kadınlarda 0-15 yaş arası olanların oranı sırasıyla % 93,4 ve % 94,7'dir. Erkeklerden sadece 5 kişinin (% 6,6) kadınlardan da 4 kişinin (% 5,3) yaşı 16 ve üstüdür. Burada dikkat çekici olan diğer bir nokta kadın ve erkekler arasındaki oran farkıdır. İncelenen kişilerin % 61,3'ü (46 kişi) erkek, % 38,7'si (29 kişi) kadındır. Bu oranlar 2002 yılında yapılan Özürlüler Araştırması sonuçlarıyla örtüşmektedir. (Tufan ve Arun, 2006: 28). Erkeklerin kadınlardan daha çok engelli olması biyolojik veya genetiksel nedenden kaynaklandığı bir varsayım olarak düşünülebilir.

Ancak şöyle bir soru da vardır: acaba toplumsal algıdan dolayı engelli kadınlar eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine götürülmek istenmiyor mu? Anket çalışması sırasında bu soru yönelttiğimiz bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi yöneticisine göre "yaş ilerledikçe engelli kız çocukları eğitime gönderilmiyor." (25.04.2011 tarihli görüşme notları). Aynı merkezde çalışan bir eğitimciye göre ise "aileler belli bir yaştan sonra alacakları eğitimin bir işe yarayacağına inanmadıkları için yetişkin yaştaki kız çocuklarını özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine göndermemektedir". Fakat anket çalışmasıyla elde edilen bilgiler böyle bir değerlendirmeyi doğrulayacak yeterlilikte değildir.

Kişilerin engel durumuna baktığımızda zihinsel engellilerin % 70,6 ile en yüksek oranda olduğu görülmektedir. Sadece zihinsel engelli olanların % 20'si erkek ve % 16'sı kadındır. Bu da zihinsel engelliğin erkekler arasında daha yüksek bir oranda çıktığını göstermektedir. Zihinsel engellilerin. Hem zihinsel hem bedensel engellilerin de % 18,6'sı erkek, % 16'sı kadındır. Her iki engelli grubu bir arada ele alındığında bu oranlar % 38'6 erkek, % 32 de kadın oluyor. Zihinsel engellileri % 18,6 oranla bedensel engelliler ve % 7,9 ile otistik ve otistik-işitme engelliler takip etmektedir.

3- Verilerin Nitel Analizi Işığında Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık

Anket sırasında görüşülen kişilerin bu konuda verdiği bilgiler ilk etapta birkaç önemli noktayı açığa çıkarmaktadır. Bunlardan bir tanesi toplumun engelli kişilerle birlikte ailelerini de yargıladığı, yeri geldiğinde çocuğun engelinden dolayı bazen tüm aileyi ve sıklıkla da anneyi dışladığı ve suçladığını göstermektedir. Toplumun bu yaklaşımına göre aileler kötülük yaptıklarından veya günah işlediklerinden çocukları engelli doğmuş. Dolayısıyla kötülük yapmış veya günah işlemiş insanlarla bir araya gelmek istemiyorlar. Nihayet görüşme sırasında engelli çocuk sahibi bazı velilerin şu ifadeleri bu yaklaşımı doğrulamaktadır:

> *"Bazı akraba ve dostlar beni suçlar gibi bakıyorlar. Bir ceza gibi görüyorlar… Çocuğum özürlü diye dışlanıyor. 'Beni sevmiyorlar anne' diyor" (Baba serbest meslek sahibi, çocuğu zihinsel ve bedensel engelli).*

> *"Çevrem, bu kadın bu kadar kötü olmazsa bu çocuk olmazdı diye bakışlarda ve sözlerde bulunuyor" (Ev hanımı, çocuk zihinsel ve bedensel engelli).*

> *"Babamla alay ettiler. Sen kötü olmasaydın bu çocuk olmazdı dediler" (Ev kızı, kardeşi zihinsel ve bedensel engelli).*

> *"Eltilerim çocuğum olduğu için misafirliğe gittiğinde götürmüyorlar. Beni bile çağırmıyorlar. Kaynanam ve eltilerim çocuğumun engelli olmasını benim yüzümden olduğunu düşünüyor. Çevremde kimi insanlar 'oh iyi olmuş' diyor" (Ev hanımı, çocuk ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli).*

> *"Çocuğum engelli doğduğunda eşimin ailesi sanki suçlu benmişim gibi baktılar" (Ev hanımı, çocuğu bedensel engelli).*

> *"Sanki benim günahım var da öyle oldum. Aile ve sosyal çevrem bana acıyor. Altı yıl oldu, çocuğumu misafirliğe götürmüyorum, kötü bakıyorlar. Büyük kızımı servise bindirdiğim zaman herkes kötü kötü bakıyor. Kızım kendisi, anne gelmeyeceğim diyor. Erkek kardeşleri özürlü diyorlar" (Ev hanımı, iki kız çocuğu ağır zihinsel ve bedensel engelli).*

Bu türden suçlayıcı ve dışlayıcı davranışlar yanında engelli çocuk sahibi ailelere karşı gösterilen davranış ve tepkilerin % 35'6'sı (26 kişi) oranında acıma ve bazı durumlarda da engelliliği bir kader ve takdir-i İlahi olarak görme şeklindedir. Bunun yanında görüşülen ailelerin önemli bir kısmı (% 30) aile ve sosyal çevrelerinin onları dışlamak veya suçlamak yerine çocuklarının engelli doğmuş olmasını doğal gördüklerini ve bu durumu anlayışla karşıladıklarını dile getirdiklerini de belirtmişlerdir.

Öte yandan engelli çocuk sahibi ailelerin önemli bir kısmı engelliliği bir kader olarak görüp bu kadere razı olduğu gibi karşılaştığı toplumsal dışlanmışlığı da yine kader olarak kabul etmektedir. Örneğin ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli bir çocuğu olan serbest meslek sahibi bir baba bu razı olmuşluğu şu ifade ile dile getiriyor: *"Allah'ın takdiri, benim yapacağım görev ona bakmak, başka bir şey değil"*. Köyde ikamet edip çiftçilik yapan ve menenjit sonucu çocuğu ağır derecede zihinsel engelli olan başka bir baba benzer bir ifade kullanarak şöyle diyor: "*Keşke olmasaydı, şimdi okuyor olacaktı, ama Allah vergisi buna da çok şükür*". Bunun gibi ifadeler başka veliler tarafından da dile getiriliyor:

> *"Allah vergisi, ama üzülmemek elde değil" (Ev hanımı, çok ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli bir kız çocuğu var).*

> *"Takdiri İlahi, doğumuna sevinemedik" (Ev hanımı, hafif zihinsel ve bedensel engelli bir erkek çocuğu var).*

> *"Allah vermiş, üzülmedim" (Baba çiftçi köyde ikamet ediyor, görme ve zihinsel engelli bir çocuğu var).*

> *"Allah tarafından bize verilmiş bir hediyedir" (Ev hanımı zihinsel engelli bir erkek çocuğu var).*

Ancak buna rağmen görüşülen tüm veliler engelli çocuk sahibi olduklarında üzüldüklerini, "yıkıldıklarını" ve durumu kabullenemediklerini dile getirmişler. Bazıları yukarıdakilere benzer ifadelerle hallerine şükredip "kaderlerini" kabullenmişler. Diğerleri çocuklarının durumundan etkilenmeye ve üzülmeye devam ettiklerini dile getiriyor. Ancak yaşadıkları

üzüntü ve hayal kırıklığına rağmen hemen hemen tüm aileler çocuklarının tedavisi için çaba sarf etmiş, olanakları ölçüsünde doktora götürmüş ve yaşamında düzelmeler olması için çocuklarını özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kaydetmişlerdir.

Fakat yakın aile ve sosyal çevre bazı kişilerin çocuklarını bu merkezlere götürmelerini ya gereksiz görmüş ya da engelli yardımı ve bakıcı parası almak için gönderdikleri yargısında bulunmuşlar:

> *"Devletin maddi yardım yapması bizi memnun etti. Ancak şöyle bir yanlış anlaşılma var: maddi yardım almak bir avantaj olarak görülüyor, fakat engelli yakını olmak maddiyatla ölçülmez." (Baba emekli, zihinsel engelli çocuğu var).*

> *"Çocuğu rehabilitasyon merkezine götürüyorum diye komşular, 'keyfi gidiyorlar' diyorlar… Bana 'siz Siirt'teki rehabilitasyon merkezine keyfi gidiyorsunuz, aldığınız devlet yardımını keyfiniz için harcıyorsunuz' diyorlar" (Ev hanımı, zihinsel ve bedensel engelli çocuğu var).*

> *"Etrafımızdaki insanlar, 'siz bu çocukları sadece par almak için rehabilitasyon merkezine götürüyorsunuz. Sizinki özenti, ne gerek var yoksa' dediler. Herkesin gözü bizim aldığımız bakıcı parasında. Bizim aldığımız parayı kıskanıyorlar. Alay ediyorlar. Üstümüze geliyorlar. Millet, 'daha ne istiyorsunuz o kadar para alıyorsunuz' diyorlar. Üç tane çocuk böyle, nasıl mutlu olabiliriz ki?" (Ev hanımı, zihinsel engelli üç çocuğu var).*

Bu konuda ilginç olan nokta özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan bazı eğitimci ve yöneticilerin de bazı ailelerin engelli çocuklarını sağlık durumlarında düzelme olması için değil, devletten aldıkları engelli yardımı için gönderdiklerini iddia ederek engelli çocuk sahibi aileleri suçlamasıdır.

Engelli çocukları olan ailelere dışlayıcı bir şekilde yaklaşanların bir kısmı engelli çocuk için "*sakat*", "*deli*", "*özürlü*" şeklinde damgalayıcı ve küçümseyici kavramlar kullanmaktadır. Hatta bir velinin dile getirdiği gibi engelli çocuk sokağa çıktığında hem diğer çocuklar tarafından dışlanmakta hem sokaktaki diğer insanlar onunla alay etmektedir. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çalışan bir eğitimcinin bu konudaki tanıklığı sokaktaki engelli (özellikle zihinsel) kişilere yönelik alaycı yaklaşımın yaygın olduğunu göstermektedir:

> *"K. D. Adında bir genç merkezimize ilk geldiğinde sürekli küfürlü konuşuyor ve el kol hareketlerinde bulunuyordu. Küfürleri, buraya gelmeden önce zamanının çoğunu geçirdiği ve insanlar tarafından deli muamelesi gördüğü sokakta öğrenmişti. Ama buraya geldikten bir süre sonra K. D. hem küfür etmeyi hem kaba el kol hareketleri yapmayı bıraktı. Aynı şekilde R. adında bir zihinsel engelli sokaktaki kişiler tarafından kaba hareketler yapması, hatta yoldan geçen kadınlara sarkıntılık yapması için teşvik ediliyordu. Bir gün kendim buna tanık oldum. Tüccar, eşraf ve hatta Siirt'in ileri gelenlerinden sayılan bir grup adam R.'den kadınlar yanından geçtiklerinde pantolonunu aşağı indirmesini istediler. O da sokakta yürüyen kadınlar yanına yaklaştıklarında kendisinden istenileni yaptı. Ondan bunu yapmasını isteyenler de kahkahalarla güldüler." (Özel Eğitim ve Rehabilitasyon merkezinde eğitimci ile yapılan 26.04.2011 tarihli görüşme).*

Engelli yakınlarını son derece rencide eden bu dışlayıcı ve damgalayıcı tavırdan dolayı bazı anneler mümkün olduğu kadar dışarı çıkmayarak, ev ziyaretlerine gitmeyerek kendilerini korumaya çalıştıklarını dile getirdiler. Ailelerin bu içe kapanmışlığını kısmen özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri yöneticileri tarafından kırılmıştır. Bu yöneticiler ev ziyaretleri yaparak aileleri engelli çocuklarının dolayı utanmamaları için cesaretlendirerek onları eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kaydetmeleri için ikna etmeye çalışmışlar. Görüşme yapılan bir merkezin müdürü ailelere sık sık şunu söylediğini aktardı: "*bir gün çocuklarınızın elinden tutup çarşıda dolaşacağım. Siz de çocuklarınızla çarşıda dolaşmaktan utanmayın*" (26.04.2011 tarihli görüşme).

Aynı müdür rehabilitasyon merkezini ilk açtıklarında sosyal çevrenin kendilerine "*deliler merkezi açıyorlar*" diye hakaret ettiğini, hatta fiziki saldırıda bulunduklarını aktardı. Merkezin yöneticilerinden biri müdürün anlattıklarını doğrulayarak şunları aktardı:

> *"2004 yılında rehabilitasyon merkezini ilk açtığımızda sözlü tacize uğradık. Komşular merkezin bahçesine taş ve toprak atıyorlardı. Onların gözünde delilerin toplanacağı bir merkez açmıştık. Sekreterlik veya temizlik işleri için eleman almak istediğimizde kimse bizimle çalışmak istemiyordu. Çünkü biz bir 'deli merkezi' idik. Engelli çocukları olan ailelere gidip çocuklarını merkeze kaydetmelerini istediğimizde cevapları 'çocuğumu delilerin arasına göndermem' şeklinde oluyordu. Çünkü genel toplumsal algıya göre rehabilitasyon merkezleri 'deliler merkezi'ydi ve bizler de 'deliler öğretmeni' idik" (26.04.2011 tarihli görüşme).*

Söz konusu yönetici bu tavrın bir süre sonra değiştiğini ve velilerin yavaş yavaş ikna olup engelli çocuklarını merkeze kaydetmeye getirdiklerini ekledi. Velilerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine çocuklarını kaydetmeyi kabul etmelerinde devletin engellilere sağladığı maddi imkanlar önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Nihayet görüşülen ailelerin % 16'sı (12 aile) çocukları için aldıkları engelli maaşı ve bakıcı parası dışında hiçbir gelirleri yoktur. Ama bu ailelerin çocuklarını özellikle maddi katkı için özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kaydettikleri anlamına gelmemektedir. Nihayet yapılan anket sonuçlarının da gösterdiği gibi bazı aileler engelli çocukları için eğitim merkezlerine eğitim için yapılan ödeme dışında devletten hiçbir yardım almamaktadır. Bu da aileler için çocuklarının eğitim ve tedavisi birinci öncelik olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Hem bu çalışma için yapılan anket sonuçları hem ÖZİDA'nın 2009 yılında yaptığı araştırmanın sonuçları daha çok zihinsel engellilerin toplum tarafından dışlandıklarını göstermektedir. Bu durumun değişmesi genel olarak engelliler özel olarak da zihinsel engelliler konusunda toplumsal algı ve tutumların iyileştirilmesi, engelli kişi ve ailelerinin toplumsal dışlanmışlıktan kurtarılması için toplumca yerine getirilecek sorumluluklara bağlıdır.

Her şeyden önce kamusal alanda engelli kişilerin hareket serbestîsi sağlayacak önlemler alınmalıdır. Örneğin şehirlerdeki kaldırım ve kamu hizmet binaları engellilerin rahat hareket edecekleri şekilde düzenlenmelidir.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde uygulanan eğitim müfredatı yeniden düzenlenerek engellilerin yaşamlarını daha rahat bir şekilde sürdürmelerini sağlayacak hale

getirilmelidir. Ayrıca bu merkezlerde verilen eğitim kişiye öz bakım beceresi kazandırmakla sınırlı kalmamalı; kişinin engel durumu ne olursa olsun kendi yetenek ve bilgi kapasitesini üretime katmasını yardımcı olacak imkânlar sağlamalıdır.

İşyerlerine zorunlu engelli kişileri işe alma kotası getiren mevcut yasal düzenlemenin dışında engellilere sanat ve serbest ticaret alanlarında pozitif ayırımcılık tanıyacak yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

Küçük yaştan itibaren toplumun tüm bireyleri engelliler konusunda bilinçlendirilmeli. Örneğin temel eğitim müfredatına haftada birkaç saat engelliler ve yaşamları konusunda eğitim verilmelidir.

Kısaca engellilere yönelik var olan olumsuz toplumsal algının temelinde yatan önyargıların kırılması için engellilerin her alanda daha görünür hale getirmesini sağlayacak önlemler alınmalıdır.

Sonuç olarak engelli kişileri algılamada toplum olarak hâlâ engelli davranışlar sergilenmeye devam etmektedir. Engellilerin bugünkü durumları "*algısal felaket*" kavramıyla ifade edilebilir. Engellilerin toplumsal algısı, engellilerin eğitim düzeylerinin düşük ve imkânsızlık içinde kalmalarına neden olmaktadır. Bu olumsuz algı sonucunda, engellilerin ve ailelerinin birçoğunun toplumdan soyutlanmasına ve sosyal haklarından yoksun kalmalarına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Ataman, A. (2009). "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim". Ataman A. ed. *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Ankara, Gündüz Yayıncılık, ss. 13-28.

Arıkan, Ç. (2002). "Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss. 1-11.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA), (2009), *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?*Ankara.

Burcu, E. (2010). Türkiye'de Engelli Bireylerin Sosyolojik Profili, Malatya İnönü Üniversitesi'nde verilmiş olan konferans (Power-Point) sunumu.

Coles, J. (2001). "The Social Model of Disability: What Does It Mean For Practice in Services For People With Learning Difficulties?" *Disability & Society,* Vol. 16, No. 4, 2001, ss. 501–510.

Dalbay, R. S. (2009). *Özürlü Yakınlarının Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri ve Memnuniyet Dereceleri (Isparta Örneği),* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta, ss. 1-12.

Devlet İstatistik Enstitüsü, (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması*, Ankara.

Gilson, S. F. ve Depoy, E. (2000). "Multiculturalism and Disability: A Critical Perspective". *Disability & Society*, Vol. 15, No. 2, 2000, ss. 207–218.

Küçükkaraca, N. (2011). Zihinsel Engellilik ve İletişim, www.sosyalhizmetuzmani.org

Rioux, M. H. (1994). "New research directions and paradigms: disability is not measles". Rioux, M. H. & Bach, M. ed. *Disability is not Measles: new research paradigms in disability,* North York, Roeher Institute.

Sachs, R. (2003). *Integrating Disability Studies into Existing Curriculum*, www.mc.cc.md.us/departments/dispsvc/diversity.htm

Sen, A. (2000). *Social Exclusion: Concept, application and Scrutiny*, Asian Development Bank, Social Development Papers.

Shakespeare T. (2002). The social model of disability: an outdated ideology? *Research in Social Science and Disability,* Volume 2, ss. 9-28.

Tufan, İ. & Arun, Ö. (2006). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002: İkincil Analizi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu TÜBİTAK.

ÇİNGENELERİN SOSYAL HAKLARA ERİŞİMİNDEKİ ZORLUKLAR: ROMAN VE DOM TOPLULUKLARI KARŞILAŞTIRMASI

Selin Önen
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ÖZET

Sosyal haklara ulaşmak ve bu haklardan eşit ve tam olarak faydalanmak sosyal devletin sağladığı en önemli gerekliliklerden birisidir (Marshall,1992). Dolayısıyla, etnisite, toplumsal cinsiyet ve din gibi farklılıklar sosyal devlet tarafından dağıtılan kaynakların paylaşımında eşitsizlik yaratmamalıdır. Diğer taraftan Çingene topluluğu, toplumun diğer kesimlerine göre sosyal haklara ulaşmada ve bu haklardan faydalanmada daha büyük zorluklar yaşamaktadır. Ayrıca, Türkiye'deki Çingene topluluğu kendi içerisinde homojen değildir. Bu tebliğ ile iki farklı Çingene topluluğu olan Edirne'de Romanların ve Diyarbakır'da Domların sosyal haklara erişimi karşılaştırılarak bu farklılıkların nedenleri ortaya konulacaktır.

İki toplulukta da etnisite sosyal haklardan tam faydalanamamanın ortak nedeni olarak gözükmektedir; fakat Diyarbakır'da yaşayan Domlar, Edirne'deki Romanlara göre sosyal haklardan daha az faydalanabilmektedirler. Bu farklılıklar yaşadıkları farklı çoğunluklar (Edirne'de Türkler ve Diyarbakır'da Kürtler) ile olan ekonomik ve sosyal ilişkileri geçirdikleri tarihsel ve ekonomik dönüşümler, vatandaşlığın dönüşümü etrafında değerlendirilecektir. Sosyal haklara tam olarak erişememek sosyal dışlanmayı beraberinde getirmekte olup Roman ve Dom toplumunda farklı derecelerde gözlenmektedir. Romanlar ve Domlar için temel vatandaşlık problemi olan yoksulluk ve "yoksulluğun kadınlaşması" ortak bir sorun olarak gözükürken, yoksulluğun yansımaları ve kavramlaştırılmasındaki farklılıklar tartışılacaktır. Bu karşılaştırmada sosyal devletin düşüşe geçmesinin, sosyal haklar ve etnisiteye olan etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çingeneler, Roman, Dom, Edirne, Diyarbakır, sosyal haklar, yeni yoksulluk, sosyal dışlanma.

ABSTRACT

Access to social rights and benefiting from these rights as an equal and full citizen are one of the requirements of the welfare state (Marshall, 1992). Hence, differences such as ethnicity, gender and religion should not lead inequality when the resources are distributed by welfare state. On the other hand, Gypsy community has more difficulties in access and benefit from social rights rather than other

groups in the society. Moreover, Gypsy community is not homogenous within itself in Turkey. The aim of this paper is hereby to compare two different Gypsy communities' -Roma community in Edirne and Dom community in Diyarbakır- access to social rights with exposing the reasons of these differences.

Ethnicity appears as a common barrier for two communities in order to access to full social rights. However, Dom community in Diyarbakır can have less access to social rights than Roma community in Edirne. These differences will be evaluated according to interviewees' economic and social relations with different majorities (Turks in Edirne and Kurds in Diyarbakır), the effect of historical and economic transformations and transformation of citizenship. Not benefiting from full citizenship rights leads to social exclusion which can be observed in different degrees in Roma and Dom communities. The common citizenship problem for Roma and Dom communities is poverty and "feminization of poverty". Besides, differences related to reflections of poverty and conceptualization of poverty for two communities will be discussed. In this comparative evaluation, the effect of decline of welfare state on social rights and ethnicity will be discussed.

Keywords: Gypsies, Roma, Dom, Edirne, Diyarbakır, new poverty, social exclusion.

GİRİŞ

Avrupa'da sosyal hakların oluşumunda iki temel yapı taşı bulunmaktadır. Birincisi, sosyal haklar kalkınmanın yer aldığı ulusal seviyede tanımlanmış ve refah devletinin gelişmesi buna ortam hazırlamıştır. Ulusal seviyeye örnek olarak, Batı Avrupa'daki Keynesyen model ile Doğu ve Orta Avrupa'daki merkezi devletlerdir. İkincisi, sosyal haklar yasal aygıt ve standartların oluştuğu ulusötesi alanda yer almaktadır. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve sonrasında Avrupa Birliği (AB) sosyal haklar ve birliktelik için uluslararası standartlar ve prosedürler oluşturmuşlardır (Daly, 2002:17–18). Dolayısıyla, sosyal hakları yerel, ulusal ve ulus-ötesi bağlamda iç içe değerlendirmek gerekir.

Avrupa Sosyal Şartı 1961'de imzalanmış ve 1965'te yürürlüğe girmiştir. 1996'da gözden geçirilen Avrupa Sosyal Şartı 1999'da yürürlüğe girmiş olup insan haklarının bölünemeyeceği ilkesi ve ayrımcılık yapmama ilkesine vurguda bulunulmuştur. Gözden geçirilmiş Şartlara iki yeni sosyal hak eklenmiştir: yoksulluğa ve dışlanmaya karşı korunma hakkı; kabul edilebilir fiyatlarda barınma hakkı (Dally,2002:19-20). Nitekim yoksulluk ve sosyal dışlanma özellikle Türkiye'deki Çingene gruplarının (Roma, Dom ve Lom)[1] karşı karşıya kaldığı sosyal haklara erişimdeki zorlukların temel nedeni olarak gözükmektedir.

Avrupa Sosyal Şartı hukuken bağlayıcı bir sözleşme olup bu belgeye taraf devletlerin asgari sayıda maddeyi benimsemesine şart koşmaktadır[2]. Avrupa Sosyal Haklar (Gözden Geçirilmiş) Komitesi de Avrupa Sosyal Şartı'nın uygulanmasına rehberlik eder. Bu komitenin görevi taraf devletlerin Sosyal Şarta uyup uymadığını belirlemektir. Bunun için raporlama ve şikâyet usulü kullanılır. Son zamanlarda ise Avrupa Sosyal Şartı ile Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı bağlamında Roman/Çingene hakları sorununa daha fazla odaklanılmaktadır (ERRC, 2006).

[1] Marsh (2008:22-23), Türkiye'deki Çingenelerin başlıca üç grup olduğunu söyler: Romanlar, Domlar ve Lomlar. Romanlar, Avrupa Çingeneleriyle kültür, dil ve ekonomik özellikler paylaşıp daha çok Türkiye'nin batısında ve Trakya'da yaşamaktadırlar. Domlar, Ortadoğu'daki Çingenelerin bir kolu olup Türkiye'nin Güneydoğusuna (Antakya, Mardin, Diyarbakır) 11. yy.da yerleşmişlerdir. Lomların ise "11. yy.da Romanlardan "ayrılan" ve batıya doğru ilerlemek yerine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun doğusunda kalmış bir grup olmaları muhtemeldir. Günümüzde Lom nüfusu çoğunlukla, 1870'lerde Kafkasların fethinin ardından Ruslar tarafından yürütülen etnik temizlik sırasında Türkiye'ye göçe zorlananlardan oluşur" (Marsh, 2008:23).

[2] Avrupa Sosyal Şartı temel olarak barınma, sağlık, eğitim, istihdam, sosyal ve yasal koruma hakkı ve ayrımcılık yapılmamasını şart koşmaktadır. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Theme%20factsheets/RomaRightsFactsheet_en.ASP

Sosyal eşitsizliği giderme bağlamında da Soros Vakfı, Dünya Bankası ve AB tarafından ileri sürülen Roman Katılımının On Yılı (2005-2015) (*Decade of Roma Inclusion*) pek çok AB üyesi ülke tarafından kabul edilmiştir. Bu On Yılda Romanlar ve Roman olmayanlar arasındaki eşitsizliği gidermek için dört önemli alan öne sürülmektedir: istihdam, eğitim, sağlık ve barınma (Sobotka, 2007:136; Marsh& Strand: 2005).

Bu bildiride, Avrupa Sosyal Şartında yer alan ve Roman Katılımının On Yılı'nda belirtilen sosyal haklardan istihdam, eğitim, barınma ve sağlık alanları temel alınarak Roman ve Dom topluluklarının bu sosyal haklardan neden tam ve eşit bir şekilde faydalanamadığı Edirne ve Diyarbakır örnekleminde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, sosyal haklara tam erişememenin sonucu olarak sosyal dışlanma ve yoksulluğun yansımaları irdelenecektir. Bu çalışma, Romanların ve Domların sosyal haklardan farklı derecelerde faydalanmalarını, farklı çoğunluklarla olan ekonomik ve sosyal ilişkiler ile vatandaşlığın dönüşümü etrafında tartışmaktadır. Ulusötesi vatandaşlığın gelişimi de bu hakların değerlendirilmesinde önemlidir.

Ulusötesi alanda Romanların sosyal eşitsizliğe ve sosyal dışlanmaya maruz kalmalarını engelleyici uluslararası prosedürler ortaya konulmaya çalışılmaktadır[3]. Ayrıca, insan haklarının evrensel boyutunun öneminin artması ve 1989 sonrası artan ulusötesi Roman hareketinin bu eşitsizliği gidermekteki rollerini dikkate almak gerekmektedir. Avrupa Sosyal Şartı'yla ilgili olarak Schutter (2010) Romanlarla ilgili olarak iki özelliği vurgular: Birincisi, insan haklarının tam olarak uygulanması yönünde yargılanabilirliğin tanınmasıdır. 1998'de toplu şikâyet mekanizması bu yargılanabilirliği tanımıştır. İkincisi, "Komite, Romanların sosyal haklar bütününe ulaşmasını sürekli şekilde engelleyen yapısal ayrımcılık durumunu tespit etmiştir. Bu durumdan dolayı ayrımcılığın yasaklanmasının yeterli olmadığı; bununla birlikte, pozitif eylem aracının kullanılması ve …etkin eşitliği sağlayacak tedbirlerin alınması gerektiği sonucuna varmıştır" (Schutter, 2010:69).

Ulusal ölçekte bakıldığında sosyal haklar, modern vatandaşlık ile yakından ilişkilidir. Çalışma, Edirne'deki Roman ve Diyarbakır'daki Dom topluluklarının vatandaşlığın

[3] AB 2009 İlerleme Raporunda, Romanlarla ilgili kentsel dönüşüm projelerinin insan haklarına uygun biçimde ilerlemediği, Romanların özellikle eğitim, sağlık ve istihdam alanlarında sosyal dışlanma ve marjinalleşme ile karşı karşıya oldukları, kişisel belgeye ulaşmada zorluk ve kamusal alandan dışlandıkları belirtilmiştir. AB 2010 İlerleme Raporunda Türkiye'ye Romanların maruz kaldığı sorunlara ilişkin eleştiriler gelmeye devam etmiştir. Romanlarla ilgili Türkiye'de kapsamlı bir politikanın olmadığı belirtilerek; Romanların hala eğitime ulaşmada sosyal dışlanma ve marjinalleşmeyle karşı karşıya kaldıkları, sağlık hizmetlerinde ayrımcılık gördükleri, iş fırsatlarından dışlandıkları, nüfuz cüzdanı gibi kişisel belgelere ulaşmada zorluk çektikleri ve kamusal hayata katılımdan dışlandıkları belirtilmiştir. Ayrıca Roman nüfusunun yoksullukla karşı karşıya kaldığı ve kentsel dönüşüm çerçevesinde evlerinden olmaları eleştirilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin On Yıl Roman katılımını imzalamaması da raporda yer almıştır.

eşitlik ilkesine göre sosyal haklardan tam ve eşit olarak neden faydalanamadıklarını sorgulamaktadır. Eşitlik ekonomik ve kültürel adalet bağlamında kullanılmıştır. Herkesin refah devleti/sosyal devlet tarafından sağlanan kaynaklara eşit ulaşma hakkı vardır. Diğer yandan, "farklılık" kaynakların dağıtımında adaletsizlik yaratmamalıdır.

I-SOSYAL HAKLAR VE EŞİT YURTTAŞLIK

Modern vatandaşlık, eşitlik ve evrensellik ilkesi üzerine kurulmuştur; fakat "yurttaş biçimsel olarak 'yasa önünde' eşitlik taşıyabilir. Ancak tartışmasız böyle de olsa önemli olan, pratikte kişinin farklı etkinlik tarzları arasında seçim yapmak için maddi ve kültürel kaynaklarının da olup olmadığıdır" (Hall ve Held, 1995:175). Ayrıca Hall&Held'e göre; sınıf, cinsiyet, ırk eşitsizlikleri bireylerin çağdaş toplumlarda özgür ve eşit olduklarını meşru olarak iddia edebilmelerini engeller.

T.H. Marshall (1992), refah devletini sosyal vatandaşlığın en önemli parçası olarak görmektedir. Sassen (2010:16)'in de tartıştığı üzere, 20. yüzyılda refah devletlerinin gelişimi yoksullara ve dezavantajlı gruplara temel hakları sağlaması bakımından önemli bir kurumsal yapıdır. Nitekim Gülmez için de sosyal haklar "belirli bir özne sınırlaması yapmaksızın, ekonomik, sosyal ve kültürel vb. yönlerden güçsüz konumda olanların korunmasını ve durumlarının iyileştirilmesini amaçlayan haklar niteliğini de taşır" (Gülmez, 2009:10). Ayrıca Tepe, (2009) sosyal haklar ve insan hakları arasında zorunlu bir ilişki olduğunu, sosyal ve ekonomik haklar sağlanmadıkça kimi temel insan haklarının olanaklı olamayacağını savunur.

Dolayısıyla, sosyal haklar kaynakların yeniden dağıtılması yoluyla bir tür sosyal dayanışma da yaratır. Daly (2002:15) sosyal hakların iki niteliğine dikkat çekmektedir: bireysel ihtiyaçlar; toplumsal birliktelik ve dayanışmanın geliştirilmesi. Buna paralel olarak Daly, Avrupa'da sosyal hakların ortaya çıkışının vatandaşlık ve ilerlemeyle yakından ilişkili olduğunu ileri sürer. Sosyal programlar sadece bireylerin refahının arttırılması ile ilgili değil, aynı zamanda siyasi kimlik ve kolektif kimliğin oluşturulmasıyla da ilgilidir.

Fakat, Roche'nin de (1992) tartıştığı üzere, sosyal vatandaşlığın Marshall paradigması ya da temel paradigma, özellikle 1980'lerden itibaren aşınmaya başlamıştır. Bu aşınma, yapısal ekonomik ve sosyal değişimlerin sonucunda ortaya çıkıp tam istihdamın kaybolmasına, esnek üretimin ortaya çıkmasına, çekirdek ailenin hane halkı olarak düşüşe geçmesine, yeni yoksulluk türlerinin ortaya çıkmasına, işsizlikte kadının yoksullaşmasına ve etnik olarak sınıf altı tanımlamalarına neden olmuştur. Sosyal dışlanmanın da bu gelişmelere paralel olarak arttığını görüyoruz. Sosyal dışlanma biçimleri mutlak yoksullukla beraber istihdamdan dışlanma, sosyal yalıtım, politik dışlanma, eşitsiz eğitim fırsatları, kamusal alandan ve özel sektörden dışlanma olarak sayılabilir (Lister, 2004).

Refah devletinin düşüşe geçmesiyle, yoksulluk ve yoksunluk içindeki grupların sosyal haklardan eşit olarak faydalanamayacağı belirgindir. Sosyal hakları yoksul ve yoksunlar açısından yeniden düşünmek kapitalizmin negatif etkilerinden de kaynaklanmaktadır. Omay'a göre "bugün ekonomik anlamda güçlü ve güçsüz tanımlamasının aslında kapitalizm tarafından belirlenen bir süreç olduğu hatırlandığında, sosyal hakların kaçınılmaz bir biçimde kapitalizmin bir sonucu olduğu görülmektedir" (Omay, 2011:35). Avrupa Sosyal Şartının (gözden geçirilmiş) yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı önlemler alınmasını şart koşması da bu gelişmeler ışığında düşünülebilir.

II-YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Roman ve Dom topluluklarının eşit ve tam vatandaşlık çerçevesinde sosyal haklardan faydalanma derecelerini ortaya koymaktır. Çalışma, Edirne ve Diyarbakır'da doktora tezim[4] (Önen, 2011) için yürüttüğüm saha çalışması verilerinden düzenlenmiştir. Giriş kısmında belirtildiği üzere Romanlar, Domlar ve Lomlar Türkiye'de yaşayan üç Çingene grubudur. Araştırma için Edirne ve Diyarbakır şehirleri etnik unsurlarından dolayı seçilmiştir. Edirne, Yunanistan ve Bulgaristan'la sınırları olan Roman nüfusu yoğun olan bir şehirdir. Romanlar, Edirne'de çoğunluk olan Türklerle birlikte yaşamaktadırlar. Diğer taraftan, Dom topluluğu Diyarbakır'da çoğunluk olan Kürtlerle birlikte yaşamaktadırlar.

Eşit ve tam vatandaşlık, tüm grupların kaynaklara eşit bir şekilde erişmelerini gerektirir. Bu çerçevede, bu bildiri Edirne'deki Roman topluluğu ile Diyarbakır'daki Dom topluluğunun sosyal haklara erişimindeki zorlukları ortaya koymak ve sonuç bölümüyle sosyal politika önerileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada 31 Roman görüşmeci ve 30 Dom görüşmeci bulunmaktadır. Araştırma 2007–2009 yılları arasında yapılmış; Edirne'de 25 gün, Diyarbakır'da 20 gün kalınmıştır. Saha çalışmasına başlamadan önce Edirne ve Diyarbakır'da pilot çalışma yürütülmüştür. Ayrıca belediye, vakıflar, ilköğretim okulları ve diğer kurum ve sivil toplum örgütleriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada derinlemesine mülakat tekniğiyle nitel araştırma yöntemlerinden, örnek olay incelemesi (*case study*) ve sözlü tarihe başvurulmuştur. Araştırmada tümevarım tekniği esas alınmış, araştırma bulguları arasında ortak ve farklı örüntüler etrafında kodlanarak, matrisler düzenlenmiştir. Bu matrisler vatandaşlık okumaları çerçevesinde yorumlanmıştır.

III- BULGULAR

Sosyal hakların irdelenmesi için veriler, işgücüne katılım ve çalışma hakkı (toplumsal cinsiyet farkı göz önünde tutularak, erkekler ve kadınların işgücüne katılımları olarak tartışılmıştır), eğitim hakkı, barınma hakkı ve sağlık hakkı olarak tartışılmıştır. Ayrıca işgücüne katılım ve çalışma hakkından sonra Roman ve Dom topluluklarının yoksulluk yansımaları devlet tarafından sağlanan kaynaklardan ve sosyal güvenceden faydalanma ölçülerinde tartışılmıştır.

1. İşgücüne Katılım ve Çalışma Hakkı

Türkiye'deki Çingene topluluklarının geçirdikleri ekonomik ve tarihsel dönüşümler sosyal haklardan faydalanma durumlarını etkilemiştir. Romanların ve Domların mevcut işgücüne katılım durumlarını değerlendirebilmek için bu dönüşümleri daha yakından irdelemek gerekmektedir. Romanlar 1950'li yıllarda gerçekleşen tarımsal dönüşüm ve teknolojinin yaygın kullanımı sonucunda Edirne'de yerleşik hayata geçerken, Diyarbakır'daki Domlar zorunlu göç sonrası özellikle 1992–93 yıllarında Diyarbakır'da yerleşik hayata geçmişlerdir. 1950'li yıllarda gerçekleşen ilk göç dalgasının göçmenleri, (1950–1960) şehirlerde geçici iş bulan eski mevsimsel işçilerdir (Keyder, 1987:135; Zürcher, 2000:329; Ertürk, 1994:13). Roman görüşmeciler de bu ilk grup göçmenler arasında yer almaktadır.

[4] Doktora tezimde Romanlar ve Domların tam ve eşit yurttaşlık gereğince sivil, sosyal, politik ve kültürel haklardan nasıl ve ne oranda faydalandıkları tartışılmaktadır. Bu bildiri, konu gereğince sosyal haklarla sınırlıdır.

Dom topluluğu 1990'lardan önce, Kürt toplumuna ekonomik ve sosyal olarak bağımlı bir topluluktu. Ekonomik olarak müzisyenlik yapan Domlar, köyün ağası ve köylüler tarafından verilen hasadın artı ürünleriyle geçinerek köyleri dolaşmaya giderlerdi. Ekonomik ve sosyal olarak Kürt toplumu tarafından kabulleniş 1990'larda aşınmaya başlamıştır. Göçebelik faaliyetleri korucular tarafından yasaklanmış, dolaştıkları köyler "güvenlik gerekçesiyle" boşaltılmıştır. Bugün Diyarbakır'da zorunlu göçle birlikte gelen Kürtlerle aynı mahallelerde yaşamaktadırlar. Müzisyenlik meslekleri ise düğün salonlarının artması ve davul zurnanın yerini elektronik sazın alması sonucunda kaybolmuş ya da azalmıştır.

Romanlar ve Domların işgücü dağılımı toplumsal cinsiyet açısından farklılık göstermektedir. Aynı zamanda bu farklılık yapılan işlere göre de değişmektedir.

a) Erkeklerin İşgücüne Katılımı

Dom topluluğu kendi içinde daha homojen bir yapı sergilemekte ve sınırlı iş imkânları bulunmaktadır. Öte yandan Roman topluluğu işgücü açısından iki farklı grup olarak ayırt edilebilirler. İlk grup geçici, esnek ve düşük ücretli işlerde çalışanlar, ikinci grup ise ücretli çalışanlar olup çoğunluğu Almanya'da çalışıp emekli olanlar ve devlet memurlarıdır. Diğer taraftan, geçim kaynağı olarak göçebelik ve müzisyenlikle uğraşan Dom erkekleri, zorunlu göç sonrası artık köylere gidememekte ve müzisyenlik mesleğinin de bitmesiyle işsiz kalmışlardır. Esnek ya da geçici işlerde bile çalışan Dom erkeği bulunmamaktadır.

Roman erkekleri seyyar satıcılık, kaynakçılık, müzisyenlik, boyacılık, kurbağa toplayıcılığı, kâğıt toplayıcılığı, bakkallık, lağım işçiliği, hamallık, mevsimlik tarım işçiliği ve mevsimlik hayvancılık gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ayrıca genç Roman erkekleri çoğunlukla ücretli işlerde çalışmakta; tezgâhtar, garsonluk gibi işlerde sigortasız olarak çalışmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçiliğinden memnun olmalarına rağmen, teknolojinin tarımsal alanlarda kullanımının yaygınlaşması sonucunda bu işleri de kaybeden Romanlar, geçici, esnek, gündelik işlere başvurmaktadırlar. Dom erkekleri ise müzisyenlik mesleklerinin kaybolmaya yüz tutması sonrasında işsiz kalmışlardır. Romanlardan farklı olarak mevsimlik tarım işçiliği için Türkiye'nin kuzeyine ya da batısına giden Domlar bu işi birçok olumsuz yönlerine rağmen mecbur kaldıkları için yaptıklarını belirtmişlerdir. Genç Dom erkekleri ise babaları gibi işsizdirler.

Roman erkeklerinin, Dom erkeklerine göre işgücü açısından daha avantajlı görünmelerine rağmen, yaptıkları bazı gündelik işler oldukça tehlike içermektedir. Zeki (41, E, Kurbağa Toplayıcısı, Roman)[5] 30 yıldır kurbağa toplayıcılığı yaptığını belirtmiştir. Bu işten önce kuaförlük ve mevsimlik tarım işçiliği yapan Zeki işinin zorluklarını anlatmaktadır:

> *"Bi kamera olsa arkamızdan bizi çeksen de işimizin zorluklarını görsen. Ölümlen burun burunayız. Atıyom baraja girdik, baraj böyle yan, bu şekilde kurbağa tutmaya çalışıyom. Ayağım kaydığı zaman buraya kadar çizme var, onlar su dolduğunu düşün, ben çıkabilir miyim o sudan? Barajın derinliğini düşün. Yani ölümlen burun burunayız…Yok, güvencemiz hiç yok. Bi sağlık şeyimiz yok yani. Sosyal güvencemiz yok. Mesela yıllardan beri bunu yapan ağbilerimiz var. Yarın ihtiyarladığı zaman, eli tutmadığı zaman kim bakar ona? İşte bizim gayemiz tesisi kurup orda çalışan işçilerimizi sigortalı yapmak. Anladın mı? Otuz yıldan beri ben bu işi yapıyorum ama bir geleceğim yok. ...Şu anda benim 500 milyon borcum var. Kime var? Tüccara var. Benim gibi diğer arkadaşların da var"* .

[5] Görüşmecilerden toplanan veri yaş, cinsiyet, meslek ve etnik kimliklerini kendi tanımlamalarına göre vurgulamaktadır. Dolayısıyla kısaltmalar bu etmenleri temsil etmektedir. Ayrıca görüşmecilerin isimleri değiştirilmiştir.

Kurbağa toplayıcıları gece boyunca baraj, göl, su birikintileri ve diğer su taşıyıcılarında avlandıklarını belirtmişlerdir. İşçilerin iş güvenliği bulunmamaktadır. Zeki'nin belirttiği üzere iş oldukça tehlikeli olup düşük ücretle çalışmaktadırlar. Bandırma, İpsala gibi yerlerdeki küçük ölçekli işletmelerde girişimciler sadece ulaşım parasını ödemektedir. Edirne'de, Kurbağa ve Salyangoz Toplama, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği bulunmaktadır. Bu derneğin Romanlardan oluşan 56 üyesi bulunmaktadır. Dernek, kooperatifleşmeye çalışmakta ve topladıkları kurbağaları yurt dışındaki pazarlara aracı olmadan satmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla, organizasyon sürecinde önemli bir adım atmaktadırlar. Bu dernek dışında, Roman erkeklerinin katıldığı meslek gruplarına göre dernekler ya da kooperatifler bulunmaktadır. Bu kuruluşlara bir diğer örnek, Seyyar Satıcılar ya da Hamallar Kooperatifidir. Öte yandan, Dom topluluğunda yoğun işsizlikten dolayı dernekleşme ya da kooperatifleşme görülmemektedir.

Roman topluluğunda ikinci grupta ücretli çalışanlar yer almaktadır. Kültür Bakanlığına bağlı Roman Halk dansları üyeleri müzisyen olup devlet memurudurlar. Almanya'da işçi olarak çalışanların yanı sıra; hemşire, öğretmen gibi meslek gruplarından kişiler de vardır. Almanya'daki işçiler, diğer Romanların belirttiği üzere sosyo-ekonomik durumlarının düzelmesi üzerine Roman kimliğini reddetmektedirler. Diğer devlet memurları ise ayrımcılık korkusuyla kimliklerini saklamaktadırlar. Dolayısıyla, eşit vatandaşlık ilkesi sekteye uğramakta ve görüşmeciler etnik kimliklerinden dolayı sosyal dışlanma ve ayrımcılıktan korktukları için bu stratejiye başvurmaktadırlar.

Romanların ve Domların işgücüne katılımlarını karşılaştırırken, Edirne ve Diyarbakır'ın ekonomik ve sosyal profillerini ele almak önemlidir. 2000 yılında Diyarbakır, halen tarıma dayalı bir şehir profili sunarken (Tarımsal alanda işgücü oranı %63,86), düşük ekonomik ve teknolojik kaynakları vardır (Sanayide işgücü oranı %3,82). Diğer taraftan %49,60 ile Edirne'nin tarımsal işgücü oranı, Türkiye ortalamasını (%43,38) yansıtırken sanayideki % 9,01'lik işgücü oranı (Türkiye ortalaması %13,35) Diyarbakır'dan yaklaşık 2,5 kat fazladır. 2009 işsizlik oranlarına göre şehir profilleri oldukça çarpıcı sonuçlar sergilemektedir. Diyarbakır %20,6 işsizlik oranıyla 81 il arasında ikinci sırada yer alırken, Edirne %13,4 işsizlik oranıyla otuz altıncı sırada yer almaktadır. Ayrıca, 2003 sosyo-ekonomik sıralamaya göre Edirne 16. sırada yer alırken, Diyarbakır 63. sıradadır[6].

Verilerden açıkça anlaşılacağı üzere Diyarbakır'da işsizlik ve yoksulluk oldukça yüksek düzeydedir. Roman topluluğundan farklı olarak, yoksulluk ve işsizlik sadece Domlara özgü değildir. Özellikle zorunlu göç ile gelen Kürtler de işsizlik ve sınırlı iş olanaklarından etkilenmişlerdir. Diyarbakır Kalkınma Merkezi'nin (2006) işaret ettiği üzere, Diyarbakır'da zorunlu göçten etkilenen ailelerde iş olanakları sınırlıdır. Genellikle geçici, kalifiye olmayan ve beden işçiliğine dayanan işler yapmaktadırlar.

[6] Veriler, 2000 Nüfus sayımı, 2008 Adrese Dayalı Yeni Nüfus Sayımı ve Türkiye İstatistik Enstitüsü'nün 2009 İşgücü Göstergeleri ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın göstergelerinden derlenmiştir. Verilere aşağıda belirtilen internet adreslerinden ulaşılabilinir: http://www.tuik.gov.tr ve http://www.dpt.gov.tr (Son ulaşılma tarihi: 28.01. 2010).

Yerinden edilmiş Kürt ailelerinden farklı olarak, Dom erkekleri arasında düşük ücretli ya da gündelik işlerde çalışan Dom erkeği bulunmamaktadır. Görüşmeciler ve kurumlar Domların "etnik kimliklerinden" dolayı işe alınmadıklarını belirtmişlerdir. Düşük ücretli ve gündelik işler yerinden edilmiş yoksul Kürt ailelerine sunulurken, Domlar bu işlere erişememektedirler. Etnik ağlar, kaynak paylaşımında avantaj sağlamaktadır. Ahmet'in (28, E, Mevsimlik Tarım İşçisi, Dom) söylediği üzere;

> *"Şimdiki Domlar, kadınlar onlara bakıyor. Çalışma yok yani. Biz de çalışsaydık, o imkanlar yok. Nereye gitsek biz "Dom"uz diye işe almıyorlar".*

Burada, zorunlu göç sonrası kıt kaynaklar için mücadele eden iki grup olduğunu görmekteyiz. Bu noktada Weber'in "sosyal kapanma" kavramının geçerli olduğunu görüyoruz. Bu kavrama göre grup üyeleri, kendi üyeleri dışındakiler pahasına kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışırlar (Lister, 2004). Edirne'de de Romanlara yönelik çalışma hakkından dışlayıcı örnekler, Domlar kadar yoğun olmasa da bulunmaktadır.

Örnek olarak Celal (45, E, İşsiz, Roman) Edirne'nin köyünde demircilik yapmaktaydı. 1976 yılında baraj yapımından dolayı Edirne'ye göç etmiştir. Finansal zorluklardan dolayı kendi işyerini kuramadığını belirtmiştir. Hane halkında altı kişi yaşamakta, oğulları evli ve işsizdir. Celal, özel sektörde çöpçülük işine başvurmasına rağmen, kabul edilmemiştir. Celal bunun sebebinin etnik kimliği olduğunu düşünmektedir. Kendi sözleriyle ifade edersek;

> *"Gittim, her şeyimi düzelttim,...Temizliğe gircem, almıyolar. Niye almıyolar, açık açık konuşayım mı? Çingeneyim diye almıyolar. Bi gidin, araştırın, kaç tane Çingene var orada, kaç tane başka insan var? Bi görün. Ona göre benim dediğim doğru mu çıkıyo, doğru değil mi? (Karısı: İnsan ayırıyorlar, insan). Biz bu vatana askerlik yapıyosak, bizi niye o zaman Çingeneleri işe almıyorlar? Çok yanlış bir şey yani (Komşusu: Dediğim gibi kademe kademe yani)...Hani kardeşim daha doğrusu size söyleyeyim mi? Biz Çingeneyiz diye bize iş vermek istemiyolar, en son plana düşünüyolar bizi"* .

İkinci sınıf hissetme, bu görüşmecide olduğu gibi diğer Roman görüşmecilerde de belirgindir. Aynı zamanda Dom topluluğunda pek çok görüşmeci tarafından da benzer durumlar belirtilmiştir. Dolayısıyla bu hissiyat da sosyal dışlanmanın göstergelerinden birisidir. Diğer görüşmeciler de etnik kimliğin iş piyasasında dezavantajlı olduğunu düşünmektedirler. Belediye, çöpçülük işini özelleştirmiştir. Özelleştirmeden önce, Romanlardan pek çok kişi bu işte çalışmış ya da emekli olmuşlardır. Görüşmeciler bugün bu işe girmenin çok zor olduğunu düşünmektedirler. Çöpçülük gibi belediye tarafından sağlanan bazı işler taşeron firmalar tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla Roman topluluğunun iş durumunun neoliberal politikalardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Öte yandan kanalizasyon işçiliği ve tuvalette çalışmak gibi bazı işler sadece Romanlar tarafından yapılmaktadır. Kanalizasyon işçiliği pek çok görüşmeci tarafından işteki ayrımcılık olarak görülmüş, bu konuda hassasiyetlerini belirtmişlerdir. Türklerin yapmak istemediği işlerde Romanlar çalışmaktadır. Diyarbakır'dan farklı olarak, Edirne'nin sosyo-ekonomik yapısı daha gelişmiş olup Edirne'deki çoğunluğu oluşturan Türkler bu işler için rekabet etmemekte, Romanlar ise işgücündeki bu boşluğu doldurmaktadırlar.

b) Kadınların İşgücüne Katılımı

İşsizlik iki toplulukta da yoğun olarak görülmesine karşın, çoğunlukla kadınlar evi geçindiren kişi olmaktadırlar. Özellikle Domlarda kadınlar dilencilik yaparak hane halklarını geçindirmektedirler. Roman kadınlarda dilencilik az sayıda olup ev temizliği, çocuk bakıcılığı, hasta bakıcılığı, kâğıt toplayıcılığı, mevsimlik tarım işçiliği, seyyar satıcılık gibi çeşitli işlerde çalışmaktadırlar. Çocuk bakıcılığı ve hasta bakıcılığı işleri çoğunluğu oluşturan Türklerle sosyal etkileşimin iyi birer göstergesidir. Bazı Roman kadınları da parça başına iş alarak süpürge yapmak gibi esnek üretimde bulunan firmalar için çalışmaktadırlar. Dom kadınlarının çalışma hayatı ise sadece dilencilik ve mevsimlik tarım işçiliğiyle sınırlıdır.

Aktif kadın işgücü ve kadının aile reisi olması Romanlar ve Domlarda ortak görülen bir durumdur. Roman topluluğunda yoksulluk ve şiddetten kaynaklanan boşanmalar artmış, kadınlar aile reisi durumuna gelmişlerdir. Ayrıca belediye çalışanlarının belirttiği üzere yoksulluğa karşı taktik geliştirilerek, eşinden boşanan kadınlar ailesinde sosyal güvencesini üzerine alarak maaş almaktadırlar. Dom kadınlarının ise kocaları çoğunlukla hapiste oldukları için kadın hane reisi durumuna gelmektedir. İki durumda da kadının çalışma hayatında olması ve tek başına evi idare ediyor olmaları kadını güçlendirmemektedir. Bu "yoksulluğun kadınlaşması" kavramıyla örtüşmektedir. Gilbert'in söylediği üzere, bu terim Diana Pearce tarafından 1979'da öne sürülmüş, yoksulluğun özellikle kadın ve çocukları etkilediğinin altı çizilmiştir (Gilbert, 2000). Bu durum devletin refah sağlamadaki sorumluluğundan ödün vermesi sonucu kadın geçici işlerde çalışmakta, ev işini yüklenmektedir. Yoksulluğun kadınlaşması vatandaşlıkta temel paradigma olan Marshall'ın sosyal vatandaşlığın aşınmasından kaynaklanmaktadır. Yapısal ve ekonomik değişiklikler tam istihdamın kaybolmasına, esnek üretime, çekirdek ailenin düşüşüne, yeni yoksulluk biçimlerinin oluşmasına ve yoksulluğun kadınlaşmasına yol açmaktadır (Roche, 1992).

Dolayısıyla, yoksulluk özellikle kadın ve çocukları etkilemektedir. Romanlar ve Domlarda çocuk işçiliği yaygın olarak gözükmekte, çocukların eğitim ve diğer sosyal haklardan yararlanamamasına neden olmaktadır. Nitekim çocuklar mevsimlik tarım işçiliği gibi işlerden dolayı okullarına ara vermekte ya da bırakmaktadırlar. Yoksulluğun yansımaları iki topluluk için farklı derecelerde gözükmektedir.

Ayrıca, iki toplulukta da hane halkı olarak ortak yapılan iş mevsimlik tarım işçiliğidir. Dom topluluğundaki görüşmeciler bu işi Diyarbakır'da iş bulamadıklarından dolayı yaptıklarını belirtmişlerdir. Paralarını alamama, işe geç başlamaktan dolayı erzaklarını tüketme, düşük sağlık koşulları olan yerlerde kalma, ulaşım paralarını kendileri ödemek gibi dezavantajlı durumlarla baş etmek zorunda kaldıklarını söylemişlerdir. Ayrıca Dom görüşmeciler kuzeye ya da batıya "Dom" kimliklerini saklamaları konusunda aracıları olan çavuş ya da dayıbaşı tarafından tembih edilerek gitmektedirler. Nitekim ayrımcılık ve kötü çalışma koşullarıyla karşı karşıyadırlar.

2. Yoksulluğun Roman ve Dom Topluluğundaki Yansımaları

Yoksulluk iki toplulukta da görülen ortak bir özellik olmasına karşın, farklı yansımaları ve kavramlaştırmaları bulunmaktadır. Roman topluluğunda eski yoksulluk ya da mutlak yoksulluk görülürken, Dom topluluğunda görülen yoksulluk "yeni yoksulluk" olarak adlan-

dırılabilir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2005) işaret ettiği üzere, eski yoksullar var olan sistem içerisinde tutunmaya çalışıp farklı stratejiler geliştirirler. Nitekim Romanlar da kendilerini geçici işlerde ve enformel sektörde konumlandırmaya çalışmaktadırlar. Yeni yoksulluk ise gelir ve tüketimi içeren mutlak yoksulluk sınırıyla ilgili olmayıp burada yoksulluk ve yoksunluk iç içedir. Dom topluluğunu bu çerçevede yeni yoksulluğun yeni aktörleri olarak görebiliriz. Dom topluluğu topluma entegre olabilmek için "taktikler" geliştirememekte ve kaynaklara nasıl ulaşacaklarını bilememektedirler. Ayrıca Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2005) tartıştığı üzere, yeni yoksulların içinde bulundukları şartları iyileştirecek güç ve kaynakları bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, yeni yoksullar sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve politik olarak da toplumdan izoledirler. Nitekim Buğra ve Keyder (2003) yeni yoksulluğa toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan ve ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi zor olan gruba işaret ediyorlar. Buğra ve Keyder'e (2003) göre, "ekonomik dışlanma, yani devamlı bir işsizlik hali, giderek kültürel bir dışlanmaya yol açıyor, özellikle de bu insanların göçmen, farklı etnik kökenli oldukları durumlarda, siyasi dışlanma ile pekişiyordu" (Buğra ve Keyder, 2003:21). Dolayısıyla yoksulluğun yanında "sosyal dışlanma" yeni yoksulluk kavramıyla birlikte tartışılmaktadır.

Dom topluluğunun yeni yoksulluk durumu refah devleti olgusunda yaşanan değişimden ziyade, zorunlu göçün etkilerinden ve geleneksel müzisyenlik mesleklerinin kaybolmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, Roman topluluğunu eski yoksulluk çerçevesinde değerlendirmemin nedeni, görüşmecilerin sistem içerisinde kendi durumlarını iyileştirebilecek ya da muhafaza edebilecek taktiklere başvurmaları ve devlet tarafından sağlanan kaynaklardan ve sosyal güvenceden Domlara nazaran daha fazla faydalanmalarıdır.

Roman görüşmecilere yönelik olarak yoksullukla mücadelede en başta söylenebilecek taktik Almanya'ya göç ve iç göçle birlikte sosyo-ekonomik durumlarını nispeten iyileştirmeleridir. Almanya'dan emekli maaşı alan ve bu şekilde ailesini geçindiren pek çok kişi bulunmaktadır. İlk göç dalgasını (1950–1960) takiben, 1960'ların sonlarından itibaren Almanya'ya göç süreci devam etmiştir. Edirne'deki Romanlar da bu süre içerisinde Almanya'da işçi olarak çalışmışlardır. Almanya'ya göç, Romanların sosyal haklarını iyileştirmiş görünse de bu durum her görüşmeci için geçerli değildir. Dom topluluğuna baktığımızda göç bir taktik olarak gözükmemektedir. Yinelemek gerekir ki Almanya'ya giden Çingeneler sosyal haklarını iyileştirdikçe etnik kimliklerini yadsımayı tercih etmektedirler.

Sosyal haklardan sınırlı bir şekilde faydalanmanın karşılığı olarak yoksulluğu değerlendirirken, Roman ve Dom görüşmecilerin sosyal devletin sağladığı kaynaklardan ne derece faydalandıklarını tartışmak önemlidir. Romanlar, Domlara göre sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere daha fazla ulaşabilmektedirler. Romanların sosyal hizmetlere ve sosyal haklara daha fazla ulaşmalarında Edirne Roman Derneği'nin[7] devlet ve kendi topluluğu arasındaki aracı rolü önemlidir. Romanlar, dernekleriyle devlete ve ulusötesi kaynaklara daha yakındırlar. Kaynaklara daha fazla erişme ve ulaşmada birlikte yaşadıkları çoğunluğun da kaynaklara ne kadar eriştiği önemlidir. Dolayısıyla, Romanların

[7] Edirne Roman Derneği, Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Derneği (EDÇİNKAY) adıyla 2004'te kurulmuştur. Dernek daha sonra ismini Edirne Roman Derneği olarak değiştirerek, 2006'da Roman Dernekleri Federasyonu haline gelmiştir. (http://www.edrom.org.tr/?pid=13) Adrese son ulaşım 22. 05.2009.

kaynaklara daha fazla erişimleri birlikte yaşadıkları çoğunluk olan Türklerle yaşamalarıyla ilgilidir. Diyarbakır'da Domlar ise buradaki çoğunluk olan Kürtlerle birlikte yaşamakta ve zorunlu göçün getirdiği kaynak rekabetinden dolayı çevrede (periferi) kalmaktadırlar. Romanlar Edirne'deki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan (SYDV) yoğun bir şekilde faydalanırken, Domlar Diyarbakır SYDV'na nasıl ulaşacaklarını ve kaynaklardan nasıl faydalanacaklarını bilememektedirler. Ayrıca yoksulluktan utanma iki topluluk için de geçerlidir. İşsiz olan erkekler, durumlarından utanmakta, bu yüzden yardımları kadınlar almaya gitmektedir. Ayrıca Roman topluluğunda özürlü maaşı, yaşlılık maaşı gibi sosyal güvencelerden faydalananlar bulunurken, Dom topluluğunda bu sosyal güvencelerden faydalananlar görülmemiştir. Domlarda yeni yoksulluğu belirleyici kılan "sahipsizlik" ve "kimsesizlik" oldukça belirgindir. Nitekim Nuri(32, E, Mevsimlik Tarım İşçisi, Dom) şöyle demiştir:

> *"Biz de insanlar gibi taa millet hep yedinci katta (gecekonduları apartmanların önündedir); biz yerde de yer bulamıyoruz. Yok yani, sahibimiz yok. Biz bi Romen çocuğu olarak konuşuyorum, Romenin sahibi yok. Ne burada var, dünyada da yok. Ben inanmıyorum, cennette de yok. Ben diyem, cennete de göndermiyler bizi"*

Roche (1992) yeni yoksulluğun sadece işsizlik ve eşitsizlikle değil, fakat aynı zamanda toplumsal cinsiyet, etnisite ve yaşa bağlı olan çok yönlü eşitsizliklerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Sassen (2006) de vatandaşlığın eşitlik ilkesinin neden gerçekleştirilemediğini ve yasal vatandaşlığın her zaman neden eşit ve tam üyelik haklarını getirmediğini tartışır. Sassen'e (2006) göre vatandaşlık ulus-devlet içerisindeki farklı gruplardan etkilenmektedir. Bu bakımdan ırk, etnisite, din, cinsiyet ve diğer kimlikler bakımından tanımlanan gruplar kamusal hayata tam katılım yönünden halen dışlanmalarla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca vatandaşların tam katılımı maddi temelli olduğu için, yoksulluk ve sosyal dışlanma Romanların ve Domların kaynaklardan eşit olarak faydalanmalarını engellemekte ve diğer gruplarla aralarındaki açıklık artmaktadır.

Romanlar ve Domların sosyal hakları farklı yoksulluk kavramları içinde tartışılmasına rağmen, Romanlar vatandaşlığın değişimi ve dönüşümünden etkilenmektedir. Romanlar piyasa ekonomisinin belirleyici olmasıyla var olan gündelik ve geçici işlerini de kaybetmekte ve "yeni yoksulluğa" yaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla, çalışma Romanlar açısından da sosyal politika üretilmesi gerektiğini önermektedir.

3. Eğitim

Eğitim olanaklarına ulaşmak, sosyal hakların vazgeçilmez bir öğesidir. Roman ve Dom görüşmecilerin eğitim profilleri arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Dom topluluğu eğitimden oldukça sınırlı bir şekilde faydalanmaktadır. Dom yetişkinleri arasında okuma-yazma bilen ve eğitimden faydalanan yoktur. Dom topluluğunun eğitimden faydalanmaları 1992–93 sonrası yerleşik hayata geçmeleriyle başlamaktadır. Öte yandan, Roman yetişkin kadınlar genellikle okula gitmemişlerdir; fakat aralarında ilkokul mezunu olanlar bulunmaktadır. Genç kuşak arasında eğitime katılım çarpıcı bir şekilde farklılık göstermektedir. Romanlar arasında lise mezunu ve 10 üniversite öğrencisi bulunurken, Dom çocukları arasında zorunlu olmasına rağmen ilköğretime gitmeyen sayısı çoktur.

İki topluluğun eğitimden faydalanma derecelerinde "eğitimin fırsat maliyeti" kavramı kullanılacaktır. Bu kavram, genellikle birey ve aile açısından ele alınmaktadır. Bireyin eğitim için ayırdığı zamanı, enerjiyi ve maddi değerleri başka alanlarda kullanamamasından kaynaklanan kazanç kaybını ifade etmektedir (Kavak, 2005 aktaran Gündüz-Hoşgör, 2005:12). Örneğin, öğrencilerin çalışıp para kazanması, okula devam etmelerine tercih edilebilir. Eğitimin fırsat maliyeti açısından üç faktör belirmektedir: etnisite, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet.

İki topluluk da yoksulluk ve toplumsal cinsiyet açısından eğitimi benzer şekilde değerlendirirken, etnisite açısından eğitimi değerlendirmeleri Roman ve Dom toplulukları arasındaki en önemli fark olarak gözükmektedir. Roman topluluğu eğitimin sosyal hareketlilik getireceğine inanmamaktadır. Eğer çocuklarına eğitim verseler bile devlet memuru olabileceklerine inanmamaktadırlar. Görüşmecilere göre devlet bu işleri yapmalarına etnik kimliklerinden dolayı izin vermez.

Fevzi' (28, E, Müzisyen, Roma)nin belirttiği gibi;

> *"Okutsan bile belli bir yere gelemiyorsun be ağbicim sonuçta. Bu çocuk doktor olacak kapasiteye gelmiş, yani okumuş, orda bile bir pürüz çıkartıyorlar yani. Araştırıyorlar kökünü, Çingene misin, nesin?"*

Bu aktarım eğitimin eşitlik ilkesinden Romanların dışlandığını göstermektedir. Dolayısıyla, Roman görüşmeciler için çocuklarını okutmak yerine anne babalarının yaptıkları gündelik ve geçici işlerde çalıştırmaları daha az maliyetli ve para kazandıran aktivite olarak görülmektedir. Yoksulluk iki toplukta da eğitimden faydalanamamada diğer bir etken olarak belirmektedir. Çocuk işçiliği iki toplumda da eğitime devam edememenin ortak nedenidir. Yoksulluğa bağlı olarak diğer genel bir zorluk, Roman ve Dom velilerin çocuklarının okul masraflarını okullar açılmadan önce karşılayamamalarıdır. Ancak SYDV tarafından yoksul olan öğrencilerin aileleri tespit edilerek okullar açılıp belirli prosedürler gerçekleştirildikten sonra bu öğrenciler giyim, kırtasiye gibi yardımlardan faydalanabilmektedirler. Dolayısıyla, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile Roman ve Dom çocukları eğitimde eşit fırsatlardan yararlanamamaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet açısından, kız çocukları erkek çocuklara göre daha dezavantajlı konumdadırlar. Yine de ataerkillik Dom topluluğunda daha görünür olup kız çocukları 10 yaşından sonra okula devam edememektedirler. Okulu bıraktıktan sonra ailelerinin anlaştığı kişilerle evlendirilmektedirler. Ataerkillik Roman topluluğunda çok görünür olmasa da erkek çocukları kız çocuklarına göre okumaları için aileleri tarafından teşvik edilmektedir.

Eğitimden faydalanmada iki topluluk için de sosyal dışlanmanın farklı boyutlarını görüyoruz. Edirne'deki ilköğretim okullarının homojen olması sosyal dışlanma göstergesidir. Nitekim Menziliahir mahallesindeki Fevzipaşa İlköğretim Okulu öğrencilerinin tamamı Roman'dır. Çoğunluk olan Türkler, çocuklarını karışık eğitim yapılan okullardan almaktadır. Bir görüşmeci kızını merkezdeki ilkokullardan birine "daha kaliteli" eğitim alması için kaydettirdiklerini belirtmiştir. Fakat kız çocuğuna sınıf arkadaşları tarafından "Çingene" diye hitap edilmesi sonucunda kızlarını eski okula yazdırmışlardır. Dolayısıyla okulda ayrımcılık yapılması da eşit eğitim fırsatlarının olmadığının göstergesidir.

Diyarbakır'da ilköğretim okulları karışık olmasına rağmen, Kürt aileler çocuklarının sınıfını değiştirme yönünde taleplerde bulunmaktadırlar. Ama bu istekleri idareciler tarafından kabul edilmemektedir.

Diğer bir konu, eğitime devamı sağlayan ve yoksul öğrencilerin ailelerine bazı şartları yerine getirmeleri karşılığında verilen Şartlı Nakit Transferidir (ŞNT). Roman ailelerin çoğunluğu ŞNT'den yararlanırken, Dom ailelerin pek çoğu bu hizmetten yararlanamadıklarını belirtmişlerdir. ŞNT alamamak aileleri olumsuz yönde etkilemekte ve bu yardımlardan yararlanamama çocuklarını okuldan çekmek istemelerine neden olmaktadır.

4. Barınma

Barınma hakkı, Avrupa Sosyal Şartı'nın 31. maddesi ve Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 11. maddesinde kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır.[8]

Roman ve Domların barınma şartlarını gözden geçirmeden önce, bu iki topluluk arasındaki yerleşik olma farklarını belirtmek gerekir. Romanların 16. yüzyıldan beri Edirne'de evleri bulunmaktayken, Domlar yerleşik yaşama zorunlu göç sonrası (1992–93) geçmişler ve şehirdeki çöküntü bölgelerine yerleşmişlerdir. Ayrıca 90'lardan önce göçebe yaşamı benimsemelerinden dolayı bazı yerleşimler yeni ortaya çıkmıştır.

Edirne'de başlıca sekiz Roman yerleşim yeri bulunmaktadır: *Yeni İmaret, Karağaç, Umurbey, Menziliahir, Yıldırım Beyazıt, Ayşekadın (Araplar mıntıkası), Yıldırım Hacısarraf ve Çavuşbey Mahallesi*. Bu mahalleler ve özellikle *Menziliahir* Mahallesi Edirne'de "Çingene" mahallesi olarak bilinmektedir. Bu mahalleler eski yerleşim yerleridir ve oturan kimseler açısından homojendirler çünkü Roman olmayanlar genellikle *Binevler*, *Ayşekadın* gibi yeni yerleşim yerlerinde oturmaktadırlar. Roman mahalleleri şehrin merkezinde yer alıp yürüme mesafesindedirler. Roman görüşmeciler mahallelerinde Türklerle, Kürtlerle veya Pomaklarla sadece iş ilişkileri bulunduğunu, onun dışında komşuluk ilişkilerinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Roman mahalleleri açısından sosyal dışlanmanın en görünür olduğu mahalle *Menziliahir* Mahallesi olup burası Roman olmayan çoğunluk ve hatta Roman olanlar tarafından ayırt edilmektedir. Bu mahalle hakkında stereotipler üretilmekte, Romanlar burada yaşayanları "*Poşa*" isminde kötüleyici sözle tanımlamaktadırlar. Aslında, *Menziliahir* Mahallesi genel olarak diğer Roman mahallelerinden daha yoksul koşullarda ve kötü barınma şartları altında yaşamaktadırlar. Vatandaşlık haklarından daha sınırlı yararlanıyor olmak, sosyal dışlanmaya ve haklarında olumsuz önyargılar oluşmasına neden olmaktadır.

Ayrıca sosyal dışlanma belirtisi olarak Edirne'de Roman görüşmeciler mahallelerine göre farklı muamelelerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu durum hem sosyal ve sivil haklar açısından, hem de tam ve eşit vatandaşlık haklarıyla çelişen bir durumdur.

Bu noktada Kemal (35, E, Bakkal, Roman) şöyle demiştir:

[8] Avrupa Sosyal Şartı'nın 31. maddesine göre Taraf Devletler, yeterli standartlarda barınmaya erişimi desteklemeli, aşamalı olarak ortadan kaldırmak amacıyla evsizliği önlemeli ve azaltmalı ve yeterli kaynaktan yoksun olanlar için barınma fiyatlarını erişilebilir bir seviyede tutmalıdırlar. (http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/default_en.asp).

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi 11. maddesine göre Taraf Devletler yeterli beslenme, giyinme ve barınmayı da içerecek şekilde kişinin kendisi ve ailesi için yaşam standartlarını iyileştirmeyi ve bu standartların sürekli olarak gelişmesini kabul etmektedirler. Ayrıca, insan hakkı olarak yeterli barınma hakkı, yeterli yaşam standardından kaynaklanmakta olup ekonomik, sosyal ve kültürel haklar için merkezi bir öneme sahiptir. (http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument).

"Ya işte anlattım ya gittiğimizde yani hangi mahalleden diye sorduğunda, karakola bile gittiğimizde hangi mahalleden diye sorduğunda; Yıldırım'dan. Roman mısın? Roman dediğin zaman daha değişik davranıyolar".

Yukarda Kemal'in söyledikleri, sosyal dışlanma örneği olup mahalleye göre ayırt edilip ona göre muamele görme, eşit vatandaşlık örneği ile bağdaşmamaktadır.

Diyarbakır'da ise Domlar'ın oturdukları yerleşim yerleri zorunlu göç sonrası gelen Kürtlerle birlikte karışıktır. Dom topluluğunun yoğun olarak yaşadığı mahalleler *Alipaşa, Hasırlı, Cemal Yılmaz, Hançepek, Yeniköy, Bağlar* ve *Benusen*'dir. Roman topluluğundan farklı olarak yaşadıkları mahalleler etnik olarak ayırt ediliyor olmasa da çevre (periferi) ve yoksul mahalleler olarak bilinmektedir. Sosyal dışlanma bu mahalleler için de gözlemlenmektedir. Mahallede yaşayanlar, 1990'lardan sonra bu mahallelerdeki çöküntü bölgesi yerlere yerleşmişler, yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşamaktadırlar. Belediyenin verdiği bilgilere göre, sosyo-ekonomik durumu düzelenler bu mahallelerden taşınmaktadır; fakat Domlar bu grup içerisinde yer almamaktadırlar. Sosyal dışlanma, ayrıca mahallede birlikte yaşadıkları Kürtler tarafından da görülmektedir. Domların, Romanlardan farklı olarak Kürt çoğunlukla iş ilişkisi bulunmamakta ve sosyal ilişkileri son derece zayıftır.

Araştırma sırasında ziyaret ettiğim mahallerdeki evler, barınma koşulları yönünden oldukça yoksul ve kötü durumdadırlar. Yeniköy gibi yeni yerleşim yerlerinde Domlar 90'lardan önce çadır kurmaktaydılar. Göçebe olamayacaklarını anladıklarında kendi imkânlarıyla yaptıkları "evlere" girmişlerdir. Şunu belirtmek gerekir ki yaşadıkları evler gecekondu olarak bile sayılamayacak durumdadır. Bu yerler, temiz su, tuvalet, banyo gibi evin temel ihtiyaçları bulunmayan yaşam yerleridir.

Nuri'nin (32, Müzisyen, Dom) belirttiği üzere,

"Mesela ben şahsım beş çocuk babasıyım, 32 yaşındayım. Hani çok af buyurun ha, üzülerek bunu söylüyorum. Benim daha tuvalet, lavabom yok yani. Komşulara valla, çocuklarım komşulara gidiyor yani. Komşularınınkini kullanıyoruz. Çünkü fırsatım yok, yapayım yani. Alacağım boru lazım, ordan ta şuaraya kadar yer açmam lazım. E para yoksa? Para olsa yaparım. Nasıl yapcam onu? Lavabo, banyo nasıl yapıcam? Yo, imkanım yok, maddi durumum yok. Yapamam işte. Kaç yıldır öyle gidiyor. Bir barakada dört tane tahta yapıştırmışım, üstüne bir çadır örtmüşüm, oranın içinde mutfak olarak banyo olarak orayı kullanıyoruz. Valla onları kullanıyorum. Beş çocukluyum, bir gözlü odada kalıyoruz. Şimdi daireye girsen çocuk odası ayrıdır, oturma odası ayrıdır, misafir salonu ayrıdır. Bizde öyle bir şey yok".

Karşılaştırmalı bir perspektifle, Romanların barınma koşullarının en kötü olduğu mahalle Menziliahir iken (evlerin çoğu tapusuz, temiz suya ulaşamama, borçlardan dolayı mumun aydınlattığı evler, kalabalık hane halklarının yaşadığı tek odalı kötü barınma koşulları olan evler), Domların yaşadığı mahalleler genelde çöküntü bölgeleri, kendi imkânlarıyla yaptıkları barakalar ve sosyal dışlanmanın olduğu yaşam alanları olarak belirtilebilir. Ayrıca kentsel dönüşüm çerçevesinde evlerinden tahliye edilme riski ile karşı karşıyadırlar.

5. Sağlık

Roman ve Dom topluluğundan görüşmecilerin sağlık hakkından faydalanmaları, diğer sosyal haklarda olduğu gibi sınırlıdır. Ortak bir durum olarak, Roman ve Dom görüşmecilerinin çoğu yoksul kişilere verilen Yeşil Kart'tan faydalanmaktadırlar. Edirne saha çalışmasında görüşmecilerin bir kısmının Yeşil Kartlarının iptal edildiği ortaya çıkmıştır. Roman görüşmecilerin hane halkları, yoksullukla mücadele yöntemi olarak Dom görüşmeciler gibi kalabalık bir yapı sergilemekte, çocukları ve çocuklarının eşleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Görüşmeciler kendi hane halkından bir kişinin sosyal güvencesi olduğu gerekçesiyle Yeşil Kartlarının iptal edildiğini belirtmişlerdir. Bir görüşmeci babasından ayrı yaşadığı ve evli olduğu halde, babasının sosyal güvencesinden dolayı Yeşil kartının iptal edildiğini, hastanede yeni doğan bebeğinin masraflarını karşılayamayacağını belirtmiştir. Edirne'deki bazı Roman görüşmeciler, sosyal güvenceyi sağlamak amacıyla, başkalarının Yeşil kartlarını kullanma "taktiğini" güttüklerini belirtmişlerdir. Sosyal hakların devlet tarafından geri çekildiğini ve bunun özellikle yoksul ve yoksun kesimleri etkilediğini görmekteyiz.

Dom görüşmecilerde ise böylesi bir taktiğe rastlanılmamasına rağmen, Yeşil kart dışında sosyal güvenceden ve sağlık hakkından yoksun kişilere özellikle kadınlarda rastlanılmıştır. Vatandaş olabilmenin ön koşulu olan doğum kaydı belgesinin çıkarttırılmaması, daha çok kadınlara özgü bir durum olarak belirmektedir. Aynı zamanda çok eşli evliliğin ve nikâhsız yapılan evliliğin yaygın olmasından dolayı kadınlar ve doğacak çocuklar sosyal güvenceden yoksun kalma riskiyle karşı karşıya bulunmaktadırlar.

Yoksulluk ve yoksunluğa bağlı olarak iki toplulukta da sinir hastalıkları ve kronik hastalıklar yaygın gözükmektedir. Hastalıklarına bağlı olarak çalışamayan, fakat karşılığında sosyal güvenceden yoksun görüşmeciler bulunmaktadır. Ayrıca, iki toplulukta da yaygın olan mevsimlik tarım işçiliği sigortasız ve kötü koşullarda çalışıldığından (özellikle Dom topluluğundaki görüşmeciler) sağlık açısından da risk taşımaktadırlar.

SONUÇ

Bu bildiride Edirne ve Diyarbakır'da yaşayan Roman ve Dom topluluklarının eşit vatandaşlık bağlamında sosyal haklardan faydalanmalarındaki zorluklar ortaya konulmuştur. Bunun önündeki temel etken etnisite olarak gözükmekte ve bu durum vatandaşlığın eşitlik ilkesiyle çelişmektedir. Romanların, Domlara göre sosyal haklardan görece daha fazla yararlanıyor olmalarının merkezde olan Türklerle birlikte yaşıyor olmaları, ulus ve ulus-ötesi kaynaklara daha rahat erişiyor olmaları ile ilişkili olduğu tartışılmıştır. Öte yandan Domlar, zorunlu göçün getirdiği kaynak kıtlığı ve müzisyenlik mesleğinin kaybolmasıyla sosyal haklardan çok az faydalanıyor görünmektedirler.

Etnisiteye bağlı olarak iki toplulukta da yoksulluk, yoksunluk ve sosyal dışlanma sosyal haklardan tam olarak faydalanmalarını engellemektedir. Romanlar eski yoksulluk kavramıyla tartışılırken, pazar ekonomisinin sosyal devletin önüne geçiyor olmasıyla yeni yoksulluğa yaklaşmaktadırlar. Bunun için sosyal politika anlamında önlemler alınması gerekmektedir. İki topluluk için de "farklılığın" eşitsizliğe yol açmayacağı şekilde kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlayacak sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Üretilecek bu politikalarda özellikle iki toplulukta da "yoksulluğun kadınlaşması" tehdidi altında bulunan kadınlar ve çocukların ön plana alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Buğra, Ayşe and Keyder, Çağlar (2003) *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, Ankara: UNDP.

Diyarbakır Development Centre (2006) *Forced Migration and Its Effects Diyarbakır*, Ankara: UNDP.

Ertürk, Yakın (1994) *Patterns in Child Labor in Rural Turkey*, Ankara: International Labor Office.

Işık, Oğuz and Pınarcıoğlu, M. Melih (2005) [2001] *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Çağlar (1987) *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, London: Verso.

Lister, Ruth (2004) *Poverty*, Cambridge: Polity Press.

Marshall, Thomas, H. (1992) [1950] *Citizenship and Social Class*, London: Pluto Pres

Omay, Umut (2011) *Sosyal Haklar: Kısa ve Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Beta.

Roche, Maurice (1992) *Rethinking Citizenship: Welfare, Ideology and Change in Modern Society*. Cambridge: Polity Pres.

Zürcher, Eric J. (2000) [1995] *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* Y.S. Gönen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler:

Gilbert, Melisa, R. (2000) "Identities, Difference and Geographies of Working Poor Women's Survival Strategies", K.B. Mirenna ve A.H. Young (eds.), *Gendering the City: Women, Boundaries, and Visions of Urban Life*, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc, sy. 65-88.

Gülmez, Mesut (2009) "İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Haksızlıklar", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayını.

Hall, Stuart ve Held, David (1995) "Yurttaşlar ve Yurttaşlık", A.Yılmaz (çev.), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, sy.169-185.

Marsh, Adrian (2008) "Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni", E. Uzpeder ve S.Gökçen (der.), *Biz Buradayız*: *Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, İstanbul: Mart Matbaacılık, sy.19-27.

Sassen, Saskia. (2006) "The Repositioning of Citizenship and Alienage", Y. M. Bodemann and G. Yurdakul (eds.), *Migration, Citizenship, Ethnos*, New York: Palgrave, sy.13-33.

Schutter, de Olivier (2010) "Avrupa Sosyal Şartı'nın Avrupa Romanlarının Entegrasyonuna Katkısı", O. Schutter (ed.), *Avrupa Sosyal Şartı: Avrupa için Yeni Bir Anayasa*, Lovain: Avrupa Konseyi, sy. 45-71.

Sobotka, Eva (2007) "Human Rights and Roma Policy Formation in the Czech Republic, Slovakia and Poland", Stauber, T. And Vago, R. (eds.) *The Roma A Minority in Europe*.Budapest and New York: CEU Pres, sy.135-161.

Tepe, Harun (2009) "Sosyal Haklar ve İnsan Hakları: Sosyal Haklar Olmadan İnsan Hakları Korunabilir mi?", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Ankara: Belediye-İş Sendikası.

Diğer:

Avrupa Komisyonu (2009) Turkey 2009 Progress Report, (COM, (2009) 533).

Avrupa Komisyonu (2010) Turkey 2010 Progress Report, (COM (2010) 660).

Daly, Mary (2002) *Access to Social Rights in Europe* (ISBN 92-871-4984-4), Almanya: Avrupa Konseyi.

ERRC (Avrupa Roman hakları Merkezi) (2006) *Haklarınızı Bilmek ve Onlar için Mücadele Etmek*, Budapeşte: ERRC.

Gündüz- Hoşgör, Ayşe (2005) *Kız Çocuklarının İlköğretime Gönderilmesine Yönelik Davranış Değiştirme İletişim Stratejilerine Temel Oluşturacak İhtiyaç Analizi*, Ankara: MEB-UNICEF.

Marsh, Adrian, Strand, E. (2005) "Reaching *the Romanlar": A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roma (Roma) communities in İstanbul*. International Romani Studies Network.

Önen, Selin (2011) *Citizenship Rights of Gypsies in Turkey: Cases of Roma and Dom Communities*, Ankara: ODTÜ (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Theme%20factsheets/RomaRightsFactsheet_en.ASP

http://www.tuik.gov.tr

http://www.dpt.gov.tr

http://www.edrom.org.tr/?pid=13

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/default_en.asp

http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument

TÜRKİYE'DE SOSYAL DEVLET VE YAŞLI HAKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME:

Baran Dural
Trakya Üniversitesi

Gülçin Con
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ÖZET

Batılı anlamda bir *"refah toplumu"* yaratamayan Türkiye Cumhuriyeti'nde, son dönemde hız kazanan neo-liberal politikalar nedeniyle, sosyal refah devleti idealinin terk edilip/ edilmediği konusunun giderek daha büyük bir tartışma konusu oluşturduğu gözlemleniyor. Her ne kadar önemli bir genç nüfus potansiyelini içinde barındırsa da, ülkede yaşlı nüfusun, genel nüfusa oranının önemli ölçüde artmaya başladığı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda, yaşlı nüfusun sosyal hakları ve bu hakların getirdiği uygulamalar, Türkiye'de sosyal hakların geleceğine dair mevcut tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. *Mevcut hükümet tarafından öngörülen bazı gelişmeler olmasına rağmen, Türkiye'de yaşlı hakları halen yeterli konumda değildir.* Bu kapsamda, Türk devletinin sosyal bir devlet olup olmadığına dair öne sürülen tezler, yaşlılara yönelik sosyal politika hükümlerinin yetersizliği ve bu hükümlerin de "haklar" temelinde barındırdığı yoksunluk mevcut durumu anlamak için önemlidir. Bu temelde, bu makale yaşlı haklarının mevcut durumu ve AKP dönemi içindeki gelişmeleri, eleştirel bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal devlet, sosyal politika, AKP, refah devleti, yaşlı hakları.

ABSTRACT

The rights of the elderly are becoming more of an important issue within the social policy domain both in the world and Turkey as a result of population aging. Although Turkey still has a young population, its elderly population is very large. This large population of elderly has its own peculiar needs, demands and elderly rights are very crucial in meeting these needs. The situation of elderly rights in Turkey is still not sufficient although there are some improvements intended by the current government. In this context, the arguments about whether Turkish state is a social state or not are very important to understand the insufficiency of the social policy provisions toward the elderly and the lack of the basis of 'rights' in these provisions. On this basis, this article aims to examine the current situation of elderly rights and the improvements within the era of Justice and Development Party government from a critical perspective.

Keywords: Social state, welfare state, AKP, social policy, elderly rights.

GİRİŞ: SOSYAL HAKLAR/ SOSYAL DEVLET İLİŞKİSİ

Batılı anlamda bir *"refah toplumu"* yaratamayan Türkiye Cumhuriyeti'nde, son dönemde hız kazanan neo-liberal politikalar nedeniyle, sosyal refah devleti idealinin terk edilip/ edilmediği konusunun, giderek daha büyük bir tartışma konusu oluşturduğu gözlemleniyor. Her ne kadar önemli bir genç nüfus potansiyelini içinde barındırsa da, ülkede yaşlı nüfusun, genel nüfusa oranının önemli ölçüde artmaya başladığı da unutulmamalıdır. Ülkede,1960–2000 yılları arasındaki 40 yıllık dönemde yaşlıların oranı % 71, 2000–2002 yılları arasındaki 2 yıllık dönemdeyse % 48 nispetinde artmıştır (TUFAN,2006:32). Gelecekte de bu artışın hızla devam etmesi beklenmektedir. Nitekim şu anda % 8,6 olan yaşlı nüfus oranının, 2030 yılında yüzde 15'e ulaşması TUİK nüfus tahminleri dahilinde öngörülmektedir.

Yaşlı nüfusundaki bu belirgin artışın sağlık- bakım hizmetleri, sosyal güvenlik programları- yaşlılara maddi/ manevi destek sağlayan aile gibi sosyal kurumlar üzerinde çok güçlü baskılar oluşturması beklenmektedir.(CANPOLAT,2008:3) Sosyal devlet tartışmaları tam da bu güçlü baskıların ortaya çıktığı aşamada daha da gündeme taşınır hale gelmektedir. Tüm bunların yanında, artan yaşlı nüfusunun sadece, çalışan nüfusla, ilgili kurumlar üzerinde yük olarak algılanmasına dayalı, *"alışılageldik tutum"* bir kenara bırakılmalıdır. Ancak bu durumda, yaşlı nüfusun temel haklarını talep eden bir sosyal topluluk olduğunun farkına varılabilir. Zira her ne kadar yaşlı nüfusun kendi içinde cinsiyet, etnik kimlik bazında farklılıkları bulunsa bile, bu sosyal grup yine de kendilerine has, yaşlarına uygun istek- ihtiyaçlara sahiptir. Dolayısıyla, yaşlı nüfusun sosyal hakları, kendilerine durumlarına uygun olarak, diğer gruplara tanınanlardan farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

"Hak' dili, her şeyden önce, 'sorumluluk' kavramını içeren bir dildir. Benim bazı haklara sahip olmam, başka birilerine de benim bu haklarımı koruyabilmem ve kullanabilmem için bazı sorumluluklar yükler" diyen Buğra (BUĞRA,2005:5), temel bir sorunsala dikkat çeker. Genelde, temel insan hak ve özgürlüklerinin negatif (olumsuz) karakteri kabul edilir; yani bu hak ve özgürlükleri yasal olarak tanıdıktan sonra yaşama geçmeleri için hükümetlerin ayrıca bir şey yapması gerekmez, yalnız ihlalini önlemesi beklenir. Buna karşın, ekonomik sosyal hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi aşamasında pek çok koşulun yerine getirilmesi beklenmekte, söz konusu hakların devlete bazı sorumluluklar yükleyen pozitif (olumlu) nitelik taşıdığı kabul görmektedir. (KORAY, 2001:236) Günümüz toplumlarında, vatandaşlarının haklarını korumayabilmeleri- kullanılabilmelerine yönelik yükümlülükleri üstlenmesi gereken kurum, sosyal devlettir.

Sosyal hakları, verili hak öznelerine bakarak öteki insan haklarından ayırmaya çalışan ölçüte göre bu haklar, özellikle ve öncelikle korunması gereken sınıf, küme ya da kesimlerin haklarıdır (sübjektif ölçüt). Sosyal haklar, *"birey"*e değil *"topluluklara"* tanınır. (GÜLMEZ,2009:9) Dolayısıyla, işçiler için farklı uygulamalar, kadınlar için farklı uygulamalar gerektirmektedir. Yaşlılar da bir topluluk oluşturduklarından, yaşlı hakları denildiğinde; her kesime sunulan temel sosyal hakların yanında, yaşlı kesime özgü farklı uygulamalardan bahsedilmiş olunur.

Sosyal hakları uygulamaya geçirmeyi kendine temel görev edinmiş model, sosyal devlet modelidir. Sosyal devlet anlayışı, Özbudun tarafından, *"Devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini gerekli ve meşru gören bir anlayış"* (ÖZBUDUN,2005: 99) şeklinde tanımlanmaktadır. Serbest piyasa sistemine müdahaleyi içeren, toplumu piyasanın işleyişine indirgemeyen sosyal devlet anlayışı, piyasanın toplumsal hayattaki önceliğinin terk edilmesiyle gelişir. (METİN, 2011:182) Bu durumda eğer devlet kendini sosyal devlet olarak tanımlıyorsa, başta çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, konut, sağlık, eğitim konularında olmak üzere bazı hakları tüm vatandaşlarına sağlayarak, yurttaşların asgari ihtiyaçlarına ulaşmasının önündeki engelleri ortadan kaldırmak durumundadır.

Sosyal haklar ve sosyal devlet arasındaki ilişki, sosyal adalet temeli üzerine kurulmaktadır. Barker'a göre sosyal adalet, "*Toplumun tüm bireylerinin temel haklara, korumaya, fırsatlara, yükümlülüklere ve sosyal kazanımlara sahip olduğu ideal düzen"*dir. (BARKER,2003:451) Tıpkı Barker gibi *"Sosyal politikaların geniş anlamda sosyal eşitlik ve sosyal adalet sağlayıcı bir işlev ve nitelik kazanması, bu politikaların haklar düzleminde hukuki bir temele oturması ve yurttaşlık anlayışına sosyal bir boyut eklenmesi ile ilgilidir"* (Metin: 181) diyen Metin de, sosyal hakların, istisnasız tüm topluluklara temin edilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır.

YAŞLI KESİME TANINAN SOSYAL HAKLAR

Bu kısımda, özellikle yaşlı nüfusa sunulan sosyal haklardan bahsedilecektir. *"Yaşam Seyri Teorisi"*ne göre, gençlik ve orta yaş dönemlerinde sahip oldukları eğitim, sağlık, çalışma, ücret gibi hakların yansımaları, bireylerin 65 yaş üstü dönemdeki yaşamlarına çok büyük etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla önemli olan husus, tüm hayatları boyunca sosyal haklardan mahrum kalmış bireylerin, sadece yaşlılık döneminde kendilerine sunulan bazı olanaklardan yararlanmalarıyla rahata kavuşmalarının mümkün olmadığıdır.

Anayasanın 61. maddesine göre, *"Yaşlılar devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir"* Yaşlı kesim, devlet tarafından korunma hakkı yanında, insan onuruna yakışır ve yaşlarının getirdiği bazı farklılıklara uyan bir hayata sahip olabilmeleri için sosyal haklarla buluşturulmalıdırlar.

Bu bağlamda, yaşlı nüfusun hâlihazırda karşılaştığı toplumsal sorunları göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu bağlamda, yaşlılarla ilgili en yaygın toplumsal sorunlar; *"Genel yaşam standartlarının yükseltilmesi, yoksulluk ve düşük gelir, sosyal güvenlik politikalarındaki değişiklikler, tek başına yaşayan yaşlı sayısındaki artış, uygun olmayan konut koşulları, aile bakımındaki azalmalar, yaşlı nüfusun yaşlanma belirtileri, yaşlılığa yönelik olumsuz görüşler ve olumlu rolleri kabullenme güçlükleri"* (KALINKARA,2004: 139) şeklinde sıralanabilir.

Adil Gelir ve Sosyal Güvenlik

Her insanın, insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmesi için ekonomik güvenceye sahip olması gerekmektedir. Bu ekonomik güvence, yaşlı kesimde, genellikle, bu toplumsal kesit üyelerinin, aktif çalışma yaşamının sona ermesi nedeniyle emekli maaşları şeklinde sağlanmaktadır. Sosyal haklar bağlamında ele alınacak konu, her yurttaş gibi yaşlıların da, adil bir gelire sahip olması konusudur. Gerek emeklilik maaşı gerekse yaşlı aylığı şeklinde sunulan gelirin, yaşlı nüfusun yaşam standartlarını karşılayan ve sürekli gelir olması önemlidir. Aksi takdirde devreye giren sosyal yardım konusuysa daha sonra ele alınacaktır.

"Sosyal Güvenlik Reformu" öncesi, emekli maaşları farklı iş gruplarına farklı kurumlar tarafından (Emekli Sandığı, Bağ-Kur, SSK), farklı koşullarla sunulmaktaydı. Hatırlanacağı gibi Reform'dan sonra bu üç kurum, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) adı altında birleştirilmiştir. Yine de sistem, çalışılan yıllarda yapılan katkı paylarının geri dönüşümünün hesaplanıp hak sahipleriyle buluşturulması şeklinde işlemektedir. Dolayısıyla Türkiye, çalışma esaslı ve katkı payı temelli bir sosyal güvenlik ağına sahiptir.

Ayrıca, 1976 tarihli ve 2022 Sayılı, *"65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun"* uyarınca, hiç çalışmamış ya da sosyal güvencesiz işlerde çalışmış bireylerin, yaşlılıkta gelir sahibi olmaları amaçlanmıştır. Fakat bu aylığın çok düşük miktarda olması, uygulamanın yetersizliğine dair tartışmaları beraberinde getirmektedir. Zira Türkiye'de yaşlıların sosyal güvence ve ekonomik gelir bakımdan durumları oldukça vahimdir. 2006 yılında yapılan GeroAtlas çalışması bulgularına göre, ortalama aylık geliri 100 YTL olan yaşlıların oranı çalışma katılımcılarının, % 73'üne ulaşmıştır. En zor durumdaki yaşlılar, dul kadınlardır. Yaşı 75'in üzerinde olan dul kadınların % 67'sinin hiçbir geliri yoktur. Bu kadınlar, çocukları, akrabaları ve komşuları tarafından bakılmakta ve desteklenmektedirler. (TUFAN:41).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri; 2007 yılında 4 milyon 465 bin olan 65 yaş üstü nüfusun 927.318'inin herhangi bir sosyal güvenceye ve gelire sahip olmadığından aylık 76.63 TL olan yaşlılık ödeneğinden yararlandığını açığa çıkarmaktadır. Ayrıca, ülkede yaşı altmışın üzerinde olan 3,2 milyon kadının, % 90'ından fazlası yoksulluk sınırının epey altında kalan gelirle yaşamını sürdürmektedir. Erkeklerin yüzde 75'i herhangi bir gelire sahipken, kadınlarda bu oran yüzde 38'e düşmektedir. Diğer taraftan gelirlerin kaynağına inildiğinde, yaşlı erkek nüfusun yüzde 46'sının emekli maaşını geliri olarak beyan ettiği kaydedilmelidir. Vurgulanan diğer önemli kaynaklar olarak; yaşlı aylığıyla kira-faiz gelirleri gösterilmiştir. Erkeklerin sadece yüzde 10'u çalışmaktadır. Yaşlı kadınların sadece yüzde 6'sı kendisine ait emekli maaşına sahipken, dolaylı emekli maaşını gelir kaynağı olarak belirten kadınların oranı yüzde 16'dır. Kadınların yüzde 10'u yaşlılık aylığı alırken, sadece yüzde 1'i halen çalışmaktadır. (DPT, 2007: 11)

Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik güvenceden yoksun olmanın yaşlılar arasında yaygın bir durum olduğu fark edilmektedir. Hem herhangi bir geliri olmayan kişi sayısının fazlalığı, hem de gelir sahibi olmasına rağmen bu gelirin, ortalama bir yurttaşın yaşamını asgari düzeyde idame ettirmelerini bile sağlayamayacak kadar düşük olması yukarıdaki yargıyı haklılık kılmaktadır. Yaşamlarının aktif dönemlerinde çalışmamış olmaları ya da sosyal güvenceden yoksun işlerde çalışmış bulunmaları nedeniyle kadınların önemli kısmı, yaşlılık yıllarında güvenli gelire sahip olma imkanından mahrum bırakılmıştır. Eşleri üzerinden gelire sahip olan dul kadınların ellerine geçen maaşsa, onları yoksulluktan kurtaramamaktadır.

Maalesef ki adil ücret ve sosyal güvenlik konusunda, yaşlılara tanınan haklar bağlamında Türkiye hiç ümit verici bir noktada değildir. Şu anda, daha çok sosyal yardımlarla geçici şekilde yoksullukla savaşmaya çalışan hükümetin, daha sistematik bir şekilde sosyal güvenlik konusuna yönelmesi acilen yapılması gerekenlerin başında yer almaktadır. Bu meyanda Sosyal Güvenlik Reformu sonucu, sistem-dışı kalacak biçimsel olmayan sektör çalışanları, düzenli prim ödeme olanağından yoksun kendi işini yapan esnaflar, çiftçiler ve zanaatkarlarla

artık babası ya da kocasının sosyal güvencesinden yararlanma hakkı elinden alınmış bekardul kadınların, yaşlılık dönemlerinde adil bir gelire sahip olmasının temin edilmesi şarttır.

Çalışma Hakkı

Yaşlı nüfusun çalışma olanaklarına ilişkin görüş bildiren Emiroğlu, konuyu şu şekilde özetlemektedir: *"Gelirde azalma, işsizlikte artma görülmektedir. Özellikle yoksul kesimde yaşayan yaşlılarda kronik işsizlik bulunmaktadır. Bir işte çalışma güvencesi elde eden yaşlılar ise çoğunlukla düşük ücretle çalıştırılmaktadır. Sanayileşmiş toplumlarda yaşlıya iş verme ve ücret belirlemede yaş ayırt edici bir etmen olarak rol oynamaktadır. Yaşlılar yaşam düzeylerini yükseltecek gelirlerini arttıracak, yaralanabilecekleri ek iş bulmakta güçlüklerle karşılaşmaktadırlar."* (EMİROĞLU,1995: 41)

Yaşlı nüfusun 2000 yılındaki istihdam durumu incelendiğinde, yüksek orandaki erkek nüfusunun, kendi istihdam durumunu, *"Kendi işinde çalışan"* olarak beyan ettiği görülmektedir. 1990 Nüfus Sayımı ile karşılaştırıldığında bu oranın, % 80,2'den, % 86'ya yükseldiği ortaya çıkmaktadır. Yaşlı kadın nüfusunun, % 71'i kendi istihdam durumlarını, *"Ücretsiz aile çalışanı"* olarak beyan etmektedir. Bu oran 1990 sayımında % 82'ydi. Her iki sayımdan alınan veriler karşılaştırıldığında, kendi istihdam durumunu, *"Kendi işinde çalışan"- "işveren"* olarak niteleyenlerde artış olduğu, buna karşılık *"ücretsiz aile çalışanı" – "çalışan"* biçiminde nitelendirenlerde düşüş yaşandığı gözlenmektedir.

İstihdam edilebilirlik açısından 2010 yılı verileri irdelendiğinde, tüm itirazlara rağmen yaşlı nüfusun istihdamlarında gözle görülür iyileştirme kaydedilemediği ileri sürülebilir. Nitekim, TÜİK Hane Halkı İşgücü (2010) verilerine göre, 65 yaş üstü erkeklerin % 19,5'i istihdam edilebilirken, kadınların istihdam oranı % 5,9'da kalmaktadır. Ayrıca tarım dışı işsizlik oranı 65 yaş üstü erkekler için % 7,2 gibi azımsanamayacak bir orandadır. Bu durumda 65 yaş üstündeki yaşlıların halen işgücüne katılmak istedikleri, fakat çeşitli faktörlerden dolayı istihdam edilemedikleri söylenmelidir. (TUİK,2011)

Çalışma hakkı tanımak yanında devletin çalışma imkânı yaratması gereği de, sorunun çözülebilmesi açısından kaçınılmaz bir öğedir. Özellikle yaşlılar gibi özel gruplar için hem bu gruba uygun istihdam şekilleri yaratılmalı hem de var olan istihdama katılabilmeleri noktasında yaştan doğan ayrımcılıkla savaşılması gerekmektedir. Yaşlıların meslek biçimlenimlerindeki yetersizlik, çalışma yaşamına girebilmede aşmak zorunda oldukları engellerin başında yer alır. Bu yüzden bireyler; hızla değişen koşullara uygun, modern tekniklere dayalı, açık- yaygın eğitim hizmetlerinden yaşamları boyunca yararlanabilmelidirler. (Altan,2006: 276)

Sağlık Hakkı

Sağlık hizmetlerine ulaşma hakkı, her bireyin her yaş dönemindeki en temel sosyal haklarından biridir. Yaşla birlikte artan kronik rahatsızlıklar ya da bazı yetilerdeki kayıplar, bireylerin yaşlılık döneminde kendi varlığına hakim olup, rahat bir hayat sürmelerini engelleyebilmektedir. Sağlık problemi yaşamak, bir yaşlının ekonomik durumundan sosyal hayata katılımına kadar tüm alanları etkileyebilir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerine ulaşım, sağlık sorunlarına uygun olarak sunulmuş olanaklara kavuşabilme, yaşlılık döneminde hayati öneme sahip olmaktadır.

Sağlık güvencesi konusunda, Türkiye tüm vatandaşları kapsayacak evrensel sisteme sahip değildir. Sağlık güvencesi, sosyal güvenlik ağlarıyla birlikte sadece çalışan kesim ve on-

lara bağımlı üyelere sunulan ayrıcalık olarak kalmaya devam etmektedir. Her ne kadar AKP hükümeti döneminde gerçekleştirilen Sağlık Reformu, görece iyileştirilmiş bir sistemi amaçlamış olsa da, sağlık güvencesi dışında kalan kesimin gittikçe büyümesini engelleyememiştir. Tüm sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanmasıyla birlikte, üniversite ve özel hastanelerin tüm sosyal güvenlik mensuplarının erişimine açılması, hizmet kullanıcılarınca, *"Tatmin edici gelişme"* olarak algılanmaktadır. Fakat tüm hastanelerin işletmelere dönüştürülmesi uygulaması, gelecekte bölgelerarası hizmet sunumu farklılıkları, hizmetin bedelinin artması konuları yüzünden sorunludur. Eleştirilen bu noktaların yaşlı kesimin, özellikle de belirli bölgelerde yaşayan yoksul yaşlıların, sağlık hizmetlerine erişimlerini olumsuz yönde etkileyeceğini öngörmek için kahin olmaya gerek yoktur.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, yaşlıların büyük bir çoğunluğu halen kırsal kesimde yaşamaktadır. Kırsal kesimde sağlık hizmetlerine ulaşım oldukça kısıtlıdır. Özellikle kentlerdeki sağlık kurumlarına ulaşım konusunda yaşanan aksaklıklar, kırsal kesimde insanların, ancak; en son aşamada sağlık hizmetlerine başvurmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca yoksul yaşlı nüfusun ulaşım masraflarını karşılayamaması, gidilecek mesafeyi yaşadıkları sağlık problemleri nedeniyle (engellilik gibi) kaldıramayacak durumda olmaları, adı geçen yaş grubunun sağlık hizmetlerinden faydalanması şansını kısıtlamaktadır. Evde bakım seçeneğinin kırlara sunulmaması da yaşlılar açısından ayrı bir engel oluşturmaktadır.

2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre, yaşlıların % 24'ü herhangi bir sağlık güvencesine sahip değildir. Yaşlı nüfus, % 31, 9 oranla en çok SSK sosyal güvencesine sahiptir, Bağ-Kur % 22 oranla SSK'yı ikinci sırada izler. Hiçbir sağlık güvencesine sahip olmama durumu, yaşın yüksekliğine bağlı olarak artış gösterir. Ayrıca sağlık güvencesi kapsamı konusunda cinsiyet farklılıkları görülmektedir. Zira hiçbir sağlık güvencesine dâhil olmayan kadın nüfusunun oranı % 24, 7 iken, bu oran erkekler arasında % 19,7'ye düşmektedir.

Yaşamboyu Eğitime Ulaşım Hakkı

Eğitim hakkı en temel sosyal haklardan bir diğeridir. Örgün eğitime katılım, genellikle çocukluk- ilk gençlik döneminde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla eğitim hakkı denince ilk akla gelen nüfus, yaşlı nüfus değildir. Fakat eğitim hakkı denilince sadece örgün eğitim akla gelmemelidir. Bir insanın tüm hayatı boyunca eğitim alma hakkının saklı kalması mühimdir. Gerek yeni teknolojik gelişmeler gerekse bilimdeki ilerleme, bilgiye erişim konusunda yaşamboyu eğitime erişimi gerektirmektedir. Bu bağlamda yaşlı nüfusun da diğer tüm nüfus grupları gibi eğitime erişim hakkının olması, sosyal hak temelli ve yerinde bir taleptir.

Şu anki yaşlı nüfusun eğitim durumu, Türkiye'yi dünya sıralamasında oldukça alt seviyelere itmektedir. 65 yaş üstü kadın nüfusunun % 83'ü eğitimsiz ve/veya ilkokul terktir. Bu oran erkekler için % 53'tür. 65 ya üstü nüfusun okuryazarlık oranlarına bakıldığında, okuryazar olmayan kadınların oranı % 78, erkeklerinki ise % 26'dır. (TNSA, 2003) Okuryazarlık ve ilkokul mezunluğu oranları yanında, bazı özel şirketlerin yaptığı araştırmalar göstermektedir ki, yaşlılar arasında bilgi teknolojisi kullanımı, özellikle de bilgisayar ve sanal ağ kullanımı oldukça düşüktür. Bu tür teknolojilere erişimi belirleyen diğer sosyo-ekonomik faktörlerin yanında, yaşlı nüfusun bu teknolojileri kullanmalarını sağlayacak eğitimden yoksun olmaları göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşamboyu eğitim ve bu olanağın yaşlılarda devlet eliyle özendirilmesi, sosyal devletim temel koşullarındandır.

2010 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine bakıldığında tablonun pek fazla iyiye gitmediği ortaya çıkmaktadır, 65 yaş üstü kadın nüfusunun % 45.7'si okuma yazma bilmezken, bu oran aynı yaş grubundaki erkekler arasında % 15, 5'de kalmaktadır. Yine 2010 verileri, erkek yaşlı nüfusunun % 46, 8'inin ilkokul mezunu olduğunu fakat kadın yaşlı nüfusunun yalnızca % 25, 6'sının ilkokul seviyesinde eğitim görmüş olduğunu göstermektedir. Bu tablonun da açıkça ortaya koyduğu gibi, yaşlı nüfusu halen ağırlıklı olarak eğitimsizdir. (ADNKS, 2010) Ayrıca okuryazarlık ve eğitim alma oranlarında toplumsal cinsiyet farkı açıkça kendisini hissettirmektedir.

Aile hakkı

Yaşlıların kendi ortamlarında yani evlerinde aileleri içerisinde yaşamaya devam etmeleri, önemlidir. Aile hakkı, bu sebeple yaşlının hayatını kendi ailesi içerisinde devam ettirme hakkını belirtir. Bu hakkın sosyal haklar başlığı altında ele alınmasının sebebi, getirdiği sonuçlar sebebiyledir. Aile hakkına sahip olmak demek, yaşlının aile içerisinde bakımının mümkün olabilmesi demektir. Bu konuda hem dünyada hem de Türkiye'de çeşitli uygulamalar söz konusudur. Yaşlısına bakan ailelere devlet tarafından maddi destek verilmesi sayılan uygulamalara verilebilecek başat örneklerdendir. Bu maddi destekle, yaşlıların aileleri tarafından bakılmasının garantilenip huzurevlerinde terk edilen yaşlıların sayısının azalması amaçlanmaktadır. Ancak maddi destek konusunun da, ailede bakılmaya devam edilen yaşlıların aldıkları bakımın kalitesiyle önceden para karşılığı yerine getirilmeyen kuşaklararası dayanışmanın, finansal boyut kazanması yönünden eleştirildiği gözlemlenmektedir.

Konut ve Barınma Hakkı

Yaşlı kesimin konut sorunu, *"Kentleşmenin hızlanıp yaygınlaşması ve yaşlılıkta gelir azalmasının ortaya çıkardığı ciddi bir konudur."* (EMİOĞLU:39). SHÇEK'in, *"Yaşlı Hakları"* başlığı altında ele aldığı barınma konusu, yaşlıların, *"Sağlık durumlarına göre düzenlemelerin yapılabileceği uygun konuta sahip olabilmeleri"*ni içermektedir. (SHÇEK, 2011) Diğer yaş gruplarına sunulan konut hakkından farklı olarak, yaşlıların sahip olacağı konutların belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Yurtdışında daha çok önem verilen *"yaşlı-uyumlu konut projeleri"*, ne yazık ki genelde üst-gelir grubundaki yaşlı nüfusa hitap etmektedir.

Ayrıca, Türel'in yaptığı bir araştırmanın da ortaya koyduğu gibi yaşlıların konut gereksinimlerinin, sosyo-ekonomik düzeylerine göre belirlenmesi gereklidir. Yaşlıların konutla ilgili sorunlarını üç gruba ayıran yazar, konutu olmayan dar gelirli yaşlılar, konutu olup evin iç- dış giderlerini karşılayamayan orta gelirli yaşlılar, konutu ve yeterli geliri olan, ancak; kentsel hizmetlerden yararlanamayan yaşlıların farklı ihtiyaçlara sahip olduğunu vurgulamaktadır. (TÜREL:2001:25-34) Dolayısıyla konut ve barınma hakkını yaşlılara temin edecek sosyal politikaların, bu farklılıkları göz önünde bulundurması önemlidir. Ayrıca konut konusunda atılacak her adımın, konutla birlikte dış mekanın da, yaşlının barınma hakkı açısından büyük önem taşıdığına uygun olmalıdır.

Dünyada şu anda artan yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını karşılama konusunda en çok tartışılan konulardan birisi, *"Yaşlı Dostu Şehirler"* projesidir. Dünyanın dört bir yanındaki birçok şehirde, şehir planlamalarının içine artık yaşlıların özel ihtiyaçlarına göre çevre düzenlemeleri

eklenmektedir. Ulaşım olanaklarının yaşlı ihtiyaçlarına göre yeniden gözden geçirilmesi, yayaların kullanımını belirleyen trafik ışıklarının süresinin uzun tutulması, kaldırım yüksekliklerinin yaşlıların tırmanmalarını engelleyecek kadar yüksek düzenlenmemesi gibi hususların yer aldığı, *"Yaşlı Dostu Şehir"* planlamaları, Türkiye'de de bazı şehir belediyelerinin gündemine girmiştir. Ancak mevcut koşullar, yaşlıları şehir hayatına kolayca katılmalarını engellemektedir. Özellikle anakentlerdeki en büyük problem, ulaşım araçlarının kalabalıklığı, trafikte geçirilen sürenin çok uzun olması konularıdır. Kırsal kesimdeki durum ise daha çok diğer yerleşim bölgelerine ulaşımda yaşanan problemlerden doğmaktadır ve sadece yaşlı nüfusu değil, toplumun genelini etkilemektedir. Dolayısıyla, öncelikli olarak gündeme taşınması gereken konu, kentte yaşlıların sosyal hayata katılımlarını kolaylaştırmak, kırdaysa diğer yerleşim alanlarıyla bağlantıları sağlayacak ulaşım- serbest hareket imkanına erişim konusudur.

Sosyal Yardım/ Sosyal Hizmet

Türkiye'de 1986 tarih ve 3294 Sayılı, "*Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu*"nun gereği olarak Başbakanlığa bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF)'ndan, ekonomik yoksunluk içindeki yaşlılara yardım yapılmaktadır. Ancak, SYDTF'nin yoksullukla mücadele çalışmaları, önceden hedeflenen nesnel kıstasları çerçevesinde yapılmadığından, yardımların yoksul kesimlere ulaşmadığı, uygulamaların ciddi denetimden geçirilmediği ve yardımların etkinliğinin gözlenmesi yolunda kayda değer çaba sarf edilmediği iddialarıyla eleştirilmektedir. Kuşkusuz işgücü piyasasına giremeyecek durumdaki sakatlar, çalışamayacak yaşlılar ve kimsesizler için söz konusu yardımların sürdürülmesi, yine de gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır. (ŞENSES,2003: 334-340)

Türkiye'de sosyal yardım, hak temelli olmaktan çok ihtiyaç temelli olarak temin edilmektedir. Yine sosyal yardım sunulacak grupların tanımlanmasında geçen, *"kimsesiz"* ibaresi; ailesi olan ama onlardan herhangi bir destek göremeyen yaşlıları sosyal yardım kapsamının dışına itmektedir. Bu anlayış vatandaşlık ve hak temelli sosyal devlet yerine, Türkiye'de halen yükü öncelikli olarak aileye yıkan, ancak ailenin devreye giremediği durumlarda muhtaçlık- kimsesizlik söylemleri üzerinde, yaşlısına son kertede sosyal yardım temin eden devlet anlayışının varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sosyal yardım konusu hak temelli işletilmeyince, yardım almak üzere talepte bulunma konusunda sıkıntılarla yüz yüze gelinmektedir. Aksu Bora'nın çalışmasına göre, yoksul insanlar, kişilerden yardım almaktansa devletten yardım almayı daha *"insani olgu"* olarak algılanmaktadır. (BORA,2002: 106) Ancak sosyal yardımlardan yararlanmayı, *"utanç verici"* bulanlara da rastlanmaktadır. Zira sosyal yardıma başvurmayı, *"yoksulluğunu itiraf etmiş"* olmak, böylece damgalanmakla eşanlamlı görenlere göre bu olgu, taşınması kolay bir yük değildir. (BORA,2002:108) Tam da bu noktada sosyal yardımların yaşlılara talep/ ihtiyaç karşılığı verilmesindense, Buğra'yla Keyder'in dikkat çektiği, vatandaşlık geliri uygulamasıyla dağıtılması önerilebilir. Bu bağlamda, *"sadaka"* gibi değil de *"vatandaşlık hakkı"* olarak hak sahiplerine ulaştırılacak nakit gelir desteği (BUĞRA: 87), yaşlıların toplum içinde özsaygılarını/onurlarını koruyarak yaşamalarına imkan sağlayabilecektir. Yaşlı nüfus gibi yeni iş bulma şansına sahip olmayan kesimin, başkalarının merhametine bağımlı olmakla sefalete düşmek arasında seçim yapma durumuna düşürülmemeleri, insanlık onurundan feragat etmeksizin insanca yaşama hakkına eriştirilmeleri, devletin bireye karşı taşıdığı sorumluluğu

tanımlıyor. Bireyin özerkliliğinin korunması, ancak, bu sorumluluğun insan haklarını temel alan yaklaşımla çözümlenmesiyle mümkündür.

Sosyal yardımların yanında, sosyal hizmetlerin önde gelen bir hak olarak algılanması, Avrupa Konseyi'nin 1961'de kabul edip, 1996'da gözden geçirdiği ve Türkiye'nin bazı çekincelerle birlikte ancak 2004 yılında imzaladığı *"Avrupa Sosyal Şartı"nda (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)* somutlaştırılmıştır. (TUFAN,2009: 83). Bu açıdan yaşlı kesime sosyal hizmet hakkı dendiğinde akla gelen en temel konu, yaşlı bakımında düğümlenmektedir. Türkiye'de hizmet veren kuruluşlar, SHÇEK'e bağlı huzurevleri, özel yaşam evleriyle evde bakım üniteleridir. Türkiye'de kurumsal bakım, hem yaşlılar hem de yaşlı yakınları açısından maalesef halen en son seçenek olarak görülmektedir. Geleneksel aile anlayışının, yaşlısının bakımını kurumlara bırakan ailelere ayıplayıcı gözle bakmasına sebebiyet veren yaklaşım, yaşlıları kalabalıklar içerisinde kaderlerine itmekten öte işlev görmemektedir. Oysa kurumsal bakımın yaşlının hakkı olduğu, kendi tercihleri bağlamında böyle bir seçeneğe sahip olmasının göz önünde bulundurulmasının gerekliliği, *"Yaşlı kişi de aile üyeleri tarafından bakılmak istiyor"* gibi her zaman geçerlilik taşımayan söylemlerle karşılaşınca, kurumsal bakım seçeneğinin göz ardı edilmesi ya da var olan kurumsal hizmetin eksikliklerine önem vermemek sonuçlarını beraberinde getiriyor.

Fransa'da yaşlılara, isterlerse evde ya da kurumda bakım masraflarını karşılamaları; isterlerse de aile üyelerinden eşleri hariç herhangi birini, bakıcı olarak işe almaları için kullanabilecekleri doğrudan nakdi ödenekler sağlanmaktadır. Bu ödenekler sadece bakım için harcanma şartıyla, ekonomik- tıbbi açıdan kendi kendisini idare etme yetisini kaybetmiş yaşlılara, yerel yönetimler aracılığıyla ödenmektedir. Türkiye'deki durum, yaşlılara kendi bakım tercihlerini karşılamalarına dönük ödenek sağlanması yerine, yaşlısına bakan aile üyelerine maddi yardım temin etmeye yöneliktir. Bu durum, yaşlı bireyin bakım konusunda da, *"pasif alıcı"* şeklinde algılandığını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla ülkede, bir yaşlı hakkı olarak görülmesi gereken bakım hususu aslında, muhtaç olan yaşlının muhtaçlığını azaltma aracına dönüş(türülmüş)tür.

Yaşlıların Sosyal Haklarına Yönelik İhlaller

İhmal, yaşlı kesime yönelik olumsuz davranış şekillerinden en göz ardı edilenidir. Yaşlılara yönelik şiddet, ayrımcılık ve istismar yanında ihmal konusu görece daha soyut olup özellikle ülkemizde belirgin bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir hak ihlali yaratan husus ise *"yaş ayrımcılığı"* konusudur. Yaş ayrımcılığı, genel olarak toplumun yaşlı nüfusuna olumsuz bakış açısını içermektedir. Bu nedenle, yaş ayrımcılığı kendini hem direkt yaşlılar hakkında oluşturulan kalıplaşmış yargılar şeklinde gösterir hem de bu kalıplaşmış yargılar, yaşlının gündelik yaşantısına yansır. Örneğin yaşlı nüfus hakkındaki en olumsuz kalıplaşmış yargıyı içeren, *"işe yaramazlık"* yakıştırması, yaşlının kendisine bakışında olumsuzluk yaratır ve onu çaresizliğe sürükler. Ayrıca bu yargı, yaşlı nüfusun çalışma hayatına katılıp, üretken bir birey olarak toplumsal varoluş edimselliğini yaşaması, önündeki en büyük engeli oluşturur.

Yaşlı nüfus gerek kurumlar kapsamında gerekse kendi aileleri içerisinde şiddet/ istismara da maruz kalmaktadır. Kurumlarda bakım alan bazı yaşlıların hem fiziki şiddete tabii kaldıkları hem de sözlü istismarla karşılaştıkları, bilinen bir gerçektir. Aile içerisinde de yaşlıların, diğer aile üyelerinden fiziksel şiddetin yanı sıra ekonomik istismar/ tacize uğradıkları yine araştırma-

lar sonucunda saptanmış durumlardır. Yaşlı anne babanın, emekli maaşlarının ellerinden alınması ya da sözlü tacize maruz kalmaları, yaşlı hakları ihlaline en güzel örneklerdir.

TÜRKİYE VE DÜNYADA YAŞLI NÜFUSUN SOSYAL HAKLARINA DAİR BİR KARŞILAŞTIRMA

*"Madrid Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı"*nın en önemli özelliği, ilk defa hükümetlerin, yaşlılık konusunu sosyal ve ekonomik kalkınma ve insan hakları gibi diğer sistemlerle birleştirme konusunda anlaşmış olmalarıdır. Dolayısıyla bu rapor, yaşlılık konusunun ülke politikalarında önemli bir yer edinmesine de öncülük etmiştir.

Madrid Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı

Eylem Planı, yaşlılık konusunda öncelik verilmesi gereken üç ana başlık üzerinde önemle durmuştur. Bunların ilki, yaşlıları kendileri hakkında alınan kararlar ve sosyal politikalar içerisinde daha merkezi bir yere konumlandırmaya yöneliktir. Dolayısıyla yaşlı bireyin, pasif alıcı olarak görülmesinin engellenerek, yaşlıların topluma katkı sağlayan aktif bireyler şeklinde tanınması amaçlanmaktadır.

İkinci öncelik, yaşlının sağlığının ve iyi hal durumunun ilerletilmesidir. Yaşlılık döneminde, diğer tüm eylemleri sınırlayan başlıca sorun, yaşlı bireyin sağlığındaki gerilemelerdir. Dolayısıyla yaşlıların sağlığı ne kadar yerinde olursa, yaşamın diğer alanlarına dâhil olma ihtimali de o kadar artmaktadır. İyi hal durumu, sağlık yanında ekonomik konumu da içermektedir. Ekonomik güvenceye sahip olan yaşlı birey, daha aktif olarak yaşamına devam edebilmekte, kendisini yoksunluğa iten maddi sınırlandırmalardan kaçınabilmektedir. Bu öncelik, *"Madrid Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı"*nda, yoksullukla savaşım, sağlık bakımlarının temini konularına merkezi önem atfedilmesini beraberinde getirmektedir.

Üçüncü öncelik, yaşlı bireyin olanaklarını arttıran, ona destek veren bir ortam içerisinde bulunmasının teminidir. Bu önceliğin içine hem yaşlının sağlık durumuna uygun bir çevre ve konutta yaşaması dâhildir, hem de aile- arkadaş desteğine istediğinde erişebilecek topluluk içerisinde bulunması. *"Madrid Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı"*nda yaşlıya bakış açısı, en belirgin şekilde, şöyle ortaya konmaktadır: *"Yaşlılık ve yaşlı insanlar üzerine modern bakış açıları, onları değişime tabii nesneler yerine faal özneler olarak görmekte dolayısıyla onları ekonomik ve sosyal kalkınmanın sadece alıcıları değil ayrıca katkıda bulunanları olarak tanır dolayısıyla da onların 'hak eden' tarafına vurgu yapar ki, bu da onların eşit davranılma ve otonomi gibi temel insanı hakları demektir."*

DPT Ulusal Yaşlılık Eylem Planı

Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT), 2007 yılında hazırladığı, *"Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı"nda, "Madrid Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı"*nda alınan kararların hemen hemen aynısı dile getirilmiştir. Bu kararların uygulanması aşamasında, *"Gerçekleştirilecek Eylemler"* başlığı altında her bir karardan sonra hayli soyut-genel eylem önermeleri bulunmaktadır.

Bu soyut- genel önermelere örnek olarak, *"Yaşlıların işe alınmasının teşvik edilmesi, çalışan yaşlıların yaşadıkları olumsuzluklar erken tanınarak önlemesi ve iş yaşamındaki yaş engellerinin ortadan kaldırılması"* başlıkları verilebilir. Sanki her yaşlının çalışma ortamında karşılaşacağı sorunlar birmiş ve tüm bu sorunların hepsine ortak çözüm sunulabilirmiş

gibi bir izlenim verilen rapor, çağcıl düzenleme olanağı sunmaktan ziyade devletin soruna, *"yasak savıcı"* zihniyetle eğildiğinin göstergesidir. Bu raporla ilgili karşılaşılan diğer sıkıntı, gerçekleştirilecek eylemler başlığı altında sunulan bazı hususların, gerçeklikten uzak olmasıdır. Örneğin, *"Kayıt- dışı sektörlerde çalışanlar için, yeni sosyal koruma, sosyal güvenlik programlarının hazırlanması"* konusu, sadece yaşlılar adına değil, tüm yaş grupları adına gerçekleştirilmesi zor bir eylem kararıdır.

Doğallayın DPT, *"Ulusal Yaşlanma Eylem Planı"*nda yer alan başlıklar arasında uygulamaya konulanları bir hayli kısıtlıdır. Üstelik söz konusu kısıtlı uygulamalar, yaşlılık üzerine çalışan kişiler tarafından yetersiz, kapsamı dar ve etkisiz olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında bazı uygulamaya geçilen hususlar ya ülke gerçeğine uygun değildir ya beklenmedik sonuçlarla karşılaşılmaktadır ya da yaşlıların gerçek isteklerini yansıtmamaktadır.

DPT'nin *"Yaşlanma Ulusal Eylem Planı"*nda eksiklikler ve yanlışlıklar bulunduğunu düşünen, *"Yaşlılık Platformu"* üyeleri 2010 yılında bir Çalıştay oluşturup, kamu kuruluşlarını bu çalıştaya katılmaya davet etmişlerdir. Amaç, DPT'nin planında yer alan kararlar üzerinden geçmek ve daha kapsamlı kararlar almaktır. Dolayısıyla, Yaşlılık Platformu'nun hazırladığı *"Çalıştay Sonuç Raporu"*nda (YAŞLILIK PLATFORMU ÇALIŞTAYI, 2010: 16), *"Emekli maaşları kesilmeden yaşlıların yarı zamanlı çalışmalarına imkân veren yasal düzenlemelerin yapılması"* gibi DPT'nin eylem planında yer almayan, somut kararlar bulunmaktadır. Adı geçen rapor, platform üyelerince gerekli kurumlara sunulmuştur.

AKP DÖNEMİNDE YAŞLILARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

AKP hükümetleri, sosyal politikalarının içinde yaşlılara görünürde önemli yer ayırmaktadır. Her ne kadar, hükümetçe yaşlılara yönelik başlatılan bazı girişimler söylemden öteye gidememiş olsa bile bu dönemde, AKP iktidarlarında yaşlı nüfus sorununun daha önceki tüm hükümet dönemlerinden daha fazla gündeme gelmiş olduğu gerçeği yadsınamaz. Üstelik hükümetin, bu *"söylemsel girişkenliği",* sosyal refah devletinin kazanımları hususunda genellikle genç, çalışan nüfus ve kadınlara yönelik eylem planları düzenleyen muhalefet partileri CHP'yle MHP'yi; elde ettikleri belediyelerde, yaşlı nüfusa somut hizmetler götürmeye itmiştir. Dolayısıyla hükümetin bu noktada da, yaşlı sorununa, *"dolaylı katkısı"*ndan bahsedilebilir.

AKP hükümetinin sosyal politika anlayışı, neo-liberal ve yeni sağ söylemler çeperinde ele alınmaktadır. Muhafazakar tikelliğinin ardında, küresel bağlamda hemen hemen her ülkede yaşanan devletin küçülmesi, özelleştirme, aileye dönüş gibi tümel, ulusötesi uygulamaların yürütücülüğü yatmaktadır. AKP hükümetleri döneminde yaşlılara yönelik sosyal politikalar, bu girdiler göz önünde bulundurularak incelenmelidir.

AKP Söyleminde Yaşlılar

Parti programında yaşlılar, diğer yardıma muhtaç gruplarla bir arada sayılarak, korunması- bakılması gereken pasif bir topluluk olarak görülmektedir. Nitekim parti programında yaşlılarla ilgili temel yaklaşım, *"Sanayileşme ile birlikte çocukların ve yaşlıların bakımında problemler oluşmaktadır. Bunun giderilmesi için kreşler, huzurevleri ve hastanelerin genişletilmesine önem verilecektir. Belli bir yaşa gelmiş yardıma muhtaç yaşlıların aile içinde bakılması teşvik edilecektir"* şeklinde ifade edilmektedir. (AKP PROGRAM, 2007)

Yaşlıları, hak sahibi bir topluluk olarak görmektense, aile üzerinden yaşlıya dolaylı olarak hizmet verilmesi anlayışı parti tüzüğünde de görülmektedir. Ayrıca, Yaşlı Koordinasyon Merkezleri'nin (YKM) kurulacağı anımsatılarak *"Türkiye'de ilk kez AK Parti siyasi öncelikleri arasına geleceğin potansiyel sorun alanı olarak gördüğü yaşlılık olgusunu yerleştirmiştir"* (GÖKSEL, 2006: 5) önermesinde bulunulmuştur. Yaşlılık, AKP yönetimince, toplumsal sorun olarak ele alınmaktadır.

Partinin daha çağcıl içeriğe sahip bir diğer söyleminde yer alan, *"AK parti toplumun kıdemlileri olarak gördüğü yaşlılarımızı korunacak kişiler olmaktan çıkararak tecrübeleri ve bilgi birikimlerinden yararlanılacak değerler olarak görmektedir"* önermesinde, yaşlı nüfusu toplumun sürekli üretimi ve yeniden üretimi sürecinde, köşesinde oturan edilgin bireyler toplamı olarak ele alan algı değiştirilmemiştir.

Yaşlılara Yönelik Gelişmeler

2022 Sayılı Yasa gereği maluliyet aylığı alan yaşlıların ayakta tedavilerinde; ilaç, ortez, protez, gözlük gibi sağlık giderlerinin karşılanmasıyla ilgili düzenlemelerle işe başlayan AKP hükümetleri, yaşlıların kamu sağlık birimlerinde sırada bekleme mağduriyetinden kurtulmasını, *"Yaşlı Polikliniği"* – *"Geriatri Kliniği"* birimleri açarak engellemeye çalışmıştır. Ayrıca, Sağlık Bakanlığı'nın her genel hastane ve bazı dal hastanelerinde yürürlüğe koyduğu, "evde bakım üniteleri" yaşlılara yönelik değerli bir hizmettir. Yine AKP döneminde SHÇEK bünyesinde, *"Yaşlı Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı"* kurulsa bile, bu başkanlık vasıtasıyla beklenilen somut hizmetlere ulaşılamamıştır. Ayrıca Türkiye'de sosyal güvenlik politikalarının halen korporatist hiyerarşi içeren alan olmaktan çıkarılamaması, yaşlı nüfusun sorunlarını olumsuz etkilemektedir.

Aslına bakılırsa AKP'nin, yoksulluk ve yoksunlukla mücadele konusunda haklar bağlamında çözüm sunmaktansa, soruna; hayırseverlik/değergamlık söylemi üzerinden geçici çözümler getirmesi eleştirilmelidir. Nitekim hayırseverlik, klasik sosyal politika araçlarının kamuoyuna getirdiği, *"yük"*lerin bir kısmını üstlenip, hak arama kültürü yerine itaat kültürünü beslediğinden (ÇELİK, 2010: 75), AKP'nin neo-liberal, piyasa odaklı ve *"muhafazakar soslu"* sosyal politika söylemine uymaktadır. AKP döneminde, *"Sosyal yardımların hak olarak düzenlenmesi, keyfilikten çıkarılması ve yasal bir bütünlüğe kavuşturulması yerine, düzensiz, dağınık ve politik etkiye açık 'hayırsever' politika araçları tercih edilmektedir"* diyen Çelik (ÇELİK:75), hayırsever yurttaşların katkısının her türlü yoksulluk- yoksunlukla mücadele başat değil yardımcı kalem olarak algılanabileceğini hatırlatmadan edemiyor. Bu bağlamda, sosyal refah devletinin kazanımlarını korumak amacıyla, sosyal harcamaları arttırmak yönünde yeni düzenlemeler yapmak yerine; sosyal politika alanındaki sorumluluklarını yasal değişikliklerle sivil toplum kuruluşlarına devretmeye çalışan hükümet, yaşlı sorununa çözüm sunmak noktasında Batıcıl ethosun hayli gerisinde kalıyor. (ALTUNTAŞ,2009:168)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de yaşlılık konusu, gündemde hak ettiği yeri henüz edinememiştir. Halen genç bir nüfusa sahip olması, Türkiye'nin dikkatini yaşlı nüfusun sorunları ve bunun olası toplumsal maliyeti hususlarına odaklanmasını önlemektedir. Oysa halihazırda Türkiye'deki yaşlı nüfusu, nüfusu yaşlanmakta olan küçük bir Avrupa ülkesinin yaşlı nüfusuyla eşit durumdadır. Dolayısıyla, yaşlı nüfusu, aslında Türkiye'de yadsınamayacak kadar büyük bir nüfustur. Maalesef ki bu nüfusun aktif olarak kendi haklarını savunacak kadar güçlü bir yapılanmaya sahip olmaması, kendilerini ülke politikasının içine eklemlendirmelerine engeldir.

Yaşlıların sosyal hakları ve bu hakların iyileştirilmesi- genişletilmesi gibi konuların tartışılabilmesi/ gündemi daha çok meşgul edebilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmaktadır. Bunlardan birisi, *"Milli yaşlılar politikasının temel esaslarını ve uygulamaya dönük özelliklerini belirlemek üzere Özürlüler Şurası, Sosyal Hizmetler Şurası'ndan sonra en kısa zamanda Yaşlılar Şurası'nın da tertiplenmesi"*dir. (SEYYAR, 2005) Buna karşılık Yaşlılık Platformu da, sorunlara yönelik olarak tanımlanan önerilerin eylem planlarını belirlemek, harekete geçirmek ve izlemek üzere Yaşlılık Platformu koordinasyonunda; DPT, SHÇEK, Özürlüler İdaresi işbirliğinde çalışma grubunun oluşturulması kararını almıştır. Uygulama yöntemleri konusunda farklı öneriler olsa bile, temel nokta yaşlılık sorununun ulusal bağlamda, kurumlararası diyaloğu içeren bir program hazırlanması ve uygulanması gerekliliğidir. Ancak bu sayede, yaşlılar hak talep etme, talep ettikleri haklara kavuşabilme aşamasına yükselebileceklerdir. Bu sonuç, Türkiye'yi yaşlı nüfusunu, *"ikinci sınıf insan"* gibi gören çağdışı konumundan kurtaracaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ALTAN, Ö. Z. (2006), *Sosyal Politika* (Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir)

BARKER, R.L. (2003), *Social Work Dictionary* (NASW Press, New York)

EMİROĞLU, V. (1995), *Yaşlılık ve Yaşlıların Sosyal Uyumu* (Şafak Matbaacılık, Ankara)

KALINKARA, V. (2004), *Yaşlılık/ Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler*, Odak Yayınları, Ankara)

ALTUNTAŞ, B. (2009), "Sosyal Haklar ve Sosyal Adalet Bağlamında Türkiye'de Kurumsal Sosyal Hizmetler ve Yardımların Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu (*Akdeniz Üniversitesi, Antalya*)*

ÖZBUDUN, E. (2005), *Türk Anayasa Hukuku (*Yetkin Yayınları, Ankara)

TUFAN, İ. (2006), *Yaşlılıkta Bakıma Muhtaçlık ve Yeni Bir Bakım Kültürü* (Geroyay, Antalya)

----------, (2010), "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2010 Raporu", http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul, Erişim Tarihi: 12-08-2011 (Ankara)

----------, (2010). "Çalıştay Sonuç Raporu" *(*Yaşlılık Platformu. Ankara)

----------, (2010), "TUİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri", http://www.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul, Erişim Tarihi: 06-08-2011) (TUİK, Ankara)

----------, (2007), *Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı* (DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara)

----------, (2002), "Report of the Second World Assembly on Ageing". (United Nations, Madrid)

Makaleler

BORA, A. (2002), "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin? Yoksulluk, Kadınlar ve Hane", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (İletişim, İstanbul)

BUĞRA, A.- SINMAZDEMİR, T. (2007), "Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği", *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru* (İletişim, İstanbul)

BUĞRA, A. (2005), "Yoksulluk ve Sosyal Haklar", *Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği Danışman Raporu.*

CANPOLAT, Ş. (2008), "Population Ageing in Turkey: Current and Prospective Co-Residence Paatern of Elderly Population", *Yayımlanmamış Doktora Tezi* (Hacettepe Üniversitesi, Ankara)

ÇELİK, A. (2010), "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım, Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *İ.Ü. Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi, no: 42* (İÜ.,İstanbul)

GÖKSEL, N. H. (2006), "AK Parti ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar". *İstanbul 1. Ortadoğu Yaşlanma Kongresi, 15 – 19 Mart* (İstanbul)

GÜLMEZ, M. (2009), "İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu* (Akdeniz Üniversitesi, Antalya)

KILIÇ, Ş. M. (2007), "Yaşlanan Kadın Gerçeği Yoksulluk", *Kazete Özgür Kadının Sesi* http://www.kazete.com.tr/arsiv/2007/59/?sayfa=minekilic&bolum=yazarlar, Erişim Tarihi: 13-04-2011

KORAY, M. (2001), "Gerçekliklerin 'Stilize' Edildiği Bir Dünyada 'Ötekileşen' Yoksulluk". *Toplum ve Bilim, no: 89* (Birikim, İstanbul)

METİN, O. (2011), "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi", *Çalışma ve Toplum, no: 1*

SEYYAR, A. (2005), "Türkiye'de Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar. *Yaşlılara Yönelik Sağlık ve Sosyal Hizmetlerin Planlanmasında Yerel Yönetimlerin Örgütlenmesi". İstanbul Büyük Şehir Belediyesi-Sağlık İşleri Daire Başkanlığı* (İstanbul)

Şenses, F. (2003), "Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz? Gözlemler ve Öneriler. İçinde", *İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav'a Armağan* (İletişim, İstanbul)

TUFAN, B. (2009), "Sosyal Bir Hak Olarak Sosyal Hizmet". *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu* (Akdeniz Üniversitesi, Antalya)

TÜREL, G. (2001), "Yaşlılar için Kentte Konut". *1.Ulusal Yaşlılık Kongresi Kitabı* (Ankara)

"Le 50 ème anniversaire de la CSE: de 1961 à 2011, La Turquie et les perspectives d'avenir" (résumé)
Régis BRILLAT

"İnsan Hakları Olarak Kollektif Çalışma Hakları ve Türk İş Hukuku"(abstract / özet)
Rüçhan IŞIK

"L'interdiction de la discrimination dans la Charte sociale européenne: Droit positif..." (résumé)
Petros STANGOS

"Anayasal Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Eleştirel ve Aykırı Düşünceler"
Mesut GÜLMEZ

"La justiciabilité des droits sociaux en droit international des droits de l'homme"
Diane ROMAN

"La justiciabilité de la Charte sociale européenne et la procédure de réclamations collectives" (résumé)
Jean-François AKANDJİ-KOMBÉ

"Sermayenin Küreselleşmesine Karşı Küresel Sosyal Haklar"
Nergis MÜTEVELLİOĞLU

"Teoriden Pratiğe, Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği"
Gökhan CANDOĞAN

"Türk Hukukunda Sosyal Hakların Dava Yoluyla Gerçekleştirilmesi"
Murat ÖZVERİ

Modernitenin 'Çalışma İdeolojisi' ve Sosyal Haklar"
Fuat MAN

"Jacques Maritain'de Sosyal Haklar ve Felsefi Temelleri"
Görkem BİRİNCİ

"Refah Sistemlerini Değerlendirmede Chan ve Bowpitt Kriteri: İnsanlık Onuru"
Barış SEÇER

"Sosyal Politika ve Alternatif Toplum Modeli Arayışları"
Ayten DAVUTOĞLU

"Liberalism As the Core of Social Rights"
Umut OMAY

"The Taming of Social Rights: A Critical View on the Heavy Reliance of Empirical Studies on Social Rights Issues"
Umut OMAY

"Sosyal Hakların Korunmasında Birleşmiş Milletler'in Rolü"
Ülkü HALATÇI ULUSOY

"Yeni Anayasa Tartışmaları ve Sosyal Haklar"
Hakan Sabri ÇELİKYAY

"Basında Siyasal Liderlerin ve Köşe Yazarlarının Sosyal Haklara İlişkin İletilerinin Analizi"
Füsun ALVER

"İktidarın Şaşı Dili: Medya"
Meral ÇAKIR BERZAH

"Basın İşletmelerinde Tekelleşmeye Bağlı Hak İhlallerinin İşgören Üzerindeki Sosyal Psikolojik Etkileri"
Çiğdem DİRİK - Ahsen ARMAĞAN

"Medyada Fikir İşçilerine Tanınan Haklar Süreci ve Karşılaştırmalı Uygulama Örnekleri"
Olcay UÇAK

"Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye'sinde Sosyal Haklar Açısından Kadınların Temsili"
Aynur KÖSE

"Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine"
Kuvvet LORDOĞLU - Sidar ÇINAR

"Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği)"
Mustafa ASLAN - Selim ŞEKER

"Çingenelerin Sosyal Haklara Erişimindeki Zorluklar"
Selin ÖNEN

"Türkiye'de Sosyal Devlet ve Yaşlı Hakları Üzerine Bir İnceleme"
Baran DURAL - Gülçin CON

Destekleyen Kuruluşlar

İŞ MÜFETTİŞLERİ DERNEĞİ